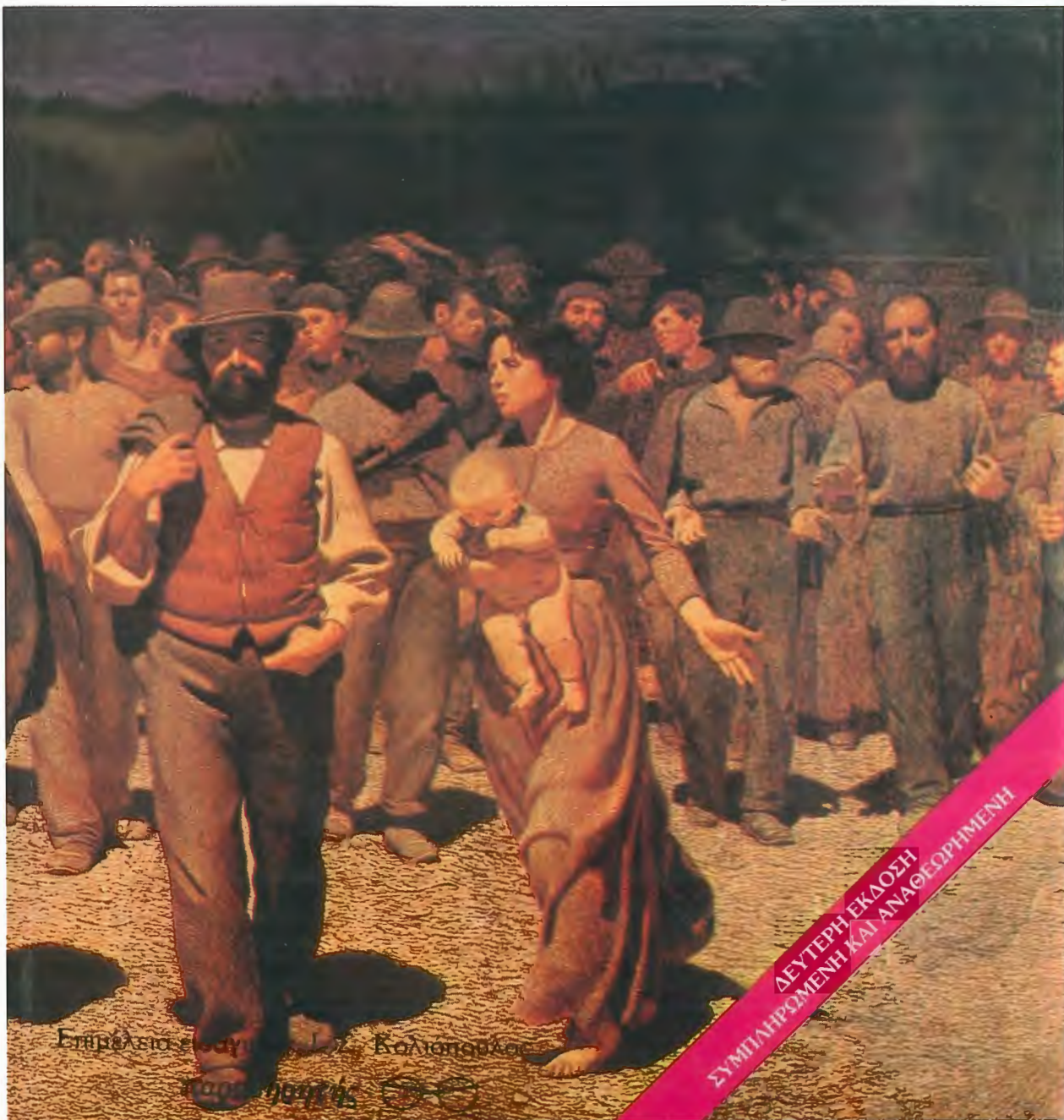

E. Burns

Ευρωπαϊκή Ιστορία

Εισαγωγή στην Ιστορία και τον
Πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης

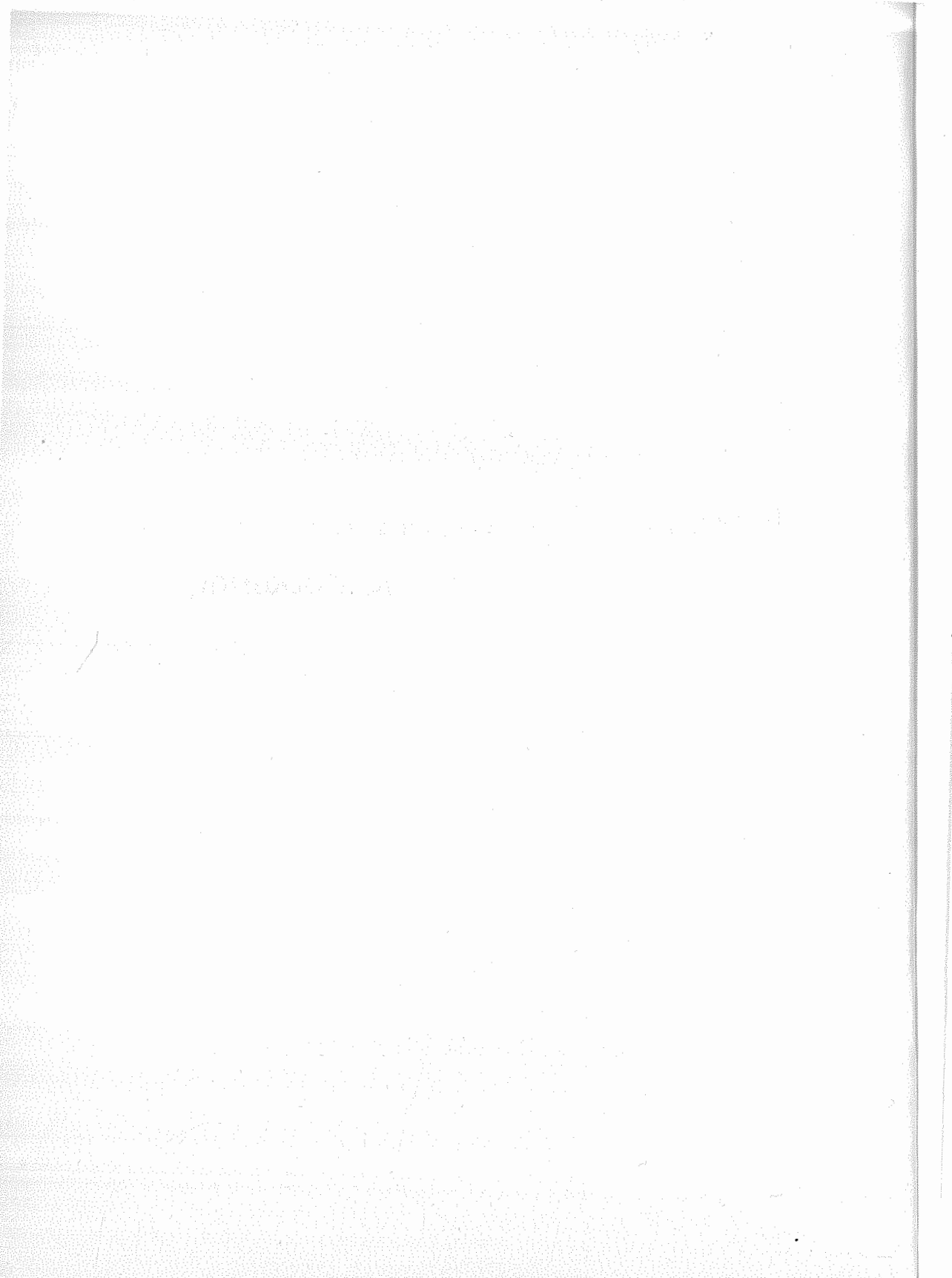
ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Επιμέλεια εισαγωγής: Ζ. Καλιτσούλας
Παράδοση: 1997

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΕΝΗ ΚΑΙ ΑΝΑΘΕΩΡΗΜΕΝΗ

Εισαγωγή στην ιστορία και τον
πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης

E.M. BURNS

Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης

τομος Α΄

Επιμέλεια - εισαγωγή: Ι.Σ.Κολιοπουλος

Θεσσαλονίκη

ΣΕΙΡΑ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΘΕΜΑΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Διεύθυνση: Παύλος Πετρίδης
Καθηγητής Νομικής
Σχολής Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

ΘΕΜΑΤΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Διεύθυνση: Γιάννης Χασιώτης
Καθηγητής Φιλοσοφικής
Σχολής Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

ΘΕΜΑΤΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ 2

© Εκδοτικός οίκος «Παρατηρητής»

Φωτοστοιχειοθεσία-εκτύπωση-βιβλιοδεσία: «Παρατηρητής» Ανώνυμη Εταιρεία
εκδόσεων, Αλ. Σταύρου 15, τηλ. 927685, 938427, fax 935922, telex 410749
Θεσσαλονίκη

Κεντρική Διάρθρωση Αθήνα: «Παρατηρητής», Διδότου 39, τηλ. 3600658, 3608527
Θεσσαλονίκη: «Παρατηρητής», Γρηγορίου Ε' 30, τηλ. 310506

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σελ. 9

Κεφάλαιο 1 ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ (1300-1500) Σελ. 15
Οικονομική ύφεση και εμφάνιση μιας νέας ισορροπίας
Κοινωνική και συναισθηματική αναστάτωση
Δοκιμασίες για την εκκλησία και πείνα για τους κληρικούς
Πολιτική κρίση και ανάρρωση
Σκέψη, λογοτεχνία και τέχνη
Πρόοδοι στην τεχνολογία

Κεφάλαιο 2 Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ Σελ. 69
(περ. 1350-περ. 1600)
Η Αναγέννηση της σκέψης και της λογοτεχνίας στην Ιταλία
Η καλλιτεχνική Αναγέννηση στην Ιταλία
Η παρακμή της Ιταλικής Αναγέννησης
Η Αναγέννηση στο Βορρά
Οι εξελίξεις στη μουσική κατά την Αναγέννηση
Τα επιστημονικά επιτεύγματα της περιόδου της Αναγέννησης

Κεφάλαιο 3 Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗΣ Σελ. 119
(1517-περ. 1600)
Η προτεσταντική επανάσταση
Η καθολική μεταρρύθμιση
Η κληρονομιά της Μεταρρύθμισης

Κεφάλαιο 4 Η ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ Η ΝΕΑ Σελ. 161
ΚΟΙΝΩΝΙΑ
(περ. 1450-1800)
Η φύση και τα αποτελέσματα της υπερπόντιας επέκτασης
Τα κύρια χαρακτηριστικά της Εμπορικής Επανάστασης
Επαναστατικές εξελίξεις στη γεωργία
Η νέα κοινωνία

Κεφάλαιο 5 Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΠΟΛΥΤΑΡΧΙΣΜΟΥ

Σελ. 197

Η ανάπτυξη και η ήττα της απόλυτης μοναρχίας στην Αγγλία

Η απόλυτη μοναρχία στη Γαλλία και στην Ισπανία

Ο απολυταρχισμός στην κεντρική Ευρώπη

Ο απολυταρχισμός στη Ρωσία

Οι πόλεμοι των απαρχών των Νεότερων Χρόνων

Η πολιτική θεωρία του απολυταρχισμού

Κεφάλαιο 6 Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ
ΕΒΔΟΜΟΥ ΚΑΙ ΔΕΚΑΤΟΥ ΟΓΔΟΟΥ ΑΙΩΝΑ

Σελ. 243

Τα φιλοσοφικά θεμέλια της Πνευματικής Επανάστασης

Η επιμονή της δεισιδαιμονίας

Ο Διαφωτισμός

Επιστήμη και Πνευματική Επανάσταση

Ο Κλασικισμός στην τέχνη και στη λογοτεχνία

Η μουσική τον 17ο και 18ο αιώνα

Κεφάλαιο 7 Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Σελ. 287

Οι καταβολές της Γαλλικής Επανάστασης

Η κατάρρευση του παλιού καθεστώτος

Ένα νέο στάδιο: η ριζοσπαστική επανάσταση

Ναπολέον και Ευρώπη

Το τέλος της επαναστατικής εποχής

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρουσίαση της μετάφρασης μέρους ενός έργου, που τιτλοφορείται *Western Civilizations (Δυτικοί Πολιτισμοί)*, με τον τίτλο **Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης**, απαιτεί ορισμένες εξηγήσεις. Το έργο απευθύνεται κατά κύριο λόγο στους πρωτοετείς φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ως εισαγωγή στο μάθημα της νεότερης ιστορίας, που στόχο έχει την παρουσίαση των κυριότερων πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών εξελίξεων, καθώς και των πολιτιστικών ρευμάτων, από την αυγή του νεότερου ευρωπαϊκού κόσμου ως τις μέρες μας - με την ευχή, στα νέα προγράμματα των υπό σύσταση τμημάτων των πανεπιστημίων της χώρας να υπάρξει μέριμνα για την εισαγωγή μαθημάτων που ν' αναφέρονται στην ιστορία και τον πολιτισμό άλλων περιοχών του κόσμου. Η εξήγηση αυτή, βέβαια, δεν μπορεί να θεωρηθεί απόλυτα ικανοποιητική· ούτε η ευχή απαλλάσσει από την ανάγκη πρόσθετων εξηγήσεων και διευκρινίσεων ως προς το περιεχόμενο και τους στόχους του έργου.

Τα ερωτήματα που εύλογα μπορούν να διατυπωθούν σχετικά με το περιεχόμενο και τη σκοπιμότητα του έργου είναι πολλά και, ως επί το πλείστον, χωρίς εύκολη απάντηση. Γιατί, για παράδειγμα, η ιστορία και ο πολιτισμός, έστω και εισαγωγικά, της νεότερης Ευρώπης και όχι άλλης ηπείρου ή του κόσμου γενικά; ή, ιστορία και πολιτισμός ποιας Ευρώπης, της δυτικής ή της ανατολικής; ή, με ποιά κριτήρια ορίζεται η χρονική αφετηρία της νεότερης Ευρώπης; ή, τέλος, πώς ορίζεται ο πολιτισμός της νεότερης Ευρώπης και έχει τόση σημασία, άραγε, για τον σύγχρονο κόσμο που να δικαιολογεί χωριστή παρουσίαση;

Πριν, όμως, επιχειρήσω ν' απαντήσω σε αυτά τα ερωτήματα και σε άλλα συναφή, οφείλω να παρουσιάσω το έργο από το οποίο προήλθε η μετάφραση. Πρόκειται για ένα δίτομο βιβλίο, με τίτλο *Western Civilizations*, που εκδόθηκε από τον Αμερικανό καθηγητή της ιστορίας Edward McNall Burns για πρώτη φορά το 1941 και που κυκλοφόρησε από τότε συνολικά σε εννέα αναθεωρημένες εκδόσεις (η τελευταία το 1980), από τον ίδιο και, μετά το θάνατό του, από τους συνεχιστές του έργου Robert E. Lerner και Standish Meacham¹. Το έργο αναφέρεται

1. *Western Civilizations: Their History and Culture*, 9η έκδ. (Νέα Υόρκη - Λονδίνο, W.W. Norton and Company, 1980).

κυρίως στην ιστορία και τον πολιτισμό της Ευρώπης, μεσαιωνικής και νεότερης, καθώς και στις καταβολές του ευρωπαϊκού κόσμου, στον ελληνορωμαϊκό και τον χριστιανικό πολιτισμό. Η επιλογή του από πολλά ανάλογα έργα² δεν υπήρξε εύκολη υπόθεση. Στην επιλογή βάρυναν αποφασιστικά τα εξής χαρακτηριστικά: α) Η περιορισμένη σχετικά έκτασή του· β) η ευρεία θεματογραφία· γ) η έλλειψη ιδεολογικοπολιτικών θέσεων· δ) η νηφάλια πραγμάτευση δύσκολων θεμάτων και ε) η βιβλιογραφική του ενημέρωση. Όλα αυτά τα θεωρώ στοιχεία απαραίτητα για ένα βιβλίο αυτού του είδους.

Η αυτόνομη παρουσίαση της ιστορίας και του πολιτισμού της νεότερης Ευρώπης είναι νομίζω προσφορότερη από την ταυτόχρονη και συγκριτική πραγμάτευσή τους στο πλαίσιο και άλλων πολιτισμών του κόσμου και ιστορικών εξελίξεων που δεν συνδέονται με τις εξελίξεις στην Ευρώπη και στις πολιτιστικές προεκτάσεις της στον υπόλοιπο κόσμο. Εξάλλου, οι εξελίξεις που συνδέονται με τη νεότερη Ευρώπη υπήρξαν οι παράγοντες που, αναμφισβήτητα, συνέβαλαν, περισσότερο από οποιοσδήποτε άλλους, στη διαμόρφωση του σύγχρονου κόσμου και πολιτισμού.

Η σπουδαιότητα του πολιτισμού της νεότερης Ευρώπης για τον σύγχρονο κόσμο δεν σημαίνει, βέβαια, ποιοτική ανωτερότητα, σε σύγκριση με άλλους, εξωευρωπαϊκούς πολιτισμούς. Οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι έχουν δείξει ότι εξωευρωπαϊκοί πολιτισμοί, με διαφορετικές αξίες, καταβολές, επιλογές και απαντήσεις στα προβλήματα του ανθρώπου, δεν υπήρξαν λιγότερο προϊόντα σοφίας, ευρηματικότητας και προσαρμογής του ανθρώπου στο περιβάλλον. Για παράδειγμα, το γεγονός ότι, την ίδια εποχή και για την ικανοποίηση ανάλογων αναγκών, οι Κινέζοι στράφηκαν στην εντατική καλλιέργεια του ρυζιού ενώ οι δυτικοευρωπαίοι στην εκμετάλλευση των πόρων ολόκληρου σχεδόν του εξωευρωπαϊκού κόσμου, δείχνει όχι ανωτερότητα, ποιοτική ή άλλη, του δυτικοευρωπαϊκού κόσμου και πολιτισμού του 16ου αιώνα, αλλά διαφορετική επιλογή. Υπήρξε, όμως, η επιλογή αυτή καθοριστική για το μέλλον του κόσμου, επειδή αποτέλεσε την αφετηρία αυτού που ονομάστηκε σωστά ευρωκεντρικό «παγκόσμιο οικονομικό σύστημα» στους αιώνες που ακολούθησαν.³ μολονότι, η επιλογή των Κινέζων ενδέχεται ν' αποδειχθεί στο μέλλον όχι χωρίς σημασία για τον άνθρωπο.

2. Από τις γενικές ιστορίες του νεότερου κόσμου, η πιο έγκυρη και ενημερωμένη βιβλιογραφικά είναι, χωρίς αμφιβολία, η 12τομη *The New Cambridge Modern History* (Καίμπριτζ, 1957-1968). Έγκυρη είναι επίσης η γαλλική σειρά *Histoire Générale de Civilisations* τόμοι Δ' - Ζ' (Παρίσι, 1953-1957), που αναφέρονται στη νεότερη εποχή.

3. Βλ. Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* (Νέα Υόρκη - Σαν Φρανσίσκο - Λονδίνο, Academic Press, 1974), σσ. 52 κ.ε.

Με το ίδιο κριτήριο, δηλαδή της σημασίας της ιστορίας και του πολιτισμού της νεότερης Ευρώπης για τον σύγχρονο κόσμο, έγινε προφανώς από το συγγραφέα του έργου και τους συνεχιστές του η επιλογή των θεμάτων και η οπτική γωνία της ανάπτυξής τους. Για παράδειγμα, η παρουσίαση των μεταρρυθμιστικών κινήματων του Λουθήρου και του Καλθίνου έγινε, όχι τόσο από τη σκοπιά των θρησκευτικών δογμάτων που προέκυψαν όσο από τη σκοπιά της έκφρασης, μέσα από τα κινήματα αυτά, καθοριστικών εθνικών και οικονομικών τάσεων στους κόλπους της ανερχόμενης αστικής τάξης, καθώς και από τη σκοπιά της διαμόρφωσης μιας ιδιαίτερης κοσμοθεωρίας της ίδιας τάξης.

Βέβαια, η επιλεκτική διαδικασία ενέχει πάντα τον κίνδυνο να αποσιωπηθούν σημαντικές εξελίξεις ή να τονιστούν άλλες που δεν είναι τόσο σημαντικές. Η ιστορία, όμως, αν και συχνά υποστηρίζεται, συνήθως άκριτα, ότι αποτελεί πιστή απεικόνιση όλων των παρελθουσών εξελίξεων, στην πραγματικότητα βασίζεται σε ορισμένες κοινά αποδεκτές γενικές κρίσεις και θέσεις ως προς τη σημασία παρελθουσών εξελίξεων για τον σύγχρονο κόσμο: κρίσεις και θέσεις, μάλιστα, που κάθε άλλο παρά αμετάβλητες μένουν με το πέρασμα του χρόνου. Αρκεί να σκεφτεί κανείς τις διάφορες ερμηνείες που έχει δώσει η ιστοριογραφία, σχετικά με το περιεχόμενο και τη σημασία της Αναγέννησης, από τον 19ο αιώνα ως τις μέρες μας, από τον Jakob Burckhardt ως τους τελευταίους εκπροσώπους της γαλλικής ιστοριογραφικής σχολής των Annales, που ασχολήθηκαν με το θέμα, για να κατανοήσει τη μεταβλητότητα των κατά καιρούς απόψεων και θέσεων ως προς την σημασία του παρελθόντος⁴. Από αυτή την άποψη και με όλες τις επιφυλάξεις που μπορεί να έχει ο ιστορικός για την πραγμάτευση επιμέρους θεμάτων ή για απόψεις σε άλλα θέματα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι, στο σύνολό του, το παρόν έργο έχει παρακολουθήσει τις μεταπολεμικές ιστοριογραφικές αναζητήσεις σε ικανοποιητικό βαθμό.

Ένα άλλο σημείο που χρειάζεται διευκρίνιση και εξήγηση είναι ότι οι διάφορες εξελίξεις που εξετάζονται, αφορούν κυρίως στη δυτική Ευρώπη, στις χώρες-«πυρήνες» του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος: για το λόγο ότι οι χώρες αυτές της δυτικής Ευρώπης, έπαιξαν, τουλάχιστο ως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο αν όχι ως τον Δεύτερο, πρωταρχικό και καθοριστικό ρόλο στις τύχες του υπόλοιπου κόσμου, καθώς και στη διαμόρφωση των βασικών χαρακτηριστικών του σύγχρονου πολιτισμού. Χρειάζεται ακόμα να τονιστεί ότι, μολονότι συχνά γίνονται συγκεκριμένες και εκτεταμένες αναφορές στην εξέλιξη των διάφορων εθνικών κρατών της Ευρώπης, το έργο δεν αποτελεί σύνολο ιστοριών των επιμέρους χωρών της ηπείρου, αλλά ταυτόχρονη

4. William J. Bouwsma, «The Renaissance and the Drama of Western History», The American Historical Review, τόμ. 84, αρ. 1 (Φεβρ. 1979), σσ. 1-15.

πραγμάτευση ορισμένων εξελίξεων. Στην αντίθετη περίπτωση, όπως σωστά υποστηρίχθηκε πρόσφατα, η προσφορά της ιστορίας θα ήταν πενιχρή: σε μια εποχή, μάλιστα, όπως η σύγχρονη, κατά την οποία τα εθνικά κράτη τείνουν να παραμεριστούν στο περιθώριο από δυνάμεις που ξεφεύγουν από τα παραδοσιακά όρια του εθνικού κράτους⁵.

Πρόκειται, σωστότερα, για την πραγμάτευση ορισμένων εξελίξεων που διαμόρφωσαν τον σύγχρονο κόσμο, με επίκεντρο τις χώρες της δυτικής Ευρώπης και με αφετηρία την περίοδο, κατά την οποία μετατοπίστηκε το κέντρο βάρους της ηπείρου από τις χώρες της Μεσογείου στις χώρες που βρέχονται από τον βόρειο Ατλαντικό. Στην περίοδο αυτή εντοπίζεται συνήθως από τη σύγχρονη ιστοριογραφία και η απαρχή της νεότερης εποχής και, φυσικά, το τέλος του μεσαίωνα: η οποία όμως δεν είναι εύκολο να καθοριστεί χρονικά και ο καθορισμός της εξαρτάται από τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται κάθε φορά⁶.

Στις αρχές του αιώνα μας, για παράδειγμα, όταν δημοσιεύθηκε το μνημειώδες ιστορικό έργο που συνέλαβε και σχεδίασε ο λόρδος Acton, η Cambridge Modern History, οι συντάκτες του έργου όρισαν ως εξής τον όρο νεότερη ιστορία: «Η νεότερη ιστορία», αναφέρεται στην εισαγωγή του έργου, «ασχολείται με την ανθρωπότητα σε μια περίοδο, κατά την οποία ο πολιτισμός της έφτασε σε μια φάση που, στις γενικές της γραμμές, μας είναι οικεία: μια περίοδο, κατά την οποία τα προβλήματα της εποχής μας υπήρχαν και τότε και αντιμετωπιζόνταν με τρόπους που αναγνωρίζουμε και που είναι παρόμοιοι με αυτούς που χρησιμοποιούμε σήμερα»⁷.

Γενικά, το πέρασμα από τον μεσαίωνα στη νεότερη εποχή θεωρείται η μεταβατική περίοδος κατά την οποία οι ατλαντικές χώρες της Ευρώπης αποδεσμεύθηκαν από την αγροτική, παραδοσιακή, θεοκρατική και στάσιμη κοινωνία του μεσαίωνα, η οποία άρχισε ν' αλλάζει και να μεταμορφώνεται αλλού με ταχύτερο ρυθμό και αλλού με βραδύτερο. Άσχετα πάντως από το ρυθμό και τη διάρκεια της μετάβασης από τη μεσαιωνική μορφή κοινωνίας στη νεότερη, η αφετηρία της διαδικασίας αυτής τοποθετείται συνήθως στα τέλη του 15ου αιώνα και στις αρχές του 16ου: μολονότι τελευταία, οι απαρχές του νεότερου κόσμου τοποθετούνται νωρίτερα από τον 15ο αιώνα, στον 14ο, όπου πολλοί ιστορικοί βλέπουν την αρχή της αποσύνθεσης του μεσαιωνικού κόσμου

5. Geoffrey Barraclough, *History in a Changing World* (Οξφόρδη, Basil Blackwell, 1957), σσ. 17-20.

6. Ιωάννης Κ. Χασιώπης, *Αναγέννηση και Μεταρρύθμιση: Κεφάλαια ευρωπαϊκής ιστορίας από τα τέλη του 15ου ως τα μέσα του 17ου αι. τομ. Α'* (Θεσσαλονίκη, 1973), σσ. 1 - 15 και ιδιαίτερα στις σελίδες 1 και 11.

7. *The Cambridge Modern History*, ανατύπωση έκδοσης 1902 (Καίμπριτζ, University Press, 1934), τόμ. Α', σ. 1.

και την κυοφορία του νεοτέρου⁸.

Η επιλογή και πραγμάτευση των διάφορων θεμάτων από τη σκοπιά του σύγχρονου κόσμου, ή, σωστότερα, της σχέσης τους με τον σύγχρονο κόσμο, δεν σημαίνει ότι η ιστοριογραφική διαδικασία ακολούθησε κάποια δεδομένη εξελικτική πορεία της Ευρώπης που από το τέλος του μεσαίωνα προετοίμαζε τον σύγχρονο κόσμο. Η αύξηση της ισχύος της μοναρχίας στην Αγγλία και τη Γαλλία, ως μια από τις συνέπειες του Εκατονταετούς Πολέμου ανάμεσα στις δύο χώρες· η ελάττωση της πίεσης επί των πρώτων υλών, ως συνέπεια του αποδεκατισμού του ευρωπαϊκού πληθυσμού από τον Μαύρο Θάνατο, την τρομερή επιδημία πανούκλας των μέσων του 14ου αιώνα, που ευνόησε την εξειδίκευση στις αγροτικές καλλιέργειες και την εμπορευματοποίηση μέρους της παραγωγής· η αύξηση της ισχύος των διάφορων ηγεμόνων σε θάρος της εξουσίας του πάπα, κατά την περίοδο της Βαβυλωνίας Αιχμαλωσίας των προκαθημένων της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, αυτές και άλλες συναφείς εξελίξεις δεν είχαν καμιά ιδιαίτερη σημασία για τους συγχρόνους - ούτε, άλλωστε, ήταν δυνατό να διαπιστωθούν, ακόμα και από τους πιο οξυδερκείς σύγχρονους παρατηρητές. Είναι οι διαπιστώσεις που έχουν σχέση με τις ανάγκες και τα προβλήματα της δικής μας εποχής. Το ιστορικό παρελθόν δίνει τις απαντήσεις που χρειάζονται οι μεταγενέστερες γενιές· είναι περισσότερο δημιούργημα του μέλλοντος παρά δημιουργός του.

Από την τελευταία αυτή άποψη, το παρόν έργο εκφράζει τους προβληματισμούς και τις αναζητήσεις της εποχής μας· όχι μόνο το τελευταίο μέρος του, που αναφέρεται στον μεταπολεμικό κόσμο, αλλά και εκείνα που αναφέρονται στην αρχή της νεότερης εποχής, όπου αναζητούνται τα πρώτα σκιρτήματα του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Τα χαρακτηριστικά αυτού του πολιτισμού, όσο αυξάνεται η γνώση του σύγχρονου ανθρώπου και μειώνεται η δυτικοκεντρική θεώρηση του κόσμου, όλο και περισσότερο τείνουν να θεωρούνται αναχρονιστικά και ν' αμφισβητείται η σημασία τους για τον σύγχρονο κόσμο. Εξάλλου,

8. Βλ. ένα σημαντικό άρθρο του Robert Brenner, με τίτλο «Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe», Past and Present, αρ. 70 (Φεβρ. 1976), σσ. 30 - 75 καθώς και τη συζήτηση που προκάλεσε και που φιλοξενήθηκε σε επόμενα τεύχη του ίδιου περιοδικού: Αρ. 78 (Φεβρ. 1978), σσ.24-55· αρ. 79 (Μάιος 1979), σσ.55-69· αρ. 80 (Αύγ. 1978), σσ.3-65 και εκτεταμένη απάντηση του Brenner, αρ. 97 (Νοέμ. 1982), σσ.16-113, άρθρο με τίτλο «The Agrarian Roots of European Capitalism». Βλ. επίσης δύο άρθρα στο περιοδικό Annales, 34ο έτος, αρ. 2 (Φεβρ. - Μαρτ. 1979), σσ.305-318 και 319-323, του John Jay («Crise du féodalisme et conjoncture des prix à la fin du Moyen Age») και του Guy Bois («Sur la monnaie et les prix à la fin du Moyen Age: Réponse à John Jay») αντίστοιχα. Βλ. ακόμα ανακοινώσεις και πρακτικά του 4ου συνεδρίου του περιοδικού Past and Present, με θέμα «War and Society», στο ίδιο περιοδικό, αρ. 22 (Ιουλ. 1962), σσ.3-35.

μερικά από τα χαρακτηριστικά αυτά, όπως είναι ο σεβασμός προς το άτομο και η επιδίωξη διασφάλισης της ατομικής ελευθερίας, συχνά έχουν απουσιάσει, όπως παρατηρήθηκε, από την ευρωπαϊκή ιστορία⁹. Ωστόσο, αυτά και άλλα χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού πολιτισμού, όπως είναι η απεριόριστη τεχνολογική πρόοδος και η εξίσου απεριόριστη παραγωγή πλούτου και αγαθών, δεν έπαψαν ν' αποτελούν ιδανικά του σύγχρονου κόσμου και να καθορίζουν την πορεία του.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να εξάρω τη συμβολή του μεταφραστή Α. Δαρβέρη, το έργο του οποίου υπήρξε το πιο δύσκολο αλλά και το πιο ουσιαστικό από εκείνο όλων των άλλων συντελεστών της έκδοσης. Η άρτια γνώση της αγγλικής γλώσσας όσο και της ελληνικής, καθώς και η σπάνια ευαισθησία στο νόημα των διάφορων ειδικών όρων, εξασφάλισαν ένα έργο που δικαιούται να το θεωρεί δικό του όσο και οι συγγραφείς του.

Ι.Σ. Κολιόπουλος
Θεσσαλονίκη, Μάρτιος 1983

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ (1300-1500)

Η τύχη μου ήταν να ζήσω μέσα σε μια καταιγίδα
Ποικίλων περιστάσεων αναταραχής.
Για σας ...μια καλύτερη εποχή έρχεται.
Οι απόγονοί μας -αφού το σκοτάδι διαλυθεί-
Μπορούν να επιστρέψουν στην παλιά λαμπρότητα.

Πετράρχης,
κείμενο της δεκαετίας του 1340

Αν ο κυρίως Μεσαιώνας ήταν «εποχή συμποσίων», η τελευταία περίοδος του Μεσαιώνα ήταν «εποχή πείνας». Από το 1300 περίπου, μέχρι τα μέσα ή το τελευταίο μέρος του 15ου αιώνα, θεομηνίες ενέσκηπταν σ' ολόκληρη τη δυτική Ευρώπη με τρομακτική ένταση και φοβερή επιμονή. Η πείνα επικράτησε αρχικά επειδή η γεωργία δεν απέδιδε εξαιτίας της εξάντλησης του εδάφους, του κρύου καιρού και των κατακλυσμιαίων βροχών. Κατόπιν, ως επιστέγασμα όλων αυτών των «θεικών μαστίγων», ήρθε η τρομερότερη φυσική συμφορά από όλες: η τρομερή πανώλη, γνωστή ως «Μαύρος Θάνατος», που πήρε βαρύ φόρο θανάτου από ολόκληρη τη δυτική Ευρώπη. Σαν να μη έφταναν αυτά, ο ακατάπαυστος πόλεμος επέφερε συνεχώς βάσανα και ερήμωση. Οι απλοί άνθρωποι υπέφεραν περισσότερο επειδή ήταν ευκολότερο να βιαστούν, να σφαγούν, να ληστευτούν και να καούν από στρατιώτες και οργανωμένες συμμορίες ληστοπειρατών. Όταν περνούσε ένας στρατός από μια περιοχή, ολόκληρα χιλιόμετρα γέμιζαν με καμένα ερείπια και σάπια πτώματα: σε πολλά μέρη, η ερήμωση ήταν τέτοια, ώστε η ύπαιθρος γέμιζε λύκους, που πολλές φορές έφταναν στα όρια

*Το τέλος του
Μεσαιώνα:
Καταστροφή και
προσαρμογή*

των πόλεων. Κοντολογής, αν η γαλήνια Παναγία συμβόλιζε τον κυρίως Μεσαίωνα, ο αποτρόπαιος μορφασμός της νεκροκεφαλής συμβόλιζε την ακόλουθη περίοδο. Για τους λόγους αυτούς, δεν θα πρέπει να αναζητήσουμε στην τελευταία περίοδο του Μεσαίωνα εκπληκτικές προόδους. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξε καθόλου πρόοδος: στους δύο τελευταίους αιώνες του Μεσαίωνα, οι Ευρωπαίοι επέδειξαν θαυμαστή αντοχή στις αντιξοότητες: αντί να εγκαταλείψουν τους εαυτούς τους στη μοίρα τους, επεδίωξαν αποφασιστικά να προσαρμοστούν στις μεταβαλλόμενες συνθήκες. Δεν υπήρξε έτσι κατάρρευση του πολιτισμού, όπως κατά την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αλλά μάλλον μια μεταβατική περίοδος που κατέληξε στη διατήρηση του στερεότερου μέρους της παλιότερης ευρωπαϊκής κληρονομιάς και, σε συνέχεια, της οικοδόμησης πάνω σε αυτό.

1. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΥΦΕΣΗ ΚΑΙ ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΜΙΑΣ ΝΕΑΣ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑΣ

Γύρω στο 1300, κατά τον κυρίως Μεσαίωνα, η αγροτική επέκταση είχε φτάσει στα όριά της. Στο εξής, η απόδοση και η έκταση των καλλιεργούμενων εκτάσεων άρχισαν να ελαττώνονται, προκαλώντας παρακμή ολόκληρης της ευρωπαϊκής οικονομίας, που επιταχύνθηκε από τα διαταρακτικά αποτελέσματα του πολέμου. Κατά συνέπεια, το πρώτο μισό του 14ου αιώνα υπήρξε εποχή αυξανόμενης οικονομικής ύφεσης. Η έλευση του «Μαύρου Θανάτου» το 1347, κατέστησε αυτή την ύφεση ιδιαίτερα οξεία, επειδή ανέτρεψε εντελώς το ρυθμό της καθημερινής ζωής. Οι επόμενες επανεμφανίσεις της πανώλης και ο παρατεταμένος πόλεμος, συνέχιζαν να αποδυναμώνουν την ευρωπαϊκή οικονομία κατά το μεγαλύτερο μέρος της, ακόμα και μετά τις αρχές του 15ου αιώνα. Ωστόσο, την περίοδο 1350-1450, οι Ευρωπαίοι έμαθαν να προσαρμόζονται στις νέες οικονομικές συνθήκες και κατάφεραν να τοποθετήσουν την οικονομία τους σε σταθερότερη βάση. Αυτό έγινε ιδιαίτερα φανερό γύρω στα 1450, όταν η εξάλειψη της ασθένειας και του πολέμου επέτρεψαν μια αργή αλλά σταθερή οικονομική ανάκαμψη. Σε γενικές γραμμές, παρά την παρατεταμένη ύφεση 150 σχεδόν χρόνων, η Ευρώπη μπήκε στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα με υγιέστερη οικονομία από πρωτότερα.

Η αγροτική επέκταση έφτασε τα φυσικά όρια στο 1300. Υπήρχε, δηλαδή, ένα όριο στην έκταση της γης που μπορούσε να εκχερσωθεί, καθώς και στην ποσότητα των σπαρτών που μπορούσε να αποδώσει χωρίς την εισαγωγή επιστημονικών μεθόδων καλλιέργειας. Μάλιστα, οι Ευρωπαίοι είχαν εκχερσώσει και καλλιεργήσει πολύ περισσότερες εκτάσεις από όσες θα έπρεπε: στον ενθουσιασμό του εποικιστικού κινήματος του κυρίως Μεσαίωνα εκχερσώθηκαν οριακές γαίες, δηλαδή γαίες που δεν ήταν αρκετά πλούσιες για να στηρίξουν εντατική καλλιέργεια. Επιπλέον, ακόμα και τα καλύτερα χωράφια είχαν αρχίσει να εξαντλούνται. Ακόμα χειρότερα, ο καιρός, γύρω στο 1300, χειρότερουσε. Ενώ κατά τον 11ο και τον 12ο αιώνα, η Ευρώπη είχε ευνοηθεί με ξηρό και ζεστό κλίμα, κατά τον 14ο αιώνα το κλίμα άρχισε να γίνεται ψυχρότερο και υγρότερο. Αν και η μέση μείωση θερμοκρασίας στη διάρκεια του αιώνα ήταν μόνο ένας βαθμός Κελσίου, ήταν αρκετή να περιορίσει την αμπελοκαλλιέργεια σε πολλές βόρειες περιοχές, όπως στην Αγγλία. Η καλλιέργεια δημητριακών, επίσης, γινόταν συνεχώς δυσκολότερη πρακτικά, επειδή η εποχή της ανάπτυξης των σπαρτών ελαττώθηκε σημαντικά: στη Γροιλανδία και σε περιοχές της Σκανδιναβίας, οι αγροτικοί οικισμοί εγκαταλείφθηκαν εντελώς.

Οι αυξημένες βροχοπτώσεις έπαιξαν επίσης το ρόλο τους. Τρομερές πλημμύρες που κατέκλυσαν ολόκληρη τη βορειο-δυτική Ευρώπη το 1315, κατέστρεψαν τα σπαρτά και προκάλεσαν παρατεταμένο, θανατηφόρο λιμό. Για τρία χρόνια, οι αγρότες ήταν τόσο πεινασμένοι, ώστε έτρωγαν το σπόρο του σιταριού, εκμηδενίζοντας έτσι τις πιθανότητες για μια πλήρη ανάκαμψη την επόμενη χρονιά. Στην απελπισία τους επίσης, έτρωγαν γάτες, σκυλιά και ποντίκια. Πολλοί χωρικοί ήταν τόσο εκτεθειμένοι σε ανθυγιεινές συνθήκες και τόσο εξασθενημένοι από τον υποσιτισμό, ώστε έγιναν ιδιαίτερα δεκτικοί στις ασθένειες. Το αποτέλεσμα ήταν ένας τρομακτικός αριθμός θανάτων: σε μια φλαμανδική πόλη, το ένα δέκατο του πληθυσμού θάφτηκε σε μια περίοδο έξι μηνών μονάχα, του 1316. Σχετικά ομαλές γεωργικές συνθήκες επανήλθαν μετά τό 1318, αλλά σε πολλά μέρη της Ευρώπης επανεμφανίστηκαν καταρακτώδεις βροχές και άλλες θεομηνίες. Στην Ιταλία, οι πλημμύρες παρέσυραν γέφυρες της Φλωρεντίας το 1333, και ένα παλιρροϊκό κύμα κατέστρεψε το λιμάνι της Αμάλφης το 1343. Με τη φύση τόσο άστατη συνέχεια, η οικονομική ζωή δεν μπορούσε παρά να ταλαιπωρείται.

Αν και οι καταστρεπτικοί πόλεμοι, σε συνδυασμό με την

πεινά, είχαν ως συνέπεια πολλούς θανάτους, η Ευρώπη διατήρησε τον σχετικά μεγάλο πληθυσμό της μέχρι τα μέσα του 14ου αιώνα. Ο λόγος ήταν ότι η αύξηση του πληθυσμού ξεπερνούσε ακόμα την προσφορά τροφίμων. Εφόσον οι άνθρωποι συνέχιζαν να πολλαπλασιάζονται ενώ η παραγωγή δημητριακών έπεφτε, δεν υπήρχε επαρκής τροφή για τη συντήρηση του πληθυσμού. Κατά συνέπεια, οι τιμές των σιτηρών είχαν φτάσει στα ύψη και οι φτωχοί ήταν καταδικασμένοι να πεινάσουν. Τότε, έπεσε μια συμφορά τόσο φοβερή, ώστε σε πολλούς φάνηκε ότι προαναγγέλει το τέλος του κόσμου.

Ο «Μαύρος Θάνατος»

Ήταν ο «Μαύρος Θάνατος», ένα θανατικό που ήταν συνδυασμός βουβωνικής και πνευμονικής πανώλης, που σάρωσε την Ευρώπη από το 1347 μέχρι το 1350 και επανεμφανίσθηκε κατά περιοδικά διαστήματα στα επόμενα εκατό χρόνια. Η θεομηνία αυτή θα μπορούσε να συγκριθεί –όσον αφορά στους θανάτους και στη φρίκη που προκάλεσε– με τους δύο παγκόσμιους πολέμους του 20ού αιώνα.

Τα κλινικά αποτελέσματα της πανώλης ήταν αποτρόπαια: μετά τη μόλυνση βουβωνικής πανώλης από τσίμπημα ψύλλου, ο ασθενής εμφάνιζε τεράστια πρηξίματα στους βουβώνες ή στις μασχάλες· εμφανιζόνταν επίσης μαύρες κηλίδες στα χέρια και στα πόδια και επακολουθούσε διάρροια. Το θύμα πέθαινε ανάμεσα στην τρίτη και πέμπτη μέρα. Αν η μόλυνση είχε την πνευμονική μορφή, είχε επέλθει δηλαδή από εισπνοή, επακολουθούσαν αιμοπτύσεις αντί πρηξίματα και ο θάνατος ερχόταν μέσα σε τρεις μέρες. Μερικοί κοιμούνταν το βράδυ υγιείς και πέθαιναν το πρωί ύστερα από μια νύχτα αγωνίας. Καράβια με πληρώματα νεκρών πλανιόνταν στις θάλασσες. Αν και οι διαδοχικές επιδημίες άφησαν μερικές τοποθεσίες απρόσβλητες, τα συνολικά δημογραφικά αποτελέσματα της πανώλης ήταν καταστροφικά· για να περιοριστούμε σε λίγα μόνο παραδείγματα, ο πληθυσμός της Τουλούζης, από 30.000 περίπου το 1335, μειώθηκε σε 26.000 το 1385 και σε 8.000 το 1430· ο συνολικός πληθυσμός της Νορμανδίας ελαττώθηκε κατά 30% στο διάστημα 1347-1357, και μέχρι το 1380, πάλι κατά 30%· στην αγροτική περιοχή γύρω από την Πιστόια, παρατηρήθηκε ελάττωση του πληθυσμού κατά 60% στο διάστημα 1340-1404. Συνολικά, τα συνδυασμένα αποτελέσματα της πείνας, του πολέμου και, πάνω απ' όλα, της πανώλης, ελάττωσαν τον συνολικό πληθυσμό της δυτικής Ευρώπης, τουλάχιστο κατά το μισό και, κατά τα δύο τρίτα περίπου, στην περίοδο 1300-1450.

Αρχικά, ο «Μαύρος Θάνατος» προκάλεσε μεγάλα δεινά στους περισσότερους από όσους επέζησαν. Πανικόβλητοι οι

άνθρωποι αγωνιούσαν να αποφύγουν τη μόλυνση, πολλοί εγκατέλειπαν τις εργασίες τους αναζητώντας την απομόνωση. Οι κάτοικοι των πόλεων έφευγαν στην ύπαιθρο και οι κάτοικοι της υπαίθρου έφευγαν ο ένας μακριά από τον άλλο. Ακόμα και ο πάπας απομονώθηκε στο εσωτερικό του ανακτόρου του και δεν επέτρεπε σε κανένα την είσοδο. Πάρα πολλοί εργαζόμενοι είχαν πεθάνει και άλλοι είχαν εγκαταλείψει τις δουλειές τους, με αποτέλεσμα να σαπίζουν οι σοδειές στα χωράφια, να διαταραχθεί το εμπόριο και να εγκαταλειφθούν οι μεταφορές. Κατά συνέπεια, βασικά αγαθά γίνονταν όλο και σπανιότερα ενώ οι τιμές ανέβαιναν. Για τους λόγους αυτούς, οι εκατόμβες της πανώλης ενέτειναν σε μεγάλο βαθμό την οικονομική κρίση της Ευρώπης.

Παρ' όλα αυτά, ύστερα από το 1400 περίπου, οι νέες δημογραφικές πραγματικότητες άρχισαν να αντιστρέφουν την πορεία των τιμών και να μεταβάλλουν τις οικονομικές εξελίξεις.

«Μαύρος Θάνατος»
αστατώνει
ινωνία και
κονομία

Οι Τέσσερις
Ιππότες της
Αποκάλυψης, του
Ντύρερ

Οικονομικές συνέπειες
του «Μαύρου
Θανάτου»:
(1) αγροτική
εξειδίκευση

Ιδιαίτερα, οι τιμές βασικών τροφίμων άρχισαν να πέφτουν επειδή η παραγωγή επέστρεφε στα κανονικά της επίπεδα και υπήρχαν λιγότερα στόματα να τραφούν. Οι επανεμφανίσεις της πανώλης ή άλλων φυσικών θεομηνίων πολλές φορές προκαλούσαν έντονη διακύμανση μερικές χρονιές, αλλά οι μέσες τιμές των βασικών αγαθών μειώθηκαν ή έμειναν σταθερές κατά το μεγαλύτερο μέρος του 15ου αιώνα. Αυτή η τάση οδήγησε σε νέες αγροτικές ειδικεύσεις: εφόσον τα δημητριακά ήταν φθηνότερα, οι άνθρωποι μπορούσαν να ξοδεύουν μεγαλύτερο ποσοστό του εισοδήματός τους για συγκριτικά πολυτελή προϊόντα, όπως γαλακτοκομικά, κρέας και κρασί. Μέχρι τότε, οι γεωργοί ολόκληρης της Ευρώπης ήταν συγκεντρωμένοι στην παραγωγή δημητριακών, επειδή το ψωμί ήταν το στήριγμα της ζωής· συνέφερε όμως περισσότερο, στο εξής, ιδιαίτερα σε περιοχές με άγονα σχετικά εδάφη ή με ακατάλληλο κλίμα, να στραφούν σε εξειδικευμένα προϊόντα. Ανάλογα με τις κατά τόπους συνθήκες, η γη άρχισε να χρησιμοποιείται πιο συστηματικά για κτηνοτροφικούς σκοπούς και συγκεκριμένα για την παραγωγή γαλακτοκομικών προϊόντων, καθώς και για την παραγωγή σταφυλιών για την παρασκευή κρασιού ή κριθαριού για την παρασκευή μπίρας. Το αποτέλεσμα ήταν η εμφάνιση ειδικευμένων οικονομιών κατά περιοχές: τμήματα της Αγγλίας προσανατολίστηκαν στην εκτροφή προβάτων ή στην παραγωγή μπίρας, τμήματα της Γαλλίας ειδικεύθηκαν στην οινοπαραγωγή, ενώ η Σουηδία αντήλλαξε βούτυρο με φτηνό γερμανικό σιτάρι. Οι περισσότερες περιοχές της Ευρώπης στράφηκαν σε ό,τι μπορούσαν να αποδώσουν καλύτερα και η ανταλλαγή βασικών αγαθών μέσω μεγάλων αποστάσεων δημιούργησε μια νέα σταθερή εμπορική ισορροπία.

(2) η αύξηση
της σημασίας των
αστικών κέντρων

Ένα άλλο οικονομικό αποτέλεσμα του «Μαύρου Θανάτου», ήταν η αύξηση της σχετικής σημασίας των πόλεων. Οι βιοτέχνες των πόλεων μπορούσαν συνήθως να ανταποκριθούν πιο εύκολα από τους γαιοκτήμονες σε δραστικά μεταβαλλόμενες οικονομικές συνθήκες, επειδή οι παραγωγικές τους δυνατότητες ήταν ελαστικότερες. Όταν οι αγορές συρρικνώνονταν, οι βιοτέχνες μπορούσαν να περικόψουν την προσφορά ευκολότερα, έτσι ώστε να ισοσταθμιστεί με τη ζήτηση· μπορούσαν να αυξήσουν την παραγωγή ευκολότερα όταν το απαιτούσαν οι συνθήκες. Έτσι, οι επιχειρηματίες των πόλεων ξεπέρασαν την καταστροφή γρηγορότερα από τους γεωργούς. Συχνά, εκμεταλλεύονταν τη μεγαλύτερή τους δύναμη για να προσελκύσουν αγροτικά εργατικά χέρια μέσω υψηλότερων ημερομισθίων. Με αυτό τον τρόπο, η ισορροπία πληθυσμού υπαίθρου και πόλης διαταράχθηκε κάπως, προς όφελος της τελευταίας.

*Οι πόλεις της
βόρειας Γερμανίας
και βόρειας Ιταλίας*

Μερικά αστικά κέντρα, ιδιαίτερα εκείνα της βόρειας Γερμανίας και της βόρειας Ιταλίας, κέρδισαν πάρα πολύ από τις νέες συνθήκες. Στη Γερμανία, ορισμένες πόλεις κάτω από την ηγεσία της Βρέμης και της Λυβέκης, συνασπίστηκαν στη λεγόμενη Χανσεατική Ένωση, για τον έλεγχο του εμπορίου των μεγάλων αποστάσεων στη Βαλτική και στη Βόρεια Θάλασσα. Οι στόλοι τους μετέφεραν γερμανικό σιτάρι στη Σκανδιναβία και έφεραν πίσω γαλακτοκομικά προϊόντα, ψάρια, γούνες. Η αυξημένη, κατά κεφαλή, δυνατότητα της Ευρώπης να αγοράζει προϊόντα πολυτελείας, έφερε νέα πλούτη στις βορειοϊταλικές εμπορικές πόλεις της Γένουας και, ιδιαίτερα, της Βενετίας, επειδή οι πόλεις αυτές ήλεγχαν την εισαγωγή μπαχαρικών από την Ανατολή. Η αύξηση των δαπανών για αγαθά πολυτελείας ενίσχυσε επίσης τις οικονομίες της Φλωρεντίας, της Βενετίας, του Μιλάνου και άλλων γειτονικών πόλεων, που ειδικεύτηκαν στην παραγωγή μεταξωτών, λινών, ελαφρών μάλλινων και άλλων ακριβών υφασμάτων. Το Μιλάνο, επιπλέον, ευημερούσε από τη βιομηχανία όπλων του, η οποία εφοδίαζε τα εμπόλεμα ευρωπαϊκά κράτη με πανοπλίες και όπλα. Εξαιτίας των μεταβαλλόμενων τοπικών συνθηκών, μερικές πόλεις, ιδιαίτερα της Φλάνδρας, έπεσαν σε οικονομικό μαρασμό, αλλά στο σύνολό τους τα ευρωπαϊκά αστικά κέντρα κέρδισαν κατά αξιοσημείωτο τρόπο από τις νέες οικονομικές συνθήκες και την έμφαση στην εξειδίκευση.

Οι μεταβαλλόμενες συνθήκες βοήθησαν επίσης στην ανάπτυξη επιτηδευμένων επιχειρηματικών, λογιστικών, και τραπεζικών μεθόδων. Επειδή οι μεγάλες διακυμάνσεις των τιμών καθιστούσαν επισφαλείς τις επενδύσεις, δημιουργήθηκαν νέες μορφές συνεταιρισμού για να ελαχιστοποιήσουν τους κινδύνους. Επινοήθηκαν επίσης οι ασφαλιστικές εταιρείες για να καλύπτουν ένα μέρος των κινδύνων της ναυσιπλοΐας. Η πιο χρήσιμη λογιστική μέθοδος της Ευρώπης, η διπλογραφική ενημέρωση βιβλίων, εφαρμόστηκε πρώτα στην Ιταλία στα μέσα του 14ου αιώνα και στη συνέχεια επεκτάθηκε γρήγορα βόρεια των Άλπεων. Το σύστημα αυτό επέτρεψε τη γρήγορη ανακάλυψη υπολογιστικών λαθών και την εύκολη καθολική εικόνα κερδών και ζημιών. Η μεγάλης κλίμακας τραπεζική εργασία είχε ήδη γίνει κοινή μετά τα μέσα του 13ου αιώνα αλλά η οικονομική κρίση του τέλους του Μεσαίωνα ενθάρρυνε τις τράπεζες να αλλάξουν μερικές από τις μεθόδους τους: σημαντικότερη ήταν η ανάπτυξη ευφυών μεθόδων δημιουργίας τραπεζικών υποκαταστημάτων, ιδιαίτερα, από μέρους του οίκου των Μεδίκων της Φλωρεντίας. Και άλλες τράπεζες προηγου-

*Η ανάπτυξη
προηγμένων
επιχειρηματικών
και οικονομικών
μεθόδων*

μένως είχαν δημιουργήσει υποκαταστήματα, αλλά η τράπεζα των Μεδίκων, που ήκμασε από το 1397 μέχρι το 1494, οργάνωσε τα δικά της με πρότυπα σύγχρονης μετοχικής εταιρείας. Τα υποκαταστήματα των Μεδίκων, που βρίσκονταν στο Λονδίνο, την Μπρυζ και την Αβινιόν, καθώς και σε μερικές ιταλικές πόλεις, διοικούνταν από διευθυντές της οικογένειας των Μεδίκων που ακολουθούσαν κοινή πολιτική. Τυπικά, ωστόσο, κάθε υποκατάστημα αποτελούσε χωριστή εταιρεία, που η τυχόν χρεωκοπία του δεν παρέσυρε κανένα άλλο υποκατάστημα στην καταστροφή. Άλλες ιταλικές τράπεζες πειραματίστηκαν με προηγμένες πιστωτικές μεθόδους. Μερικές έφτασαν στο σημείο να επιτρέπουν στους πελάτες τους να ανταλλάσσουν ποσά χωρίς να δίνουν πραγματικά λεφτά ο ένας στα χέρια του άλλου. Τέτοιες «λογιστικές μεταβιβάσεις» εκτελούνταν αρχικά με προφορική μόνο εντολή, αλλά γύρω στα 1400 άρχισαν να εκτελούνται με γραπτή βεβαίωση. Ήταν οι αρχαιότεροι πρόγονοι της σύγχρονης επιταγής.

*Η αλληλεπίδραση
ανθρώπου και
φύσης στην
οικονομική ιστορία
του τέλους του
Μεσαίωνα*

Στην οικονομική επισκόπηση των δύο αιώνων του τέλους της μεσαιωνικής ιστορίας, οφείλουμε νά τονίσουμε τόσο το ρόλο της φύσης όσο και των ανθρώπων. Η ιστορία των εποχών πριν από τη νεότερη, όλων των περιοχών της υδρογείου, τείνει να δείξει ότι κάθε φορά που ο πληθυσμός αυξανόταν υπερβολικά, έτεινε να ελαττώνεται από φυσικούς μηχανισμούς: ο κακός καιρός και οι αρρώστιες μπορούσαν να έρθουν οποτεδήποτε, αλλά όταν οι άνθρωποι υπέφεραν ήδη από πείνα και συνωστισμό, τα αποτελέσματα των θεομηνιών ήταν ιδιαίτερα καταστροφικά. Αυτό σίγουρα συνέβη στον 14ο αιώνα: η φύση επενέβη σκληρά στις ανθρώπινες υποθέσεις, αλλά ανεξάρτητα από το πόσο οδυνηρά ήταν τα άμεσα αποτελέσματα, τα μακροπρόθεσμα ήταν σε τελευταία ανάλυση ευεργετικά. Μέχρι το 1450, ένας κατά πολύ μικρότερος πληθυσμός, είχε υψηλότερο βιοτικό επίπεδο από τον πληθυσμό του 1300. Στην κατεύθυνση αυτή, οι άνθρωποι έπαιξαν επίσης το ρόλο τους. Επειδή ήταν αποφασισμένοι να αξιοποιήσουν στον μεγαλύτερο βαθμό τις νέες συνθήκες και να αποφύγουν μια επανάληψη της οικονομικής κρίσης, κατάφεραν να οργανώσουν την οικονομική τους ζωή και να την τοποθετήσουν σε στερεότερη βάση. Το ετήσιο ακαθάριστο ευρωπαϊκό εισόδημα του 1450 περίπου, ήταν ίσως μικρότερο από του 1300, αλλά αυτό δεν εκπλήσσει, έχοντας δεδομένο τον πολύ μικρότερο πληθυσμό. Αντίθετα, το κατά κεφαλήν εισόδημα είχε αυξηθεί και η ευρωπαϊκή οικονομία ήταν έτοιμη να προχωρήσει σε νέες κατακτήσεις.

2. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΣΤΑΤΩΣΗ

Προτού επιτευχθεί η υγιής νέα ισορροπία, οι οικονομικές κρίσεις του τέλους του Μεσαίωνα, την περίοδο 1300-1450, συνέβαλαν στην πρόκληση μιας σειράς εξεγέρσεων των κατώτερων τάξεων των πόλεων και της υπαίθρου: πολύ περισσότερες από όσες είχαν γίνει γνωστές μέχρι τότε, η ακόμα και από τότε μέχρι σήμερα. Στο παρελθόν επικρατούσε η άποψη ότι όλες τους είχαν προκληθεί από υπερβολικές στερήσεις: όπως θα δούμε όμως, αυτό δεν ίσχυε πάντα.

Η μόνη μεγάλη κλίμακας αγροτική εξέγερση που σαφέστατα προκλήθηκε από υπερβολική φτώχεια ήταν η βορειογαλλική Jacquerie του 1358. Ονομάστηκε έτσι από το πρότυπο του Γάλλου αγρότη Jacques Bonhomme, του Ιάκωβου του Αγαθού, που τελικά τα βάσανά του είχαν ξεπεράσει το όριο αντοχής του. Το 1348 και το 1349, ο «Μαύρος Θάνατος» είχε σκορπίσει τον τρόμο στους ανθρώπους και τον όλεθρο στην οικονομία. Το ξέσπασμα τότε του αγγλογαλλικού πολέμου επέτεινε τις καταστροφές στην ύπαιθρο. Οι αγρότες, όπως συνήθως στους πολέμους του τέλους του Μεσαίωνα, υπέφεραν ιδιαίτερα από τη λαφυραγωγία και τους εμπρησμούς των άτακτων στρατευμάτων. Σαν να μην έφταναν αυτά, όταν οι Άγγλοι πέτυχαν συντριπτική νίκη εναντίον των Γάλλων στη μάχη του Πουατιέ το 1356, οι τελευταίοι έπρεπε να πληρώσουν λύτρα για την απελευθέρωση του βασιλιά τους Ιωάννη Β' και πολλών αριστοκρατών. Όπως γινόταν πάντα σε τέτοιες περιπτώσεις, απαιτήθηκε από τους χωρικούς να πληρώσουν το μεγαλύτερο μέρος του ποσού. Το 1358, οι χωρικοί είχαν φτάσει στα έσχατα όρια της αντοχής τους και εξεγέρθηκαν με εκπληκτική μανία: χωρίς κανένα σαφές πρόγραμμα, έκαιγαν κάστρα, σκότωναν τους αφέντες τους και βίαζαν τις αριστοκρατίσες. Αναμφίβολα, το άγριο μίσος τους που προερχόταν από οικονομικά κίνητρα, υπήρξε η κύρια αιτία της εξέγερσης: θα πρέπει να αναφερθεί, ωστόσο, ότι το 1358 ήταν χρόνος βαθιάς πολιτικής αβεβαιότητας για τη βόρεια Γαλλία, γεγονός που καθιστούσε δυνατή μια αγροτική εξέγερση. Ενώ ο βασιλιάς ήταν αιχμάλωτος στην Αγγλία, ομάδες κατοίκων πόλεων προσπαθούσαν να αναμορφώσουν το κυβερνητικό σύστημα περιορίζοντας τις βασιλικές εξουσίες, ενώ ορισμένοι αριστοκράτες συνωμοτούσαν για να καταλάβουν την εξουσία. Στο μεταξύ, ο γιος του Ιωάννη Β', Κάρολος, προσπαθούσε από τη μια να συγκεντρώσει το μεγάλο ποσό των λύτρων, ενώ από την άλλη να υποτάξει τους εχθρούς του στέμματος. Αν και ποτέ δεν θα μπορούσαμε να

*Κοινωνική κρίση:
εξεγέρσεις των
κατώτερων τάξεων*

*Αγροτικές εξεγέρσεις:
«Jacquerie»*

Η επανάσταση των χωρικών στη Γαλλία

είμαστε σιγούροι, φαίνεται απίθανο ότι θα εξεγειρόνταν οι αγρότες, αν δεν είχαν αισθανθεί την ευκαιρία να εκμεταλλευτούν την πολιτική σύγχυση της Γαλλίας. Στην πραγματικότητα όμως, η ευκαιρία δεν ήταν τόσο μεγάλη όσο πίστεψαν: σε ένα μήνα, οι προνομιούχες τάξεις ανασυντάχθηκαν, κατέσφαξαν τους στασιαστές και αποκατέστησαν γρήγορα την τάξη.

Η εξέγερση των Άγγλων αγροτών του 1381 —η σοβαρότερη εξέγερση κατώτερης τάξης στην αγγλική ιστορία— έχει συχνά ταξινομηθεί στην ίδια κατηγορία με την Jacquerie, αλλά τα αίτια της ήταν πολύ διαφορετικά: προκλήθηκε, όχι από την έσχατη απελπισία, αλλά από τη διάψευση αυξανόμενων προσδοκιών. Μέχρι το 1381, τα αποτελέσματα του «Μαύρου θανάτου» θα έπρεπε να είχαν ήδη ενεργήσει υπέρ των αγροτών: πάνω απ' όλα, η έλλειψη εργατικών χεριών πρέπει να δημιούργησε ζήτηση για τις υπηρεσίες τους. Μάλιστα, η πανώλη

Το υπόβαθρο της
εξέγερσης των
Άγγλων αγροτών

συ
σε
κα
Οι
δια
νοι
πρ
ερ
αγ
πλ
αγ
πρ

απ
σε
ει
πρ
ήτ
επ
αν
ει
αν
οι
κα
τό
λέ
ζε
βε
κέ
κα
ει
δι
δι
Χ
ο
Μ
κ
σ
μ
ν
σ
ο

συνετέλεσε στην αύξηση των χειραφετήσεων (απελευθερώσεων) δουλοπαροίκων και στην άνοδο των αμοιβών ή των κατώτερων ημερομισθίων των ελεύθερων αγροτικών εργατών. Οι αριστοκράτες γαιοκτήμονες όμως, αντεπετέθησαν για τη διατήρηση των δικών τους εισοδημάτων: πέτυχαν να εκδοθεί νομοθεσία που αποσκοπούσε να κρατήσει τα ημερομίσθια σε προ-επιδημικά επίπεδα και να εξαναγκάσει τους ακτήμονες εργάτες γης να εργάζονται με την ελάχιστη αμοιβή. Επιπλέον, οι αριστοκράτες συχνά προσπάθησαν να εισπράξουν από τους αγρότες όλες τις παλιές οφειλές και εισφορές που δεν είχαν πληρωθεί. Η σύγκρουση έτσι έγινε αναπόφευκτη, επειδή οι αγρότες δεν ήταν διατεθειμένοι να σπρωχτούν πίσω στην προηγούμενη φτώχεια τους και υποτέλεια.

Η σπίθα που άναψε τη μεγάλη εξέγερση του 1381, ήταν μια απόπειρα συλλογής του εθνικού φόρου που είχε επιβληθεί ίσως σε κάθε άτομο (κεφαλικός φόρος) αντί να είναι ανάλογος με το εισόδημα του κάθε φορολογούμενου. Αυτό ήταν χωρίς προηγούμενο στα αγγλικά φορολογικά ήθη και οι χωρικοί, όπως ήταν φυσικό, το θεώρησαν άδικο. Δύο κεφαλικοί φόροι είχαν επιβληθεί το 1377 και το 1379, χωρίς να συναντήσουν αντίσταση. Όταν όμως οι φοροεισπράκτορες προσπάθησαν να εισπράξουν και τον τρίτο το 1381, η αγροτιά ξεσηκώθηκε και αντιστεκόμενη επεδίωξε τη λύση των προβλημάτων της. Αρχικά, οι αγρότες έκαψαν τα τοπικά μητρώα και λεηλάτησαν τις κατοικίες εκείνων που θεωρούσαν εκμεταλλευτές τους. Κατόπιν, βάδισαν εναντίον του Λονδίνου, όπου εκτέλεσαν τον λόρδο καγκελάριο και θησαυροφύλακα της Αγγλίας. Αναγνωρίζοντας τη σοβαρότητα της κατάστασης, ο δεκαπεντάχρονος βασιλιάς Ριχάρδος Β' βγήκε να συναντήσει τους αγρότες και κέρδισε την εμπιστοσύνη τους, με την υπόσχεση της κατάργησης της δουλοπαροικίας και της διατήρησης χαμηλών ενοικίων στα κτήματα. Στο μεταξύ, κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, ο αγρότης ηγέτης Τάιλερ (Wat Tyler) δολοφονήθηκε σε μια φιλονικία με τον ακόλουθο του βασιλιά. Χωρίς ηγεσία πια οι αγρότες, που έκαναν το λάθος να πιστέψουν ότι οι στόχοι τους είχαν πραγματοποιηθεί, διαλύθηκαν γρήγορα. Μόλις όμως το παιδί που βασιλεύεε ένιωσε τη ζωή του να μην κινδυνεύει, αθέτησε όλες τις υποσχέσεις του. Οι διασκορπισμένες αγροτικές δυνάμεις κινηγήθηκαν και μερικοί υποτιθέμενοι ταραχοποιοί εκτελέστηκαν, χωρίς ωστόσο μαζικά αντίποινα. Η εξέγερση καθαυτή, επομένως, δεν πέτυχε τίποτε, αλλά σε διάστημα λίγων δεκαετιών, η φυσική αλληλεπίδραση των οικονομικών δυνάμεων οδήγησε τη δουλοπαροικία στην

*Η πορεία της
εξέγερσης*

Ο χαρακτήρας
των εξεγέρσεων
στις πόλεις

εξαφάνιση και βελτίωση σημαντικά την τύχη του αγροτικού ημερομίσθιου εργάτη.

Αγροτικές εξεγέρσεις εκδηλώθηκαν και σε άλλες περιοχές της Ευρώπης, αλλά αξίζει να στρέψουμε την προσοχή μας σε μερικές εξεγέρσεις σε πόλεις. Συμβατικά, οι εξεγέρσεις των πόλεων κατά το τέλος του Μεσαίωνα, θεωρούνται εξεγέρσεις εκμεταλλευόμενων προλεταρίων που καταπιέζονταν περισσότερο από κάθε άλλη φορά, εξαιτίας των αποτελεσμάτων της οικονομικής ύφεσης. Αυτό ωστόσο είναι μάλλον υπερβολική απλοποίηση, επειδή κάθε περίπτωση ήταν διαφορετική από την άλλη και πάντα δρούσαν σύνθετες δυνάμεις. Για παράδειγμα, μια εξέγερση στη βορειογερμανική πόλη του Μπρουνσβίκ (Brunswick) το 1374, υπήρξε λιγότερο εξέγερση φτωχών εναντίον πλουσίων και περισσότερο πολιτική αναταραχή, κατά την οποία μια πολιτική συμμαχία αντικατέστησε μια άλλη. Μια άλλη βορειογερμανική εξέγερση, στη Λυβέκη (Lübeck) το 1408, ονομάστηκε σωστά «εξέγερση φορολογουμένων». Και αυτή επίσης, υπήρξε λιγότερο σύγκρουση φτωχών και πλουσίων και περισσότερο απόπειρα μιας φατριάς που ήταν έξω από την εξουσία να εισαγάγει λιγότερο δαπανηρή διοίκηση.

Η εξέγερση
των Τσιόμπι

Το πλησιέστερο ανάλογο μιας προλεταριακής εξέγερσης ήταν ο ξεσηκωμός του 1378 των Φλωρεντινών Τσιόμπι (Ciompi). Οι Τσιόμπι ήταν εργάτες εριουργίας που είχαν την ατυχία να εργάζονται σε έναν κλάδο που είχε χτυπηθεί ιδιαίτερα από την κρίση. Μερικοί απ' αυτούς είχαν χάσει τη δουλειά τους, ενώ άλλοι εξαπατούνταν συχνά ή κακοπληρώνονταν από τα αφεντικά τους. Οι τελευταίοι κατείχαν μεγάλη πολιτική δύναμη στη Φλωρεντία και, κατά συνέπεια, μπορούσαν να περνούν οικονομικούς νόμους προς όφελός τους. Το γεγονός καθαυτό σήμαινε ότι έπρεπε να γίνουν οικονομικές μεταρρυθμίσεις που αναγκαστικά θα συνοδεύονταν από πολιτικές αλλαγές. Καθώς προχωρούσαν τα γεγονότα, μια πολιτική κρίση φάνηκε πως ήταν εκείνη που καλούσε τους Τσιόμπι σε δράση: το 1378, η Φλωρεντία είχε εξαντληθεί από τον τρίχρονο πόλεμό της με τον πάπα. Μερικοί πατρικοί ηγέτες ανέτρεψαν το παλιό καθεστώς για να μεταβάλουν την πολεμική πολιτική και να προωθήσουν τα δικά τους πολιτικά συμφέροντα. Οι περιστάσεις τους οδήγησαν να επιδιώξουν την υποστήριξη των κατώτερων τάξεων. Μετά από αυτή τη δραστηριοποίηση των πατρικών, οι Τσιόμπι ύστερα από λίγους μήνες αναθάρρησαν και έφτασαν στο σημείο να οργανώσουν τη δική τους, πολύ ριζοσπαστικότερη, εξέγερση. Αυτή προκλήθηκε κυρίως από οικονομικές ταλαιπωρίες και παράπονα: τα προσωπικά μίσση, ωστόσο, έπαιξαν κάποιο ρόλο. Οι

Τσιόμπι διατήρησαν την εξουσία για έξι εβδομάδες, κατά τη διάρκεια των οποίων προσπάθησαν να επιφέρουν φορολογικές ανακουφίσεις, πληρέστερη απασχόληση του εργατικού δυναμικού και αντιπροσώπευσή τους, καθώς και άλλων προλεταριακών ομάδων, στη φλωρεντινή κυβέρνηση. Δεν μπόρεσαν όμως να διατηρήσουν την εξουσία και μια ολιγαρχική κυβέρνηση κατάρτησε όλες τις μεταρρυθμίσεις τους.

Αν προσπαθήσουμε να βγάλουμε γενικά συμπεράσματα από τις διάφορες εξεγέρσεις, μπορούμε σίγουρα να πούμε ότι λίγες απ' αυτές θα συνέβαιναν αν δεν υπήρχε η οικονομική κρίση. Οι πολιτικοί λόγοι ωστόσο είχαν κάποια επίδραση: οι εξεγερμένοι σε μερικές περιπτώσεις βρισκονταν σε καλύτερη οικονομική κατάσταση από όσο σε άλλες. Είναι αξιοσημείωτο ότι όλες οι γνήσιες εξεγέρσεις των κατώτερων τάξεων –οικονομικά απελπισμένων κοινωνικών ομάδων– γρήγορα αποτύγχαναν. Ένας λόγος ήταν βέβαια ότι οι ανώτερες τάξεις ήταν συνηθισμένες να ασκούν την εξουσία και να δίνουν διαταγές: ακόμα σημαντικότερο, διέθεταν οικονομικά και στρατιωτικά μέσα που ήταν απαραίτητα για την καταστολή εξεγέρσεων. Μερικές φορές, στοιχεία των κατώτερων τάξεων συγκρούονταν μεταξύ τους, ενώ οι προνομιούχοι πάντα κατάφερναν να συνενώνονται σε ένα ενιαίο μέτωπο, όποτε αντιμετώπιζαν μια απειλή εναντίον της κυριαρχίας τους από τους κατώτερους. Επιπλέον, οι

*Γενικές παρατηρήσεις
για τη φύση των
λαϊκών εξεγέρσεων*

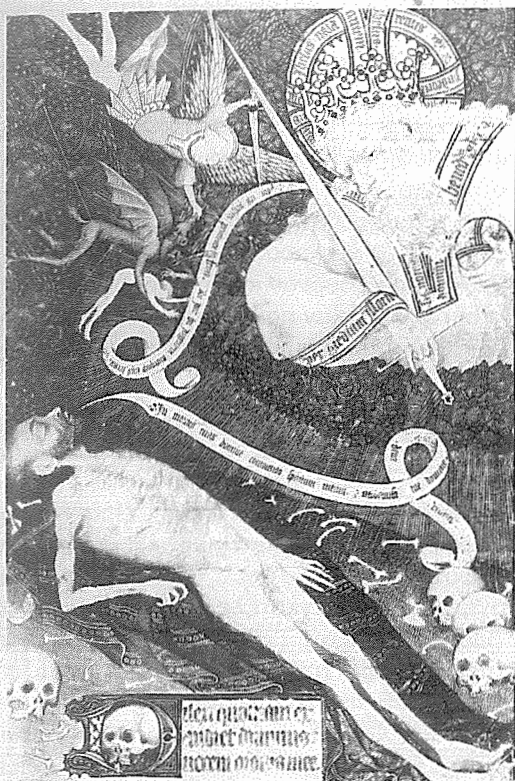

Αριστοκράτες του Μεσαίωνα

στασιαστές των κατώτερων τάξεων έκλιναν συνήθως περισσότερο στη διατύπωση άμεσης δυσαρέσκειας παρά στην ανάπτυξη ολοκληρωμένων και συστηματικών κυβερνητικών προγραμμάτων· ιδανικά που θα ενέπνεαν ενιαία δράση, γενικά έλειπαν. Η περίπτωση της επανάστασης των Χουσιτών της Βοημίας –που θα πραγματοποιούμε αργότερα– δείχνει ότι η θρησκεία στο τέλος του Μεσαίωνα ήταν αποτελεσματικότερος πόλος συσπείρωσης μεγάλων αριθμών ανθρώπων από όσο τα πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά αιτήματα.

*Η κρίση της
αριστοκρατίας του
τέλους του Μεσαίωνα*

Αν και οι ανώτερες τάξεις πετύχαιναν να καταστέλλουν τις λαϊκές εξεγέρσεις, διέβλεπαν τις οικονομικές και κοινωνικές αβεβαιότητες του τέλους του Μεσαίωνα και την πιθανότητα της εξέγερσης ως μόνιμης απειλής· γι' αυτό, η διατήρηση της προνομιούχου κοινωνικής θέσης τους, τους έγινε έμμονη ιδέα. Οι αριστοκράτες του τέλους του Μεσαίωνα βρίσκονταν σε επισφαλή οικονομική θέση επειδή κέρδιζαν το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματός τους από τη γη. Σε εποχές που οι τιμές του σιταριού και η γαιοπρόσοδος έπεφταν ενώ τα ημερομίσθια ανέβαιναν, οι γαιοκτήμονες είχαν, προφανώς, οικονομικά προβλήματα. Μερικοί αριστοκράτες ένιωθαν ίσως να απειλούνται από τη γρήγορη άνοδο εμπόρων και χρηματιστών, που ήταν σε θέση να κάνουν γρήγορα κέρδη εξαιτίας των μεγάλων διακυμάνσεων της αγοράς. Στην πράξη όμως, οι πραγματικά πλούσιοι έμποροι αγόραζαν γη και απορροφούνταν από την αριστοκρατία. Επιπλέον, οι περισσότεροι γαιοκτήμονες αριστοκράτες ήταν σε θέση να αποσοβήσουν τους οικονομικούς κινδύνους με τη χρησιμοποίηση εμπειρογνομώνων διαχειριστών των κτημάτων τους· μάλιστα, πολλοί απ' αυτούς έγιναν πλουσιότεροι από ποτέ. Οι περισσότεροι, ωστόσο, ένιωθαν πιο εκτεθειμένοι σε οικονομικές και κοινωνικές ανασφάλειες από πριν. Το αποτέλεσμα ήταν να προσπαθήσουν να υψώσουν τεχνητούς φραγμούς, που θα τους διαχώριζαν από τις άλλες τάξεις. Δύο από τα πιο εκπληκτικά παραδείγματα αυτού του διαχωρισμού, ήταν η έμφαση των αριστοκρατών στην πολυτέλεια και ο σχηματισμός κλειστών ιπποτικών ταγμάτων. Το τέλος του Μεσαίωνα υπήρξε η κατεξοχήν περίοδος της αριστοκρατικής επιδειξιμανίας. Ενώ ο λιμός και ο λοιμός μαινονταν, οι αριστοκράτες διασκεδάζαν σε πολυτελέστατα συμπόσια και εκθαμβωτικές τελετές· σε ένα συμπόσιο στη Φλάνδρα το 1468, ένα διακοσμητικό στοιχείο είχε δεκαπέντε μέτρα ύψος. Επίσης, τα ενδύματα των αριστοκρατών ήταν εξαιρετικά επιδεικτικά. Οι άντρες φορούσαν μακριά, μυτερά παπούτσια και οι γυναίκες καπέλα στολισμένα με γιρλάντες. Σε όλη την ιστορία, οι πλούσιοι

Μεσαιωνική αναπαράσταση νεκρού
μπροστά στο Θεό-κριτή

πάντα αρέσκονταν στο καλό ντύσιμο· οι αριστοκράτες όμως του τέλους του Μεσαίωνα φαίνεται ότι ήταν κυριευμένοι σε μεγάλο βαθμό από την έμμονη ιδέα της άνεσής τους και της δημιουργίας της εντύπωσης ότι ήταν εντελώς διαφορετικοί από τους άλλους. Η επιμονή της διατήρησης μιας αυστηρά καθορισμένης κοινωνικής ιεραρχίας είναι επίσης υπεύθυνη για τη διάδοση ιπποτικών ταγμάτων κατά την ύστερη μεσαιωνική περίοδο, όπως της Περικνημίδας ή του Χρυσόμαλλου Δέρατος. Με την οργάνωσή τους σε κλειστά τάγματα που επέβαλλαν ειδική συμπεριφορά και καυχώνταν για τις ειδικές τιμητικές διακρίσεις των μελών τους, οι αριστοκράτες που αισθάνονταν να απειλούνται από τις κοινωνικές πιέσεις προσπάθησαν να απομακρυνθούν από τους άλλους ανθρώπους, βάζοντας στην ουσία μια πινακίδα που έλεγε: «η είσοδος απαγορεύεται στα μη μέλη».

Μια άλλη εξήγηση της εξωφρενικής έμφασης στην πολυτέλεια, είναι ότι αποτελούσε μια μορφή διαφυγής. Οι

αριστοκράτες, που ήταν συνεχώς εκτεθειμένοι στην όψη και στην οσμή του θανάτου, πρέπει να βρήκαν συναισθηματικά βολική την απομάκρυνσή τους σε έναν ονειρικό κόσμο εκλεπτυσμένων τρόπων, εξαισιών συμποσιών, πολύχρωμων ενδυμάτων. Από το άλλο μέρος, οι μη αριστοκράτες που δεν μπορούσαν να έχουν τέτοιες πολυτέλειες, συχνά αναζητούσαν ανακούφιση από το όραμα του θανάτου σε κακόγουστες δημόσιες διασκεδάσεις: για παράδειγμα, τα πλήθη μπορούσαν να βλέπουν τυφλούς ζητιάνους να προσπαθούν να πιάσουν ένα γουρούνι που έσκουζε και που έδερναν κατά λάθος ο ένας τον άλλο με ρόπαλα· ή θα επευφημούσαν παιδιά που προσπαθούσαν να σκαρφαλώσουν σε στύλους αλειμμένους με λίπος για να κερδίσουν χήνες.

Δεν πρέπει να νομίσουμε, ωστόσο, ότι οι άνθρωποι της ύστερης μεσαιωνικής περιόδου είχαν παραδοθεί στην ταραχώδη ζωή χωρίς διακοπή: αντίθετα, οι ίδιοι άνθρωποι όλων των τάξεων που αναζητούσαν εκλεπτυσμένη ή κραυγαλέα διασκέδαση, εξίσου συχνά πήγαιναν στο άλλο συναισθηματικό άκρο όταν αντιμετώπιζαν την ψυχική πίεση που προκαλούσαν τα προβλήματα της εποχής τους και εγκατέλειπαν τους εαυτούς τους στη θλίψη. Η βασιλομήτωρ της Γαλλίας έκλαψε δημόσια όταν αντίκρουσε για πρώτη φορά τον εγγονό της. Ο μεγάλος ιεροκήρυκας Vincent Ferrer αναγκάστηκε να διακόψει το κήρυγμά του για τα Πάθη του Χριστού και τη Δευτέρα Παρουσία, επειδή τόσο ο ίδιος όσο και το ακροατήριό του έκλαιγαν με αναφυλλητά. Ο Άγγλος βασιλιάς Εδουάρδος Β΄, λέγεται ότι έκλαψε τόσο πολύ όταν φυλακίστηκε, ώστε μάζεψε αρκετό ζεστό δάκρυ για να ξυριστεί. Αυτή η ιστορία βέβαια είναι φανταστική, αλλά δείχνει πραγματικά τι πίστευαν οι σύγχρονοί της ότι ήταν δυνατό να γίνει. Γνωρίζουμε με σιγουριά ότι η Εκκλησία ενθάρρυνε το κλάμα επειδή σώζονται αγαλματίδια του Αγίου Ιωάννη που θρηνεί, τα οποία προφανώς είχαν σχεδιαστεί για να προκαλούν δάκρυα στα μάτια όσων τα έβλεπαν.

Οι άνθρωποι ενθαρρύνονταν ακόμα να αυτοσυγκεντρώνονται στα Πάθη του Χριστού και στο θνητό του ανθρώπου: οι φοβεροί Εσταυρωμένοι αφθονούσαν και η μορφή της Παναγίας ήταν λιγότερο μιας χαμογελαστής Μαντόνας και περισσότερο μιας απαρηγόρητης μητέρας· εμφανιζόταν πια να πέφτει θλιμμένη στη βάση του σταυρού ή να κρατά τον νεκρό Χριστό στην αγκαλιά της. Η ιδεοληψία της ύστερης μεσαιωνικής περιόδου με το θάνατο φαίνεται ακόμα σε γλυπτά, τοιχογραφίες και εικονογραφήσεις βιβλίων που υπενθύμιζαν στους θεατές τους το εφήμερο της ζωής και τα βάσανα της κόλασης. Οι

«Μακάβριος χορός». συνηθισμένο εικονογραφικό θέμα της εποχής

χαρακτηριστικοί τάφοι του κυρίως Μεσαίωνα, είχαν επάνω τους γλυπτά που έδειχναν τον νεκρό σε κάποια πράξη που υπήρξε τυπική για τα επιτεύγματα της ζωής του, ή σε κατάσταση ανάπαυσης, που έδινε την εντύπωση ότι ο θάνατος δεν ήταν παρά ένας γαλήνιος ύπνος. Στο τέλος όμως του 14ου αιώνα, εμφανίστηκαν τάφοι που επεδείκνυαν τα υλικά επακόλουθα του θανάτου με τους φρικτότερους τρόπους που θα μπορούσε να φανταστεί κανείς: αποστεωμένα πτώματα με βγαλμένα εντερα ή καλυμμένα με φίδια και βατράχια. Μερικοί τάφοι έφεραν επιγραφές που βεβαίωναν τον αναγνώστη ότι σύντομα θα γινόταν «ένα βρομερό πτώμα, τροφή για τα σκουλήκια». Άλλες επιγραφές προειδοποιούσαν ανατριχιαστικά: «'Ο,τι είσαι, ήμουν' ό,τι είμαι, θα γίνεις». Πανταχού παρούσες παραστάσεις

παρουσίαζαν το Χάρο να μορφάζει, με το δρεπάνι του, καθώς κουβαλούσε κομψούς και υγιείς άνδρες και γυναίκες, ή σαδιστικούς διαβόλους να ψήνουν τρελούς από τον πόνο ανθρώπους στην κόλαση. Επειδή οι άνθρωποι που έφτιαχναν ή έπαιρναν σοβαρά τέτοιες παραστάσεις μπορούσαν την επόμενη μέρα να συμμετάσχουν σε οργιαστικές κραιπάλες, η κουλτούρα του τέλους του Μεσαίωνα, συχνά φαίνεται να πλησιάζει ένα μανιοκαταθλιπτικό χαρακτήρα. Προφανώς, όμως, τέτοιες ακραίες αντιδράσεις ήταν αναγκαίες για να βοηθήσουν τους ανθρώπους να αντιμετωπίσουν τους φόβους τους.

3. ΔΟΚΙΜΑΣΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΠΕΙΝΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΚΛΗΡΙΚΟΥΣ

Η έντονη συγκέντρωση στο νόημα του θανάτου ήταν επίσης εκδήλωση μιας πολύ βαθιάς και διαποτιστικής θρησκευτικότητας. Ο θρησκευτικός ενθουσιασμός του κυρίως Μεσαίωνα κατά κανένα τρόπο δεν μειώθηκε μετά το 1300· αν όχι τίποτε άλλο, έγινε εντονότερος. Ο θρησκευτικός όμως ενθουσιασμός πήρε νέες μορφές έκφρασης εξαιτίας των θεσμικών προβλημάτων της Εκκλησίας και των ταραχών της εποχής.

Μετά την ταπείνωση και το θάνατο του πάπα Βονιφάτιου Η΄ το 1303, η Εκκλησία δοκίμασε μια περίοδο θεσμικής κρίσης που ήταν τόσο οξεία και παρατεταμένη όσο και η σύγχρονη της οικονομική κρίση. Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις φάσεις σε αυτήν: τη λεγόμενη «Βαβυλώνεια Αιχμαλωσία» του πάπα (1305-1378), το Μεγάλο Σχίσμα (1378-1417) και την περίοδο του ιταλικού εδαφικού παπισμού (1417-1517).

Στη διάρκεια της «Βαβυλώνειας Αιχμαλωσίας», έδρα του πάπα ήταν η Αβινιόν αντί της Ρώμης και ο πάπας ήταν γενικά υποταγμένος στα συμφέροντα του γαλλικού στέμματος. Υπήρχαν διάφοροι λόγοι γι' αυτό. Ο προφανέστερος ήταν ότι, επειδή η αναμέτρηση ανάμεσα στον Φίλιππο τον Ωραίο και τον Βονιφάτιο Η΄ είχε καταλήξει σε σαφή νίκη του Γάλλου βασιλιά, οι διάδοχοι πάπες ήταν απρόθυμοι να ριψοκινδυνέψουν τη γαλλική βασιλική οργή. Αντίθετα, μόλις οι πάπες αναγνώρισαν ότι δεν μπορούσαν να δίνουν διαταγές στους Γάλλους βασιλείς, ανακάλυψαν ότι είχαν ορισμένα πλεονεκτήματα αν κέρδιζαν την

εύνοιά τους. Η νότια Γαλλία ήταν ασφαλές καταφύγιο, μακριά από το στρόβιλο της Ιταλίας. Η κεντρική Ιταλία και η πόλη της Ρώμης είχαν γίνει εστία ταραχών και στάσεων τον 14ο αιώνα. Έτσι ο πάπας δεν μπορούσε να αισθάνεται προσωπικά ασφαλής εκεί. Έλειπαν επίσης οι συνθήκες εκείνες που θα επέτρεπαν την ομαλή διοίκηση της Εκκλησίας. Τέτοια προβλήματα δεν υπήρχαν στην Αβινιόν. Παρόλο που η Αβινιόν τότε δεν αποτελούσε μέρος του γαλλικού βασιλείου –ήταν η κυριότερη πόλη μιας μικρής παπικής επικράτειας– ο γαλλικός στρατός βρισκόταν αρκετά κοντά για να εγγυηθεί στον πάπα την ασφάλειά του, που την είχε τόσο ανάγκη. Ένα άλλο πλεονέκτημα της παπικής υποταγής στη γαλλική ισχύ ήταν η γαλλική βοήθεια στην επιδίωξη αμοιβαία ωφέλιμων πολιτικών στόχων στη Γερμανία και στη νότια Ιταλία. Σημαντικότερη ίσως ήταν μια τρέχουσα συμφωνία, με βάση την οποία ο Γάλλος βασιλιάς θα πρότεινε τους δικούς του υποψηφίους για το αξίωμα των επισκόπων, τους οποίους ο πάπας έχριζε, κερδίζοντας έτσι σημαντικά χρηματικά ποσά. Μετά το 1305, το φιλογαλλικό σύστημα είχε τόσο ριζώσει, ώστε η πλειοψηφία των καρδινάλιων και το σύνολο των παπών ήταν Γάλλοι.

Στην Αβινιόν οι πάπες είχαν τη μεγαλύτερη επιτυχία από ποτέ στην εφαρμογή της πολιτικής τους: τη συγκέντρωση της εκκλησιαστικής διοίκησης. Για πρώτη φορά, επεξεργάστηκαν ένα πραγματικά βέσιμο σύστημα παπικών οικονομικών, βασισμένο στη συστηματικοποίηση των εισφορών που εισπράττονταν από τους κληρικούς σε ολόκληρη την Ευρώπη. Ο παπισμός κατάφερε επίσης να διορίσει περισσότερους καρδινάλιους σε κενές θέσεις από πριν (στην πράξη, χρίζοντας συχνά υποψηφίους που πρότειναν ο Γάλλος και ο Άγγλος βασιλιάς) και επιτέθηκε εναντίον των αιρέσεων με μεγάλη αποφασιστικότητα· ακριβέστερα, με ωμότητα. Ο,τιδήποτε όμως κέρδιζαν οι πάπες σε ισχύ, το έχασαν σε σεβασμό και πίστη. Ο κλήρος αλλοτριώθηκε, ως αποτέλεσμα της υποχρέωσής του να πληρώνει πάρα πολλά χρήματα, ενώ πολλοί λαϊκοί έφριξαν από τη διαφθορά και την αχαλίνωτη πολυτέλεια που επιδεικνυόταν στην παπική αυλή. Εκεί, οι καρδινάλιοι ζούσαν πολυτελέστερα από εγκόσμους άρχοντες, τρώγοντας παγώνια, φασιανούς, αγριόκοτες και κύκνους και πίνοντας εξαιρετικά κρασιά που ανάβλυζαν από περίτεχνα λαξευμένους κρουνοί. Οι περισσότεροι από τους πάπες της Αβινιόν ήταν προσωπικά ακέραιοι και εγκρατείς· ένας ωστόσο, ο Κλήμης ΣΤ΄ (1342-1352) ήταν χειρότερος από τους καρδινάλιους του. Ήταν διατεθειμένος να προσφέρει κάθε πνευματικό ευεργέτημα για χρηματική αμοιβή, καυχώταν ότι μπορούσε να διορίσει επίσκοπο ακόμα και

Ο χαρακτήρας του παπισμού της Αβινιόν

Η επιστροφή
στη Ρώμη

γάιδαρο αν το απαιτούσαν οι πολιτικές περιστάσεις και υπεράσπιζε τις ακατάπαυστες σεξουαλικές καταχρήσεις του, επιμένοντας ότι επιδιόταν σ' αυτές με εντολή γιατρού.

Καθώς ο καιρός περνούσε, οι πιέσεις της πληροφορημένης κοινής γνώμης υποχρέωσαν τους πάπες να υποσχεθούν ότι θα επιστρέψουν στη Ρώμη. Μετά από μια αποτυχημένη προσπάθεια του Ουρβανού Ε' το 1367, ο πάπας Γρηγόριος ΙΑ' επέστρεψε τελικά στην Αγία Πόλη το 1377. Πέθανε όμως ένα χρόνο μετά, οπότε έπεσε συμφορά. Το κολλέγιο των καρδινάλιων, περικυκλωμένο στη Ρώμη από πλήθη Ιταλών που κραύγαζαν, υποχώρησε στο λαϊκό αίτημα και διόρισε Ιταλό πάπα, με τον τίτλο Ουρβανός ΣΤ'. Οι περισσότεροι όμως από τους καρδινάλιους ήταν Γάλλοι που γρήγορα μετάνιωσαν για την απόφασή τους, ιδιαίτερα για το λόγο ότι ο Ουρβανός ΣΤ' άρχισε αμέσως να συγκρούεται μαζί τους και να αποκαλύπτει κάποιες παρανοϊκές ίσως τάσεις. Γι' αυτό, ύστερα από λίγους μόνο μήνες, οι Γάλλοι καρδινάλιοι συνήλθαν και πάλι, ανακήρυξαν άκυρη την εκλογή του και αντικατέστησαν τον Ουρβανό με έναν απ' αυτούς, που ονομάστηκε Κλήμης Ζ'.

Το Μεγάλο Σχίσμα

Ο Ουρβανός ΣΤ' ωστόσο, δεν παραιτήθηκε χωρίς μάχη: διόρισε ένα εντελώς νέο κολλέγιο Ιταλών καρδινάλιων και παρέμεινε οχυρωμένος στη Ρώμη. Ο Κλήμης Ζ' αποσύρθηκε γρήγορα με τους δικούς του στην Αβινιόν και επήλθε έτσι το λεγόμενο «Μεγάλο Σχίσμα». Η Γαλλία μαζί με άλλες χώρες που ακολουθούσαν τη γαλλική πολιτική τροχιά –όπως η Σκωτία, η Καστίλλη και η Αραγόνα– αναγνώρισαν τον Κλήμη, ενώ η υπόλοιπη Ευρώπη αναγνώρισε τον Ουρβανό ως αληθινό πάπα. Για τρεις δεκαετίες, οι χριστιανοί παρακολουθούσαν αδύναμοι τους αντίπαλους ποντίφηκες να εξαπολύουν κατάρες ο ένας κατά του άλλου, ενώ τα διεθνή μοναχικά τάγματα διαιρέθηκαν σε δύο στρατόπεδα. Ο θάνατος του ενός ή του άλλου πάπα δεν έκλεινε το σχίσμα: το κάθε στρατόπεδο είχε το δικό του σύνολο καρδινάλιων, που αμέσως ανακήρυσσε Γάλλο ή Ιταλό διάδοχο. Το αδιέξοδο της κατάστασης οδήγησε ένα συμβούλιο πρελατών και από τα δύο στρατόπεδα, που συγκλήθηκε στην Πίζα το 1409 να κηρύξει έκπτωτους και τους δύο πάπες και να ενθρονίσει έναν άλλο στη θέση τους. Ομως, ούτε ο Γάλλος ούτε ο Ιταλός πάπας αποδέχτηκαν την απόφαση του συμβουλίου και οι δυο τους είχαν αρκετή πολιτική υποστήριξη για να διατηρήσουν κάποια υπακοή στις αποφάσεις τους. Έτσι, μετά το 1409, υπήρχαν τρεις αντίπαλοι διεκδικητές του παπικού θρόνου, που καταριώνταν ο ένας τον άλλο, αντί για δύο.

Το Μεγάλο Σχίσμα έκλεισε τελικά το 1417 με το Συμβούλιο

της Κωνσταντίας, της μεγαλύτερης εκκλησιαστικής συνόδου της μεσαιωνικής ιστορίας. Αυτή τη φορά, οι συγκεντρωμένοι πρελάτοι βεβαιώθηκαν ότι είχαν κερδίσει την αναγκαία υποστήριξη κοσμικών δυνάμεων και ότι είχαν εξουδετερώσει τους μέχρι τότε διεκδικητές, προτού ανακηρύξουν νέο πάπα. Μετά την εκλογή του Μαρτίνου Ε' το 1417, η ευρωπαϊκή εκκλησιαστική ενότητα αποκαταστάθηκε πλήρως. Ακολούθησε όμως αμέσως μια διαμάχη γύρω από τη φύση της εκκλησιαστικής διοίκησης. Τα μέλη του Συμβουλίου της Κωνσταντίας αμφισβήτησαν την επικρατούσα μεσαιωνική θεωρία της παπικής μοναρχίας και τάχθηκαν υπέρ της εξισορροπημένης συμβουλευτικής, «κονσιλιαρικής», διοίκησης. Σε δύο μνημειώδη διατάγματα δήλωναν ότι, ένα γενικό συμβούλιο πρελατών είχε ανώτερη εξουσία από τον πάπα και ότι τέτοιο συμβούλιο θα έπρεπε να συνέρχονται τακτικά για να διοικούν την Εκκλησία. Γεγονός που δεν πρέπει να εκπλήσσει είναι ότι οι επόμενοι πάπες –που είχαν πια επιστρέψει στη Ρώμη– επιζήτησαν να ακυρώσουν αυτά τα διατάγματα. Όταν ένα νέο συμβούλιο συγκλήθηκε στη Βασιλεία το 1431, σύμφωνα με τις αρχές που είχαν διατυπωθεί στην Κωνσταντία, ο τότε πάπας έκανε ό,τι μπορούσε για να υπονομεύσει τις δραστηριότητές του. Τελικά, το πέτυχε. Ύστερα από μια παρατεταμένη πάλη, το Συμβούλιο της Βασιλείας διαλύθηκε το 1449 έχοντας αποτύχει παταγωδώς και η απόπειρα εγκαθίδρυσης «συνταγματικής» διακυβέρνησης στην καθολική Εκκλησία ηττήθηκε οριστικά. Ο παπισμός όμως κατάφερε να νικήσει τον κονσιλιαρισμό με την υποστήριξη των ηγεμόνων των ευρωπαϊκών κρατών. Συνάπτοντας ξεχωριστά κονκορδάτα με κάθε βασιλιά ή πρίγκιπα, οι πάπες παραχώρησαν στους κοσμικούς ηγέτες μεγάλες εξουσίες όσον αφορά στις διάφορες τοπικές εκκλησίες. Οι πάπες έτσι εξασφάλισαν τη θεωρητική τους υπεροχή με το αντίτιμο της απώλειας μεγάλου μέρους της πραγματικής εξουσίας τους. Για να αντισταθμίσουν την απώλεια αυτή στράφηκαν στη στερέωση της δικής τους άμεσης εξουσίας στην κεντρική Ιταλία. Οι περισσότεροι από τους πάπες του 15ου αιώνα κυβερνούσαν σε μεγάλο βαθμό όπως οποιοσδήποτε άλλος ηγεμόνας, όντας επικεφαλής στρατών, ραδιουργώντας για τη σύναψη συμμαχιών, οικοδομώντας θαυμαστά ανάκτορα. Στο εξής, αν και είχαν πετύχει για πρώτη φορά να δημιουργήσουν ένα πολιτικά βιώσιμο κράτος, η φήμη τους για έλλειψη ουσιαστικής ευλάβειας παρέμεινε έντονη.

Ενώ ο παπισμός περνούσε απ' αυτές τις περιπέτειες, ο τοπικός κλήρος όλων των περιοχών της Ευρώπης έχανε το

Το τέλος του
Σχίσματος

Παρακμή του
κύρους των
κληρικών

κύρος του για μια σειρά λόγους. Ο ένας ήταν ότι, οι αυξημένες οικονομικές απαιτήσεις του πάπα ανάγκαζαν τον κλήρο να απαιτεί περισσότερα από το ποίμνιό του. Τέτοιου είδους όμως απαιτήσεις ήταν ιδιαίτερα μισητές, ακόμα περισσότερο σε περιόδους διαρκούς οικονομικής κρίσης. Επιπλέον, στη διάρκεια των επιδημιών χολέρας, πολλές φορές οι κληρικοί εγκατέλειπαν τις θέσεις τους όπως όλος ο κόσμος: έτσι όμως έχαναν το δικαίωμα να ισχυρίζονται ότι ήταν ανώτεροι ηθικά. Ο σημαντικότερος ίσως λόγος της αυξανόμενης δυσaráσκειας απέναντι στον κλήρο ήταν η αύξηση των μορφωμένων κοσμικών. Η συνεχής ίδρυση σχολείων και η πτώση του κόστους των βιβλίων -ένα θέμα που θα πραγματευθούμε αργότερα- κατέστησε δυνατό σε πολλούς κοσμικούς να μάθουν ανάγνωση. Έτσι, οι κοσμικοί ήταν σε θέση να διαβάζουν εδάφια της Βίβλου ή, συχνότερα, εκλαϊκευτικά απλοποιημένα θρησκευτικά βιβλία και να αντιλαμβάνονται ότι οι ιερείς τους δεν ζούσαν πάντα σύμφωνα με τα πρότυπα που είχαν θέσει ο Ιησούς και οι

Πομπή Γερμανων που αλληλομαστιγώνονται για να εξορκίσουν την πανώλη

Απόστολοι. Στο μεταξύ, οι αναστατώσεις και η φρίκη της εποχής οδηγούσαν τους ανθρώπους να αναζητήσουν θρησκευτική παρηγοριά περισσότερο από ποτέ άλλοτε. Βρίσκοντας ανεπαρκή τα συμβατικά κανάλια της συμμετοχής στη λειτουργία, της εξομολόγησης και της υποταγής στην εξουσία των κληρικών, οι κοσμικοί αναζήτησαν συμπληρωματικούς ή και εναλλακτικούς δρόμους προς την ευλάβεια. Οι δρόμοι αυτοί διέφεραν πολύ μεταξύ τους, αλλά σκόπευαν όλοι τους να κορέσουν μια αστείρευτη δίψα για το θεϊκό.

Ο πιο πεπατημένος δρόμος ήταν εκείνος της τέλεσης επανειλημμένων πράξεων εξωτερικής λατρειας, με την ελπίδα ότι ο πιστός θα κέρδιζε τη θεία εύνοια στα εγκόσμια και τη σωτηρία στον άλλο κόσμο. Οι άνθρωποι πήγαιναν κατά πλήθη σε προσκυνήματα όσο ποτέ άλλοτε και συμμετείχαν συχνά ξυπόλητοι σε θρησκευτικές πομπές, που γίνονταν συνήθως δύο φορές το μήνα και κάποτε μια φορά την εβδομάδα. Επισζητούσαν επίσης συγχωροχάρτια, έγγραφα δηλαδή με τα οποία ο πάπας πιστοποιούσε ότι θα γλύτωναν το καθαρτήριο και πλήρωναν προκαταβολικά τους ιερείς για να διαβάσουν πολλές επιμνημόσυνες δεήσεις μετά το θάνατό τους, με σκοπό να σώσουν τις ψυχές τους. Η ψύχωση της επανάληψης προσευχών έφτασε το αποκορύφωμά της στην προσπάθεια ορισμένων ευσεβών να υπολογίσουν τον αριθμό των σταγόνων αίματος που είχε χύσει ο Χριστός στο σταυρό, προκειμένου να επαναλάβουν τόσες φορές την Κυριακή Προσευχή.

Η υπερβολικότερη και απωθητικότερη μορφή θρησκευτικής τελετουργίας στο τέλος του Μεσαίωνα ήταν η μαστιγώση. Γυναίκες που ζούσαν μαζί σε κοινόβια, αυτομαστιγώνονταν με τα σκληρότερα δέρματα ζώων, με αλυσίδες, με λουριά δεμένα σε κόμπους. Μια νέα κοπέλα που έγινε μέλος μιας τέτοιας κοινότητας το 1331 στην Πολωνία, έπαθε σοβαρές εσωτερικές σωματικές βλάβες και, σε διάστημα ένδεκα μηνών, είχε παραμορφωθεί εντελώς. Μαστιγώματα και ξυλοδαρμοί δεν πραγματοποιούνταν συνήθως δημόσια, αλλά στη διάρκεια της πρώτης εκατόμβης του «Μαύρου Θανάτου» το 1348-49 πλήθη ανθρώπων διέρχονταν ολόκληρη τη βόρεια Ευρώπη ψάλλοντας και μαστιγώνοντας ο ένας τον άλλο με μαστίγια που στις άκρες τους είχαν κομμάτια μετάλλου, ελπίζοντας έτσι να εξευμενίσουν την υποτιθέμενη θεική οργή.

Ένας αντίθετος δρόμος προς το θείο ήταν ο εσωστρεφής δρόμος του μυστικισμού. Σ' ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο, ιδιαίτερα όμως στη Γερμανία και την Αγγλία, άνδρες και γυναίκες, κληρικοί και κοσμικοί, αναζητούσαν την ένωση με το

Αύξηση και εκδήλωση της ευσεβείας των κοσμικών

Μυστικισμός

Θεό μέσω της «απομάκρυνσης» από τα εγκόσμια, της περισυλλογής, ή των πνευματικών ασκήσεων. Ο πιο πρωτότυπος και εύγλωττος μυστικιστής θεωρητικός του τέλους του Μεσαίωνα ήταν ο Γερμανός δομηνικανός Έκαρτ (Meister Eckhart, περίπου 1260-1327), που δίδασκε ότι υπήρχε μια δύναμη, η «σπίθα», βαθιά μέσα σε κάθε ανθρώπινη ψυχή, που ήταν πραγματικά κατοικία του Θεού. Αποκηρύσσοντας κάθε έννοια εγωισμού, μπορούσε κανείς να αποσυρθεί στα τρίςβαθα της ψυχής του και να βρει εκεί το θείο. Ο Έκαρτ δεν συνιστούσε στους οπαδούς του να μην πηγαίνουν στην εκκλησία –δεν ήταν δυνατό να το κάνει μια και κήρυξε σε εκκλησίες– αλλά είχε καταστήσει σαφές ότι οι εξωτερικές τελετουργίες είχαν μικρή σημασία για την προσέγγιση του Θεού. Έδινε επίσης την εντύπωση στους ακροατές του ότι μπορούσαν να φτάσουν στη θεϊκότητα με τις δικές τους δυνάμεις κατά το μεγαλύτερο βαθμό. Για το λόγο αυτό κατηγορήθηκε από τις εκκλησιαστικές αρχές ότι υποκινούσε «αδαείς και απειθαρχητούς ανθρώπους σε άγριες και επικίνδυνες υπερβολές». Αν και ο Έκαρτ υποστήριζε την ορθοδοξία των δογμάτων του, μερικά από τα κηρύγματά του καταδικάστηκαν από τον παπισμό.

Οι κριτικοί του Έκαρτ δεν ανησυχούσαν εντελώς αδικαιολόγητα. Αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι, μερικοί κοσμικοί οπαδοί του στη Γερμανία, έφτασαν στην αιρετική άποψη ότι μπορούσαν να ενωθούν πλήρως με το Θεό στη Γη χωρίς ιερείς μεσολαβητές. Αλλά αυτοί, οι λεγόμενοι αιρετικοί του «Ελεύθερου Πνεύματος», ήταν λίγοι. Περισσότεροι ήταν οι μεταγενέστεροι ορθόδοξοι μυστικιστές, άλλοι επηρεασμένοι από τον Έκαρτ και άλλοι όχι, που έδιναν μεγαλύτερη έμφαση στη θεία πρωτοβουλία της συνάντησης της ψυχής με το Θεό και υποστήριζαν ότι οι υπηρεσίες της Εκκλησίας αποτελούσαν αναγκαία συνεισφορά στο δρόμο του μυστικισμού. Ακόμα κι αυτοί, ωστόσο, πίστευαν ότι «οι εκκλησίες δεν αγιάζουν τον άνθρωπο, αλλά ο άνθρωπος αγιάζει τις εκκλησίες».

Οι περισσότεροι από τους μεγάλους δασκάλους και εφαρμοστές του μυστικισμού κατά τον 14ο αιώνα ήταν κληρικοί, καλόγριες ή ερημίτες, αλλά κατά τον 15ο αιώνα διαδόθηκε μια τροποποιημένη μορφή μυστικισμού στο λαό. Αυτός ο «πρακτικός μυστικισμός» δεν αποσκοπούσε στην πλήρη εκστατική ένωση με το Θεό, αλλά περισσότερο σε μια συνεχή αίσθηση κάποιας θείας παρουσίας στη διάρκεια των δραστηριοτήτων της καθημερινής ζωής. Το δημοφιλέστερο εγχειρίδιο που υποδείκνυε το δρόμο για την επίτευξη του σκοπού αυτού ήταν το

Ετερόδοξος και
ορθόδοξος
μυστικισμός

λα
14.
Κε
ύφ
χρ
ιδι
γρι
γλε
πει
Βίβ
συ
αλ
Συ
σε
με
απ

Με
αίρ
κιν
ιδρ
ήτε
(Je
στι
ότι
υπ
εκ
τη
πε
σε
πε
Γι
στη
αν
δι
ζο
ήτ
μά
Εκ
το
Έ
υπ
απ
εν

λατινικό κείμενο *Απομίμηση του Χριστού*, γραμμένο γύρω στο 1427, πιθανώς από τον Βορειογερμανό ιερέα Thomas a Kempis. Επειδή το κείμενο αυτό γράφτηκε σε απλό αλλά δυνατό ύφος και δίδασκε πως μπορούσε κανείς να είναι ευσεβής χριστιανός ζώντας παράλληλα ενεργά σ' αυτό τον κόσμο, ήταν ιδιαίτερα ελκυστικό στους κοσμικούς αναγνώστες. Έτσι, γρήγορα μεταφράστηκε στις κυριότερες καθομιλούμενες γλώσσες της Ευρώπης. Από τότε μέχρι σήμερα παραμένει το περισσότερο διαβασμένο χριστιανικό βιβλίο, με εξαίρεση τη Βίβλο. Η *Απομίμηση* παροτρύνει τους αναγνώστες να συμμετέχουν σε μια θρησκευτική τελετή –τη Θεία Ευχαριστία– αλλά κατά τα άλλα δίνει έμφαση στην εσωτερική ευσέβεια. Σύμφωνα με το κείμενο αυτό, ο κάθε χριστιανός ξεχωριστά είναι σε καλύτερη θέση να γίνει «εταίρος» του Ιησού Χριστού, τόσο μεταλαμβάνοντας όσο και μελετώντας τη Βίβλο και διάγοντας απλή, ηθική ζωή.

Μια τρίτη ξεχωριστή μορφή ευσέβειας του τέλους του Μεσαίωνα, ήταν η απεριφραστή θρησκευτική διαμαρτυρία, ή αίρεση. Στην Αγγλία και στη Βοημία, ιδιαίτερα, οι αιρετικές κινήσεις αποδείχτηκαν σοβαρή απειλή για την Εκκλησία. Ο ιδρυτής της αίρεσης στην Αγγλία του τέλους του Μεσαίωνα ήταν ένας Οξφορδιανός θεολόγος που ονομαζόταν Ουίκλιφ (John Wyclif, περίπου 1330-1384). Η αυστηρή προσήλωσή του στη θεολογία του Αγίου Αυγουστίνου τον οδήγησε να πιστέψει ότι ορισμένοι άνθρωποι ήταν προορισμένοι να σωθούν, ενώ οι υπόλοιποι ήταν αμετάκλητα καταδικασμένοι. Πίστευε ότι οι εκλεκτοί ήταν φυσικό να ζουν απλά, σύμφωνα με τα πρότυπα της Καινής Διαθήκης, αλλά στην πραγματικότητα έβλεπε τα περισσότερα μέλη της εκκλησιαστικής ιεραρχίας να εντρυφούν σε εξωφρενικές καταχρήσεις. Κατά συνέπεια, συμπεράνε ότι οι περισσότεροι εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι ήταν καταραμένοι. Για τον ίδιο, η μόνη λύση ήταν να οδηγηθούν οι κοσμικοί ηγέτες στην απαλλοτρίωση του εκκλησιαστικού πλούτου και στην αναμόρφωση της Εκκλησίας με την αντικατάσταση των διεφθαρμένων ιερέων και επισκόπων με ανθρώπους που θα ζούσαν σύμφωνα με τα αποστολικά πρότυπα. Η άποψη αυτή ήταν ιδιαίτερα ελκυστική για την αγγλική αριστοκρατία, που μάλλον ανυπομονούσε να πλουτίσει λαφυραγωγώντας την Εκκλησία και δεν έβλεπε τίποτε αξιόμημπο στη χρησιμοποίηση του Ουίκλιφ για να τρομάξει τον πάπα και τον τοπικό κλήρο. Έτσι ο Ουίκλιφ δέχτηκε αρχικά ισχυρή αριστοκρατική υποστήριξη. Προς το τέλος της ζωής του, όμως, προχώρησε από τις απλές εκκλήσεις για μεταρρυθμίσεις στην επίθεση εναντίον μερικών βασικών θεσμών της Εκκλησίας, ιδιαίτερα του

Αίρεση: Ουίκλιφ
και Λολλάρδοι

Πολιτική
κίνηση

μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας. Αυτός ο ριζοσπαστισμός τρόμαξε τους ισχυρούς προστάτες του και ο Ουίκλιφ πιθανότατα θα καταδικαζόταν ως αιρετικός αν ζούσε περισσότερο. Ο θάνατός του, ωστόσο δεν ανακούφισε την Εκκλησία, επειδή είχε αποκτήσει στο μεταξύ πολλούς κοσμικούς οπαδούς, οι οποίοι ονομάζονταν Λολλάρδοι και με ζήλο συνέχιζαν να διαδίδουν μερικές από τις ριζοσπαστικότερες ιδέες του. Πάνω απ' όλα, οι Λολλάρδοι δίδασκαν ότι, οι ευσεβείς χριστιανοί θά έπρεπε να απομακρυνθούν από τη διεφθαρμένη Εκκλησία, να μελετήσουν τη Βίβλο και να στηρίζονται όσο μπορούν στις συνειδήσεις τους. Ο λολλαρδισμός κέρδισε πολλούς οπαδούς στην Αγγλία κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 14ου αιώνα, αλλά μετά την καθιέρωση της θανατικής ποινής για το αδίκημα της αίρεσης το 1399, και την αποτυχία μιας λολλαρδικής εξέγερσης το 1414, το αιρετικό κύμα υποχώρησε σε μεγάλο βαθμό. Παρ' όλα αυτά, πολλοί Λολλάρδοι κατόρθωσαν να διατηρήσουν τις δοξασίες τους και οι απόγονοί τους συνέβαλαν στην Προτεσταντική Επανάσταση του 16ου αιώνα.

Πολύ μεγαλύτερη επίδραση είχαν οι ιδέες του Ουίκλιφ στη Βοημία. Γύρω στο 1400, Τσέχοι φοιτητές που είχαν σπουδάσει στην Οξφόρδη, έφεραν τις ιδέες αυτές στη βοημική πρωτεύουσα την Πράγα. Εκεί, οι αντιλήψεις του Ουίκλιφ έγιναν με ενθουσιασμό δεκτές από ένα δεινό ιεροκήρυκα, τον Ιωάννη Χους (περίπου 1373-1415), που ήδη κατακεραύωνε σε κηρύγματα με πολυπληθή ακροατήρια «τον κόσμο, τη σάρκα και το διάβολο». Ο Χους χρησιμοποίησε τις θεωρίες του Ουίκλιφ για να υποστηρίξει τις δικές του εκκλήσεις για τον τερματισμό της εκκλησιαστικής διαφθοράς και συγκέντρωσε πολλούς Βοημούς στον αγώνα για μεταρρύθμιση κατά τα χρόνια 1408-15. Χωρίς να απομακρύνει κανένα, όπως ο Ουίκλιφ, επικρίνοντας το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, ο Χους κέρδισε υποστήριξη από διάφορες κατευθύνσεις. Η πολιτική του απέναντι στο Μεγάλο Σχίσμα οδήγησε το βασιλιά της Βοημίας να θέσει τον Χους κάτω από την προστασία του, ενώ ισχυροί αριστοκράτες τον υποστήριξαν με κίνητρα ανάλογα με εκείνα των Άγγλων ομολόγων τους. Πάνω απ' όλα, ο Χους κέρδισε μια μάζα οπαδών εξαιτίας της ευγλωττίας του και του ενδιαφέροντός του για κοινωνική δικαιοσύνη. Έτσι, το μεγαλύτερο μέρος της Βοημίας ήταν μαζί του όταν το 1415 συμφώνησε να πάει στο Συμβούλιο της Κωνσταντίας για να υποστηρίξει τις απόψεις του και να προσπαθήσει να πείσει τους συγκεντρωμένους πρελάτους ότι μόνο η ριζική μεταρρύθμιση θα μπορούσε να σώσει την Εκκλησία. Ωστόσο, οι διαβεβαιώσεις που ο Χους είχε πάρει για

Ιωάννης Χους.

Νοτιοκ

την προσωπική του ασφάλεια καταπατήθηκαν μόλις έφτασε στο Συνέδριο αντί να του δοθεί το δικαίωμα να μιλήσει, ο προδομένος ιδεολόγος δικάστηκε ως αιρετικός και κήκε στην πυρά.

Οι οπαδοί του Χους στη Βοημία δικαιολογημένα εξαγριώθηκαν και γρήγορα σήκωσαν τη σημαία της ανοιχτής ανταρσίας. Η αριστοκρατία εκμεταλλεύτηκε την κατάσταση για να καταλάβει εκκλησιαστικές γαίες και οι φτωχότεροι ιερείς, οι τεχνίτες και οι αγρότες συνενώθηκαν με την ελπίδα να επιτύχουν τους στόχους του Χους, δηλαδή τη θρησκευτική μεταρρύθμιση και την κοινωνική δικαιοσύνη. Κατά το διάστημα 1420-24, στρατιές χουσιτών από τις κατώτερες τάξεις, με επικεφαλής ένα λαμπρό τυφλό στρατηγό, τον Ιωάννη Ζίσκα (Zizka) νίκησαν διάφορες δυνάμεις εισβολής καλά οπλισμένων «σταυροφόρων» ιπποτών από τη Γερμανία. Το 1434, περισσότερο συντηρητικοί χουσίτες κάτω από αριστοκρατικό έλεγχο, νίκησαν τους ριζοσπάστες, τερματίζοντας έτσι τις προσπάθειες εφαρμογής ενός νέου συστήματος θρησκευτικής αγνότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης. Ακόμα και αυτοί οι συντηρητικοί, ωστόσο, αρνήθηκαν να επιστρέψουν στην πλήρη ορθοδοξία. Έτσι, η Βοημία δεν επανήλθε στον καθολικισμό, παρά μόνο μετά την Καθολική Μεταρρύθμιση του 17ου αιώνα. Η χουσιτική διακήρυξη περί θρησκευτικής ελευθερίας ήταν πρόαγγελος εκείνου που επρόκειτο να ακολουθήσει εκατό χρόνια μετά τον προτεσταντισμό, καθώς και η πιο επιτυχημένη έκφραση δυσαρέσκειας του τέλους του Μεσαίωνα προς την εκκλησιαστική διοίκηση.

*Η εξέγερση των
Χουσιτών*

4. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΡΡΩΣΗ

Η ιστορία των πολιτικών εξελίξεων του τέλους του Μεσαίωνα φαίνεται πολύ ζοφερή, επειδή κατά το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου υπήρχε συνεχής πόλεμος. Σχεδόν παντού, γείτονες πολεμούσαν γείτονες και κράτη πολεμούσαν κράτη. Με προσεκτικότερη παρατήρηση, ωστόσο, γίνεται σαφές ότι, παρά την αναταραχή, σημειώθηκε μια βελτίωση σε όλα σχεδόν τα κράτη της Ευρώπης. Στην πορεία του 15ου αιώνα η ειρήνη επέστρεψε στην ευρωπαϊκή ήπειρο, οι εθνικές μοναρχίες ισχυροποιήθηκαν ιδιαίτερα και η περίοδος κατέληξε σε μια νέα διάταξη δυνάμεων, όπως ακριβώς συνέβη και στον οικονομικό τομέα.

Αρχίζοντας την επισκόπηση από την Ιταλία, πρέπει πρώτα να εξηγήσουμε ότι το Βασίλειο της Νάπολης στον ακρότατο

*Πρόοδος στην
πολιτική του
τέλους του
Μεσαίωνα παρά
την αναταραχή*

*Η πολιτική
κατάσταση
στην Ιταλία*

νότο της ιταλικής χερσονήσου δεινοπαθούσε από τον ενδημικό πόλεμο ή την κακοδιοίκηση, σχεδόν χωρίς διακοπή, σε ολόκληρη τη διάρκεια του 14ου και του 15ου αιώνα. Κατά τα άλλα, η Ιταλία βγήκε από την πολιτική αναταραχή που επικρατούσε στην τελευταία περίοδο του Μεσαίωνα, νωρίτερα από οποιαδήποτε άλλη χώρα της Ευρώπης. Ο 14ος αιώνας ήταν εποχή ανωμαλιών για τα παπικά κράτη, που αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος της κεντρικής Ιταλίας, επειδή οι δυνάμεις που αντιπροσώπευαν τον απόλυτο ή διαιρεμένο παπισμό, σπάνια ήταν σε θέση να υπερνικήσουν την αντίσταση πόλεων που στασίαζαν, αντιπάλων ηγετών ή ληστρικών στρατιωτικών μονάδων. Μετά το τέλος του Μεγάλου Σχίσματος του 1417, ωστόσο, οι πάπες συγκεντρώθηκαν όλο και περισσότερο στη σταθεροποίηση της κυριαρχίας τους στα ιταλικά εδάφη τους και βαθμιαία έγιναν οι ισχυροί ηγέτες του μεγαλύτερου μέρους της χερσονήσου. Βορειότερα, μερικές από τις κυριότερες πόλεις-κράτη, όπως η Φλωρεντία, η Βενετία, η Σιένα και η Γένοβα, είχαν δοκιμαστεί από περιστασιακές και συχνά παρατεταμένες κοινωνικές συγκρούσεις κατά τον 14ο αιώνα, εξαιτίας των οικονομικών πιέσεων της εποχής. Αργά ή γρήγορα όμως, οι ισχυρότερες οικογένειες και ομάδες συμφερόντων υπερνίκησαν την εσωτερική αντίσταση. Γύρω στα 1400, οι τρεις ηγέτιδες πόλεις του βορρά, η Βενετία, το Μιλάνο και η Φλωρεντία, είχαν κατασταλάξει οριστικά, η κάθε μία, στη δική της μορφή διακυβέρνησης: η Βενετία κυβερνούταν από μια εμπορική ολιγαρχία, το Μιλάνο από ένα δυναστικό δεσποτισμό, η Φλωρεντία από ένα πολύπλοκο δημοκρατικό σύστημα, που στην πραγματικότητα ελεγχόταν από τους πλουσίους (μετά το 1434, η φλωρεντινή δημοκρατία διοικούνταν στην πράξη από την τραπεζική οικογένεια των Μεδίκων).

Έχοντας διευθετήσει τα εσωτερικά τους προβλήματα, η Βενετία, το Μιλάνο και η Φλωρεντία προχώρησαν, την περίοδο 1400-1454, στην εδαφική τους επέκταση και στην κατάκτηση όλων των άλλων βορειοϊταλικών πόλεων εκτός από τη Γένοβα, που διατήρησε την ευημερία και την ανεξαρτησία της, χωρίς όμως να κερδίσει νέα εδάφη. Έτσι, μέχρι τα μέσα του 15ου αιώνα, η Ιταλία ήταν διαιρεμένη σε πέντε κύριες περιοχές: τα κράτη της Βενετίας, του Μιλάνου και της Φλωρεντίας στο βορρά· τα παπικά κράτη στο κέντρο και το καθυστερημένο Βασίλειο της Νάπολης στο νότο. Μια συνθήκη του 1454 εγκαινίασε μισό αιώνα ειρήνης μεταξύ των κρατών αυτών: κάθε φορά που το ένα απειλούσε να ανατρέψει την «ισορροπία ισχύος» του άλλου, τα άλλα συνήθως συμμαχούσαν εναντίον του, προτού ξεσπάσουν σοβαρές συγκρούσεις. Έτσι, το

Η επικράτηση της ειρήνης τον 15ο αιώνα

ΤΕΛ
Ιταλ
περ
των
επι

κύρ
μέρ
στη
πολ
αυτ
145
δυν
ή δ
πρι
τις
μέρ
επι
από
145
κατι
φυγ
τις
εθν
ηγε
τη Ε
εκε
μπο
τορ
εκτ
και
16ο
Προ
μεγ

ανα
από
ήτα
και
προ
περ
Υπί
σύγ

τελευταίο μισό του 15ου αιώνα, ήταν εποχή ειρήνης για την Ιταλία. Το 1494 όμως, η εισβολή των Γάλλων εγκαινίασε μια περίοδο νέων συγκρούσεων, κατά την οποία κάθε προσπάθεια των Γάλλων να κυριαρχήσουν στην Ιταλία αντιμετωπιζόταν με επιτυχία από την Ισπανία.

Βόρεια των Άλπεων, η πολιτική αναταραχή υπήρξε το κύριο χαρακτηριστικό του 14ου αιώνα και του μεγαλύτερου μέρους του 15ου. Η χειρότερη ίσως αστάθεια παρατηρήθηκε στη Γερμανία. Εκεί, οι ουσιαστικά ανεξάρτητοι πρίγκιπες πολεμούσαν συνεχώς εναντίον των σοβαρά εξασθενημένων αυτοκρατόρων, ή και μεταξύ τους. Κατά την εκατονταετία 1350-1450 επικράτησε πλήρης σχεδόν αναρχία, επειδή ασημαντες δυνάμεις, όπως ανεξάρτητες πόλεις και ιππότες που είχαν ένα ή δύο κάστρα, αγωνίζονταν ν' αποτινάξουν την κυριαρχία των πριγκίπων, όταν οι τελευταίοι πολεμούσαν και υποδιαιρούσαν τις κληρονομίες τους σε μικρότερα κράτη. Στο μεγαλύτερο μέρος της γερμανικής δύσης οι απόπειρες αυτές είχαν αρκετή επιτυχία και κατακερμάτισαν την πολιτική εξουσία περισσότερο από κάθε άλλη φορά στην ανατολή όμως, μετά περίπου το 1450, ορισμένοι από τους ισχυρότερους Γερμανούς πρίγκιπες κατάφεραν να επιβεβαιώσουν την κυριαρχία τους επάνω στις φυγόκεντρες δυνάμεις. Κατόπιν, κυβέρνησαν με σθένος τις μεσαίου μεγέθους πόλεις, στο πρότυπο των μεγάλων εθνικών μοναρχιών της Αγγλίας και της Γαλλίας. Οι ισχυρότεροι ηγεμόνες ήταν εκείνοι που κυβερνούσαν ανατολικές περιοχές, τη Βαυαρία, την Αυστρία και το Βραδεμβούργο, επειδή οι πόλεις εκεί ήταν λιγότερες και μικρότερες και οι πρίγκιπες είχαν περισσότερη δυνατότητα να επωφεληθούν από την αυτοκρατορική αδυναμία να εποπτεύσει τον εποικισμό μεγάλων εκτάσεων γης. Ιδιαίτερα οι Αψβούργοι πρίγκιπες της Αυστρίας και οι Hohenzollern του Βραδεμβούργου –μιας περιοχής που τον 16ο αιώνα ενώθηκε με τις ακραίες ανατολικές περιοχές της Πρωσίας– επρόκειτο ν' αναδειχθούν σε δυνάστες με τη μεγαλύτερη επιρροή στο μέλλον της Γερμανίας.

Ούτε τα μεγάλα εθνικά κράτη έμειναν αλώβητα από την αναταραχή του τέλους του Μεσαίωνα. Η Γαλλία δεινοπαθούσε από συγκρούσεις, για ένα μεγάλο διάστημα της περιόδου αυτής: ήταν η εποχή του Εκατονταετούς Πολέμου ανάμεσα σ' αυτήν και την Αγγλία. Ο Εκατονταετής Πόλεμος ήταν στην πραγματικότητα μια σειρά συγκρούσεων που κράτησαν ακόμα περισσότερο από εκατό χρόνια, από το 1337 μέχρι το 1453. Υπήρχαν διάφορες αιτίες για την παρατεταμένη αυτή σύγκρουση. Η κυριότερη ήταν το παλιό πρόβλημα της κατοχής

*Γερμανία: Ο
θρίαμβος των
πριγκίπων*

*Γαλλία: Αίτια του
Εκατονταετούς
Πολέμου*

γαλλικού εδάφους από τους Άγγλους βασιλείς. Στις αρχές του 14ου αιώνα, οι Άγγλοι βασιλείς κυβερνούσαν ακόμα μεγάλο μέρος των πλούσιων νοτιογαλλικών περιοχών της Γασκώνης και της Ακουιτανίας, ως υποτελείς του γαλλικού στέμματος. Οι Γάλλοι, που από την εποχή της βασιλείας του Φιλίππου Αυγούστου επέκτειναν και σταθεροποιούσαν την κυριαρχία τους, προφανώς ήλπιζαν να εκδιώξουν τους Άγγλους. Ο πόλεμος έγινε έτσι αναπόφευκτος. Μια άλλη αιτία της σύγκρουσης ήταν το γεγονός ότι, τα οικονομικά συμφέροντα των Άγγλων στη Φλάνδρα, εξαιτίας του εμπορίου μαλλιού με την περιοχή, τους οδηγούσαν να υποστηρίζουν τις συχνές απόπειρες των Φλαμανδρών αστών ν' αποτινάξουν τον γαλλικό ζυγό. Τελικά, όταν η ευθεία γενεαλογική γραμμή των Καπέτων στον γαλλικό θρόνο εξαφανίστηκε μετά το 1328, για να αντικατασταθεί στο εξής από τη συγγενή δυναστεία των Βαλουά (Valois), σήμαινε ότι οι Άγγλοι βασιλείς, που κατάγονταν από τους Καπέτους ως αποτέλεσμα γάμων επιμειξίας, διεκδίκησαν τον ίδιο τον γαλλικό θρόνο.

Η Γαλλία δεν θα έπρεπε, κανονικά, να δυσκολευτεί να νικήσει την Αγγλία από την αρχή: ήταν η πλουσιότερη χώρα στην Ευρώπη και είχε πληθυσμό κάπου δεκαπέντε εκατομμύρια, ενώ οι Άγγλοι ήταν λιγότεροι από τέσσερα εκατομμύρια. Παρ' όλα αυτά, στα πρώτα τρία τέταρτα της διάρκειας του πολέμου οι Άγγλοι νίκησαν στις περισσότερες μάχες. Ένας λόγος γι' αυτό ήταν ότι οι Άγγλοι εφάρμοζαν ανώτερη πολεμική τακτική, χρησιμοποιώντας καλά πειθαρχημένους τοξότες για να αποκρούσουν και να διαλύσουν τους βαριά θωρακισμένους έφιππους Γάλλους ιππότες. Στις τρεις μεγαλύτερες μάχες του Εκατονταετούς Πολέμου – του Κρεσύ (Crécy 1346), του Πουατιέ (Poitiers 1356) και του Αζινκούρ (Azincourt 1415)– οι Άγγλοι, που υστερούσαν αριθμητικά, στηρίχτηκαν στη σκληρή πειθαρχία και στην αποτελεσματική χρήση του μεγάλου τόξου, για να επιφέρουν σημαντικές απώλειες στους Γάλλους. Ένας άλλος λόγος της αγγλικής επιτυχίας ήταν ότι ο πόλεμος διεξαγόταν πάντα σε γαλλικό έδαφος. Οι Άγγλοι στρατιώτες επεδίωκαν τον πόλεμο γιατί επιθυμούσαν να λαφυραγωγήσουν, ενώ η πατρίδα τους δεν υπέφερε από τα δεινά του πολέμου. Χειρότερο απ' όλα, ωστόσο, ήταν για τους Γάλλους το γεγονός ότι ήταν διχασμένοι. Το γαλλικό στέμμα ήταν πάντα υποχρεωμένο να φοβάται απόπειρες των επαρχιών να κερδίσουν την αυτονομία τους. Ιδιαίτερα κατά την περίοδο του πολέμου, που κυβερνούσαν μάλλον ανόητοι βασιλείς και οι Άγγλοι ενθάρρυναν την ενδογαλλική διχόνοια, πολλοί αριστοκράτες ηγέτες

Η πορεία του πολέμου: παράγοντες υπεύθυνοι για την αρχική αγγλική επιτυχία

επαρ
με
συμφ
τέτοι
οι δε
Άγγ
υπαρ

Ιωάν
τους
εξαι
ηγέτ
εντο
Κάρε
στρα
καλή
σημα
μέρο
έφερ
Τον
Βουρ
την
σκην
δημό
Γάλλ
την
συμμ
βασιλ
λούθ
Το 1
οχυρ
μακρ
Γαλλ
έχασ

έδαφ
ενίσγ
από
υπήρ
ανισα
παρέ
γνωρ
ελπί

επαρχιών επωφελήθηκαν από τη σύγχυση για να συμμαχήσουν με τον εχθρό προκειμένου να προωθήσουν τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους. Το πιο δραματικό –και μοιραίο– γεγονός τέτοιου είδους ήταν η απόσχιση της Βουργουνδίας, της οποίας οι δούκες από το 1419 μέχρι το 1435 συμάχησαν με τους Άγγλους ενέργεια με την οποία αμφισβήτησαν την ίδια την ύπαρξη ενός ανεξάρτητου γαλλικού βασιλείου.

Σ' αυτήν ακριβώς τη σκοτεινή περίοδο, η ηρωική μορφή της Ιωάννας της Λωραίνης (Jeanne d' Arc) ορθώθηκε να ενώσει τους Γάλλους. Το 1429 η Ιωάννα, μια αγράμματη αλλά εξαιρετικά ευσεβής κόρη, ζήτησε να δει τον μη εστεμμένο ηγέτη της Γαλλίας Κάρολο Ζ', για να του ανακοινώσει ότι είχε εντολή του Θεού να διώξει τους Άγγλους από τη Γαλλία. Ο Κάρολος πείστηκε να την αφήσει ν' αναλάβει τη διοίκηση των στρατευμάτων του. Η ευσέβεια και ειλικρινεία της έκαναν τόσο καλή εντύπωση στους στρατιώτες, ώστε το ηθικό τους ανέβηκε σημαντικά. Σε λίγους μήνες, η Ιωάννα ελευθέρωσε μεγάλο μέρος της κεντρικής Γαλλίας από την αγγλική κυριαρχία και έφερε τον Κάρολο στη Ρέμ (Reims), όπου στέφτηκε βασιλιάς. Τον Μάιο όμως του 1430 αιχμαλωτίστηκε από τους Βουργουνδούς που την παρέδωσαν στους Άγγλους. Εκείνοι την κατηγόρησαν ως μάγισσα και αιρετική. Μετά από μια σκηνοθετημένη δίκη το 1431, η Ιωάννα καταδικάστηκε και κήκε δημόσια στην πλατεία της αγοράς της Ρουέν. Παρ' όλα αυτά, οι Γάλλοι με την ορμή των προηγούμενων νικών τους, συνέχισαν την αντεπίθεση. Όταν οι Βουργουνδοί αποσύρθηκαν από τη συμμαχία τους με τους Άγγλους το 1435 και ο Άγγλος βασιλιάς Ερρίκος ΣΤ' αποδείχτηκε τελείως ανίκανος, επακολούθησε μια αδιάκοπη σειρά θριάμβων της γαλλικής πλευράς. Το 1453, η κατάληψη του Μπορντώ, του τελευταίου αγγλικού οχυρού στα νοτιοδυτικά, επέφερε επιτέλους το τέρμα του μακροχρόνιου πολέμου. Οι Άγγλοι δεν είχαν πια εδάφη στη Γαλλία, εκτός από το λιμάνι του Καλαί στη Μάγχη, το οποίο έχασαν τελικά το 1558.

*Ιωάννα της Λωραίνης
(Jeanne d' Arc)*

Πέρα από την απλή εκδίωξη των Άγγλων από το γαλλικό έδαφος, ο Εκατονταετής Πόλεμος κατέληξε στη μεγάλη ενίσχυση των εξουσιών του γαλλικού στέμματος. Αν και πολλοί από τους Γάλλους βασιλείς στη διάρκεια του μεγάλου πολέμου υπήρξαν ανίκανοι –ένας απ' αυτούς, ο Κάρολος ΣΤ' ήταν και ανισόρροπος– η μοναρχία επέδειξε αξιοθαύμαστη ισχύ: παρέσχε στη Γαλλία τους ισχυρότερους θεσμούς που είχε ποτέ γνωρίσει και, κατά συνέπεια, αποδείχτηκε η μόνη ρεαλιστική ελπίδα διαρκούς ειρήνης και σταθερότητας. Επιπλέον, οι

Ιωάννα της
Λωραίνης

εμπόλεμες καταστάσεις επέτρεψαν στους βασιλείς να συγκεντρώσουν νέες εξουσίες και, πάνω απ' όλα, το δικαίωμα να εισπράττουν φόρους σε εθνική κλίμακα και να διατηρούν μόνιμο στρατό. Έτσι, αφότου ο Κάρολος Ζ' πέτυχε να νικήσει τους Άγγλους, το στέμμα ήταν σε θέση να ανανεώσει τη βασιλική παράδοση του κυρίως Μεσαίωνα, κατά την οποία ο βασιλιάς κυβερνούσε τη χώρα ουσιαστικά. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας των διαδόχων του Καρόλου, δηλαδή του Λουδοβίκου ΙΑ' (1461-83) και του Λουδοβίκου ΙΒ' (1498-1515), η μοναρχία έγινε ακόμα ισχυρότερη. Το μεγαλύτερό της επίτευγμα ήταν η διάλυση της ισχύος της Βουργουνδίας το 1477, όταν ο Βουργουνδός δούκας Κάρολος ο Τολμηρός αιχμαλωτίστηκε στη μάχη του Νανσύ (Nancy) από τους Ελβετούς, τους οποίους είχε προσπαθήσει να υποτάξει. Όταν όμως ο Κάρολος πέθανε χωρίς άρρενα διάδοχο, ο Λουδοβίκος ΙΑ' της Γαλλίας ήταν σε θέση να

βαδ
από
απέ
κυβ
σημ

όχι
ανα
εσω
θερ
που
πέθ
περ
ανικ
προ
υπε
κτη
πολ
βαρ
παρ
νικη
δημ
πολ
ενα
οικ
χει
ολό
είχε
βα

βαδίσει στη Βουργουνδία και να απορροφήσει το αποχωρισμένο από τη Γαλλία δουκάτο. Αργότερα, όταν ο Λουδοβίκος ΙΒ΄ απέκτησε τη Βρετανία με το γάμο του, οι Γάλλοι βασιλείς κυβέρνησαν με πυγμή το σύνολο σχεδόν της περιοχής της σημερινής Γαλλίας.

Αν και ο Εκατονταετής Πόλεμος διεξήχθη σε γαλλικό και όχι σε αγγλικό έδαφος, η Αγγλία δοκίμασε επίσης μεγάλες αναστατώσεις στη διάρκεια του τέλους του Μεσαιώνα, εξαιτίας εσωτερικής αστάθειας. Πραγματικά, η Αγγλία ήταν ένα θερμοκήπιο εξεγέρσεων: από τους εννιά Άγγλους βασιλείς που ανέβηκαν στο θρόνο στο διάστημα 1307-1485, οι πέντε πέθαναν βίαια, εξαιτίας εξεγέρσεων ή συνωμοσιών. Οι περισσότεροι από τους σκοτωμένους βασιλείς είχαν αποδειχτεί ανίκανοι ηγέτες, αλλά υπήρχαν και άλλοι λόγοι για τα πολιτικά προβλήματα της Αγγλίας. Ο ένας ήταν ότι το στέμμα ήταν υπερβολικά φιλόδοξο στις προσπάθειές του να κρατήσει τις κτήσεις του στη Γαλλία όσο και να καθυποτάξει τη Σκωτία. Η πολιτική αυτή καθιστούσε συχνά επιτακτική την προσφυγή σε βαριά φορολογία και την παροχή σημαντικών πολιτικών παραχωρήσεων στην αριστοκρατία. Όταν τα αγγλικά όπλα ήταν νικηφόρα στη Γαλλία, το στέμμα βρισκόταν στο απόγειο της δημοτικότητάς του και η αριστοκρατία ευημερούσε από τα πολεμικά λάφυρα και τα λύτρα. Όποτε όμως η τύχη έγερνε εναντίον των Άγγλων και οι νίκες μετατρέπονταν σε ήττες, τα οικονομικά έφερναν το στέμμα σε δύσκολη θέση. Ακόμα χειρότερα, η αγγλική αριστοκρατία ήταν ιδιαίτερα ανυπότακτη σε ολόκληρη αυτή την περίοδο, όχι μόνο επειδή οι αριστοκράτες είχαν συχνά λόγους να μην εμπιστεύονται τους ανίκανους βασιλείς, αλλά και επειδή οι οικονομικές πιέσεις της εποχής

*Αγγλία: εσωτερική
αναταραχή*

Λουδοβίκος ΙΑ΄ της Γαλλίας

τούς έκαναν να επιδιώκουν την επέκταση των αγροκτημάτων τους, ο καθένας σε βάρος των άλλων. Αυτό οδήγησε στο σχηματισμό φατριών και οι φατρίες συχνά οδηγούσαν σε συγκρούσεις.

Μετά την ουσιαστική εξάλειψη της αγγλικής παρουσίας στη Γαλλία, οπότε η αριστοκρατία δεν μπορούσε πια να ελπίζει να πλουτίσει από τη λαφυραγωγία στο εξωτερικό, η πολιτική κατάσταση της Αγγλίας έγινε ιδιαίτερα έκρυθμη. Κατά κακή τύχη, ο τότε βασιλιάς Ερρίκος ΣΤ' (1422-61) ήταν ένας από τους πιο ανίκανους ηγέτες που είχε ποτέ η Αγγλία. Σύμφωνα με μια πρόσφατη εκτίμηση, ο Ερρίκος «παρέλυσε και αποδιοργάνωσε όλες τις λειτουργίες του αγγλικού κράτους με μια βασιλική ανευθυνότητα και βλακεία που δεν είχε προηγούμενο». Το πείσμα του Ερρίκου συνετέλεσε στην πρόκληση των Πολέμων των Ρόδων που διήρκεσαν από το 1455 μέχρι το 1485. Οι πόλεμοι αυτοί ονομάστηκαν έτσι από τα εμβλήματα των δύο αντίπαλων συνασπισμών: του κόκκινου ρόδου της οικογένειας Λάνκαστερ (Lancaster) όπου ανήκε και ο Ερρίκος και του άσπρου ρόδου της αντίπαλης οικογένειας της Υόρκης (York). Οι Υορκιστές, για ένα διάστημα, κέρδισαν το θρόνο, στο πρόσωπο βασιλέων όπως του Ριχάρδου Γ', αλλά το 1485 αντικαταστάθηκαν από μια νέα δυναστεία, τους Τυδώρ, που εγκαινίασαν μια νέα περίοδο στην αγγλική ιστορία. Ο πρώτος βασιλιάς Τυδώρ, ο Ερρίκος Ζ', εξάλειψε μεθοδικά τους αντίπαλους του διεκδικητές του θρόνου, απέφυγε δαπανηρούς πολέμους στο εξωτερικό, δημιούργησε πλεονασματικό προϋπολογισμό και, βαθμιαία, επέβαλε εκ νέου τη βασιλική εξουσία στην αριστοκρατία. Όταν πέθανε το 1509 άφησε στο γιο του, Ερρίκο Η' (1509-1547), μια βασιλική εξουσία της οποίας ισχυρότερη δεν είχε υπάρξει μέχρι τότε στην Αγγλία.

Η περίοδος της αγγλικής ιστορίας από το 1307 μέχρι την άνοδο του Ερρίκου Ζ' στο θρόνο, το 1485, θεωρείται γενικά μια ζοφερή περίοδος κατά τη διάρκεια της οποίας δεν πραγματοποιήθηκε τίποτε θετικό. Αυτή όμως η θεώρηση αδικεί την εποχή.

Πρώτα-πρώτα, το γεγονός ότι η Αγγλία δεν διαλύθηκε εντελώς στη διάρκεια της αναταραχής ήταν ένα επίτευγμα από μόνο του. Είναι αξιοσημείωτο επίσης ότι οι στασιαστές αριστοκράτες του τέλους του Μεσαίωνα ποτέ δεν προσπάθησαν να ανακηρύξουν την ανεξαρτησία οποιασδήποτε περιοχής τους: μια φορά μόνο, το 1405, προσπάθησαν –χωρίς επιτυχία– να μοιράσουν μεταξύ τους τη χώρα. Με αυτή τη σημαντική εξαίρεση, οι αριστοκράτες στασιαστές πάντα επεδίωκαν να ελέγχουν την κεντρική κυβέρνηση παρά να τη διαλύσουν ή να

Οι Πόλεμοι
των Ρόδων

Οι θετικές πλευρές
των αγγλικών
πολιτικών εξελίξεων,
1307-1485

απο
θρό
στο
υπο
περι
είχα
αίσθ
νορι
προ
αρισ
τέλε
140
τελε
ρώθ
Η ε
ευλι
στη
ενε
Αμε
ανά
μεν
και
ισχ
αρισ
για
γίνε
σο
Με
χωρ

Ερρ
χώρ
έκο
επί
Με
μετ
βα
149
Αρ
Και
θει

απκ

αποσχιστούν απ' αυτήν. Έτσι, όταν ο Ερρίκος Ζ' ανέβηκε στο θρόνο, δεν χρειάστηκε να επαναφέρει καμιά αγγλική περιοχή στο κράτος του, όπως ο Λουδοβίκος ΙΑ' της Γαλλίας ήταν υποχρεωμένος να επανακτήσει τη Βουργουνδία. Ακόμα περισσότερο, οι ανταγωνισμοί του Εκατονταετούς Πολέμου είχαν το τελικό ευνοϊκό αποτέλεσμα της ενίσχυσης της αίσθησης της εθνικής ταυτότητας των Άγγλων. Από τη νορμανδική κατάκτηση ως και τον 14ο αιώνα, η γαλλική ήταν η προτιμώμενη γλώσσα του αγγλικού στέμματος και της αριστοκρατίας· ο αυξανόμενος αντιγαλλισμός, ωστόσο, συνετέλεσε στον πλήρη θρίαμβο της αγγλικής γλώσσας, γύρω στα 1400. Η απώλεια εδαφών στη Γαλλία ήταν επίσης ευνοϊκή σε τελευταία ανάλυση, επειδή στο εξής το στέμμα απελευθερώθηκε από το αναπόφευκτο του πολέμου εναντίον των Γάλλων. Η ελευθερία αυτή έδωσε στην Αγγλία περισσότερη διπλωματική ευλυγισία στην πολιτική του 16ου αιώνα και αργότερα συνετέλεσε στην ενίσχυση της ικανότητας της Αγγλίας να διαθέσει την ενεργητικότητά της στην υπερπόντια επέκταση προς την Αμερική και αλλού. Ακόμα μια θετική εξέλιξη ήταν η σταθερή ανάπτυξη αποδοτικών κρατικών θεσμών. Παρά τις μεταβαλλόμενες τύχες βασιλέων, η κεντρική κρατική διοίκηση επεκτάθηκε και οργανώθηκε συστηματικά. Το κοινοβούλιο επίσης έγινε ισχυρότερο, σε μεγάλο βαθμό επειδή τόσο το στέμμα όσο και η αριστοκρατία πίστευαν ότι μπορούσαν να το χρησιμοποιήσουν για τους δικούς τους σκοπούς. Το 1307, το κοινοβούλιο δεν είχε γίνει ακόμα ουσιαστικό στοιχείο του αγγλικού κρατικού συστήματος, αλλά μέχρι το 1485 είχε γίνει σίγουρα. Μεταγενέστεροι βασιλείς που προσπάθησαν να κυβερνήσουν χωρίς αυτό βρέθηκαν σε δυσάρεστη θέση.

Γύρω στην εποχή που ο Λουδοβίκος ΙΑ' της Γαλλίας και ο Ερρίκος Ζ' της Αγγλίας επέβαλαν τη βασιλική εξουσία στις χώρες τους, οι Ισπανοί μονάρχες Φερδινάνδος και Ισαβέλλα έκαναν το ίδιο στην Ιβηρική χερσόνησο. Στην περιοχή αυτή επίσης υπήρχε ασταμάτητη αναταραχή στο τέλος του Μεσαίωνα. Η Αραγόνα και η Καστίλλη συχνά πολεμούσαν μεταξύ τους και οι αριστοκρατικές φατρίες στο εσωτερικό των βασιλείων αυτών, πολεμούσαν εναντίον του στέμματος. Το 1496, ωστόσο, ο Φερδινάνδος, διάδοχος του θρόνου της Αραγόνας, παντρεύτηκε την Ισαβέλλα, διάδοχο του θρόνου της Καστίλλης, δημιουργώντας έτσι μια ένωση που έθεσε τα θεμέλια της σύγχρονης Ισπανίας.

Αν και η Ισπανία δεν έγινε πλήρως ενωμένο κράτος πριν από το 1716, επειδή η Αραγόνα και η Καστίλλη διατηρούσαν

*Η παγίωση της
βασιλικής
εξουσίας
στην Ισπανία*

*Φερδινάνδος και
Ισαβέλλα*

τους ξεχωριστούς τους θεσμούς, τερματίστηκε ωστόσο ο πόλεμος μεταξύ των δύο ανεξάρτητων βασιλείων και η νέα χώρα ήταν σε θέση να ασκήσει ενιαία πολιτική. Η Ισαβέλλα και ο Φερδινάνδος, που βασίλευσαν αντίστοιχα μέχρι το 1504 και 1516, προσάρτησαν τη Γρανάδα, το τελευταίο ισλαμικό κράτος της χερσονήσου, έδωξαν τους Εβραίους, τους οποίους θεωρούσαν στοιχείο κοινωνικά διασπαστικό και υπέταξαν πλήρως την αριστοκρατία. Έχοντας παραμερίσει τα κυριότερα εσωτερικά τους εμπόδια, οι Ισπανοί ηγέτες άρχισαν να προωθούν μια φιλόδοξη εξωτερική πολιτική: όχι μόνο στράφηκαν στην υπερπόντια επέκταση, της οποίας ορόσημο ήταν η χρηματοδότηση των ταξιδιών του Χριστόφορου Κολόμβου, αλλά και μπόκαν αποφασιστικά στο πεδίο της ιταλικής πολιτικής. Έχοντας πλουτίσει από την εισροή αμερικανικού χρυσού και αργύρου μετά την κατάκτηση του Μεξικού και του Περού, ανίκητη σχεδόν στα πεδία των μαχών, η Ισπανία έγινε το ισχυρότερο κράτος της Ευρώπης του 16ου αιώνα.

Σε τελευταία ανάλυση, το σαφέστερο αποτέλεσμα των πολιτικών εξελίξεων σε ολόκληρη την Ευρώπη, του τέλους του Μεσαίωνα, ήταν η διατήρηση βασικών στοιχείων του κυρίως Μεσαίωνα. Οι χώρες της Ιταλίας και της Γερμανίας που υπήρξαν πολιτικά διαιρεμένες πριν από το 1300, παρέμειναν και στο εξής διαιρεμένες πολιτικά. Η ανάδειξη κρατών μέσου μεγέθους και στις δύο χώρες κατά τον 15ο αιώνα επέφερε περισσότερη σταθερότητα από πριν, αλλά τα γεγονότα θα έδειχναν ότι η Ιταλία και η Γερμανία θα αποτελούσαν ακόμα λεία των δυτικών δυνάμεων. Οι τελευταίες ήταν σαφώς κατά πολύ ισχυρότερες επειδή ήταν παγιωμένες γύρω από ισχυρότερες εθνικές μοναρχίες. Οι δοκιμασίες της τελευταίας μεσαιωνικής περιόδου δεν αμφισβήτησαν και την ύπαρξη αυτών των μοναρχιών, αλλά μετά το 1450 αναδείχτηκαν ισχυρότερες από ποτέ. Η σαφέστερη απόδειξη της ανωτερότητάς τους είναι η ιστορία της Ιταλίας στα χρόνια αμέσως μετά το 1494. Μέχρι τότε, τα ιταλικά κράτη φαίνονταν να είναι σχετικά καλά διοικούμενα και να ευημερούν. Πειραματιζόνταν με προηγμένες τεχνικές διοίκησης και διπλωματίας. Όταν όμως η Γαλλία και η Ισπανία εισέβαλαν στη χερσόνησο, έπεσαν σαν τραπουλόχαρτα. Οι δυτικές μοναρχίες είχαν το πλεονέκτημα της άντλησης μεγαλύτερων πόρων, έτσι ώστε να είναι σε θέση να κληρονομήσουν το μέλλον της Ευρώπης.

Ο θρίαμβος
των εθνικών
μοναρχιών

5. ΣΚ

μπορ
των π
αυτή
σκέψι
θα α
συνδέ
Αναγέ
άλλα
τέλου

Η
αντιμε
αφορέ
δυνάμ
του α
Θωμά
είχαν
και π
μπορέ
πλημμ
αιώνα
σύνησ
άνθρα
και α
αναρα
στον
τις
επανό
κής θ
Ο
του τ
Ουλιέ
γύρω
Θάνατ
μεγαλ
Θωμά
λογικ
πεπει

5. ΣΚΕΨΗ, ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ

Οι υπερβολικές ταλαιπωρίες του τέλους του Μεσαίωνα θα μπορούσαν να είχαν οδηγήσει στην παρακμή ή στη στασιμότητα των πνευματικών και καλλιτεχνικών προσπαθειών. Η περίοδος αυτή ήταν, ωστόσο, εξαιρετικά καρποφόρος στους τομείς της σκέψης, της λογοτεχνίας και της τέχνης. Στο υποκεφάλαιο αυτό θα αναβάλουμε την πραγμάτευση μερικών εξελίξεων που συνδέονται πολύ στενά με τις απαρχές της ιταλικής Αναγέννησης και θα παραγματευθούμε αντίθετα μερικά από τα άλλα σημαντικά επιτεύγματα της Ευρώπης, την περίοδο του τέλους του Μεσαίωνα, στον πνευματικό και καλλιτεχνικό χώρο.

Η θεολογία και η φιλοσοφία μετά το 1300 περίπου, αντιμετώπισαν μια κρίση αμφιβολίας. Η αμφιβολία αυτή δεν αφορούσε στην ύπαρξη του Θεού και τις υπερφυσικές του δυνάμεις, αλλά ήταν περισσότερο αμφιβολία για την ικανότητα του ανθρώπου να κατανοήσει το υπερφυσικό. Ενώ ο Άγιος Θωμάς Ακινάτης και άλλοι σχολαστικοί του κυρίως Μεσαίωνα είχαν γαλήνια περιορίσει τον αριθμό των «μυστηρίων της πίστης» και πίστευαν ότι καθετί άλλο, τόσο στον Ουρανό όσο και στη Γη, μπορούσε να κατανοηθεί πλήρως από τους ανθρώπους – οι πλημμύρες, οι παγωνιές, οι πόλεμοι και οι λοιμοί του 14ου αιώνα συνετέλεσαν στην υπονόμευση αυτής της εμπιστοσύνης στις δυνάμεις της ανθρώπινης κατανόησης. Μόλις οι άνθρωποι δοκίμασαν την εμπειρία ενός σύμπαντος αυθαίρετου και απρόβλεπτου, οι στοχαστές του 14ου αιώνα άρχισαν να αναρωτιούνται αν υπάρχουν πάμπολλα ανεξήγητα φαινόμενα στον Ουρανό και στη Γη που δεν μπορούσαν να ερμηνευθούν από τις φιλοσοφίες τους. Το αποτέλεσμα ήταν μια πλήρης επαναξιολόγηση της προηγούμενης θεολογικής και φιλοσοφικής θεώρησης.

Ο εξέχων στοχαστής στον τομέα της αφηρημένης σκέψης του τέλους του Μεσαίωνα ήταν ο Άγγλος φραγκισκανός Ουλιέλμος του Όκαμ (William of Ockham), που γεννήθηκε γύρω στα 1285 και πέθανε το 1349, προφανώς από τον «Μαύρο Θάνατο». Από παράδοση, οι φραγκισκανοί είχαν πάντα μεγαλύτερες αμφιβολίες από τους δομηνικανούς (όπως ο Άγιος Θωμάς Ακινάτης) όσον αφορά στις ικανότητες της ανθρώπινης λογικής να κατανοήσει το υπερφυσικό. Ο Ουλιέλμος του Όκαμ, πεπεισμένος από τα γεγονότα του τέλους της ζωής του,

*Κρίση στη θεολογία
και στη φιλοσοφία*

*Ουλιέλμος του
Όκαμ:
Νομιναισμός*

εξέφρασε τις αμφιβολίες αυτές ιδιαίτερα έντονα. Αρνήθηκε ότι η ύπαρξη του Θεού και πολλά άλλα θεολογικά ζητήματα θα μπορούσαν να αποδειχτούν με άλλο τρόπο εκτός από την πνευματική αποκάλυψη και υπογράμμισε την απόλυτη ελευθερία του Θεού να κάνει ό,τι θέλει. Στο βασίλειο της ανθρώπινης γνώσης καθεαυτής, το ερευνητικό πνεύμα του τον οδήγησε να αναζητήσει απόλυτες αβεβαιότητες αντί για απλές θεωρίες. Ερευνώντας τα εγκόσμια ζητήματα, ανέπτυξε τη θέση, που είναι γνωστή ως *νομιναλισμός*: ότι μόνο τα ξεχωριστά πράγματα, και όχι τα σύνολα, είναι πραγματικά και ότι, κατά συνέπεια, ένα πράγμα δεν μπορεί να γίνει κατανοητό μέσω άλλου· για να γνωρίσει κανείς μια καρέκλα, πρέπει να τη δει και να την αγγίξει, α'τί να γνωρίζει απλώς πώς είναι διάφορες άλλες καρέκλες. Ο Ουίλιελμος του Όκαμ επίσης διαμόρφωσε μια λογική που βασιζόταν στην υπόθεση ότι οι λέξεις αντιπροσώπευαν περισσότερο τον εαυτό τους παρά τα πράγματα που υπονοούσαν. Μια τέτοια λογική ίσως να μην έλεγε πολλά για τον πραγματικό κόσμο, αλλά τουλάχιστο δεν μπορούσε να αποδειχτεί λανθασμένη, εφόσον ήταν εσωτερικά σωστή, με βάση τα δικά της αξιώματα, όπως ακριβώς η ευκλείδεια γεωμετρία.

*Η σημασία
της σκέψης
του Όκαμ*

Ο στοχασμός του Όκαμ, που διαδόθηκε πλατιά στα πανεπιστήμια του τέλους του Μεσαίωνα, φαίνεται σήμερα υπερβολικά μεθοδολογικός και με ροπή προς το άγονο· είχε, ωστόσο, μερικά σημαντικά αποτελέσματα στην ανάπτυξη της δυτικής σκέψης. Ο προβληματισμός του Όκαμ γύρω από το τι μπορούσε να κάνει ο Θεός οδήγησε τους οπαδούς του να εγείρουν μερικά από τα φαινομενικά χωρίς νόημα ερωτήματα που έδωσαν αφορμή να γελοιοποιηθεί η μεσαιωνική θεολογία: για παράδειγμα, αν ο Θεός μπορεί να αλλάξει το παρελθόν, ή αν ένας άπειρος αριθμός αγνών πνευμάτων μπορεί ταυτόχρονα να καταλάβει τον ίδιο χώρο (μια πιο συγκεκριμένη μορφή αυτού του ερωτήματος, που πραγματικά τέθηκε από μεσαιωνικούς στοχαστές, ήταν: «πόσοι άγγελοι μπορούν ταυτόχρονα να χορέψουν στο κεφάλι μιας καρφίτσας;»). Παρ' όλα αυτά, η έμφαση του Όκαμ στη διατήρηση της αυτονομίας του Θεού οδήγησε στην έμφαση της θεικής παντοδυναμίας, που έγινε μια από τις βασικές προϋποθέσεις του προτεσταντισμού του 16ου αιώνα. Επιπλέον, η επιμονή του να βρει βεβαιότητες στο χώρο της ανθρώπινης γνώσης τελικά κατέστησε δυνατή την πραγμάτευση των ανθρώπινων υποθέσεων και της φυσικής επιστήμης χωρίς αναφορά σε υπερφυσικές ερμηνείες –ένα από τα σημαντικότερα θεμέλια της σύγχρονης επιστημονικής

μεθ
η ά
πραγ
εμπε
πρέπ
αφηρ
επιστ
μερικ
σημα

έχει
τέλοι
επίδε
καλύ
νατοι
όπως
περιε
-όπω
Chré
Δάντ
ενός
συγγ
αφαι
σκιαγ
τις σ
λογο
καθο
επίστ
Μεσο
Μεσο
εντά
ριθμο
διεθν
ασφο
αντα
κότ
εκπα
μπορ
και
γράφ
καθο
καθο
πλέο

μεθόδου. Τελικά, η αντίθεση του Όκαμ στη μελέτη συνόλων και η άρνησή του να εφαρμόσει τη λογική παρατήρηση σε πραγματικά πράγματα, συντέλεσε στην ενθάρρυνση του εμπειρισμού, ή της πεποίθησης ότι η γνώση του κόσμου θα πρέπει να στηρίζεται στην εμπειρία των αισθήσεων παρά στην αφηρημένη λογική. Κι αυτό επίσης, αποτελεί μια προϋπόθεση της επιστημονικής προόδου. Κατά συνέπεια, δεν είναι τυχαίο ότι μερικοί από τους οπαδούς του Όκαμ τον 14ο αιώνα έκαναν σημαντικές προόδους στη μελέτη της φυσικής.

Η αναζήτηση αξιόπιστων αληθειών από μέρους του Όκαμ έχει ορισμένους παραλληλισμούς στο χώρο της λογοτεχνίας του τέλους του Μεσαίωνα, αν και ο Όκαμ σίγουρα δεν είχε άμεση επίδραση σ' αυτό τον τομέα. Το κύριο χαρακτηριστικό της καλύτερης λογοτεχνίας του τέλους του Μεσαίωνα ήταν ο νατουραλισμός, ή η απόπειρα να περιγραφούν τα πράγματα όπως ακριβώς είναι στην πραγματικότητα. Αυτό υπήρξε περισσότερο μια εξέλιξη δεδομένων του κυρίως Μεσαίωνα –όπως οι εξερευνησεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς του Chrétien de Troyes, του Wolfram von Eschenbach και του Δάντη– παρά μια αντίδραση εναντίον τους. Η σταθερή ανάπτυξη ενός κοσμικού αναγνωστικού κοινού, επιπλέον, ενθάρρυνε τους συγγραφείς να αποφύγουν θεωρητικές και φιλοσοφικές αφαιρέσεις και να ζητούν περισσότερο να ψυχαγωγήσουν, σκιαγραφώντας ρεαλιστικά ανθρώπους, με όλες τις δυνάμεις και τις αδυναμίες τους. Ένα άλλο κεντρικό χαρακτηριστικό της λογοτεχνίας του τέλους του Μεσαίωνα, η κυριαρχία των καθομιλούμενων ευρωπαϊκών γλωσσών αντί της λατινικής, επίσης αναπτύχθηκε από ρίζες που ανάγονταν στον κυρίως Μεσαίωνα, αλλά απέκτησε μεγάλη έκταση στο τέλος του Μεσαίωνα για δύο κυρίως λόγους. Ο ένας ήταν ότι οι διεθνείς εντάσεις και εχθροπραξίες, συμπεριλαμβανομένων των πολυάριθμων πολέμων της εποχής, καθώς και οι δοκιμασίες του διεθνούς παπισμού, οδήγησαν στην ανάγκη μιας αίσθησης ασφάλειας και περηφάνιας για τον αυτοπροσδιορισμό που αντανακλούσε η χρήση των καθομιλούμενων γλωσσών. Σημαντικότερο ίσως ήταν το γεγονός ότι η συνεχιζόμενη εξάπλωση της εκπαίδευσης στο λαό αύξησε κατά πολύ ένα κοινό που μπορούσε να διαβάσει σε μια καθομιλούμενη γλώσσα, αλλά όχι και στη λατινική. Κατά συνέπεια, αν και πολλά ποιήματα γράφτηκαν κατά τη διάρκεια του κυρίως Μεσαίωνα στις καθομιλούμενες, στο τέλος του Μεσαίωνα, η χρήση των καθομιλουμένων επεκτάθηκε πλατιά στην πεζογραφία. Επιπλέον, χώρες όπως η Ιταλία και η Αγγλία, που μόλις είχαν αρχίσει

*Ο νατουραλισμός
της λογοτεχνίας
του τέλους
του Μεσαίωνα*

να καλλιεργούν τη λογοτεχνία στις δικές τους γλώσσες γύρω στα 1300, μετά άρχισαν να χρησιμοποιούν τις γλώσσες τους σε εντυπωσιακό βαθμό.

Ο μεγαλύτερος συγγραφέας πεζογραφημάτων φαντασίας σε καθομιλούμενη γλώσσα, ήταν ο Ιταλός Βοκκάκιος, (Γιοβαννι Βοσκατσίο 1313-1375). Αν και ο Βοκκάκιος θα είχε τιμητική θέση στη λογοτεχνική ιστορία για μερικά κατώτερα έργα του, που συμπεριλαμβάνουν αυλικά ρομάντσα, βουκολικά ποιήματα και λόγιες πραγματείες, το βασικό έργο του θεωρείται το *Δεκαήμερο* (Decamerone), γραμμένο στα χρόνια 1348-1351. Πρόκειται για μια συλλογή εκατό διηγημάτων, κυρίως γύρω από τον έρωτα και το σεξ, περιπέτειες και πανούργα κόλπα, που υποτίθεται ότι αφηγείται μια πολύξερη ομάδα επτά δεσποινίδων και τριών ανδρών που μένουν σε μια εξοχική βίλλα έξω από τη Φλωρεντία, όπου είχαν καταφύγει για να γλυτώσουν από τη μανία του «Μαύρου Θανάτου». Ο Βοκκάκιος δεν φαίνεται να επινόησε και τις εκατό ιστορίες, ακόμα όμως και στις περιπτώσεις που δανείστηκε τις υποθέσεις των ιστοριών του από προγενέστερες πηγές, τις ανάπλασε με τον δικό του χαρακτηριστικά πληθωρικό, επιδέξιο και εξαιρετικά έξυπνο τρόπο. Υπάρχουν πολλοί λόγοι που το *Δεκαήμερο* πρέπει να περιλαμβάνεται στα έργα που άφησαν εποχή από ιστορική άποψη. Ο πρώτος είναι ότι είναι το πρώτο φιλόδοξο και πετυχημένο λογοτεχνικό έργο σε καθομιλούμενη γλώσσα που γράφτηκε στη δυτική Ευρώπη με τη μορφή αφηγηματικής πρόζας. Η πρόζα του Βοκκάκιου είναι «σύγχρονη» με την έννοια ότι είναι ζωηρή: σε αντίθεση με τους μεσαιωνικούς συγγραφείς αιθέριων ρομάντσων, ο Βοκκάκιος σκόπιμα έγραφε με ανεπιτήδευτο, λαϊκό τρόπο. Με άλλα λόγια στο *Δεκαήμερο* ενδιαφερόταν λιγότερο να διατηρηθεί σε κάποιο «ύψος» ή στα όρια κάποιας κομψότητας και περισσότερο να είναι ανεπιτήδευτα διασκεδαστικός. Από τη σκοπιά του περιεχομένου, ο Βοκκάκιος επιθυμούσε να σκιαγραφήσει άνδρες και γυναίκες όπως πραγματικά είναι, παρά όπως θά έπρεπε να είναι. Έτσι, όταν έγραφε για κληρικούς, τους παρουσίαζε υποκείμενους σε ανθρωπίνες ορέξεις και αδυναμίες, όπως όλοι οι θνητοί. Οι γυναίκες του δεν είναι χλωμά παιχνιδάκια, απομακρυσμένες θεές ή αλύγιστες παρθένες, αλλά πλάσματα με σάρκα, οστά και με σκέψη, που αντιδρούν πιο άνετα και φυσικά ανάμεσα στους άνδρες καθώς και μεταξύ τους, από οποιοδήποτε γυναίκες στη μέχρι τότε λογοτεχνία. Ο χειρισμός των σεξουαλικών σχέσεων από τον Βοκκάκιο είναι συχνά γραφικός, συχνά πονηρός, αλλά ποτέ εξευτελιστικός. Στον κόσμο του οι φυσικές ορέξεις τόσο

των
λων
ρωμ

δημι
μιλο
134
μια
διαβ
υπήλ
λογε
συγγ
οι π
Σαίξ
(Woi
εξαι
ημιτε
τέλο
συλλ
αναφ
ύπαρ
πηγα
Υπάρ
Ιστορ
νοντι
αφηγ
κράτ
κρεα
από
«Γυν
γιατρ
που
τοπο
αυτή
«ανθ
ευρύ
ευφυ
είναι
λογ
τέχνι
της
ρωμα

των γυναικών όσο και των ανδρών, δεν πρέπει να καταστέλονται. Για όλους αυτούς τους λόγους, το *Δεκαήμερο* είναι μια ρωμαλέα και ευχάριστη εκτίμηση καθετί του ανθρώπινου.

Παρόμοιος, από πολλές απόψεις, με τον Βοκκάκιο, δημιουργός ρωμαλέας, νατουραλιστικής λογοτεχνίας σε καθομιλούμενη γλώσσα ήταν ο Άγγλος Τώσερ (Geoffrey Chaucer 1340-1400). Ο Τώσερ ήταν ο πρώτος μεγάλος συγγραφέας σε μια μορφή της αγγλικής γλώσσας που μπορεί σήμερα να διαβαστεί με μικρή σχετικά προσπάθεια. Είναι αξιοσημείωτο ότι υπήρξε ένας από τους θεμελιωτές της ισχυρής αγγλικής λογοτεχνικής παράδοσης, και ένας από τους τέσσερις ή πέντε συγγραφείς που έδωσαν τη μεγαλύτερη συνεισφορά σ' αυτήν: οι περισσότεροι κριτικοί τον τοποθετούν μόλις πίσω από τον Σαίξπηρ, στην ίδια σειρά με τον Μίλτωνα, Ουόρντσουορθ (Wordsworth) και τον Ντίκενς. Ο Τώσερ έγραψε μερικά εξαιρετικά έργα, αλλά το αριστούργημά του είναι αναμφίβολα το ημιτελές *Ιστορίες του Κάντερμπερυ*, που χρονολογείται προς το τέλος της καριέρας του. Όπως το *Δεκαήμερο*, είναι μια συλλογή ιστοριών που αποτελούν μια ενότητα με ένα πλαίσιο αναφοράς: στην περίπτωση του Τώσερ με την επινόηση της ύπαρξης μιας ομάδας ανθρώπων που διηγούνται ιστορίες καθώς πηγαίνουν για προσκύνημα από το Λονδίνο στο Κάντερμπερυ. Υπάρχουν ωστόσο διαφορές ανάμεσα στο *Δεκαήμερο* και στις *Ιστορίες του Κάντερμπερυ*. Οι ιστορίες του Τώσερ διατυπώνονται με τη μορφή σπινθηροβόλου στίχου αντί πρόζας και τις αφηγούνται άνθρωποι κάθε διαφορετικής τάξης – από αριστοκράτη ιππότη και επιμελή φοιτητή μέχρι κλέφτη μυλωνά με κρεατοελιά στη μύτη. Περιγράφονται και εδώ ζωντανές γυναίκες, από τις οποίες η πιο αξιοσημείωτη είναι η συχνοπαντρεμένη «Γυναίκα του Καμινιού» με τα αραιά δόντια, που ξέρει όλα «τα γιατρικά του έρωτα». Ο κάθε τύπος του έργου λέει μια ιστορία που είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική για το επάγγελμά του ή την τοποθέτησή του απέναντι στον κόσμο. Με την επινόησή του αυτή ο Τώσερ είναι σε θέση να δημιουργήσει μια πολυποίκιλη «ανθρώπινη κωμωδία». Το πεδίο του είναι κατά συνέπεια ευρύτερο από του Βοκκάκιου και παρόλο που είναι εξίσου ευφυής, ειλικρινής και ακτινοβόλος με τον Ιταλό ομόλογό του, είναι μερικές φορές βαθύτερος.

Όσο ο νατουραλισμός ήταν κύριο χαρακτηριστικό της λογοτεχνίας του τέλους του Μεσαίωνα, άλλο τόσο ήταν και της τέχνης της ίδιας περιόδου. Ήδη, από τον 13ο αιώνα, γλύπτες της γοθικής σχολής πρόσεχαν πολύ περισσότερο από τους ρωμανικούς προκατόχους τους την πραγματική όψη των φυτών,

Τώσερ

Ο νατουραλισμός
στην τέχνη του
τέλους του
Μεσαίωνα

των ζώων και των ανθρώπων. Η μεσαιωνική τέχνη, ωστόσο, συνέχιζε να δίνει γενικά έμφαση στο αφηρημένο σχέδιο. Στο εξής υπερέρχει ο ρεαλισμός: τα χαρακτηριστικά λουλουδιών και φύλλων του 13ου αιώνα πρέπει να ήταν αποτελέσματα άμεσης παρατήρησης και είναι τα πρώτα που είναι σαφώς αναγνωρίσιμα ως διαφορετικά μεταξύ τους είδη φυτών. Τα ανθρώπινα αγάλματα βαθμιαία απέκτησαν φυσικότερες αναλογίες και ρεαλισμό στις απεικονίσεις εκφράσεων του προσώπου. Γύρω στο 1290, το ενδιαφέρον για το ρεαλισμό είχε αυξηθεί τόσο πολύ, ώστε ένας γλύπτης που εργαζόταν σε ένα επιτύμβιο πορτραίτο του Γερμανού αυτοκράτορα Ροδόλφου των Αμβούργων, λέγεται ότι έκανε ένα βιαστικό ταξίδι για να δει τον Ροδόλφο προσωπικά, επειδή είχε ακούσει ότι μια νέα ρυτίδα είχε εμφανιστεί στο πρόσωπό του.

Ζωγραφική

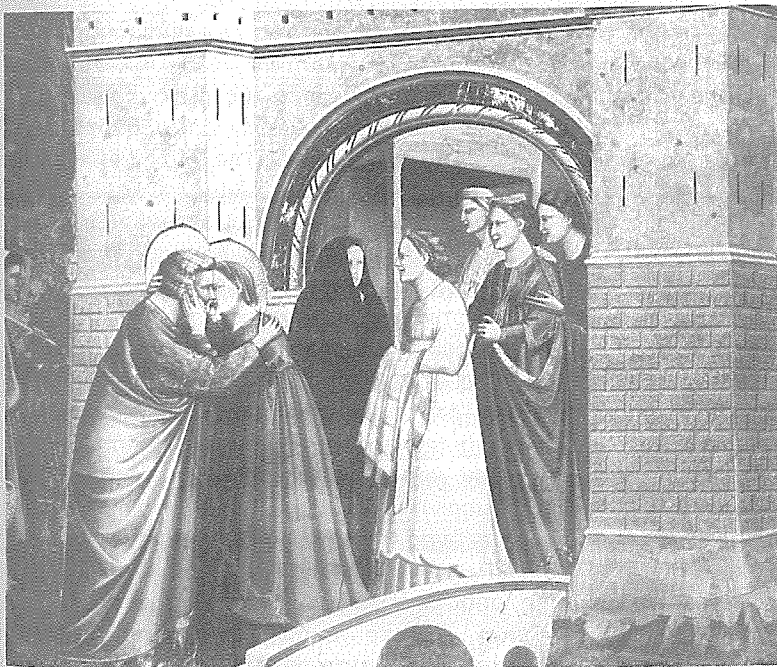
Στους επόμενους δύο αιώνες, η τάση προς το νατουραλισμό συνέχισε να υπάρχει στη γλυπτική και επεκτάθηκε στη διακόσμηση χειρογράφων και στη ζωγραφική. Η τελευταία ήταν από ορισμένες βασικές απόψεις μια νέα τέχνη. Από την εποχή ακόμα του ανθρώπου των σπηλαίων, οι άνθρωποι ζωγράφιζαν στους τοίχους, αλλά οι τοίχοι δεν ήταν φυσικά εύκολο να μετακινήθούν. Η τέχνη της τοιχογραφίας συνέχισε να καλλιεργείται κατά το Μεσαίωνα και πολύ μετά απ' αυτόν, ιδιαίτερα με τη μορφή του *φρέσκο* (ζωγραφική πάνω σε υγρό γύψο). Εκτός όμως από το *φρέσκο*, οι Ιταλοί καλλιτέχνες του 14ου αιώνα άρχισαν πρώτοι να ζωγραφίζουν εικόνες σε κομμάτια ξύλου ή σε καμβά. Αρχικά γίνονταν με τέμπερα (χρώματα που ήταν μείγμα νερού και φυσικής κόλλας ή ασπράδιου αυγών) αλλά γύρω στα 1400, τα ελαιοχρώματα εμφανίστηκαν στον ευρωπαϊκό βορρά. Αυτές οι νέες τεχνικές εξελίξεις δημιούργησαν νέες καλλιτεχνικές δυνατότητες. Οι καλλιτέχνες ήταν πια σε θέση να ζωγραφίζουν θρησκευτικά θέματα στα ιερά εκκλησιών ή σε χώρους ιδιωτικής λατρείας στα σπίτια των πλουσιότερων κοσμικών. Ζωγράφιζαν επίσης τα πρώτα δυτικά πορτραίτα, που αποσκοπούσαν να κολακέψουν τον εγωισμό μοναρχών και αριστοκρατών. Το παλιότερο παράδειγμα νατουραλιστικής προσωπογραφίας που επέζησε είναι ενός Γάλλου βασιλιά, του Ιωάννη του Καλού, που εκτελέστηκε γύρω στα 1360. Γρήγορα ακολούθησαν και άλλα, έτσι ώστε, σε σύντομο χρονικό διάστημα, η τέχνη της προσωπογραφίας από το φυσικό αναπτύχθηκε σε υψηλό βαθμό. Οι επισκέπτες των μουσείων τέχνης θα προσέξουν ότι, μερικά από τα ρεαλιστικότερα και πιο ευαίσθητα πορτραίτα όλων των εποχών χρονολογούνται από τον 15ο αιώνα.

Ο
του Μ
1267-
αλλά
εικόνε
πίνακε
μιμητι
φαίνον
αλλά
μπαίνε
σκαρφ
Άγιο
περίε
πραγμ
γονεί
μακρό
το προ
αυτό
ότι δι
ζωγρα

Η αυγή

Ο πιο πρωτοποριακός και σημαντικός ζωγράφος του τέλους του Μεσαίωνα ήταν ο Φλωρεντίνος Τζιόττο (Giotto, περίπου 1267-1337). Δεν ασχολήθηκε με την ατομική προσωπογραφία, αλλά εισήγαγε ένα βαθύ ανθρωπισμό στις θρησκευτικές εικόνες που ζωγράφιζε τόσο σε τοίχους όσο και σε κινητούς πίνακες. Ο Τζιόττο υπήρξε κυρίως νατουραλιστής, δηλαδή μιμητής της φύσης. Όχι μόνο οι άνθρωποί του και τα ζώα του φαίνονται περισσότερο φυσικά από εκείνα των προκατόχων του, αλλά φαίνονται να κάνουν και φυσικά πράγματα: όταν ο Χριστός μπαίνει στην Ιερουσαλήμ την Κυριακή των Βαΐων, τα παιδιά σκαρφαλώνουν στα δέντρα για να βλέπουν καλύτερα· όταν ο Άγιος Φραγκίσκος είναι ξαπλωμένος και νεκρός, ένας περιεργός εκμεταλλεύεται την ευκαιρία για να δει αν πραγματικά ο άγιος είχε υποστεί τις πληγές του Χριστού· όταν οι γονείς της Παναγίας, Ιωακείμ και Άννα, συναντώνται μετά από μακρόχρονο χωρισμό, αγκαλιάζονται πραγματικά και φιλιούνται—το πρώτο βαθύ φιλί στη δυτική τέχνη. Δεν είναι βέβαια αλήθεια αυτό που ένας ευφάνταστος παραμυθάς διηγήθηκε αργότερα, ότι δηλαδή ένας θεατής είδε μια μύγα που ο Τζιόττο είχε ζωγραφίσει τόσο ρεαλιστικά, ώστε προσπάθησε να τη διώξει με

Η συνάντηση του Ιωακείμ και της Άννας στη Χρυσή Πύλη, τοιχογραφία του Τζιόττο

το χέρι του. Ωστόσο ο Τζιόττο πραγματικά πέτυχε κάτι παραπάνω: ήταν ο πρώτος που αντιλήφθηκε το χώρο που ζωγράφιζε ως τρισδιάστατο. Όπως έθεσε το ζήτημα ένας ιστορικός της τέχνης, ο Τζιόττο ήταν ο πρώτος που με τις τοιχογραφίες του προσπάθησε «ν'ανοίξει μια τρύπα στον τοίχο». Μετά το θάνατο του Τζιόττο, επήλθε μια αντίδραση στην ιταλική ζωγραφική. Αυτό ίσως προκλήθηκε από ένα καινούργιο δέος για το φοβερό υπερφυσικό που προκάλεσε η φρίκη της πανούκλας. Οποιαδήποτε όμως κι αν είναι η ερμηνεία, οι καλλιτέχνες των μέσων του 14ου αιώνα απομακρύνθηκαν σύντομα από το νατουραλισμό και ζωγράφιζαν αυστηρά, ασκητικά θρησκευόμενα πρόσωπα που έμοιαζαν να αιωρούνται στο διάστημα. Γύρω στα 1400, ωστόσο, οι καλλιτέχνες επέστρεψαν στη γη και άρχισαν να οικοδομούν επάνω στα θεμέλια που είχε θέσει ο Τζιόττο, με τρόπους που οδήγησαν στη μεγάλη ιταλική Αναγέννηση στη ζωγραφική.

Οι Φλαμανδοί ζωγράφοι

Στη βόρεια Ευρώπη, η ζωγραφική δεν προχώρησε εντυπωσιακά πέρα από τη διακόσμηση χειρογράφων, μέχρι τον 15ο αιώνα, οπότε ξαφνικά εξελίχθηκε εντυπωσιακά. Οι εξέχοντες βορειοευρωπαίοι ζωγράφοι ήταν Φλαμανδοί: πρώτοι και καλύτεροι οι αδερφοί Ουμβέρτος και Ιωάννης βαν Άικ (Hubbert και Jan Van Eyck, 1366-1426 και 1380-1441), ο Ρουγκιέρος βαν ντερ Βάιντεν (Roger van der Weyden, 1400-1464) και ο Ιωάννης Μέμλιγκ (Hans Memling 1430-1494). Οι Βαν Άικ παλιότερα θεωρούνταν οι εφευρέτες της ελαιογραφίας: αν και αυτό τώρα δεν θεωρείται σίγουρο, ήταν οπωσδήποτε από τους μεγαλύτερους πρώτους εφαρμοστές της. Η χρήση λαδιού τους επέτρεψε, καθώς και στους άλλους Φλαμανδούς ζωγράφους του 15ου αιώνα, να εφαρμόσουν ζωηρούς χρωματισμούς και ακριβή ρεαλισμό. Οι Βαν Άικ και ο Βαν ντερ Βάιντεν διέπρεψαν σε δύο κατευθύνσεις: στη μετάδοση μιας αίσθησης βαθιάς θρησκευτικής ευσέβειας και στην απεικόνιση μικροσκοπικών λεπτομερειών γνωστής καθημερινής εμπειρίας. Αυτά μπορεί να φαίνονται ασυμβίβαστα με την πρώτη, αλλά θα πρέπει να θυμόμαστε ότι τα εγκόλπια της εποχής που ασχολούνταν με τον πρακτικό μυστικισμό, όπως *Η Απομίμηση του Χριστού*, επεδίωκαν και αυτά τη σύνδεση της βαθιάς ευλάβειας με την καθημερινή ύπαρξη. Έτσι, δεν ήταν καθόλου βλάσφημο να ζωγραφίζει ένας Φλαμανδός ζωγράφος, πίσω από μια τρυφερή Θεοτόκο με το Θείο Βρέφος, ένα φόντο της σύγχρονης του ζωής, όπου οι άνθρωποι έκαναν τις καθημερινές δουλειές τους, όπου υπήρχε ακόμα και κάποιος που κατοικούσε σε έναν τοίχο. Η ένωση αυτή θείου και βέβηλου

τείνε
ζωγ
θεμέ
των
και 1

6. Γ

του
ανα
Ανα
αρχ
πυρ
κίνη
καθ
στρ
στη
τρο
χρη
πυρ
επι
μέσ
άρχ
διε
πυρ
απο
Το
σπ
από
σαν
τερ
εξή
κρα
εθν
επέ
θά
ακ
τον
Σύν
φο

τείνει να διασπαστεί στο έργο του Μέμλιγκ, που διέπρεψε στη ζωγραφική τόσο καθαρά θρησκευτικών όσο και εγκόσμιων θεμάτων αλλά έμελλε να πραγματοποιηθεί εκ νέου στο έργο των μεγαλύτερων ζωγράφων των Κάτω Χωρών, του Μπρούγκελ και του Ρέμπραντ.

6. ΠΡΟΟΔΟΙ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

Ο απολογισμός των ανθεκτικών στο χρόνο επιτευγμάτων του τέλους του Μεσαίωνα δεν θα ήταν πλήρης χωρίς την αναφορά ορισμένων τεχνολογικών προόδων που άφησαν εποχή. Αναγκαστικά, η πραγμάτευση αυτού του θέματος πρέπει να αρχίσει με αναφορά στην εφεύρεση του πυροβόλου και των πυροβόλων όπλων. Η προτεραιότητα του πολέμου αποτέλεσε κίνητρο για την ανάπτυξη νέων όπλων. Η πυρίτιδα αυτή καθαυτή ήταν κινεζική εφεύρεση, αλλά τα ιδιαίτερα καταστροφικά της αποτελέσματα χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά στη Δύση του τέλους του Μεσαίωνα. Βαριά κανόνια, που έκαναν τρομερό κρότο, «σαν όλους μαζί τους δαίμονες της κόλασης», χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά γύρω στο 1330. Τα πρώτα πυροβόλα ήταν τόσο πρωτόγονα, ώστε ήταν συχνά πιο επικίνδυνο να στέκεσαι πίσω τους παρά μπροστά τους· ως τα μέσα όμως του 15ου αιώνα είχαν βελτιωθεί σημαντικά και άρχισαν στο εξής να επαναστατικοποιούν τη φύση της διεξαγωγής του πολέμου. Σε ένα χρόνο, το 1453, το βαρύ πυροβολικό έπαιξε σημαντικό ρόλο στον καθορισμό του αποτελέσματος δύο κρίσιμων συγκρούσεων: οι Οθωμανοί Τούρκοι χρησιμοποίησαν γερμανικά και ουγγρικά κανόνια για να σπάσουν την άμυνα της Κωνσταντινούπολης, μέχρι τότε απόρθητου φρουρίου της Ευρώπης, και οι Γάλλοι χρησιμοποίησαν βαρύ πυροβολικό για να καταλάβουν την πόλη του Μπορντώ, τερματίζοντας έτσι τον Εκατονταετή Πόλεμο. Τα πυροβόλα στο εξής καθιστούσαν δύσκολη την αντίσταση στασιαστών αριστοκρατών στα κάστρα τους, συντελώντας έτσι στην παγίωση των εθνικών μοναρχιών. Τοποθετημένα στα πλοία, τα πυροβόλα επέτρεψαν στα ευρωπαϊκά σκάφη να κυριαρχήσουν σε ξένες θάλασσες στην εποχή της υπερπόντιας επέκτασης που ακολούθησε. Τα φορητά πυροβόλα όπλα εφευρέθηκαν επίσης τον 14ο αιώνα, για να τελειοποιηθούν βαθμιαία μετέπειτα. Σύντομα μετά το 1500, η αποτελεσματικότερη παραλλαγή του φορητού πυροβόλου όπλου, το μουσκέτο, επέτρεψε στους

*Τεχνολογικά
επιτεύγματα
του τέλους
του Μεσαίωνα:
(1) τα πολεμικά
όπλα*

Χρήση κανονιού σε πολιορκία κάστρου, στο τέλος του Εκατονταετούς Πολέμου

πεζούς στρατιώτες να θέσουν οριστικά τέρμα στην προηγούμενη στρατιωτική υπεροχή των βαριά θωρακισμένων ιπποτών. Όταν το ιππικό των λογχοφόρων ξεπεράστηκε και η διεξαγωγή της μάχης μπορούσε εύκολα να διεξαχθεί από όλους, τα μοναρχικά κράτη που μπορούσαν να παρατάξουν τους μεγαλύτερους στρατούς υπέταξαν ολοκληρωτικά την εσωτερική αντίσταση και κυριάρχησαν στα πεδία μαχών της Ευρώπης.

Άλλες τεχνολογικές εξελίξεις του τέλους του Μεσαίωνα κατέστησαν ευκολότερη τη ζωή: τα ματογυάλια, που εφευρέθηκαν στη δεκαετία του 1280, τελειοποιήθηκαν τον 14ο αιώνα. Τα ματογυάλια επέτρεψαν στους ηλικιωμένους να διαβάζουν, υπερνικώντας τη μυωπία. Για παράδειγμα, ο μεγάλος λόγιος του 14ου αιώνα Πετράρχης, που καυχιόταν για την εξαιρετική όραση της νεότητάς του, φορούσε γυαλιά μετά το εξηκοστό έτος της ηλικίας του και ήταν έτσι σε θέση να φέρει σε πέρας μερικά από τα σημαντικότερα έργα του. Γύρω στο 1300, η χρήση της μαγνητικής πυξίδας βοήθησε τα πλοία να ταξιδεύουν μακριά από τις ακτές και να ανοιχτούν στον Ατλαντικό. Ένα άμεσο αποτέλεσμα ήταν η έναρξη άμεσου θαλάσσιου εμπορίου μεταξύ Ιταλίας και Βορρά. Επίσης, πολυάριθμες βελτιώσεις στη ναυπηγική, τη χαρτογραφία και τα όργανα ναυσιπλοΐας συνέβαλαν στην ικανότητα της Ευρώπης ν' αρχίσει την υπερπόντια επέκτασή της. Στις αρχές του 14ου αιώνα ανακαλύφθηκαν οι Αζόρες και τα Νησιά του Πράσινου Ακρωτηρίου. Κατόπιν, μετά από μια μεγάλη παύση εξαιτίας των λοιμών και των πολέμων της Ευρώπης, έγινε ο περιπλους του νοτιότατου άκρου της Αφρικής, του Ακρωτηρίου της Καλής

Οπτικά και
ναυτιλιακά
όργανα

ΕΛ
ευ
η Ε
κό

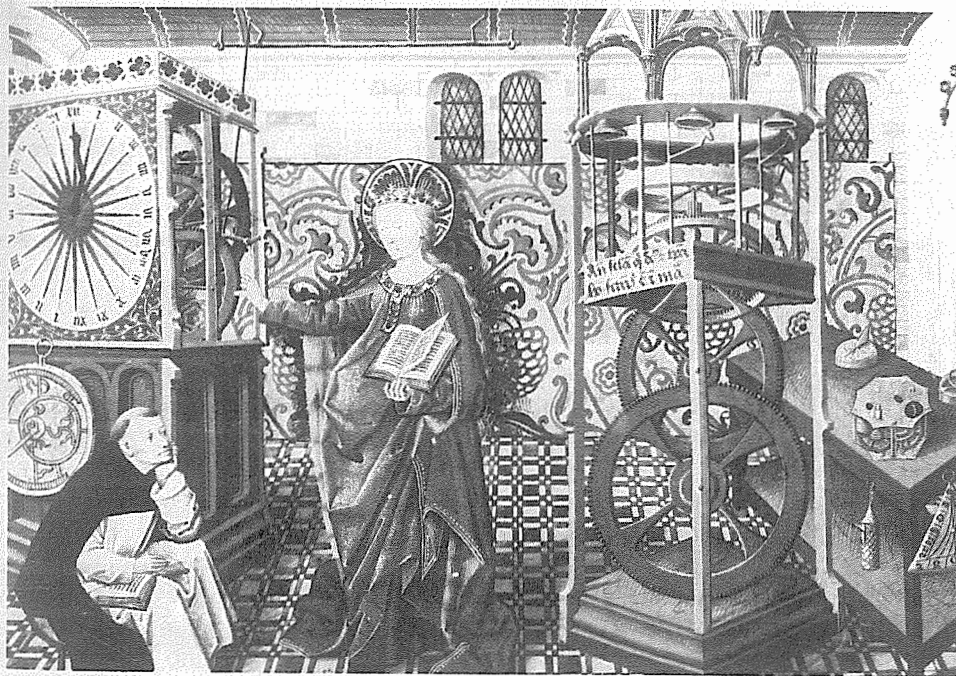
πο
ήτο
είχ
κα
ιδι
συ
πε
ρο
τρέ
εκα
νέ
απο
εν

Ωρο

Ελπίδας το 1488, ανακαλύφθηκαν οι Δυτικές Ινδίες το 1492, ευρωπαϊκά πλοία έφτασαν στην Ινδία το 1498 και ανακαλύφθηκε η Βραζιλία το 1500. Ενμέρει ως αποτέλεσμα της τεχνολογίας, ο κόσμος έγινε ξαφνικά πολύ μικρότερος.

Ανάμεσα στις πιο οικείες εφαρμογές της σύγχρονης ζωής που επινοήθηκαν από Ευρωπαίους στο τέλος του Μεσαίωνα ήταν τα ρολόγια και τα τυπωμένα βιβλία. Τα μηχανικά ρολόγια είχαν εφευρεθεί λίγο πριν το 1300 και διαδόθηκαν στα αμέσως κατοπινά χρόνια. Τα πρώτα ρολόγια ήταν πάρα πολύ ακριβά για ιδιώτες αγοραστές, αλλά οι πόλεις γρήγορα άρχισαν να συναγωνίζονται μεταξύ τους για την εγκατάσταση των πιο περίτεχνων ρολογιών στα κυριότερα δημόσια κτίριά τους. Τα ρολόγια εκείνα όχι μόνο έδειχναν την ώρα, αλλά έδειχναν και τις τροχιές του ήλιου, της σελήνης και των πλανητών και εκτελούσαν μηχανικές επιδείξεις καθώς χτυπούσαν τις ώρες. Η νέα εφεύρεση είχε σε τελευταία ανάλυση, δύο ουσιαστικά αποτελέσματα: το ένα ήταν η παραπέρα ενθάρρυνση του ενδιαφέροντος της Ευρώπης για τα πολύπλοκα μηχανήματα

(2) Μηχανικά ρολόγια

Ωρολόγια αρχών 15^{ου} αιώνα

κάθε είδους. Το ενδιαφέρον αυτό είχε ήδη αφυπνιστεί από τη διάδοση των μύλων κατά τον κυρίως Μεσαίωνα, αλλά τα ρολόγια τελικά έγιναν περισσότερο πανταχού παρόντα από όσο οι μύλοι, επειδή μετά το 1650 περίπου έγιναν φθηνά και μπήκαν σχεδόν σε κάθε ευρωπαϊκό σπίτι. Τα οικιακά ρολόγια χρησίμευσαν ως μοντέλα θαυμάσιου μηχανισμού. Εξίσου σημαντικό αν όχι σημαντικότερο ήταν το γεγονός ότι τα ρολόγια άρχισαν να εκλογικεύουν την πορεία των ευρωπαϊκών καθημερινών υποθέσεων. Μέχρι την έλευση των ρολογιών, κατά το τέλος του Μεσαίωνα, ο χρόνος ήταν ελαστικός. Οι άνθρωποι δεν είχαν παρά μια κατά προσέγγιση αντίληψη για τη ροή του χρόνου κατά τη διάρκεια της ημέρας: κανόνιζαν το χρόνο έναρξης και τέλους της εργασίας τους σύμφωνα με τη θέση του ήλιου στον ουρανό. Ιδιαίτερα οι άνθρωποι που έμεναν στην ύπαιθρο, διεκπεραιώναν τις εργασίες τους με διαφορετικές ταχύτητες σε διαφορετικές εποχές του χρόνου. Ακόμα και όταν μετρούσαν τις ώρες, το έκαναν αποδίδοντάς τους διαφορετική διάρκεια, ανάλογα με την ένταση του ηλιακού φωτός, σε διαφορετικές εποχές του χρόνου. Τον 14ο αιώνα, ωστόσο, τα ρολόγια άρχισαν για πρώτη φορά να χτυπούν αμείλικτα τις ώρες σε ίσα χρονικά διαστήματα, μέρα και νύχτα. Έτσι, άρχισαν να κανονίζουν την εργασία των ανθρώπων με μια ακρίβεια χωρίς προηγούμενο. Οι άνθρωποι ήταν υποχρεωμένοι να αρχίζουν και να τελειώνουν τη δουλειά τους «στην ώρα τους» και πολλοί άρχισαν να πιστεύουν ότι «ο χρόνος είναι χρήμα». Αυτή η έμφαση στην τήρηση της ώρας επέφερε μεγαλύτερη αποδοτικότητα αλλά και μεγαλύτερη ένταση: το άσπρο κουνέλι στην *Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων* του Λούις Κάρολ (Lewis Carroll), που πάντα κοιτάζει το ρολόι της τσέπης του και μουρμουρίζει, «πόσο άργησα», είναι μια εύγλωττη καρικατούρα της ψύχωσης με το χρόνο που χαρακτηρίζει τον άνθρωπο της Δύσης.

(3) Η εφεύρεση της τυπογραφίας

Η εφεύρεση της τυπογραφίας με κινητά στοιχεία ήταν εξίσου σημαντική. Το κύριο ερέθισμα για την πραγματοποίηση αυτής της εφεύρεσης ήταν η αντικατάσταση της περγαμηνής από το χαρτί ως κύριας γραφικής ύλης στην Ευρώπη κατά την περίοδο 1200-1400. Η περγαμηνή, που γινόταν από τα δέρματα εξημερωμένων ζώων, ήταν εξαιρετικά ακριβή: εφόσον ήταν δυνατό να ληφθούν μόνο τέσσερα καλά φύλλα περγαμηνής από ένα ζώο, ήταν αναγκαία η σφαγή διακοσίων μέχρι τριακοσίων προβάτων ή μοσχαριών για την παραγωγή αρκετής περγαμηνής για μια μόνο Βίβλο. Το χαρτί, που γινόταν από κουρέλια που αλέθονταν σε μύλους και μετατρέπονταν σε πολτό, έριξε κατακόρυφα τις τιμές των βιβλίων. Στοιχεία του τέλους του Μεσαίωνα βεβαιώνουν ότι το χαρτί πουλιόταν στο ένα έκτο της

τιμή
και
περι
φτην
στοιχ
ζήτη
έριξε
χειρ

περι
βιβλί
Υστ
αγορ
θρησ
και
τυπο
ιδεώ
εξαφ
αντι

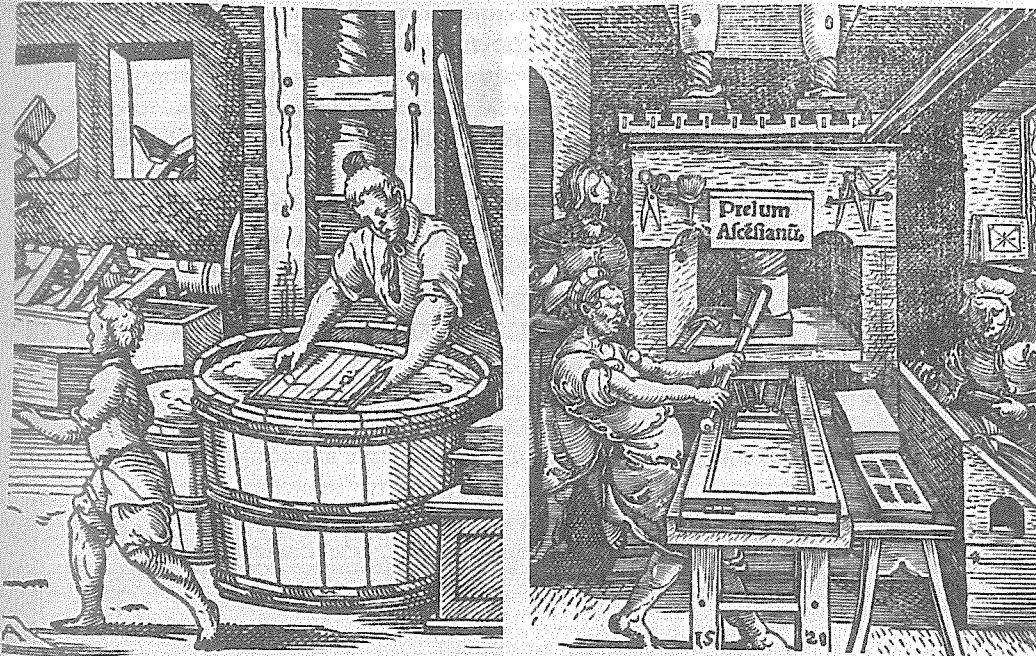

Χαρτί

τιμής της περγαμηνής. Κατά συνέπεια, η εκμάθηση ανάγνωσης και γραφής έγινε φθηνότερη. Καθώς ο αναλφαβητισμός περιοριζόταν, αναπτυσσόταν μια αυξανόμενη αγορά για όλο και φθηνότερα βιβλία. Η εφεύρεση της τυπογραφίας με κινητά στοιχεία, γύρω στο 1450, ανταποκρίθηκε πλήρως σ' αυτή τη ζήτηση. Με τη μεγάλη εξοικονόμηση εργασίας η εφεύρεση έριξε την τιμή των τυπωμένων βιβλίων στο ένα πέμπτο των χειρογράφων σε διάστημα δύο δεκαετιών.

Μόλις τα βιβλία έγιναν προσιτά, ο αναλφαβητισμός περιορίστηκε ακόμα περισσότερο και η μόρφωση μέσω των βιβλίων έγινε συστατικό στοιχείο του ευρωπαϊκού τρόπου ζωής. Ύστερα περίπου από το 1500, οι Ευρωπαίοι ήταν σε θέση να αγοράζουν και να διαβάζουν βιβλία κάθε είδους: όχι μόνο θρησκευτικά φυλλάδια, αλλά και διδακτικά εγχειρίδια, ελαφρά και ψυχαγωγικά και, από τον 18ο αιώνα, εφημερίδες. Η τυπογραφία εξασφάλισε τη γρήγορη και σίγουρη διάδοση των ιδεών. Επιπλέον, οι επαναστατικές ιδέες δεν μπορούσαν πια να εξαφανιστούν εύκολα, μια και αποτυπώνονταν σε εκατοντάδες αντίτυπα βιβλίων. Έτσι, ο μεγαλύτερος θρησκευτικός ανα-

*Τα αποτελέσματα
της τυπογραφίας*

Χαρτοποιία Τυπογραφείο

μορφωτής του 16ου αιώνα, ο Μαρτίνος Λούθηρος, κέρδισε αμέσως οπαδούς σε ολόκληρη τη Γερμανία, χρησιμοποιώντας το πειστήριο για να τυπώσει φυλλάδια. Αν δεν είχε στη διάθεσή του την τυπογραφία, ο Λούθηρος ίσως πέθαινε σαν τον Χους. Η εξάπλωση των βιβλίων συνετέλεσε στην ενθάρρυνση της ανάπτυξης του πολιτιστικού εθνικισμού. Πριν από την τυπογραφία, οι τοπικές διάλεκτοι στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες συχνά διέφεραν μεταξύ τους τόσο πολύ, ώστε άνθρωποι που υποτίθεται μιλούσαν την ίδια γλώσσα, ελάχιστα μπορούσαν να καταλάβουν ο ένας τον άλλο. Μια τέτοια κατάσταση παρεμπόδιζε τον κρατικό συγκεντρωτισμό, επειδή ένας βασιλικός αξιωματούχος ίσως ήταν εντελώς ανίκανος να επικοινωνήσει με τους κατοίκους των επαρχιών. Γρήγορα μετά την εφεύρεση της τυπογραφίας, κάθε ευρωπαϊκή χώρα άρχισε να αναπτύσσει τα δικά της γλωσσικά πρότυπα που διαδόθηκαν ομοιόμορφα με τα βιβλία. «Τα Αγγλικά του Βασιλιά», ήταν η γλώσσα στην οποία γράφονταν τα βιβλία και διαδίδονταν από το Υόρκσαϊρ ως την Ουαλλία. Κατά συνέπεια, οι επικοινωνίες διευρύνθηκαν και τα κράτη ήταν σε θέση να λειτουργήσουν αποδοτικότερα.

Συμπερασματικά, μπορεί να λεχθεί ότι τα ρολόγια και τα βιβλία, σε εξίσου μεγάλο βαθμό με τα κανόνια και τα ωκεανοπόρα πλοία, βοήθησαν την Ευρώπη να κυριαρχήσει στον κόσμο μετά το 1500. Οι συνήθειες που επέβαλαν τα ρολόγια ενθάρρυναν τους Ευρωπαίους να εργάζονται αποδοτικά και να προγραμματίζουν με ακρίβεια η επικράτηση των βιβλίων διευκόλυνε την επικοινωνία και τη διάδοση προοδευτικών ιδεών. Αφού συνήθισαν να διαβάζουν βιβλία, οι Ευρωπαίοι επικοινωνήσαν μεταξύ τους και πειραματίστηκαν διανοητικά όσο κανείς άλλος λαός του κόσμου. Συνεπώς δεν ήταν εκπληκτικό το γεγονός ότι μετά το 1500, οι Ευρωπαίοι ήταν σε θέση να αρχίσουν να κάνουν τον κόσμο δικό τους.

Η ΑΓΙΑΡΧΗ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Οι ιστορικοί τείνουν να συμφωνήσουν ότι ο Μεσαίωνας τελείωσε γύρω στα 1500. Από το 1350 ήδη, ένα νέο κίνημα στην Ιταλία, που συνήθως ονομάζεται Αναγέννηση, άρχισε να αμφισβητεί και να θριαμβεύει επάνω σε ορισμένες μεσαιωνικές προϋποθέσεις. Γύρω στα 1500, η ιταλική Αναγέννηση εξαπλώθηκε στη βόρεια Ευρώπη και κατόπιν οδήγησε σε σημαντικά επιτεύγματα στο χώρο της επιστήμης, που αποτέλεσαν βασικά θεμέλια της σύγχρονης ευρωπαϊκής σκέψης και του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Παρόμοια, ένα θρησκευτικό κίνημα, γνωστό ως Προτεσταντική Επανάσταση, άρχισε τον 16ο αιώνα στη Γερμανία και εξαπλώθηκε σε πολλές άλλες χώρες. Αυτό το κίνημα συνέβαλε στην εμφάνιση των απαρχών των νεότερων χρόνων βάζοντας τέρμα στη θρησκευτική ομοιομορφία του Μεσαίωνα και ενθαρρύνοντας μια άνοδο ατομικισμού και έλλογης συνειδητότητας. Στον οικονομικό χώρο, οι Ευρωπαίοι, γύρω στα 1500, ταξίδεψαν σε μακρινές ηπείρους και άρχισαν να εκμεταλλεύονται νέες οικονομικές πηγές. Οι υπερπόντιες ανακαλύψεις και ο αποικισμός συνέβαλαν στην εκδήλωση της Εμπορικής Επανάστασης, που κράτησε από το 1450 μέχρι το 1800 και εγκαθίδρυσε ένα δυναμικό καθεστώς κερδοσκοπικών επιχειρήσεων. Από τη σκοπιά της πολιτικής, την ίδια περίοδο εγκαινιάσθηκε μια εποχή απολυταρχισμού που κράτησε μέχρι το 1800 περίπου. Αυτή η εποχή σημαδεύτηκε από την ανάπτυξη απολυταρχικών καθεστώτων, που σε ορισμένες περιπτώσεις εκπροσωπούσαν από βασιλείς που ταύτιζαν τον εαυτό τους με το κράτος και ισχυρίζονταν ότι βασιλεύουν «ελέω θεού». Τέλος, στη διάρκεια της περιόδου 1600-1789, εκδηλώθηκε μια πνευματική επανάσταση που μεσουράνησε με το «Διαφωτισμό», τη βασιλεία του ορθολογισμού.

Οι απαρχές του σύγχρονου κόσμου

ΠΟΛΙΤΙΚΗ

1500

Πάπες της Αναγέννησης, 1447-1521
Οι Γάλλοι εισβάλλουν στην Ιταλία, 1494
Ερρίκος Η΄ της Αγγλίας, 1509- 1547
Φραγκίσκος Α΄ της Γαλλίας, 1515- 1547
Κάρολος Ε΄ της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, 1519-1546
Τα στρατεύματα του Καρόλου Ε΄ λεηλατούν τη Ρώμη, 1527
Οι Ισπανοί κυριαρχούν στην Ιταλία, 1529
Φίλιππος Β΄ της Ισπανίας, 1556-1598
Ελισάβετ Α΄ της Αγγλίας, 1558- 1603
Ήττα της Ισπανικής Αρμάδας, 1588
Ερρίκος Δ΄ της Γαλλίας, 1589-1610

Διάταγμα της Νάντης, 1598

Τριακονταετής Πόλεμος, 1618- 1648

Κυριαρχία του Richelieu

στη Γαλλία, 1624-1642

Λουδοβίκος ΙΔ΄ της Γαλλίας, 1643-1715

1600

Αγγλικός Εμφύλιος Πόλεμος, 1642-1649

Κοινοπολιτεία και Προτεκτοράτο στην Αγγλία, 1649-1660

Περίοδος Παλινόρθωσης στην Αγγλία, 1660-1688

Ο Μέγας Πέτρος της Ρωσίας, 1682-1725

Ανάκληση του Διατάγματος της Νάντης, 1685

1700

Η Ένδοξη Επανάσταση στην Αγγλία, 1688-1689

Ο Πόλεμος της Διαδοχής στην Ισπανία, 1702-1714

Φρειδερίκος Ουλιέλμος Α΄ της Πρωσίας, 1713-1740

Ανάπτυξη του υπουργικού συστήματος στην Αγγλία, 1714-1742

Λουδοβίκος ΙΕ΄ της Γαλλίας, 1715-1774

Μαρία Θηρεσία της Αυστρίας 1740-1780

Φρειδερίκος ο Μέγας της Πρωσίας, 1740-1786

Επταετής Πόλεμος, 1756-1763

Γεώργιος Γ΄ της Αγγλίας, 1760- 1820

Αικατερίνη η Μεγάλη της Ρωσίας, 1762-1796

Λουδοβίκος ΙΣΤ΄ της Γαλλίας, 1774-1792

Ιωσήφ Β΄ της Αυστρίας, 1780- 1790

Έκρηξη της Γαλλικής Επανάστασης, 1789

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Αστικός ουμανισμός στην Ιταλία, περ. 1380-περ. 1450
Φλωρεντινός νεοπλατωνισμός, περ. 1450-περ. 1600

Machiavelli, 1469-1527

Vesalius, 1514-1564

Ουτοπία του Μορε, 1516

Index Απαγορευμένων Βιβλίων, 1559

Francis Bacon, 1561-1626

Γαλιλαίος, 1564-1642

Johann Kepler, 1571- 1630

Hugo Grotius, 1583-1645

Thomas Hobbes, 1588-1679

Rene Descartes, 1596-1650

Novum Organum του Bacon, 1620

John Locke, 1632-1704

Πραγματεία περί Μεθόδου, του Descartes, 1637

Ισαάκ Νεύτων, 1642-1727

Ίδρυση Βρετανικής Βασιλικής Εταιρείας, 1662

Μαθηματικές Αρχές Φυσικής Φιλοσοφίας του Νεύτωνα, 1687

Λινναίος, 1707-1778

Jean-Jacques Rousseau, 1712- 1778

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Ευημερία περ. 145
Εμπορική περ. 145
Ανακαλύψαν περ.

Εξέγερση στη Γερμανία «Εποχή Της Ασημένιας» περ. 1541

Οικονομική κρίση της Ιταλίας περ. 1800
Απόγειο του καπιταλισμού 1600-περ.

Εξέγερση μοναρχική περ. 1
Απόγειο φραξίας στην περ.
Υπόψη Not

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Ευημερία στην Ιταλία, περ. 1450-1550
Εμπορική Επανάσταση, περ. 1450-περ. 1800, Ανακαλύψεις των Ευρωπαίων, περ. 1450-περ. 1650

Εξέγερση των Χωρικών στη Γερμανία, 1524-1525 «Εποχή του Αργύρου», περ. 1540-περ. 1620

Οικονομική παρακμή της Ιταλίας, περ. 1600-περ. 1800
Απόγειο του μερκαντιλισμού, περ. 1600-περ. 1700

Εξάπλωση της επιστημονικής καλλιέργειας, περ. 1700-περ. 1800
Απόγειο της περιφραξης των κτημάτων στην Αγγλία, περ. 1710-περ. 1810
Υπόθεση Εταιρείας Νοτίων Θαλασσών, 1720

ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Μαρτίνος Λούθηρος, 1483-1546
Ulrich Zwingli, 1485-1531
Ignatius Loyola, 1491-1556

Ιωάννης Καλβίνος, 1509-1564
Ο Λούθηρος καταδικάζει τα συγχωροχάρτια, 1517
Ο Ερρίκος Η΄ της Αγγλίας αποχωρίζεται θρησκευτικά από τη Ρώμη, 1527-1534
Ο Loyola ιδρύει την Εταιρεία του Ιησού, 1534
Οι αναβαπτιστές καταλαμβάνουν το Μύνστερ, 1534
Θεσμοί του Καλβίνου, 1536
Ο Καλβίνος ελέγχει τη Γενεύη, 1541
Συμβούλιο του Τρέντο, 1545-1563
Η Ειρήνη της Αυγούστας διαιρεί τη Γερμανία σε λουθηρανικές και καθολικές περιοχές, 1555
Ο ελισαβετιανός θρησκευτικός συμβιβασμός στην Αγγλία, περ. 1558-περ. 1570
Εξέγερση των Κάτω Χωρών, 1567-1609

Εξάπλωση της ανεξίθρησκειας, περ. 1650-περ. 1800

John Wesley, 1703-1789

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΣ

Φραγκίσκος Πετράρχης, 1304- 1374
Ιταλική Αναγέννηση, περ. 1400- περ. 1550
Masaccio, 1401-1428
Botticelli, 1444-1510
Leonardo Da Vinci, 1452-1519
Έρασμος, περ. 1467-1536
Albrecht Dürer, 1471-1528
Ariosto, 1474-1533
Ραφαήλ, 1483-1520
Μιχαήλ Άγγελος, 1485-1564
Rabelais, περ. 1490-1553
Βορειοευρωπαϊκή Αναγέννηση, περ. 1500-1600
Κύριο έργο του Μιχαήλ Άγγελου στην Καπέλλα Σιστίνα, 1508-1512
Peter Brueghel, περ. 1525-1569
Palestrina, 1525-1594
Montaigne, 1533-1592
El Greco, 1541-1614
Cervantes 1547-1616
Edmund Spenser, περ. 1552-1599
Spakespeare, 1564-1616
Gaudio Monteverdi, 1567-1643
Rubens, 1577-1640
Bernini, 1598-1680
Velasquez, 1599-1660
Rembrandt, 1606-1669
John Milton, 1608-1674
Christopher Wren, 1632-1723

Διαφωτισμός, περ. 1680-περ.1800
J.S.Bach, 1685-1750
G.F.Handel, 1685-1759
Βολταίρος, 1694-1778
Αρχιτεκτονική Ροκοκό, περ. 1700-περ. 1800

Joseph Haydn, 1732-1809
W.A.Mozart, 1756-1791

1500

1600

1700

Ο
Α
(η

Το
πρόσωπο
στη δεξιά
είναι ο

Ο
καθώς
νιώσε
στη...
Ε
μια θύ
Οι τι
υποδ
ΠΕΡΟ
λογορ
αυτή
πρόσ
«Περί
σε μ
ακόλε
δύνατο

Ο
από
γεννη
στη θ
ντος
Αλλά

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ

(περ. 1350-1600)

Το τεχνούργημα είναι ο άνθρωπος, πόσο ευγενής στη σκέψη του, πόσο απεριόριστος σε ικανότητες, σε μορφές και σε κίνηση, πόσο ακριβής και θαυμαστός στη δράση του, πόσο μοιάζει με άγγελο στην αντίληψή του, πόσο μοιάζει με Θεό· είναι η ομορφιά του κόσμου, το ξεπέραςμα του ζώου.

Σαίξπηρ, Άμλετ, 11.2.

Οι ιστορικοί διαφωνούν σχετικά με την ύπαρξη μιας καθορισμένης περιόδου ανάμεσα στο Μεσαίωνα και τους νεότερους χρόνους, που θα έπρεπε να ονομάζεται «Αναγέννηση». Ο λόγος γι' αυτό είναι η αβεβαιότητα για το αν υπήρξε ή όχι μια αληθινά καθορισμένη «αναγεννησιακή» πολιτική ή οικονομία. Οι πιο πρόσφατοι μελετητές πιστεύουν ότι δεν υπήρξε και υποστηρίζουν ότι ο όρος «Αναγέννηση» θα πρέπει να περιοριστεί στις εκπληκτικές προόδους στη σκέψη, τη λογοτεχνία και την τέχνη που σημειώθηκαν στην περίοδο, συμβατικά, ανάμεσα στο 1350 και το 1600. Αυτή είναι η προσέγγιση που ακολουθείται και εδώ. Όταν μιλούμε για μια «περίοδο Αναγέννησης» θέλουμε να πούμε ότι αναφερόμαστε σε μια φάση της διανοητικής και πολιτιστικής ιστορίας. Το ακόλουθο κεφάλαιο, κατά συνέπεια, θα πραγματευθεί τις διανοητικές και καλλιτεχνικές τάσεις.

Ο όρος «Αναγέννηση» είναι ελάχιστα ακριβής από τη σκοπιά της ιστορικής έρευνας. Κατά λέξη σημαίνει ότι κάτι γεννήθηκε ξανά και, συνήθως, χρησιμοποιείται για να δηλώσει ότι στον 14ο αιώνα υπήρξε μια αναζωογόνηση του ενδιαφέροντος για τον κλασικό πολιτισμό της Ελλάδας και της Ρώμης. Αλλά αυτή η υπόθεση δεν είναι εντελώς σωστή, γιατί το

*Η Αναγέννηση
ως περίοδος
καθορισμένων
πολιτιστικών
εξελίξεων*

*Η Αναγέννηση δεν
εμφανίστηκε ξαφνικά*

ενδιαφέρον για τους κλασικούς δεν είχε λείψει κατά κανένα τρόπο στο Μεσαίωνα. Ο Δάντης, για παράδειγμα, θαύμαζε τον Βιργίλιο και ο Άγιος Θωμάς Ακινάτης θεωρούσε τον Αριστοτέλη ως «τον Φιλόσοφο».

Τι ήταν λοιπόν η Αναγέννηση; Παρόλο που ούτε καν δύο ιστορικοί δεν πρόκειται να συμφωνήσουν στην ίδια απάντηση, ορισμένα κύρια χαρακτηριστικά εύκολα ξεχωρίζουν. Ένα τέτοιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της περιόδου ήταν η ανάπτυξη των κλασικών σπουδών: μια ανάπτυξη βέβαια όχι ξαφνική, αλλά βαθμιαία και σταθερή. Οι λόγιοι του Μεσαίωνα γνώριζαν πολλούς Ρωμαίους συγγραφείς, όπως τον Βιργίλιο, τον Οβίδιο και τον Κικέρωνα. Στην Αναγέννηση όμως ανακαλύφθηκαν τα έργα και άλλων, όπως του Λίβιου, του Τάκιτου του Λουκρήτιου, και έγιναν ευρύτερα γνωστά. Εξίσου σημαντική αν όχι σημαντικότερη ήταν η ανακάλυψη της κλασικής ελληνικής φιλολογίας. Στον 12ο και τον 13ο αιώνα, οι ελληνικές επιστημονικές και φιλοσοφικές πραγματείες έγιναν προσιτές στους δυτικούς μέσω λατινικών μεταφράσεων, αλλά κανένα από τα μεγάλα ελληνικά αριστουργήματα και ουσιαστικά κανένα από τα μεγάλα ελληνικά φιλολογικά έργα δεν είχαν γίνει ακόμα γνωστά. Επιπλέον, πολύ λίγοι δυτικοί του Μεσαίωνα μπορούσαν να διαβάσουν ελληνικά. Κατά την Αναγέννηση, αντίθετα, πάρα πολλοί δυτικοί λόγιοι αφομοίωσαν τα ελληνικά, καθώς και ολόκληρη σχεδόν την ελληνική φιλολογική κληρονομιά που είναι σήμερα γνωστή.

Τα αρχαία καλλιτεχνικά μνημεία, ακόμα, γίνονταν αντικείμενα προσεκτικότερης μελέτης: αφότου οι λόγιοι της Αναγέννησης, οι συγγραφείς της και οι καλλιτέχνες της εξοικειώθηκαν βαθιά με τα αρχαία επιτεύγματα, στηρίχτηκαν σε αυτά για να αναθεωρήσουν και να αλλάξουν τις δικές τους ιδέες και τους τρόπους έκφρασής τους. Έτσι, η πληρέστερη γνώση των κλασικών συνέβαλε σε σημαντικές νέες επιτεύξεις στους τομείς της διάνοησης, της λογοτεχνίας και της τέχνης.

Αν και η θεμελίωση πολλών αναγεννησιακών επιτευγμάτων ήταν κλασική, η αναγεννησιακή περίοδος δεν μπορεί κατά κανένα τρόπο να αξιολογηθεί με κριτήριο τις ελληνικές και λατινικές επιδράσεις. Η σταθερή ανάπτυξη της κοινωνίας στις πόλεις και ιδιαίτερα στις ιταλικές πόλεις-κράτη, οδήγησε στην ανάπτυξη μιας πολιτισμένης κοινωνίας: μιας κοινωνίας δηλαδή που ευχαριστιόταν να πειραματίζεται με καινούργιες ιδέες και να αναπτύσσει ακόμα πιο επιτηδευμένες εκφράσεις σκέψης και τέχνης. Αυτή η ανάπτυξη βοήθησε ακόμα στη δημιουργία μιας κουλτούρας, ολοένα και περισσότερο κοσμικής, αν και η Εκκλησία διατήρησε τη δύναμή της και την επιρροή της σε

Η επέκταση των κλασικών σπουδών πέρα από τα μεσαιωνικά όρια

Η γνώση των κλασικών: ένα εφελτήριο για νέα επιτεύγματα

Η Αναγέννηση, μια νέα κουλτούρα

μεγάλ
πολιτι
χαρακ
νησης
του
πανεπ
πέρασ
ανταγ
και αν
προήλ
κοσμικ
χρήση
λατινικ
ότι σι
Αντίθε
βαθμό
γλώσσ
περιόδ
Ε
Βασικό
προοπ
από το
Αυτή
από
Αναγέ
πεποιέ
θεωρο
1600,
ελληνι
για τη
παρον
μιλήσε
διάρκε
συγγρ
μεταξ
συνέχι
στην
καθώς
άλλοι,
μεγαλι
Φαίνε
σης σ
οτικών

μεγάλο βαθμό και μάλιστα προσαρμόστηκε στην εξάπλωση του πολιτισμού, προσλαμβάνοντας η ίδια περισσότερα νεότερικά χαρακτηριστικά. Έτσι, τα μεγαλύτερα επιτεύγματα της Αναγέννησης ήταν πνευματικά κτήματα και του λαού και του κλήρου, του πρώτου περισσότερο από όσο του δευτέρου. Τα πανεπιστήμια, που παλιότερα κυριαρχούνταν από τον κλήρο, πέρασαν τότε μια προσωρινή φάση παρακμής, με την άνοδο ανταγωνιστικών κέντρων σπουδών για παράδειγμα, ακαδημιών και ανακτορικών αυλών. Μια εξαιρετικά σημαντική εξέλιξη που προήλθε απ' αυτή την κίνηση προς την κατεύθυνση της κοσμικής διανόησης και του πολιτισμού, ήταν η εξάπλωση της χρήσης της καθομιλούμενης γλώσσας σε αντίθεση με τη λατινική, τη γλώσσα της Εκκλησίας. Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι σημαντικά έργα δεν γράφονταν ακόμα στα λατινικά. Αντίθετα, θα δούμε ότι ο ουμανισμός εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από την αρχαία αυτή γλώσσα. Αλλά η ίδια η λατινική γλώσσα δέχτηκε σοβαρές αλλαγές στη διάρκεια αυτής της περιόδου.

Επικρατούσε η άποψη ότι η αναγεννησιακή κουλτούρα ήταν βασικά αντιχριστιανική, αν όχι σχεδόν «παγανιστική» στις προοπτικές της, επειδή διαμορφώθηκε σε τόσο μεγάλο βαθμό από τους αρχαίους κλασικούς και τους κοσμικούς στοχαστές. Αυτή η άποψη, ωστόσο, απορρίπτεται σήμερα από όλους. Πολλοί από τους μεγαλύτερους στοχαστές και καλλιτέχνες της Αναγέννησης απεριφράστα υπογράμμιζαν τις χριστιανικές πεποιθήσεις τους στην εργασία τους, ενώ οι υπόλοιποι τις θεωρούσαν δεδομένες. Κανένας, αναμφίβολα, πριν από το 1600, δεν είχε εκφράσει την προτίμησή του για τους αρχαίους ελληνικούς θεούς αντί για τον Χριστό, πολύ λιγότερο μάλιστα για την υιοθέτηση του αθεϊσμού. Πέρα από τον κοινό παρονομαστή της θρησκευτικής πίστης, είναι δύσκολο να μιλήσουμε για κοινές θεωρήσεις στην Αναγέννηση, γιατί στη διάρκεια δυόμισι αιώνων οι γνώμες και οι αντιλήψεις συγγραφέων και καλλιτεχνών αναπόφευκτα διέφεραν πολύ μεταξύ τους. Μερικές προσωπικότητες της Αναγέννησης συνέχιζαν να τηρούν τη μεσαιωνική παράδοση της έμφασης στην ελπίδα της ανθρωπότητας για τη μετά κόσμο σωτηρία, καθώς και στην προτεραιότητα της ψυχής σε σχέση με το σώμα· άλλοι, αντίθετα, ήταν περισσότερο «μοντέρνοι» κι έδιναν μεγαλύτερη σημασία στην ανθρώπινη ζωή σ' αυτό τον κόσμο. Φαίνεται ν' αληθεύει ωστόσο, ότι στην περίοδο της Αναγέννησης σημειώθηκε μια ανάπτυξη της αισιοδοξίας των νατουραλιστικών μορφών έκφρασης και του ατομισμού.

*Η κοσμοαντίληψη
της Αναγέννησης*

Μια λέξη, περισσότερο από κάθε άλλη, πλησιάζει στο να συνοψίσει τα κοινότερα και βασικότερα διανοητικά ιδανικά της Αναγέννησης: ο ουμανισμός. Αυτή η λέξη είχε δύο διαφορετικές σημασίες, μια τεχνική και μια γενική, αλλά και οι δύο αναφέρονται στους πολιτιστικούς σκοπούς και τα ιδανικά ενός μεγάλου αριθμού στοχαστών της Αναγέννησης. Με την τεχνική του έννοια, ο ουμανισμός ήταν ένα πρόγραμμα μελετών που αποσκοπούσε να αντικαταστήσει τη μεσαιωνική σχολαστική έμφαση στη λογική και τη μεταφυσική, με τη μελέτη της γλώσσας, της φιλολογίας, της ιστορίας και της ηθικής. Η αρχαία φιλολογία προτιμούσαν πάντα η μελέτη των Λατινών κλασικών βρισκόταν στον πυρήνα της εκπαίδευσης και, οποτεδήποτε ήταν δυνατό, αναμενόταν από το σπουδαστή να προχωρήσει στους Έλληνες. Οι ουμανιστές δάσκαλοι υποστήριζαν ότι η σχολαστική λογική ήταν πολύ στεία και άσχετη με τα πρακτικά ενδιαφέροντα της ζωής. Αντίθετα, προτιμούσαν τις «ουμανιστικές σπουδές», που είχαν στόχο να κάνουν τους σπουδαστές ενάρετους και να τους προετοιμάσουν για να συνεισφέρουν καλύτερα στις δημόσιες λειτουργίες του κράτους (οι γυναίκες, όπως συνήθως, αγνοούνταν γενικά, αλλά μερικές αριστοκρατίσσοι είχαν κάποια ουμανιστική παιδεία για να εμφανίζονται πιο εκλεπτυσμένες). Η πλατύτερη έννοια του ουμανισμού βρίσκεται στην έμφαση της «αξίας του ανθρώπου», ως του εξαιρετικότερου πλάσματος του Θεού μετά τους αγγέλους. Μερικοί αναγεννησιακοί στοχαστές υποστήριζαν ότι ο άνθρωπος είναι εξαιρετικός επειδή, μόνο αυτός από όλα τα πλάσματα της Γης, μπορεί να γνωρίσει το Θεό. Άλλοι υπογράμμιζαν την ικανότητά του να καθορίζει τη μοίρα του και να ζει ευτυχισμένος στον κόσμο. Είτε έτσι, είτε αλλιώς, οι ουμανιστές της Αναγέννησης πίστευαν σταθερά στην ανωτερότητα και στις δυνατότητες του ανθρώπινου γένους.

1. Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

Γιατί η Αναγέννηση άρχισε στην Ιταλία

Η Αναγέννηση είχε τις καταβολές της στην Ιταλία για διάφορους λόγους. Ο ένας ήταν ότι η Ιταλία είχε ισχυρότερη κλασική παράδοση από κάθε άλλη χώρα της δυτικής Ευρώπης. Στη διάρκεια του Μεσαίωνα, οι Ιταλοί είχαν καταφέρει να διατηρήσουν την πεποίθηση ότι κατάγονταν από τους αρχαίους Ρωμαίους. Σε μερικές ιταλικές πόλεις, ίχνη του παλιού ρωμαϊκού εκπαιδευτικού συστήματος είχαν επιζηήσει στα σχολεία των δήμων. Και είναι επίσης αλήθεια ότι η Ιταλία είχε περισσότερη

κόσμ
χρισ
για τ

ρόλο
Αναγ
μεγα
ρους
χωρά
σεις
καλλ
μνημ
ενισ
εγκά
όμως
από
νειε
Μέδ
οι Γ
γραμ
εαυτ
πλου
αλλά
κούλ
ασπι
από
αγρε
της

σφαί
γράμ
της
145ε
Βιβλ
για
συγγ
Αλεξ
λεγό
του
εξα
ημε
Μιχ
στο
κόσμ

κοσμική κουλτούρα από τις περισσότερες χώρες της λατινικής χριστιανοσύνης. Τα ιταλικά πανεπιστήμια είχαν ιδρυθεί κυρίως για τη μελέτη του δικαίου και της ιατρικής, παρά της θεολογίας.

Οι ιταλικές οικονομικές εξελίξεις έπαιξαν επίσης σημαντικό ρόλο, δίνοντας έμφαση στα πολιτιστικά επιτεύγματα της Αναγέννησης. Οι ιταλικές πόλεις ήταν οι πλουσιότερες και μεγαλύτερες στην Ευρώπη. Κατά συνέπεια, είχαν περισσότερους πόρους, σε σύγκριση με τις πόλεις άλλων ευρωπαϊκών χωρών, για να χρηματοδοτήσουν τις τέχνες. Αρχικά, κυβερνήσεις πόλεων και ιδιωτικές εταιρείες χρηματοδοτούσαν τους καλλιτέχνες που δούλευαν στις εκκλησίες και σε δημόσια μνημεία· δημόσιοι πόροι εξάλλου χρησιμοποιούνταν για να ενισχύσουν συγγραφείς που ο ρόλος τους ήταν να πλέκουν εγκώμια πόλεων στα γραπτά και στις ομιλίες τους. Ύστερα όμως από το 1450 περίπου, η χρηματοδότηση μονοπωλήθηκε από τον ιδιωτικό τομέα: εξέχουσες αριστοκρατικές οικογένειες—για παράδειγμα, οι Σφόρτσα (Sforza) στο Μιλάνο, οι Μεδικοί (Medici) στη Φλωρεντία, οι Έστε (Este) στη Φεράρα και οι Γονζάγα (Gonzaga) στη Μάντουα—έγιναν προστάτες των γραμμάτων και των τεχνών προκειμένου να δοξάσουν τους εαυτούς τους. Οι οικογένειες αυτές μπορεί να μην ήταν πλουσιότερες από τις αντίστοιχες τους στη βόρεια Ευρώπη, αλλά στράφηκαν νωρίτερα στην ενίσχυση της αναγεννησιακής κουλτούρας. Ο κύριος λόγος γι' αυτό ήταν ότι πάντα ζούσαν σε αστικά κέντρα, σε αντίθεση με τους βόρειους αριστοκράτες που από παράδοση ζούσαν στην ύπαιθρο, σε κάστρα ή σε αγροκτήματα και, κατά συνέπεια, εμποτίστηκαν από τα ιδανικά της Αναγέννησης σε ένα προγενέστερο στάδιο.

Η προστασία των τεχνών δεν περιορίστηκε στην κοσμική σφαίρα. Μετά το 1450, οι πάπες άρχισαν να υποστηρίζουν τα γράμματα και τις τέχνες προκειμένου να ενισχύσουν τη φήμη της Ρώμης και των Παπικών Κρατών. Ο Νικόλαος Ε' (1447-1455), που επονομάστηκε «ουμανιστής πάπας», ίδρυσε τη Βιβλιοθήκη του Βατικανού. Εξυμνήθηκε από ένα σύγχρονό του για τη «μεγάλη εκτίμηση που είχε για τα βιβλία και τους συγγραφείς». Κατοπινόι πάπες—συμπεριλαμβανομένων και των Αλεξάνδρου ΣΤ' (1492-1503), Ιουλίου Β' (1503-1513) του λεγόμενου «πάπα-πολεμιστή» και του Λέοντα Ι' (1513-1521) του πιο κοσμικού από όλους τους πάπες της Αναγέννησης—εξασφάλισαν τις υπηρεσίες των μεγαλύτερων καλλιτεχνών των ημερών τους, συμπεριλαμβανομένου του Ραφαήλ και του Μιχαήλ Άγγελου, υψώνοντας έτσι τη Ρώμη για λίγες δεκαετίες, στο ύψος της απaráμιλλης καλλιτεχνικής ποικιλίας του κόσμου.

Ο πολιτισμός της Αναγέννησης

Λορέντζος των Μεδίκων

Πετράρχης, ο
πρώτος ουμανιστής

Θα επιστρέψουμε αμέσως στην τέχνη, αλλά πρώτα ας επισκοπήσουμε τα μεγαλύτερα επιτεύγματα των Ιταλών λογίων και συγγραφέων της Αναγέννησης. Η ιστορία των γραμμάτων της Αναγέννησης πρέπει να αρχίσει από τον Φραγκίσκο Πετράρχη (Francesco Petrarca, 1304-1374), τον πρώτο ουμανιστή με την τεχνική έννοια του όρου. Ο Πετράρχης ήταν ένας βαθιά πιστός Χριστιανός που πίστευε ότι η σχολαστική θεολογία και φιλοσοφία βρίσκονταν σε τελείως λανθασμένη κατεύθυνση, επειδή συγκεντρώνονταν στην αφηρημένη θεωρητικολογία αντί να διδάσκουν τους ανθρώπους πώς να συμπεριφέρονται σωστά για να πετύχουν τη σωτηρία τους. Ο Πετράρχης πίστευε ότι ο χριστιανός συγγραφέας πρέπει, πάνω απ' όλα, να καλλιεργεί τη φιλολογική γλαφυρότητα, έτσι ώστε να εμπνέει τους ανθρώπους να κάνουν το καλό. Γι' αυτόν, τα μόνα πρότυπα αληθινής γλαφυρότητας δεν βρίσκονταν παρά στους αρχαίους κλασικούς συγγραφείς που, επιπλέον, ήταν γεμάτοι ηθική σοφία. Έτσι, ο Πετράρχης αφιέρωσε τον εαυτό του στην αναζήτηση άγνωστων λατινικών κειμένων και στη συγγραφή των δικών του ηθικών πραγματειών, οι οποίες μιμούνταν το ύφος των αρχαίων και περιείχαν χωρία τους. Μ' αυτό τον τρόπο εγκαινίασε ένα πρόγραμμα «ουμανιστικών» (ανθρωπιστικών) μελετών, που έμελλε να επηρεάσει τον κόσμο επί αιώνες. Ο Πετράρχης έχει επίσης μια θέση στην καθαρή λογοτεχνική ιστορία εξαιτίας της ποιήσής του. Αν και εκτιμούσε τα λατινικά του ποιήματα περισσότερο από κείνα που έγραφε στην καθομιλουμένη, μόνο τα τελευταία άντεξαν στο χρόνο. Πάνω απ' όλα, τα ιταλικά сонέτα, γραμμένα για την πολυαγαπημένη του Λάουρα, με το ιπποτικό ύφος των τροβαδούρων, έγιναν αντικείμενα ευρύτατης μίμησης, σε μορφή και περιεχόμενο, σ' ολόκληρη την περίοδο της Αναγέννησης.

Αστικός ουμανισμός

Όντας πιστός Χριστιανός, το τελικό ιδανικό του Πετράρχη, αναφορικά με την ανθρώπινη συμπεριφορά, ήταν η μοναχική ζωή στοχασμού και ασκητισμού. Στις επόμενες ωστόσο γενιές, από το 1400 περίπου ως το 1450, πολλοί Ιταλοί στοχαστές και λόγιοι ανέπτυξαν ένα εναλλακτικό ιδανικό που παραδοσιακά ονομάζεται «αστικός ουμανισμός». Δύο από τους ηγετικούς αστούς ουμανιστές ήταν οι Φλωρεντινοί Λεονάρδος Μπρούνι (Leonardo Bruni 1370-1444) και Λέων Μπατίστας Αλμπερτι (Leon Battista Alberti 1404-1472)· υπήρξαν, ωστόσο, και άλλοι πολλοί. Οι αστοί ουμανιστές συμφωνούσαν με τον Πετράρχη για την ανάγκη της γλαφυρότητας και της μελέτης της κλασικής φιλολογίας, αλλά επίσης διδασκαν ότι η φύση του ανθρώπου τον εξόπλιζε για τη δράση, για τη χρησιμότητά του στην οικογένειά του και στην

κοιν
τους
κίνητ

υλικό
ανθρ
ανθρ
από
θρησ
νισμ
ζητή
όσον
εκεί
ουμα
κατε
Πολ
κειμέ
τους
σπου
διάφ
Ιταλί
από
επιτ
αυτή
Κων
αναζ
ουμα
τέφε
έργο
περι
Πλά
σύγ

των
κλον
απο
Πλα
μισ
του
και
149
δημ
Φλά
λογί

κοινωνία, για την εξυπηρέτηση του κράτους. Κατά την άποψή τους, η φιλοδοξία και η επιδίωξη της δόξας ήταν ευγενικά κίνητρα που έπρεπε να ενθαρρύνονται.

Αρνήθηκαν να καταδικάσουν τον αγώνα για την απόκτηση υλικών αγαθών. Και τούτο γιατί υποστήριζαν ότι η ιστορία της ανθρώπινης προόδου είναι αξεχώριστη από την επιτυχία του ανθρώπου στην κατάκτηση της γης και των πόρων της. Κανένας από τους αστούς ουμανιστές δεν ήταν αντίπαλος της θρησκείας. Οι περισσότεροι απ' αυτούς έπαιρναν το χριστιανισμό ως δεδομένο και συγκεντρώνονταν κυρίως στα εγκόσμια ζητήματα. Πέρα από τη διαφοροποίησή τους από τον Πετράρχη όσον αφορά στην προτίμησή τους για μια δραστήρια ζωή αντί για εκείνη του ασκητισμού ή της περιουλογοής, οι αστοί ουμανιστές προχώρησαν πολύ πιο πέρα απ' αυτόν στην κατεύθυνση της μελέτης της αρχαίας φιλολογικής κληρονομιάς. Πολλοί απ' αυτούς ανακάλυψαν σημαντικά καινούργια λατινικά κείμενα, αλλά κατά πολύ μεγαλύτερη ήταν η επιτυχία τους στην αποκάλυψη του τομέα των κλασικών ελληνικών σπουδών. Σ' αυτό βοηθήθηκαν πολύ από τη συνεργασία διάφορων Βυζαντινών λογίων που είχαν μεταναστεύσει στην Ιταλία κατά το πρώτο μισό του 14ου αιώνα. Οι λόγιοι από το Βυζάντιο διδάξαν την ελληνική γλώσσα και τα επιτεύγματα των αρχαίων προγόνων τους. Με τη δράση τους αυτή ενέπνευσαν Ιταλούς λογίους να ταξιδέψουν στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλες πόλεις της Εγγύς Ανατολής αναζητώντας ελληνικά χειρόγραφα. Το 1423 μόνο ένας Ιταλός ουμανιστής, ο Ιωάννης Αουρίσπα (Giovanni Aurispa), μετέφερε 238 χειρόγραφα βιβλία, όπου συμπεριλαμβάνονταν έργα του Σοφοκλή, του Ευριπίδη και του Θουκυδίδη. Έτσι τα περισσότερα κλασικά ελληνικά έργα, ιδιαίτερα τα γραφτά του Πλάτωνα, των δραματικών και των ιστορικών, έγιναν προσιτά στο σύγχρονο κόσμο.

Μετά από το 1450 και μέχρι το 1600 περίπου, η κυριαρχία των αστών ουμανιστών στον κόσμο της ιταλικής σκέψης κλονίστηκε από τη σχολή νεοπλατωνικών στοχαστών, που αποσκοπούσαν να συνδυάσουν τις ιδέες του Πλάτωνα, του Πλωτίνου, καθώς και διάφορων παραφυάδων του αρχαίου μυστικισμού, με τον Χριστιανισμό. Οι κυριότεροι εκπρόσωποι τους ήταν ο Μαρσίλιος Φιτσίνο (Marsilio Ficino) (1433-1499) και ο Ιωάννης Πίκο (Giovanni Pico Della Mirandola) (1463 - 1494) και οι δυο τους ήταν μέλη της Πλατωνικής Ακαδημίας που είχε ιδρυθεί από τον Κόσιμο των Μεδίκων στη Φλωρεντία. Η Ακαδημία ήταν μια χαλαρά οργανωμένη εταιρεία λογίων που συγκεντρώνονταν για να ακούσουν αναγνώσεις

Πάπας Ιούλιος Β΄
προσωπογραφία του
Ραφαήλ

Ο πολιτισμός
της Αναγέννησης

Ο Νεοπλατωνισμός
της Αναγέννησης:
Φιτσίνο και Πίκο

κειμένων και διαλέξεις. Ο ήρωάς τους ήταν αναντίρρητα ο Πλάτων. Μερικές φορές γιόρταζαν τα γενέθλια του Πλάτωνα, οργανώνοντας συμπόσια προς τιμήν του, μετά από τα οποία όλοι έβγαζαν λόγους, σαν να ήταν πρόσωπα ενός πλατωνικού διαλόγου. Το μεγαλύτερο επίτευγμα του Φιτσίνο ήταν η μετάφραση των έργων του Πλάτωνα στα λατινικά το 1469, καθιστώντας τα έτσι ιδιαίτερα προσιτά στους δυτικοευρωπαίους για πρώτη φορά. Η φιλοσοφία του ίδιου του Φιτσίνο, ωστόσο, είναι συζητήσιμο αν θα μπορούσε να ονομαστεί ουμανιστική, γιατί απομακρύνεται από την ηθική και προσεγγίζει τη μεταφυσική. Δίδασκε ο Φιτσίνο ότι ο άνθρωπος θα πρέπει να έχει στραμμένη την προσοχή του πρωταρχικά στον άλλο κόσμο. Κατά τη γνώμη του, «η αθάνατη ψυχή εξαθλιώνεται πάντα στο θνητό της σώμα». Το ίδιο ισχύει και για το μαθητή του Φιτσίνο, τον Πίκο, το πιο γνωστό έργο του οποίου είναι η *Δημηγορία γύρω από την αξιοπρέπεια του ανθρώπου*. Ο Πίκο δεν ήταν σίγουρα αστός ουμανιστής, επειδή δεν έβρισκε παρά μικρή αξία στα εγκόσμια δημόσια πράγματα. Αλλά πίστευε πραγματικά ότι «δεν υπάρχει τίποτε πιο θαυμάσιο από τον άνθρωπο επειδή ακριβώς είχε την πεποίθηση ότι ο άνθρωπος είναι προικισμένος με την ικανότητα να επιτύχει την ένωσή του με το Θεό αν το επιθυμεί.

Δυσκολεύεται να λεχθεί ότι κάποιος από τους Ιταλούς στοχαστές ανάμεσα στον Πετράρχη και τον Πίκο πρωτοτύπησαν πραγματικά το μεγαλείο τους βρισκόταν στον τρόπο έκφρασής τους και στην εκλαϊκευση από μέρους τους διάφορων θεμάτων της αρχαίας σκέψης. Δεν μπορεί, ωστόσο, να λεχθεί το ίδιο και για τον μεγαλύτερο πολιτικό φιλόσοφο της αναγεννησιακής Ιταλίας, τον Μακιαβέλλι (Niccolo Machiavelli, 1469-1527), ο οποίος δεν ανήκε σε καμιά σχολή αλλά συνιστούσε ο ίδιος μια σχολή από μόνος του. Κανένας δεν πρόσφερε περισσότερα από τον Μακιαβέλλι προς την κατεύθυνση της ανατροπής των ιταλιότερων αντιλήψεων για την ηθική βάση της πολιτικής ή τη θεμελίωση της αμερόληπτης άμεσης παρατήρησης της πολιτικής ζωής. Στις *Ομιλίες για τον Λίβιο* εξύμνησε την αρχαία Ρωμαϊκή Δημοκρατία ως πρότυπο για όλες τις εποχές. Επαίνεσε το συνταγματικό καθεστώς, την ισότητα, την ελευθερία, με την έννοια της ανεξαρτησίας από κάθε εξωτερική επέμβαση και υποστήριξε την υποταγή της θρησκείας στα συμφέροντα του κράτους. Αλλά ο Μακιαβέλλι έγραψε επίσης και τον *Ηγεμόνα* που αντανάκλα τη δυσάρεστη κατάσταση της Ιταλίας της εποχής του. Στο τέλος του 15ου αιώνα, η Ιταλία είχε γίνει πεδίο διεθνών συγκρούσεων. Τόσο η Γαλλία όσο και η Ισπανία είχαν εισβάλει στην ιταλική χερσόνησο και ανταγωνίζονταν μεταξύ

Η πολιτική σκέψη
του Μακιαβέλλι

τους
πολλ
σμο
1491
Δημ
Γρα
βαθ
Ρώμ
γιου
ενό
Υπο
παν
υπο
Μέγ
Φλο
μέν
συγ
την
κάπ
υπε
ισχ
δεν
οικ
Κυ
ο Μ
κιν
της
κρέ
δέ
πρ
ως
Ιτα
μό
15
φι
δη
(Β
ζω
όλ
«ε
εκ
ση
το

τους για τον προσεταιρισμό των ιταλικών κρατών, τα οποία, σε πολλές περιπτώσεις, συγκλονίζονταν από εσωτερικούς διχασμούς που τα έκαναν εύκολη λεία των ξένων κατακτητών. Το 1498, ο Μακιαβέλλι μπήκε στην υπηρεσία της νεοιδρυθείσας Δημοκρατίας της Φλωρεντίας ως δεύτερος Καγκελάριος και Γραμματέας. Τα καθήκοντά του περιλάμβαναν, σε μεγάλο βαθμό, διπλωματικές αποστολές σε άλλα κράτη. Όταν πήγε στη Ρώμη, εντυπωσιάστηκε από τα επιτεύγματα του Καίσαρα Βοργία, γιου του πάπα Αλεξάνδρου ΣΤ΄, στον τομέα της οικοδόμησης ενός σταθερού κράτους από διασκορπισμένα αρχικά στοιχεία. Υπογράμμισε και ενέκρινε το συνδυασμό της ασπλαχνίας με την πανουργία στο πρόσωπο του Καίσαρα, καθώς και την πλήρη υποταγή της ηθικής στους πολιτικούς στόχους. Το 1512, οι Μεδικοί επέστρεψαν για να ανατρέψουν τη Δημοκρατία της Φλωρεντίας και ο Μακιαβέλλι έχασε τη θέση του. Απογοητευμένος και πικραμένος, αφιέρωσε το υπόλοιπο της ζωής του στη συγγραφή. Στα βιβλία του, ιδιαίτερα στον *Ηγεμόνα*, περιέγραψε την πολιτική και πρακτική κυβερνήσεων, όχι εμφορούμενη από κάποιο υψηλό ιδανικό, αλλά όπως πραγματικά ήταν. Η υπέρτατη υποχρέωση του ηγεμόνα, διακήρυξε, ήταν να διατηρήσει την ισχύ και την ασφάλεια της χώρας που κυβερνούσε. Και σ' αυτό δεν επιτρεπόταν να σταθεί εμπόδιο καμιά αντίληψη δικαιοσύνης, οίκτου ή προσήλωσης στην τήρηση οποιωνδήποτε συνθηκών. Κυνικός όσον αφορά στις απόψεις του για την ανθρώπινη φύση, ο Μακιαβέλλι υποστήριξε ότι όλοι οι άνθρωποι ωθούνται από κίνητρα ιδιοτελούς συμφέροντος, ιδιαίτερα από την επιθυμία της προσωπικής εξουσίας και υλικής ευημερίας. Ο αρχηγός του κράτους, κατά συνέπεια, δεν θα πρέπει να θεωρεί καθόλου δεδομένη τη νομιμοφροσύνη ή την αφοσίωση των υπηκόων του προς αυτόν. Το μοναδικό ιδανικό που ο Μακιαβέλλι διατήρησε ως τα τελευταία του χρόνια ήταν εκείνο της ενοποίησης της Ιταλίας. Αλλά πίστευε ότι δεν ήταν δυνατό να επιτευχθεί παρά μόνο αν παραμεριζόταν κάθε ηθικός ενδοιασμός.

Εκτός από το έργο του Μακιαβέλλι σημειώθηκαν μετά το 1500 πολυάριθμα άλλα επιτεύγματα στο χώρο της ιταλικής, φιλολογίας. Ένα από αυτά ήταν *Το Βιβλίο του Αυλικού*, που δημοσιεύτηκε το 1516 από τον διπλωμάτη και κόμη Καστιλιόνε (Baltasar Castiglione). Το έργο του Καστιλιόνε παρουσιάζει ζωντανά τη ζωή στις ιταλικές αυλές, με σκοπό να προσδιορίσει όλα τα προσόντα που ήταν απαραίτητα για να γίνει κανείς «ευγενής». Περισσότερο από κάθε άλλο βιβλίο, πρόβαλε και εκλαΐκευσε το ιδανικό του τυπικού «ανθρώπου της Αναγέννησης» του ανθρώπου που πετυχαίνει σε πολλούς διαφορετικούς τομείς και είναι παράλληλα γενναίος, έξυπνος και «ευγενής».

Άλλα Ιταλικά
φιλολογικά
επιτεύγματα

Η Πομπή των Μάγων, του Μπενότσα Γκοτζόλι. Δεξιά διακρίνονται οι Κόσιμος και Πιέρος Μέδικοι

δηλαδή πολιτισμένοι και μορφωμένοι. Η δημοτικότητα του *Αυλικού* ήταν τόσο μεγάλη, ώστε γρήγορα μεταφράστηκε σε πολλές άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες και εκδόθηκε πάνω από εκατό φορές. Περισσότερο σοβαρό ήταν το έργο του ιστορικού Φραγκίσκου Γκουίτσαρντίνι (Francesco Guicciardini, 1483-1540). Πρεσβευτής της Φλωρεντίας και κυβερνήτης περιοχών των παπικών κρατών για πολλά χρόνια, ο Γκουίτσαρντίνι είχε το σπάνιο πλεονέκτημα της εξοικείωσης με την περιπεπλεγμένη πολιτική ζωή των ημερών του. Διέθετε ως ιστορικός δύο βασικά προσόντα: θαυμαστή δυνατότητα λεπτομερειακής και ρεαλιστικής ανάλυσης και μοναδική ικανότητα να αποκαλύπτει τα κίνητρα της ανθρώπινης δράσης. Το αριστούργημά του, η *Ιστορία της Ιταλίας*, είναι μια εμπειριστατωμένη και νηφάλια έκθεση των ποικιλόμορφων δοκιμασιών αυτής της χώρας από το 1492 μέχρι το 1534. Ούτε ο Καστιλιόνε ούτε ο Γκουίτσαρντίνι ήταν συγγραφείς με φαντασία. Οι Ιταλοί του 16ου αιώνα όμως είχαν εξίσου διαπρέψει και στην ποίηση, πάνω απ' όλα στο χώρο της επικής ποίησης στην καθομιλούμενη γλώσσα. Ο κυριότερος από τους εκπροσώπους της επικής ποίησης ήταν ο Αριόστο (Ludovico Ariosto 1474-1533), συγγραφέας ενός εκτεταμέ

νου ποιήματος με τίτλο *Μαινόμενος Ορλάνδος*. Αν και είχε συυφανθεί κατά μεγάλο μέρος από υλικά παρμένα από τις περιπετειώδεις ιστορίες και τους θρύλους του Καρλομάγνείου κύκλου, το έργο διαφέρει ριζικά από κάθε άλλο μεσαιωνικό έπος: ενσωματώνει πολλά στοιχεία που προέρχονται από κλασικές πηγές· δεν χαρακτηρίζεται από το απρόσωπο στοιχείο των μεσαιωνικών ιστοριών· είναι τέλος, ελεύθερο από κάθε στοιχείο ιδεαλισμού. Ο Αριόστο, ο μεγαλύτερος ίσως Ιταλός ποιητής μετά τον Δάντη, έγραφε για να κάνει τους αναγνώστες του να γελούν και για να τους γοητεύσει με πετυχημένες περιγραφές του ήσυχου μεγαλείου της φύσης και της παθιασμένης ομορφιάς του έρωτα. Το έργο του αντιπροσωπεύει την απογοήτευση της τελευταίας περιόδου της Αναγέννησης, την απώλεια της ελπίδας και της πίστης και την τάση αναζήτησης παρηγορίας στην επιδίωξη της αισθητικής ικανοποίησης.

2. Η ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

Παρά τις πολυάριθμες διανοητικές και φιλολογικές προόδους, τα περισσότερα μακρόβια επιτεύγματα της ιταλικής Αναγέννησης σημειώθηκαν στο χώρο της τέχνης. Από όλες τις τέχνες, η ζωγραφική υπήρξε αναμφίβολα η επικρατέστερη. Από το 1300 ήδη είχαν παρουσιαστεί πολύ εντυπωσιακά ξεκινήματα στην ιταλική ζωγραφική, με κυριότερο εκπρόσωπο τον μεγαλοφυή Τζιότο (Giotto). Αλλά η ιταλική ζωγραφική δεν ανδρώθηκε παρά μόνο τον 15ο αιώνα. Ένας λόγος γι' αυτό ήταν το γεγονός ότι, στις αρχές του 15ου αιώνα, ανακαλύφθηκαν και πρωτοχρησιμοποιήθηκαν οι νόμοι της γραμμικής προοπτικής που έδωσαν πληρέστερη αίσθηση των τριών διαστάσεων. Οι καλλιτέχνες του 15ου αιώνα πειραματίστηκαν ακόμα με την εφαρμογή των φωτοσκιάσεων (*chiaroscuro*) και για πρώτη φορά, μελέτησαν προσεκτικά την ανατομία και τις αναλογίες του ανθρώπινου σώματος. Στη διάρκεια του 15ου αιώνα, επίσης, η αύξηση του ιδιωτικού πλούτου και ο μερικός θρίαμβος του κοσμικού πνεύματος ελευθέρωσαν το χώρο της τέχνης σε μεγάλο βαθμό από την κυριαρχία της θρησκείας. Όπως σημειώσαμε πιο πάνω, η Εκκλησία δεν ήταν πια ο μοναδικός προστάτης και χρηματοδότης των καλλιτεχνών. Αν και χρησιμοποιούνταν γενικά ακόμα θέματα της βιβλικής ιστορίας, συχνά παρεμβάλλονταν ανάμεσά τους μη θρησκευτικά θέματα. Η ζωγραφική πορτραίτων με σκοπό την αποκάλυψη των κρυφών μυστηρίων της ψυχής, είχε γίνει κιόλας δημοφιλής. Αντίποδας των ζωγραφικών έργων που απευθύνονταν κυρίως στη νόηση ήταν έργα που κύριος στόχος τους ήταν να ευχαριστήσουν την όραση με θαυμάσια χρώματα και μορφές. Ο

*Η ιταλική ζωγραφική
τον δέκατο πέμπτο
αιώνα*

15ος αιώνας χαρακτηρίστηκε επίσης από την εισαγωγή της ελαιογραφίας, πιθανόν από τη Φλάνδρα. Η χρήση αυτής της νέας τεχνικής, αναμφίβολα, συνέβαλε πολύ στην καλλιτεχνική πρόοδο της περιόδου: δεδομένου ότι το λάδι δεν στεγνώνει τόσο γρήγορα όσο οι χρωστικές ουσίες που χρησιμοποιούνταν στην τοιχογραφία, ο ζωγράφος μπορούσε στο εξής να εργάζεται με περισσότερη άνεση, αφιερώνοντας περισσότερο χρόνο στα δυσκολότερα μέρη της εικόνας και κάνοντας διορθώσεις, αν χρειάζονταν, στην πορεία της εργασίας του.

Η πλειοψηφία των ζωγράφων του 15ου αιώνα ήταν Φλωρεντινοί. Πρώτος ανάμεσά τους ήταν ο Μασάτσιο (Masaccio, 1401-1428). Αν και πέθανε σε ηλικία είκοσι εφτά χρονών, ο Μασάτσιο ενέπνευσε την εργασία των Ιταλών ζωγράφων για περισσότερα από εκατό χρόνια. Το μεγαλείο του ως ζωγράφου βασίζεται στην επιτυχία της «απομίμησης της φύσης», που έγινε πρωταρχική αξία στην αναγεννησιακή ζωγραφική. Για να πετύχει το αποτέλεσμα αυτό, ο Μασάτσιο χρησιμοποίησε την προοπτική, ιδιαίτερα δραματικά ίσως στην τοιχογραφία του *Αγία Τριάδα*: χρησιμοποίησε επίσης τη φωτοσκίαση με πρωτοτυπία, πράγμα που τον οδήγησε σε ένα δραματικό και συγκινητικό αποτέλεσμα. Στο *Διωγμό του Αδάμ και της Εύας από τον Κήπο της Εδέμ* παρουσιάζει την ενοχή και τη ντροπή που ένιωσαν οι πρωταγωνιστές της βιβλικής αυτής ιστορίας.

Ο πιο γνωστός από τους ζωγράφους που άμεσα ακολούθησαν την παράδοση του Μασάτσιο ήταν ο Φλωρεντινός Μποτιτσέλλι (Sandro Botticelli, 1444-1510), που χρησιμοποίησε τόσο θρησκευτικά όσο και κλασικά θέματα. Το έργο του Μποτιτσέλλι υπερέρχει ως προς την ακριβή αναπαράσταση της φυσικής λεπτομέρειας: ήταν δεξιότεχνος, για παράδειγμα, στη ζωγραφική του γυναικείου γυμνού. Αλλά η κυριότερη συνεισφορά του στη ζωγραφική της Αναγέννησης πηγάζει από τη φιλοσοφική βάση μεγάλου μέρους του έργου του. Στη Φλωρεντία, προσήλκυσε την προσοχή των Μεδίκων, για τους οποίους ζωγράφισε αρκετά πορτραίτα. Ο Μποτιτσέλλι ήταν επίσης στενά συνδεδεμένος με τους Φλωρεντινούς νεοπλατωνικούς φιλόσοφους. Δυο από τους πιο φημισμένους πίνακές του είναι η *Ανοιξη* και η *Γέννηση της Αφροδίτης*, όπου αντικατοπτρίζει τις νεοπλατωνικές αντιλήψεις αναφορικά με την κλασική θεά του έρωτα. Σε κατοπινό στάδιο της ζωής του, ο Μποτιτσέλλι έγινε οπαδός του ευαγγελικού ιερέα Σαβοναρόλα (Savonarola) που είχε πάει στη Φλωρεντία από τη Φερράρα για να κάνει πύρινα κηρύγματα εναντίον των εγκόσμιων απολαύ-

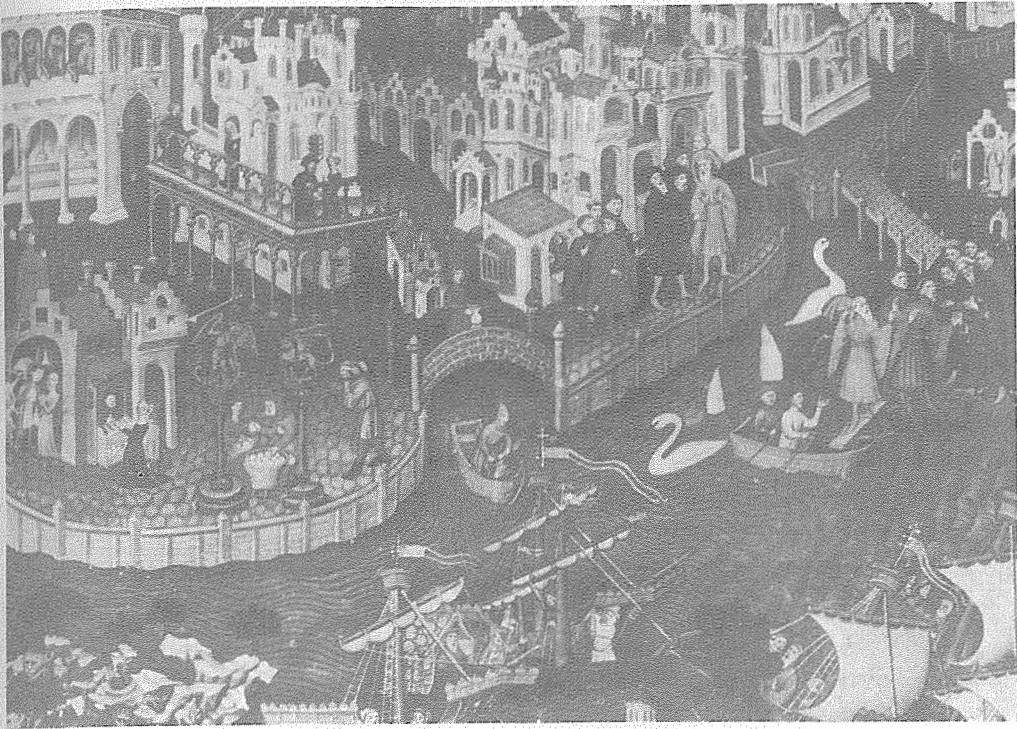
Μποτιτσέλλι

Βενετοί

σεων
Μποτι
Σαβον
έργο,
της ζέ
και πι

Σ
Λεονό
από τ
όλων
«Ανα
νας, ε
δικηγ
μαθήτ
Φλωρ
πέντε

Βενετοί έμποροι

σεων και του παγανισμού. Το *Μυστήριο των Χριστουγέννων* του Μποτιτσέλλι ζωγραφίστηκε πιθανόν κάτω από την επήρεια του Σαβοναρόλα. Πρόκειται για ένα βαθιά συγκινησιακό θρησκευτικό έργο, στο οποίο διαφάνεται η Αποκάλυψη. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του Μποτιτσέλλι είναι σκότεινά: περιέπεσε σε αφάνεια και πιστεύεται πως πέθανε φτωχός.

Ο μεγαλύτερος ίσως Φλωρεντίνος καλλιτέχνης ήταν ο Λεονάρδος ντα Βίντσι (Leonardo da Vinci, 1452 – 1519), ένας από τους πιο προικισμένους και πολυπράγμονες ανθρώπους όλων των εποχών. Ήταν κυριολεκτικά η προσωποποίηση του «Αναγεννησιακού Ανθρώπου»: ζωγράφος, μουσικός, αρχιτέκτονας, συγγραφέας, μηχανικός και εφευρέτης. Νόθος γιός ενός δικηγόρου και μιας χωρικής, ανατράφηκε από τον πατέρα του και μαθήτευσε σε μικρή ηλικία στο εργαστήριο του Βερρόκιο, ενός Φλωρεντινού καλλιτέχνη μεγάλου κύρους. Όταν έγινε είκοσι πέντε χρονών ο Λεονάρδος οργάνωσε το δικό του καλλιτεχνικό

Λεονάρδος ντα Βίντσι

εργαστήριο στη Φλωρεντία και κέρδισε την προστασία του Λορέντζου του Μεγαλοπρεπούς, του ηγέτη των Μεδίκων. Αλλά αν μπορεί να λεχθεί ότι ο Λεονάρδος είχε κάποια αδυναμία αυτή ήταν ο αργός ρυθμός εργασίας του και η δυσκολία του να τελειώνει ο,τιδήποτε. Αυτό δυσαρέστησε τον Λορέντζο και άλλους Φλωρεντινούς πάτρωνες της τέχνης που θεωρούσαν τον καλλιτέχνη όχι διαφορετικό από τον τεχνίτη, που δεχόταν παραγγελίες για την παραγωγή ενός ορισμένου έργου μέσα σε ένα ορισμένο χρονικό διάστημα. Ο Λεονάρδος αντιτάχτηκε με πείσμα σ' αυτή την άποψη και θεωρούσε τον καλλιτέχνη ίσο με ένα φιλόσοφο. Έφυγε, έτσι, το 1482 από τη Φλωρεντία για την αυλή των Σφόρτσα στο Μιλάνο όπου του δόθηκε πλήρης ελευθερία στην επιλογή του χρόνου και της εργασίας του. Έμεινε εκεί ως την εισβολή των Γάλλων στο Μιλάνο το 1499 για να περιπλανηθεί κατόπιν σ' όλη την ιταλική χερσόνησο, πριν δεχτεί τελικά να προσφέρει τις υπηρεσίες του στον Γάλλο βασιλιά Φραγκίσκο Α', κάτω από την προστασία του οποίου ο Λεονάρδος έζησε μέχρι το θάνατό του.

Η ζωγραφική του Λεονάρδου άρχισε την εποχή που είναι γνωστή ως «Κυρίως Αναγέννηση» στην Ιταλία. Το ζωγραφικό του αξίωμα ήταν η ακριβέστερη δυνατή απομίμηση της φύσης: όπως ο φυσιοδίφης, βάσιζε την εργασία του στις λεπτομερείς παρατηρήσεις πάνω σ' ένα φύλλο χόρτου, στη φτερούγα ενός πουλιού, σ' έναν καταρράκτη. Έπαιρνε ανθρώπινα πτώματα και τα κομμάτιαζε για να τα μελετήσει –πράγμα παράνομο– και αναπαρήγε στη ζωγραφική τις απειροελάχιστες λεπτομέρειες της ανατομίας, τις γνώσεις από την οποία μετέφερε στους πίνακές του. Λάτρευε τη φύση και ήταν πεισμένος για την ουσιαστική θεικότητα όλων των ζωντανών πλασμάτων. Δεν πρέπει να εκπλήσσει, κατά συνέπεια, ότι ήταν χορτοφάγος και ότι πήγαινε στην αγορά για να αγοράσει πουλιά σε κλουβιά για να τα ελευθερώσει στο φυσικό τους περιβάλλον.

Είναι γενικά παραδεκτό ότι τα αριστουργήματα του Λεονάρδου είναι η *Παρθένα των Βράχων* (που υπάρχει σε δύο παραλλαγές), ο *Μυστικός Δείπνος* και η *Μόνα Λίζα*. Το πρώτο αντιπροσωπεύει, όχι μόνο τη θαυμάσια τεχνική δεξιότητά του αλλά και το πάθος του για την επιστήμη καθώς και την πεποίθησή του ότι το σύμπαν είναι ένα άριστα οργανωμένο σύστημα. Τα πρόσωπα είναι διατεταγμένα σε γεωμετρική σύνθεση, ενώ κάθε πέτρα και φυτό εμφανίζεται με ακριβέστατες λεπτομέρειες. Ο *Μυστικός Δείπνος*, που ζωγραφίστηκε στους τοίχους της τραπεζαρίας του μοναστηριού της *Παναγίας των Χαρίτων* στο Μιλάνο, είναι μια μελέτη ψυχολογικών αντιδράσεων: Ένας

Η Ανώτερη
Αναγέννηση:
ο νατουραλισμός
του Leonardo

γαλήν
έχει ο
προδ
ανάμ
αποκ
αντιλ
τρίτο
Λίζα,
νες δ
Μόνε
συζύ
μια σ
τέχνη
τον /
τη γ
Λεον
λεχθ
πράγ

χαρ
Σχο
(Gio
ο Τι
καλ
προ
περι
για
χαρ
απει
ζωγ
χρω
ομο
ασή
τεχ
πλο
μεγ
ανά
μορ
αντ
εμπ
ανα
τέλ

γαλήνιος Χριστός, παραδομένος στην τρομερή του μοίρα, μόλις έχει αναγγείλει στους μαθητές του ότι ένας απ' αυτούς θα τον προδώσει. Ο σκοπός του καλλιτέχνη είναι να αποτυπώσει τα ανάμεικτα αισθήματα έκπληξης, φρίκης και ενοχής που αποκαλύπτονται στα πρόσωπα των μαθητών, καθώς βαθμιαία αντιλαμβάνονται το νόημα των λεγομένων του Κυρίου τους. Ο τρίτος από τους μεγάλους θριάμβους του Λεονάρδου, η *Μόνα Λίζα*, αντανακλά ένα παρόμοιο ενδιαφέρον στις μεταβαλλόμενες διαθέσεις της ανθρώπινης ψυχής. Αν και είναι αλήθεια ότι η *Μόνα Λίζα* είναι το πορτραίτο μια γυναίκας από τη Νάπολη, της συζύγου του Francesco del Giocondo, είναι περισσότερο από μια απλή φωτογραφική αναπαραγωγή. Ο διακεκριμένος κριτικός τέχνης Bernard Berenson έχει πει για το έργο αυτό: «Ποιος, σαν τον Λεονάρδο ντα Βίντσι, έχει αναπαραστήσει... την ανεξάντλητη γοητεία της γυναίκας στα χρόνια της ωριμότητάς της;... Ο Λεονάρδος είναι ο μόνος καλλιτέχνης για τον οποίο μπορεί να λεχθεί εντελώς κυριολεκτικά: το καθετί που άγγιζε γινόταν ένα πράγμα αιώνιας ομορφιάς».

Η αρχή της Ανώτερης Αναγέννησης γύρω στο 1490, χαρακτηρίζεται ακόμα από την άνοδο της λεγόμενης «Βενετικής Σχολής». Οι κύριοι αντιπρόσωποι της ήταν ο Ιζορτζονε (Giorgione, 1478-1510), ο Τισιανός (Tiziano, περ. 1477-1576) και ο Τιντορέτο (Tintoretto, 1518-1594). Το έργο όλων αυτών των καλλιτεχνών αντανακλούσε την πολυτελή ζωή και τις φιλήδονες προτιμήσεις της ακμάζουσας εμπορικής πόλης της Βενετίας. Οι περισσότεροι Βενετοί ζωγράφοι δεν είχαν κανένα ενδιαφέρον για τα φιλοσοφικά και ψυχολογικά θέματα που είχαν χαρακτηρίσει τη Φλωρεντινή σχολή. Ο σκοπός τους ήταν να απευθυνθούν στις αισθήσεις παρά στο νου. Ευχαριστιόνταν να ζωγραφίζουν ειδυλλιακά τοπία και μεγαλειώδεις συμφωνίες χρωμάτων. Για υλικό τους, δεν διάλεξαν μόνο την άφθονη ομορφιά των βενετικών ηλιοβασιλεμάτων και το αστραφτερό ασήμι των όρμων κάτω από το φεγγαρόφωτο, αλλά και την τεχνητή λαμπρότητα των σπινθηροβόλων πετραδιών, των πλούσια χρωματισμένων ατλαζιών και βελούδων καθώς και των μεγαλόπρεπων παλατιών. Τα πορτραίτα τους ήταν πάντα αναπαραστάσεις των πλούσιων και των ισχυρών. Στην υποταγή μορφής και περιεχομένου στο χρώμα και στην κομψότητα, δεν αντανακλούσαν μόνο τα πομπώδη γούστα των πλούσιων εμπόρων, αλλά ακόμα και συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ανατολικής επίδρασης που είχαν διεισδύσει από το Βυζάντιο στα τέλη του Μεσαίωνα.

*Οι Βενετοί
ζωγράφοι*

Οι ζωγράφοι
του τέλους
της Αναγέννησης:
Ραφαήλ

Όλοι οι υπόλοιποι μεγάλοι ζωγράφοι της Ανώτερης Αναγέννησης έζησαν την ενεργό ζωή τους στη διάρκεια του 16ου αιώνα. Σ' αυτή την περίοδο ακριβώς, η εξέλιξη της τέχνης έφτασε στο απόγειο και άρχισαν να εμφανίζονται τα πρώτα σημάδια παρακμής. Η Ρώμη ήταν πια το μόνο σχεδόν καλλιτεχνικό κέντρο της ιταλικής χερσονήσου, αν και η παράδοση της Φλωρεντινής σχολής ασκούσε ακόμα μια ισχυρή επιρροή. Ανάμεσα στους εξέχοντες ζωγράφους, σε δύο τουλάχιστο πρέπει να σταθούμε. Από τους πιο αξιοσημείωτους ήταν ο Ραφαήλ (1483-1520), από το Ουρμπίνο, ο πιο δημοφιλής ίσως καλλιτέχνης ολόκληρης της Αναγέννησης. Η διαρκής γοητεία της τεχνοτροπίας του οφείλεται πρωταρχικά στον έντονο ουμανισμό του. Ο Ραφαήλ ανέπτυξε την έννοια μιας πνευματώδους και εξευγενισμένης ανθρωπότητας. Αναπαρέστησε τα μέλη του ανθρώπινου είδους, όχι ως ταλαντευόμενα, βασανισμένα πλάσματα, αλλά ως ήρεμα, σοφά και αξιοπρεπή όντα. Αν και είχε επηρεαστεί από τον Λεονάρδο και αντέγραψε πολλά χαρακτηριστικά της εργασίας του, ο Ραφαήλ καλλιέργησε

Καστιλιόνε του Ραφαήλ

σε πα
ή αλ
διαλε
Εκκλη
ουρα
Ευχα
αναπ
Αχρ
μια α
αρισ
προσ
πάνω
ιδεαλ
χειρο
πεπο
συνδ
επίστ
φιλοτ
αβρό
γλυκι
τις α
(
Μιχα
Λεον
ιδεαλ
να α
ασπέ
περι
των
παρο
ζωγρ
σ' όλ
παρέ
Μιχα
ισχυ
δυνα
αναγ
αναγ
αστο
μεγα
ορο
συνέ

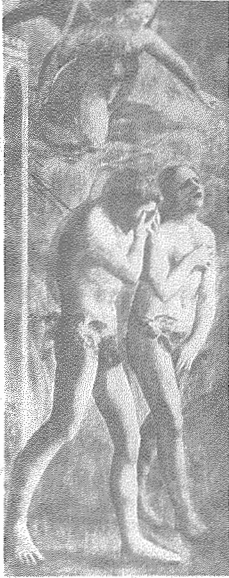
σε πολύ μεγαλύτερη έκταση απ' ό,τι ο Λεονάρδος μια συμβολική ή αλληγορική προσέγγιση. Η Διένεξη (Disputa) συμβολίζει τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στην ουράνια και την επίγεια Εκκλησία. Σ' ένα εγκόσμιο σκηνικό με φόντο έναν αστραφτερό ουρανό, γιατροί και θεολόγοι συζητούν το νόημα της Θείας Ευχαριστίας, ενώ ψηλά στα σύννεφα οι Άγιοι και η Αγία Τριάδα αναπαύονται στη γαλήνη που τους προσφέρει η γνώση του Άχραντου Μυστηρίου. Η Σχολή των Αθηνών του Ραφαήλ είναι μια αλληγορική αναπαράσταση της σύγκρουσης πλατωνικών και αριστοτελικών φιλοσόφων. Ο Πλάτων (ζωγραφισμένος ως προσωπογραφία του Λεονάρδου) δείχνει με το χέρι του προς τα πάνω, για να δώσει έμφαση στην πνευματική βάση του ιδεαλιστικού κόσμου του, ενώ ο Αριστοτέλης κάνει μια χειρονομία στην κατεύθυνση της γης για να τονίσει την πεποίθησή του ότι οι έννοιες και οι ιδέες είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με το υλικό τους περιβλημα. Ο Ραφαήλ είναι επίσης γνωστός για τα πορτραίτα και τις Μαντόνες που φιλοτέχνησε. Σ' αυτές τις τελευταίες, ιδιαίτερα, έδωσε μια αβρότητα και ζεστασιά που μοιάζουν να τις προικίζουν με γλυκύτητα και ευσπλαχνία και τις κάνουν πολύ διαφορετικές από τις αινιγματικές και αναλυτικές Μαντόνες του Λεονάρδου.

Ο τελευταίος γίγαντας της Ανώτερης Αναγέννησης ήταν ο Μιχαήλ Άγγελος (1475-1564) από τη Φλωρεντία. Αν ο Λεονάρδος ήταν νατουραλιστής, ο Μιχαήλ Άγγελος ήταν ιδεαλιστής.

Αν ο πρώτος παρατηρούσε τη φύση για να ταξινομήσει και να αναπαραγάγει φυσικά φαινόμενα, ο Μιχαήλ Άγγελος, που ασπάστηκε το νεοπλατωνισμό ως φιλοσοφία, ενδιαφερόταν περισσότερο για τις μεταφυσικές αλήθειες. Κοινό γνώρισμα και των δύο ήταν η πεποίθησή τους ότι ο καλλιτέχνης ήταν κάτι παραπάνω από ένας απλός τεχνίτης. Ο Μιχαήλ Άγγελος ήταν ζωγράφος, γλύπτης, αρχιτέκτονας και ποιητής και εκφραζόταν, σ' όλους αυτούς τους τομείς, με την ίδια δύναμη και με παρόμοιο τρόπο. Στο κέντρο των ζωγραφικών έργων του Μιχαήλ Άγγελου βρίσκεται η ανθρώπινη μορφή, που είναι πάντα ισχυρή, κολοσσιαία, θαυμάσια. Αν ο άνθρωπος και οι δυνατότητες του ατόμου βρίσκονταν στο κέντρο της ιταλικής αναγεννησιακής κουλτούρας, τότε ο Μιχαήλ Άγγελος, που αναπαριστούσε την ανθρώπινη και ιδιαίτερα την ανδρική μορφή ασταμάτητα, είναι ο μέγιστος καλλιτέχνης της Αναγέννησης. Το μεγαλύτερο ζωγραφικό επίτευγμα του Μιχαήλ Άγγελου είναι η οροφή της Καπέλλας Σιστίνας του Βατικανού, όπου εργάστηκε συνέχεια από το 1508 μέχρι το 1512 για τον πάπα Ιούλιο Β'. Η

Μιχαήλ Άγγελος

Η αποοπή των
πρωτοπλάστων από τον
Παράδεισο, του
Μασάτιο

οροφή καλύπτεται από μια σειρά εικόνων που αναπαριστούν την ιστορία της ανθρωπότητας όπως περιγράφεται στην Παλαιά Διαθήκη. Ανάμεσα σ' αυτές είναι Ο Θεός διαχωρίζει το Φως από το Σκοτάδι, Ο Θεός δημιουργεί τη Γή, Η δημιουργία του Αδάμ, Η δημιουργία της Ένας και Η μέθη του Νώε. Τριάντα χρόνια αργότερα, ο Μιχαήλ Άγγελος τελείωσε τη συγκλονιστική και μνημειώδη *Δευτέρα Παρουσία* πάλι στην Καπέλλα Σιστίνα, τοποθετώντας στο κέντρο του έργου αυτού μια μορφή Χριστού που μοιάζει περισσότερο με τον Ηρακλή στο μέγεθος και στη δύναμη.

Στο χώρο της γλυπτικής, η ιταλική Αναγέννηση έκανε ένα μεγάλο βήμα μπρος, λαξεύοντας αγάλματα που δεν αποτελούσαν πια τμήματα κίωνων ή εισόδων εκκλησιών ή ομοιώματα πάνω σε τάφους. Αντίθετα, οι Ιταλοί γλύπτες, για πρώτη φορά μετά την αρχαιότητα, λάξευσαν αγάλματα που ήταν ανεξάρτητα από οποιοδήποτε άλλο δομικό κατασκεύασμα σ' όλες τους τις πλευρές. Απελευθέρωσαν έτσι τη γλυπτική από τα δεσμά της αρχιτεκτονικής και την καθιέρωσαν ως τέχνη ιδιαίτερη και, συχνά, αφιερωμένη σε εγκόσμιους σκοπούς.

Ο πρώτος μεγάλος της αναγεννησιακής γλυπτικής ήταν ο Ντονατέλλο (Donatello, 1386-1466), που χειραφέτησε την τέχνη του από τις γοθικές επιτηδεύσεις και εισήγαγε μια νότα ατομικισμού, εντονότερη από την αντίστοιχη οποιοδήποτε προκατόχου του. Το άγαλμα του Δαυίδ, θριαμβευτή πάνω στο πτώμα του Γολιάθ, το πρώτο γυμνό από την εποχή της αρχαιότητας που δεν στηριζόταν παρά μόνο στα πόδια του, καθιέρωσε ένα προηγούμενο νατουραλισμού και θεοποίησης του γυμνού που για πολλά χρόνια έμελλε να ακολουθήσουν οι γλύπτες. Ακόμα ο Ντονατέλλο δημιούργησε το πρώτο μνημειακό ιππικό σύμπλεγμα από την εποχή της αρχαίας Ρώμης, όπου κυριαρχεί η μορφή του περήφανου πολεμιστή *Gattamelata*.

Ένας από τους μεγαλύτερους γλύπτες της ιταλικής Αναγέννησης και ίσως ένας από τους μεγαλύτερους ολόκληρης της ανθρώπινης ιστορίας ήταν ο Μιχαήλ Άγγελος. Πραγματικά, η γλυπτική ήταν ο καλλιτεχνικός τομέας της προσωπικής του προτίμησης. Παρά την επιτυχία του στη ζωγραφική, θεωρούσε τον εαυτό του ακατάλληλο γι' αυτή. Ο σκοπός που κυριαρχούσε σ' ολόκληρη τη γλυπτική του εργασία ήταν η έκφραση της σκέψης πάνω στην πέτρα. Η τέχνη του ήταν κάτι περισσότερο από τον απλό νατουραλισμό, γιατί υπέτασσε τη φύση στη δύναμη και την ώθηση των ιδεών του: έγραφε ότι αποσκοπούσε στην «απελευθέρωση» των «καθαρών μορφών» που είναι παγιδευ-

μένες σ
η χρήση
έκφραση
περισσο
διακόσι
βαθμό
αυξήθη
τάφο τ
φημισμ
άγαλμα
γλυπτικ
ανατομ
έκφρα
προφα
εξαιτί
πίστη

Μ
Μιχαήλ
πώσας
έναν
γνωστ
σίλεμα
σηκών
όνειρο
φαίνε
αθλιό

Κ
γινότε
του έ
για τη
τάφο.
θρηνη
στέκε
αυτο
δευμι
όπως
της.

Σ
ζωγρ
στο π
αποτ
Μεσο
γοθι
ιταλι
ελλη

μένες στην πέτρα. Άλλα χαρακτηριστικά της εργασίας του είναι η χρήση της παραμόρφωσης για μεγαλύτερη έμφαση και η τάση έκφρασης των φιλοσοφικών του ιδεών με αλληγορική μορφή. Τα περισσότερα από τα αριστουργήματά του έγιναν με σκοπό τη διακόσμηση τάφων, γεγονός που εναρμονιζόταν σε μεγάλο βαθμό με το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για το θάνατο, που αυξήθηκε στα τελευταία χρόνια της σταδιοδρομίας του. Για τον τάφο του πάπα Ιουλίου Β', που δεν τελείωσε ποτέ, λάξευσε τις φημισμένες μορφές του *Δεσμώτη Σκλάβου* και του *Μωϋσή*. Το άγαλμα του Μωϋσή είναι ίσως το κυριότερο παράδειγμα της γλυπτικής του Μιχαήλ Άγγελου όπου είναι σαφής η χρήση της ανατομικής παραμόρφωσης με σκοπό την ενίσχυση της έκφρασης συναισθηματικής έντασης. Ο σκοπός του ήταν προφανώς να εκφράσει την απέραντη οργή του προφήτη εξαιτίας της απομάκρυνσης των παιδιών του Ισραήλ από την πίστη των πατέρων τους.

Μερικά άλλα παραδείγματα του πλαστικού έργου του Μιχαήλ Άγγελου δημιουργούν ακόμα εκπληκτικότερες εντυπώσεις. Στους τάφους των Μεδίκων στη Φλωρεντία, λάξευσε έναν αριθμό αλληγορικών μορφών, δύο από τις οποίες είναι γνωστές με τους παραδοσιακούς τίτλους *Αυγή* και *Ηλιοβασιλευσα*. Η πρώτη είναι μια γυναικεία μορφή, που γυρίζει και σηκώνει το κεφάλι, σαν να έχει ξυπνήσει από έναν ύπνο χωρίς όνειρα. Το *Ηλιοβασιλευσα* είναι μια ισχυρή ανδρική μορφή που φαίνεται να βουλιάζει κάτω από το βάρος της ανθρώπινης αθλιότητας γύρω του.

Καθώς πλησίαζε το τέλος, η γλυπτική του Μιχαήλ Άγγελου γινόταν ολοένα και περισσότερο εντυπωσιακή, ενώ οι μορφές του έτειναν να γίνονται πιο αφηρημένες. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την *Πιετά* (pietà: ευσέβεια) που προοριζόταν για τον δικό του τάφο. Η *Πιετά* είναι ένα άγαλμα της Παρθένου Μαρίας που θρηνεί πάνω από το σώμα του νεκρού Χριστού. Η μορφή που στέκεται πίσω από την Παρθένο είναι πιθανότατα μια αυτοπροσωπογραφία. Αυτή η βαθιά, αλλά υπερβολικά επιτηδευμένη, ερμηνεία της ανθρώπινης ύπαρξης, πρέπει να έφερε όπως υποστηρίχθηκε, την αναγεννησιακή γλυπτική στο τέλος της.

Σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι η γλυπτική και η ζωγραφική, η αναγεννησιακή αρχιτεκτονική είχε τις ρίζες της στο παρελθόν. Η νέα αισθητική οικοδόμησης ήταν εκλεκτική και αποτελούσε σύνθεση στοιχείων που προέρχονταν από το Μεσαίωνα και την Αρχαιότητα. Δεν ήταν ωστόσο η ελληνική και η γοτθική αισθητική που ενέπνευσαν την αρχιτεκτονική της ιταλικής Αναγέννησης, αλλά η ρωμαϊκή και η ρωμανική. Ούτε η ελληνική ούτε η γοτθική είχαν βρει ως τότε πρόσφορο έδαφος

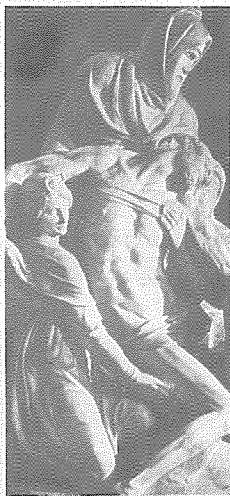
Αναπαράστασεις του ανθρώπινου ώμου, του Λεονάρδου

Ο εκλεκτισμός της αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής

Η δημιουργία του Αδάμ, του Μιχαήλ Άγγελου

στην Ιταλία. Η ρωμανική (Romanesque), αντίθετα, μπόρεσε να ανθίσει εκεί, επειδή βρισκόταν σε μεγαλύτερη αρμονία με τις ιταλικές παραδόσεις· ενώ η διατήρηση μεγάλου θαυμασμού για τη λατινική κουλτούρα έκανε δυνατή μια αναβίωση του ρωμαϊκού ρυθμού. Έτσι, οι μεγάλοι αρχιτέκτονες της Αναγέννησης, γενικά, δανείστηκαν τα οικοδομικά τους σχέδια από τις ρωμανικές εκκλησίες και μοναστήρια και άντλησαν τα διακοσμητικά τους στοιχεία από τα ερείπια της αρχαίας Ρώμης. Το αποτέλεσμα ήταν μια αρχιτεκτονική βασισμένη στη σταυροειδή κάτοψη του καθολικού και των πλάγιων κλιτών, που ενσωμάτωνε τα διακοσμητικά χαρακτηριστικά του κίονα και της αψίδας, ή του κίονα και της δοκού, της κιονοστιχίας και, συχνά, του τρούλου. Οι οριζόντιες γραμμές κυριαρχούσαν· και, παρόλο που πολλά από τα κτίρια αυτά ήταν εκκλησίες, τα ιδανικά που εξέφραζαν ήταν καθαρά εγκόσμια, εκείνα της χαράς αυτής της ζωής και της περηφάνιας για τα ανθρώπινα επιτεύγματα. Η αναγεννησιακή αρχιτεκτονική έδινε έμφαση στην αρμονία και την αναλογία σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό απ' ό,τι ο ρωμανικός ρυθμός. Κάτω από την επίδραση του νεοπλατωνισμού, οι Ιταλοί αρχιτέκτονες συνεπέραναν ότι οι τέλει αναλογίες στον άνθρωπο αντανακλούν την αρμονία του σύμπαντος και ότι, επομένως, τα μέρη ενός κτιρίου θα πρέπει να έχουν μεταξύ τους, καθώς και σε σχέση με το σύνολο, τις αναλογίες των μελών του ανθρώπινου σώματος. Ένα εξαιρετικό παράδειγμα αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής είναι ο καθεδρικός ναός του Αγίου Πέτρου στην Ρώμη, που κτίστηκε με την ενθάρρυνση των παπών Ιούλιου Β΄ και Λέοντα Ι΄ και σχεδιάστηκε από τους διασημότερους αρχιτέκτονες της εποχής, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο Μπραμάντε (Donatio Bramante, περ. 1444-1514) και ο Μιχαήλ Άγγελος.

Πιετά, του Μιχαήλ Άγγελου

3 Η Π
Γ
λαμπρ
της·
κυριό
χάος·
πλουσ
φαινό
1494·
τις 'Α
άφησε
χρεία
δημο
κατέλ
προκέ
φοβο
συμμε
Ρωμα
ανάγκ
Ωστό
Λουδο
1499·
Συμμε
άλλη
παρ
στο Ν
Ισπαν
1527
κάτω
στην
προκε
μπόρε
του τ
ζοντα
ο Κά
ευνοσ
κρατά
προστ
πολυτ
Ισπαν
περά
Σ

3. Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ

Γύρω στο 1550 και ύστερα από δύο περίπου αιώνες λαμπρής ιστορίας, η Αναγέννηση στην Ιταλία έφτασε στο τέλος της. Οι αιτίες της παρακμής ήταν ποικίλες. Πιθανότατα, η κυριότερη ήταν η γαλλική εισβολή του 1494 και το συνακόλουθο χάος. Ο Γάλλος μονάρχης Κάρολος Η΄ κυβερνούσε το πλουσιότερο και ισχυρότερο βασίλειο της Ευρώπης. Η Ιταλία φαινόταν ελκυστική λεία για τα φιλόδοξα σχέδιά του. Έτσι, το 1494, οδήγησε ένα στρατό τριάντα χιλιάδων ανδρών μέσα από τις Άλπεις. Οι Μεδικοί της Φλωρεντίας τράπηκαν σε φυγή και άφησαν την πόλη τους να καταληφθεί. Σταματώντας μόνο όσο χρειάστηκαν για να συνάψουν ειρήνη με μια υποτελή τους νέα δημοκρατική κυβέρνηση, οι Γάλλοι συνέχισαν την προέλαση και κατέλαβαν τη Νάπολη. Με την ενέργειά τους αυτή όμως προκάλεσαν τις υποψίες των ηγετών της Ισπανίας, που φοβούνταν επίθεση στις δικές τους κτήσεις στη Σικελία. Μια συμμαχία της Ισπανίας, των παπικών κρατών, της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, του Μιλάνου και της Βενετίας ανάγκασε τελικά τον Κάρολο να εγκαταλείψει τα σχέδιά του. Ωστόσο, αμέσως μετά το θάνατό του, ο διάδοχός του Λουδοβίκος ΙΒ΄ επανέλαβε την εισβολή στην Ιταλία και, από το 1499 μέχρι το 1529, ο πόλεμος συνεχίστηκε σχεδόν αδιάκοπα. Συμμαχίες και αντίρροπες συμμαχίες διαδέχονταν η μια την άλλη με ιλιγγιώδη ταχύτητα, αλλά δεν κατάφερναν παρά να παρατείνουν τον πόλεμο. Οι Γάλλοι κέρδισαν μια μεγάλη νίκη στο Μαρινιάνο το 1515, αλλά νικήθηκαν αποφασιστικά από τους Ισπανούς στην Παβία το 1525. Η χειρότερη συμφορά έπεσε το 1527 όταν, άτακτα ισπανικά και γερμανικά στρατεύματα, τυπικά κάτω από την διοίκηση του Ισπανού ηγεμόνα Καρόλου Ε΄, αλλά στην πραγματικότητα ανεξέλεγκτα, λεηλάτησαν τη Ρώμη, προκαλώντας αναπανόρθωτες καταστροφές. Μόνο το 1529 μπόρεσε ο Κάρολος Ε΄ επιτέλους να θέσει κάτω από τον έλεγχό του το μεγαλύτερο μέρος της ιταλικής χερσονήσου, τερματίζοντας έτσι τη σύγκρουση για ένα διάστημα. Θριαμβευτής τότε, ο Κάρολος εφάρμοσε την πρακτική της παλινόρθωσης των ευνοούμενων του ηγεμόνων στην διακυβέρνηση των ιταλικών κρατών. Αυτοί συνέχισαν να είναι κύριοι των ανακτόρων τους, να προστατεύουν τις τέχνες και να διακοσμούν τις πόλεις τους με πολυτελή κτίρια· στην πραγματικότητα όμως ήταν όργανα των Ισπανών και η χρυσή εποχή της Ιταλίας είχε πια ολοφάνερα περάσει.

*Πολιτικοί λόγοι
της παρακμής της
ιταλικής Αναγέννησης:
η γαλλική εισβολή
του 1494*

Στις πολιτικές αναταραχές προστέθηκε και η παρακμή της

Οικονομική παρακμή

ιταλικής ευημερίας, που προφανώς δεν έγινε έκδηλη παρά μόνο μετά το 1600. Η μετατόπιση των θαλάσσιων εμπορικών δρόμων από τη Μεσόγειο στον Ατλαντικό ήταν αναπόφευκτο να έχει τις συνέπειές της. Βαθμιαία, οι ιταλικές πόλεις έχασαν την υπεροχή τους ως παγκόσμια εμπορικά κέντρα. Η ευημερία που απολάμβαναν από τη μονοπώληση του εμπορίου με την Ανατολή υπήρξε ένας από τους κυριότερους οικονομικούς παράγοντες της ανάπτυξης του λαμπρού τους πολιτισμού. Μια σημαντική πηγή είχε πια εξαντληθεί.

Η Καθολική
Μεταρρύθμιση

Άλλη αιτία της παρακμής της ιταλικής Αναγέννησης ήταν η Καθολική Μεταρρύθμιση. Στη διάρκεια του 16ου αιώνα, η Ρωμαιοκκλησία επεδίωξε να ελέγξει όλο και περισσότερο τη σκέψη και την τέχνη, στα πλαίσια της εκστρατείας της για την καταπολέμηση του αντικληρικαλισμού και της εξάπλωσης του προτεσταντισμού. Το 1542, ιδρύθηκε η Ρωμαιοκκλησιαστική Ιερά Εξέταση. Το 1559, ο πάπας Παύλος Δ΄ εξέδωσε τον πρώτο κατάλογο (Index) απαγορευμένων βιβλίων. Τα αποτελέσματα της εκκλησιαστικής παρέμβασης στην καλλιτεχνική ζωή ήταν καταστροφικά. Το μεγάλο έργο του Μιχαήλ Άγγελου *Δευτέρα Παρουσία* στην Καπέλλα Σιστίνα, αν και ήταν εμπνευσμένο από την Καθολική Μεταρρύθμιση κατακρίθηκε από μερικούς φανατικούς με παρωπίδες, που έλεγαν ότι έμοιαζε με πορνείο γιατί περυσίαζε πάρα πολλά γυμνά σώματα· επιθέσεις που ανάγκασαν τον Παύλο Δ΄ να δώσει εντολή σ' ένα δευτερεύοντα καλλιτέχνη να ζωγραφίσει ενδυμασίες σε οποιοδήποτε γυμνό ήταν δυνατό. Ο άτυχος καλλιτέχνης έγινε αργότερα γνωστός ως «ράφτης εσωρούχων». Το πιο γνωστό παράδειγμα ιεροεξεταστικής λογοκρισίας της ελεύθερης νοητικής αναζήτησης ήταν η τιμωρία του μεγάλου επιστήμονα Γαλιλαίου, τα επιτεύγματα του οποίου θα εξετάσουμε πιο κάτω. Το 1616, η Αγία Έδρα της Ρώμης καταδίκασε τη νέα αστρονομική θεωρία, σύμφωνα με την οποία η Γη κινείται γύρω από τον Ήλιο, ως «ανόητη, βλακώδη, λαθεμένη φιλοσοφικά και κατεξοχήν αιρετική». Η Ιερά Εξέταση κινήθηκε εναντίον του Γαλιλαίου όταν εκείνος δημοσίευσε το 1632 μια λαμπρή υπεράσπιση του ηλιοκεντρικού συστήματος. Με συνοπτική διαδικασία η Ιερά Εξέταση ανάγκασε τον Γαλιλαίο να αναιρέσει τα «λάθη» του και τον καταδίκασε σε κατ' οίκον περιορισμό για το υπόλοιπο της ζωής του. Προκειμένου να αποφύγει τη θανατική καταδίκη, ο Γαλιλαίος αναγκάστηκε να διαψεύσει δημόσια ότι η Γη κινείται γύρω από τον Ήλιο, αλλά λέγεται ότι αμέσως μετά ψιθύρισε: «και όμως κινείται». Δεν ήταν λοιπόν τυχαίο που ο Γαλιλαίος στάθηκε ο τελευταίος μεγάλος Ιταλός που συνέβαλε στην ανάπτυξη της σύγχρονης αστρονο-

μίας κα
ωστός
δημιού
αιώνα.
γλυπτικ
και άν
Μεγάλε
διακοπ
μπορού
Εκκλησ
της Αν

4. Η Α

Ήτ
γεννήθ
χώρες.
εισορή
φοιτήθ
Πάδου
πέρα α
συνετέ
μεγαλύ
απαραί
απαραί
τέχνης
Οι πο
περισσ
να πο
εξέλιξ
άρχισα
στρατε
Ισπανί
πίσης
Λεονά
αριστο
διεθνή
ακόμα

Δε
από τη
Πάνω
λιγότε

μίας και φυσικής ως τους νεότερους χρόνους. Δεν θά'πρεπε ωστόσο να δοθεί η εντύπωση ότι η πολιτιστική και καλλιτεχνική δημιουργία εξοβελίστηκε ολοκληρωτικά από την Ιταλία του 17ου αιώνα. Αντίθετα, ένας νέος μεγάλος αρχιτεκτονικός και γλυπτικός ρυθμός, γνωστός ως «μπαρόκ» (Baroque), γεννήθηκε και άνθισε στη Ρώμη κάτω από εκκλησιαστική προστασία. Μεγάλες πρόοδοι έγιναν επίσης από Ιταλούς μουσικούς, χωρίς διακοπή από τον 16ο ως τον 19ο αιώνα. Ο,τιδήποτε ωστόσο μπορούσε να θεωρηθεί ότι απειλούσε την εξουσία της Εκκλησίας, ήταν αδύνατο να γίνει ανεκτό. Το ελεύθερο πνεύμα της Αναγέννησης εξαφανίστηκε οριστικά.

4. Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΣΤΟ ΒΟΡΡΑ

Ήταν αναπόφευκτο, μετά το 1500, η Αναγέννηση που γεννήθηκε στην Ιταλία, να εξαπλωθεί και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Στη διάρκεια του 15ου αιώνα, σημειώθηκε μια συνεχής εισροή Βορειοευρωπαίων σπουδαστών στην Ιταλία με σκοπό να φοιτήσουν σε ιταλικά πανεπιστήμια, όπως της Μπολόνιας ή της Πάδουας. Επίσης, πολλοί Ιταλοί ταξίδευαν περιστασιακά στην πέρα από τις Άλπεις Ευρώπη. Τέτοιες ανθρώπινες ανταλλαγές συνετέλεσαν στη διάδοση των αναγεννησιακών ιδεών, αλλά το μεγαλύτερο μέρος της βόρειας Ευρώπης δεν απέκτησε την απαραίτητη οικονομική ευμάρεια και πολιτική σταθερότητα, το απαραίτητο δηλαδή γόνιμο περιβάλλον για την ανάπτυξη της τέχνης και της λογοτεχνίας, παρά μόνο μετά το 1500 περίπου. Οι πολιτιστικές ανταλλαγές επιπλέον, επεκτάθηκαν πολύ περισσότερο μετά το 1494, όταν η Γαλλία και η Ισπανία άρχισαν να πολεμούν σε ιταλικά εδάφη. Το αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης ήταν ότι όλο και περισσότεροι Βορειοευρωπαίοι άρχισαν να μαθαίνουν τα επιτεύγματα των Ιταλών (τα στρατεύματα της Ισπανίας δεν προέρχονταν μόνο από την Ισπανία αλλά και από τη Γερμανία και τις Κάτω Χώρες). Επίσης, εξέχοντες Ιταλοί στοχαστές και καλλιτέχνες, όπως ο Λεονάρδος, άρχισαν να πηγαίνουν στις αυλές βασιλιάδων και αριστοκρατών του βορρά. Έτσι, η Αναγέννηση έγινε ένα διεθνές κίνημα και διατήρησε τη ζωτικότητα της στο βορρά ακόμα και μετά την παρακμή της στη χώρα που γεννήθηκε.

Δεν μπορεί ωστόσο να υποστηριχθεί ότι η Αναγέννηση έξω από την Ιταλία είχε την ίδια ποιότητα με εκείνη της ιταλικής. Πάνω απ' όλα, η βορειοευρωπαϊκή Αναγέννηση ήταν γενικά λιγότερο κοσμική. Αυτό είναι δύσκολο να αιτιολογηθεί πλήρως,

*Η διάδοση της
Αναγέννησης
έξω από την Ιταλία*

Ο χαρακτηρισμός της
βόρειας Αναγέννησης

αλλά μπορούμε να αποτολμήσουμε την επισήμανση μερικών αιτίων. Ένα τέτοιο αίτιο ήταν ότι η Ιταλία είχε πάντα μια ζωτικότερη και πιο ανεξάρτητη αστική κοινωνία από τις αντίστοιχες των βόρειων χωρών. Ακόμα και στη διάρκεια του Μεσαίωνα, οι ιταλικές πόλεις είχαν εφαρμόσει ένα πιο λαϊκό εκπαιδευτικό σύστημα, προκειμένου να εκπαιδεύσουν τις νεότερες γενιές στο εμπόριο, τα νομικά και τη δημόσια διοίκηση. Τα ρωμαϊκά ερείπια εξάλλου βοήθησαν τους Ιταλούς ν' αναπτύξουν νωρίτερα μεγαλύτερη οικειότητα με την κλασική παράδοση. Η οικειότητα αυτή με τη σειρά της επέτρεψε στους Ιταλούς ν' αναπτύξουν ένα πιο κοσμικό λεξιλόγιο και τους ενθάρρυνε να ενδιαφερθούν περισσότερο στην παρουσίαση μη χριστιανικών θεμάτων στο χώρο της τέχνης. Ο βορράς, από το άλλο μέρος, ήταν πάντα συγκεντρωμένος σε θεολογικά θέματα και είχε βαθιά εμποτιστεί από τον θρησκευτικό μυστικισμό. Η βόρεια αναγεννησιακή κουλτούρα, βέβαια, δεν ήταν ποτέ αποφασιστικά θεολογική ή μυστικιστική, αλλά έδινε ωστόσο μεγαλύτερη έμφαση στη θρησκεία από όσο η Ιταλίδα μητέρα της.

Ο περιορισμένος
χαρακτήρας της
γερμανικής
Αναγέννησης

Μια από τις πρώτες χώρες που ανταποκρίθηκαν άμεσα στο κάλεσμα του ιταλικού ουμανιστικού κινήματος ήταν η Γερμανία. Αυτή ήταν μια φυσική εξέλιξη, όχι μόνο εξαιτίας της μικρής απόστασης των δύο χωρών, αλλά και εξαιτίας της μόνιμης συρροής Γερμανών φοιτητών στα ιταλικά πανεπιστήμια. Αλλά η μακροπρόθεσμη επίδραση αυτού του ουμανισμού δεν υπήρξε βαθειά. Ποια πορεία θα έπαιρναν τα πράγματα αν η Γερμανία δεν βυθιζόταν τόσο νωρίς στον ανεμοστρόβιλο της θρησκευτικής διαμάχης, είναι κάτι που δεν μπορεί να προσδιοριστεί. Το γεγονός που παραμένει είναι ότι η Προτεσταντική Επανάσταση υποδαύλιζε πάθη μισαλλοδοξίας που δεν μπορούσαν να είναι παρά εχθρικά προς το ουμανιστικό ιδανικό. Η αξία της πίστης υπερτιμήθηκε και οτιδήποτε θύμιζε λατρεία του ανθρώπινου σώματος ή σεβασμό προς την ειδωλολατρική αρχαιότητα ήταν βέβαιο πως θα θεωρούνταν έργο του διαβόλου.

Ο γερμανικός
ουμανισμός

Ο καθορισμός της χρονολογίας εκδήλωσης της γερμανικής Αναγέννησης είναι πρακτικά αδύνατος. Σε πλούσιες πολιτείες του νότου, όπως η Αυγούστα, η Νυρεμβέργη, η Βιέννη, υπήρχε ουμανιστικό κίνημα που είχε εισαχθεί από την Ιταλία, ήδη από το 1450. Στις αρχές του 16ου αιώνα το κίνημα αυτό εξαπλώθηκε κι αλλού. Ανάμεσα στους πιο αξιοσημείωτους εκπροσώπους του ήταν ο Ulrich von Hutten (1488-1523) και ο Crotus Rubianus (1480-1523). Τυπικά παραδείγματα Γερμανών ουμανιστών, ενδιαφέρονταν και οι δυο τους λιγότερο για τις φιλολογικές

πλευρ
του
διαμα
του τι
εγκός
κείμε
επανς
καθεσ

Τ

είναι
κοινο
σάτρι
προπε
ήθελε
του

Κολω
επεδί
Γερμε
αποφι

ότι η

τίποτε

γελοι

επιστι

αντιπι

στήμι

τέτοις

Φαλά

παραδ

θρησι

τομού

δήλων

την Π

άλλης

ο Ιούλ

τους

τις π

μάθει

Επιστ.

Θεωρ

έδαφι

†

στη ζ

πους

πλευρές του ουμανισμού και περισσότερο για τις δυνατότητές του όσον αφορά την έκφραση θρησκευτικής και πολιτικής διαμαρτυρίας. Ο Χούττεν, ιδιαίτερα, χρησιμοποίησε το συγγραφικό του ταλέντο για να σατιρίσει την προτίμηση του κλήρου προς τα εγκόσμια αγαθά καθώς και την απληστία του. Συνέταξε φλογερά κείμενα υπεράσπισης των Γερμανών εναντίον των ξένων και επαναστάτησε εναντίον όλων σχεδόν των θεσμών της καθεσθηκυίας τάξης.

Το έργο που έκανε διάσημους τους Χούττεν και Ρουμπιάνος είναι οι *Επιστολές Σκοτεινών Ανθρώπων* που συνέταξαν από κοινού το 1515. Το έργο αποτελεί μια από τις ευφυέστερες σατιρες στην ιστορία της λογοτεχνίας και γράφτηκε ως προπαγάνδα υπέρ ενός ουμανιστή, του Johann Reuchlin, που ήθελε να συνεχίσει τη μελέτη εβραϊκών κειμένων και ιδιαίτερα του Ταλμούδ. Όταν οι θεολόγοι του Πανεπιστημίου της Κολωνίας μαζί με τον Ανώτατο Γερμανό Ιεροεξεταστή επεδίωξαν να καταστρέψουν όλα τα εβραϊκά βιβλία στη Γερμανία, ο Ρόεχλιν και οι ομοϊδεάτες του αντέδρασαν αποφασιστικά. Ύστερα από ένα διάστημα, ωστόσο, έγινε φανερό ότι η σοβαρή επιχειρηματολογία δεν μπορούσε να πετύχει τίποτε κι έτσι οι υποστηρικτές του Ρόεχλιν κατέφυγαν στη γελοιοποίηση. Ο Ρουμπιάνος και ο Χούττεν δημοσίευσαν μια σειρά επιστολών, γραμμένων σκόπιμα με κακά λατινικά, από αντιπάλους δήθεν του Ρόεχλιν που βρίσκονταν στο Πανεπιστήμιο της Κολωνίας. Στους συντάκτες των επιστολών έδωσαν τέτοια γελοία ονόματα, όπως Γιδαρμέχτης, Χηνοκήρυκας, Φαλάκρας και Κοπρίτης· όλοι τους ημιμαθείς ανόητοι, παραδείγματα βλακώδους προσήλωσης στο γράμμα της θρησκείας και γκροτέσκας ηλιθιότητας. Ο Ερρίκος ο Προβατομούρης, ο υποτιθέμενος συντάκτης μιας από τις επιστολές, δήλωνε ότι ανησυχούσε μήπως είχε αμαρτήσει σοβαρά, επειδή την Παρασκευή είχε φάει ένα κλούβιο αυγό. Ο συντάκτης μιας άλλης επιστολής, καυχώταν για τη «λαμπρή ανακάλυψή» του, ότι ο Ιούλιος Καίσαρας δεν ήταν δυνατό να έγραψε τα *Σχόλια για τους Γαλατικούς Πολέμους*, γιατί ήταν τόσο απασχολημένος με τις πολεμικές του επιχειρήσεις, ώστε δεν ήταν δυνατό να είχε μάθει λατινικά. Αν και η Εκκλησία απαγόρευσε αμέσως τις *Επιστολές*, το έργο κυκλοφόρησε και διαβάστηκε ευρύτατα. Θεωρείται ακόμα πιθανό ότι οι *Επιστολές* προετοίμασαν το έδαφος για την Προτεσταντική Επανάσταση στη Γερμανία.

Η γερμανική Αναγέννηση στην τέχνη περιορίστηκε κυρίως στη ζωγραφική και τη χαρακτική, με πρωταρχικούς αντιπροσώπους τον Albrecht Dürer (1471-1528) και τον Hans Holbein-

Οι Επιστολές
των Σκοτεινών
Ανθρώπων

Γερμανική
ζωγραφική:
Durer.

Μελαγχολία, του
Ντύρερ

Και οι δύο ήταν βαθιά επηρεασμένοι από τις ιταλικές καλλιτεχνικές παραδόσεις, αν και το πνεύμα του μελαγχολικού ρεαλισμού είχε επίσης σφραγίσει την εργασία τους. Οι πιο γνωστοί πίνακες του Ντύρερ είναι *Το προσκύνημα των Μάγων*, *Οι τέσσερις Απόστολοι*, και *Ο Εσταυρωμένος*. Το τελευταίο έργο είναι μια μελέτη της τραγικής ζωφροσύνης: Δείχνει το σώμα του Χριστού απλωμένο στο σταυρό με φόντο έναν ψυχρό και δυσώινο ουρανό. Το λυκόφως στον ορίζοντα απλώς προσθέτει μελαγχολία στην εικόνα. Μερικά από τα πιο γνωστά χαρακτηριστικά έργα του Ντύρερ εμφανίζουν παρόμοια χαρακτηριστικά. Η *Μελαγχολία* παρουσιάζει μια γυναικεία μορφή, προσωποποίηση του δημιουργικού ταμπεραμέντου, να συλλογίζεται γύρω από την περιορισμένη φύση της ανθρώπινης δημιουργικότητας και γνώσης, περιτριγυρισμένη από τα παραδοσιακά όργανα της μάθησης, που φαίνονται άχρηστα.

καλ
κυρ
Έρ
γνώ
Ο
γού
στο
του
υπέ
της
θρη
Και
Πρ
εξε
πρι

στι
(Di
γκ
Έ
να
Αδ
μό
κη
Έ
πο
βρ
κα
τρ
κο
ολ
θε
εκ
συ
τρ
-
-
-
-

Ο Hans Holbein ο Νεότερος, ο άλλος μεγάλος καλλιτέχνης της γερμανικής Αναγέννησης, αντλεί τη φήμη του κυρίως από τα πορτραίτα και τα σχέδιά του. Τα πορτραίτα του Έρασμου και του Ερρίκου Η΄ της Αγγλίας είναι ανάμεσα στα πιο γνωστά. Εντυπωσιακό παράδειγμα σχεδίου του είναι το γνωστό *Ο Χριστός στον Τάφο*. Δείχνει το σώμα του Χριστού, με γουρλωμένα μάτια και μισάνοιχτο στόμα, τόσο εγκαταλειμμένο στο θάνατο όσο και το πτώμα ενός κοινού κακούργου. Ο σκοπός του καλλιτέχνη ήταν να εκφράσει τον απόλυτο εξευτελισμό που υπέφερε ο Χριστός για τη σωτηρία των ανθρώπων. Στο τέλος της σταδιοδρομίας του ο Χόλμπαιν ζωγράφισε επίσης πολλά θρησκευτικά σχέδια για να σατιρίσει τις καταχρήσεις της Καθολικής Εκκλησίας που θεωρούνταν η κύρια δικαίωση της Προτεσταντικής Επανάστασης. Ήταν ένας από τους λίγους εξέχοντες καλλιτέχνες που αφιέρωσαν το ταλέντο τους στην προτεσταντική υπόθεση.

Η ιστορία της αναγεννησιακής φιλολογίας και φιλοσοφίας στις Κάτω Χώρες αρχίζει και τελειώνει με τον Έρασμο (Desiderius Geert, 1467-1536) παγκόσμια αναγορευμένο «πρίγκιπα» των ουμανιστών. Γιος ενός ιερέα και μιας υπηρέτριας, ο Έρασμος γεννήθηκε κοντά στο Ρόττερταμ. Είχε το προνόμιο να κάνει τη στοιχειώδη του εκπαίδευση σ' ένα σχολείο των Αδελφών της Κοινής Ζωής, όπου προκίστηκε με άρτια μόρφωση. Αργότερα, όταν οι γονείς του είχαν πεθάνει, οι κηδεμόνες του τον έβαλαν σε μοναστήρι. Εκεί, ο νεαρός Έρασμος είχε λίγη θρησκευτική ή κοσμική εκπαίδευση, αλλά πολλή ελευθερία να διαβάσει οτιδήποτε του άρεσε. Καταβρόχθισε όλους τους κλασικούς που μπορούσε να βρει καθώς και τα κείμενα πολλών πατέρων της Εκκλησίας. Όταν έγινε τριάντα χρονών περίπου, πήρε άδεια να φύγει από το μοναστήρι και να εγγραφεί στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού, όπου ολοκλήρωσε τις σπουδές που απαιτούνταν για το πτυχίο της θεολογίας, για να επαναστατήσει όμως σύντομα εναντίον εκείνου που θεωρούσε στείρα μόρφωση του παρισινού σχολαστικισμού. Σ' ένα από τα κατοπινά γραπτά του αναφέρει την ακόλουθη συνομιλία:

- Από πού έρχεστε;
 - Από το Κολλέγιο του Μόνταιγκυ
 - Α, τότε πρέπει να σας έχει φάει το διάβασμα
 - Όχι, μ' έχουν φάει οι ψείρες
- Ο Έρασμος ποτέ δεν άσκησε τα καθήκοντα του ιερέα,

Έρασμος

Έρασμος, του Χόλμπαιν του Νεότερου

Οι πρεσβευτές, του
Χόλμπαιν

προτιμώντας να βγάξει το ψωμί του διδάσκοντας και γράφοντας. Με τη βαθειά μελέτη των κλασικών πέτυχε ένα τρόπο λατινικής έκφρασης τόσο θαυμάσιο για το πνεύμα και τη λεπτότητά του, ώστε τα κείμενά του να διαβάζονται από ιδιαίτερα μεγάλο αναγνωστικό κοινό. Αλλά η αγάπη του για τους κλασικούς δεν γεννήθηκε από ένα κάποιο σχολαστικό ενδιαφέρον· θαύμαζε τους αρχαίους συγγραφείς επειδή εξέφραζαν τα ίδια εκείνα ιδανικά της ανοχής και του ανθρωπισμού που είχαν τόσο μεγάλη θέση στη σκέψη του. Έτεινε να πιστεύει ότι ο Κικέρων κι ο Σωκράτης άξιζαν τον τίτλο του αγίου πολύ περισσότερο από μεγάλο μέρος του συνόλου των αγίων που είχε αναγορεύσει ο πάπας. Ο Ερασμος πεθανε στη Βασιλεία στο τέλος μιας μακρόχρονης και αταλάντευτης σταδιοδρομίας με στόχο την υπεράσπιση της μόρφωσης, την υψηλή ποιότητα λογοτεχνικών κριτηρίων, τη μετριοπάθεια στη ζωή. Αποκλήθηκε ο πιο πολιτισμένος άνθρωπος της εποχής του.

Ως ουμανιστής φιλόσοφος, ο Έρασμος ήταν η ενσάρκωση των υψηλότερων ιδανικών της βορειοευρωπαϊκής Αναγέννησης.

Η Σφαγή των Αθών, του Μπρούγκελ

Πεισι
πίστ
με μό
να δι
του μ
σύνη
για
Αποσ
συση
του κ
θησα
μονικ
αποθ
σταυ
προσ
ειρω
να απ
διαδε
ανώτ
σοφία
πίστ
σαν
μισα
ιδιαι
επισ
πίστ
ένος
ανθρ
της
Τα τ
Μωρ
θεολ
και 7
εκκλ
επισ
διέτ
ένα
Διαμ
πόλε

Ανα
πρό
(περ
μελε

Πεισμένος για την έμφυτη καλωσύνη της ανθρωπότητας, πίστευε ότι κάθε αθλιότητα και αδικία θα εξαφανιζόταν τελικά, με μόνη προϋπόθεση ότι το αγνό φως της λογικής θα μπορούσε να διαπεράσει τα ζοφερά σκοτάδια της άγνοιας, της πρόληψης, του μίσους. Υπεράσπιζε, χωρίς φανατισμό, την ελευθεροφροσύνη του πνεύματος, τη διαλλακτικότητα και το συμβιβασμό, αντί για την αδιάλλακτη μισαλλοδοξία εναντίον του «κακού». Αποστρεφόταν τη βία και τα πάθη του πολέμου μεταξύ συστημάτων, τάξεων ή εθνών. Μεγάλο μέρος της διδασκαλίας του και του γραπτού έργου του αφιερώθηκε στην υπόθεση της θρησκευτικής μεταρρύθμισης. Οι τελετουργικές και δεισιδαιμονικές ακρότητες της καθολικής ζωής του 16ου αιώνα τον απωθούσαν. Αδυνατούσε, ωστόσο, να τεθεί επικεφαλής μιας σταυροφορίας εναντίον τους. Παρόμοια σταυροφορία ήταν ξένη προς την ιδιοσυγκρασία του. Μάλλον μέσα από τη λεπτή ειρωνεία και, περιστασιακά, από τη δηκτική σάτιρα, επιζητούσε να αποκαλύψει τον παραλογισμό σε όλες του τις μορφές και να διαδώσει μιαν ουμανιστική θρησκεία απλής ευσέβειας και ανώτερης συμπεριφοράς, βασισμένη σε ό,τι ονόμαζε «Φιλοσοφία του Χριστού». Αν και η κριτική του εναντίον της καθολικής πίστης είχε κάποιο αποτέλεσμα στην ελάττωση της Προτεσταντικής Επανάστασης, υπαναχώρησε απηδασμένος από τη μισαλλοδοξία των Λουθηρανών. Ουτε, άλλωστε, έτρεφε ιδιαίτερη συμπάθεια για την αναζωογόνηση των φυσικών επιστημών στην εποχή του: όπως οι περισσότεροι ουμανιστές, πίστευε ότι η έμφαση στην επιστήμη θα κατέληγε στην προαγωγή ενός χυδαίου υλισμού και στην απόσπαση της προσοχής των ανθρώπινων ενδιαφερόντων από τους τομείς της φιλολογίας και της ηθικής φιλοσοφίας που εξευγενίζουν την ανθρώπινη φύση. Τα πιο γνωστά γραπτά του Έρασμου είναι το *Εγκώμιο της Μωρίας*, όπου σατιρίζει το σχολαστικισμό και το δογματισμό των θεολόγων, την άγνοια και την ευπιστία των μαζών, οι *Συνομιλίες* και το *Εγχειρίδιο του Χριστιανού Ιππότη*, όπου καταδικάζει τον εκκλησιαστικό χριστιανισμό και επιχειρηματολογεί υπέρ μιας επιστροφής στα απλά κηρύγματα του Ιησού, «που δεν μας διέταξε τίποτε, πέρα από το να αγαπάμε ο ένας τον άλλο». Σε ένα λιγότερο γνωστό αλλά εξαιρετικό έργο του με τίτλο *Η Διαμάρτυρία της Ειρήνης* εκφράζει την απέχθειά του προς τον πόλεμο και την περιφρόνησή του για το δεσποτισμό.

Η τέχνη στις Κάτω Χώρες κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης βρήκε τον μεγαλύτερο εκφραστή της στο πρόσωπο του Μπρούγκελ (Peter Brueghel) του πρεσβύτερου (περ. 1525-1569). Ο Μπρούγκελ έζησε λίγα χρόνια στην Ιταλία, μελετώντας τα επιτεύγματα των μεγάλων Ιταλών της Αναγέν-

Η ανεκτική
σκέψη του Έρασμου

Η Ζωγραφική
στις Κάτω Χώρες:
Μπρούγκελ

νησης: η δική του εργασία ωστόσο έμεινε χαρακτηριστικά φλαμανδική, τόσο στη θεματογραφία όσο και στην τεχντροπία. Ο Μπρούγκελ συνέχισε την παράδοση παλιότερων Φλαμανδών ζωγράφων, όπως των Βαν Έικ, (Van Eyck) αναπαριστώντας ρεαλιστικά σκηνές από την καθημερινή ζωή, αλλά παράλληλα ήταν από τους πρώτους που πρόσεξαν ιδιαίτερα τη ζωή των αγροτών. Αν και ποτέ δεν εξιδανίκευσε την τραχύτητα της αγροτικής ζωής, η στάση του απέναντί της ήταν θετική. Με την πρώτη ματιά, πολλοί από τους πίνακές του φαίνονται σαν να προσπαθούν απλώς να συλλάβουν τον κόσμο της φύσης και του ανθρώπου χωρίς κανένα σχόλιο, αλλά μια προσεκτικότερη εξέταση αποδειχνει απατηλές τις πρώτες εντυπώσεις. Στην πραγματικότητα ο Μπρούγκελ ήταν βαθιά ηθικό και θρησκευόμενο άτομο. Στο έργο του *Χώρα της Αφθονίας* παρουσιάζει χοντρούς ανθρώπους να ξαπλώνουν χαυνωμένοι μετά από ένα μεγάλο συμπόσιο: είναι σαφές ότι θέλει να δείξει πως οι άνθρωποι εκείνοι δεν ζουν παρά σ' έναν εφήμερο και επιφανειακό παράδεισο. Το μεγάλο του έργο *Σφαγή των Αθώνων* είναι ιδιαίτερα συγκινητικό: σιωπηρά καταδικάζει τον πόλεμο και τη συνακόλουθη κτηνωδία. Από κάποια απόσταση, φαίνεται σαν μια απλή σκηνή σε μια χειμωνιάτικη φλαμανδική πόλη σκεπασμένη με χιόνι, αλλά από πιο κοντά διακρίνονται κτηνώδεις στρατιώτες να ορμούν μέσα στα σπίτια για να σφάξουν νήπια. Οι κάτοικοι της πόλης είναι ανίκανοι να τους σταματήσουν και ο καλλιτέχνης φαίνεται να λέει: όπως έγινε στην εποχή του Χριστού, έτσι γίνεται και τώρα.

Η Αναγέννηση
στη Γαλλία:
Ραμπελαί

Στη Γαλλία την εποχή της Αναγέννησης υπήρξαν εξαιρετικά επιτεύγματα στους τομείς της λογοτεχνίας και της φιλοσοφίας, που παρουσιάζονται ιδιαίτερα στα γραπτά του Ραμπελαί (Francois Rabelais, 1490-1553) και του Μονταίν (Michel de Montaigne, 1533-1592). Όπως ο Έρασμος, έτσι κι ο Ραμπελαί εκπαιδεύτηκε και μορφώθηκε ως μοναχός, αλλά μόλις χειροτονήθηκε έφυγε από το μοναστήρι για να σπουδάσει ιατρική στο πανεπιστήμιο του Μονπελλιέ. Πήρε το πτυχίο του στο συντομότερο διάστημα των έξι εβδομάδων και το διδακτορικό του πέντε χρόνια αργότερα, αφού στο μεταξύ είχε εργαστεί για μια περίοδο ως γιατρός στη Λυών, ενώ παράλληλα έδινε διαλέξεις και δημοσίευε ιατρικά κείμενα. Φαίνεται ότι από την αρχή είχε διανθίσει τις ιατρικές του δραστηριότητες με φιλολογικές προσπάθειες διάφορων ειδών. Έγραφε ημερολόγια για τον απλό λαό και σάτιρες σχετικά με τους κομπογιανίτες, τους αστρολόγους και τις λαϊκές δεισιδαιμονίες. Το 1532 ο Ραμπελαί δημοσίευσε την πρώτη έκδοση του *Γαργαντούα*, που

αργότε
τον τί
αρχικά
τρομακ
περιγρ
ρόλο ε'
την έκ
λισμού.
μεθόδ
ειρωνει
φανατικ
Αναγέν
έδειξε
ανθρώτ
ανθρώτ
πάνω
αββαει
αποσκο
αντίλημ
ιδέας.
ώρα έν
αφοσίω
αλλά,
ελεύθε
τα κρε
κοιμού
κανείς
τα είχε
και της
εξής φ

Ανί
ήταν ο
Εβραία
μέρα τι
υφίστα
ξυπνού
φρόντι
οποιαδή
χρονών.
και, σε
Αφού ά
διάφορε
εφτά χι

αργότερα αναθεώρησε και συνδύασε με ένα άλλο βιβλίο με τον τίτλο *Πανταγρουέλ*. Γαργαντούας και Πανταγρουέλ ήταν αρχικά τα ονόματα μυθικών γιγάντων του Μεσαίωνα με τρομακτική δύναμη και ακόμα τρομακτικότερη όρεξη. Η περιγραφή των περιπετειών τους από τον Ραμπελαί έπαιξε το ρόλο ενός φορέα του ρωμαλέου πληθωρικού πνεύματός του για την έκφραση της φιλοσοφίας του, ενός δυναμικού νατουραλισμού. Με γλώσσα κάθε άλλο παρά επιτηδευμένη σατίρισε τις μεθόδους της εκκλησίας, γελοιοποίησε το σχολαστικισμό, ειρωνεύτηκε τις προλήψεις, και στηλίτευσε κάθε μορφή φανατισμού και καταπίεσης. Κανείς από τους ανθρώπους της Αναγέννησης δεν υπήρξε περισσότερο ατομιστής και δεν έδειξε περισσότερο ζήλο στην προσπάθειά του να εξυμνήσει το ανθρώπινο και το φυσικό. Για τον Ραμπελαί, όλα τα ένστικτα του ανθρώπου ήταν υγιή, με τον όρο ότι δεν ενίσχυαν την τυραννία πάνω σε άλλους ανθρώπους. Η περίφημη περιγραφή του αββαείου της Τελέμ, που είχε κτίσει ο Γαργαντούας, αποσκοπούσε να δείξει την αντίθεση μεταξύ της δικής του αντίληψης για την ελευθερία και της χριστιανικής ασκητικής ιδέας. Στην Τελέμ δεν υπήρχαν ρολόγια για να σημαίνουν την ώρα έναρξης της εργασίας, ούτε όρκοι παρθενίας ή παντοτινής αφοσίωσης. Οι τρόφιμοι μπορούσαν να φύγουν όποτε ήθελαν· αλλά, ενόσω έμεναν εκεί, έμεναν μαζί «σύμφωνα με την ελεύθερη θέληση και την ευχαρίστησή τους». Σηκώνονταν από τα κρεβάτια τους όποτε το έκριναν καλό· έτρωγαν, έπιναν, κοιμόνταν, όποτε είχαν διάθεση· κανείς δεν τους ξυπνούσε, κανείς δεν δοκίμαζε να τους επιβάλει περιορισμούς, γιατί έτσι τα είχε οργανώσει ο Γαργαντούας. Το σύνολο των κανονισμών και της πειθαρχίας της οργάνωσής τους εξαντλούνταν στην εξής φράση: *Κάνε ό,τι θέλεις*.

Άνδρας πολύ διαφορετικής ιδιοσυγκρασίας και κατάρτισης ήταν ο Μονταίν. Ο πατέρας του ήταν καθολικός και η μητέρα του Εβραία που είχε ασπασθεί τον προτεσταντισμό. Σχεδόν από τη μέρα της γέννησής του, ο γιος τους ήταν υποχρεωμένος να υφίσταται ένα επιτηδευμένο σύστημα εκπαίδευσης: κάθε πρωί, ξυπνούσε με γλυκιά μουσική, και ολόκληρη τη μέρα, τον φρόντιζαν υπηρέτες που τους ήταν απαγορευμένο να μιλούν οποιαδήποτε γλώσσα εκτός από τα λατινικά. Όταν ήταν έξι χρονών, ήταν έτοιμος για το κολλέγιο της Γκυγιέν στο Μπορντώ και, σε ηλικία δεκατριών χρόνων, άρχισε τη μελέτη των νομικών. Αφού άσκησε τα νομικά για ένα διάστημα και υπηρέτησε σε διάφορες δημόσιες υπηρεσίες, αποσύρθηκε σε ηλικία τριάντα εφτά χρονών στο πατρικό κτήμα του για να αφιερώσει το

Ραμπελαί

*Η σκέψη του
Μονταίν
(1) σκεπτικισμός*

Μονταίν

υπόλοιπο της ζωής του στη μελέτη, τη σκέψη και τη συγγραφή. Πάντα με επισφαλή υγεία, ο Μονταίν θεώρησε στο στάδιο αυτό της ζωής του απαραίτητο, περισσότερο από ποτέ, να διατηρήσει τις δυνάμεις του. Εξάλλου, η σκληρότητα και οι συγκρούσεις που έβλεπε γύρω του τον απωθούσαν και, γι' αυτόν επιπλέον το λόγο, αγωνιούσε να βρει καταφύγιο σ' έναν κόσμο διανοητικής απομόνωσης.

Οι ιδέες του Μονταίν περιέχονται στα φημισμένα του *Δοκίμια*, που γραφτηκαν στα χρόνια της απομόνωσής του. Η εμπειρία της φιλοσοφίας του είναι ο σκεπτικισμός αναφορικά με κάθε δόγμα και απόλυτη αλήθεια. Γνώριζε πάρα πολλά για την ποικιλία των πεποιθήσεων, τον κατακλυσμό των ξένων ηθών και εθίμων που είχαν αποκαλύψει οι γεωγραφικές ανακαλύψεις και τα ανησυχητικά συμπεράσματα των επιστημονικών αλμάτων, ώστε ήταν πολύ δύσκολο ν' αποδεχτεί την αντίληψη ότι κάποια, οποιαδήποτε, τοποθέτηση, μπορούσε να περιέχει την «Αλήθεια που δόθηκε μια για πάντα στους Αγίους». Σκεφτόταν μήπως η θρησκεία και η ηθική ήταν προϊόντα εθισμού, όπως η μόδα στην ενδυμασία και οι συνήθειες στο φαγητό. Δίδασκε ότι η γνώση του Θεού δεν είναι δυνατή και ότι είναι εξίσου ανόητο «να θρηνούμε επειδή δεν θα υπάρχουμε μετά από εκατό χρόνια, όσο και αν θρηνούσαμε επειδή δεν υπήρχαμε εκατό χρόνια πριν». Ο άνθρωπος θα έπρεπε να ενθαρρυνθεί να αποστρέφεται το θάνατο και να ζει ως ανώτερο και ευγενικό ον αντί να εκλιπαρεί για μια ζωή μετά το θάνατο. Ο Μονταίν ήταν εξίσου σκεπτικιστής σχετικά με τις υποθέσεις για την ύπαρξη απόλυτης αλήθειας στη φιλοσοφία ή την επιστήμη. Τα συμπεράσματα της λογικής, δίδασκε, είναι μερικές φορές απατηλά και οι αισθήσεις συχνά μας ξεγελούν. Όσο γρηγορότερα καταλάβουν οι άνθρωποι ότι δεν υπάρχει πουθενά βεβαιότητα, τόσο μεγαλύτερες πιθανότητες θα έχουν να λυτρωθούν από την τυραννία που πηγάζει από τις προλήψεις και το φανατισμό. Ο δρόμος προς τη σωτηρία βρίσκεται στην κατεύθυνση της αμφιβολίας, όχι της πίστης.

Ένα δεύτερο στοιχείο της κοσμοθεωρίας του Μονταίν ήταν η ανεκτικότητα. Δεν μπορούσε να διακρίνει διαφορές ανάμεσα στα ήθη των Χριστιανών και σε κείνα των «απίστων». Όλες οι θρησκείες, επισήμανε, πολεμούν η μία την άλλη με την ίδια μανία, με τη διαφορά ότι «δεν υπάρχει μίσος τόσο απόλυτο όσο το χριστιανικό». Δεν μπορούσε ακόμα να διακρίνει κάποια αξία σε σταυροφορίες ή σε επαναστάσεις που αποσκοπούσαν στην ανατροπή ενός συστήματος και στην εγκαθίδρυση άλλου. Κατά την κρίση του, όλοι οι άνθρωποι θεσμοί ήταν εξίσου μάταιοι και θειορούσε συνεπώς ανόητο να τους παίρνουν οι άνθρωποι

(2) ανεκτικότητα

τόσο σε
υποκατα
ιδανικό.
ζωντανό
στάση τ
ήταν τέ
Ραμπελε
ασκησιο
αρνηθεί
οτιδήποτε
«Ακόμα
κόσμου»
μας». Α
Μονταίν
σύγχρον
καινούρι
κρατούς
όχι μόνο
εναντίον
διδασκα
φανατισ
ανεκτικέ

Παρ
όπως με
διάρκει
κατά τη
Υπήρξε
μέτριο
περίοδο
οικοδομ
χτίστηκε
λιγότερο
κομψότη
μεσαιων
δεν παρ
σημαντι

Η εκ
17ου αι
κατακτή
ευγενεί
περήφα
Παρ' ό
ηγετικό

τόσο σοβαρά ώστε να σφάζουν ο ένας τον άλλο για να υποκαταστήσουν ένα σύστημα με το αντίθετό του. Κανένα ιδανικό, υποστήριζε, δεν αξίζει τόσο που να επιτρέπει να καίει ζωντανό ο άνθρωπος το συνάνθρωπό του. Όσον αφορά στη στάση του απέναντι στα ζητήματα της ηθικής, ο Μονταίν δεν ήταν τόσο μανιώδης υπέρμαχος του αισθησιασμού όσο ο Ραμπελαί, αλλά δεν έτρεφε καμιά συμπάθεια προς τον ασκητισμό. Θεωρούσε γελοίο να προσπαθούν οι άνθρωποι να αρνηθούν την υλική τους φύση και να προσποιούνται πως οτιδήποτε είναι σχετικό με την αίσθηση είναι ανάξιο λόγου: «Ακόμα κι αν καθόμαστε πάνω στον λαμπρότερο θρόνο του κόσμου», διακήρυξε, «δεν καθόμαστε παρά πάνω στα πιανά μας». Αλλά, παρά την πρωταρχικά αρνητική του τοποθέτηση, ο Μονταίν έκανε περισσότερο καλό στον κόσμο απ' όσο οι σύγχρονοί του που ίδρυσαν νέα δόγματα ή επινόησαν καινούργιες δικαιολογίες για τους απόλυτους μονάρχες που κρατούσαν σκλαβωμένους τους υπηκόους τους. Η σάτιρά του, όχι μόνο συνέβαλε στον κατευνασμό της βάρβαρης υστερίας εναντίον των «μαγισσών», αλλά και η επιρροή της σκεπτικιστικής διδασκαλίας του δεν είχε μικρό αποτέλεσμα στη μάχη κατά του φανατισμού γενικά και στη διάνοιξη του δρόμου για μεγαλύτερη ανεκτικότητα στο μέλλον.

Παρά την ισχυρή κλίση των Γάλλων προς την καλαισθησία, όπως μαρτυρεί η τελειοποίηση της γοθτικής αρχιτεκτονικής στη διάρκεια του Μεσαίωνα, τα επιτεύγματα των καλλιτεχνών τους κατά την Αναγέννηση ήταν συγκριτικά μικρότερης σημασίας. Υπήρξε κάποια δευτερεύουσα πρόοδος στη γλυπτική και ένα μέτριο προχώρημα στην αρχιτεκτονική. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου χτίστηκε το Λούβρο, στη θέση ενός παλιότερου οικοδομήματος με το ίδιο όνομα, ενώ πολυάριθμοι πύργοι που χτίστηκαν σ' όλη τη χώρα αντιπροσώπευαν περισσότερο ή λιγότερο επιτυχείς προσπάθειες συνδυασμού της χάρης και της κομψότητας της ιταλικής τεχνοτροπίας με τη στερεότητα του μεσαιωνικού κάστρου. Όσον αφορά στις θετικές επιστήμες, δεν παραμελήθηκαν εντελώς, αν και δεν σημειώθηκαν παρά λίγα σημαντικά επιτεύγματα.

Η Ισπανία στη διάρκεια του 16ου αιώνα και των αρχών του 17ου αιώνα, βρισκόταν στο ζενίθ της δόξας της. Οι ισπανικές κατακτήσεις στο δυτικό ημισφαίριο έφεραν πλούτη στους ευγενείς και στους εμπόρους και έδωσαν στην Ισπανία μια περήφανη θέση στην πρώτη γραμμή των ευρωπαϊκών κρατών. Παρ' όλα αυτά όμως, το ισπανικό έθνος δεν έπαιξε κανέναν ηγετικό ρόλο στην ανάπτυξη του πολιτισμού της Αναγέννησης.

*Αιτίες της
καθυστέρησης της
Ισπανίας κατά
την Αναγέννηση*

Ο χαρακτήρας της
ισπανικής ζωγραφικής:
El Greco

Ο μακροχρόνιος πόλεμος με τους Σαρακηνούς είχε γονιμοποιήσει το έδαφος του φανατισμού, η θέση της Εκκλησίας ήταν πολύ ισχυρή και η εξορία των Εβραίων στα τέλη του 15ου αιώνα στέρξε τη χώρα από ταλέντα που δεν μπορούσε να αναπληρώσει η ισπανική κοινωνία. Για τους λόγους αυτούς, η ισπανική Αναγέννηση περιορίστηκε σε λίγα επιτεύγματα στο χώρο της ζωγραφικής και της λογοτεχνίας, αν και μερικά από αυτά συναγωνίζονται σε λαμπρότητα τα καλύτερα άλλων χωρών.

Η ισπανική ζωγραφική έφερε τη βαθιά σφραγίδα της σκληρής σύγκρουσης Χριστιανού και Μουσουλμάνου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να εκφράζει μια έντονη ενασχόληση με τη θρησκεία καθώς και με θέματα άγχους και τραγωδίας. Το υπόβαθρό της ήταν μεσαιωνικό και πάνω σ' αυτό το υπόβαθρο, μπολιάστηκαν επιδράσεις από τη Φλάνδρα και την Ιταλία. Ο πιο ταλαντούχος καλλιτέχνης της ισπανικής Αναγέννησης, δεν ήταν καν Ισπανός, αλλά μετανάστης από την Κρήτη. Το πραγματικό του όνομα ήταν Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, αλλά έγινε γνωστός ως Γκρέκο (*El Greco* - «ο Έλληνας», 1541-1614). Αφού μαθήτευσε για ένα διάστημα στο εργαστήριο του Τισιανού στη Βενετία, ο Γκρέκο εγκαταστάθηκε στο Τολέδο γύρω στο 1575, για να ζήσει εκεί μέχρι το θάνατό του. Ολοκληρωτικά ατομικιστής, φαίνεται ότι απορρόφησε ελάχιστη από τη ζεστασιά χρώματος και αισθησιασμού της βενετικής σχολής. Αντίθετα, σχεδόν όλο το έργο του χαρακτηρίζεται από συναισθηματισμό, σκληρή τραγωδία, ή εκστατικά πετάγματα προς το υπερφυσικό και μυστικιστικό. Συχνά ζωγράφιζε ισχνές, ασκητικές φυσιογνωμίες: τα χρώματά του μερικές φορές είναι ψυχρά και αυστηρά. Οι εικόνες όπου παρουσιάζει βάσανα και θάνατο φαίνονται σκόπιμα επινοημένες για να προκαλέσουν αίσθημα φρίκης. Ανάμεσα στα διασημότερα έργα του είναι *Η ταφή του κόμη της Οργκάζ*, *Πεντηκοστή* και *Το Όραμα της Αποκάλυψης*. Καλύτερα από οποιονδήποτε άλλο καλλιτέχνη, ο Γκρέκο εκφράζει τον φλογερό θρησκευτικό ζήλο του ισπανικού λαού στη διάρκεια της ακμής της Ιερής Εξέτασης.

Η λογοτεχνία της ισπανικής Αναγέννησης παρουσίασε τάσεις όχι διαφορετικές από κείνες της ζωγραφικής. Αυτό αληθεύει κυρίως για τα έργα που με τη μορφή αλληγοριών αναπαριστούν το μυστήριο της μετουσίωσης κατά τη Θεία Ευχαριστία ή που αποτείνονται στα θρησκευτικά αισθήματα του κοινού. Άλλα θεατρικά έργα περιστρέφονται γύρω από πολιτικά ή ρομαντικά θέματα. Ο κολοσσός των Ισπανών δραματοουργών υπήρξε ο *Lope de Vega* (1562-1635), ο πολυγραφότερος

Το ισπανικό θέατρο

συγγρα
λογοτε
1.500
αλληγο
μέχρι σ
κύριες
παρουσ
αντίληψ
μεγαλει
της ιστο
λαού εν

Λιγ
ισπανικ
Cervan
Κιχώτη
μυθιστέ
επιταγέ
πρόζας
Δον Κ
ανάγνω
σμένο
σε ηλι
περιπλε
άγριους
απίστων
την αρ
και τις
νες με
περιπλε
ακολου
ιδανικό
έδαφος
φαγητό
δηκτικ
ευγενά
τερσίσι
μεσαιω
Ισπανία
Όπ
αίωνα
απέραν
δημιου
παραγα

συγγραφέας θεατρικών έργων που έχει γνωρίσει ποτέ ο λογοτεχνικός κόσμος. Υποτίθεται ότι έγραψε όχι λιγότερες από 1.500 κωμωδίες και περισσότερες από 400 θρησκευτικές αλληγορίες. Από αυτό το σύνολο, επέζησαν γύρω στα 500 έργα μέχρι σήμερα. Τα κοσμικά του δράματα κατατάσσονται σε δύο κύριες κατηγορίες: (α) έργα «μανδύα και ξίφους», που παρουσιάζουν τις βίαιες συνωμοσίες και την υπερβολική αντίληψη της τιμής στις ανώτερες τάξεις· (β) έργα εθνικού μεγαλείου, που δοξάζουν το μεγαλείο της Ισπανίας στο άνθος της ιστορίας της και παρουσιάζουν το βασιλιά ως προστάτη του λαού εναντίον μιας φαύλης και παρακμασμένης αριστοκρατίας.

Λίγοι θα αρνούσαν ότι ο πιο προικισμένος συγγραφέας της ισπανικής Αναγέννησης ήταν ο Θερβάντες (Miguel de Cervantes, 1547-1616). Το μεγάλο του αριστούργημα, *Δον Κιχώτης*, έχει χαρακτηριστεί ως «το ασύγκριτα καλύτερο μυθιστόρημα που έχει ποτέ γραφτεί». Συνταγμένο με τις επιταγές της καλύτερης παράδοσης της ισπανικής σατιρικής πρόζας, αφηγείται τις περιπέτειες ενός Ισπανού ευπατρίδη (του Δον Κιχώτη) ελαφρά ανισόρροπου εξαιτίας της συνεχούς ανάγνωσης ιπποτικών περιπετειών. Με το μυαλό του παραγεμισμένο με κάθε είδους φανταστικές περιπέτειες, ξεκινάει τελικά σε ηλικία πενήντα χρονών να πάρει τον ολισθηρό δρόμο της περιπλανώμενης ιπποσύνης. Βλέπει τους ανεμόμυλους σαν άγριους γίγαντες και τα κοπάδια των προβάτων σαν στρατιές απίστων, που οφείλει να κατατροπώσει με το κοντάρι του. Με την αρρωστημένη του φαντασία βλέπει τα πανδοχεία σαν κάστρα και τις υπηρέτριές τους σαν πριγκιποπούλες τρελά ερωτευμένες μαζί του. Σε έντονη αντίθεση με αυτό τον γελοίο περιπλανώμενο ιππότη είναι η προσωπικότητα του πιστού του ακολούθου του Σάντσο Πάντσα. Αυτός αντιπροσωπεύει το ιδανικό του πρακτικού ανθρώπου, που τα πόδια του πατούν στο έδαφος και που ικανοποιείται με τις υλικές απολαύσεις του φαγητού, του ποτού, του ύπνου. Το βιβλίο ως σύνολο είναι μια δηκτική σάτιρα της ιπποσύνης, ιδιαίτερα των αξιώσεων των ευγενών να θεωρούνται υπέρμαχοι της τιμής και του δικαίου. Η τεράσια δημοτικότητά του είναι πειστική απόδειξη ότι η μεσαιωνική κουλτούρα πλησίαζε στο τέλος της, ακόμα και στην Ισπανία.

Όπως και η Ισπανία, το ίδιο και η Αγγλία χαιρόταν τον χρυσό αιώνα της στον 16ο και στις αρχές του 17ου αιώνα. Αν και η απέραντη αποικιακή της αυτοκρατορία δεν είχε ακόμα δημιουργηθεί, η Αγγλία καρπωνόταν μεγάλα κέρδη από την παραγωγή μαλλιού και από το εμπόριό της με την ηπειρωτική

Δον Κιχώτης

Θερβάντες

Τα οικονομικά
και πολιτικά θεμέλια
της Αναγέννησης
στην Αγγλία

Οι πρώτοι Άγγλοι
ουμανιστές: Θωμάς
Μορ

Θωμάς Μορ

Ευρώπη. Το κράτος, που πρόσφατα είχε σταθεροποιηθεί κάτω από τη βασιλεία των Τυδώρ, αύξανε την ευμάρεια των εμπορών. Με την εξάλειψη των ξένων εμπορών, την παροχή προνομίων στην αγγλική ναυτιλία, τις διαπραγματεύσεις αμοιβαίων εμπορικών συμβάσεων, οι αγγλικές εμπορικές τάξεις κέρδισαν εξαιρετικά προνόμια σε σύγκριση με τους ανταγωνιστές τους σε άλλες χώρες. Η ανάπτυξη μιας εθνικής συνείδησης, το ξύπνημα της περηφάνιας για την ισχύ του κράτους, η επίδραση του ουμανισμού από την Ιταλία, τη Γαλλία και τις Κάτω Χώρες, συνέβαλαν επίσης στην άνθιση ενός λαμπρού πολιτισμού στην Αγγλία. Ωστόσο, η αγγλική Αναγέννηση περιορίστηκε πρωταρχικά στη λογοτεχνία: οι εικαστικές τέχνες δεν αναπτύχθηκαν.

Οι πρώτοι συγγραφείς της αγγλικής Αναγέννησης μπορούν να χαρακτηριστούν ουμανιστές. Αν και δεν υποτιμούσαν τις κλασικές σπουδές, ενδιαφέρονταν κυρίως για τις πιο πρακτικές πλευρές του ουμανισμού. Οι περισσότεροι απ' αυτούς επιθυμούσαν έναν απλούστερο και πιο εκλογικευμένο χριστιανισμό και απέβλεπαν σ' ένα εκπαιδευτικό σύστημα απελευθερωμένο από την κυριαρχία της σχολαστικής λογικής. Άλλοι ενδιαφέρονταν πρωταρχικά για την ελευθερία του ατόμου και την εξάλειψη των κοινωνικών αδικιών. Ο μεγαλύτερος από αυτούς τους πρώτους στοχαστές ήταν ο Θωμάς Μορ (σερ Thomas More, 1478-1535), που θεωρήθηκε από σύγχρονους ουμανιστές ως «ανώτερος από όλους τους συμπολίτες του». Αφού ακολούθησε μια πετυχημένη καριέρα δικηγόρου και προέδρου της Βουλής των Κοινοτήτων, ο Μορ διορίστηκε το 1529 λόρδος καγκελάριος (πρωθυπουργός) της Αγγλίας. Δεν παρέμεινε ωστόσο πολύ σ' αυτή τη θέση προτού να προκαλέσει την έχθρα του βασιλιά του, του Ερρίκου Η'. Ο Μορ ήταν πιστός στην παγκοσμιότητα του καθολικισμού και δεν έβλεπε με συμπάθεια τα σχέδια του βασιλιά να εγκαθιδρύσει μια εθνική εκκλησία υποταγμένη στο κράτος. Όταν, το 1534, αρνήθηκε να δώσει τον «Όρκο της Κυριαρχίας», αναγνωρίζοντας έτσι το βασιλιά ως κεφαλή της Εκκλησίας της Αγγλίας, κλείστηκε στις φυλακές του Πύργου του Λονδίνου. Ένα χρόνο αργότερα δικάστηκε για προδοσία με βάση καταθέσεις ψευδομαρτύρων, καταδικάστηκε και αποκεφαλίστηκε. Η φιλοσοφία του περιλαμβάνεται στο έργο του *Ουτοπία* (Utopia) που δημοσίευσε το 1516. Αποσκοπώντας να περιγράψει μια ιδανική κοινωνία σ' ένα φανταστικό νησί, το βιβλίο αυτό είναι στην πραγματικότητα ένα κατηγορητήριο κατά των κραυγαλέων αδικιών της εποχής: φτώχειας που δεν άξιζαν οι φτωχοί και πλούτου που δεν δούλευαν να κερδίσουν οι πλούσιοι, βάρβαρων τιμωριών,

θηρσκέ
πολέμ
αγαθά
όλοι νε
τους ε
σφίας
δικαιοσ
χρήσιμ
θηρσκέ
την υπ
κριτική
πολλές
του αν
συγγρα
περισσι

Αν
λογοτε
περίοδι
εντονό
περηφ
φιλοσο
Αγγλίας
1552-1
Βασίλι
των ημ
ηθική σ
του για
τις κα
αισθητι

Τα
ελισαβ
πρώτη
και κωμ
και των
έναν ε
εργασί
στα πρ
υπήρχα
1593),
Τζόνσο
Shakes
τελευτε
από οπε

θησκευτικής καταπίεσης, του παράλογου σφαγείου του πολέμου. Οι κάτοικοι της *Ουτοπίας* έχουν κοινοκτημοσύνη στα αγαθά τους, δουλεύουν μόνο έξι ώρες την ημέρα, έτσι ώστε όλοι να μπορούν να έχουν ελεύθερο χρόνο για τα πνευματικά τους ενδιαφέροντα και διατηρούν τις φυσικές αρετές της σοφίας, της μετριοπάθειας, της γενναιότητας και της δικαιοσύνης. Το σίδηρο είναι το πολύτιμο μέταλλο «επειδή είναι χρήσιμο», ο πόλεμος και ο μοναχισμός έχουν εξαλειφθεί, ενώ η θρησκευτική ελευθερία υπάρχει για όλους όσους αναγνωρίζουν την ύπαρξη του Θεού και την αθανασία της ψυχής. Παρά την κριτική που δέχτηκε η *Ουτοπία* ως συντηρητικό έργο από πολλές απόψεις, φαίνεται βάσιμο το συμπέρασμα ότι τα ιδανικά του ανθρωπισμού και της ανεκτικότητας που ενέπνεαν το συγγραφέα της βρίσκονταν πολύ πιο μπροστά από εκείνα των περισσότερων ανθρώπων της εποχής του.

Αν υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές μεταξύ της αγγλικής λογοτεχνίας της Αναγέννησης και εκείνης της τελευταίας περιόδου του Μεσαίωνα, αυτές συνίστανται ίσως σε έναν εντονότερο ατομικισμό, μια ισχυρότερη αίσθηση εθνικής περηφάνιας και ένα βαθύτερο ενδιαφέρον για θέματα φιλοσοφικού περιεχομένου. Ο πρώτος μεγάλος ποιητής της Αγγλίας μετά τον Τσώσερ ήταν ο Σπένσερ (Edmund Spenser, 1552-1599). Η αθάνατη δημιουργία του, *Η Ονειροπόλος Βασίλισσα*, είναι ένα γλαφυρό έπος του μεγαλείου της Αγγλίας των ημερών της βασίλισσας Ελισάβετ Α'. Αν και γράφτηκε ως ηθική αλληγορία για να εκφράσει την επιθυμία του συγγραφέα του για επιστροφή στις αξίες της ιπποσύνης, προβάλλει επίσης τις κατακτήσεις της Αγγλίας καθώς και τη μεγαλόπρεπη αισθητική, τυπική για τον αναγεννησιακό πολιτισμό.

Τα λαμπρότερα ωστόσο επιτεύγματα των Άγγλων της ελισαβετιανής εποχής σημειώθηκαν στο χώρο του θεάτρου. Για πρώτη φορά μετά την εποχή των αρχαίων Ελλήνων, το τραγικό και κωμικό θέατρο έφτασε σε τέτοια ύψη στην Αγγλία του 16ου και των αρχών του 17ου αιώνα. Μετά το 1580 ιδίως εμφανίστηκε ένας ολόκληρος γαλαξίας θεατρικών συγγραφέων που η εργασία τους επεσκίασε εκείνην όλων των προγενεστέρων τους στα προηγούμενα δύο χιλιάδες χρόνια. Στο γαλαξία αυτό υπήρχαν αστέρια όπως οι Μάρλοου (Christopher Marlowe, 1564-1593), Ουέμπστερ (John Webster, περ. 1580-περ. 1625), Τζόνσον, (Ben Jonson, 1573-1637) και Σαίξπηρ (William Shakespeare, 1564-1616), από τους οποίους ο πρώτος και ο τελευταίος είναι ιδιαίτερα σημαντικοί για τον ιστορικό. Καλύτερα από οποιονδήποτε άλλο στην εποχή του, ο Μάρλοου ενσάρκωσε

*Η αγγλική λογοτεχνία
της Αναγέννησης*

*Οι ελισαβετιανοί
δραματουργοί:
Μάρλοου*

Χάρτης του νησιού της
Ουτοπίας του Μόρ

τον ακόρεστο εγωισμό της Αναγέννησης, τη διαρκή δίψα για την πληρότητα της ζωής, για απεριόριστη γνώση και εμπειρία. Η σύντομη αλλά ταραχώδης ζωή του ήταν μια σειρά σκανδαλωδών παρεκτροπών και πύρινων εξεγέρσεων εναντίον των περιορισμών της συμβατικότητας, μέχρι που έφτασε στο τέλος της με το θάνατό του, σε καυγά ταβέρνας, προτού γίνει τριάντα χρονών. Το πιο γνωστό από τα έργα του, με τίτλο *Δόκτωρ Φάουστους*, βασίζεται στο θρύλο του Φάουστ, όπου ο ήρωάς του πουλά την ψυχή του στο διάβολο με αντάλλαγμα την αίσθηση κάθε δυνατής συγκίνησης και θριάμβου και τη γνώση κάθε μυστηρίου του σύμπαντος.

Ο Σαίξπηρ, η πιο προικισμένη ιδιοφυΐα στην ιστορία του θεάτρου από την εποχή του Ευριπίδη, ήταν παιδί μιας οικογένειας μικρεμπόρων της επαρχιακής εμπορικής πόλης Στράτφορντ. Η ζωή του καλύπτεται με περισσότερο μυστήριο από όσο οι σταδιοδρομίες των περισσότερων μεγάλων

ανθρώπ
ηλικία
Λονδίνο
για ένα
δοτών
θεατρί
ότι, ότ
συγγρα
του. Π
γύρω σ
ζωής τ
περίποι
πενήντ

Απ
φυΐας
κι αυτό
σφραγί
του αν
ο Ραμπ
τα ανθ
περισ
Μεσαίο
έδειχν
πολιτικ
ερωτήμ
περισ
ενός

δυνατό
στην α
και η έ
ήταν α
λίγα αι
έργα τ
κοσμικ
δεν βρ
συγγρα
και, πρ
που χτ

Το
φυσικό
διάρκε
σύμφω
γενικά

ανθρώπων. Είναι γνωστό ότι έφυγε από τη γενέτειρά του σε ηλικία περίπου είκοσι χρονών και ότι τελικά κατέληξε στο Λονδίνο για να βρει δουλειά στο θέατρο. Η παράδοση λέει ότι για ένα διάστημα ήταν ιπποκόμος των πιο πλούσιων χρηματοδοτών του θεάτρου. Το πώς τελικά έγινε ηθοποιός και αργότερα θεατρικός συγγραφέας, είναι άγνωστο, αλλά υπάρχουν στοιχεία ότι, όταν έγινε είκοσι οχτώ χρονών, είχε κιάλας αποκτήσει φήμη συγγραφέα, αρκετή για να προκαλεί τη ζήλεια των ανταγωνιστών του. Προτού αποσυρθεί στη γενέτειρά του, το Στράτφορντ, γύρω στο 1610, για να περάσει άνετα τα τελευταία χρόνια της ζωής του, είχε γράψει, μόνος του ή σε συνεργασία με άλλους, περίπου σαράντα έργα για να μην αναφέρουμε τα εκατόν πενήντα σονέτα του και δύο μεγάλα αφηγηματικά ποιήματα.

Αποτίοντας φόρο τιμής στην παγκοσμιότητα της μεγαλοφυΐας του Σαίξπηρ, δεν πρέπει να ξεχνάμε το γεγονός ότι ήταν κι αυτός παιδί της Αναγέννησης. Το έργο του φέρει τη βαθιά σφραγίδα των περισσότερων προτερημάτων και ελαττωμάτων του αναγεννησιακού ουμανισμού. Σχεδόν όσο και ο Βοκκάκιος ή ο Ραμπελαί, ο Σαίξπηρ ενσάρκωσε εκείνη την έντονη αγάπη για τα ανθρώπινα και γήινα πράγματα που είχαν χαρακτηρίσει τους περισσότερους μεγάλους συγγραφείς από το τέλος του Μεσαίωνα. Επιπλέον, όπως και η πλειοψηφία των ουμανιστών, έδειχνε περιορισμένο ενδιαφέρον για τα προβλήματα της πολιτικής και της επιστημονικής σκέψης. Ουσιαστικά, το μόνο ερώτημα που τον απασχολούσε ήταν αν ένα έθνος είχε περισσότερες πιθανότητες να ευημερήσει κάτω από την ηγεσία ενός καλού αλλά αδύναμου βασιλιά, ή ενός κακού αλλά δυνατού. Οι επιστημονικές του γνώσεις περιοριζόνταν κυρίως στην αλχημεία, την αστρολογία και την ιατρική. Αλλά η δύναμη και η έκταση της διανοήσής του, κάθε άλλο παρά περιορισμένες ήταν από τους στενούς ορίζοντες της εποχής όπου ζούσε. Αν λίγα από τα έργα των συγχρόνων του διαβάζονται σήμερα, τα έργα του Σαίξπηρ κρατούν ακόμα τη θέση τους, σαν ένα είδος κοσμικής βίβλου, οπουδήποτε μιλιέται η αγγλική γλώσσα. Η αιτία δεν βρίσκεται μόνο στο απaráμιλλο εκφραστικό χάρισμα του συγγραφέα τους, αλλά ιδιαίτερα στο σπινθηροβόλο πνεύμα του και, πρωταρχικά, στη βαθιά ανάλυση του ανθρώπινου χαρακτήρα που χτυπιέται από το πάθος και δοκιμάζεται από τη μοίρα.

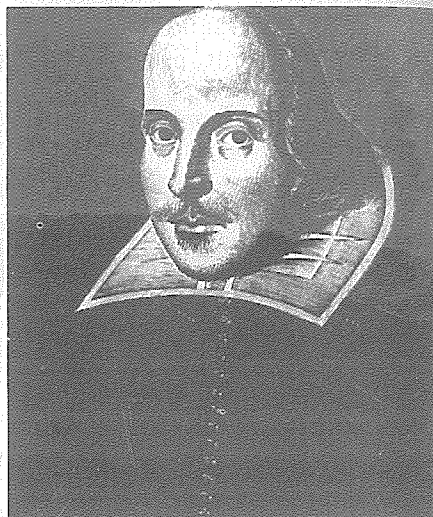
Τα σαιξπηρικά θεατρικά έργα κατατάσσονται, μάλλον φυσικά, σε τρεις κύριες ομάδες: εκείνα που γράφτηκαν κατά τη διάρκεια της πρώιμης συγγραφικής σταδιοδρομίας του, σύμφωνα με τις επικρατούσες θεατρικές παραδόσεις και που γενικά αντανακλούν την εμπιστοσύνη του στην προσωπική

Ο χαρακτήρας
του έργου
του Σαίξπηρ

την
α. Η
δών
ιορι-
ς με
άντα
κτωρ
ιώας
την
ώση

του
μιας
ύλης
ήριο
ύλων

Οι κύριες ομάδες των έργων του Σαίξπηρ

Σαίξπηρ

επιτυχία. Περιλαμβάνουν κωμωδίες όπως *Όνειρο καλοκαιρινής νύχτας* και *Ο έμπορος της Βενετίας*, ένα αριθμό ιστορικών έργων και τη λυρική τραγωδία *Ρωμαίος και Ιουλιέτα*. Λίγο πριν από το 1600, ο Σαίξπηρ φαίνεται να δοκίμασε μια αλλαγή διάθεσης. Η συγκρατημένη αισιοδοξία των παλιότερων έργων του αντικαταστάθηκε από βαθιά απογοήτευση που τον οδήγησε στη δυσπιστία απέναντι στην ανθρώπινη φύση και στην καταδίκη ολόκληρης της παγκόσμιας φυσικής τάξης πραγμάτων. Το αποτέλεσμα ήταν μια ομάδα έργων που χαρακτηρίζονται από μια σκληρότητα, ένα ξεχειλίσμα πάθους και μια ανήσυχη αναζήτηση των μυστηρίων του κόσμου. Η σειρά αυτή αρχίζει με την τραγωδία του διανοητικού ιδεαλισμού που αντιπροσωπεύεται από τον *Άμλετ*, συνεχίζει με τον κυνισμό του *Μέτρο για μέτρο* και *Τέλος καλό, όλα καλά*, και φτάνει στο ζενίθ της με τις κοσμικές τραγωδίες του *Μάκβεθ* και του *Βασιλιά Ληρ*. Η τελευταία ομάδα έργων περιλαμβάνει εκείνα που γράφτηκαν στη διάρκεια των τελευταίων χρόνων της επαγγελματικής ζωής του Σαίξπηρ. Ανάμεσά τους είναι *Η χειμερινή ιστορία* και *Η καταγίδα*. Όλα τους μπορούν να χαρακτηριστούν ειδυλλιακά ρομάντζα: προβλήματα και στενοχώριες δεν θεωρούνται τώρα παρά μόνο σκιές σε μια όμορφη εικόνα. Παρά την ατομική τραγωδία, το θεϊκό σχέδιο του σύμπαντος είναι, κατά κάποιο άγνωστο τρόπο, καλοπροαίρετο και δίκαιο.

5. ΟΙ Ε

Η
15ου κ
ώστε ν
τις λα
κατά τ
ερεθισ
εκπορέ
πολύ κ
και πρ
εκκλησ
ωστόσο
συνδυά
προκει
χρώμα
βέβηλε
περιόρ
τομείς
παρεπ

Ο
μεταξί
Όπως
αυξαν
με τη
ευημε
προαν
την ον
Γαλλία
(Fran
(Guill
μπαλά
Νέας
μεγαλ
πολύπ
εκκλη
φτάνο
κής λ
Ο
Ιστορί
ιταλικ
της Ε
σχολή

5. ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Η μουσική στη Δυτική Ευρώπη έφτασε, στη διάρκεια του 15ου και του 16ου αιώνα, σε ένα τέτοιο ψηλό σημείο ανάπτυξης, ώστε να συνιστά, μαζί με τη ζωγραφική και τη γλυπτική, μια από τις λαμπρότερες πλευρές της καλλιτεχνικής δραστηριότητας κατά την Αναγέννηση. Αν οι εικαστικές τέχνες δέχτηκαν τα ερεθίσματά τους από τη μελέτη αρχαίων μοντέλων, η μουσική εκπορεύτηκε φυσιολογικά από μια ανεξάρτητη εξέλιξη που από πολύ καιρό υπήρχε στον μεσαιωνικό χριστιανικό κόσμο. Όπως και πριν οι εκλεκτοί μουσικοί ήταν άνδρες που είχαν εκκλησιαστική εκπαίδευση. Η αξία της κοσμικής μουσικής, ωστόσο, δεν άργησε να εκτιμηθεί και αυτή και οι αρχές της συνδυάστηκαν με εκείνες της θρησκευτικής μουσικής, προκειμένου να επιφέρουν κάποιο αποφασιστικό κέρδος σε χρώμα και σε συναισθηματισμό. Η διάκριση μεταξύ ιερού και βέβηλου έγινε λιγότερο οξεία: οι περισσότεροι συνθέτες δεν περιόριζαν τις δραστηριότητές τους σε ένα μόνο από τους δύο τομείς. Η μουσική δεν θεωρούνταν πια απλώς μια διασκέδαση ή παρεπόμενη της λατρείας, αλλά ανεξάρτητη τέχνη.

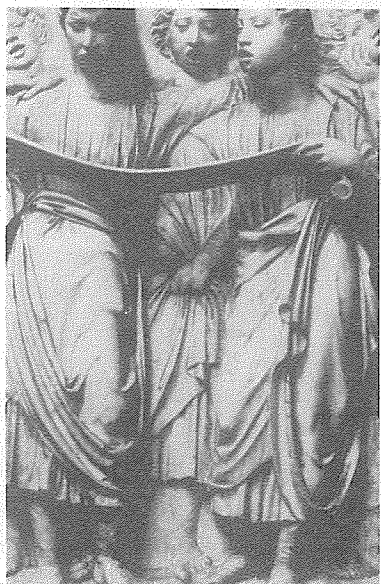
Οι διάφορες περιοχές της Ευρώπης ανταγωνίζονταν μεταξύ τους για τα σκήπτρα της μουσικής πρωτοκαθεδρίας. Όπως και με τις άλλες τέχνες, η πρόοδος ήταν συνάρτηση μιας αυξανόμενα γενναιοδωρης χρηματοδότησης που έγινε δυνατή με την επέκταση του εμπορίου και συγκεντρώθηκε στις ευημερούσες πόλεις. Στη διάρκεια του 14ου αιώνα, ένα προαναγεννησιακό (ή πρωτοαναγεννησιακό) μουσικό κίνημα με την ονομασία Νέα Τέχνη (Ars nova) άνθισε στην Ιταλία και στη Γαλλία. Οι εξέχοντες μουσικοσυνθέτες του ήταν ο Λαντίνι (Francesco Landini, περ. 1325-1397) και ο Ντε Μασώ (Guillaume de Machaut, 1300-1377). Τα μαδριγάλια, οι μπαλάντες και άλλα τραγούδια που συνέθεσαν οι μουσικοί της Νέας Τέχνης μαρτυρούν μια πλούσια κοσμική τέχνη, αλλά το μεγαλύτερο επίτευγμα αυτής της περιόδου ήταν μια ιδιαίτερα πολύπλοκη αν και αρμονική τεχνοτροπία κατάλληλη για εκκλησιαστικά και κοσμικά τραγούδια. Με τον Ντε Μασώ φτάνουμε στην πρώτη πολυφωνική οργάνωση της μητροπολιτικής λειτουργίας.

Ο 15ος αιώνας στη μουσική βγήκε στο προσκήνιο της Ιστορίας με μια σύνθεση αγγλικών, γαλλικών, φλαμανδικών και ιταλικών μουσικών στοιχείων, που δημιουργήθηκε στο δουκάτο της Βουργουνδίας. Η σύνθεση αυτή παρήγαγε μια θαυμάσια σχολή μουσικής, εμπνευσμένη από τον καθεδρικό ναό του

Η εξέλιξη της μουσικής ως ανεξάρτητης τέχνης

Προβάδισμα της Ιταλίας και της Γαλλίας

Καμπραί και τη δουκική αυλή της Ντιζόν. Η μουσική ήταν απαλή, μελωδική και ευφωνική, αλλά στο δεύτερο μισό του αιώνα σκλήρυνε λίγο, καθώς το βόρειο φλαμανδικό στοιχείο έπαιξε μεγαλύτερο ρόλο. Με την έναρξη του 16ου αιώνα, βρίσκουμε Γαλλο-Φλαμανδούς συνθέτες στις χορωδίες όλων των σημαντικών αυλών και καθεδρικών ναών της Ευρώπης, να δημιουργούν βαθμιαία περιφερειακές πολυεθνικές σχολές, συνήθως σε ελκυστικούς συνδυασμούς φλαμανδικής με γερμανική, ισπανική και ιταλική μουσική παιδεία. Οι διάφορες ποικιλίες που δημιουργήθηκαν, εμφανίζουν στενή συγγένεια με την αναγεννησιακή τέχνη και ποίηση. Στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα, οι κύριοι εκφραστές της εθνικής γαλλο-φλαμανδικής τεχνοτροπίας ήταν: ο Ιταλός Παλεστρίνα (Palestrina, περ. 1525-1594) που, λόγω της θέσης του ως παπικού συνθέτη και της αφοσίωσής του σε μια λεπτή και κρυστάλλινη φωνητική τεχνοτροπία, έγινε το τιμώμενο σύμβολο της εκκλησιαστικής μουσικής· ο Φλαμανδός Ντε Λασσού (Roland de Lassus, 1532-1594), ο πιο πολυτάλαντος συνθέτης της εποχής· και, τέλος, ο Ντε Βικτώρια (Tomas Luis de Victoria, περ. 1540-1611), ο αστραφτερός μυστικιστής της ισπανικής μουσικής. Επίσης, η μουσική άνθισε στην Αγγλία, επειδή οι Τυδώρ προστάτευαν τις τέχνες· μερικά μάλιστα από τα μέλη της δυναστείας, ήταν ολοκληρωμένοι μουσικοί. Η κυρίαρχη γαλλο-φλαμανδική τεχνο-

Χορωδία και σαλπικτές της Αναγέννησης

τροπία
αναμεί
ιταλικά
αιώνα,
τραγού
προέλε
μουσικ
1543-1
κλάσης
συνθέτ
επίδοσι
Ελισάβ
συγκεν
τραγού
παρτίτε

Συ
μουσικ
είχε γ
νεοτερ
υπόψη
ένα στ
καθεα
μεγάλο
είναι τ
Αναγέν
'Αγγελ
παραμε
έχει αρ
αξίζει
μουσικ

6. ΤΑ
ΑΝΑΓΕ

Στ
θηκαν
αλλά
αναγεν
ουμανι
επειδή
δηλαδ
επιστή
Έρασι

τροπία ήταν αναπόφευκτο να φτάσει και στην Αγγλία, όπου αναμείχθηκε με μια παλιά και πλούσια μουσική παιδεία. Τα ιταλικά μαδριγάλια, που εισήχθησαν γύρω στα τέλη του 16ου αιώνα, άνθισαν για δεύτερη φορά στην Αγγλία, όπου τα τραγούδια και η οργανική μουσική μιας πρωτότυπης ντόπιας προέλευσης απέκτησαν το προβάδισμα στις ευρωπαϊκές μουσικές εξελίξεις. Στο πρόσωπο του Μπερντ (William Byrd, 1543-1623) η αγγλική μουσική βρήκε ένα δεξιότεχνη της ίδιας κλάσης με τους μεγάλους Φλαμανδούς, Ρωμαίους και Ισπανούς συνθέτες της Αναγέννησης. Το γενικό επίπεδο της μουσικής επίδοσης φαίνεται να ήταν ψηλότερο στα χρόνια της βασίλισσας Ελισάβετ Α' απ' ό,τι στα δικά μας: στα σπίτια και σε φιλικές συγκεντρώσεις διασκέδαζαν συχνά τραγουδώντας πολυφωνικά τραγούδια, και η ικανότητα της άμεσης ανάγνωσης μιας παρτιτούρας ήταν κάτι που αναμενόταν από τους μορφωμένους.

Συμπερασματικά, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι η μουσική σύνθεση είχε ωριμάσει, το σύγχρονο αρμονικό σύστημα είχε γεννηθεί και, έτσι, είχε ανοίξει ένας δρόμος για νεοτεριστικά πειράματα. Ταυτόχρονα, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι η μουσική της Αναγέννησης δεν συνιστά απλώς ένα στάδιο στην εξέλιξη, αλλά και ένα θαυμάσιο επίτευγμα καθεαυτό, με συνθέτες που έχουν μια θέση ανάμεσα στους μεγάλους της ιστορίας. Οι συνθέτες Παλεστρίνα και Λασσού είναι τόσο αντιπροσωπευτικοί του μουσικού θριάμβου της Αναγέννησης, όσο και οι ζωγράφοι Ραφαήλ και Μιχαήλ Άγγελος. Η κληρονομιά που μας άφησαν, για πολύ καιρό παραμελημένη με την εξαίρεση λίγων εκκλησιαστικών κέντρων, έχει αρχίσει πρόσφατα να συγκεντρώνει την προσοχή που της αξίζει και σήμερα κερδίζει σε δημοτικότητα καθώς ομάδες μουσικών αφιερώνονται στην αναβίωσή της.

6. ΤΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ

Στη διάρκεια του 16ου και του 17ου αιώνα, πραγματοποιήθηκαν μερικές εξαιρετικά σημαντικές πρόοδοι στην επιστήμη, αλλά δεν ήταν αποτέλεσμα, πρωταρχικά τουλάχιστον, του αναγεννησιακού ουμανισμού. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα των ουμανιστών δεν έδινε μεγάλη σημασία στις θετικές επιστήμες, επειδή δεν φαινόταν να προάγουν το στόχο τους, να κάνουν δηλαδή τους ανθρώπους εκφραστικότερους και ηθικότερους. Η επιστήμη, για ουμανιστές σαν τον Πετράρχη, τον Μπρούνι ή τον Έρασμο, ήταν αλληλένδετη με τη «ματαιοδοξία» των

*Το μεγαλείο
του μουσικού
επιτεύγματος της
Αναγέννησης*

*Ο μη επιστημονικός
προσανατολισμός
του αναγεννησιακού
ουμανισμού*

Τα αναγεννησιακά
θέματα
της σύγχρονης
επιστήμης:
(1) Νεοπλατωνισμός

Σχολαστικών την οποία κατέκριναν και περιγελούσαν. Κατά συνέπεια, κανένας από τους μεγάλους επιστήμονες της εποχής της Αναγέννησης δεν ανήκε στο ουμανιστικό κίνημα.

Παρ' όλα αυτά, τουλάχιστον δύο διανοητικές τάσεις προετοίμασαν πραγματικά το δρόμο για μεγάλες επιστημονικές προόδους. Η μια ήταν η δημοτικότητα του νεοπλατωνισμού. Η σημασία του φιλοσοφικού αυτού συστήματος για την επιστήμη έγκειται στο ότι πρότεινε ορισμένες ιδέες, όπως λ.χ. την κεντρική θέση του Ήλιου στο ηλιακό σύστημα, καθώς και την υποτιθέμενη θεϊκή ιδιότητα ορισμένων γεωμετρικών σχημάτων, ιδέες που έμελλε να συντελέσουν στην πραγματοποίηση κρίσιμων επιστημονικών αλλαγών. Κατά ειρωνεία της ιστορίας, ο νεοπλατωνισμός φαίνεται πολύ «αντιεπιστημονικός» από τη σύγχρονη σκοπιά, επειδή δίνει έμφαση στο μυστικισμό και στη διαίσθηση, αντί για τον εμπειρισμό ή την αυστηρά λογική σκέψη. Ωστόσο, βοήθησε τους επιστήμονες στοχαστές να αναθεωρήσουν παλιότερες αντιλήψεις που είχαν αποδειχτεί τροχοπέδη στην πρόοδο της μεσαιωνικής επιστήμης, με άλλα λόγια, τους βοήθησε να αποκτήσουν ένα νέο τρόπο σκέψης. Ανάμεσα στους σημαντικότερους επιστήμονες που επηρεάστηκαν από το νεοπλατωνισμό ήταν ο Κοπέρνικος κι ο Κέπλερ.

(2) Μια μηχανιστική
αντίληψη του
σύμπαντος

Μια δεύτερη τάση που συνέβαλε στην πρόοδο της επιστήμης, ήταν πολύ διαφορετική. Ήταν η αύξηση της δημοτικότητας μιας *μηχανιστικής* ερμηνείας του σύμπαντος. Ο μηχανικισμός της Αναγέννησης όφειλε το μεγαλύτερο μέρος της ορμητικότητάς του στη δημοσίευση, το 1543, των έργων του μεγάλου Έλληνα μαθηματικού και φυσικού της αρχαιότητας Αρχιμήδη. Όχι μόνο οι παρατηρήσεις και ανακαλύψεις του ήταν ανάμεσα στις πιο προηγμένες και αξιόπιστες του συνόλου ολόκληρου της ελληνικής επιστήμης, αλλά ο Αρχιμήδης δίδαξε ακόμα την άποψη ότι το σύμπαν λειτουργεί με βάση μηχανικές δυνάμεις, όπως μια μεγάλη μηχανή.

Επειδή η αντίληψή του ήταν διαμετρικά αντίθετη με τη μεταφυσική θεώρηση των νεοπλατωνιστών, που έβλεπαν τον κόσμο να κατοικείται από πνεύματα και να κινείται από υπερφυσικές δυνάμεις, χρειάστηκε λίγος καιρός για να ενισχυθεί. Ωστόσο, ο μηχανικισμός έπαιξε τεράστιο ρόλο στην ανάπτυξη της σύγχρονης επιστήμης, επειδή επέμενε να βρίσκει αξία παρατήρησης και μέτρησης τα αίτια και αποτελέσματα στον φυσικό κόσμο.

Μια άλλη εξέλιξη της Αναγέννησης που συντέλεσε στην άνοδο της σύγχρονης επιστήμης ήταν το γκρέμισμα των

μεσα
διάρκ
με ο
σκέφ
ουσιέ
εμπε
σχολε
τεχνί
σχετί
άρχι
πράξι
κύριο
τομεί
καλλι
και έ
όταν
επινό
τερά
ρειες
γίνει
νη απ
και π
θεωρ
αυξαν
από
ειρων
νται ο
η αιγ,
να φ
άστρ
Με τ
επιστ
(
σης
ασύγ
απόδ
Γη ι
αποτ
Γερμ
πτολι
αποτ
στη ε
Πολα

μεσαιωνικών φραγμών ανάμεσα στη θεωρία και την πράξη. Στη διάρκεια του Μεσαίωνα, οι μόνοι «επιστήμονες» ήταν κληρικοί με σχολαστική μόρφωση που, ούτε για μια στιγμή, δεν σκέφτηκαν να ασχοληθούν με μηχανές, να αναμειξουν χημικές ουσίες ή να κάνουν ανατομία πτωμάτων, επειδή μια τέτοια εμπειρική προσέγγιση της επιστήμης βρισκόταν έξω από το σχολαστικό πλαίσιο. Από την άλλη, υπήρχαν πολυάριθμοι τεχνικοί που είχαν πολύ μικρή μόρφωση και ήξεραν ελάχιστα σχετικά με αφηρημένες θεωρίες. Αλλά, από τον 15ο αιώνα άρχισε να παρατηρείται μια αυξανόμενη σύζευξη θεωρίας και πράξης. Ένας λόγος γι' αυτό ήταν ότι, οι ιδιαίτερου κοινωνικού κύρους καλλιτέχνες της Αναγέννησης γεφύρωσαν και τους δύο τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας. Οι αναγεννησιακοί καλλιτέχνες δεν ήταν μόνο θαυμάσιοι τεχνίτες, αλλά μελέτησαν και έκαναν προόδους στα μαθηματικά και τις φυσικές επιστήμες όταν ερευνούσαν τους νόμους της προοπτικής και της οπτικής, επινόησαν γεωμετρικές μεθόδους για να στηρίξουν τα βάρη τεράστιων τρούλων, μελέτησαν τις διαστάσεις και τις λεπτομέρειες του ανθρώπινου σώματος. Γενικά, συνετέλεσαν ώστε να γίνει η επιστήμη πιο εμπειρική και πιο πρακτικά προσανατολισμένη απ' όσο ήταν πριν. Άλλοι λόγοι γι' αυτή τη σύγκλιση θεωρίας και πράξης ήταν αφενός η παρακμή του κύρους των καθαρά θεωρητικών πανεπιστημίων και αφετέρου ένα ταυτόχρονα αυξανόμενο ενδιαφέρον για την αλχημεία και την αστρολογία από μέρους των εύπορων τάξεων. Και εδώ βλέπουμε μια ειρωνεία. Η αλχημεία και η αστρολογία που σήμερα απορρίπτονται ως αντιεπιστημονικές δεισιδαιμονίες, τον 16ο και 17ο αιώνα η αίγλη τους είχε καταφέρει μερικούς πλούσιους ερασιτέχνες να φτιάξουν εργαστήρια και να υπολογίζουν τις τροχιές των άστρων. Έτσι, η επιστημονική πράξη έγινε κοινωνικά αποδεκτή. Με την κοινωνική αποδοχή άνοιξε ο δρόμος για τη σύγχρονη επιστήμη και τους θριάμβους της.

Οι πραγματικές επιστημονικές επιτεύξεις της Αναγέννησης υπήρξαν αποτελέσματα «πολυεθνικής» εργασίας. Τα ασύγκριτα επιτεύγματα της αστρονομίας: η διατύπωση και απόδειξη της ηλιοκεντρικής θεωρίας, σύμφωνα με την οποία η Γη περιφέρεται γύρω από τον Ήλιο ήταν πρωταρχικά αποτέλεσμα της εργασίας του Πολωνού Κοπέρνικου, του Γερμανού Κέπλερου και του Ιταλού Γαλιλαίου. Ως τον 16ο αιώνα, η πτολεμαϊκή θεωρία, κατά την οποία η Γη μένει ακίνητη και αποτελεί το κέντρο του σύμπαντος, παρέμεινε αδιαφιλονίκητη στη δυτική Ευρώπη. Ο Νικόλαος Κοπέρνικος (1473-1543), ένας Πολωνός κληρικός που είχε απορροφήσει το νεοπλατωνισμό

*Χυτήριο Κανονιών,
του Λεονάρδου*

*Πρόοδος στην
αστρονομία:
η ηλιοκεντρική θεωρία
του Κοπέρνικου*

ενόσω σπούδαζε στην Ιταλία, ήταν ο πρώτος που διατύπωσε ένα εναλλακτικό σύστημα. Ο Κοπέρνικος δεν έκανε καινούργιες παρατηρήσεις, αλλά επανεξέτασε εμπειριστατωμένα τη σημασία των παλιών αστρονομικών δεδομένων. Εμπνευσμένος από τις νεοπλατωνικές υποθέσεις, σύμφωνα με τις οποίες η σφαίρα είναι το τελειότερο σχήμα, ότι η κίνηση είναι περισσότερο θειική από την ακινησία και ότι ο Ήλιος κάθεται θρονιασμένος στο κέντρο του σύμπαντος, κυβερνώντας τα παιδιά του, τους πλανήτες, ο Κοπέρνικος επεξεργάστηκε μια καινούργια ηλιοκεντρική θεωρία. Ιδιαίτερα στο έργο του *Σχετικά με τις περιστροφές των ουρανίων σφαιρών*, που ολοκλήρωσε γύρω στο 1530 αλλά δεν δημοσίευσε πριν από το 1543, επιχειρηματολόγησε ότι η Γη και οι πλανήτες κινούνται γύρω από τον Ήλιο πάνω σε ομόκεντρους κύκλους. Το σύστημα του Κοπέρνικου αυτό καθεαυτό ήταν ωστόσο ατελέστατο, για το λόγο κυρίως ότι ο ίδιος δυσκολευόταν να εναρμονιστεί με τα τότε γνωστά δεδομένα της κίνησης των πλανητών. Επιπλέον, ζητούσε από τους ανθρώπους να απορρίψουν την άποψη που τους επέβαλλε η κοινή λογική, ότι δηλαδή ο Ήλιος κινείται – αφού δίνει την ψευδαίσθηση της κίνησής του στον ουρανό – και ότι η Γη μένει ακίνητη, επειδή καμιά κίνησή της δεν μπορεί να διαπιστωθεί άμεσα από τους κατοίκους της. Και το σοβαρότερο ακόμα, ο Κοπέρνικος ερχόταν σε αντίθεση με εδάφια της Βίβλου, όπου ο Ιησούς του Ναυή διατάζει τον Ήλιο να μείνει ακίνητος. Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα να παραμείνουν μειοψηφία οι οπαδοί της κοπερνίκειας θεωρίας ως τις αρχές του 17ου αιώνα.

Ο Κέπλερος και ο Γαλιλαίος ήταν αυτοί που εξασφάλισαν το θρίαμβο της κοπερνίκειας επανάστασης στην αστρονομία. Ο Ιωάννης Κέπλερος (Johann Kepler, 1571-1630), ένας μυστικιστής στοχαστής που, από πολλές απόψεις, έμοιαζε περισσότερο με μάγο παρά με σύγχρονο επιστήμονα, μελέτησε αστρονομία με σκοπό να διερευνήσει τα μυστικά του Θεού. Η βασική του πεποίθηση ήταν ότι ο Θεός είχε δημιουργήσει τον κόσμο με βάση μαθηματικούς νόμους. Βασιζόμενος στις πρόσφατες και εντυπωσιακά ακριβείς παρατηρήσεις του Δανού Μπράχε (Tycho Brahe, 1546-1601), ο Κέπλερος μπόρεσε να διαπιστώσει ότι δύο υποθέσεις που ο Κοπέρνικος είχε θεωρήσει δεδομένες, δεν συμφωνούσαν με τα στοιχεία της παρατήρησης. Ειδικότερα, ο Κέπλερος αντικατέστησε την κοπερνίκεια πίστη στην ομαλή κυκλική κίνηση των πλανητών με τον δικό του «Πρώτο Νόμο» σύμφωνα με τον οποίο οι ταχύτητες των πλανητών μεταβάλλονται καθώς η απόστασή τους από τον Ήλιο μεταβάλλεται. Αντικατέστησε επίσης μια ακόμα κοπερνίκεια θέση, ότι δηλαδή

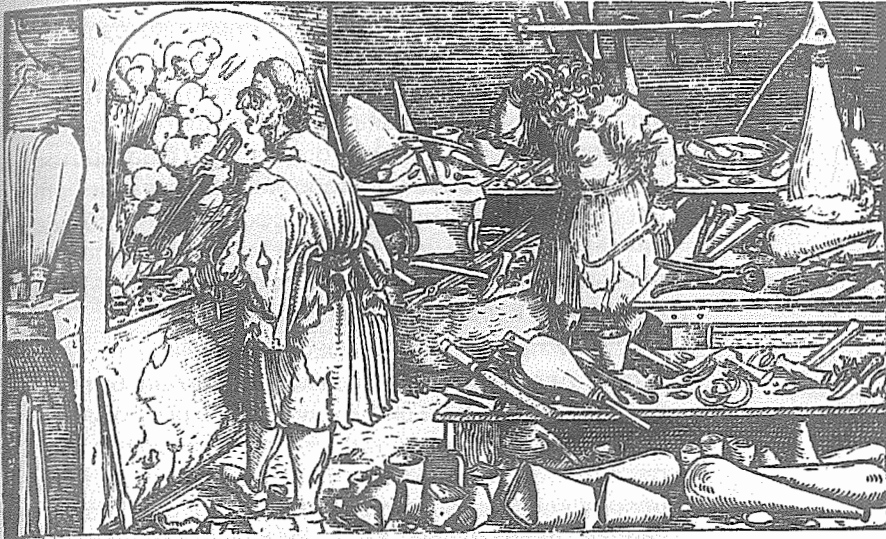
Οι νόμοι της
πλανητικής
κίνησης του Κέπλερου

Αλχημ

οι πλε
του, κ
πάνω
ματολ
μεταξ
στις τ
από τ
αιώνα
προετ
διατυ

Α
σύστη
(Galil
συγκε
τηλεσ
προσί
δορυ
του
ένα σ
σύστη
αποστ
τις αμ
έπειο

Αλχημιστές στο εργαστήριό τους

οι πλανητικές τροχιές είναι κυκλικές, με τον «Δεύτερο Νόμο» του, κατά τον οποίο η Γη και οι άλλοι πλανήτες περιφέρονται πάνω σε ελλειπτικές τροχιές γύρω από τον Ήλιο. Επιχειρηματολόγησε επίσης υπέρ της ύπαρξης μαγνητικών έλξεων μεταξύ Ήλιου και πλανητών, που συγκρατούν τους πλανήτες στις τροχιακές τους κινήσεις. Αυτή η προσέγγιση απορρίφθηκε από τους περισσότερους μηχανιστές επιστήμονες του 17ου αιώνα ως υπερβολικά «μαγική», αλλά στην πραγματικότητα προετοίμασε το δρόμο για το νόμο της παγκόσμιας έλξης που διατυπώθηκε από τον Νεύτωνα στα τέλη του ίδιου αιώνα.

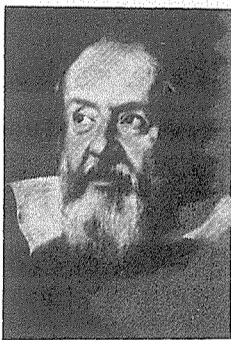
Αν ο Κέπλερος τελειοποίησε το κοπερνίκαιο ηλιοκεντρικό σύστημα από τη σκοπιά της μαθηματικής θεωρίας, ο Γαλιλαίος (Galileo Galilei, 1564-1642) συνετέλεσε στην αποδοχή του συγκεντρώνοντας επιπλέον αστρονομικά δεδομένα. Με ένα τηλεσκόπιο που κατασκεύασε ο ίδιος και που κατάφερε να του προσδώσει μεγεθυντική δυνατότητα τριάντα, ανακάλυψε τους δορυφόρους του Δία, τους δακτύλιους του Κρόνου, τις κηλίδες του Ήλιου. Μπόρεσε ακόμα να διακρίνει ότι ο Γαλαξίας είναι ένα σύνολο ουράνιων σωμάτων ανεξάρτητων από το ηλιακό μας σύστημα και να σχηματίσει κάποια αντίληψη για τις τεράστιες αποστάσεις των απλανών αστέρων. Αν και υπήρξαν πολλοί που τις αμφισβήτησαν, οι ανακαλύψεις αυτές του Γαλιλαίου βαθμιαία έπεισαν την πλειοψηφία των επιστημόνων ότι το κύριο

*Η επιθεβαίωση της
κοπερνίκειας
επανάστασης
από τον Γαλιλαίο*

συμπέρασμα του Κοπέρνικου ήταν αληθινό. Ο τελικός θρίαμβος αυτής της ιδέας, αποκαλείται κοινά Κοπερνίκεια Επανάσταση. Ελάχιστα γεγονότα περισσότερο σημαντικά έχουν συμβεί στην διανοητική ιστορία του κόσμου, εφόσον το γεγονός αυτό ανέτρεψε τη μεσαιωνική κοσμοθεώρηση και έστρωσε το δρόμο για τις σύγχρονες αντιλήψεις της μηχανικής, του σκεπτικισμού και του άπειρου του χρόνου και του διαστήματος. Μερικοί στοχαστές πιστεύουν ωστόσο ότι συνετέλεσε επίσης στην υποβάθμιση του ανθρώπου, εφόσον τον έδιωξε από τη μεγαλειώδη θέση του στο κέντρο του σύμπαντος και τον υποβίβασε σ' ένα απειροελάχιστο σωματίδιο σκόνης μέσα σε μια αβυσσαλέα κοσμική μηχανή.

Ο Λεονάρδος ντα Βίντσι και ο Γαλιλαίος ως φυσικοί

Στην πρώτη σειρά μεταξύ των φυσικών της Αναγέννησης ήταν ο Λεονάρδος και ο Γαλιλαίος. Στην υποθετική περίπτωση που ο Λεονάρδος θα αποτύχαινε ολοκληρωτικά ως ζωγράφος, η συμβολή του στην επιστήμη θα του εξασφάλιζε από μόνη της σημαντική φήμη. Ειδικότερα, η συμβολή του στη φυσική θα υπήρξε καθόλου ευκαταφρόνητη. Αν και δεν έκανε παρά λίγες πλήρεις ανακαλύψεις, το συμπέρασμά του ότι «κάθε σώμα τείνει να πέφτει προς το κέντρο ακολουθώντας το συντομότερο δρόμο» περιείχε τον πυρήνα του νόμου της βαρύτητας. Επιπλέον, διατύπωσε τις αρχές πολλών εφευρέσεων που περιλάμβαναν ένα υποβρύχιο, μια ατμομηχανή, ένα θωρακισμένο άρμα και ένα ελικόπτερο. Ο Γαλιλαίος εξάλλου είναι γνωστός ως φυσικός από το νόμο του της πτώσης των σωμάτων, αμφιβάλλοντας για την παραδοσιακή θεωρία ότι τα σώματα πέφτουν με ταχύτητα ανάλογη προς το βάρος τους, υποστήριξε ότι, σώματα που πέφτουν από διαφορετικά ύψη, κινούνται με ταχύτητες που αυξάνονται ανάλογα με το τετράγωνο του χρόνου κίνησής τους. Απορρίπτοντας τις σχολαστικές έννοιες της απόλυτης βαρύτητας και της απόλυτης ελαφρότητας, υποστήριξε ότι αυτές είναι καθαρά σχετικές έννοιες, ότι όλα τα σώματα έχουν βάρος, ακόμα κι εκείνα που, όπως ο αέρας, είναι αόρατα και ότι σ' ένα χώρο κενό από αέρα όλα τα αντικείμενα θα έπεφταν με την ίδια ταχύτητα. Ο Γαλιλαίος φαίνεται πως είχε ευρύτερη αντίληψη μιας παγκόσμιας δύναμης βαρύτητας από ό,τι ο Λεονάρδος, γιατί αντιλήφθηκε ότι, η δύναμη που συγκρατεί τη Σελήνη κοντά στη Γη και αναγκάζει τους δορυφόρους του Δία να περιφέρονται γύρω του είναι ουσιαστικά η ίδια δύναμη που επιτρέπει στη Γη να έλκει σώματα στην επιφάνειά της. Ποτέ ωστόσο δεν διατύπωσε αυτή την αρχή ως νόμο, ούτε αντιλήφθηκε όλες τις επιπτώσεις, σε αντίθεση με τον Νεύτωνα, περίπου πενήντα χρόνια αργότερα.

Γαλιλαίος

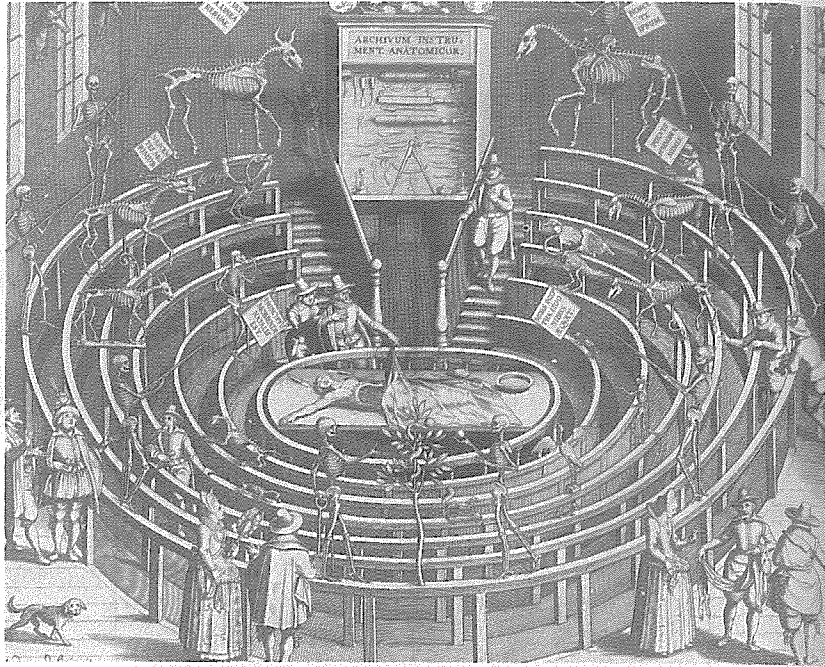
Ο κατά
επιστημονικ
γιατροί συν
κυκλοφορία
Βαλβίδες τη
ενώ ένας ά
σημαντική
δίδαξαν στ
1564) από
περιγραφή
πρακτική έρ
ήταν η επε
Βεσάλιος έ
επιστήμης.
Άλλοι μ
Παράκελσος
(Miguel Ser
Harvey, 157
και τον Κέπ
υλικές, δυν
είχε, κατά
αστρολογία.
παρατήρησ
τους. Αντί ν
ταξίδεψε τ
διαφορετικά
φάρμακα. Π
χημείας και
άμεσα σημα
τη θεραπευτ
η θεολογία,
να ζήσει, αν
αιματος, σε
παρθενογέν
πως το αίμα
μεταφέρετα
τελικά στην
του σώματος
του αίματος
αυτή αφέθη
την καθοδήγ
πραγματοποι
610. Στη

Ο κατάλογος των ιταλικών επιτευγμάτων στους διάφορους επιστημονικούς τομείς είναι εντυπωσιακός. Αρκετοί Ιταλοί γιατροί συνέλεξαν πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με την κυκλοφορία του αίματος. Ένας απ' αυτούς περιέγραψε τις βαλβίδες της καρδιάς, την πνευμονική αρτηρία και την αορτή, ενώ ένας άλλος εντόπισε τις βαλβίδες στις φλέβες. Εξίσου σημαντική ήταν η εργασία μερικών ξένων που ζούσαν και δίδασκαν στην Ιταλία. Ο Βεσάλιος (Andreas Vesalius, 1514-1564) από τις Βρυξέλλες εξέδωσε την πρώτη προσεκτική περιγραφή του ανθρώπινου σώματος που ήταν βασισμένη σε πρακτική έρευνα. Αποτέλεσμα των εκτεταμένων ανατομών του ήταν η επανόρθωση πολλών παλιών σφαλμάτων. Γενικά, ο Βεσάλιος θεωρείται πατέρας της σύγχρονης ανατομικής επιστήμης.

Άλλοι μεγάλοι γιατροί της Αναγέννησης ήταν ο Γερμανός Παράκελσος (Paracelsus, 1493-1547), ο Ισπανός Σερβέτος (Miguel Servetus, 1511-1553) και ο Άγγλος Χάρβυ (William Harvey, 1578-1657). Ο Παράκελσος έμοιαζε με τον Κοπέρνικο και τον Κεπλερο κατά το ότι πίστευε πως πνευματικές, αντί για υλικές, δυνάμεις κυβερνούσαν τη λειτουργία του σύμπαντος. Είχε, κατά συνέπεια, βαθιά πίστη στην αλχημεία και την αστρολογία. Παρ' όλα αυτά, ο Παράκελσος βασίστηκε στην παρατήρηση για να γνωρίσει τις ασθένειες και τις θεραπείες τους. Αντί να ακολουθήσει τις διδαχές των αρχαίων αυθεντιών, ταξίδεψε πολύ, μελετώντας περιπτώσεις ασθενειών σε διαφορετικά περιβάλλοντα και πειραματιζόμενος με πολλά φάρμακα. Πάνω απ' όλα, η επιμονή του στη στενή σχέση χημείας και ιατρικής, επεσκίασε και μερικές φορές επηρέασε άμεσα σημαντικά σύγχρονα επιτεύγματα στη φαρμακολογία και τη θεραπευτική. Ο Σερβέτος, που το κύριο ενδιαφέρον του ήταν η θεολογία, αλλά που εξασκούσε το επάγγελμα του γιατρού για να ζήσει, ανακάλυψε τη μικρή ή πνευμονική κυκλοφορία του αίματος, σε μian απόπειρα να αποδείξει το βάσιμο της παρθενογένεσης του Χριστού από την Παναγία. Περιέγραψε πώς το αίμα εγκαταλείπει τους δεξιούς θαλάμους της καρδιάς, μεταφέρεται στα πνευμόνια για να καθαριστεί, επιστρέφοντας τελικά στην καρδιά για να μεταφερθεί απ' αυτήν σ' όλα τα μέρη του σώματος. Αλλά ο Σερβέτος δεν είχε ιδέα για την επιστροφή του αίματος στην καρδιά μέσα από τις φλέβες. Η ανακάλυψη αυτή αφέθηκε να γίνει από τον Χάρβυ, που είχε σπουδάσει με την καθοδήγηση Ιταλών γιατρών στην Πάδουα. Την ανακάλυψη πραγματοποίησε μετά την επιστροφή του στην Αγγλία, γύρω στο 1610. Στη Διατριβή σχετικά με την κίνηση της καρδιάς,

*Πρόοδος στην
ανατομία
και στην ιατρική*

*Άλλα επιτεύγματα
στην ανατομία και
ιατρική*

Αναπαράσταση ανατομίας

περιέγραψε πώς μια αρτηρία σφιγμένη με έναν επίδεσμο, θα γέμιζε με αίμα στο τμήμα της κοντά στην καρδιά, ενώ το τμήμα της μακριά από την καρδιά θα άδειαζε και, αντίστροφα, πώς θα συνέβαινε το αντίθετο ακριβώς αποτέλεσμα, όταν ο επίδεσμος θα έσφιγγε μια φλέβα. Με τέτοια πειράματα έφτασε στο συμπέρασμα ότι το αίμα βρίσκεται σε συνεχή κυκλοφορία από την καρδιά σε όλα τα μέρη του σώματος και σε συνέχεια επιστρέφει πίσω σ' αυτήν. Έτσι, την εποχή που στοχαστές όπως ο Μονταίν, ο Θερβάντες και ο Σαίξπηρ ανέλυαν τα κίνητρα της ανθρώπινης δραστηριότητας, οι σύγχρονοί τους ανατόμοι και γιατροί διέλυαν στην κυριολεξία ανθρώπινα σώματα και ανακάλυπταν τις κινήτριες δυνάμεις τους.

Η ΕΠΟΧΗ
ΜΕΤΑ
(1517-

Γιατί ο Λόγος
έρχεται, αλλά

Σύμφωνα με
αναλλοιωτή
σωτηρία και
εκλεκτών. Έ
τους ως ένα
συνιστά την

Στο π
θαυμάσιο
Μεσαίωνα
πολιτισμό
ηχώ του
Ένα μεγ
φιλοσοφία
βαθείες σ
ο ουμανισ
στην επι
κατηγορη
την επιδ
πραγματι
στάδια τ
κινήματος

Κεφάλαιο 3

Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗΣ (1517-1600 περίπου)

...Γιατί ο Λόγος του Θεού δεν μπορεί να ακουστεί και να τιμηθεί μέσω κανενός έργου, αλλά μόνο μέσω της πίστης.

Μαρτίνος Λούθηρος.

Για τη Χριστιανική ελευθερία

Σύμφωνα με το σαφές δόγμα της Γραφής, βεβαιώνουμε ότι, με μια αιώνια και αναλλοίωτη απόφαση, ο Θεός αποφάσισε μια για πάντα σε ποιον θα χαρίσει τη σωτηρία και ποιον θα καταδικάσει στην απώλεια... Ως απόδειξη της επιλογής των εκλεκτών, θεωρούμε την ιδιότητά τους αυτή καθαυτή, καθώς και τη δικαίωσή τους ως ένα ακόμα δείγμα της εκδήλωσής της μέχρι να δοξαστούν, γεγονός που συνιστά την ολοκλήρωσή της.

Ιωάννης Καλβίνος, *Θεσμοί*, III.XXI

Στο προηγούμενο κεφάλαιο περιγράφηκε η ανάπτυξη ενός θαυμάσιου πολιτισμού που σημείωσε τη μετάβαση από το Μεσαίωνα στη σύγχρονη εποχή. Έγινε φανερό ότι, αυτός ο πολιτισμός, η Αναγέννηση, ήταν κατά περίεργο τρόπο τόσο μα ηχώ του παρελθόντος όσο και ένας κήρυκας του μέλλοντος. Ένα μεγάλο μέρος της λογοτεχνίας της, της τέχνης της, της φιλοσοφίας της, καθώς και όλων των δοξασιών της, είχαν ρίζες βαθιές στην κλασική αρχαιότητα ή και στο Μεσαίωνα. Ακόμα και ο ουμανισμός της απέπνεε σεβασμό για το παρελθόν. Μόνο στην επιστήμη και την πολιτική σκέψη, καθώς και στην κατηγορηματική διαβεβαίωση του δικαιώματος του ατόμου για την επιδίωξη ελευθερίας και αξιοπρέπειας, υπήρχε κάτι πραγματικά καινούργιο. Αλλά η Αναγέννηση, στα μετέπειτα στάδιά της, συνοδεύτηκε από την ανάπτυξη ενός άλλου κινήματος, της Μεταρρύθμισης (Reformation) που, κατά κάποιο

*Τα τελευταία στάδια
της Αναγέννησης
που συνοδεύτηκαν
από μια θρησκευτική*

Η σχέση μεταξύ
Αναγέννησης
και Μεταρρύθμισης

τρόπο, προανάγγειλε με περισσότερη ακρίβεια τον σύγχρονο κόσμο. Αυτό το κίνημα περιλάμβανε δυο κύριες φάσεις: την Προτεσταντική Επανάσταση, που ξέσπασε το 1517 και κατέληξε στην απόσχιση του μεγαλύτερου μέρους της βόρειας Ευρώπης από το ρωμαιοκαθολικό δόγμα, καθώς και την Καθολική Μεταρρύθμιση που έφτασε στο ζενίθ της γύρω στο 1560. Αν και η τελευταία δεν αποκαλείται επανάσταση, ήταν πραγματικά τέτοια με κάθε έννοια του όρου γιατί προκάλεσε μια βαθειά αλλαγή μερικών από τα καθοριστικά χαρακτηριστικά του καθολικισμού του τέλους του Μεσαίωνα.

Από αρκετές απόψεις, η Αναγέννηση και η Μεταρρύθμιση ήταν στενά συνδεδεμένες. Και οι δύο ήταν προϊόντα του ισχυρού ρεύματος του ατομικισμού που αύξανε την ορμή του κατά τον 14ο και 15ο αιώνα. Και οι δύο είχαν το χαρακτήρα μιας επιστροφής στις αρχικές πηγές: στην πρώτη περίπτωση, επιστροφής στα φιλολογικά και καλλιτεχνικά επιτεύγματα των Ελλήνων και των Ρωμαίων στη δεύτερη, στις γραφές και τα δόγματα των πατέρων της Εκκλησίας. Αλλά, παρ' όλες αυτές τις σημαντικές ομοιότητες, θα ήταν αποπροσανατολιστικό να δούμε τη Μεταρρύθμιση απλώς ως τη θρησκευτική πλευρά της Αναγέννησης. Οι κατευθυντήριες αρχές των δύο κινήματων έχουν συγκριτικά λίγα κοινά. Η ουσία της Αναγέννησης ήταν η αφοσίωση στο ανθρώπινο και το φυσικό, όπου η θρησκεία κατείχε μια σχετικά υποτελή θέση. Το πνεύμα της Μεταρρύθμισης χαρακτηριζόταν από το υπερκόσμιο και την περιφρόνηση των πραγμάτων αυτής της ζωής ως κατώτερων από τα πνευματικά. Κατά τον ουμανιστή, η ανθρώπινη φύση ήταν γενικά καλή κατά την άποψη του Μεταρρυθμιστή, ήταν απεριγραπτα διεφθαρμένη και αχρεία. Οι ηγέτες της Αναγέννησης πίστευαν στην ευγένεια και την ανεκτικότητα: οι οπαδοί του Λούθηρου και του Καλβίνου έδιναν έμφαση στην πίστη και την ομοφωνία. Αν και, τόσο η Αναγέννηση όσο και η Μεταρρύθμιση, σκόπευαν σε μια αναβίωση του παρελθόντος, στην πραγματικότητα ήταν προσανατολισμένες σε διαφορετικές κατευθύνσεις. Το παρελθόν που οι ουμανιστές αγωνίζονταν να ξαναζωντανέψουν ήταν η ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα, παρόλο που μερικοί έβλεπαν τις αρχικές Γραφές ως πηγές μιας αγνής θρησκείας. Οι Μεταρρυθμιστές, αντίθετα, ενδιαφέρονταν κυρίως να επιστρέψουν στη διδασκαλία του Αγίου Παύλου και του Αγίου Αυγουστίνου. Εννοείται ότι η Αναγέννηση, όντας αριστοκρατικό κίνημα, είχε μικρότερη επίδραση στον κοινό άνθρωπο απ' όση η Μεταρρύθμιση.

Για λόγους όπως οι παραπάνω, φαίνεται να δικαιώνεται το

συμπέρασμα της Αντιρροσπία βασικές αιώνια.

Αγιος σχεδόν Ευχαρισ και κοσ αποτελεί χριστιαν ήταν απ τάσεις γ εποχής. από τις είναι αλ από την τους κυ Πολλοί τ το άτομο ήταν κα στές δι είχαν σι εθνικής εκκλησια ιταλικής και για επιβεβλ δρόμους

1. Η ΠΡ

Η Γ πλότητα τις πολι θα ήταν εναντίον θρησκευ κυρίαρχ χωρίς τι ανάπτυξ

συμπέρασμα ότι η Μεταρρύθμιση δεν ήταν πραγματικά τμήμα της Αναγέννησης. Στην πραγματικότητα, αντιπρόσωπευε μια πολύ ριζικότερη ρήξη με τον πολιτισμό του Μεσαίωνα από όσο το κίνημα των ουμανιστών στην καλύτερη περίπτωση. Οι ριζοσπάστες μεταρρυθμιστές δεν είχαν καμιά σχέση με τις βασικές θεωρίες και πρακτικές του χριστιανισμού του 13ου αιώνα. Ακόμα και η ανεπιτήδευτη θρησκεία αγάπης και αυταπάρνησης με σκοπό τη βελτίωση της ψυχής, που δίδασκε ο Άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης, φαινόταν να τους απωθεί σχεδόν εξίσου με τα μυστήρια του δόγματος της Θείας Ευχαριστίας, ή τις αξιώσεις του Ιννοκέντιου Γ' για πνευματική και κοσμική εξουσία. Σε γενικές γραμμές, τα θρησκευτικά αποτελέσματα αυτής της σύγκρουσης με τον μεσαιωνικό χριστιανισμό διαρκούν μέχρι σήμερα. Επιπλέον, η Μεταρρύθμιση ήταν από τη φύση της συνδεδεμένη με ορισμένες πολιτικές τάσεις που έχουν διατηρηθεί κατά τη διάρκεια της σύγχρονης εποχής. Η εθνική συνειδητοποίηση, όπως θα δούμε, ήταν μια από τις κύριες αιτίες της Προτεσταντικής Επανάστασης. Αν και είναι αλήθεια ότι μερικοί από τους ουμανιστές έγραφαν κάτω από την επίδραση της εθνικής τους περηφάνιας, η πλειοψηφία τους κυριαρχούνταν από εντελώς διαφορετικές αντιλήψεις. Πολλοί περιφρονούσαν την πολιτική και ενδιαφέρονταν μόνο για το άτομο· άλλοι, στους οποίους περιλαμβάνεται κι ο Έρασμος, ήταν καθαρά διεθμιστές. Αλλά οι προτεστάντες μεταρρυθμιστές δύσκολα θα μπορούσαν να κερδίσουν οπαδούς αν δεν είχαν συνδέσει το σκοπό τους με την ισχυρή πλημμυρίδα της εθνικής αγανάκτησης στη βόρεια Ευρώπη εναντίον ενός εκκλησιαστικού συστήματος που είχε καταλήξει να θεωρείται ιταλικής προέλευσης σε μεγάλο βαθμό. Για το λόγο αυτό, καθώς και για τους λόγους που αναφέρθηκαν πιο πάνω, θα φαινόταν επιβεβλημένο να θεωρούμε τη Μεταρρύθμιση ως έναν από τους δρόμους που οδήγησαν στον σύγχρονο κόσμο.

1. Η ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Η Προτεσταντική Επανάσταση ξεπήδησε από μια πολλαπλότητα αιτιών, πολλά από τα οποία ήταν στενά συνδεδεμένα με τις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες της εποχής. Τίποτε δεν θα ήταν ανακριβέστερο από το να υποστηριχθεί ότι, η εξέγερση εναντίον της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας ήταν αποκλειστικά θρησκευτικό κίνημα, αν και οι θρησκευτικές ιδέες κατείχαν κυρίαρχη θέση στη σκέψη των Ευρωπαίων του 16ου αιώνα. Αλλά χωρίς τις βασικές πολιτικές αλλαγές στη Βόρεια Ευρώπη και την ανάπτυξη νέων οικονομικών συμφερόντων, ο ρωμαιοκαθολι-

Η Μεταρρύθμιση δεν ήταν πραγματικά τμήμα της Αναγέννησης

Η πολλαπλότητα των αιτιών της Προτεσταντικής Επανάστασης

κισμός δεν θα δοκιμάζε ίσως άλλη εμπειρία εκτός από κείνη της βαθμιαίας εξέλιξης. Παρ' όλα αυτά, εφόσον οι θρησκευτικές αιτίες ήταν οι περισσότερες προφανείς, θα ήταν καλύτερα να τις εξετάσουμε πρώτες.

Για την πλειοψηφία των αρχικών οπαδών του Μαρτίνου Λούθηρου, το κίνημα που εξαπέλυσε ήταν κυρίως μια εξέγερση εναντίον των υλικών και ηθικών παρεκτροπών της καθολικής εκκλησίας. Το ότι τέτοιες παρεκτροπές υπήρξαν, είναι ένα γεγονός που κανείς ιστορικός δεν μπορεί να αρνηθεί. Για παράδειγμα, μεγάλο μέρος του κλήρου τότε είχε ελάχιστη μόρφωση. Μερικοί από τους κληρικούς, έχοντας αποκτήσει τις θέσεις τους με αθέμιτα μέσα, ήταν ανίκανοι να καταλάβουν τα λατινικά της εκκλησιαστικής λειτουργίας που ήταν υποχρεωμένοι να διεξάγουν. Επιπλέον, ένας σημαντικός αριθμός κληρικών ζούσε εξαιρετικά «εγκόσμια» ζωή. Ενώ μερικοί από τους πάπες και επισκόπους ζούσαν με πριγκιπική μεγαλοπρέπεια, οι κατώτεροι κληρικοί επεδίωκαν περιστασιακά να προσπορίζονται οικονομικά οφέλη στις ενορίες τους διατηρώντας ταβέρνες, λέσχες τυχερών παιχνιδιών, ή άλλες κερδοσκοπικές επιχειρήσεις. Μερικοί μοναχοί όχι μόνο παραβίαζαν συστηματικά τον όρκο της παρθενίας τους, αλλά επίσης και μερικά αδιάφορα μέλη του μη μοναχικού κλήρου υπερπηδούσαν τις ταλαιπωρίες που επέβαλλε ο κανόνας της παρθενίας διατηρώντας ερωμένες. Είναι γνωστό ότι ο πάπας Ιννοκέντιος Η', που βρισκόταν στον παπικό θρόνο είκοσι πέντε περίπου χρόνια πριν από την έναρξη της Προτεσταντικής Επανάστασης, είχε οχτώ νόθα παιδιά, μερικά από τα οποία είχαν γεννηθεί πριν από την εκλογή του στο παπικό αξίωμα. Παρατηρούνταν επίσης πολυάριθμες ατασθαλίες σε σχέση με την πώληση εκκλησιαστικών θέσεων και προνομιακών απαλλαγών. Όπως και στην περίπτωση των περισσότερων πολιτικών αξιωμάτων, τα αξιώματα της καθολικής εκκλησίας κατά τη διάρκεια της περιόδου της Αναγέννησης προσφέρονταν στον πρώτο πλειοδότη. Υπολογίζεται ότι ο πάπας Λέων Ι' καρπωνόταν εισόδημα μεγαλύτερο του ενός εκατομμυρίου σημερινών δολλαριών το χρόνο από την πώληση περισσότερων από δύο χιλιάδων εκκλησιαστικών αξιωμάτων. Αυτές οι καταχρήσεις γίνονταν σοβαρότερες από το γεγονός ότι, οι άνθρωποι που αγόραζαν τις θέσεις αυτές, δοκίμαζαν τον ισχυρό πειρασμό να κάνουν την επένδυσή τους να αποδώσει επιβάλλοντας ψηλές αμοιβές για τις υπηρεσίες τους. Η πώληση προνομιακών απαλλαγών ήταν ένα άλλο είδος εκκλησιαστικής διαφθοράς. Η προνομιακή απαλλαγή μπορεί να οριστεί ως εξαίρεση από την

Θρησκευτικά αίτια:
παρεκτροπές στην
καθολική εκκλησία

Πάπας Λέων Ι'

εφαρμογ
που είχε
σης, οι
ρέσεις
γάμου.

παντρευ

Αλλι
μεγαλύτ
πραγματ
τιών και

ένα έγγυ
συνόλου

ζωή και

αυτή η

Θησαυρι

στικούς

ο Ιησού

τους σ

Ουρανό

τον οπο

κοινών

έναντι

πράξεις

παρόμοι

μετέτρε

επιχείρη

παρά δ

παραχω

Για πα

Αυγούστ

συγχωρ

τρίτο τ

δουλειά

από τη

σημαντι

αντικει

Παναγία

θαυματι

οποιον

αναπόφ

απάτες

ότι, οπ

Τίμιου

εφαρμογή ενός νόμου της εκκλησίας ή απαλλαγή από έναν όρκο που είχε γίνει προηγουμένα. Στις παραμονές της Μεταρρύθμισης, οι απαλλαγές που πωλούνταν περισσότερο ήταν εξαιρέσεις από νηστείες και από τους εκκλησιαστικούς κανόνες γάμου. Για παράδειγμα, πρώτα ξαδέρφια μπορούσαν να παντρευτούν πληρώνοντας ένα δουκάτο.

*Η πώληση
συγχωροχαρτιών*

Αλλά οι εκδηλώσεις ανευλάβειας που ξεσήκωσαν τη μεγαλύτερη αγανάκτηση και προκάλεσαν πίεση για την πραγματοποίηση μεταρρυθμίσεων ήταν η πώληση συγχωροχαρτιών και η καθαγίαση ιερών κειμηλίων. Το συγχωροχάρτι ήταν ένα έγγραφο που πιστοποιούσε άφεση αματιών και χάρισμα του συνόλου ή ενός μέρους της προσωρινής τιμωρίας στην επίγεια ζωή και στο καθαρτήριο. Η θεωρία πάνω στην οποία στηρίχτηκε αυτή η άφεση αματιών είναι το περιβόητο δόγμα του Θησαυροφυλακίου των Αρετών, που διατυπώθηκε από σχολαστικούς θεολόγους τον 13ο αιώνα. Σύμφωνα με το δόγμα αυτό, ο Ιησούς και οι Άγιοι, εξαιτίας της «πλεονάζουσας» αρετής τους στη Γη, συσώρευσαν ένα πλεόνασμα αρετής στον Ουρανό. Αυτό το πλεόνασμα συνιστά ένα θησαυρό χάριτος, από τον οποίο ο πάπας μπορεί να κάνει αναλήψεις προς όφελος κοινών θνητών. Αρχικά, τα συγχωροχάρτια δεν εκδίδονταν έναντι χρημάτων, αλλά μόνο ως αμοιβή για φιλανθρωπικές πράξεις, για νηστείες, για συμμετοχή στις σταυροφορίες και παρόμοια. Οι πάπες της Αναγέννησης ήταν εκείνοι που μετέτρεψαν την πώληση συγχωροχαρτιών σε κερδοφόρα επιχείρηση. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούσαν ήταν κάθε άλλο παρά διακριτικές: η διακίνηση των συγχωροχαρτιών συχνά παραχωρούνταν σε τραπεζίτες που έπαιρναν γι αυτά προμήθεια. Για παράδειγμα, οι τραπεζίτες Φούγκερ (Fuggger) στην Αυγούστα της Γερμανίας ήταν επιφορτισμένοι με την πώληση συγχωροχαρτιών του πάπα Λέοντα Ι΄ με αντάλλαγμα το ένα τρίτο των εισπράξεων. Φυσικά, ένα μόνο κίνητρο καθόριζε τη δουλειά τους, εκείνο του μέγιστου κέρδους. Για αιώνες πριν από την Αναγέννηση, η καθαγίαση ιερών κειμηλίων υπήρξε σημαντικό στοιχείο της καθολικής λατρείας. Πιστευόταν ότι αντικείμενα που χρησιμοποιήθηκαν από τον Χριστό ή την Παναγία, καθώς και τα λείψανα των Αγίων, κατείχαν θαυματουργές θεραπευτικές και προστατευτικές ικανότητες για οποιονδήποτε τα άγγιζε ή ερχόταν κοντά τους. Ήταν αναπόφευκτο να ανοίξει αυτή η δοξασία το δρόμο για αμέτρητες απάτες. Οι προληπτικοί χωρικοί μπορούσαν εύκολα να πειστούν ότι, οποιονδήποτε σχεδόν κομμάτι ξύλου ήταν κάποτε τμήμα του Τιμίου Σταυρού. Και δεν σπάνιζαν βέβαια οι κήπηλοι που

Καταχρήσεις που συνδέονταν με την καθαγίαση ιερών κειμηλίων και λειψάνων

Οι καταχρήσεις δεν ήταν οι πρωταρχικές αιτίες της Προτεσταντικής Επανάστασης

Εκτέλεση πωλητή συγχωροχαρτιών

εκμεταλλεύονταν τέτοια ευπιστία όσο καλύτερα μπορούσαν. Τα αποτελέσματα ήταν απίστευτα. Σύμφωνα με τον Έρασμο, οι εκκλησίες της Ευρώπης κατείχαν αρκετό τίμιο ξύλο για να κατασκευάσουν ένα καράβι. Όχι λιγότερα από πέντε αντικινημά κόκκαλα του γαιδάρου που είχε μεταφέρει τον Ιησού στην Ιερουσαλήμ, εκτίθεντο σε διάφορα μέρη, για να μην αναφέρουμε τα δώδεκα κεφάλια του Ιωάννη του Βαπτιστή. Ο Μαρτίνος Λούθηρος βεβαίωνε σε ένα φυλλάδιο που γελοιοποιούσε τον εχθρό του, τον αρχιεπίσκοπο της Μαγεντίας, ότι ο τελευταίος ισχυριζόταν πως είχε στην κατοχή του «μια ολόκληρη λίβρα του ανέμου που φύσηξε για τον προφήτη Ηλία στη σπηλιά του όρους Χορέβ, καθώς και δύο φτερά και ένα αυγό της περιστέρας του Αγίου Πνεύματος».

Οι σύγχρονοι ιστορικοί συμφωνούν ωστόσο, ότι οι παρεκτροπές της καθολικής εκκλησίας δεν υπήρξαν η πρωταρχική θρησκευτική αιτία της Προτεσταντικής Επανάστασης. Ήταν ο ίδιος ο μεσαιωνικός καθολικισμός στο σύνολό του και όχι μόνο οι παρεκτροπές του εκείνο που απέρριπταν οι μεταρρυθμιστές. Άλλωστε, μόλις πριν από το ξέσπασμα της εξέγερσης, τα πράγματα είχαν αρχίσει να προσανατολίζονται προς μία αναμόρφωση της εκκλησίας, προσανατολισμός που, με τον καιρό, θα εξαφάνιζε πιθανώς τα πιο χτυπητά αρνητικά χαρακτηριστικά του συστήματος. Αλλά, όπως συνήθως συμβαίνει στις επαναστατικές περιόδους, οι βελτιώσεις έγιναν πολύ αργά. Άλλες δυνάμεις, ακαταμάχητες, είχαν βαθμιαία αρχίσει να αντρώνονται. Φανερή ανάμεσά τους ήταν η αυξανόμενη αντίδραση εναντίον της σχολαστικής θεολογίας, με την επιτηδευμένη ιερουργική θεωρία της, την πεποιθήσή της στην αναγκαιότητα της συμπλήρωσης της πίστης με καλές πράξεις και το δόγμα της θείας εξουσίας των ιερέων.

Όπως είναι γνωστό, στη μεσαιωνική εκκλησία είχαν αναπτυχθεί δύο συστήματα. Το πρώτο είχε διατυπωθεί από τον Άγιο Αυγουστίνο γύρω στο 400 μ.Χ., στη βάση της διδασκαλίας των Επιστολών του Αποστόλου Παύλου. Στηρίχθηκε στην προϋπόθεση της ύπαρξης ενός παντοδύναμου Θεού, που βλέπει ολόκληρο το δράμα του σύμπαντος σε μια στιγμή. Ούτε ένα σπουργίτι δεν πέφτει στη Γη αν δεν το επιθυμεί η Θεία Βούληση. Η ανθρώπινη φύση είναι απελπιστικά εξασθενωμένη και είναι συνεπώς αδύνατο για τους ανθρώπους να κάνουν καλές πράξεις με τη δική τους θέληση, τόσο αδύνατο όσο και για τα γαιδουράγκαθα να βγάλουν σύκα. Μπορούν να σωθούν μόνο εκείνοι οι θνητοί, στους οποίους ο Θεός, για τους δικούς Του λόγους, έχει προκαθορίσει να κληρονομήσουν την αιώνια

ζωή
δολ
θεο
ακο
εκε
εξώ
πέρ
διό
της
τελι
τον
λογ

Ευρ
φιλέ
απο
την
ανά
θεο
μοίρ
μια
ότι
ιερέ

Επανάσταση

ζωή. Αυτό, στις γενικότατες του γραμμές, ήταν το σύστημα δογμάτων που είναι γνωστό ως Αυγουστινιανό. Ήταν μια θεολογία καλά προσαρμοσμένη στην εποχή του χάους που ακολούθησε την καταστροφή του κλασικού κόσμου. Οι άνθρωποι εκείνης της εποχής έκλιναν προς τη μοιρολατρεία και τον εξώκοσμο, γιατί φαινόταν να βρίσκονται στο έλεος δυνάμεων πέρα από τον έλεγχό τους. Αλλά το δόγμα συνέχισε να διδάσκεται σε όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα, ιδιαίτερα σε μέρη της Γερμανίας, όπου ο αντίκτυπος του πολιτισμού της τελευταίας φάσης του Μεσαίωνα ήταν σχετικά αδύναμος. Για τον Λούθηρο και πολλούς από τους οπαδούς του, φαινόταν η λογικότερη ερμηνεία της χριστιανικής πίστης.

Με την επίτευξη πιο άνετης ζωής στη νότια και στη δυτική Ευρώπη, ήταν φυσικό να αντικατασταθεί η απαισιόδοξη φιλοσοφία του Αυγουστίνου από ένα σύστημα που θα αποκαθιστούσε στους ανθρώπους κάποιο μέτρο περηφάνιας για την κατάστασή τους. Η αλλαγή επιταχύνθηκε επίσης από την ανάπτυξη ενός κυρίαρχου εκκλησιαστικού οργανισμού. Η θεολογία του αυγουστινιανισμού, τοποθετώντας την ανθρώπινη μοίρα στα χέρια του Θεού, έδειχνε να υπονοεί ότι η λειτουργία μιας οργανωμένης εκκλησίας ήταν σχετικά περιττή: ήταν βέβαιο ότι κανένας αμαρτωλός δεν θα βασιζόταν στις υπηρεσίες των ιερέων για να βελτιώσει τις πιθανότητες σωτηρίας του, εφόσον

Η σύγκρουση μεταξύ
δύο διαφορετικών
θεολογικών
συστημάτων: το
Αυγουστινιανό
σύστημα

Η θεολογία του
τέλους του
Μεσαίωνα
των Πέτρου
Λομβαρδού
και Αγίου Θωμά
Ακινάτη

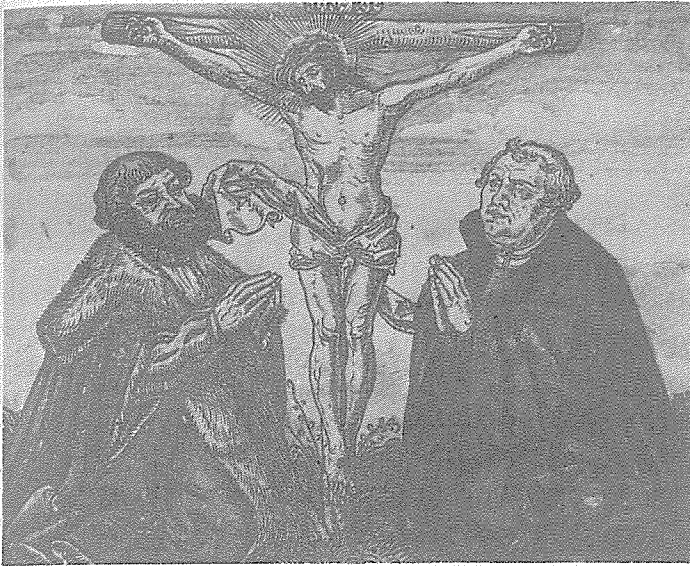

Επαναστάτες χωρικοί και περικικλωμένος ιππότης

εκείνοι που επρόκειτο να σωθούν είχαν ήδη «επιλεγεί» από το Θεό προτού ακόμα γεννηθούν. Το νέο σύστημα πίστης αποκρυσταλλώθηκε τελικά στα σχολαστικά γραπτά του Πέτρου Λομβάρδου και του Αγίου Θωμά Ακινάτη, τον 12ο και 13ο αιώνα. Η ύψιστη αρχή του ήταν η αντίληψη ότι οι άνθρωποι έχουν προικιστεί από το Θεό με την ελευθερία της βούλησης, με τη δύναμη να εκλέγουν το καλό και να αποφεύγουν το κακό. Ωστόσο, οι άνθρωποι δεν θα μπορούσαν να κάνουν αυτή τη σωστή εκλογή εντελώς αβοήθητοι, γιατί χωρίς την βοήθεια της ουράνιας Χάρης θα ήταν πολύ πιθανό να πέσουν στην αμαρτία. Ήταν κατά συνέπεια αναγκαίο να γίνουν κοινωνοί των Αγίων Μυστηρίων, που ήταν τα απαραίτητα μέσα για τη μεταβίβαση της Θείας Χάρης στην ανθρωπότητα. Από τα εφτά Μυστήρια της εκκλησίας, τα τρία σημαντικότερα για τον λαϊκό ήταν το Βάπτισμα, η Μετάνοια, και η Θεία Ευχαριστία. Το πρώτο εξάλειψε το στίγμα του προπατορικού αμαρτήματος και όλων των προηγούμενων αμαρτημάτων· το δεύτερο λύτρωνε τον μετανοημένο αμαρτωλό από την ενοχή· το τρίτο ήταν ιδιαίτερα σημαντικό εξαιτίας του αποτελέσματός του - της ανανέωσης της σωτήριας χάρις του Χριστού πάνω στο Σταυρό. Εκτός από περιπτώσεις άμεσης ανάγκης, κανένα από τα Μυστήρια δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί από άτομα που βρίσκονταν έξω από τις γραμμές του κλήρου. Τα μέλη του κλήρου, που είχαν κληρονομήσει αυτή την εξουσία από τον Απόστολο Πέτρο, είχαν το μονοπώλιο της συνεργασίας με το Θεό για τη συγχώρεση αμαρτιών και για την πραγματοποίηση του θαύματος της Ευχαριστίας, όπου το ψωμί και το κρασί μετουσιώνονται στο σώμα και το αίμα του Σωτήρα.

Η Προτεσταντική Επανάσταση ήταν εξέγερση εναντίον του θεολογικού συστήματος του τέλους του Μεσαίωνα

Η Προτεσταντική Επανάσταση ήταν, σε μεγάλο βαθμό, εξέγερση εναντίον του δεύτερου από τα παραπάνω θεολογικά συστήματα. Αν και τα δόγματα του Πέτρου Λομβάρδου και του Αγίου Θωμά Ακινάτη είχαν ουσιαστικά γίνει μέρος της θεολογίας της εκκλησίας, δεν είχαν ποτέ γίνει καθολικά αποδεκτά. Σε μερικούς Χριστιανούς που ευνοούσαν τον αυγουστινιανισμό, φαινόταν να αφαιρούν κάτι από την παντοδυναμία του Θεού και να αντιφάσκουν με την απλή διδασκαλία του Παύλου, σύμφωνα με την οποία η ανθρώπινη θέληση είναι δέσμια και η ανθρώπινη φύση απεριγράπτα αισχρή. Ακόμα χειρότερο, κατά τη γνώμη των κριτικών αυτών, ήταν το γεγονός ότι η σχολαστική θεολογία ενίσχυε πολύ την εξουσία του κλήρου. Κοντολογής, εκείνοι που ήθελαν οι μεταρρυθμιστές ήταν επιστροφή σε έναν περισσότερο πρωτόγονο χριστιανισμό από εκείνον που επικράτησε μετά τον 13ο αιώνα. Είχαν έντονες τάσεις απόρριψης οποιουδήποτε

Σελίδα από την Καινή Διαθήκη, αναθεωρημένη από τον Λούθηρο, που φαίνεται δεξιά

δόγματος ή πρακτικής που δεν καθαγιαζόταν απεριφραστα στη Βίβλο, ιδιαίτερα στις Επιστολές του Παύλου, ή δεν αναγνωριζόταν από τους Πατέρες της Εκκλησίας. Για το λόγο αυτό, δεν καταδίκασαν μόνο τη θεωρία του κλήρου και του ιερουργικού συστήματος της εκκλησίας, αλλά και μεσαιωνικές προσθήκες στην πίστη, όπως τη λατρεία της Παναγίας, την πίστη στο καθαρτήριο, την επίκληση αγίων, την καθαγίαση κειμηλίων και τον κανόνα της παρθενίας του κλήρου. Οι μεταρρυθμιστές δεν ήταν κατά κανένα τρόπο ρασιοναλιστές: αντίθετα, ήταν περισσότερο καχύποπτοι απέναντι στη λογική απ' ό,τι οι καθολικοί. Το θρησκευτικό τους ιδανικό στηριζόταν στα αυγουσσιανικά δόγματα του προπατορικού αμαρτήματος, την πλήρη εξαχρείωση του ανθρώπινου γένους, τον προκαθορισμό της μοίρας του ανθρώπου και της απουσίας ελευθερίας της βούλησής του, που όλα τους ήταν κατά πολύ δυσκολότερο να δικαιωθούν μέσω του ρασιοναλισμού από ό,τι η φιλελευθεροποιημένη σχολαστική διδασκαλία του Αγίου Θωμά Ακινάτη.

Ως πολιτικό κίνημα, η Προτεσταντική Επανάσταση ήταν

Τα πολιτικά αίτια της
Προτεσταντικής
Επανάστασης:
Η ανάπτυξη εθνικής
συνείδησης

κυρίως αποτέλεσμα δύο εξελίξεων: της ανάπτυξης εθνικής συνείδησης στη βόρεια Ευρώπη και της ανόδου των απόλυτων μοναρχιών. Από το τέλος ακόμα του Μεσαιώνα, υπήρχε ένα αναπτυσσόμενο πνεύμα ανεξαρτησίας από μέρους πολλών λαών έξω από την Ιταλία. Είχαν φτάσει να θεωρούν τη δική τους εθνική ζωή μοναδική και να απεχθάνονται τις επεμβάσεις οποιασδήποτε εξωτερικής προέλευσης. Αν και δεν ήταν εθνικιστές με τη σύγχρονη έννοια, έτειναν να βλέπουν τον πάπα ως ξένο που δεν είχε δικαίωμα να ανακατεύεται στις υποθέσεις της Αγγλίας, της Γαλλίας ή της Γερμανίας. Αυτό το αίσθημα εκδηλώθηκε στην Αγγλία αρκετά νωρίς - στα μέσα του 14ου αιώνα - όταν εκδόθηκαν οι Κανόνες των Πρωτοαγγέλλων και ο νόμος της Προφύλαξης (Praemunire). Ο πρώτος από τους παραπάνω νόμους απαγόρευε διορισμούς από μέρους του πάπα σε εκκλησιαστικά αξιώματα στην Αγγλία. Ο δεύτερος απαγόρευε την έφεση αποφάσεων των αγγλικών δικαστηρίων στη Ρώμη. Ένας νόμος πιο ακραίος από τους παραπάνω εκδόθηκε από το βασιλιά της Γαλλίας το 1438. Ο νόμος αυτός ουσιαστικά καταργούσε κάθε παπική εξουσία στη χώρα, συμπεριλαμβανομένου και του δικαίωματος των διορισμών σε εκκλησιαστικά αξιώματα καθώς και του δικαίωματος επιβολής φόρων. Στους κοσμικούς δικαστές δόθηκε το δικαίωμα να ρυθμίζουν τις εκκλησιαστικές υποθέσεις στις περιοχές δικαιοδοσίας τους. Στη Γερμανία, παρά το γεγονός της απουσίας πολιτικής ενότητας, το εθνικό συναίσθημα κάθε άλλο παρά ανύπαρκτο ήταν. Εκφραζόταν σε επιθέσεις κατά του κλήρου από την Αυτοκρατορική Δίαιτα καθώς και σε πολυάριθμα διατάγματα των ηγεμόνων ανεξάρτητων κρατών που απαγόρευαν διορισμούς σε εκκλησιαστικά αξιώματα και πώληση συγχωροχαρτιών χωρίς τη συγκατάθεσή τους.

Η άνοδος των
απόλυτων μοναρχών

Η ανάπτυξη εθνικής συνείδησης σ' όλες αυτές τις χώρες προχωρούσε ταυτόχρονα με την άνοδο απόλυτων μοναρχών. Πραγματικά, θα ήταν δύσκολο να υπολογιστεί πόσο από το εθνικό συναίσθημα ήταν αυθόρμητο και πόσο υποκινούνταν από φιλοδοξούς ηγέτες με πρόθεση να αυξήσουν την εξουσία τους. Όπως και να ήταν, είναι σίγουρο ότι οι αξιώσεις των ηγεμόνων για απόλυτη εξουσία αναπόφευκτα θα κατέληγαν να συγκρούστούν με τη Ρώμη. Κανένας απόλυτος μονάρχης δεν ήταν δυνατό να ανεχτεί για πολύ την εξαίρεση της θρησκείας από τη σφαίρα δικαιοδοσίας του. Δεν θα μπορούσε να είναι απόλυτος μονάρχης όσο θα υπήρχε διπλή δικαιοδοσία μέσα στο βασίλειό του. Η επιθυμία των ηγεμόνων να ελέγξουν την εκκλησία είχε προκληθεί αρχικά από την αναβίωση του ρωμαϊκού δικαίου και

συγκεκρι
ασκούσι
Μετά τ
εύκολο
θα μπο
κράτου
των από
φιλοδοξ
κάτω απ
αυξανό

Οι
οικονομ
που αν
βλέπου
ανησυχί
κατάστ
Αλλά δε
όλες τι
πλούτο
δοξασί
στους
του εκ
φορολό
καταλή
ο συντρ
για να μ
μορφή
μετάλλ
στοιχεί
βασιλιά
περιορί
κώλυμα
έντονη
στόλου
Αλλά
εκκλησ
μοναστ
τερη ε
ϊδιαίτερ
κατώτε
εξαιτία
Πολλοί
Εκκλησ

συγκεκριμένα του δόγματος σύμφωνα με το οποίο ο λαός ασκούσε όλες τις εξουσίες του μέσω του κοσμικού ηγέτη του. Μετά την αποδοχή του δόγματος αυτού ήταν συγκριτικά εύκολος ο ενστερνισμός της ιδέας ότι όλες οι παπικές εξουσίες θα μπορούσαν νόμιμα να αναληφθούν από τον αρχηγό του κράτους. Οποιοσδήποτε όμως κι αν ήταν οι αιτίες της ανόδου των απόλυτων μοναρχιών, δεν μπορεί να υπάρξει αμφιβολία ότι η φιλοδοξία των κοσμικών ηγεμόνων να εγκαθιδρύσουν εκκλησίες κάτω από τον δικό τους έλεγχο ήταν μια πρωταρχική αιτία του αυξανόμενου ανταγωνισμού με τη Ρώμη.

Οι ιστορικοί διαφωνούν ως προς τη σημασία των οικονομικών αιτιών της Προτεσταντικής Επανάστασης. Εκείνοι που αντιλαμβάνονται το κίνημα ως θρησκευτικό πρωταρχικά, βλέπουν τον 16ο αιώνα ως περίοδο βαθειάς και αγωνιώδους ανησυχίας γύρω από τα πνευματικά προβλήματα. Μια τέτοια κατάσταση μπορεί κάλλιστα να χαρακτηρίζει τις λαϊκές μάζες. Αλλά δεν αλλάζει το γεγονός ότι, τον 16ο αιώνα, όπως και σε όλες τις εποχές, υπήρχαν άρχουσες ομάδες, πεινασμένες για πλούτο και απόλυτα πρόθυμες να χρησιμοποιήσουν τις λαϊκές δοξασίες για τους δικούς τους σκοπούς. Πρωταρχικός ανάμεσα στους οικονομικούς στόχους τέτοιων ομάδων, ήταν η απόκτηση του εκκλησιαστικού πλούτου και η κατάργηση της παπικής φορολογίας. Στην πορεία της ιστορίας της, η Εκκλησία είχε καταλήξει να είναι μια απέραντη οικονομική αυτοκρατορία: ήταν ο συντριπτικά μεγαλύτερος γαιοκτήμονας της δυτικής Ευρώπης, για να μην αναφερθούμε στον τεράστιο κινητό της πλούτο με τη μορφή πολυτελών επιπλώσεων, έργων τέχνης, πολύτιμων μετάλλων και λίθων και άλλων. Μερικά από αυτά τα περιουσιακά στοιχεία είχαν περιέλθει στην κατοχή της εκκλησίας ως δωρεές βασιλιάδων, ευγενών, και άλλων ευσεβών. Οι θρησκευτικοί περιορισμοί της φορολογίας συνιστούσαν επίσης ενοχλητικό κώλυμα για τους κοσμικούς ηγεμόνες. Οι βασιλιάδες, με την έντονη επιθυμία τους να αποκτήσουν μεγάλους στρατούς και στόλους, είχαν άμεση ανάγκη επιβολής περισσότερων φόρων. Αλλά ο καθολικός νόμος απαγόρευε τη φορολογία της εκκλησιαστικής περιουσίας. Η εξαίρεση της επισκοπικής και μοναστηριακής ιδιοκτησίας από τη φορολογία σήμαινε μεγαλύτερη επιβάρυνση της περιουσίας μεμονωμένων ιδιοκτητών, ιδιαίτερα της περιουσίας εμπόρων και τραπεζιτών. Επιπλέον, οι κατώτεροι ευγενείς της Γερμανίας απειλούνταν με εξαφάνιση εξαιτίας της κατάρρευσης της φεουδαρχικής οικονομίας. Πολλοί απ' αυτούς κοιτάζαν με βουλιμία τα κτήματα της Εκκλησίας. Αν μπορούσε μόνο να επινοηθεί μια δικαιολογία για

*Οικονομικά αίτια:
Η επιθυμία δήμευσης
του πλούτου της
Καθολικής Εκκλησίας*

Λούθηρος

την απαλλοτριώσή τους, ή δύσκολη θέση των γαιοκτημόνων αυτών ίσως να καλύτερευε.

Η παπική φορολογία, τις παραμονές της Προτεσταντικής Επανάστασης, είχε προσλάβει μια πολύπλοκη ποικιλία εξοργιστικών μορφών. Η κυριότερη ήταν η δεκάτη, που υποτίθεται ότι συνιστούσε το ένα δέκατο του εισοδήματος κάθε χριστιανού που αυτός πλήρωνε για την ενίσχυση της εκκλησίας της ενορίας του. Ακολουθούσαν αμέτρητες εισφορές που έμπαιναν στο παπικό χρηματοκιβώτιο για συγχωροχάρτια, απαλλαγές, εφέσεις κατά δικαστικών αποφάσεων κ.λ.π. Τα ποσά που συγκεντρώνονταν από την παροχή εκκλησιαστικών υπηρεσιών καθώς και οι ετήσιες (annatae) προμήθειες που επιβαλλόταν να πληρώσει από το εισόδημα του πρώτου χρόνου άσκησης του λειτουργήματός του κάθε επίσκοπος και ιερέας, ήταν επίσης μορφές παπικής φορολογίας, εφόσον οι αξιωματούχοι που τις πλήρωναν αποζημιώνονταν σε τελευταία ανάλυση από αυξημένη φορολογία του ποιμνίου τους. Η κύρια όμως αντίρρηση σ' αυτούς τους φόρους, δεν περιοριζόταν στο ότι ήταν τόσο πολλοί και επαχθείς. Η πραγματική βάση της δυσαρέσκειας κατά των παπικών φορολογιών ήταν η ιδιότητά τους να απομυζούν τις βόρειες χώρες από μεγάλο μέρος του πλούτου τους που κατέληγε να πλουτίζει την Ιταλία. Από οικονομική άποψη, ήταν σαν κάποιος ξένος ηγεμόνας να είχε κατακτήσει τα βορειοευρωπαϊκά έθνη και να τα είχε υποχρεώσει να πληρώνουν φόρο υποτέλειας. Μερικοί Γερμανοί και Άγγλοι σκανδαλίζονταν επίσης από το γεγονός ότι, τα περισσότερα από τα ποσά που συγκεντρώνονταν, δεν χρησιμοποιούνταν για θρησκευτικούς σκοπούς αλλά σπαταλούνταν από πολύ κοσμικότροπους πάπες για τη διατήρηση πολυτελών ανακτορικών αυλών. Η αιτία της δυσαρέσκειας, ωστόσο, ήταν πιθανώς τόσο οικονομική όσο και ηθική.

Ένα τρίτο σημαντικό οικονομικό αίτιο της Προτεσταντικής Επανάστασης ήταν η σύγκρουση των φιλοδοξιών της νέας εμπορικής τάξης και των ασκητικών ιδεωδών του μεσαιωνικού χριστιανισμού. Οι μεσαιωνικοί σχολαστικοί φιλόσοφοι είχαν υποστηρίξει ότι η επιχειρηματική δραστηριότητα με σκοπό μεγάλο κέρδος ήταν ουσιαστικά ανήθικη. Κανείς δεν έχει δικαίωμα για περισσότερο από μια λογική αμοιβή ως αντιπαροχή των υπηρεσιών που παρέχει στην κοινωνία. Όλος ο πλούτος που υπερβαίνει αυτό το όριο, θα πρέπει να δίνεται στην εκκλησία προκειμένου να μοιραστεί στους φτωχούς. Ο έμπορος ή ο τεχνίτης που αγωνίζεται να γίνει πλούσιος σε βάρος του λαού, δεν είναι στην πραγματικότητα καλύτερος από έναν κοινό κλέφτη. Η επικράτηση ενός επιχειρηματία απέναντι σ' έναν

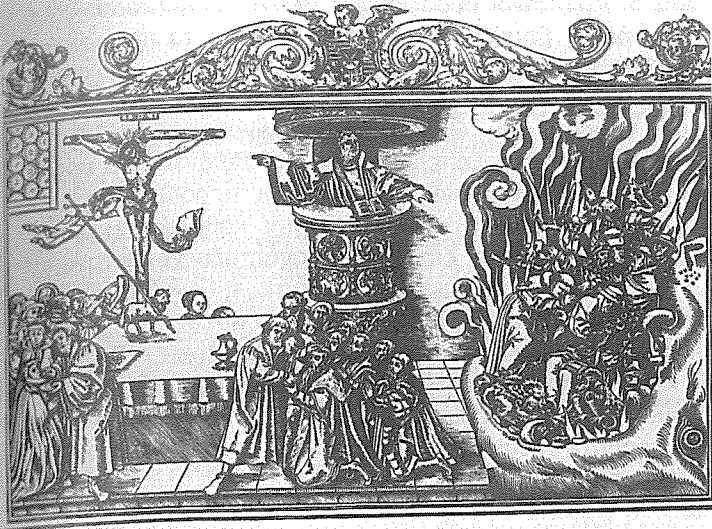
Δυσαρέσκεια
κατά της
παπικής φορολογίας

Σύγκρουση μεταξύ
φιλοδοξιών των
εμπόρων και
ασκητικών ιδεωδών
της Εκκλησίας

ανταγων
ημερομ
αμαρτωλ
δάνεια
κίνδυνο.
γιατί στε
ανήκουν
να ζει χ

Αν
πως τα
Εκκλησί
καθολικ
Ωστόσο,
καπιταλι
οικονομ
μένοι οι
τις υπηρ
και δεν
βάλει ό
μόνο για
εργατικ
ανάπτυξ
βίαη σύ
χρημάτ
ενδιέφε

Ο Λούθηρος ιεροκήρυκας

ανταγωνιστή του με το ρίξιμο των τιμών ή με τη συμπίεση των ημερομισθίων, είναι αντίθετη με κάθε νόμο και ηθική. Εξίσου αμαρτωλή είναι η άσκηση της τοκογλυφίας· η χρέωση τόκου για δάνεια που δεν συνεπάγονται πραγματικό επιχειρηματικό κίνδυνο. Αυτό είναι καθαρή ληστεία, υποστήριζαν οι σχολαστικοί, γιατί στερεί τον δανειζόμενο από κέρδη που δικαιωματικά του ανήκουν· είναι αντίθετη στη φύση γιατί επιτρέπει στον δανειστή να ζει χωρίς να δουλεύει.

Αν και θα απέχουμε πολύ από την αλήθεια αν πιστέψουμε πως τα παραπάνω δόγματα τηρούνταν με ευλάβεια από την Εκκλησία, παρέμεναν εντούτοις ένα συστατικό στοιχείο του καθολικού ιδεώδους, τουλάχιστο μέχρι το τέλος του Μεσαίωνα. Ωστόσο, πριν τελειώσει ο Μεσαίωνας, ένας δυναμικός καπιταλισμός είχε αρχίσει να υποσκελίζει την παλιά στατική οικονομία της μεσαιωνικής αυτεχνίας. Δεν ήταν πια ευχαριστημένοι οι έμποροι και οι βιοτέχνες με ένα απλό «μεροκάματο» για τις υπηρεσίες που πρόσφεραν στην κοινωνία. Απαιτούσαν κέρδη και δεν μπορούσαν να καταλάβουν τι δουλειά είχε η Εκκλησία να βάλει όρια στα εισοδήματά τους. Τα ημερομίσθια ήταν καλά μόνο για τους εργάτες, που δεν είχαν ούτε το μυαλό ούτε την εργατικότητα να κυνηγήσουν τα μεγάλα κέρδη. Επιπλέον, η ανάπτυξη της τραπεζικής δραστηριότητας σήμαινε μια ακόμα βίαιη σύγκρουση με την Εκκλησία. Όσο ο τομέας του δανεισμού χρημάτων βρισκόταν στα χέρια Εβραίων και Μουσουλμάνων, λίγο ενδιέφερε αν η τοκογλυφία στιγματιζόταν ως αμάρτημα. Αλλά

*Αποτελέσματα της
ανόδου του
ανταγωνιστικού
καπιταλισμού*

τώρα οι Χριστιανοί συσώρευαν πλούτη χρηματοδοτώντας τις επιχειρήσεις βασιλιάδων και εμπόρων και τα πράγματα είχαν αλλάξει. Η νέα γενιά τραπεζιτών απεχθάνονταν τα κηρύγματα ότι η κερδοφόρα αγοραπωλησία χρήματος ήταν αντίθετη με τους νόμους του Θεού. Τους φαίνονταν σαν απόπειρες εκπροσώπων ενός ξεπερασμένου παρελθόντος να υπαγορεύσουν τους κανόνες μιας νέας εποχής προόδου. Γιατί όμως η Ιταλία δεν απομακρύνθηκε από την καθολική εκκλησία, αν πάρουμε υπόψη την εκτεταμένη ανάπτυξη χρηματαγοράς και εμπορίου σε πόλεις όπως η Φλωρεντία, η Γένοβα, το Μιλάνο, η Βενετία; Ίσως μια εξήγηση μπορεί να βρεθεί στο γεγονός ότι τέτοιες επιχειρηματικές δραστηριότητες είχαν ριζώσει νωρίτερα και βαθύτερα στην Ιταλία από ό,τι στα περισσότερα μέρη της Γερμανίας. Είχαν θεσμοθετηθεί εδώ και τόσο πολύ καιρό, ώστε οποιαδήποτε πιθανότητα σύγκρουσής τους με τα θρησκευτικά ιδεώδη είχε σε μεγάλο βαθμό αγνοηθεί. Εξάλλου, η θρησκεία για ένα μεγάλο ποσοστό των Ιταλών, έμοιαζε με εκείνη των αρχαίων Ρωμαίων: ήταν εξωτερική και μηχανική περισσότερο, παρά εσωτερική και πνευματική. Για πολλούς βορειοευρωπαίους, αντίθετα, η θρησκεία είχε μια βαθύτερη σημασία. Ήταν ένα σύστημα δογμάτων και εντολών που έπρεπε να τηρούνται κατά γράμμα, αν δεν ήθελαν να υποστούν την τρομερή οργή ενός εκδικητικού Θεού. Ήταν, κατά συνέπεια, πολύ πιθανότερο να ενοχληθούν από τη διάσταση μεταξύ εγκόσμιας πρακτικής και δογμάτων πίστης.

Γιατί η Προτεσταντική Επανάσταση άρχισε στη Γερμανία

Το σύνολο των αιτίων της έναρξης της Προτεσταντικής Επανάστασης στη Γερμανία είναι τόσο περιπλοκό ώστε μόνο λίγοι από τους πιθανούς παράγοντες μπορούν να υποβληθούν στον μελετητή ως ιδέες για εξέταση. Ήταν η Γερμανία σχετικά πιο καθυστερημένη από τις περισσότερες χώρες της δυτικής Ευρώπης; Την είχε αγγίξει τόσο επιφανειακά η Αναγέννηση ώστε η μεσαιωνική θρησκολημία παρέμεινε τελείως κυριαρχική; Ή μήπως οι οικονομικοί παράγοντες λειτουργούσαν αποφασιστικότερα στη Γερμανία, από οπουδήποτε αλλού; Η Εκκλησία της Γερμανίας κατείχε ένα τεράστιο ποσοστό των καλύτερων αγροτικών εκτάσεων και υπάρχουν στοιχεία ικανά να τεκμηριώσουν την άποψη ότι η χώρα ξεχειλίζει από δυσάρεσκεια εξαιτίας μιας πολύ γρήγορης μετάβασης από τη στατική οικονομία στην οικονομία του κέρδους και του ημερομισθίου. Φαίνεται να είναι αλήθεια, τελικά, ότι η Γερμανία υπήρξε θύμα της διαφθοράς των Καθολικών σε μεγαλύτερο βαθμό από τις περισσότερες χώρες. Πόσο κρίσιμο υπήρξε το χτύπημα που επέφεραν όλοι οι πιο πάνω παράγοντες, είναι αδύνατο να αποφανθούμε, αλλά τουλάχισ-

στο είναι της Λουβ Γαλλία, η υπερασπικ ήταν αδύ λόγο, ο π έδαφος γ

1. Η αυγή του επανάστα μπορούσε προσδώ τους. Έ Μαρτίνος γονείς το χωράφια Μάνσφελ εισόδημα περιβάλλ Στο σπίτι το μυαλό δαιμόνων του τον ε του επέμ ενέγραψε Ερφούρτη πανεπιστι κάτι παρα ενώ επέ δρόμο μ πέσει στ τον αφή μοναχός. της Ερφ Εκεί του. Κατ αναριθμη γαλήνη. χωρίς να βασάνιζε απελπισί βρίσκεται

στο είναι σίγουρο ότι έδωσαν την άμεση ώθηση για το ξέσπασμα της Λουθηρανής εξέγερσης. Σε αντίθεση με την Αγγλία και τη Γαλλία, η Γερμανία δεν είχε έναν ισχυρό βασιλιά για να υπερασπίσει τα συμφέροντά της απέναντι στον παπισμό. Η χώρα ήταν αδύνατη και διαιρεμένη. Τουλάχιστο ενμέρει γι' αυτό το λόγο, ο πάπας Λέων Ι΄ διάλεξε τη Γερμανία ως προσφορότερο έδαφος για την πώληση συγχωροχαρτιών.

Ι. Η ΛΟΥΘΗΡΑΝΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ. Με την αυγή του 16ου αιώνα, η Γερμανία ήταν ώριμη για θρησκευτική επανάσταση. Το μόνο που χρειαζόταν ήταν ένας ηγέτης που θα μπορούσε να ενώσει τα δυσαρεστημένα στοιχεία και να προσδώσει μια κατάλληλη θεολογική στίλβη στις απαιτήσεις τους. Ένας τέτοιος ηγέτης δεν άργησε να εμφανιστεί. Ο Μαρτίνος Λούθηρος γεννήθηκε στη Θουριγγία το 1483. Οι γονείς του ήταν χωρικοί, αλλά ο πατέρας του είχε αφήσει τα χωράφια λίγο μετά το γάμο του για να δουλέψει στα ορυχεία του Μάνσφελντ. Εκεί κατάφερε να κερδίζει ένα σχετικά καλό εισόδημα και να προσληφθεί στο κοινοτικό συμβούλιο. Το πρώτο περιβάλλον του νεαρού Μαρτίνου κάθε άλλο παρά ιδανικό ήταν. Στο σπίτι τον μαστίγωναν για το παραμικρό μέχρι να ματώσει, ενώ το μυαλό του ήταν γεμάτο από φρικτά τρομακτικές παραστάσεις δαιμόνων και μαγισσών. Μερικές απ' αυτές τις δεισιδαιμονίες του τον ακολούθησαν μέχρι το τέλος της ζωής του. Οι γονείς του επέμεναν να γίνει δικηγόρος και, για το σκοπό αυτό, τον ενέγραψαν σε ηλικία δέκα οχτώ χρονών στο πανεπιστήμιο της Ερφούρτης. Στη διάρκεια των πρώτων τεσσάρων χρόνων του στο πανεπιστήμιο, ο Λούθηρος εργάστηκε σκληρά, κερδίζοντας έτσι κάτι παραπάνω από μια συνηθισμένη φήμη λογίου. Αλλά το 1505, ενώ επέστρεφε σπίτι του από μια επίσκεψη τον βρήκε στο δρόμο μια τρομερή καταιγίδα και μια αστραπή τον έκανε να πέσει στο έδαφος. Γεμάτος τρόμο μήπως ο οργισμένος Θεός τον αφήσει στον τόπο, ορκίστηκε στην Αγία Άννα να γίνει μοναχός. Λίγο αργότερα μπήκε στο αυγουστινιανό μοναστήρι της Ερφούρτης.

Εκεί αφοσιώθηκε στη μελέτη της κατάστασης της ψυχής του. Κατεχόμενος από την ιδέα ότι οι αμαρτίες του ήταν αναρίθμητες, αγωνίστηκε απελπισμένα να πετύχει την ψυχική γαλήνη. Έκανε ατέλειωτες αγρύπνιες και περνούσε μέρες χωρίς να τρώει τίποτε. Όσο περισσότερο όμως νήστευε και βασάνιζε τον εαυτό του, τόσο μεγάλωνε το άγχος και η απελπισία του. Έχοντας μάθει ότι ο δρόμος προς τη σωτηρία βρίσκεται στην αγάπη του Θεού, ήταν έτοιμος να εγκαταλείψει

Το δόγμα της
δικαίωσης
με μόνη την πίστη

τα πάντα απελπισμένος. Πώς μπορούσε να αγαπήσει ένα Όν που δεν ήταν καν δίκαιο, που σώζει μόνο εκείνους που Του αρέσει: «Να Τον αγαπήσω;» σκεφτόταν. «Δεν Τον αγαπώ, Τον μισώ». Αλλά με τον καιρό, καθώς μελετούσε τις Γραφές, ιδιαίτερα την ιστορία της Σταύρωσης, αποκτούσε μια νέα θεώρηση των μυστηρίων της χριστιανικής θεολογίας. Εντυπωσιάστηκε βαθύτατα από την ταπείνωση του Σωτήρα κατά τον σταυρικό Του θάνατο. Για το καλό της αμαρτωλής ανθρωπότητας, ο Χριστός, ο Θεάνθρωπος, διάλεξε την τύχη των κοινών εγκληματιών. Για ποιον άλλο λόγο θα μπορούσε να το κάνει πέρα από αγάπη για τα πλάσματά Του; Έτσι ο Θεός της καταγιγδας, που το κύριο χαρακτηριστικό του φαινόταν να είναι η οργή, αποκαλύφθηκε σαν ένας πατέρας που λυπάται τα παιδιά Του. Κι αυτό ήταν ένα θαύμα που καμιά ανθρώπινη λογική δεν μπορούσε να κατανοήσει. Γι' αυτό θα έπρεπε να ιδωθεί μέσω της πίστης με την πίστη και μόνο με την πίστη, κατέληξε ο Λούθηρος, μπορούν οι άνθρωποι να δικαιωθούν μπροστά στο Θεό. Αυτό το δόγμα της δικαίωσης με μόνη την πίστη, σε αντίθεση με τη σωτηρία μέσω «καλών πράξεων», γρήγορα έγινε το κεντρικό δόγμα της λουθηρανής θεολογίας.

Η εξέγερση
του Λουθήρου
εναντίον της πώλησης
συγχωροχαρτιών

Αλλά πριν ο Λούθηρος συμπληρώσει το θεολογικό του σύστημα, προσκλήθηκε από το πανεπιστήμιο της Βιπτεμβέργης που μόλις είχε ιδρυθεί από τον Φρειδερίκο τον Σοφό της Σαξονίας να κάνει διαλέξεις σχετικά με τον Αριστοτέλη και τη Βίβλο. Εκεί ήρθε αντιμέτωπος με ένα γεγονός που αποτέλεσε τη σπίθα έναυσης της Προτεσταντικής Επανάστασης. Το 1517, ένας ασυνείδητος δομηνικανός μοναχός που ονομαζόταν Τέτσελ (Teizel), εμφανίστηκε στη Γερμανία ως πλανόδιος πωλητής συγχωροχαρτιών. Αποφασισμένος να βγάλει όλα περισσότερα χρήματα μπορούσε για τον πάπα Λέοντα Ι' και τον αρχιεπίσκοπο της Μαγεντίας που τον είχε προσλάβει, ο Τέτσελ σκόπιμα παρουσίαζε τα συγχωροχάρτια ως εισπήρια εισόδου στον παράδεισο. Αν και του είχε απαγορευτεί η είσοδος στη Σαξονία, έφτασε στα σύνορα του κράτους εκείνου, και πολλοί κάτοικοι της Βιπτεμβέργης έσπευσαν να αγοράσουν τη σωτηριά τους σε μια αρκετά ελκυστική τιμή. Ο Λούθηρος έφριξε μ' αυτή την αποκάλυπτη εκμετάλλευση της άγνοιας του κόσμου. Συνέταξε τότε τις περίφημες *Ενενήντα πέντε θέσεις* του με τις οποίες καταδίκασε την πώληση συγχωροχαρτιών και τις τοιχοκόλλησε, σύμφωνα με τις συνήθειες της εποχής, στην πόρτα της εκκλησίας του κάστρου στις 31 Οκτωβρίου 1517. Κατόπιν τις τύπωσε και τις έστειλε σε φίλους του που έμεναν σε διάφορες πόλεις. Γρήγορα έγινε φανερό ότι οι *Ενενήντα πέντε*

θέσεις ε
ολόκληρο
σταλμένο
αλαζονικ
εναντίον
Τέτσελ κ
Ρώμης ε
Έχον
πάπας, ο
διέταξε
υποχρεώ
Λούθηρο
κήρυγμα
έμφαση
απαντήσε
από τα σ
του θρη
ρωμαιοκό
διακόψει
Το 1520,
βούλλα
μετανοή
ζόταν ως
την προ
διατάχθη
τιμωρηθε
την εξου
που πρό
κράτους
αλλά δε
Αυτοκρα
να παρο
Βόρμη,
αποτελοι
Εκκλησία
άρνηση
υποστηρι
γύρισε σ
να εκβί
ταραχοπι
προλάβε
Φρειδερ
κάθε κι

θέσεις εξέφραζαν τα αισθήματα ενός ολόκληρου έθνους. Σε ολόκληρη τη Γερμανία, ο Λούθηρος χαιρετίστηκε ως ηγέτης σταλμένος από το Θεό για να γκρεμίσει την εξουσία ενός αλαζονικού και υποκριτικού κλήρου. Ξέσπασε βίαιη αντίδραση εναντίον της πώλησης συγχωροχαρτιών και ο λαός κυνήγησε τον Τέτσελ και τον έδιωξε από τη χώρα. Η εξέγερση εναντίον της Ρώμης είχε αρχίσει.

Έχοντας χάσει τα εισοδήματά του από τα συγχωροχάρτια, ο πάπας, αναπόφευκτα, ανέλαβε δράση. Στις αρχές του 1518 διέταξε τον ηγούμενο του αυγουστιανού τάγματος να υποχρεώσει τον αντάρτη μοναχό του να μετανοήσει. Ο Λούθηρος όχι μόνο αρνήθηκε, αλλά και δημοσίευσε ένα κήρυγμα όπου διατύπωνε τις απόψεις του με περισσότερη έμφαση από ποτέ. Αναγκασμένος από τους επικριτές του να απαντήσει σε ερωτήματα που αφορούσαν και σε άλλα σημεία πέρα από τα συγχωροχάρτια, βαθμιαία έφτασε να αντιληφθεί ότι η δική του θρησκεία ήταν τελειώς ασυμβίβαστη με εκείνη της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας. Δεν έμενε άλλη λύση παρά να διακόψει ολοκληρωτικά κάθε σχέση του με την καθολική πίστη. Το 1520, η διδασκαλία του καταδικάστηκε επίσημα με μια παπική βούλλα που εκδόθηκε από τον Λέοντα Ι' και διατάχθηκε να μετανοήσει μέσα σε εξήντα μέρες· διαφορετικά, θα αντιμετωπιζόταν ως αιρετικός. Ο Λούθηρος απάντησε καίγοντας δημόσια την προκήρυξη του πάπα. Για το λόγο αυτό, αφορίστηκε και διατάχθηκε να παραδοθεί στην κοσμική εξουσία για να τιμωρηθεί. Η Γερμανία τότε βρισκόταν ακόμα τυπικά κάτω από την εξουσία της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Ο Κάρολος Ε', που πρόσφατα είχε ανεβεί στο θρόνο εκείνου του διαλυμένου κράτους ανυπομονούσε να ξεφορτωθεί τον αυθάδη στασιαστή αλλά δεν τολμούσε να ενεργήσει χωρίς την έγκριση της Αυτοκρατορικής Δίαιτας. Έτσι, το 1521, ο Λούθηρος κλήθηκε να παρουσιαστεί σε μια συνεδρίαση αυτού του οργάνου στη Βόρμη. Επειδή όμως πολλοί από τους πρίγκιπες που αποτελούσαν τη Δίαιτα ήταν και οι ίδιοι εχθρικοί απέναντι στην Εκκλησία, η Δίαιτα δεν πήρε μέτρα εναντίον του, παρά την άρνηση του Λουθήρου να ανακαλέσει οτιδήποτε από όσα είχε υποστηρίξει. Τελικά, αφού ένας αριθμός μελών της Δίαιτας γύρισε στους τόπους κατοικίας του, ο αυτοκράτορας κατάφερε να εκβιάσει την ψήφιση ενός διατάγματος που έθετε τον παραγοποιό μοναχό εκτός νόμου. Ο Λούθηρος όμως είχε προλάβει να κρυφτεί στο κάστρο του φίλου του, του Φρειδερίκου της Σαξονίας. Εκεί παρέμεινε ώσπου να περάσει κάθε κίνδυνος σύλληψής του από τους στρατιώτες του

Η καταδίκη και ο αφορισμός του Λουθήρου

αυτοκράτορα. Ο Κάρολος σύντομα απομακρύνθηκε για να πολεμήσει τη Γαλλία και το διάταγμα της Βόρμης δεν εκτελέστηκε ποτέ.

Από τότε μέχρι το θάνατό του, ο Λούθηρος παρέμεινε αφοσιωμένος στο έργο του, την οικοδόμηση μιας ανεξάρτητης γερμανικής εκκλησίας. Παρά την ουσιαστική διάσταση των πεποιθήσεών του με την καθολική θεολογία, διατήρησε αρκετά στοιχεία του ρωμαιοκαθολικού συστήματος. Με το πέρασμα του χρόνου έγινε συντηρητικότερος από πολλούς οπαδούς του. Αν και αρχικά είχε αρνηθεί την πραγματικότητα της μετουσίωσης, τελικά κατέληξε να υιοθετήσει ένα δόγμα που είχε τουλάχιστο μια επιφανειακή ομοιότητα με εκείνο της καθολικής θεωρίας. Αρνήθηκε, ωστόσο, ότι οποιαδήποτε αλλαγή της ουσίας του ψωμιού και του κρασιού είναι αποτέλεσμα κάποιου ιερατικού θαύματος· ο ρόλος του κληρικού είναι απλώς να αποκαλύψει την παρουσία του Θεού στο ψωμί και το κρασί. Παρ' όλα αυτά, οι αλλαγές που επέβαλε υπήρξαν αρκετά δραστικές με αποτέλεσμα να προσλάβει η νέα θρησκεία επαναστατικό χαρακτήρα. Αντικατέστηκε τα λατινικά με τα γερμανικά στην εκκλησιαστική λειτουργία. Απέρριψε ολόκληρο το εκκλησιαστικό ιεραρχικό σύστημα του πάπα, των αρχιεπισκόπων, των επισκόπων και των πρεσβυτέρων ως φρουρών των κλειδιών του παραδείσου. Καταργώντας το μοναχισμό και επιμένοντας στο δικαίωμα των ιερέων να παντρεύονται, προχώρησε πολύ στην κατεύθυνση της καταστροφής του φράγματος διαχωρισμού κληρικών και λαϊκών, που έδινε στους πρώτους την ιδιότητα των αντιπροσώπων του Θεού στη Γη. Αναγνώρισε ως μυστήρια μόνο το Βάπτισμα και τη Θεία Ευχαριστία και αρνήθηκε ότι, ακόμα και αυτά, έφερναν κατά κάποιο υπερφυσικό τρόπο τη Θεία Χάρη από τον ουρανό. Εφόσον συνέχιζε να θεωρεί την πίστη, παρά τις καλές πράξεις, ως τον μόνο δρόμο προς τη σωτηρία, ήταν φυσικό να απορρίψει τυποποιημένες πρακτικές όπως οι νηστείες, τα προσκυνήματα, την καθάγισση των κειμηλίων και την λατρεία των Αγίων. Από το άλλο μέρος, τα δόγματα του προκαθορισμού της ανθρώπινης μοίρας και του ύψιστου κύρους των Γραφών πήραν στη νέα θρησκεία ψηλότερη θέση από οποιαδήποτε είχαν ποτέ στην παλιά. Τέλος, ο Λούθηρος εγκατέλειψε την καθολική αντίληψη ότι η εκκλησία πρέπει να κυριαρχεί στην κοσμική εξουσία. Αντί να έχει επισκόπους υποτελείς στον πάπα, ως εκπρόσωπο του Χριστού, οργάνωσε την εκκλησία του κάτω από τη διοίκηση υπευθύνων που ήταν ουσιαστικά πράκτορες του κράτους.

Φυσικά, ο Λούθηρος δεν ήταν ο μόνος υπεύθυνος για την επιτυχία της Προτεσταντικής Επανάστασης. Η ανατροπή του

Ίδρυση της
Λουθηρανής
Εκκλησίας·
τα δόγματα
του Λουθήρου

καθολικ
ξέσπασ
ξέσπασ
ευγενώ
μεγαλο
οικονομ
συγκέν
ρων ευ
αισθήμα
την κυρ
κληρικό
Hutten)
οπαδό
διαβόνη
αυτούς
εξαιρετ
Γερμαν
στρατιε
ωστόσο
υπερβε
σωφρο

Τη
βιαιότε
και οι τ
πάρα π
επίσης
ήταν π
συγκέν
από τα
Αλλά ο
εξέγεγ
του φε
κή σχέ
είχε ο
εργοδο
άνωτε
Όπο
αγρότε
τους,
προνό
δικαίω
συλλογ
ένα με

καθολικισμού στη Γερμανία υποβοηθήθηκε επίσης από το ξέσπασμα μιας εξέγερσης κοινωνικού χαρακτήρα. Το 1522-23 ξέσπασε η άγρια εξέγερση των ιπποτών των κατώτερων ευγενών, των οποίων η θέση υπονομευόταν από τους μεγαλοκτηματίες και την πορεία προς την καπιταλιστική οικονομία. Ως κύρια αιτία της εξαθλίωσής τους έβλεπαν τη συγκέντρωση της έγγειας ιδιοκτησίας στα χέρια των ισχυρότερων ευγενών και της εκκλησίας. Κυριευμένοι από εθνικιστικά αισθήματα, ονειρεύονταν μια ενωμένη Γερμανία, ελεύθερη από την κυριαρχία των μεγάλων γαιοκτημόνων και των φιλοχρήματων κληρικών. Αρχηγοί του κινήματος ήταν ο Χούττεν (Ulrich von Hutten), πρώην ουμανιστής που είχε εξελιχθεί σε φανατικό οπαδό του Λουθήρου, και ο Σίκιγγεν (Franz von Sickingen), διάβροτος λήσταρχος και τυχοδιώκτης. Για τους ανθρώπους αυτούς, η λουθηρανική διδασκαλία φαινόταν να παρέχει ένα εξαιρετικό πρόγραμμα πολέμου για την ελευθερία των Γερμανών. Αν και η εξέγερση τους συντρίφτηκε αμέσως από τις στρατιές των επισκόπων και των πλουσιότερων ευγενών, έπεισε ωστόσο τους στυλοβάτες του παλιού καθεστώτος ότι η υπερβολική αντίσταση στον Λούθηρο δεν θα ήταν πράξη σωφροσύνης.

Την εξέγερση των ιπποτών ακολούθησε ένας πολύ βιαιότερος ξεσηκωμός των κατώτερων τάξεων το 1524-25. Αν και οι περισσότεροι που πήραν μέρος σ' αυτόν ήταν αγρότες, πάρα πολλοί φτωχοί εργάτες από τις πόλεις προσελκίστηκαν επίσης στο κίνημα. Οι αιτίες αυτής της δεύτερης εξέγερσης ήταν παρόμοιες με της πρώτης: το αυξανόμενο κόστος ζωής, η συγκέντρωση της γης σε λίγους ιδιοκτήτες, ο εμπνευσμένος από τα κηρύγματα του Λουθήρου θρησκευτικός ριζοσπαστισμός. Αλλά οι αγρότες και οι εργάτες των πόλεων εξωθήθηκαν στην εξέγερση και από πολλούς άλλους παράγοντες. Η αποσύνθεση του φεουδαρχικού καθεστώτος είχε διαλύσει την πατερναλιστική σχέση μεταξύ φεουδάρχη και δουλοπάροικου. Στη θέση της είχε αναπτυχθεί ένα απομυθοποιημένο χρηματικό πλέγμα εργοδότη και εργαζομένου. Η μοναδική υποχρέωση των ανώτερων τάξεων ήταν πια η πληρωμή του ημερομισθίου. Όποτε η αρρώστια ή η ανεργία τους εμπόδιζε να δουλέψουν, οι αγρότες έπρεπε να τα βγάλουν πέρα με τις ισχνές οικονομίες τους, όπως-όπως. Επιπλέον, τα περισσότερα από τα παλιά προνόμια του κολλήγου στο φεουδαρχικό κτήμα, όπως το δικαίωμα βοσκής των ζώων του στις κοινοτικές γαίες και της συλλογής καυσοξύλων στα φεουδαρχικά δάση, καταργούνταν το ένα μετά το άλλο. Οι γαιοκτήμονες, ακόμη, προσπαθούσαν να

Το ξέσπασμα της
κοινωνικής
επανάστασης:
Η εξέγερση των
ιπποτών

Ο ξεσηκωμός των
κατώτερων τάξεων

Το αποτέλεσμα της εξέγερσης των αγροτών

αντισταθμίσουν την άνοδο των τιμών αποσπώντας μεγαλύτερα ενοίκια από τους χωρικούς. Τέλος, οι κατώτερες τάξεις εξοργίστηκαν από το γεγονός ότι, η αναβίωση του ρωμαϊκού δικαίου είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας και της κρατικής εξουσίας καθώς και την προστασία των συμφερόντων των πλουσίων.

Η Εξέγερση των Αγροτών του 1524-25 άρχισε στη νότια Γερμανία και επεκτάθηκε γρήγορα στο βορρά, μέχρις ότου κάλυψε μεγάλες περιοχές της χώρας. Αρχικά έμοιαζε περισσότερο με απεργία παρά με εξέγερση. Οι στασιαστές περιορίζονταν να συντάσσουν υπομνήματα και να προσπαθούν ειρηνικά να πείσουν τους αφέντες τους να τους ανακουφίσουν από την καταπίεση. Αλλά μετά από λίγους μήνες, το κίνημα βρέθηκε κάτω από την επιρροή ριζοσπαστών ηγετών, όπως του Θωμά Μύντσερ (Thomas Münzer, περ. 1490-1525), που παρότρυνε τους αγρότες να αντιμετωπίσουν τους αριστοκράτες και τον κλήρο με φωτιά και τσεκούρι. Την άνοιξη του 1525, οι αγρότες άρχισαν να λεηλατούν και να καίνε μοναστήρια και πύργους, ακόμα και να δολοφονούν μερικούς από τους πιο μισητούς αντιπάλους τους. Οι ευγενείς τότε στράφηκαν εναντίον τους με λυσσασμένη μανία, σφάζοντας αδιάκριτα τόσο εκείνους που αντιστέκονταν όσο και εκείνους που παρέμεναν ανυπεράσπιστοι. Σύμμαχός τους σ' αυτές τους τις ενέργειες δεν ήταν άλλος από τον ίδιο τον Μαρτίνο Λούθηρο, ο οποίος έχοντας μεταβληθεί σε ακλόνητο σύμμαχο των Γερμανών πριγκίπων και όντας ξεκάθαρα αντίπαλος κάθε κοινωνικής μεταρρυθμίσεως, έγραψε ένα βίαιο φυλλάδιο με τίτλο *Εναντίον των ληστροικών, δολοφονικών ορδών των αγροτών*, όπου παρότρυνε οποιοδήποτε μπορούσε, να κυνηγήσει τους στασιαστές και να τους σκοτώσει σαν τα λυσσασμένα σκυλιά, «να τους χτυπήσει, να τους στραγγαλίσει, να τους μαχαιρώσει, κρυφά ή δημόσια, και να θυμάται ότι τίποτε δεν είναι πιο δηλητηριώδες, βλαβερό, ή διαβολικό από έναν επαναστατημένο άνθρωπο». Η σταθερή συμμαχία του Λουθηρανισμού με τις δυνάμεις του κράτους συνετέλεσε στο εξής στην εξασφάλιση της κοινωνικής ειρήνης. Μάλιστα, μετά την αιματηρή καταστολή της αγροτικής εξέγερσης, δεν υπήρξε ποτέ πια μαζική εξέγερση κατώτερων τάξεων σ' ολόκληρη τη μετέπειτα γερμανική ιστορία.

II. ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΑΝΑΒΑΠΤΙΣΤΩΝ. Σύντομα, μετά την αποτυχία της Εξέγερσης των Αγροτών, μια ομάδα κοινωνικών αναμορφωτών, δυσαρεστημένων με τον αυξανόμενο συντηρητι-

σμό του
πάρουν
χαλαρό
χρησιμο
σμα»,
θεωρού
επέμεν
στην ηλ
ενηλίκω
Αναβαπ
αποδέχ
καθένα
συνείδη
τον κλη
κλήρου
ακολου
Αρνούν
άνθρωπ
της Κο
συνεχίζ
οπαδού
ερμηνε
της. Πί
αγίων κ
ψέμα, τ
τοξικών
καταστ
βασίλει
στο οποί
ήταν απ
πειναν
εποχής
αποκαλ
τρωση
μοιράζε
να ανι
διακηρι
ακόμα
στρατι
κυβερν
συμμετ

σμό του Λουθήρου, αλλά που παράλληλα δεν επιθυμούσαν να πάρουν τα όπλα, άρχισαν να συσπειρώνονται στο οργανωτικά χαλαρό κίνημα που ονομάστηκε Αναβαπτισμός. Η ονομασία χρησιμοποιούνταν με την κυριολεκτική της έννοια, «ξαναβάφτισμα», και προήλθε από το γεγονός ότι οι Αναβαπτιστές θεωρούσαν το βάπτισμα των νηπίων ενέργεια χωρίς νόημα και επέμεναν να γίνεται η τελετουργία μόνο όταν το άτομο έφτανε στην ηλικία της λογικής. Αλλά η επιμονή τους στο βάπτισμα των ενηλίκων δεν συνιστούσε πραγματικά το κύριο δόγμα τους. Οι Αναβαπτιστές ήταν εξαιρετικά ατομιστές στη θρησκεία: αποδέχονταν κυριολεκτικά τη διδασκαλία του Λουθήρου ότι ο καθένας έχει το δικαίωμα να ακολουθήσει τις επιταγές της συνειδήσής του. Όχι μόνο απέρριπταν την καθολική θεωρία για τον κλήρο, αλλά αρνούνταν την αναγκαιότητα οποιουδήποτε κλήρου, υποστηρίζοντας ότι κάθε άνθρωπος έπρεπε να ακολουθήσει την καθοδήγηση του «εσωτερικού φωτός». Αρνούνταν να συμφωνήσουν ότι η αποκάλυψη του Θεού στην ανθρωπότητα τερματίστηκε με τη γραφή του τελευταίου βιβλίου της Καινής Διαθήκης, αλλά επέμεναν αντίθετα ότι Εκείνος συνεχίζει να μιλάει άμεσα σε ορισμένους από του εκλεκτούς οπαδούς Του. Έδιναν μεγάλη σημασία στην κατά γράμμα ερμηνεία της Βίβλου, ακόμα και των πιο εξώκοσμων εδαφίων της. Πίστευαν ότι η Εκκλησία θα έπρεπε να είναι μια κοινότητα αγίων και απαιτούσαν από τους οπαδούς τους αποχή από το ψέμα, τη βλασφημία, τη λαιμαργία, την ακολασία, και την πόση τοξικών ποτών. Πολλά από τα μέλη τους ήλπιζαν στη γρήγορη καταστροφή του κόσμου τούτου και την εγκαθίδρυση του βασιλείου του Χριστού, ενός βασιλείου δικαιοσύνης και ειρήνης, στο οποίο θα είχαν επίλεκτη θέση. Αλλά οι Αναβαπτιστές δεν ήταν απλώς μια ομάδα θρησκόληπτων εξτρεμιστών: αντιπροσώπευαν παράλληλα τις ριζοσπαστικότερες κοινωνικές τάσεις της εποχής τους. Αν και θα ήταν σίγουρα υπερβολή να τους αποκαλέσουμε κομμουνιστές, ωστόσο κατήγγελλαν τη συγκέντρωση πλούτου και δίδασκαν ότι καθήκον των χριστιανών ήταν να μοιράζονται τα πλούτη τους μεταξύ τους. Επιπλέον, αρνούνταν να αναγνωρίσουν οποιαδήποτε διάκριση θέσης ή τάξης, διακηρύσσοντας ότι όλοι είναι ίσοι ενώπιον του Θεού. Πολλοί ακόμα θεωρούσαν βδέλυγμα τον όρκο, καταδίκάζαν τη στρατιωτική υπηρεσία και αρνούνταν να πληρώσουν φόρους σε κυβερνήσεις που συμμετείχαν σε πολέμους. Γενικά, δεν συμμετείχαν στην πολιτική ζωή και απαιτούσαν τον πλήρη

*Η φύση του
Αναβαπτισμού*

Πολιορκία του Μύνστερ το 1534

διαχωρισμό εκκλησίας και κράτους. Τα δόγματά τους αντιπροσώπευαν την ακραία εκδήλωση του επαναστατικού πυρετού που είχε δημιουργήσει το προτεσταντικό κίνημα.

*Η πολιορκία
του Μύνστερ*

Δυστυχώς για την τύχη του Αναβαπτισμού, μια ιδιαίτερα μη αντιπροσωπευτική ομάδα Αναβαπτιστών εξτρεμιστών κατάφερε να θέσει κάτω από τον έλεγχό της την πόλη του Μύνστερ, στη βορειοδυτική Γερμανία, το 1534. Μερικοί από τους εξτρεμιστές συντρόφους τους των γειτονικών περιοχών συγκεντρώθηκαν εκεί και το Μύνστερ έγινε μια νέα Ιερουσαλήμ όπου μπήκαν σε εφαρμογή όλες οι φαντασιοπληξίες του ανισόρροπου περιθωρίου του κινήματος των Αναβαπτιστών: οι περιουσίες των απίστων δημεύτηκαν και η πολυγαμία μπήκε σε εφαρμογή. Ένας πρώην ράφτης, ο Ιωάννης από το Λέυντεν, πήρε τον τίτλο του βασιλιά, ανακηρύσσοντας τον εαυτό του δάδοχο του Δαυίδ, με την αποστολή να κατακτήσει τον κόσμο και να εξοντώσει τους απίστευτους. Αλλά σε διάστημα λιγότερο από ένα χρόνο, το Μύνστερ ανακαταλήφθηκε από καθολικά στρατεύματα και οι ηγέτες της «Σιών» εκτελέστηκαν με φριχτά βασανιστήρια. Ως αποτέλεσμα αυτού του επεισοδίου, ο Αναβαπτισμός δυσφημίστηκε ανεπανόρθωτα και όλοι οι οπαδοί του υποβλήθηκαν σε σκληρούς διωγμούς, τόσο στη Γερμανία όσο και οπουδήποτε αλλού μπορούσαν να βρεθούν. Ανάμεσα στους πολύ λίγους που επέζησαν ήταν μερικοί που οργανώθηκαν μεταξύ τους στην αίρεση των Μεννονιτών, που ονομάστηκε έτσι από τον ιδρυτή της, τον Ολλανδό Μέννο Σίμονς (Menno Simons, 1492-1559).

Αυτή
«θρησι
να υπ
σεις α
ομάδα
Πεντη

III.
ΣΤΗΝ
αναπι
δημοφ
Γερμα
μεγαλι
τη Γερ
στη Δ
προτε
άλλων
εθνικ
τέλος
καντο
τους
ρα Με
από τ
Αυτοκ
αυτοκ
απερι
πόλει
είχαν
τους
σαν
φτώχε
πρόσε
αποτε
δεισι
χρόνι
εκμετ
βαθμ

ήταν
εβδομ
δικασ
μόρφ
στη

Αυτή η αίρεση, αφοσιωμένη στην ειρηνοφιλία και την απλή «θρησκεία της καρδιάς» του αρχικού Αναβαπτισμού, συνεχίζει να υπάρχει μέχρι σήμερα. Διάφορες αναβαπτιστικές πεποιθήσεις αναβίωσαν επίσης στους κόλπους διάφορων θρησκευτικών ομάδων όπως οι Κουάκεροι και μερικές αιρέσεις Βαπτιστών και Πεντηκοστιανών

III. ΟΙ ΖΒΙΓΓΛΙΑΝΕΣ ΚΑΙ ΚΑΛΒΙΝΙΣΤΙΚΕΣ ΕΞΕΓΕΡΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΒΕΤΙΑ. Η ιδιαίτερη μορφή προτεσταντισμού που αναπτύχθηκε από τον Λούθηρο, δεν αποδείχτηκε αρκετά δημοφιλής έξω από το γηγενές της περιβάλλον. Ακόμα και στη Γερμανία, κατά κανένα τρόπο δεν μπόρεσε να θριαμβεύσει (το μεγαλύτερο μέρος της Γερμανίας παρέμεινε καθολικό)· έξω από τη Γερμανία, ο λουθηρανισμός έγινε επίσημη θρησκεία μόνο στη Δανία, τη Νορβηγία και τη Σουηδία. Αλλά η δύναμη της προτεσταντικής εξέγερσης έγινε αισθητή και σ' έναν αριθμό άλλων χωρών. Αυτό ίσχυσε ιδιαίτερα για την Ελβετία, όπου η εθνική συνειδηση συγκέντρωνε δυνάμεις εδώ και αιώνες. Με το τέλος του Μεσαίωνα, ο βοσκός και οι αγρότες των ελβετικών καντονιών είχαν αμφισβητήσει το δικαίωμα των Αυστριακών να τους κυβερνούν και τελικά το 1499 ανάγκασαν τον αυτοκράτορα Μαξιμιλιανό να αναγνωρίσει την ανεξαρτησία τους, όχι μόνο από τον οίκο των Αψβούργων, αλλά και από την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Έχοντας αποτινάξει το ζυγό ενός ξένου αυτοκράτορα, οι Ελβετοί δεν ήταν διατεθειμένοι να παραμείνουν απεριόριστα υποταγμένοι σε έναν ξένο πάπα. Επιπλέον, οι πόλεις της Ζυρίχης, της Βασιλείας, της Βέρνης και της Γενεύης είχαν αναπτυχθεί σε ακμαία εμπορικά κέντρα. Οι πληθυσμοί τους κυριαρχούνταν από εύπορους εμπόρους που περιφρονούσαν όλο και περισσότερο το καθολικό ιδανικό της «έντιμης φτώχειας». Κι εδώ επίσης, ο βόρειος ουμανισμός είχε βρει πρόσφορο έδαφος σε καλλιεργημένους ανθρώπους, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μια υγιής δυσπιστία απέναντι στις δεισιδαιμονίες των παπάδων. Ο Έρασμος είχε ζήσει για μερικά χρόνια στη Βασιλεία. Τέλος, η Ελβετία είχε γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης των γυρολόγων πωλητών συγχωροχαρτιών σε βαθμό μικρότερο μόνο από κείνο της Γερμανίας.

Ο πατέρας της Προτεσταντικής Επανάστασης στην Ελβετία ήταν ο Ζβίγγλιος (Ulrich Zwingli, 1484-1531). Μόνο μερικές εβδομάδες νεότερος από τον Λούθηρο, ήταν γιος εύπορου δικαστικού, που ήταν σε θέση να του παράσχει εξαιρετική μόρφωση. Ως σπουδαστής αφιέρωσε όλο σχεδόν το χρόνο του στη φιλοσοφία και λογοτεχνία, χωρίς να ενδιαφερθεί για τη

Αίτια της
Προτεσταντικής
Επανάστασης
στην Ελβετία

Ζβίγγλιος

θρησκεία με την εξαίρεση των πρακτικών μεταρρυθμίσεων των χριστιανών ουμανιστών. Αν και χειροτονήθηκε σε ηλικία είκοσι δύο χρονών, ο σκοπός της εισόδου του στον κλήρο ήταν κυρίως να αποκτήσει την ευκαιρία να καλλιεργήσει τις φιλολογικές του προτιμήσεις. Τελικά όμως, το ενδιαφέρον του στράφηκε στη θρησκεία και αφιέρωσε τις δυνάμεις του στη μεταρρύθμιση της Εκκλησίας. Αποδέχτηκε ολόκληρη σχεδόν τη διδασκαλία του Λουθήρου, με τη διαφορά ότι θεωρούσε το ψωμί και το κρασί ως απλά σύμβολα του σώματος και του αίματος του Χριστού και υποβάθμισε το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας σε μια απλή αναμνηστική λειτουργία. Τόσο καλά μπόρεσε να αξιοποιήσει τις αντικαθολικές δυνάμεις, ώστε, μέχρι το 1528, σχεδόν ολόκληρη η βόρεια Ελβετία είχε εγκαταλείψει την παλιά πίστη.

Από τα βόρεια καντόνια, η Προτεσταντική Επανάσταση επεκτάθηκε στη Γενεύη. Η πόλη αυτή, χτισμένη σε μια λίμνη με το ίδιο όνομα κοντά στα γαλλικά σύνορα, είχε το αμφίβολο πλεονέκτημα μιας διπλής κυβέρνησης. Ο λαός όφειλε υπακοή σε δύο ηγεμόνες τον τοπικό επίσκοπο και τον κόμη της Σαβοΐας. Όταν οι δύο αυτοί άρχοντες συνωμότησαν για να καταστήσουν περισσότερο απόλυτη την εξουσία τους, οι πολίτες εξεγέρθηκαν εναντίον τους. Το αποτέλεσμα ήταν να διωχθούν και οι δύο από την πόλη που ανακηρύχθηκε ελεύθερη δημοκρατία. Αλλά το κίνημα δύσκολα θα μπορούσε να πετύχει χωρίς βοήθεια από τα βόρεια καντόνια. Έτσι, δεν άργησαν να φτασουν στη Γενεύη προτεστάντες ιεροκήρυκες από τη Βέρνη και τη Ζυρίχη.

Ο Ιωάννης Καλβίνος (Jean Calvin, 1509-1564) έφτασε στη Γενεύη λίγο μετά τα παραπάνω γεγονότα. Αν και προοριζόταν να παίξει έναν τόσο σημαντικό ρόλο στην ιστορία της Ελβετίας, δεν ήταν Ελβετός αλλά Γάλλος. Γεννήθηκε στο Νουαγιόν του Πικαρντύ. Η μητέρα του πέθανε όταν ήταν πολύ μικρός και ο πατέρας του, που δεν συμπαθούσε τα παιδιά, τον παρέδωσε σε έναν αριστοκράτη φίλο του για να τον αναθρέψει. Για τις ανώτερες σπουδές του ο Καλβίνος στάλθηκε στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού όπου, εξαιτίας της δύστροπης δάθεσής του και της τάσης του να ανακαλύπτει παντού ελαττώματα, πήρε το παρατσούκλι «η αιτιατική πτώση». Αργότερα, ικανοποίησε την επιθυμία του πατέρα του να σπουδάσει νομικά στην Ορλεάνη. Εκεί επηρεάστηκε από μαθητές του Λουθήρου, προφανώς σε τέτοιο βαθμό ώστε να τον υποπεύονται για αιρετικό. Το αποτέλεσμα ήταν να διαφύγει ο Καλβίνος στην Ελβετία το 1534. Εγκαταστάθηκε για ένα διάστημα στην Βασιλεία και κατόπιν μετακόμισε στη Γενεύη, που τότε ήταν στα πρόθυρα της

Ζβίγγλιος

πολιτικ
οργανώ
τον έ
εκκλη
πόλη μ
παραδε
τόσο ο

Κέ

θηκε

εξουσί

συνέτε

να επι

εξαίρε

σαν τε

δημόσ

όχι απ

με την

κάθε ο

του Σ

σπίτια

κάθε

παρέκι

αυστη

η εργο

εκτός

δικαίω

προτοι

οποιον

κατασι

αναφέ

επέφε

προδο

αίρεσι

υπόκε

πρώτα

πραγμ

που ο

κατοίκ

C

νται

θρησκ

και συ

μοιάζο

πολιτικής επανάστασης. Άρχισε αμέσως να κηρύσσει και να οργανώνει με αποτέλεσμα να περάσουν, ως το 1541, κάτω από τον έλεγχό του ολοκληρωτικά τόσο το κράτος όσο και η εκκλησία. Ως το θάνατό του το 1564, ο Καλβίνος κυβέρνησε την πόλη με σιδερένια πυγμή. Η ιστορία έχει να παρουσιάσει λίγα παραδείγματα ανθρώπων με τόσο σκοτεινή ιδιοσυγκρασία και τόσο ολοκληρωτικά πεισμένων για το δίκαιο των ιδεών τους.

Κάτω από την ηγεσία του Καλβίνου, η Γενεύη μεταμορφώθηκε σε μια θρησκευτική ολιγαρχική πολιτεία. Η ανώτατη εξουσία εκπορευόταν από τη Συνάθροιση του Κλήρου, που συνέτασσε τα νομοθετήματα και τα υπέβαλλε στο Συμβούλιο για να επικυρωθούν. Το δεύτερο αυτό σώμα αποτελούσαν, με εξαίρεση τους κληρικούς, δώδεκα γέροντες που εκπροσωπούσαν το λαό και είχε ως κύριο έργο του την επίβλεψη των δημόσιων και ιδιωτικών ηθών. Το έργο αυτό πραγματοποιούνταν, όχι απλώς με την τιμωρία της αντικοινωνικής δαγωγής αλλά και με την επιμονή και αδιάκριτη παρακολούθηση της ιδιωτικής ζωής κάθε ατόμου. Η πόλη είχε χωριστεί σε περιοχές και μια επιτροπή του Συμβουλίου επισκεπτόταν χωρίς προειδοποίηση όλα τα σπίτια για να διεξάγει έρευνα των συνηθειών των ανθρώπων της κάθε οικογένειας. Ακόμα και οι ελαφρότερες μορφές παρέκκλισης από τους ασκητικούς κανόνες της πόλης ήταν αυστηρά απαγορευμένες: ο χορός, το χαρτοπαίγνιο, τα θέατρα, η εργασία ή το παιχνίδι κατά τις αργίες του Σαββάτου – όλα αυτά εκτός νόμου ως έργα του σατανά. Οι ξενοδόχοι δεν είχαν δικαίωμα να αφήσουν τους πελάτες τους να φάνε ή να πιουν προτού πουν πρώτα την προσευχή τους ή να αφήσουν οποιονδήποτε να μείνει ξάγρυπνος μετά τις εννιά εκτός αν κατασκόπευε τη συμπεριφορά των άλλων. Δεν χρειάζεται να αναφέρουμε ότι οι τιμωρίες ήταν σκληρές. Τα αδικήματα που επέφεραν τη θανατική ποινή δεν ήταν μόνο ο φόνος ή η προδοσία, αλλά και η μοιχεία, η μαγεία, η βλασφημία και η αίρεση: τα τελευταία, ιδιαίτερα, από τα παραπάνω αδικήματα υπόκειντο σε ευρύτατη ερμηνεία: στη διάρκεια των τεσσάρων πρώτων χρόνων της διακυβέρνησης της πόλης από τον Καλβίνο, πραγματοποιήθηκαν όχι λιγότερες από 58 εκτελέσεις, εποχή που ο συνολικός πληθυσμός δεν ξεπερνούσε τους 16.000 κατοίκους.

Οι βασικές αρχές της καλβινικής θεολογίας περιλαμβάνονται στο βιβλίο του ιδρυτή της *Αρχές της χριστιανικής θρησκείας*, που αρχικά εκδόθηκε το 1536 αλλά αναθεωρήθηκε και συμπληρώθηκε αρκετές φορές από τότε. Οι αντιλήψεις του μοιάζουν με εκείνες του Αγίου Αυγουστίνου, περισσότερο από

*Η διακυβέρνηση
της Γενεύης
από τον Καλβίνο*

Καλβίνος

Η θεολογία του
Καλβίνου

κάθε άλλου θεολόγου. Ο Καλβίνος αντιλαμβάνεται το σύμπαν ως απόλυτα εξαρτημένο από τη θέληση ενός παντοδύναμου Θεού, που δημιούργησε τα πάντα για χάρη της δόξας Του. Εξαιτίας του προπατορικού αμαρτήματος, όλοι οι άνθρωποι είναι αμαρτωλοί από τη φύση τους, δεμένοι χειροπόδαρα σε μια κακή κληρονομιά από την οποία δεν μπορούν να γλυτώσουν. Παρ' όλα αυτά, ο Θεός, για δικούς Του λόγους, έχει προκαθορίσει την αιώνια σωτηρία μερικών και έχει καταδικάσει όλους τους άλλους στα μαρτύρια της κόλασης. Οι άνθρωποι δεν μπορούν να κάνουν τίποτε για να αλλάξουν τη μοίρα τους· οι ψυχές τους είναι σηματοδεδεμένες με την ευλογία ή την κατάρα του Θεού προτού ακόμα γεννηθούν. Αυτό όμως δεν σημαίνει κατά τη γνώμη του Καλβίνου, ότι οι Χριστιανοί πρέπει να είναι αδιάφοροι για τη διαγωγή τους στη Γη. Αν συγκαταλέγονται ανάμεσα στους εκλεκτούς, ο Θεός θα έχει εμφυτεύσει στην ψυχή τους την επιθυμία να ζουν σωστά. Η άμεμπτη συμπεριφορά είναι μια ένδειξη, αν και όχι αλάνθαστη, ότι όποιος την εφαρμόζει προορίζεται να καθίσει στο θρόνο της δόξας. Η δημόσια εκδήλωση της πίστης και η συμμετοχή στη λειτουργία της εκκλησίας είναι επίσης πιθανές ενδείξεις προδιαγραμμένης σωτηρίας των πιστών. Αλλά πάνω απ' όλα, οι καλβινιστές απαιτούσαν μια ενεργό ζωή ευσέβειας και καλής ηθικής, ως βασική υποχρέωση των μελών της χριστιανικής κοινότητας. Όπως οι αρχαίοι Εβραίοι, αντιλαμβάνονταν τους εαυτούς τους επιλεγμένα όργανα του Θεού με αποστολή να βοηθήσουν στην εκπλήρωση των σκοπών Του στη Γη. Το καθήκον τους δεν ήταν να αγωνιστούν για τη σωτηρία της ψυχής τους αλλά για τη δόξα του Θεού. Κατά συνέπεια, όπως θα δούμε, το καλβινιστικό σύστημα δεν ενθάρρυνε τους οπαδούς του να κάθονται με σταυρωμένα χέρια, ήρεμοι με τη σκέψη ότι η μοίρα τους ήταν προδιαγραμμένη. Καμιά άλλη θρησκεία δεν είχε υποθάψει ένα μεγαλύτερο ζήλο για την κατάκτηση της φύσης, για την ιεραποστολική δραστηριότητα, για τον αγώνα εναντίον της πολιτικής τυραννίας. Αναμφίβολα, η αιτία βρισκόταν στην πίστη του καλβινιστή ότι, ως εκλεκτός του Θεού, πρέπει να παίξει στο δράμα του Σύμπαντος ένα ρόλο αντάξιο της υψηλής θέσης του. Και με το Θεό στο πλευρό του, δεν φοβόταν εύκολα οποιαδήποτε παγίδα κρυβόταν στο δρόμο του.

Η θρησκεία του Καλβίνου διέφερε από εκείνη του Λουθήρου από διάφορες πλευρές. Ενώ ο Μεταρρυθμιστής της Βιττεμβέργης είχε τονίσει την υπεροχή της ατομικής συνείδησης, ο δικτάτορας της Γενεύης υπογράμιζε την κυριαρχία του νόμου. Έβλεπε τον Θεό ως παντοδύναμο νομοθέτη που είχε παραδώσει

Η θρησκεία του
Καλβίνου
σε σύγκριση με
εκείνη
του Λουθήρου

ένα σύν
να ακολο
του Καλβ
Διαθήκης
παραστατ
της αργί
Κυριακή
ηπειρωτικ
λειτουργί
κατά το
εργασία.
Σάββατο
εγκόσμια
στενότερ
Οι συμπέ
πριγκίπων
επιχειρημ
τις δραστ
περίοπτη
φιλοπονία
λουθηραν
Προτεστά
Βιττεμβέρ
λατρείας
Καλβίνος
οργάνωσ
κάθε ίχνο
προορισμ
ιεροκήρυκ
πυραμίδα
η οργανικ
παραστάσ
περιοριστ
κήρυγμα»
Πάσχα απ
Η δη
Ελβετία. Ι
Ευρώπης
ασχολίες.
οι Πρεσβι
Εκκλησίας

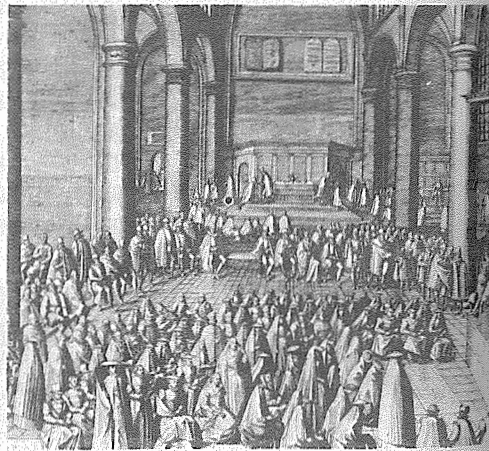
ένα σύνολο κανόνων με τη μορφή των Γραφών, οι οποίοι πρέπει να ακολουθούνται κατά γράμμα. Κατά δεύτερο λόγο, η θρησκεία του Καλβίνου έμοιαζε περισσότερο με την πίστη της Παλαιάς Διαθήκης από όσο εκείνη του Λουθήρου. Αυτό φαίνεται παραστατικά στη στάση των δύο ανδρών απέναντι στην τήρηση της αργίας του Σαββάτου. Η αντίληψη του Λουθήρου για την Κυριακή ήταν παρόμοια με εκείνη που επικρατεί σήμερα στην ηπειρωτική Ευρώπη. Επέμενε, βέβαια, να παρακολουθούν τη λειτουργία οι οπαδοί του, αλλά δεν απαιτούσε την αποχή τους κατά το υπόλοιπο διάστημα της ημέρας από κάθε απόλαυση ή εργασία. Ο Καλβίνος, από το άλλο μέρος, αναβίωσε το εβραϊκό Σάββατο με τα αυστηρά ταμπού για ο,τιδήποτε θύμιζε τα εγκόσμια. Κατά τρίτο λόγο, η θρησκεία της Γενεύης ήταν στενότερα συνδεδεμένη με τα ιδανικά του νέου καπιταλισμού. Οι συμπάθειες του Λουθήρου βρίσκονταν με το μέρος των πριγκίπων και, τουλάχιστο μια φορά, στηλίτευσε τους επιχειρηματίες για την πλεονεξία τους. Ο Καλβίνος καθαγίασε τις δραστηριότητες του εμπόρου και του χρηματιστή και έδωσε περίοπτη θέση στις επιχειρηματικές αρετές της λιτότητας και της φιλοπονίας. Τέλος, ο καλβινισμός, σε σύγκριση με το λουθηρανισμό, αντιπροσώπευε μια ριζοσπαστικότερη φάση της Προτεσταντικής Επανάστασης. Όπως είδαμε, ο μοναχός της Βιπτεμβέργης διατήρησε αρκετά χαρακτηριστικά της ρωμαϊκής λατρείας καθώς επίσης και μερικά καθολικά δόγματα. Ο Καλβίνος απέρριψε ο,τιδήποτε του θύμιζε «παποκρατία». Η οργάνωση της εκκλησίας του έγινε έτσι ώστε να αποκλείσει κάθε ίχνος του επισκοπικού συστήματος. Οι Συναθροίσεις ήταν προορισμένες να εκλέγουν τους δικούς τους δημογέροντες και ιεροκήρυκες, ενώ μια συνέλευση ιερέων στην κορυφή της πυραμίδας κυβερνούσε ολόκληρη την εκκλησία. Η λειτουργία, η οργανική μουσική, τα χρωματιστά τζάμια, οι εικόνες και οι παραστάσεις καταργήθηκαν άσπλαχνα, με αποτέλεσμα να περιοριστεί η θρησκεία σε «τέσσερις γυμούς τοίχους και ένα κήρυγμα». Ακόμα και οι λειτουργίες των Χριστουγέννων και του Πάσχα απαγορεύθηκαν αυστηρά.

Η δημοτικότητα του καλβινισμού δεν περιορίστηκε στην Ελβετία. Επεκτάθηκε στις περισσότερες χώρες της δυτικής Ευρώπης όπου το εμπόριο και η χρηματαγορά είχαν γίνει κύριες ασχολίες. Οι Ουγενότοι της Γαλλίας, οι Πουριτανοί της Αγγλίας, οι Πρεσβυτεριανοί της Σκωτίας, τα μέλη της Αναμορφωμένης Εκκλησίας της Ολλανδίας, ήταν όλοι καλβινιστές. Ήταν κυρίως

*Η εξάπλωση του
Καλβινισμού*

η θρησκεία των κατοίκων των πόλεων αν και, βέβαια, προσέλκυε προσήλυτους από όλα τα κοινωνικά στρώματα. Η επίδραση του καλβινισμού στη διαμόρφωση των ηθών της σύγχρονης εποχής ήταν τεράστια. Οπαδοί της πίστης αυτής έπαιξαν μεγάλο ρόλο στις αρχικές εξεγέρσεις εναντίον του δεσποτισμού στην Αγγλία και στη Γαλλία, καθώς και στην ανατροπή της ισπανικής κυριαρχίας στις Κάτω Χώρες.

IV. Η ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ. Το αρχικό χτύπημα εναντίον της Ρωμαϊκής Εκκλησίας στην Αγγλία δεν δόθηκε από κανένα θρησκόληπτο φανατικό όπως τον Λούθηρο ή τον Καλβίνο, αλλά από τον αρχηγό του κράτους. Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι η Αγγλική Μεταρρύθμιση ήταν αποκλειστικά πολιτικό κίνημα. Ο Ερρίκος Η΄ δεν μπορούσε να πετύχει την εγκαθίδρυση μιας ανεξάρτητης Αγγλικής Εκκλησίας, αν η ενεργεία του αυτή δεν είχε τη συγκατάθεση μεγάλου αριθμού των υπηκόων του. Και υπήρχαν πάρα πολλοί λόγοι για να δημιουργηθεί γρήγορα η απαραίτητη συναίνεση. Αν και οι Άγγλοι είχαν ελευθερωθεί σε κάποιο μέτρο από την παπική κυριαρχία, η εθνική περηφάνια είχε φτάσει σε τέτοιο σημείο, ώστε οποιασδήποτε μορφής και οποιουδήποτε βαθμού υποταγή στη Ρώμη ήταν απεχθής. Εξάλλου, για αρκετό καιρό η Αγγλία ήταν θέατρο έντονων ζυμώσεων που αποσκοπούσαν στη θρησκευτική μεταρρύθμιση. Η ανάμνηση των δριμύτατων επιθέσεων του Ουίκλιφ (Wyclif) εναντίον της φιλαργυρίας των ιερών, της κοσμικής εξουσίας των παπών και των επισκόπων και

Εκκλησίες, καθολική (αριστερά) και προτεσταντική (δεξιά)

του ιερο
τον 14
ιδιαίτερα
καθολική
σημασία
κής. Επί
μεταφέρ
καθώς κ
Άγγλος
την υπο
κοινωνικ

Η ε
εσωτερικ
παντρεμε
αποκτήσε
Μαρία, γι
τη νηπια
βασιλιά, ι
δυναστεί
βασιλιάς
Άννα Μι
κάνει βα
Κλήμεντε
Αικατερίν
αλλά παρ
παρουσιά
πραγματε
Αικατερίν
αδελφό
μήνες με
ένα εδά
στον άντ
αδελφού
απέρριπτι
χανόταν
ατράνταχ
αφαιρέσε

Από το
προκαλοί
της Αικατ
απειλούσ
Δεν φαίν

του ιερουργικού συστήματος της εκκλησίας, ήταν ζωντανή από τον 14ο αιώνα. Η επίδραση των Χριστιανών ουμανιστών, ιδιαίτερα του Θωμά Μορ, στην καταδίκη των δεισιδαιμονιών της καθολικής λατρείας υπήρξε επίσης ένας παράγοντας μεγάλης σημασίας. Τέλος, αμέσως μετά το ξέσπασμα της Προτεσταντικής Επανάστασης στη Γερμανία, οι λουθηρανικές ιδέες μεταφέρθηκαν στην Αγγλία από περιπλανώμενους ιεροκήρυκες καθώς και μέσω της κυκλοφορίας έντυπου υλικού. Έτσι, όταν ο Άγγλος μονάρχης διέκοψε τους δεσμούς του με τη Ρώμη, είχε την υποστήριξη ενός μέρους των υπηκόων του με μεγάλη κοινωνική επιρροή.

Η σύγκρουση με τον πάπα επιταχύνθηκε από τις εσωτερικές δυσκολίες του Ερρίκου Η'. Δεκαοχτώ χρόνια ήταν παντρεμένος με την Αικατερίνη της Αραγόνας και δεν είχε αποκτήσει παρά μια ασθενική κόρη, τη μελλοντική βασίλισσα Μαρία, για να τον διαδεχτεί. Ο θάνατος όλων των γιων του κατά τη νηπιακή τους ηλικία ήταν μια θλιβερή απογοήτευση για το βασιλιά, που επιθυμούσε άρρενα διάδοχο για τη διαίωνιση της δυναστείας των Τυδώρ. Αλλά το κακό δεν σταματούσε εδώ: ο βασιλιάς είχε ξετρελαθεί με την μαυρομάτα κυρία των τιμών Άννα Μπολένα (Anne Boleyn) και ήταν αποφασισμένος να την κάνει βασίλισσά του. Απευθύνθηκε λοιπόν το 1527 στον πάπα Κλήμεντα Ζ' ζητώντας του να ακυρώσει το γάμο του με την Αικατερίνη. Ο εκκλησιαστικός νόμος δεν πρόβλεπε διαζύγιο, αλλά παρείχε την ευχέρεια της ακύρωσης ενός γάμου αν παρουσιάζονταν αποδείξεις ότι, οι όροι με τους οποίους είχε πραγματοποιηθεί, τον καθιστούσαν παράνομο. Η βασίλισσα Αικατερίνη ήταν προηγουμένως παντρεμένη με τον μεγαλύτερο αδελφό του Ερρίκου, τον Αρθούρο, που είχε πεθάνει λίγους μήνες μετά τη γαμήλια τελετή. Οι δικηγόροι του Ερρίκου βρήκαν ένα εδάφιο στο Λευιτικό όπου διατυπώνεται κατάρα ατεκνίας στον άντρα που θα παντρευτεί τη γυναίκα του πεθαμένου αδελφού του. Έτσι, ο πάπας βρέθηκε σε δύσκολη θέση. Αν απέρριπτε την αίτηση του βασιλιά, η Αγγλία πιθανότατα θα χανόταν για τον καθολικισμό, εφόσον ο Ερρίκος φαινόταν απράνταχτα πεισμένος ότι η κατάρα της Γραφής τού είχε αφαιρέσει την πιθανότητα να διαιωνίσει τη δυναστεία του.

Από το άλλο μέρος, αν ο πάπας ακύρωνε το γάμο, θα προκαλούσε την οργή του αυτοκράτορα Καρόλου Ε', ανεισιού της Αικατερίνης. Ο Κάρολος είχε ήδη εισβάλει στην Ιταλία και απειλούσε τον πάπα με αφαίρεση της κοσμικής του εξουσίας. Δεν φαινόταν να μπορεί ο Κλήμης να κάνει τίποτε άλλο παρά

*Οι γενεσιουργές
αιτίες της
Προτεσταντικής
Επανάστασης στην
Αγγλία*

*Η ανακήρυξη της
Αγγλικανικής
Εκκλησίας ως
ανεξάρτητης
εθνικής μονάδας*

να αναβάλει την απόφασή του. Αρχικά αξίωσε να λυθεί το ζήτημα στην Αγγλία και εξουσιοδότησε τον λεγάτο του και καρδινάλιο Ουόλτσι (Wolsey) να συστήσει ένα εξεταστικό δικαστήριο προκειμένου να αποφανθεί αν ο γάμος του Ερρίκου με την Αικατερίνη ήταν νόμιμος. Ύστερα από μεγάλη καθυστέρηση, η υπόθεση ξαφνικά παραπέμφθηκε στη Ρώμη. Ο Ερρίκος, χάνοντας την υπομονή του, αποφάσισε να πάρει το ζήτημα στα χέρια του. Το 1531 συγκάλεσε μια συνέλευση του κλήρου και, με την απειλή της τιμωρίας τους για παράβαση του νόμου του Praemunire αν υπέκυπταν στον παπικό λεγάτο, τους υποχρέωσε να τον αναγνωρίσουν ως κεφαλή της αγγλικής εκκλησίας «στο βαθμό που επιτρέπει ο νόμος του Χριστού». Κατόπιν έπεισε το κοινοβούλιο να ψηφίσει μια σειρά νόμων που καθυστέρησαν κάθε πληρωμή φόρων προς τον πάπα και ανάκηρυσαν την Αγγλικανική Εκκλησία ανεξάρτητη εθνική μονάδα υποκειμένη στην αποκλειστική εξουσία του βασιλιά. Ως το 1534 είχε διακοπεί κάθε δεσμός της αγγλικής εκκλησίας με τη Ρώμη.

*Δραστηριότητες των
ριζοσπαστών
Προτεσταντών*

Ερρίκος Η΄ του Χόλμπαϊν

Ωστόσο, τα νομοθετήματα που εφαρμόστηκαν από τον Ερρίκο Η΄ δεν κατέστησαν πραγματικά την Αγγλία προτεσταντική χώρα. Αν και την κατάργηση της παπικής εξουσίας ακολούθησε η διάλυση των μοναστηριών και η δήμευση του πλούτου τους, η Εκκλησία παρέμεινε καθολική όσον αφορούσε στο δόγμα της. Τα Έξι Άρθρα, που υιοθέτησε το κοινοβούλιο κατά διαταγή του βασιλιά το 1539, δεν άφηναν περιθώρια αμφιβολιών αναφορικά με την επίσημη ορθοδοξία: η προφορική εξομολόγηση, οι επικήδεις λειτουργίες, η αγαμία των κληρικών, είχαν όλα διατηρηθεί. Ο θάνατος στην πυρά ήταν η ποινή της άρνησης του καθολικού δόγματος της Θείας Ευχαριστίας. Ωστόσο, η επίδραση μιας μειοψηφίας προτεσταντών εκείνη την εποχή δεν μπορεί να αγνοηθεί. Ο αριθμός τους αυξανόταν σταθερά και, στη διάρκεια της βασιλείας του διαδόχου του Ερρίκου, του Εδουάρδου ΣΤ΄ (1547-1553), ήλεγχαν ουσιαστικά το θρόνο. Εφόσον ο νέος βασιλιάς ήταν μόλις εννιά χρόνων όταν ανέβηκε στο θρόνο, ήταν αναπόφευκτο να υπαγορεύεται η κυβερνητική πολιτική από δυνάμεις του παρασκήνιου. Οι πιο δραστήριοι απ' αυτή την άποψη ήταν ο Κράνμερ (Thomas Cranmer), αρχιεπίσκοπος του Καντερμπερυ και οι δούκες τού Σόμερσετ και του Νορθάμπερλαντ, που διαδοχικά ήλεγχαν το συμβούλιο αντιβασιλείας. Έτσι τα δόγματα και οι τελετουργίες της εκκλησίας της Αγγλίας αναθεωρήθηκαν δραστικά. Δόθηκε στους ιερείς το δικαίωμα να παντρεύονται, η αγγλική γλώσσα αντικατέστησε τα λατινικά στη

λειτουργία
συνταχθή
Βάπτισμα
λουθηραν
Όταν ο ν
να είχε π

Τα φ
υπήρξαν
βασιλείας
να απομα
άρχιζε να
των μεθό
διάρκεια τ
να υπακού
υπαγορεύ
τάξης και
Μαρία (15
Η και της
καθολική
εφόσον η
βάσανα τη
με την ανό
ρολόι προς
Θείας Ευχ
αλλά και
επιστροφή
ωστόσο κ
λόγους. Π
και οι προκ
κές για το
έτοιμος γι
και ούτε εί
Μια σοβαρ
της με τ
θρόνου. Ο
μπορούσε
όχι στην
Ισπανία. Ό
με τη Γαλλί
το Καλαί, π
έθνος ήταν
άδοξη βασι
Το ερι

λειτουργία, οι εικόνες καταργήθηκαν, νέα άρθρα πίστης συνταχθηκαν που καταργούσαν όλα τα μυστήρια εκτός από το Βάπτισμα και τη Θεία Κοινωνία, ενώ επιβεβαίωναν το λουθηρανικό δόγμα της δικαίωσης μέσω της πίστης και μόνο. Όταν ο νεαρός Εδουάρδος πέθανε το 1553, η Αγγλία φαινόταν να είχε περάσει οριστικά στο προτεσταντικό στρατόπεδο.

Τα φαινόμενα, ωστόσο, είναι συχνά απατηλά. Και δεν υπήρξαν ποτέ τόσο απατηλά όσο στην Αγγλία, κατά το τέλος της βασιλείας του Εδουάρδου. Η πλειοψηφία του λαού είχε αρνηθεί να απομακρυνθεί από την άσκηση της παλιάς θρησκείας και άρχισε να διαμορφώνεται μια αντίδραση εναντίον των αυθαίρετων μεθόδων των ριζοσπαστών προτεσταντών. Επιπλέον, στη διάρκεια της βασιλείας των Τυδώρ, οι Άγγλοι είχαν συνηθίσει να υπακούουν στη θέληση του βασιλιά τους· ήταν μια στάση που υπαγορεύτηκε από την εθνική τους περηφάνια και την επιθυμία τάξης και ευημερίας. Διάδοχος του Εδουάρδου ΣΤ΄ ήταν η Μαρία (1553-1558), η ξεχασμένη και ευσεβής κόρη του Ερρίκου Η και της Αικατερίνης. Δεν μπορούσε να είναι τίποτε άλλο από καθολική και απεχθανόταν την ανταρσία εναντίον της Ρώμης, εφόσον η έναρξη του κινήματος συνδεόταν επώδυνα με τα βάσανα της μητέρας της. Κατά συνέπεια, δεν είναι περίεργο ότι, με την ανάρρησή της στο θρόνο, θα προσπαθούσε να γυρίσει το ρολόι προς τα πίσω. Όχι μόνο αποκατέστησε τη λειτουργία της Θείας Ευχαριστίας και τον κανόνα της αγαμίας των κληρικών, αλλά και πίεσε το κοινοβούλιο να ψηφίσει τη χωρίς όρους επιστροφή της Αγγλίας στην παπική κυριαρχία. Η πολιτική της ωστόσο κατέληξε σε αξιοθρήνητη αποτυχία για μια σειρά λόγους. Πρώτα απ' όλα, έπεσε στο ίδιο λάθος που είχαν πέσει και οι προκάτοχοί της, επιβάλλοντας αλλαγές πολύ ριζοσπαστικές για το κλίμα της εποχής. Ο λαός της Αγγλίας δεν ήταν έτοιμος για μια λουθηρανική ή καλβινιστική επανάσταση, αλλά και ούτε είχε διάθεση να αποδεχτεί άμεση υποταγή στη Ρώμη. Μια σοβαρότερη αιτία της αποτυχίας της ήταν πιθανώς ο γάμος της με τον Φίλιππο, τον φιλόδοξο διάδοχο του ισπανικού θρόνου. Οι υπήκοοί της φοβήθηκαν ότι η ένωση αυτή θα μπορούσε να οδηγήσει σε δυσμενείς εξωτερικές επιπλοκές, αν όχι στην ουσιαστική προσάρτηση της πατρίδας τους στην Ισπανία. Όταν η βασίλισσα αφέθηκε να παρασυρθεί σε πόλεμο με τη Γαλλία, στον οποίο η Αγγλία αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το Καλαί, την τελευταία κτήση της στην ηπειρωτική Ευρώπη, το έθνος ήταν στα πρόθυρα εξέγερσης. Ο θάνατος σταμάτησε την άδοξη βασιλεία της Μαρίας το 1558.

*Η καθολική αντίδραση
κατά τη βασιλεία
της Μαρίας*

Το ερώτημα αν έπρεπε να γίνει η Αγγλία καθολική ή

Ο ελισαβετιανός
συμβιβασμός

προτεσταντική, επρόκειτο να απαντηθεί από τη διάδοχο της Μαρίας, την ετεροθαλή αδελφή της Ελισάβετ (1558-1603) κόρη της Άννας Μπολένας. Αν και είχε προτεσταντική ανατροφή, η Ελισάβετ δεν είχε βαθιές θρησκευτικές πεποιθήσεις. Το πρωταρχικό της ενδιαφέρον ήταν η διακυβέρνηση του κράτους και δεν ήθελε να διαιρεθεί το βασίλειό της στα δύο εξαιτίας θρησκευτικού πολέμου. Κατά συνέπεια, αποφάσισε να ακολουθήσει μετριοπαθή πολιτική, μη θέλοντας ακόμα και να εξετάσει μια αναβίωση της υποταγής στη Ρώμη. Ένα από τα πρώτα πράγματα που έκανε μόλις ανέβηκε στο θρόνο, ήταν να διατάξει την εκπόνηση ενός νέου «Νόμου Ανώτατης Εξουσίας» που διακήρυσσε ότι ο Άγγλος μονάρχης είναι ο «ανώτατος κυβερνήτης» της ανεξάρτητης Αγγλικανικής Εκκλησίας. Η τελική διευθέτηση, που ολοκληρώθηκε γύρω στο 1570, ήταν ένας τυπικός αγγλικός συμβιβασμός: Η εκκλησία έγινε προτεσταντική, αλλά ορισμένα άρθρα πίστης αφέθηκαν αρκετά αόριστα, προκειμένου να τα δεχτούν οι πρώην καθολικοί χωρίς πολλές τύψεις συνείδησης. Επιπλέον, η επισκοπική μορφή οργάνωσης και μεγάλο μέρος του καθολικού τελετουργικού διατηρήθηκαν. Αυτή η διευθέτηση διατηρήθηκε σε ισχύ για πολύ καιρό μετά το θάνατο της Ελισάβετ. Τα περισσότερα στοιχεία του μάλιστα διατηρήθηκαν μέχρι σήμερα. Και είναι σημαντικό το γεγονός ότι η σύγχρονη Εκκλησία της Αγγλίας είναι αρκετά ευρεία για να περιλαμβάνει στους κόλπους της τέτοιες ετερόκλητες ομάδες όπως τους Αγγλοκαθολικούς που διαφέρουν από τους ρωμαιοκαθολικούς μόνο κατά το ότι απορρίπτουν την ανώτατη εξουσία του πάπα, και τους Αγγλικανούς της «Κατώτερης Εκκλησίας» (Low Church) που είναι εξίσου ριζοσπάστες στον προτεσταντισμό τους όσο και οι λουθηρανοί.

2. Η ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

Όπως σημειώσαμε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου, η Προτεσταντική Επανάσταση ήταν μόνο η μία φάση του μεγάλου κινήματος που είναι γνωστό ως Θρησκευτική Μεταρρύθμιση. Η άλλη ήταν η Καθολική Μεταρρύθμιση, ή η «Αντιμεταρρύθμιση», όπως συνήθως ονομάζεται, ξεκινώντας από την αφετηρία ότι ο πρωταρχικός σκοπός των εμπνευστών της ήταν η κάθαρση της Καθολικής Εκκλησίας προκειμένου να περιοριστεί η ανάπτυξη του προτεσταντισμού. Οι σύγχρονοι ιστορικοί έχουν αποδείξει ωστόσο, ότι τα αίτια του κινήματος της καθολικής μεταρρύθμισης ήταν εντελώς ανεξάρτητα από την προτεσταντική ανταρσία.

Οι απαρχές της
Καθολικής
Μεταρρύθμισης

Στην Ισπανία, μ
αυτοκινήθ
έγκριση τ
την άλλη
μοναστή
αναλάβοι
κίνημα ε
εκκλησία
Μουσουλ
αναζωογ
επίσης, ο
εργάζοντ
άξιους τ
των βαθε
ανηθικότ
εμπόδια,
θρησκευ
ευσέβεια

Η φλ
ιδιαίτερα
να σημε
σοβαρά
ολόκληρ
λουθηρα
εκκλησία
Ιταλός π
παπικό θ
όμως ήτ
επιτύχει
Κλήμης
εκοστρε
μέχρι τη
από τους
(1566-15
σταυροφ
νους του
οικονομικ
χώρους μ
και αντι
διεφθαρι
θηκε κάτ
Οι ό

Στην Ισπανία κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων του 15ου αιώνα, μια αναζωογόνηση του θρησκευτικού αισθήματος που υποκινήθηκε από τον καρδινάλιο Χιμένες (Himenes) με την έγκριση της μοναρχίας, συγκλόνισε τη χώρα από τη μια άκρη ως την άλλη. Ιδρύθηκαν σχολεία, η ακολασία εξοβελίστηκε από τα μοναστήρια και οι ιερείς, θέλοντας και μη, υποχρεώθηκαν να αναλάβουν τις ευθύνες τους ως ποιμένες των πιστών. Αν και το κίνημα εξαπολύθηκε αρχικά με σκοπό να ισχυροποιήσει την εκκλησία στον αγώνα της εναντίον αιρετικών, Εβραίων και Μουσουλμάνων, είχε ωστόσο σημαντικά αποτελέσματα στην αναζωογόνηση της πνευματικής ζωής του έθνους. Στην Ιταλία επίσης, από τις αρχές του 16ου αιώνα, πολλοί σοβαροί κληρικοί εργάζονταν για να καταστήσουν τους ιερείς της εκκλησίας της άξιους του ονόματος τους. Ήταν έλα δύσκολο έργο εξαιτίας των βαθειών ριζών της διαφθοράς και του παραδείγματος της ανηθικότητας που έδινε πρώτη η παπική αυλή. Παρ' όλα τα εμπόδια, ωστόσο, το κίνημα οδήγησε στην ίδρυση διάφορων θρησκευτικών ταγμάτων αφοσιωμένων στα υψηλά ιδανικά της ευσέβειας και της παροχής κοινωνικών υπηρεσιών.

Η φλόγα ωστόσο της καθολικής μεταρρύθμισης δεν υπήρξε ιδιαίτερα φωτεινή προτού η Προτεστάντική Επανάσταση αρχίσει να σημειώνει σοβαρές επιτυχίες. Κανένας πάπας δεν πήρε σοβαρά την ανάγκη της μεταρρύθμισης προτού φανεί ότι ολόκληρο το γερμανικό έθνος κινδύνευε να περάσει στο λουθηρανισμό. Ο πρώτος που επεχείρησε εξαγνισμό της εκκλησίας ήταν ο Αδριανός ΣΤ΄ της Ουτρέχτης, ο πρώτος μη Ιταλός που εκλέχτηκε ύστερα από ενάμιση αιώνα σχεδόν στον παπικό θρόνο και ο τελευταίος μέχρι το 1978. Η εξουσία του όμως ήταν πολύ βραχύχρονη (20 μήνες) για να του επιτρέψει να επιτύχει πολλά. Το 1523, τον διαδέχτηκε ένας Μέδικος, ο Κλήμης Ζ΄, που έμεινε έντεκα χρόνια στον παπικό θρόνο. Η εκστρατεία εναντίον της εκκλησιαστικής διαφθοράς διακόπηκε μέχρι την εκλογή του Παύλου Γ΄ (1534-1549). Αυτός και τρεις από τους διαδόχους του, ο Παύλος Δ΄ (1555-1559), ο Πίος Ε΄ (1566-1572) και ο Σίξτος Ε΄ (1585-1590), ήταν οι ενθερμότεροι σταυροφόροι της μεταρρύθμισης από όλους τους προκαθήμενους του Βατικανού μετά τον Γρηγόριο Ζ΄. Αναδιοργάνωσαν τα οικονομικά της εκκλησίας, γέμισαν τους εκκλησιαστικούς χώρους με ιερείς γνωστούς για την αυστηρότητα των ηθών τους και αντιμετώπισαν δραστικά τους αδιόρθωτα νωθρούς και διεφθαρμένους κληρικούς. Η Καθολική Μεταρρύθμιση κορυφώθηκε κάτω από την ηγεσία αυτών των παπών.

Οι άμεσες αυτές ενέργειες των παπών, υποστηρίχθηκαν

*Η κορύφωση της
Καθολικής
Μεταρρύθμισης: Οι
μεταρρυθμιστές πάπες*

*Το συμβούλιο
του Τρέντο*

από τα διατάγματα ενός εκκλησιαστικού συμβουλίου που συγκλήθηκε το 1545 από τον Παύλο Γ' στην ιταλική πόλη Τρέντο και συνεδρίαζε κατά διαστήματα από το 1545 ως το 1563. Το Συμβούλιο του Τρέντο υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα στην ιστορία της Εκκλησίας. Ο κύριος σκοπός της σύγκλησής του ήταν ο επαναπροσδιορισμός των δογμάτων της καθολικής πίστης και μερικά από τα βήματα που έγιναν προς αυτή την κατεύθυνση υπήρξαν αξιοσημείωτα. Το Συμβούλιο διακήρυξε την εμμονή του σ' όλα τα δόγματα που αμφισβητήθηκαν από τους προτεστάντες μεταρρυθμιστές, χωρίς καμιά εξαίρεση. Οι καλές πράξεις θεωρήθηκαν εξίσου απαραίτητες με την πίστη για τη σωτηρία της ψυχής. Η θεωρία των Μυστηρίων, ως απαραίτητων μέσω μεταβίβασης της Θείας Χάριτος, επανεπιβεβαιώθηκε. Το ίδιο συνέβη με τη μετουσίωση, την αποστολική προέλευση του κλήρου, την πίστη στο καθαρτήριο, την λατρεία των αγίων και τον κανόνα της αγαμίας των κληρικών, που επανεπιβεβαιώθηκαν ως συστατικά στοιχεία του καθολικού συστήματος. Για το επίμαχο ζήτημα αναφορικά με τις πηγές της χριστιανικής πίστης, το Συμβούλιο αποφάσισε ότι η Βίβλος και οι παραδόσεις της αποστολικής διδασκαλίας είχαν ίση σπουδαιότητα. Επιπλέον, όχι μόνο υποστηρίχθηκε απερίφραστα η εξουσία του πάπα σε κάθε επίσκοπο και κάθε ιερωμένο, αλλά και εκφράστηκε κατηγορηματικά η ανωτερότητα της εξουσίας του πάπα, ακόμα και σε σχέση με εκείνη του εκκλησιαστικού συμβουλίου. Με τον τρόπο αυτό επανεπιβεβαιώθηκε έντονα η μονοκρατορική διάρθρωση της εκκλησίας. Το Συμβούλιο του Τρέντο ανανέωσε επίσης την εμμονή της εκκλησίας στο δόγμα της άφεσης αμαρτιών που πυροδότησε τη λουθηρανή εξέγερση, αν και καταδίκασε τα πιο κραυγαλέα σκάνδαλα που είχαν συνδεθεί με την πώληση συγχωροχαρτιών.

*Οι μεταρρυθμίσεις
του συμβουλίου
του Τρέντο*

Το νομοθετικό έργο του Τρέντο δεν περιορίστηκε σε δογματικά ζητήματα, αλλά προνόησε επίσης για την εξάλειψη της διαφθοράς και την ενίσχυση της εκκλησίας επάνω στο ποίμνιό της. Απαγορεύτηκε στους επισκόπους και τους ιερείς να παίρνουν περισσότερες από μία επιχορηγήσεις, έτσι ώστε κανείς τους να μην μπορεί να πλουτίσει εξαιτίας πολλών πηγών εισοδημάτων. Για να εξαλειφεί το κακό της αμάθειας του κλήρου, το Συμβούλιο αποφάσισε την ίδρυση θεολογικών σεμιναρίων στην έδρα κάθε επισκοπής. Προς το τέλος των εργασιών του, το Συμβούλιο υιοθέτησε τη λογοκρισία των βιβλίων για να εμποδίσει τις αιρετικές ιδέες να διαφθείρουν τις συνειδήσεις των πιστών. Διορίστηκε έτσι μια επιτροπή για να συντάξει έναν κατάλογο γραπτών που δεν έπρεπε να

διαβάζ
κατάλο
καθιέρ
Αργότε
Κατάλο
σε και
πλειομ
πραγμ
αφορά
ελάχισ
σύμπτ
καθολι

Η
τόσο
δραστη
του Ιησ
του Τρ
κυριαρχ
ρες συ
βαθμό
είχαν υ
της νό
Αδελφό
1491-15
αρχή τη
από τη
ερωτροί
βασιλιά
αρχίσει
μάχη ε
κλείσου
Ιησού κ
άλλαξαν
νος απ
αποφάσι
περίοδο
έβλεπε
πήγε στ
για την
γύρω το
των οπε
μέλη τ
αναλάμ

διαβάζονται, τον περιβόητο Index. Η δημοσίευση αυτού του καταλόγου, από τον πάπα το 1564, οδήγησε στην επίσημη καθιέρωσή του ως στοιχείου του εκκλησιαστικού μηχανισμού. Αργότερα, μια μόνιμη υπηρεσία, γνωστή ως Συνάθροιση του Καταλόγου, ιδρύθηκε για να αναθεωρεί τον κατάλογο από καιρό σε καιρό. Συνολικά έγιναν σαράντα τέτοιες αναθεωρήσεις. Η πλειοψηφία των απαγορευμένων βιβλίων ήταν θεολογικές πραγματείες και, πιθανώς, το αποτέλεσμα του καταλόγου όσον αφορά στην καθυστέρηση της προόδου της γνώσης υπήρξε ελάχιστη. Ωστόσο, η καθιέρωσή του πρέπει να θεωρείται σύμπτωμα της μισαλλοδοξίας που προσέβαλε τόσο τους καθολικούς όσο και τους προτεστάντες.

Η Καθολική Μεταρρύθμιση δεν θα μπορούσε ποτέ να ήταν τόσο βαθιά ή τόσο επιτυχημένη αν δεν υπήρχαν οι δραστηριότητες των Ιησουιτών, των μελών της Αδελφότητας του Ιησού. Αυτοί διεκπεραίωσαν το δύσκολο έργο στο Συμβούλιο του Τρέντο και έδωσαν τη δυνατότητα στους πάπες να κυριαρχήσουν σ' αυτό το σώμα στις τελευταίες και κρισιμότερες συνεδριάσεις του. Οι Ιησουίτες ήταν επίσης σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνοι για τον επαναπροσηλυτισμό περιοχών που είχαν υποκύψει στον προτεσταντισμό, όπως η Πολωνία και μέρη της νότιας Γερμανίας, στο καθολικό δόγμα. Ιδρυτής της Αδελφότητας του Ιησού ήταν ο Ιγνάτιος Λοιόλα (Ignatius Loyola, 1491-1556), ένας Ισπανός ευγενής από τη χώρα των Βάσκων. Η αρχή της σταδιοδρομίας του δεν φαίνεται ιδιαίτερα διαφορετική από την αντίστοιχη άλλων Ισπανών της τάξης του – μια ζωή ερωτροπιών και λεηλασιών με την ιδιότητά του ως στρατιώτη του βασιλιά. Την εποχή όμως που η Προτεσταντική Επανάσταση είχε αρχίσει να ριζώνει στη Γερμανία, τραυματίστηκε βαριά σε μια μάχη εναντίον των Γάλλων. Το διάστημα που περίμενε να κλείσουν οι πληγές του, διάβασε μια ευλαβική βιογραφία του Ιησού και μερικούς θρύλους γύρω από τη ζωή αγίων, που του άλλαξαν θεμελιακά τη συναισθηματική του φύση. Συντετριμμένος από τη συνειδητοποίηση της σπαταλημένης ζωής του, αποφάσισε να γίνει στρατιώτης του Χριστού. Ύστερα από μια περίοδο νοσηρών αυτοβασανισμών, στη διάρκεια της οποίας έβλεπε οράματα του Σατανά, του Ιησού και της Αγίας Τριάδας, πήγε στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού για να μάθει περισσότερα για την πίστη που σκόπευε να υπηρετήσει. Εκεί συγκέντρωσε γύρω του μια μικρή ομάδα αφοσιωμένων μαθητών, με τη βοήθεια των οποίων ίδρυσε, το 1534, την Αδελφότητα του Ιησού. Τα μέλη της υποχρεώνονταν σε μοναστικούς όρκους και αναλάμβαναν την υποχρέωση να πάνε για προσκύνημα στην

Η ίδρυση της
αδελφότητας
του Ιησού από
τον Λοιόλα

Λοιόλα

Η οργάνωση της
Αδελφότητας
του Ιησού

Δραστηριότητες
των Ιησουιτών

Ιερουσαλήμ. Το 1540 η οργάνωσή τους εγκρίθηκε από τον πάπα Παύλο Γ'. Από τότε άρχισε να αναπτύσσεται ραγδαία. Όταν πέθανε ο Λοιόλα, καυχιόταν ότι η Αδελφότητα αριθμούσε όχι λιγότερα από 1.500 μέλη.

Η Αδελφότητα του Ιησού υπήρξε η μαχητικότερη από όλα τα θρησκευτικά τάγματα που βλάστησαν στον θρησκευτικό ζήλο του 16ου αιώνα. Δεν ήταν απλώς μια μοναστική ένωση, αλλά και μια οργάνωση στρατιωτών, ορκισμένων να υπερασπίσουν την πίστη τους. Τα όπλα τους δεν επρόκειτο να είναι σφαίρες και δόρατα, αλλά η ευφράδεια, η πειθώ, η διδαχή των σωστών δογμάτων, και, αν ήταν αναγκαίο, περισσότερο εγκόσμιες μέθοδοι άσκησης επιρροής. Η οργάνωση διαμορφώθηκε με πρότυπο ένα στρατιωτικό οργανισμό, έχοντας ένα στρατηγό ως διοικητή της και ασκώντας σιδερένια πειθαρχία στα μέλη της. Κάθε μορφής ατομικότητα εξοβελίστηκε και μια αυστηρή υποταγή στο στρατηγό επιβλήθηκε στα κατώτερα μέλη. Μόνο η ανώτερη από τις τέσσερις τάξεις μελών είχε κάποια συμμετοχή στη διοίκηση του τάγματος. Αυτή η μικρή ομάδα, γνωστή ως Τηρητές των Τεσσάρων Όρκων, εξέλεγε το στρατηγό εφόρου ζωής και συσκεπτόταν μαζί του για σημαντικά ζητήματα.

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, οι δραστηριότητες των Ιησουιτών ήταν πολλές και ποικίλες. Πρώτα και κύρια, έπειθαν τον εαυτό τους ότι ήταν οι υπέρμαχοι της αληθινής πίστης. Για το λόγο αυτό, έπαιρναν άδεια από τον πάπα να ακούν εξομολογήσεις και να δίνουν συγχώρεση. Πολλοί απ' αυτούς έγιναν ιερείς για να ανεβαίνουν στον άμβωνα και να διακηρύσσουν την αλήθεια σαν φερέφωνα του Θεού. Άλλοι υπηρέτησαν ως όργανα της Ιερής Εξέτασης στον ανελέητο αγώνα εναντίον των αιρετικών. Στο έργο τους ακολούθησαν όλοι την ηγεσία της Εκκλησίας ως αλάνθαστο οδηγό τους. Δεν έθεταν ερωτήματα και δεν προσπαθούσαν να λύσουν μυστήρια. Ο Λοιόλα τούς δίδασκε ότι, αν η Εκκλησία αποφάσιζε ότι το άσπρο ήταν μαύρο, θα ήταν καθήκον των οπαδών της να το πιστέψουν. Αλλά οι Ιησουίτες δεν ικανοποιούνταν με την απόκρουση των επιθέσεων των προτεστάντων και των αιρετικών: ανυπομονούσαν να διαδώσουν την πίστη τους στις άκρες του κόσμου - να προσηλυτίσουν στον καθολικισμό βουδιστές, μουσουλμάνους, τους πάρσους της Ινδίας, τους ιθαγενείς των ηπειρών που τότε μόλις είχαν ανακαλυφθεί. Πολύ πριν τελειώσει η Μεταρρύθμιση, υπήρχαν Ιησουίτες ιεραπόστολοι στην Αφρική, την Ιαπωνία, την Κίνα, τη Βόρεια και Νότια Αμερική. Μια ακόμα σημαντική δραστηριότητα των στρατιωτών του Λοιόλα ήταν η εκπαίδευση. Ίδρυσαν κολέγια και σεμινάρια κατά εκατοντάδες

στην Ευρ
σε υπάρ
αδελφότη
και σχεδ
τόσο μεν
Προτεστο
και δυνα

3. Η ΚΛΗ

Τα α
απότομη
θρησκευ
καθολικοί
ποικιλία
χώρας ή
αμφισβητ
τα όπου
περιλαμβ
θρησκευτ
οδηγήσει
τους προ
καθολικοί
πρώτους
ας. Επει
πλειάδας
ορθοδοξί
ιδρυθεί τ
θύματα τ
Σερβέτο
κυκλοφορ
επειδή ε
του ίδιου
αποκεφα
υπόλοιπο
στοχαστή
σύγχρονο
έργο του

Δεν
τάσεις μ
τικούς π
μεγάλη
(1546-15

στην Ευρώπη και την Αμερική και απέκτησαν διδακτικές θέσεις σε υπάρχοντα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Μέχρι τον 18ο αιώνα, η αδελφότητα είχε το μονοπώλιο της εκπαίδευσης στην Ισπανία και σχεδόν και στη Γαλλία. Το ότι η Καθολική Εκκλησία ανέκτησε τόσο μεγάλο μέρος της δύναμής της παρά την απόσχιση των Προτεσταντών, οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στις πολύπλευρες και δυναμικές δραστηριότητες των Ιησουιτών.

3. Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗΣ

Τα αμεσότερα αποτελέσματα της Μεταρρύθμισης ήταν η απότομη αύξηση των θρησκευτικών διωγμών και η απαρχή θρησκευτικών πολέμων σε μεγάλο μέρος της Ευρώπης. Τόσο οι καθολικοί όσο και οι προτεστάντες θεώρησαν δεδομένο ότι η ποικιλία θρησκευτικών πεποιθήσεων μέσα στα σύνορα μιας χώρας ήταν αδύνατο να γίνει ανεκτή. Κατά συνέπεια, οι αμφισβητησίες της επίσημης θρησκείας καταδιώχτηκαν ανελέητα όπου κι αν βρίσκονταν. Σε μερικές περιπτώσεις, στα θύματα περιλαμβάνονταν εξέχοντες διανοούμενοι που άφηναν τις θρησκευτικές τους θεωρίες ή τις έρευνές τους να τους οδηγήσουν σε νέες κατευθύνσεις. Ο πιο διακεκριμένος από τους πρωτότυπους στοχαστές που θανατώθηκε από τους καθολικούς ήταν ο Μπρούνο (Giordano Bruno), ένας από τους πρώτους υποστηρικτές της κοπερνίκειας ηλιοκεντρικής θεωρίας. Επειδή ο Μπρούνο δίδασκε το δόγμα της ύπαρξης μιας πλειάδας κόσμων, θεωρία δηλαδή που έθιγε τη βιβλική ορθοδοξία, σύρθηκε μπροστά στην Ιερή Εξέταση (που είχε ιδρυθεί το 1542) και κήκε στην πυρά το 1600. Ένα από τα θύματα των καλβινιστικών διωγμών στη Γενεύη ήταν ο Μιχαήλ Σερβέτος, ο άνθρωπος που ανακάλυψε την πνευμονική κυκλοφορία του αίματος. Ο Σερβέτος καταδικάστηκε το 1533 επειδή είχε απορρίψει το δόγμα της Αγίας Τριάδας. Πρόταση του ίδιου του Καλβίνου κατά τη δίκη για έναν «ευσπλαχνικό» αποκεφαλισμό του θανατοποινήτη, απορρίφθηκε από τους υπόλοιπους καλβινιστές δικαστές του Σερβέτου και ο τολμηρός στοχαστής, που οι ιδέες του αποτέλεσαν τη βάση της σύγχρονης Ουνίας, κήκε αργά στην πυρά με το κυριότερο έργο του δεμένο γύρω από το μπράτσο του.

Δεν πρέπει να εκπλήσσει το γεγονός ότι οι κυρίαρχες τάσεις μισαλλοδοξίας οδήγησαν σε παρατεταμένους θρησκευτικούς πολέμους μεταξύ καθολικών και προτεσταντών. Η πρώτη μεγάλη θρησκευτική σύγκρουση ήταν ο Σμαλκαλδικός Πόλεμος (1546-1547), που διεξήγαγε ο Κάρολος Ε΄ σε μια προσπάθεια να

Μπρούνο

αποκαταστήσει την ενότητα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας κάτω από την καθολική πίστη. Σε μερικούς μήνες κατάφερε να τρομάξει και να υποτάξει τους προτεστάντες πρίγκιπες της Γερμανίας, αλλά στάθηκε ανίκανος να επαναφέρει τους υπηκόους τους στο ρωμαιοκαθολικό δόγμα. Ο αγώνας τελικά κατέληξε σε μια συνθήκη συμβιβασμού, τη Θρησκευτική Ειρήνη της Αυγούστας (1555), σύμφωνα με την οποία κάθε Γερμανός πρίγκιπας μπορούσε να διαλέξει είτε το λουθηρανισμό είτε τον καθολικισμό ως θρησκεία του λαού του. Κατά συνέπεια, η θρησκεία κάθε κράτους έπρεπε να εξαρτάται από τη θρησκεία του ηγεμόνα του. Μια πολύ πιο μακροχρόνια και αιματηρή σύγκρουση πραγματοποιήθηκε στη Γαλλία, κατά την περίοδο 1562-1593. Εκεί οι Ουγενότοι, όπως ονομάζονταν οι προτεστάντες, αποτελούσαν αναμφίβολα τη μειοψηφία, αλλά περιλάμβαναν στους κόλπους τους μερικούς από τους ικανότερους και με τη μεγαλύτερη επιρροή εκπροσώπους των εμπορικών και χρηματιστικών τάξεων. Επιπλέον, αποτελούσαν πολιτικό κόμμα που συμμετείχε σε μηχανορραφίες εναντίον των καθολικών με στόχο τον έλεγχο της κυβέρνησης. Το 1562, μια φατρία φανατικών καθολικών με την ηγεσία του δούκα της Γίζης κατέλαβε την εξουσία και, απειλώντας διωγμό των Ουγενότων, ώθησε τη χώρα στον εμφύλιο πόλεμο. Η σύγκρουση κορυφώθηκε δέκα χρόνια αργότερα (1572) στην αποτρόπαιη σφαγή της Νύχτας του Αγίου Βαρθολομαίου. Η αντιβασιλίσα, η Αικατερίνη των Μεδίκων, σε μια απελπισμένη προσπάθεια να βάλει τέρμα στη σύγκρουση, σχεδίασε με τους Γιζικούς τη δολοφονία των προτεστάντων ηγετών. Η συνωμοσία απελευθέρωσε τα κτηνώδη πάθη του παρισινού όχλου με αποτέλεσμα τη σφαγή 2.000 Ουγενότων σε μια νύχτα. Ο πόλεμος κράτησε ως το 1593, οπότε ο Ερρίκος Δ΄ έγινε καθολικός με σκοπό να ευχαριστήσει την πλειοψηφία των υπηκόων του. Το θρησκευτικό ζήτημα ωστόσο δεν έφτασε στη λύση του παρά μόνο το 1598, όταν ο Ερρίκος εξέδωσε το Διάταγμα της Νάντης που εγγυόταν ελευθερία συνείδησης για τους προτεστάντες.

Σε μεγάλο βαθμό, η εξέγερση των Κάτω Χωρών ήταν ακόμα ένα επεισόδιο της θρησκευτικής διαμάχης που είχε προκαλέσει η Μεταρρύθμιση. Για πολύ μετά την έναρξη της Προτεσταντικής Επανάστασης στη Γερμανία οι χώρες που είναι σήμερα γνωστές ως Βέλγιο και Ολλανδία ήταν κτήσεις του Ισπανικού Στέμματος. Αν και ο λουθηρανισμός και ο καλβινισμός είχαν κερδίσει προσβάσεις στις πόλεις, οι προτεστάντες των Κάτω Χωρών δεν ήταν παρά ένα κλάσμα του συνολικού πληθυσμού. Με το πέρασμα του χρόνου ωστόσο, ο αριθμός των καλβινιστών

Συμβολισμός

Η σφαγή

αυξανότ
των πόλ
επέμβα
ελευθερ
θρησκε
συναίσθ
αφότου
μεταχει
Επιπλε
ρα, εξα
εμπορί
μίσος, ω
Φίλιππος
ήταν απ
κυβερνο
δούκα
καταπιξ
δούκας
ανάρτε

Η σφαγή της Νύχτας του Αγίου Βαρθολομαίου

αυξανόνταν, μέχρις ότου περιέλαβε την πλειοψηφία των κατοίκων των πόλεων, τουλάχιστο στις ολλανδικές επαρχίες του βορρά. Η επέμβαση της ισπανικής κυβέρνησης στη θρησκευτική τους ελευθερία οδήγησε σε μια απελπισμένη εξέγερση το 1565. Οι θρησκευτικές αιτίες δεν ήταν φυσικά οι μόνες. Το εθνικιστικό συναίσθημα ήταν ένας από τους κύριους παράγοντες, ιδιαίτερα αφότου ο Ισπανός βασιλιάς, Φίλιππος Β', επέμενε να μεταχειρίζεται τις Κάτω Χώρες ως υποτελείς επαρχίες. Επιπλέον, υπήρχε σοβαρή δυσαρέσκεια οικονομικού χαρακτήρα, εξαιτίας της υψηλής φορολογίας και της απαγόρευσης του εμπορίου προς όφελος των Ισπανών εμπόρων. Στο θρησκευτικό μίσος, ωστόσο οφειλόταν κυρίως η βιαιότητα της σύγκρουσης. Ο Φίλιππος Β' θεωρούσε όλους τους Προτεστάντες προδότες και ήταν αποφασισμένος να τους ξεριζώσει από κάθε περιοχή που κυβερνούσε. Το 1567 έστειλε τον φανατικό αντιπροτεστάντη δούκα της Άλβας με δέκα χιλιάδες στρατιώτες για να καταπνίξει την εξέγερση των Κάτω Χωρών. Επί έξι χρόνια, ο δούκας τρομοκρατούσε την περιοχή, σκοτώνοντας εκατοντάδες αντάρτες και βασανίζοντας ή φυλακίζοντας χιλιάδες άλλους. Οι

*Η εξέγερση των
Κάτω χωρών*

Τέλος των
θρησκευτικών
πολέμων

προτεστάντες αντεπιτέθηκαν με ίση σχεδόν αγριότητα και ο πόλεμος συνέχισε τη βάρβαρη πορεία του ως το 1609. Τελείωσε με νίκη των Προτεσταντών, σε μεγάλο βαθμό εξαιτίας της γενναιότητας και αυτοθυσίας του αρχικού τους ηγέτη, του Ουλιέλμου του Σιωπηλού. Το κύριο αποτέλεσμα του πολέμου ήταν η ίδρυση μιας ανεξάρτητης Ολλανδικής Δημοκρατίας που περιλάμβανε τις περιοχές της σημερινής Ολλανδίας. Οι νότιες ή βελγικές επαρχίες, όπου οι κάτοικοι ήταν στην πλειοψηφία τους καθολικοί, επέστρεψαν στην ισπανική κυριαρχία.

Σκληρές θρησκευτικές συγκρούσεις διαδραματίστηκαν και κατά τον 17ο αιώνα. Τέτοιες συγκρούσεις υπήρξαν ο Τριακονταετής Πόλεμος και ο Αγγλικός Εμφύλιος Πόλεμος, που θα εξεταστούν πιο κάτω. Γύρω στο 1650, ωστόσο, οι άνθρωποι σταμάτησαν να σκοτώνουν ο ένας τον άλλο στο όνομα της σωτηρίας, και άρχισε να προβάλλει μια νέα εποχή ανεκτικότητας. Οι παρατεταμένες εξεγέρσεις είχαν αφήσει το μεγαλύτερο μέρος της βόρειας Γερμανίας και όλες τις σκανδιναβικές χώρες λουθηρανικές· τη Σκωτία, την Ολλανδία και μέρη της βόρειας Γερμανίας καλβινιστικές· την Αγγλία χώρα συμβιβασμένου προτεσταντισμού και την υπόλοιπη Ευρώπη κυρίως καθολική. Αυτή, σε γενικές γραμμές, είναι και η θρησκευτική διαίρεση της Ευρώπης σήμερα. Θα ήταν λάθος να πιστέψουμε ότι μια τέτοια ποικιλομορφία συνετέλεσε στην προαγωγή της θρησκευτικής ελευθερίας, αντίθετα οι θρησκευτικές μειονότητες τέθηκαν εκτός νόμου σε όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές χώρες μέχρι περίπου το 1800. Μετά το 1650 οι ευρωπαϊκές χώρες σταμάτησαν τουλάχιστο να πολεμούν η μια την άλλη για θρησκευτικούς λόγους.

Άνοδος του
ατομικισμού

Ανάμεσα στα προφανέστερα εκσυγχρονιστικά αποτελέσματα της Μεταρρύθμισης ήταν η πρόσθετη ορμή που έδωσε το κίνημα στην άνοδο του ατομικισμού και στην επέκταση της λαϊκής εκπαίδευσης. Απλοποιώντας τελετουργία και οργάνωση, οι ηγέτες της Προτεσταντικής Επανάστασης απελευθέρωσαν τους ανθρώπους από μερικούς συλλογικούς καταναγκασμούς της μεσαιωνικής εκκλησίας. Ακόμα σημαντικότερο, ο προτεσταντισμός έτεινε να επιβεβαιώσει τα δικαιώματα της ατομικής συνείδησης. Όταν ο Λούθηρος θαρραλέα απέρριψε την απαίτηση θρησκευτικής αυθεντίας του Βατικανού στη Δίαιτα της Βόρμης διακηρύσσοντας, «Βρίσκομαι εδώ γιατί δεν μπορώ να κάνω διαφορετικά», δημιούργησε ένα προηγούμενο αυτονομίας της ατομικής συνείδησης που δεν επρόκειτο να ξεχαστεί ποτέ.

Επιπλέον, η Μεταρρύθμιση συνέβαλε και στην προαγωγή της μαζικής παιδείας. Η Αναγέννηση, με το λαίμαργο

ενδιαφέ
απετέλε
μάτων τ
και στα
αριστοκρ
άλλαξαν
διαδώσο
όπου ακ
να μάθε
καθομιλ
συχνά τ
ότι μερι
στις νέε

Με
επίσης
απολυτο
κανένα
αντίστρ
δόγματα
έχουν
υποστή
από το
καθώς
αμφισβ
μάλιστα
κίνητρο
στη Γερ

Ο
αναζωο
«φυσικ
προέλε
αναγνω
ηγεμόν
εξουσί
αυτούς
του κο
περιπτώ
μερικοί
όχι μόν
εφάρμ
(congre
δημοκρ
ότι οι α

ενδιαφέρον της για τους κλασικούς, είχε το αρνητικό αποτέλεσμα της παραμόρφωσης των εκπαιδευτικών προγραμμάτων των σχολείων, δίνοντας υπερβολική έμφαση στα ελληνικά και στα λατινικά και περιορίζοντας την εκπαίδευση στην αριστοκρατία. Οι λουθηρανοί, οι καλβινιστές και οι ιησούιτες άλλαξαν αυτό τον προσανατολισμό: στη φιλοδοξία τους να διαδώσουν τα δόγματά τους, ίδρυσαν σχολεία για τις μάζες, όπου ακόμα και ο γιος του μπαλωματή ή του αγρότη μπορούσε να μάθει να διαβάζει τη Βίβλο και τα θεολογικά κείμενα στην καθομιλούμενη γλώσσα. Πρακτικά μαθήματα αντικαθιστούσαν συχνά τα ελληνικά και τα λατινικά και είναι σημαντικό το γεγονός ότι μερικά από αυτά τα σχολεία άνοιξαν τελικά τις πόρτες τους στις νέες επιστήμες.

Μερικές τάσεις της μεταρρυθμιστικής σκέψης συνετέλεσαν επίσης σε τελευταία ανάλυση στον περιορισμό του πολιτικού απολυταρχισμού. Οι τάσεις αυτές, ωστόσο, δεν μπορούν κατά κανένα τρόπο να βρεθούν στο λουθηρανισμό. Εντελώς αντίστροφα, ο Λούθηρος ήταν ένθερμος υποστηρικτής του δόγματος του Αγίου Παύλου: ότι οι εξουσίες που υπάρχουν έχουν δημιουργηθεί με το θέλημα του Θεού. Ο Λούθηρος υποστήριζε ότι η πολιτική ανυπακοή ήταν μεγαλύτερο αμάρτημα από το φόνο, την ακολασία, την ανεντιμότητα και την κλοπή, καθώς και ότι η εξουσία των ηγεμόνων δεν έπρεπε ποτέ να αμφισβητείται από τους υπηκόους τους. Μερικοί μελετητές, μάλιστα, βλέπουν στην επιρροή του Λουθήρου ένα ισχυρό κίνητρο προς την ανάπτυξη της απολυταρχικής διακυβέρνησης στη Γερμανία.

Οι Ιησούιτες από το άλλο μέρος, αποπειράθηκαν να αναζωογονήσουν τη μεσαιωνική αντίληψη ενός ανώτερου «φυσικού νόμου». Αυτός ο φυσικός νόμος περιλάμβανε θεϊκής προέλευσης αρχές δικαίου και δικαιοσύνης που θα έπρεπε να αναγνωριστεί ότι περιόριζαν σε κάποιο βαθμό την εξουσία των ηγεμόνων. Ορισμένοι Ιησούιτες, επιπλέον, δίδασκαν ότι η εξουσία του κοσμικού ηγέτη προέρχεται από το λαό* μερικοί από αυτούς έφταναν μέχρι το σημείο να επιβεβαιώνουν το δικαίωμα του κοινού πολίτη να σκοτώνει έναν τύραννο σε ορισμένες περιπτώσεις. Προχωρώντας μακρύτερα από τους Ιησούιτες, μερικοί καλβινιστές στη Γαλλία, την Αγγλία και τις Κάτω Χώρες, όχι μόνο αποδέχονταν το δικαίωμα της επανάστασης αλλά και το εφαρμόζαν στην πράξη. Στην Αγγλία επίσης, προτεστάντες (congregationalists) του 17ου αιώνα, εισήγαγαν την αρχή της δημοκρατίας στη διοίκηση της εκκλησίας τους και υποστήριζαν ότι οι αρχές αυτές πρέπει να επεκταθούν στη διακυβέρνηση της

*Η ανάπτυξη της
παιδείας*

*Θρησκευτικοί
περιορισμοί
απολυταρχικών
κυβερνήσεων*

χώρας. Μερικοί έφταναν τόσο μακριά, ώστε να υποστηρίζουν ότι «ο χειρότερος άνθρωπος στην Αγγλία πρέπει να έχει γνώμη στην εκλογή της κυβέρνησης που τον διοικεί». Τέτοιες απόψεις ήταν οι πρώτες εκφράσεις της αληθινά δημοκρατικής σκέψης στους νεότερους χρόνους.

Η ΕΜ ΚΑΙ Η

Αν κα
αγορές πο
μικρής σημ
του θησαυ
πρέπει να
χρόνο σε

Στοι
επήλθαν
που συν
υπάρχει
αφορούν
κατά καν
Εμπορικ
τοπική κ
συντήρη
παγκόσμ
ανάκαμψ
επιταχύν
νέων ε
δημιουργ
χρηματα
άρχισαν
κίνητρο
άλλοτε.
αρχικά η

Η ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ (περ. 1450-1800)

Αν και ένα βασίλειο μπορεί να πλουτίσει με τα δώρα που παίρνει ή με αγορές που κάνει από άλλες χώρες, αυτά είναι ωστόσο αβέβαια πράγματα και μικρής σημασίας, όταν συμβαίνουν. Το κυριότερο μέσο αύξησης του πλούτου και του θησαυρού μας είναι, κατά συνέπεια, το *εξωτερικό εμπόριο*, για το οποίο πρέπει να τηρούμε τον κανόνα: να πουλάμε περισσότερα στους ξένους κάθε χρόνο σε αξία από όσα δικά τους αγαθά καταναλώνουμε.

Thomas Mun
Ο θησαυρός της Αγγλίας
μέσω του εξωτερικού
εμπορίου

Στους τρισημίσι αιώνες ανάμεσα στο 1450 και το 1800, επήλθαν τεράστιες αλλαγές στην ευρωπαϊκή οικονομική ζωή, που συνήθως ονομάζονται Οικονομική Επανάσταση. Αν και υπάρχει πολύ έδαφος για διαφωνίες στις λεπτομέρειες που αφορούν στις συνέπειες των αλλαγών αυτών, υπάρχει συμφωνία κατά κανόνα σε μερικές βασικές γενικεύσεις. Πάνω απ' όλα, η Εμπορική Επανάσταση περιέλαβε μια αλλαγή από την ημιστική, τοπική και, σε μεγάλο βαθμό, οικονομία απλής βιολογικής συντήρησης του πληθυσμού του Μεσαίωνα, στο δυναμικό, παγκόσμιο καπιταλιστικό καθεστώς της σύγχρονης εποχής. Η ανάκαμψη από τις οικονομικές καταστροφές του 14ου αιώνα επιταχύνθηκε από τις υπερπόντιες ανακαλύψεις, την εισροή νέων ειδών κατανάλωσης και πολύτιμων μετάλλων, τη δημιουργία υπερπόντιων αγορών καθώς και την πρόοδο στη χρηματογορά και το εμπόριο. Μεγάλοι αριθμοί ανθρώπων άρχισαν να ζουν από το εμπόριο και τη βιομηχανία, ενώ το κίνητρο του κέρδους έγινε εντονότερο από οποτεδήποτε άλλοτε. Ακόμα, στη διάρκεια της Εμπορικής Επανάστασης, αρχικά η Ισπανία και η Πορτογαλία και κατόπιν οι βορειοευρωπαϊ-

Μεγάλες αλλαγές
στην ευρωπαϊκή
οικονομική ζωή

κές χώρες, Αγγλία, Γαλλία και Ολλανδία, πήραν τη θέση των πόλεων της βόρειας Ιταλίας ως κέντρα της ευρωπαϊκής οικονομικής δραστηριότητας και ευημερίας. Τελικά, κατά τον 18ο αιώνα, επαναστατικές εξελίξεις στην ευρωπαϊκή γεωργία έφεραν την ευρωπαϊκή οικονομία στο κατώφλι της Βιομηχανικής Επανάστασης. Στο σύνολό τους, όλες αυτές οι αλλαγές σήμαιναν καινούργιο, χωρίς προηγούμενο, πλούτο για την Ευρώπη ενώ παράλληλα ήταν φορείς σημαντικών αλλαγών κοινωνικής οργάνωσης και υλικού πολιτισμού.

1. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΠΟΝΤΙΑΣ ΕΠΕΚΤΑΣΗΣ

Όπως ήδη αναφέρθηκε αλλού, η ευρωπαϊκή οικονομία άρχισε να παρουσιάζει σημεία ανόδου γύρω στο 1450, ύστερα από ενάμιση περίπου αιώνα οξυτάτης ύφεσης. Αναμφίβολα, η ανάκαμψή της αυτή θα προχωρούσε σταθερά, αλλά επιταχύνθηκε σε μεγάλο βαθμό από τον 16ο αιώνα και μετά, από τα αποτελέσματα των υπερπόντιων ανακαλύψεων και κατακτήσεων. Τα αρχικά εξερευνητικά ταξίδια οφείλονταν πρωταρχικά στις ισπανικές και πορτογαλικές φιλοδοξίες για συμμετοχή στο εμπόριο με την Ανατολή. Για αρκετό καιρό, αυτό το εμπόριο μονοπωλούνταν από τις ιταλικές πόλεις της Βενετίας και της Γένοβας, με αποτέλεσμα να πληρώνουν οι κάτοικοι της Ιβηρικής χερσονήσου υψηλές τιμές για τα μπαχαρικά, τα μετάξια και τα φάρμακα που εισάγονταν από την Ανατολή. Ήταν λοιπόν εντελώς φυσικό να γίνουν απόπειρες από ναυτικούς που βρίσκονταν στην υπηρεσία των Ισπανών και των Πορτογάλων μοναρχών για να ανακαλύψουν καινούργιους δρόμους προς την Ανατολή, ανεξάρτητους από ιταλικό έλεγχο. Μια δεύτερη αιτία των εξερευνητικών ταξιδιών ήταν ο ιεραποστολικός πυρετός των Ισπανών. Η επιτυχής ισπανική σταυροφορία εναντίον των ισλαμικών δυνάμεων και η επανακατάκτηση της Ιβηρικής, είχε δημιουργήσει ένα απόθεμα θρησκευτικού ζήλου που ζητούσε διέξοδο και πήρε τη μορφή επιθυμίας για προσηλυτισμό των υπερπόντιων «ειδωλολατρών». Σ' αυτές τις αιτίες πρέπει να προστεθεί το γεγονός ότι, οι πρόοδοι στις γεωγραφικές γνώσεις και την τεχνολογική πραγματογνωμοσύνη επέτρεψαν στους ναυτικούς να ξανοίγονται περισσότερο άφοβα στις ανοιχτές θάλασσες. Θα πρέπει ωστόσο να έχουμε υπόψη μας ότι όλες αυτές οι πρόοδοι δεν εμφανίστηκαν ξαφνικά στο 1490. Η διαδεδομένη αντίληψη ότι όλοι οι Ευρωπαίοι πριν από τον Κολόμβο πίστευαν ότι η Γη είναι επίπεδη, κάθε άλλο παρά σωστή είναι: θα ήταν αδύνατο μετά από τον 12ο αιώνα, να βρεθεί έστω

Αίτια των
εξερευνητικών
ταξιδιών

και ένα
σφαιρικό
αστρολο-
σώματα.
Οι Πορ-
Ατλαντι-
Νέο Κό-
οι Ευρ-
νωριτες
και των
Με
βορειο-
ωκεαν-
αίωνα,
Γουινέι

Ανακάλυψη
του Αγίου Δομίνικου
από τον Κολόμβο

και ένας μορφωμένος που να πιστεύει ότι η Γη δεν είναι σφαιρική. Επιπλέον, τεχνολογικά βοηθήματα όπως η πυξίδα και ο αστρολάβος (συσκευή υπολογισμού της θέσης των ουράνιων σωμάτων) ήταν γνωστά πολύ πριν από τα ταξίδια του Κολόμβου. Οι Πορτογάλοι μάλιστα είχαν σαλπάρει θαρραλέα μέσα στον Ατλαντικό μέχρι τις Αζόρες (ένα τρίτο της απόστασης μέχρι τον Νέο Κόσμο) πριν από το 1350. Το πιθανότερο ήταν να έφταναν οι Ευρωπαίοι στην Αμερική και την Άπω Ανατολή πολύ νωρίτερα, αν δεν υπήρχε η τροχοπέδη της οικονομικής κρίσης και των πολιτικών αναταραχών τους τέλους του Μεσαίωνα.

Με την εξαίρεση των Νορβηγών, που ανακάλυψαν τη βορειοαμερικανική ήπειρο γύρω στο 1000 μ.Χ., πρωτοπόροι της ωκεανοπλοΐας υπήρξαν οι Πορτογάλοι. Ως τα μέσα του 15ου αιώνα, είχαν εξερευνηήσει τις αφρικανικές ακτές μέχρι και τη Γουινέα. Το 1497, ο πιο επιτυχημένος ναυτικός τους, ο Βάσκο

*Επιτυχίες των
Ισπανών και των
Πορτογάλων*

να Γκάμα (Basco da Gama), περιέπλευσε τη νότια άκρη της Αφρικής και τον επόμενο χρόνο έπλευσε προς την Ινδία. Στο μεταξύ, ο Γενουάτης ναυτικός Χριστόφορος Κολόμβος (1451-1506) πείστηκε για τη δυνατότητα να φτάσει στην Ινδία ταξιδεύοντας δυτικά. Όταν η προσφορά του προς τους Πορτογάλους δεν έγινε δεκτή, ο Κολόμβος στράφηκε στους Ισπανούς βασιλείς, Φερδινάνδο και Ισαβέλλα και εξασφάλισε την υποστήριξή τους στο σχέδιό του. Το χρονικό του μνημειώδους ταξιδιού του και τα αποτελέσματά του είναι τόσο γνωστά ώστε δεν χρειάζεται να περιγραφούν εδώ. Αν και πέθανε χωρίς να μάθει τι πραγματικά είχε επιτύχει, οι ανακαλύψεις του έβαλαν τα θεμέλια για την ισπανική κυριαρχία σε ολόκληρο σχεδόν τον Νέο Κόσμο. Ακολούθησαν άλλοι εξερευνητές που εκπροσωπούσαν το ισπανικό στέμμα και, σύντομα, οι κατακτητές, ο Κορτές και ο Πιζάρρο. Το αποτέλεσμα ήταν μια απέραντη αποικιακή αυτοκρατορία που περιλάμβανε το νοτιοδυτικό τμήμα των σημερινών Ηνωμένων Πολιτειών, τη Φλόριδα, το Μεξικό, τις Δυτικές Ινδίες, την Κεντρική Αμερική και ολόκληρη τη Νότια Αμερική με την εξαίρεση τη Βραζιλία που καταλήφθηκε από την Πορτογαλία.

Οι Άγγλοι και οι Γάλλοι δεν άργησαν να μιμηθούν το ισπανικό παράδειγμα. Τα ταξίδια του Κάμποτ (John Cabot) και του γιου του Σεβαστιάν (Sebastian) το 1497-98 έβαλαν τις βάσεις των αγγλικών κατακτήσεων στη Βόρεια Αμερική, αν και δεν υπήρχε τίποτε που θα μπορούσε να ονομαστεί βρετανική αυτοκρατορία στον Νέο Κόσμο πριν από τον εποικισμό της Βιργινίας το 1607. Στις αρχές του 16ου αιώνα, ο Γάλλος εξερευνητής Καρτιέ (Cartier) ανέπλευσε τον ποταμό του Αγίου Λαυρεντίου παρέχοντας έτσι στην πατρίδα του μια υποψία απαίτησης κυριαρχίας του ανατολικού Καναδά. Πάνω από 100 χρόνια αργότερα οι εξερευνησεις των Ζολιέ (Joliet), Λα Σαλ (La Salle) και του πατέρα Μαρκέτ (Marquette), έδωσαν στους Γάλλους προσβάσεις στην κοιλάδα του Μισισιπή και στην περιοχή των Μεγάλων Λιμνών. Μετά τη νίκη τους στον πόλεμο για την ανεξαρτησία τους, στις αρχές του 17ου αιώνα, οι Ολλανδοί ρίχτηκαν και αυτοί στον αγώνα για τη δημιουργία αποικιακών αυτοκρατοριών. Η ανάπλευση του Ερρίκου Χάτσον (Henry Hudson) προς τις πηγές του ποταμού που έχει το όνομά του, τους επέτρεψε να ιδρύσουν τη Νέα Ολλανδία το 1623, την οποία 40 περίπου χρόνια αργότερα αναγκάστηκαν να παραδώσουν στους Άγγλους. Αλλά οι πολυτιμότερες κτήσεις των Ολλανδών ήταν η Μάλακκα, τα Νησιά των Μπαχαρικών και τα

Γάλλοι, Άγγλοι
και Ολλανδοί

Καρτιέ

Λιμάνια
Πορτογαλ
Τα
ιδρυση
υπολογισ
του μεσ
στην ιστ
στις εσ
ανατολι
δέχτηκε
βαθμιαί
Μπορντ
γέμισαν
αγαθά.
του εμ
μπαχαρι
καπνός.
Δυτικές
Αμερικέ
καμήλο
μέχρι
προσφε
πολύ. Α
το βαμέ
Δυτικό
Ένι
κατάκτι
προσφε
για πρό
σημιοί
μια δυ
έγινε ο
πλούτο
και φτη
αντιστρ
Μεξικ
υποτίμι
αποθι
συναλλ
ευρωπ
αποτελ
ημερο
Τεχνητ

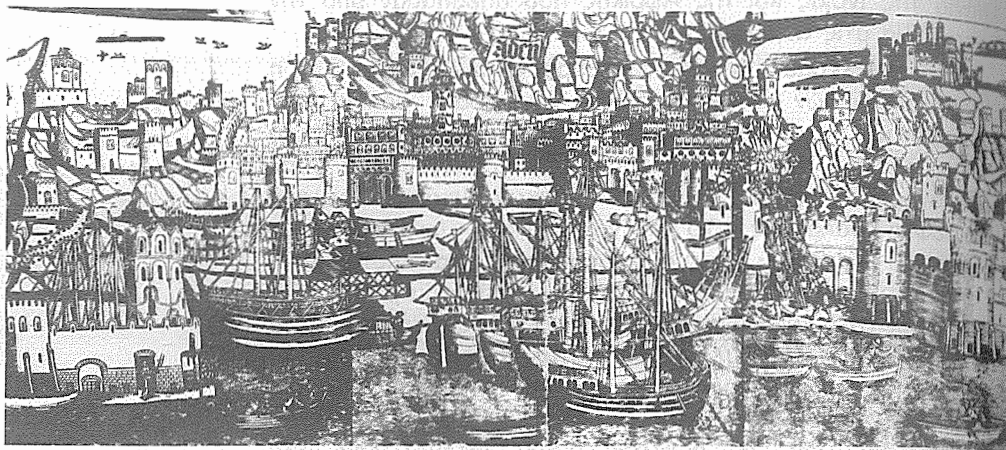
λιμάνια της Ινδίας και της Αφρικής που απέσπασαν από την Πορτογαλία στις αρχές του 17ου αιώνα.

Τα αποτελέσματα αυτών των εξερευνητικών ταξιδιών και η ίδρυση αποικιακών αυτοκρατοριών είναι σχεδόν αδύνατο να υπολογιστούν. Καταρχάς, επέκτειναν το εμπόριο από τα στενά του μεσογειακά όρια σε παγκόσμια κλίμακα. Για πρώτη φορά στην ιστορία, πλοία των μεγάλων ναυτικών δυνάμεων έπλεαν στις επτά θάλασσες. Το στεγανό μικρό μονοπώλιο του ανατολικού εμπορίου που διατηρούσαν οι ιταλικές πόλεις, δέχτηκε σοβαρό πλήγμα. Η Γένουα και η Βενετία βυθίστηκαν βαθμιαία σε σχετική αφάνεια, ενώ τα λιμάνια της Λισαβώνας, του Μπορντώ, του Λίβερπουλ, του Μπρίστολ και του Άμστερνταμ γέμισαν ποντοπόρα σκάφη και τα ράφια των εμπορών τους αγαθά. Δεύτερη συνέπεια υπήρξε η τεράστια αύξηση του όγκου του εμπορίου και της ποικιλίας ειδών κατανάλωσης. Στα μπαχαρικά και τα υφάσματα της Ανατολής προστέθηκαν τώρα καπνός από τη Βόρεια Αμερική· μολάσσες και ρούμι από τις Δυτικές Ινδίες· κακάο, κινίνο και κόκκινη βαφή από τη Νότια Αμερική· τέλως, ελεφαντόδοντο, σκλάβοι και φτερά στρουθοκαμήλου από την Αφρική. Πέρα απ' αυτά τα αγαθά, άγνωστα μέχρι τότε ή διαθέσιμα σε περιορισμένες ποσότητες, η προσφορά ορισμένων παλιότερων προϊόντων αυξήθηκε πάρα πολύ. Αυτό ίσχυε ιδιαίτερα για τη ζάχαρη, τον καφέ, το ρύζι και το βαμβάκι, που εισάγονταν σε τόσο μεγάλες ποσότητες από το Δυτικό Ημισφαίριο ώστε έπαψαν να είναι είδη πολυτελείας.

Ένα άλλο σημαντικό αποτέλεσμα της ανακάλυψης και κατάκτησης υπερπόντιων χωρών υπήρξε η επέκταση της προσφοράς πολύτιμων μετάλλων. Όταν ο Κολόμβος ξεκίνησε για πρώτη φορά προς την Αμερική, οι ποσότητες χρυσού και ασημιού στην Ευρώπη ήταν ελάχιστα επαρκείς για να στηρίξουν μια δυναμική οικονομία. Πενήντα χρόνια αργότερα, ωστόσο, έγινε αισθητή η επίπτωση του εισαγόμενου από την Αμερική πλούτου. Για ένα διάστημα ο χρυσός ήταν περισσότερο άφθονος και φτηνός σε σχέση με το ασήμι. Γύρω στο 1540, η σχέση αυτή αντιστράφηκε. Μαζικές εισαγωγές ασημιού από τα ορυχεία του Μεξικού, της Βολιβίας και του Περού προκάλεσαν τέτοια υποτίμηση της αξίας του, ώστε μεγάλες ποσότητες χρυσού αποθησαυρίστηκαν για να χρησιμοποιηθούν σε κρίσιμες συναλλαγές. Στη διάρκεια των επόμενων 80 χρόνων η ευρωπαϊκή οικονομία λειτουργούσε με βάση το ασήμι. Το αποτέλεσμα ήταν ένας τρομακτικός πληθωρισμός. Τιμές και ημερομίσθια έφτασαν σε τεράστια ύψη στα πλαίσια μιας τεχνητής ευημερίας. Το φαινόμενο αυτό δεν επηρέασε με τον

*Η επέκταση του
εμπορίου σε
παγκόσμια κλίμακα*

*Η αύξηση της
προσφοράς
πολύτιμων
μετάλλων*

Λιμάνι του Άντεν

ίδιο τρόπο όλες τις περιοχές της Ευρώπης. Τα γερμανικά αργυρορυχεία καταστράφηκαν από την πλημμυρίδα ασημιού αμερικανικής προέλευσης. Το αποτέλεσμα ήταν η Γερμανία να παρακμάσει ενώ η Αγγλία και η Ολλανδία κατέλαβαν την πρώτη θέση στην ευρωπαϊκή οικονομία. Για μια μικρή περίοδο, η Ισπανία τη μοιράστηκε μαζί τους, αλλά δεν ήταν δυνατό να τη διατηρήσει. Η ισπανική βιομηχανική ανάπτυξη ήταν πολύ αδύνατη για να ικανοποιήσει τη ζήτηση βιομηχανικών αγαθών από μέρους των Ευρωπαίων αποίκων του Δυτικού Ημισφαιρίου. Κατά συνέπεια, οι άποικοι στράφηκαν προς τη βόρεια Ευρώπη για τα υφάσματα και σιδηρικά που χρειάζονταν άμεσα. Ως το τέλος του 16ου αιώνα, η ισπανική οικονομία, που πρώτη φάνηκε να ευημερεί σημαντικά από τις ανακαλύψεις, είχε σχεδόν καταρρεύσει.

2. ΤΑ ΚΥΡΙΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Τα κύρια χαρακτηριστικά της Εμπορικής Επανάστασης περιγράφηκαν ενμέρει στην πραγμάτευση της υπερπόντιας επέκτασης. Το κυριότερο χαρακτηριστικό ήταν η άνοδος του καπιταλισμού. Στις γενικότερες του γραμμές, ο καπιταλισμός μπορεί να οριστεί ως ένα σύστημα παραγωγής, διανομής και ανταλλαγής, στο οποίο ο συσσωρευμένος πλούτος επενδύεται

οριστεί ως
καπιταλισμ

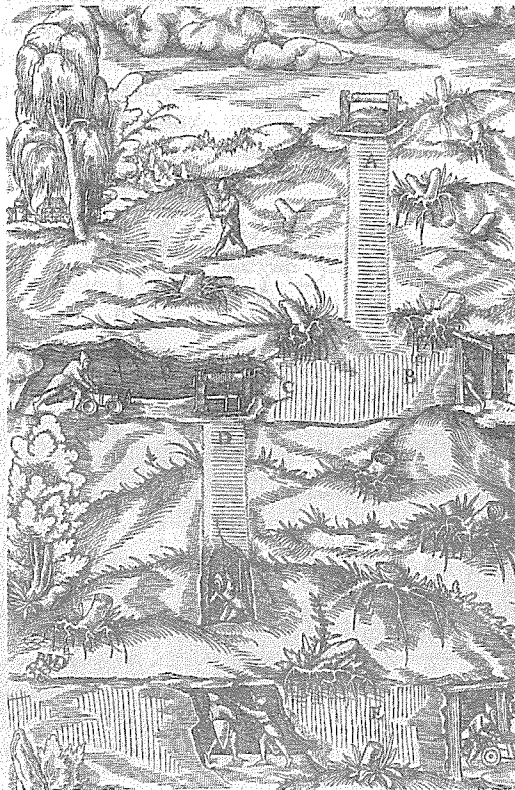
από του
θεμελιακ
δραστηρι
κρδοσκο
σύστημα
μία μορφ
του πλού
τους να ο
μία θέση
αντίθεση
χνιών, πο
του κοιν
την παρ
και ο κατ
από τον
του είχαν

Ένα

από τους ιδιώτες κατόχους του με σκοπό το κέρδος. Τα θεμελιακά του χαρακτηριστικά είναι η ιδιωτική επιχειρηματική δραστηριότητα, ο ανταγωνισμός για την κατάκτηση αγορών και η κερδοσκοπική επιχείρηση. Γενικά, περιλαμβάνει επίσης το σύστημα του ημερομισθίου, ως μορφή πληρωμής των εργατών: μια μορφή πληρωμής που δεν είναι ανάλογη με την ποσότητα του πλούτου που δημιουργούν οι εργάτες αλλά με την ικανότητά τους να ανταγωνίζονται μεταξύ τους για την πρόσληψή τους σε μια θέση. Όπως ήδη υποδείχτηκε, ο καπιταλισμός είναι η άμεση αντίθεση της ημιστατικής οικονομίας των μεσαιωνικών συντεχνιών, που υποτίθεται ότι διεξήγαν την παραγωγή για το καλό του κοινωνικού συνόλου με αντάλλαγμα μια λογική αμοιβή για την παροχή της υπηρεσίας τους αντί για απεριόριστα κέρδη. Αν και ο καπιταλισμός δεν έφτασε στην πλήρη ωριμότητά του πριν από τον 19ο αιώνα, τα περισσότερα από τα κύρια χαρακτηριστικά του είχαν αναπτυχθεί στη διάρκεια της Εμπορικής Επανάστασης.

Επιπτώσεις της
Εμπορικής
Επανάστασης:
(1) Η άνοδος του
καπιταλισμού

Ένα δεύτερο σημαντικό χαρακτηριστικό της Εμπορικής

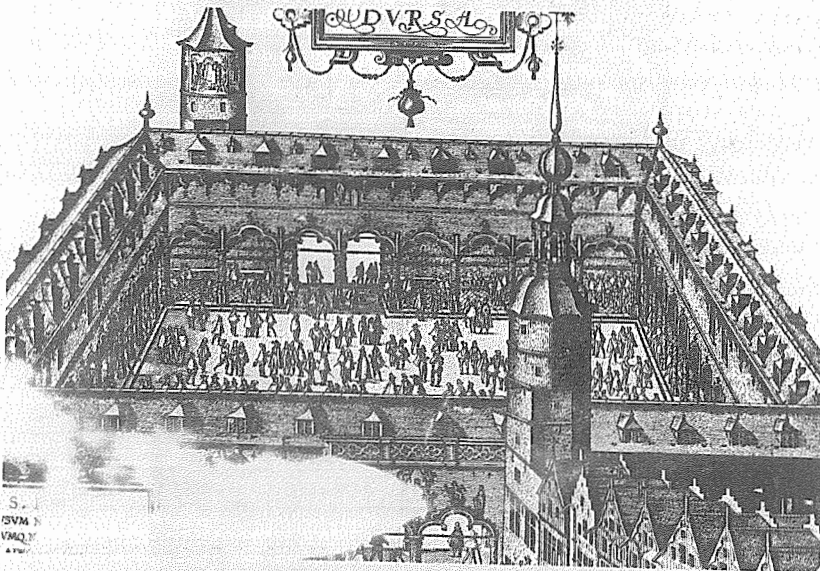
Ορυχείο του 18^{ου} αιώνα

(2) Η ανάπτυξη της
τραπεζικής
δραστηριότητας

ιάκωβος Φούγκερ

Επανάσταση ήταν η ανάπτυξη του τραπεζικού συστήματος. Εξαιτίας της κατηγορηματικής θρησκευτικής και ηθικής καταδίκης της τοκογλυφίας, η τραπεζική δραστηριότητα υπήρξε ελάχιστα αποδεκτή επιχείρηση στη διάρκεια του Μεσαίωνα. Για αιώνες, η περιορισμένη χρηματαγορά που διεξαγόταν, αποτελούσε ουσιαστικά μονοπώλιο των Εβραίων. Υπήρχαν ωστόσο και εξαιρέσεις. Η εκκλησία είχε κάνει την παραχώρηση να επιτρέψει την κερδοσκοπική επιχείρηση όταν αυτή συνεπαγόταν επιχειρηματικό κίνδυνο. Το αποτέλεσμα ήταν να αρχίσουν διάφορες ιταλικές οικογένειες να κερδίζουν πολύ από τραπεζικές επιχειρήσεις, ήδη από τον 13ο αιώνα. Οι μεγάλες ιταλικές τράπεζες, ωστόσο, καταστράφηκαν από τα χτυπήματα της οικονομικής κρίσης του 14ου αιώνα. Αργότερα όμως μεγαλύτερες και καλύτερα διοικούμενες επιχειρήσεις, όπως η Τράπεζα των Μεδίκων, πήραν τη θέση τους. Ως τον 15ο αιώνα, η τραπεζική δραστηριότητα είχε επεκταθεί στη νότια Γερμανία και τη Γαλλία. Η ηγετική επιχείρηση στο βορρά ήταν εκείνη των Φούγκερ (Fugger) της Αυγούστας. Οι Φούγκερ δάνειζαν χρήματα σε βασιλείς και επισκόπους, έγιναν μεσίτες του πάπα για την πώληση συγχωροχαρτιών και διέθεσαν το ποσό που επέτρεψε στον Κάρολο Ε΄ να εξαγοράσει την εκλογή του στο θρόνο της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Την άνοδο αυτών των ιδιωτικών χρηματιστικών οίκων ακολούθησε η ίδρυση κρατικών τραπεζών με σκοπό την εξυπηρέτηση των οικονομικών

Χρηματιστήριο
της Αμβέρσας

αναγκών
χρονολο
εκείνη π
οικονομ
το 1694.
μέχρι το
τος και

Η ο
συνοδεύ
οικονομ
διευκολ
έμπορος
έναν έμ
εκδόσει
εισέπρα
τοπική τ
τους λε
Ανάμεσ
ήταν η υ
τοπικές
υποκατά
αυτές ε
υιοθετή
πληρωμί
την αύξ
αποθέμα
πο πέρ
βρίσκοντ

Η Ε
ανάπτυξ
Περιλάμ
μεθόδων
τις συντ
πλησίαζε
από το
κλειστές
λίγων π
τέτοιο
προσαρμ
καινούρι
κό σύστ

αναγκών των εθνικών κρατών. Η πρώτη που ιδρύθηκε κατά χρονολογική σειρά ήταν η Τράπεζα της Σουηδίας (1657), αλλά εκείνη που προοριζόταν να παίξει τον σημαντικότερο ρόλο στην οικονομική ιστορία ήταν η Τράπεζα της Αγγλίας, που ιδρύθηκε το 1694. Αν και δεν βρισκόταν τυπικά κάτω από κρατικό έλεγχο μέχρι το 1946, ήταν πάντα η τράπεζα έκδοσης χαρτονομίσματος και ο εγγυητής των κεφαλαίων του δημοσίου.

Η ανάπτυξη της τραπεζικής δραστηριότητας αναγκαία συνοδεύτηκε από την υιοθέτηση ποικίλων ενισχύσεων των οικονομικών συναλλαγών σε μεγάλη κλίμακα. Οι πιστωτικές διευκολύνσεις επεκτάθηκαν σε τέτοιο βαθμό, ώστε ένας έμπορος του Άμστερνταμ μπορούσε να αγοράσει αγαθά από έναν έμπορο στη Βενετία με αντάλλαγμα μια επιταγή που είχε εκδώσει μια τράπεζα του Άμστερνταμ. Ο Βενετός έμπορος θα εισέπραττε τα χρήματά του καταθέτοντας την επιταγή στην τοπική του τράπεζα. Αργότερα, οι δύο τράπεζες θα εκκαθάριζαν τους λογαριασμούς τους συγκρίνοντας τα ισοζύγιά τους. Ανάμεσα στις άλλες διευκολύνσεις της πιστωτικής επέκτασης ήταν η υιοθέτηση ενός συστήματος πληρωμών με επιταγές στις τοπικές συναλλαγές και η έκδοση τραπεζογραμματίων ως υποκατάστατων των χρυσών και αργυρών νομισμάτων. Και οι δύο αυτές επινοήσεις εφευρέθηκαν από τους Ιταλούς και βαθμιαία υιοθετήθηκαν από τους Βορειοευρωπαίους. Το σύστημα πληρωμής με επιταγή ήταν ιδιαίτερα σημαντικό αναφορικά με την αύξηση του όγκου του εμπορίου, εφόσον τα πιστωτικά αποθέματα των τραπεζών μπορούσαν πια να επεκταθούν πολύ πιο πέρα από τα πραγματικά χρηματικά αποθέματα που βρίσκονταν στα χρηματοκιβώτιά τους.

Η Εμπορική Επανάσταση δεν περιορίστηκε φυσικά στην ανάπτυξη του εμπορίου και του πιστωτικού συστήματος. Περιλάμβανε επίσης σημαντικές αλλαγές των παραγωγικών μεθόδων. Το σύστημα της βιοτεχνίας που είχε αναπτυχθεί από τις συντεχνίες χειροτεχνών στο τέλος του Μεσαίωνα, γρήγορα πλησίαζε στο τέλος του. Οι ίδιες οι συντεχνίες, κυριαρχούμενες από τους αρχιμάστορες, είχαν καταντήσει εγωιστικές και κλειστές. Συμμετοχή σ' αυτές επιτρεπόταν συνήθως στα μέλη λίγων προνομιούχων οικογενειών. Εξάλλου, ασφικτιούσαν σε τέτοιο βαθμό από την παράδοση, ώστε ήταν ανίκανες να προσαρμοστούν στις μεταβαλλόμενες συνθήκες. Επιπλέον, καινούριες βιομηχανίες είχαν ξεπηδήσει έξω από το συντεχνιακό σύστημα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ήταν τα ορυχεία, η

(3) Η επέκταση των πιστωτικών διευκολύνσεων

(4) Η παρακμή των συντεχνιών χειροτεχνών και η άνοδος νέων βιομηχανιών

μεταλλουργία και η εριουργία. Η γρήγορη ανάπτυξη αυτών των επιχειρήσεων ενισχύθηκε από τεχνολογικές προόδους, όπως η εφεύρεση της κλώστικής μηχανής (ανέμης) και του μηχανικού αργαλειού καθώς και της ανακάλυψης μιας νέας μεθόδου παρασκευής μπρούντζου, που εξοικονομούσε περίπου τα μισά από τα καύσιμα που χρησιμοποιούνταν μέχρι τότε. Στις εξορυκτικές και μεταλλουργικές βιομηχανίες υιοθετήθηκε μια μορφή οργάνωσης παρόμοια με αυτή που κυριαρχεί από τότε: Τα εργαλεία και οι εγκαταστάσεις ανήκαν στους καπιταλιστές, ενώ οι εργάτες ήταν μισθοσυντήρητοι, υποκείμενοι στους κινδύνους του ατυχήματος, της ανεργίας και της επαγγελματικής ασθένειας.

Αλλά η τυπικότερη μορφή βιομηχανικής παραγωγής κατά την περίοδο της Εμπορικής Επανάστασης ήταν το οικοτεχνικό σύστημα, που αναπτύχθηκε πρώτα από όλα στην εριουργία. Το οικοτεχνικό σύστημα αντλεί το όνομά του από το γεγονός ότι η εργασία γινόταν στα σπίτια των ατομικών παραγωγών αντί για το εργαστήριο ενός αρχιτεχνίτη. Παρά την πολύ μικρή κλίμακα παραγωγής, η οργάνωση ήταν βασικά καπιταλιστική. Η πρώτη ύλη αγοράζοταν από έναν επιχειρηματία που την παρέδιδε σε ξεχωριστούς εργάτες, ο καθένας από τους οποίους θα ολοκλήρωνε το έργο που είχε αναλάβει για μια συμφωνημένη αμοιβή. Στην περίπτωση της εριουργίας, το μαλλί δινόταν πρώτα στους κλώστες (ή στις κλώστριες), μετά στους υφαντές (ή στις υφάντριες) και τελικά στους βαφείς. Όταν το ύφασμα ήταν πια έτοιμο, το παραλάμβανε ο υφασματέμπορος και το πουλούσε στην ελεύθερη αγορά με το μεγαλύτερο δυνατό αντίτιμο. Το οικοτεχνικό σύστημα δεν περιοριζόταν φυσικά στην εριουργία. Με το πέρασμα του χρόνου, επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς παραγωγής. Συνδυαζόταν καλά με την εκτίμηση που έχαιραν πια τα πλούτη και με την αντίληψη μιας δυναμικής οικονομίας. Ο καπιταλιστής ήταν πια ελεύθερος από τους παλιούς περιορισμούς στα κέρδη. Κανένας συνεταιρισμός ανταγωνιστών του δεν θα έκρινε την ποιότητα του προϊόντος του ή το ύψος των ημερομισθίων που πλήρωνε στους εργάτες του. Το καλύτερο που είχε να κάνει σε οποιαδήποτε περίπτωση ήταν να επεκτείνει την επιχείρησή του και να εισαγάγει νέες τεχνικές μεθόδους που θα περιόριζαν τις δαπάνες και θα αύξαναν τον όγκο παραγωγής.

Αναμφίβολα, η οικοτεχνία είχε πλεονεκτήματα και για τους εργάτες τους ίδιους, ιδιαίτερα σε σύγκριση με το διάδοχό της, το εργοστασιακό σύστημα. Αν και τα ημερομίσθια ήταν χαμηλά, δεν υπήρχε ωράριο και, γενικά, ήταν δυνατό για τον εργαζόμενο

(5) Το οικοτεχνικό, ή κατ' αποκοπή σύστημα

και πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα του οικοτεχνικού συστήματος

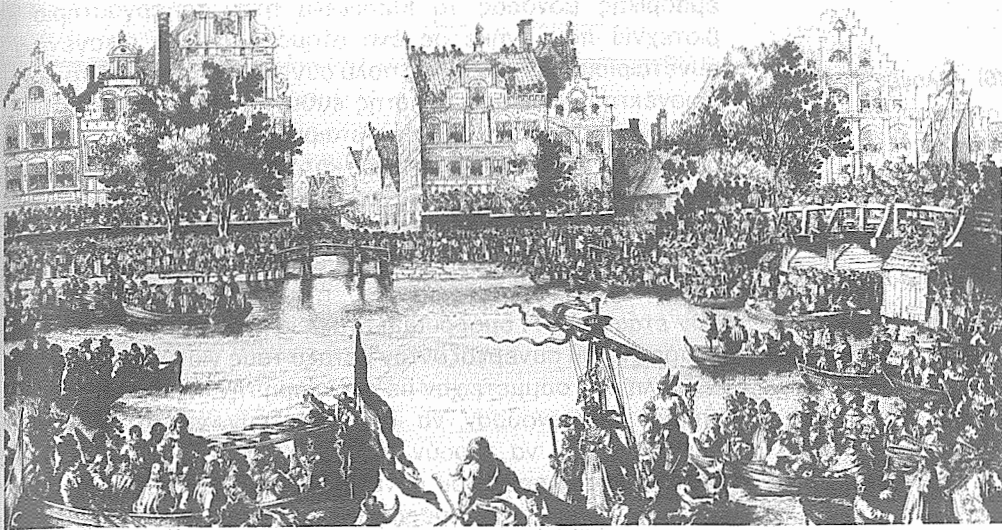
Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα του οικοτεχνικού συστήματος

Αμστερνταμ

να συμπληρώσει το μικρό αγρό στα σπίτια τεχνίτη εργασιών της επίβλεψης ασήμαντων λησμονού πολύ διασκοπών τους έξι πληρώνον της Εμπο και περισε παρέχουν και τον συνωστίζ δουλεύου ανάμεσα εργοστασ

Το ό νες αλλά εξασφαλι

Αμστερνταμ, 17^{ος} αιώνας

να συμπληρώσει το οικογενειακό εισόδημα καλλιεργώντας ένα μικρό αγρό ή ένα λαχανόκηπο. Επιπλέον, οι συνθήκες εργασίας στα σπίτια ήταν πολύ υγιεινότερες απ' ό,τι στα εργοστάσια και ο τεχνίτης είχε τη βοήθεια της οικογένειάς του στις πιο απλές εργασίες. Αναμφίβολα πλεονεκτήματα ήταν επίσης η απουσία της επιβίωσης του επιστάτη και του φόβου απόλυσης εξαιτίας ασήμαντων λόγων. Από το άλλο μέρος, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι οι εργαζόμενοι με το οικοτεχνικό σύστημα ήταν πολύ διασκορπισμένοι για να οργανωθούν αποτελεσματικά με σκοπό την από κοινού δράση. Κατά συνέπεια, δεν είχαν μέσα να προστατέψουν τον εαυτό τους από ανέντιμους εργοδότες που τους έκλεβαν στην πληρωμή ή τους υποχρέωναν να πληρώνονται σε είδος. Είναι επίσης αλήθεια ότι, προς το τέλος της Εμπορικής Επανάστασης, οι εργαζόμενοι εξαρτώνταν όλο και περισσότερο από τους καπιταλιστές, που είχαν φτάσει να παρέχουν πια, όχι μόνο τις πρώτες ύλες, αλλά και τα εργαλεία και τον εξοπλισμό. Σε μερικές περιπτώσεις, οι εργάτες συνωστίζονταν σε μεγάλα εργαστήρια και υποχρεώνονταν να δουλεύουν με ένα καθορισμένο πρόγραμμα. Η διαφορά ανάμεσα σ' αυτό και στις μεθόδους αυστηρής πειθαρχίας του εργοστασιακού συστήματος ήταν πια ζήτημα ποσοτικό.

Το ότι η Εμπορική Επανάσταση θα συνεπαγόταν εκτεταμένες αλλαγές στην οργάνωση της επιχείρησης ήταν πρακτικά εξασφαλισμένο από την αρχή. Η κυρίαρχη μορφή παραγωγικής ή

(6) Αλλαγές στην
οργάνωση των
επιχειρήσεων: Η
ανάπτυξη
ομόρρυθμων
εταιρειών

εμπορικής μονάδας το Μεσαίωνα ήταν το εργαστήριο ή η βιοτεχνία που ανήκε σε ένα άτομο ή σε μια οικογένεια. Ο συνεταιρισμός ήταν επίσης πολύ συνηθισμένος, παρά το σοβαρό μειονέκτημα της απεριόριστης ευθύνης καθενός από τα μέλη του αναφορικά με χρέη της εταιρείας. Προφανώς, καμιά από αυτές τις μεθόδους δεν ήταν κατάλληλα προσαρμοσμένη για επιχειρήσεις που συνεπάγονταν σοβαρούς οικονομικούς κινδύνους και τεράστιες επενδύσεις κεφαλαίου. Ένα πρώτο αποτέλεσμα της απόπειρας να επινοηθεί μια καταλληλότερη μορφή οργάνωσης επιχείρησης ήταν ο σχηματισμός ομόρρυθμων εταιρειών. Η ομόρρυθμη εταιρεία ήταν ένας συνεταιρισμός εμπόρων που συνεργάζονταν μεταξύ τους για έναν κοινό σκοπό. Τα μέλη δεν συμμετείχαν με ολόκληρη την περιουσία τους αλλά απλώς συμφωνούσαν να συνεργαστούν για το κοινό τους συμφέρον και να τηρούν μερικούς καθορισμένους κανόνες. Συνήθως, ο σκοπός του συνεταιρισμού ήταν η διατήρηση ενός μονοπωλίου σε κάποιο μέρος του κόσμου. Συχνά πληρώνονταν από τα μέλη έξοδα για τη διατήρηση αποβαθρών και αποθηκών και, ιδιαίτερα, για προστασία εναντίον «παρείσαστων», όπως ονομάζονταν οι έμποροι που δοκίμαζαν να σπάσουν το μονοπώλιο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του τύπου οργάνωσης ήταν μια αγγλική εταιρεία γνωστή ως «Τυχοδιώκτες Έμποροι», που ιδρύθηκε με σκοπό τη διεξαγωγή εμπορίου με τις Κάτω Χώρες και τη Γερμανία.

(7) Η μετοχική
εταιρεία

Στον 17ο αιώνα, η ομόρρυθμη εταιρεία υποσκελίστηκε σε μεγάλο βαθμό από ένα νέο τύπο οργάνωσης που ήταν ταυτόχρονα συμπαγέστερη και ευρύτερη ως προς τους σκοπούς της. Ο τύπος αυτός ήταν η μετοχική εταιρεία, που σχηματίστηκε με την έκδοση μετοχών κεφαλαίου που αγοράζονταν από σημαντικό αριθμό επενδυτών. Εκείνοι που αγόραζαν τις μετοχές μπορούσαν να συμμετέχουν ή όχι στις εργασίες της εταιρείας, αλλά και στις δύο περιπτώσεις ήταν συνιδιοκτήτες της επιχείρησης και, κατά συνέπεια, δικαιούνταν συμμετοχή στα κέρδη της ανάλογα με το ποσό που είχαν επενδύσει. Η μετοχική εταιρεία είχε πολλά πλεονεκτήματα σε σχέση με το συνεταιρισμό και την ομόρρυθμη εταιρεία. Κατά πρώτο λόγο, ήταν μόνιμη μονάδα που δεν ήταν ανάγκη να αναδιοργανώνεται κάθε φορά που τα μέλη της πέθαιναν ή αποσύρονταν απ' αυτήν και κατά δεύτερο, καθιστούσε δυνατή μεγαλύτερη συσσώρευση κεφαλαίου μέσω μιας μεγαλύτερης κατανομής μετοχών. Κοντολογής, περιείχε όλα τα πλεονεκτήματα της σύγχρονης ανώνυμης εταιρείας εκτός από το ότι δεν αποτελούσε νομικό πρόσωπο με τα δικαιώματα και υποχρεώσεις που χαρακτηρίζουν ένα φυσικό πρόσωπο. Αν και οι αρχικές

μετοχικές
αργότερα
Ένας αι
επίσης π
κατείχαν
τους πα
καθορισμ
κατοίκου
Εταιρεία
ιδιοκτησί
1858.
Εταιρεία
Εταιρεία
ίδρυσε
διάστημα

Το
που χρε
τερης Χι
χρήση σ
11ο αιώ
αναγνωί
Μέχρι τι
φλορίνι
ολόκληρη
βόρεια
καυχηθ
επικρατ
ηγεμόν
Επιπλέ
τα ίδι
μέθοδο
εισοδή
νομίσι
εμπορί
Επανά
ομοίω
με την
κάθε
του. Γ
μεταρ
νομισ
έργο
Γάλλο

μετοχικές εταιρείες ιδρύθηκαν για εμπορικούς σκοπούς, αργότερα οργανώθηκαν μερικές και στο χώρο της παραγωγής. Ένας αριθμός επιτυχημένων εμπορικών επιχειρήσεων ήταν επίσης *προνομιούχες* (Chartered) εταιρείες, Αυτό σήμαινε ότι κατείχαν τίτλους που τους είχαν δοθεί από την κυβέρνηση και τους παραχωρούσαν το μονοπώλιο του εμπορίου σε μια καθορισμένη περιοχή καθώς και εκτεταμένη εξουσία στους κατοίκους της. Με έναν τίτλο τέτοιου είδους, η Βρετανική Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών κυβέρνησε την Ινδία σαν να ήταν ιδιοκτησία της ως το 1784, και, υπό μια έννοια, ακόμα και ως το 1858. Άλλες προνομιούχες εταιρείες ήταν η Ολλανδική Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών, η Εταιρεία του Κόλπου Χάτσον, η Εταιρεία του Πλύμουθ και η Εταιρεία του Λονδίνου. Η τελευταία ίδρυσε την αποικία της Βιργινίας και τη διοίκησε για ένα διάστημα ως ιδιοκτησία της.

Το τελευταίο χαρακτηριστικό της Εμπορικής Επανάστασης που χρειάζεται να εξεταστεί είναι η ανάπτυξη μιας αποδοτικότερης χρηματικής οικονομίας. Το χρήμα, βέβαια, ήταν σε ευρεία χρήση από την εποχή ακόμα της αναβίωσης του εμπορίου, τον 11ο αιώνα. Ωστόσο, λίγα ήταν τα νομίσματα που η αξία τους αναγνωριζόταν έξω από μια περιορισμένη γεωγραφική κλίμακα. Μέχρι το 1300, το χρυσό δουκάτο της Βενετίας και το χρυσό φλορίνι της Φλωρεντίας είχαν φτάσει να αναγνωρίζονται σε ολόκληρη την Ιταλία καθώς επίσης και στις διεθνείς αγορές της βόρειας Ευρώπης. Καμιά χώρα ωστόσο δεν μπορούσε να καυχηθεί για ένα εννιαίο νομισματικό σύστημα. Σχεδόν παντού επικρατούσε μεγάλη σύγχυση: τα νομίσματα που εξέδιδαν οι ηγεμόνες κυκλοφορούσαν μαζί με τα νομίσματα ξένων κρατών. Επιπλέον, οι τύποι των νομισμάτων τροποποιούνταν συχνά ενώ τα ίδια τα νομίσματα κάθε τόσο υποτιμούνταν. Μια κοινή μέθοδος που χρησιμοποιούσαν οι ηγεμόνες για να αυξήσουν τα εισοδήματά τους ήταν η χρήση φτηνότερων μετάλλων στα νομίσματα που χρησιμοποιούσαν. Η ανάπτυξη όμως του εμπορίου και της παραγωγής στη διάρκεια της Εμπορικής Επανάστασης τόνισε την ανάγκη περισσότερο σταθερών και ομοιόμορφων νομισματικών συστημάτων. Το πρόβλημα λύθηκε με την υιοθέτηση ενός πρότυπου νομισματικού συστήματος από κάθε σημαντικό κράτος που θα εφαρμοζόταν στην επικράτειά του. Πολύς χρόνος πέρασε, ωστόσο, μέχρι να ολοκληρωθεί η μεταρρύθμιση αυτή. Η Αγγλία άρχισε την έκδοση ομοιόμορφων νομισμάτων στη διάρκεια της βασιλείας της Ελισάβετ, αλλά το έργο δεν ολοκληρώθηκε πριν από τα τέλη του 17ου αιώνα. Οι Γάλλοι δεν πέτυχαν να αναγάγουν τα νομίσματά τους στο

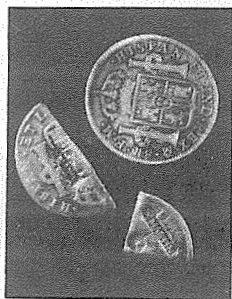
σύγχρονο πρότυπο της απλότητας και ευκολίας συναλλαγών ως την εποχή του Ναπολέοντα. Παρ' όλες όμως τις μεγάλες αυτές καθυστερήσεις, φαίνεται βάσιμο το συμπέρασμα ότι τα εθνικά νομίσματα υπήρξαν πραγματικά ένα επίτευγμα της Εμπορικής Επανάστασης.

3. Ο ΜΕΡΚΑΝΤΙΛΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

Η Εμπορική Επανάσταση στα τελευταία της στάδια συνοδεύτηκε από την υιοθέτηση ενός νέου συστήματος οικονομικών θεωριών και πρακτικής, γνωστών ως μερκαντιλισμός (εμποροκρατία). Με την ευρύτερη έννοιά του, ο μερκαντιλισμός μπορεί να οριστεί ως το σύστημα προαγωγής της εθνικής ευημερίας και αύξησης της κρατικής εξουσίας. Αν και συχνά θεωρήθηκε αποκλειστικά πρόγραμμα οικονομικής πολιτικής, οι αντικειμενικοί του σκοποί ήταν σε μεγάλο βαθμό πολιτικοί. Ο σκοπός της παρέμβασης στις οικονομικές υποθέσεις δεν ήταν απλώς η αύξηση του όγκου της παραγωγής και του εμπορίου αλλά και η συγκέντρωση περισσότερου χρήματος στο βασιλικό θησαυροφυλάκιο, πράγμα που θα επέτρεπε στον ηγεμόνα να φτιάξει στόλους, να εξοπλίσει στρατιές, να καταστήσει την κυβέρνησή του τρομερή και σεβαστή σε ολόκληρο τον κόσμο. Εξαιτίας αυτής της στενής σχέσης με τις φιλοδοξίες των ηγεμόνων που αφορούσαν στην αύξηση της ισχύος τους καθώς και της ισχύος των κρατών τους, ο μερκαντιλισμός αποκλήθηκε κατά καιρούς κρατισμός (Statism, étatism). Βέβαια, το σύστημα αυτό δεν θα μπορούσε να υπάρξει ποτέ χωρίς την ανάπτυξη της απόλυτης μοναρχίας που είχε αντικαταστήσει την αδύνατη, αποκεντρωμένη δομή του φεουδαλισμού. Αλλά ο μερκαντιλισμός δεν δημιουργήθηκε από τους ηγεμόνες και μόνο. Οι νέοι άρχοντες του εμπορίου τον προώθησαν και εκείνοι, μια και ήταν φανερό ότι θα μπορούσαν να αντλήσουν πολλά πλεονεκτήματα από την ενεργό κρατική ενθάρρυνση των δραστηριοτήτων τους. Το απόγειο του μερκαντιλισμού ήταν η εκατονταετία 1600-1700, αλλά πολλά χαρακτηριστικά του επέζησαν ως το τέλος του 18ου αιώνα.

Αν υπήρχε κάποια αρχή που κατείχε την κεντρική θέση στη μερκαντιλιστική θεωρία, αυτή ήταν το δόγμα περί πολύτιμων μετάλλων. Σύμφωνα μ' αυτό, η ευημερία ενός έθνους καθορίζεται από την ποσότητα των πολύτιμων μετάλλων που υπάρχουν στην επικράτειά του. Όσο περισσότερο χρυσό και άργυρο κατέχει ένα κράτος τόσο περισσότερο χρήμα μπορεί να

Η έννοια του
μερκαντιλισμού

Ισπανικό τάλληρο

συγκεντ
ρο θα
έχουν
μπορούν
ρι μερκα
άμηση τ
δοκιμάσ
η κυβέρ
αξίας τ
περισσ
επικράτ
διατήρη
θεί αυτ
θέσεις:
επίπεδο
την εισ
εξαγωγ
με σκε
δυνατό

Η
να στ

συγκεντρώσει μέσω φόρων και τόσο πλουσιότερο και ισχυρότερο θα γίνει. Αλλά τι γίνεται στην περίπτωση χωρών που δεν έχουν αποικίες με χρυσορυχεία και ασηυρορυχεία; Πώς μπορούν να αποκτήσουν πλούτη και δύναμη; Στο ερωτημα αυτό οι μερκαντιστές είχαν έτοιμη την απάντηση. Ένα έθνος χωρίς άμεση πρόσβαση σε πηγές χρυσού και αργύρου θα έπρεπε να δοκιμάσει να αυξήσει το εμπόριό του με τον υπόλοιπο κόσμο. Αν η κυβέρνησή του πάρει μέτρα για να επιτύχει την υπεροχή της αξίας των εξαγωγών σε σύγκριση με εκείνη των εισαγωγών, περισσότερος χρυσός ή άργυρος θα εισέλθει στην επικράτειά της από όσο θα βγει έξω. Αυτό ονομάστηκε διατήρηση «ενεργητικού εμπορικού ισοζυγίου». Για να διατηρηθεί αυτό το ισοζύγιο, θεωρήθηκαν απαραίτητες τρεις προϋποθέσεις: πρώτη, υψηλοί δασμοί για να μειώσουν το γενικό επίπεδο εισαγωγών και να αποκλείσουν μάλιστα ολοκληρωτικά την εισαγωγή ορισμένων προϊόντων· δεύτερη, επιχορήγηση των εξαγωγών· και, τρίτη, εκτεταμένη ενθάρρυνση της βιομηχανίας με σκοπό να μπορούν να πουληθούν στο εξωτερικό όσο το δυνατό περισσότερα αγαθά.

Η θεωρία του μερκαντισμού περιλάμβανε επίσης ορισμένα στοιχεία οικονομικού εθνικισμού, πατερναλισμού και

Τα πολύτιμα μέταλλα και το ενεργητικό εμπορικό ισοζύγιο

Νομισματοκο-
πείο, 17^{ος} αιώνας

ιμπεριαλισμού. Ο πρώτος όρος αναφέρεται στο ιδανικό ενός αυτάρκους κράτους. Η πολιτική της ενίσχυσης των νέων βιομηχανιών δεν συνίστατο απλώς σε ένα όργανο αύξησης των εξαγωγών, αλλά επίσης και σε μέσο για να καταστεί το κράτος ανεξάρτητο από ξένα προϊόντα. Κατά παρόμοιο τρόπο, οι μερκαντιλιστές υποστήριζαν ότι η κυβέρνηση πρέπει να παίζει το ρόλο ενός προσεκτικού φύλακα όσον αφορά στη ζωή των υπηκόων της. Θα έπρεπε να παρέχονται στους φτωχούς βοηθήματα, συμπεριλαμβανομένης και της δωρεάν ιατρικής περίθαλψης σε όσους δεν ήταν σε θέση να πληρώσουν. Αυτά θα γίνονταν βέβαια όχι για να ικανοποιηθεί μια αντίληψη ευσπλαχνίας ή κοινωνικής δικαιοσύνης, αλλά κυρίως για να μπορεί το κράτος να στηρίζεται σε μια σίγουρη οικονομική βάση και να υποστηρίζεται από πολυάριθμους και υγιείς πολίτες διατεθειμένους να πολεμήσουν γι' αυτό. Τελικά, οι μερκαντιλιστές συνηγόρησαν υπέρ της απόκτησης αποικιών και σ' αυτή την περίπτωση ακόμα, ο πρωταρχικός σκοπός δεν ήταν η ευημερία των πολιτών της μητρόπολης αλλά η ενίσχυση της δύναμης και της ανεξαρτησίας του κράτους. Το είδος των κτήσεων που επιθυμούσαν ιδιαίτερα επίμονα ήταν εκείνο που θα αύξανε τα αποθέματα χρυσού και αργύρου της μητρόπολης. Σε περίπτωση που αυτές δεν μπορούσαν να κατακτηθούν, θα ακολουθούσαν σε σειρά προτίμησης εκείνες οι αποικίες που παρήγαν τροπικά προϊόντα, διατηρήσιμα τρόφιμα ή ο,τιδήποτε άλλο δεν μπορούσε να παράγει η μητρόπολη. Η θεωρία που στηρίζει αυτό το είδος ιμπεριαλισμού ήταν η αντίληψη ότι οι αποικίες υπήρχαν για το καλό του κράτους στο οποίο ανήκαν. Για το λόγο αυτό δεν έπρεπε να έχουν δικαίωμα να ασχολούνται με τη βιομηχανία ή τη ναυτιλία. Ο ρόλος τους ήταν να παράγουν πρώτες ύλες και να καταναλώνουν όσο το δυνατό μεγαλύτερες ποσότητες βιομηχανικών προϊόντων. Μ' αυτό τον τρόπο θα έκαναν ζωογόνες μεταγίσεις αίματος στις βιομηχανίες της μητρόπολης και, κατά συνέπεια, θα της παρείχαν ένα πλεονέκτημα στον αγώνα για την κατάκτηση του παγκόσμιου εμπορίου.

Οι περισσότεροι που ασχολήθηκαν με τη μερκαντιλιστική θεωρία ήταν φιλόσοφοι και άνθρωποι της δράσης στο χώρο του εμπορίου. Ανάμεσα στους πρώτους υπήρξαν υποστηρικτές του πολιτικού απολυταρχισμού, όπως ο Γάλλος Ιωάννης Μποντέν (Jean Bodin, 1530-1596) και ο Άγγλος Θωμάς Χαμπς (Thomas Hobbes, 1588-1679) που, φυσικά, ευνοούσαν κάθε πολιτική που θα αύξανε τον πλούτο και την ισχύ του ηγέτη τους. Αν και οι περισσότεροι από τους υποστηρικτές του μερκαντιλισμού τον έβλεπαν κυρίως ως μέσο προαγωγής

Οι υποστηρικτές
του μερκαντιλισμού

ενός ενει
τον θεωρ
της ευη
υποστήρι
αντίληψε
κράτος ν
φτωχών
ενθάρρυ

Απότ
μάτων χε
Ευρώπης
του μερ
ισπανία,
εισορής
αυτοκρατ
να καταφ
χρήμα σι
έλεγχο ο
ήταν σχι
χρυσοφό
του παγ
πρόγραμ
της βιομ
εφαρμοσ
βασιλεία
των Στοί
τους πα
αγώνα γι
προνόμι
μεθόδου
υπηκόων
λιστικής
την εξά
καθώς ε
νόμων τ
βασιλίσσ
καθορίζ
υποχρεύ
χρήσιμο
1651 κα
καταστρ
μεταφορ
μεταφορ

ενός ενεργητικού εμπορικού ισοζυγίου, υπήρχαν και μερικοί που τον θεωρούσαν μια μορφή πατερναλισμού με σκοπό την αύξηση της ευημερίας στη χώρα τους. Για παράδειγμα, ορισμένοι υποστήριζαν μια πολιτική κάπως παρόμοια με τις σύγχρονες αντιλήψεις γύρω από τις δημόσιες δαπάνες, συνιστώντας στο κράτος να διαθέσει τεράστια κονδύλια για την ανακούφιση των φτωχών και την κατασκευή δημόσιων έργων ως μέσων ενθάρρυνσης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

Απόπειρες εφαρμογής διάφορων мерκαντιστικών δογμάτων χαρακτηρίζουν την ιστορία πολλών χωρών της δυτικής Ευρώπης στη διάρκεια του 16ου και του 17ου αιώνα. Οι θεωρίες του мерκαντισμού ωστόσο δεν εφαρμόστηκαν παντού. Η Ισπανία, για παράδειγμα, είχε το αρχικό πλεονέκτημα της εισροής πολύτιμων μετάλλων από την αμερικανική αποικιακή αυτοκρατορία της. Και, παρόλο που οι Ισπανοί δεν είχαν ανάγκη να καταφύγουν σε τεχνητές επινοήσεις προκειμένου να φέρουν χρήμα στη χώρα τους, η κυβέρνησή τους διατήρησε αυστηρό έλεγχο στο εμπόριο και τη βιομηχανία. Η πολιτική άλλων χωρών ήταν σχεδιασμένη έτσι ώστε να αντισταθμίζεται η έλλειψη χρυσοφόρων αποικιών με την κατάκτηση μεγαλύτερου μέρους του παγκόσμιου εμπορίου. Αυτό συνεπαγόταν φυσικά ένα πρόγραμμα επιχορηγήσεων, δασμών και εντατικής ανάπτυξης της βιομηχανίας και της ναυτιλίας. Η мерκαντιστική πολιτική εφαρμόστηκε σε μεγάλο βαθμό στην Αγγλία στη διάρκεια της βασιλείας της Ελισάβετ Α' και συνεχίστηκε από τη δυναστεία των Στοούαρτ και τον Όλιβερ Κρόμγουελ. Οι περισσότεροι από τους παραπάνω ηγέτες είχαν εμπλακεί σε ένα μανιασμένο αγώνα για την κατάκτηση αποικιών, παραχωρούσαν μονοπωλιακά προνόμια σε εμπορικές εταιρείες και επεδίωκαν, με διάφορες μεθόδους, να ελέγξουν τις οικονομικές δραστηριότητες των υπηκόων τους. Τα πιο ενδιαφέροντα παραδείγματα мерκαντιστικής νομοθεσίας στην Αγγλία ήταν οι ελισαβετιανοί νόμοι για την εξάλειψη της οκνηρίας και την ενίσχυση της παραγωγής, καθώς επίσης και οι περίφημοι Ναυτιλιακοί Νόμοι. Με μια σειρά νόμων που εκδόθηκαν προς το τέλος του 16ου αιώνα, η βασίλισσα Ελισάβετ έδωσε στα ειρηνοδικεία το δικαίωμα να καθορίζουν τιμές και ώρες εργασίας καθώς επίσης και να υποχρεώνουν κάθε ικανό και αρτιμελή πολίτη να ασκεί ένα χρήσιμο επάγγελμα. Ο πρώτος Ναυτιλιακός Νόμος εκδόθηκε το 1651 κατά τη διακυβέρνηση του Κρόμγουελ. Με στόχο την καταστροφή της ολλανδικής κυριαρχίας στις θαλάσσιες μεταφορές, ο νόμος αυτός απαιτούσε να γίνονται όλες οι μεταφορές προϊόντων από τις αποικίες προς τη μητρόπολη με

Ο мерκαντισμός
στην πράξη: Ισπανία
και Αγγλία

βρετανικά πλοία. Ένας δεύτερος Ναυτιλιακός Νόμος εκδόθηκε το 1660, και όχι μόνο υποχρέωνε τη μεταφορά των αποικιακών εξαγωγών με βρετανικά σκάφη, αλλά και απαγόρευε την αποστολή «ορισμένων προϊόντων», ιδιαίτερα καπνού και ζάχαρης, κατευθειαν σε λιμάνια της ηπειρωτικής Ευρώπης. Αυτά θα έπρεπε να στέλλονται πρώτα στην Αγγλία, από όπου, μετά την πληρωμή των δασμών, θα μπορούσαν να επανεξαχθούν στον τελικό τους προορισμό. Και οι δυο αυτοί νόμοι βασίστηκαν στην αρχή σύμφωνα με την οποία ο ρόλος των αποικιών ήταν ο πλουτισμός της μητρόπολής τους.

Τα γερμανικά κράτη στη διάρκεια της Εμπορικής Επανάστασης ήταν πολύ απορροφημένα στα εσωτερικά τους προβλήματα για να πάρουν ενεργό μέρος στον αγώνα για τις αποικίες και το υπερπόντιο εμπόριο. Κατά συνέπεια, ο γερμανικός μερκαντιλισμός εκδηλώθηκε πρωταρχικά ως μέριμνα για την αύξηση της δύναμης του κράτους στο εσωτερικό και συνέβαλε στη διαμόρφωση του διττού χαρακτήρα του οικονομικού εθνικισμού και ενός προγράμματος κοινωνικού σχεδιασμού. Ήταν φυσικό, ωστόσο, να γίνει ο σχεδιασμός πρωταρχικά για το συμφέρον του κράτους και μόνο περιστασιακά για το καλό του κοινωνικού συνόλου. Εξαιτίας του κύριου σκοπού τους, που ήταν η αύξηση των κρατικών εσόδων, οι Γερμανοί μερκαντιλιστές έγιναν γνωστοί ως «καμεραλιστές» (από τη λέξη «kammer», που κυριολεκτικά σημαίνει αίθουσα, αλλά χρησιμοποιούνταν επίσης για να δηλώσει και το βασιλικό θησαυροφυλάκιο). Οι περισσότεροι απ' αυτούς ήταν δικηγόροι και καθηγητές οικονομικών. Οι καμεραλιστικές ιδέες εφαρμόστηκαν από τους μονάρχες της δυναστείας Hohenzollern της Πρωσίας, ιδιαίτερα από τον Φρειδερίκο Ουλιέλμο Α' (1713-1740) και τον Φρειδερίκο τον Μέγα (1740-1786). Η πολιτική των ηγεμόνων αυτών περιλάμβανε ένα πολύπλευρο σχήμα παρεμβάσεων και ελέγχων στον οικονομικό τομέα, με σκοπό την αύξηση του φορολογίσιμου πλούτου και την ενίσχυση της κρατικής ισχύος. Έλη αποξηράνθηκαν, κανάλια διανοίχτηκαν, νέες βιομηχανίες ιδρύθηκαν με κρατική βοήθεια και οι αγρότες καθοδηγούνταν σχετικά με τα σπαρτά που θα έπρεπε να σπείρουν. Με σκοπό την όσο το δυνατό ταχύτερη επίτευξη της εθνικής αυτάρκειας, απαγορεύτηκαν τόσο οι εξαγωγές πρώτων υλών όσο και οι εισαγωγές βιομηχανικών προϊόντων. Ο κύριος όγκος των χρημάτων που κερδήθηκαν με τους παραπάνω τρόπους δαπανήθηκε για στρατιωτικούς σκοπούς. Ο μόνιμος στρατός της Πρωσίας αυξήθηκε από τον Φρειδερίκο τον Μέγα σε 160.000 άνδρες.

Ο μερκαντιλισμός
στη Γερμανία: Οι
καμεραλιστές

Η πλ
μερκαντι
του Λουδ
ότι το γαλ
του απολ
Κολμπέρ
βίκου απ

Ο Κ
πρακτικό
πρόθεση
μεσοαστι
μερκαντι
για την
κερδίζον
ακράδαν
δυνατή
απαγόρε
στα ξέν
πριμοδοτ
εξυπηρέ
ιμπεριαλ
ισοζύγιο
Αγόρασε
ενθάρρυ
εγκαθιδ
Επιπλέον
αυτάρκε
Έδωσε
κρατικές
αγοράσε
προκειμ
ωστόσο
ριότητα
βεβαιοτ
μόνο απ
θα παρ
Κατά σι
κανονιο
παραγα
Κολμπέ
της χά
σχεδόν
επαρχι

Η πληρέστερη, αν όχι και η πιο συνειδητή, εφαρμογή του μερκαντισμού ήταν ίσως εκείνη της Γαλλίας κατά τη βασιλεία του Λουδοβίκου ΙΔ' (1643-1715). Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι το γαλλικό κράτος αποτελούσε την πληρέστερη ενσάρκωση του απολυταρχισμού, καθώς ενμέρει και στην πολιτική του Κολμπέρ (Jean Baptiste Colbert), πρωθυπουργού του Λουδοβίκου από το 1661 ως το θάνατό του, το 1683.

Ο Κολμπέρ δεν ήταν θεωρητικός αλλά μάλλον ένας πρακτικός πολιτικός διψασμένος για προσωπική εξουσία, με πρόθεση να πολλαπλασιάσει τις δυνατότητες πλουτισμού της μεσοαστικής τάξης από την οποία προερχόταν. Αποδέχτηκε το μερκαντισμό, όχι ως αυτοσκοπό, αλλά απλώς ως βολικό μέσο για την αύξηση του πλούτου και της εξουσίας του κράτους, κερδίζοντας έτσι την έγκριση του βασιλιά του. Πίστευε ακράδαντα ότι η Γαλλία έπρεπε να αποκτήσει τη μεγαλύτερη δυνατή ποσότητα πολύτιμων μετάλλων. Για το σκοπό αυτό απαγόρευσε την εξαγωγή χρημάτων, επέβαλε υψηλούς δασμούς στα ξένα βιομηχανικά προϊόντα και έδωσε γενναιοδωρες προμοδοτήσεις για να ενθαρρύνει τη γαλλική ναυτιλία. Για την εξυπηρέτηση αυτού του σκοπού ο Κολμπέρ προήγαγε τον ιμπεριαλισμό, ελπίζοντας έτσι να αυξήσει το ήδη ενεργητικό ισοζύγιο με την πώληση βιομηχανικών αγαθών στις αποικίες. Αγόρασε προς το σκοπό αυτο νησιά στις Δυτικές Ινδίες, ενθάρρυνε την αποίκιση του Καναδά και της Λουιζιάνας, και εγκαθίδρυσε εμπορικές αποστολές στην Ινδία και την Αφρική. Επιπλέον, υπήρξε εξίσου αφοσιωμένος στο ιδανικό της αυτάρκειας όσο οποιοσδήποτε καμεραλιστής της Πρωσίας. Έδωσε επιχορηγήσεις σε νέες επιχειρήσεις, ίδρυσε αρκετές κρατικές βιομηχανίες και, ακόμα, υποχρέωσε το κράτος να αγοράσει αγαθά, που δεν του χρειάζονταν πραγματικά, προκειμένου να ενισχύσει προβληματικές επιχειρήσεις. Ήταν ωστόσο αποφασισμένος να διατηρήσει τη βιομηχανική δραστηριότητα κάτω από αυστηρό έλεγχο, έτσι ώστε να υπάρχει η βεβαιότητα ότι οι εταιρείες θα αγόραζαν τις πρώτες ύλες τους μόνο από γαλλικές πηγές, μητροπολιτικές ή αποικιακές, και ότι θα παρήγαν τα προϊόντα που απαιτούσε το εθνικό μεγαλείο. Κατά συνέπεια, επέβαλε στη βιομηχανία ένα περίπλοκο σύστημα κανονισμών που προδιέγραφαν σχεδόν κάθε λεπτομέρεια της παραγωγικής διαδικασίας. Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί ότι ο Κολμπέρ προώθησε σημαντικά την αύξηση της άμεσης ισχύος της χώρας του. Χάρισε στη Γαλλία ένα ναυτικό τριακοσίων σχεδόν πλοίων και στρατολόγησε πολίτες από τις παραλιακές επαρχίες, ακόμα και καταδικούς, για να επανδρώσουν τα πλοία.

Ο γαλλικός
μερκαντισμός κάτω
από τον Κολμπέρ

Κολμπέρ

Ευνόησε τη γρήγορη αύξηση του πληθυσμού, αποθαρρύνοντας τους νέους και τις νέες από τη μοναστική ζωή και απαλλάσσοντας από τη φορολογία οικογένειες με δέκα και παραπάνω παιδιά.

4. ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Εννοείται ότι η Εμπορική Επανάσταση υπήρξε μια από τις σημαντικότερες εξελίξεις στον Δυτικό Κόσμο. Αυτή η ίδια η μορφή της σύγχρονης οικονομικής ζωής θα ήταν αδύνατο να υπάρξει χωρίς την εξέλιξη αυτή, γιατί άλλαξε τη βάση του εμπορίου, από το τοπικό και περιφερειακό επίπεδο του Μεσαίωνα στην παγκόσμια κλίμακα που κατέχει από τότε. Επιπλέον, εξύψωσε τη δύναμη του χρήματος, εγκαινίασε την κερδοσκοπική επιχείρηση, καθαγίασε τη συγκέντρωση πλούτου και καθιέρωσε τον ανταγωνισμό ως θεμέλιο της παραγωγής και του εμπορίου. Κοντολογής, η Εμπορική Επανάσταση υπήρξε υπεύθυνη για πολλά συστατικά στοιχεία του καπιταλιστικού καθεστώτος. Αλλά αυτά δεν ήταν τα μόνα αποτελέσματα. Η Εμπορική Επανάσταση δημιούργησε μεγάλες διακυμάνσεις οικονομικής δραστηριότητας ό,τι δηλαδή σήμερα ονομάζουμε εξάρσεις και υφέσεις που εναλλάσσονται με εκπληκτική ταχύτητα. Η εισροή πολύτιμων μετάλλων, σε συνδυασμό με την αύξηση του πληθυσμού, οδήγησε στην άνοδο των τιμών και σε μια ζήτηση αγαθών χωρίς προηγούμενο. Οι επιχειρηματίες έμπαιναν στον πειρασμό να επεκτείνουν τις επιχειρήσεις τους υπερβολικά γρήγορα: οι τραπεζίτες επέκτειναν τις πιστώσεις τους τόσο ελεύθερα ώστε οι κυριότεροι οφειλέτες τους, ιδιαίτερα οι ευγενείς, καθυστερούσαν συχνά να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους. Η Ισπανία και η Ιταλία ήταν ανάμεσα στις πρώτες χώρες που δοκίμασαν την οικονομική κρίση. Στις δύο αυτές χώρες η αδυναμία των ημερομισθίων να παρακολουθήσουν την αύξηση των τιμών επέφερε απίστευτες στερήσεις στις κατώτερες τάξεις ενώ οι αγροτικές περιοχές γέμισαν ληστές. Στην Ισπανία μερικοί κάτεστραμμένοι αριστοκράτες δεν ένιωθαν ιδιαίτερη υπερηφάνια που ήταν αναγκασμένοι να περιπλανιούνται από πόλη σε πόλη με τις ορδές των αλητών. Στο τέλος του 15ου αιώνα, η μεγάλη τράπεζα των Μεδίκων της Φλωρεντίας έκλεισε. Τα μέσα του επόμενου αιώνα είδαν πολυάριθμες χρεωκοπίες στην Ισπανία και την παρακμή των Φούγκερ στη Γερμανία. Στο μεταξύ, η Αγγλία, η Ολλανδία και, σε κάποιο βαθμό, η Γαλλία, ευημερούσαν. Αυτή η ευημερία

Τα θεμέλια του σύγχρονου καπιταλισμού

χαρακτή
από το 1
για μια φ
καθώς κ
συγκρού

Την
ξεσπάσμ
αρχές τ
ξεσπάσμ
«Υπόθεσ
πληθωρικ
Νότιας (ε
είχαν αν
χρέους
κυβέρνη
του εμπ
προοπτικ
των μετ
δεκαπλα
τις μετο
γήθηκαν
υπερτιμη
φόβους
απαλλαγι
«κραχ» τ

Ενό
σκωνε στ
κύμα κε
όνομα Ι
εγκαταλ
αντίζηλό
Παρίσι,
περιπέτε
Γαλλίας
χρέους
ραχωρήσ
Μισισιπή
Λουιζιάνα
πήραν τ
εταιρεια
τελικά σ
μπορούσ
έτρεχε ν

χαρακτήριζε ιδιαίτερα την «εποχή του αργύρου», που κράτησε από το 1540 ως το 1620. Τον 17ο αιώνα, η ύφεση εμφανίστηκε για μια φορά ακόμα μόλις άρχισε να υποχωρεί ο πληθωρισμός, καθώς και ως συνέπεια θρησκευτικών πολέμων και εμφύλιων συγκρούσεων.

Την εναλλαγή εξάρσεων και υφέσεων ακολούθησαν ξεσπάσματα πυρετώδους κερδοσκοπίας, που κορυφώθηκαν στις αρχές του 18ου αιώνα. Τα πιο γνωστά από τα κερδοσκοπικά αυτά ξεσπάσματα υπήρξαν η «Υπόθεση της Νότιας Θάλασσας» και η «Υπόθεση του Μισισιπή». Η πρώτη ήταν αποτέλεσμα του πληθωρισμού του μετοχικού κεφαλαίου της Εταιρείας της Νότιας Θάλασσας στην Αγγλία. Οι διευθυντές της εταιρείας είχαν αναλάβει την πληρωμή ενός μεγάλου μέρους του εθνικού χρέους της Αγγλίας και, για αντάλλαγμα, η βρετανική κυβέρνηση παραχώρησε στην εταιρεία το αποκλειστικό δικαίωμα του εμπορίου με τη Νότια Αμερική και τα νησιά του Ειρηνικού. Οι προοπτικές των κερδών φαίνονταν σχεδόν απεριόριστες. Η αξία των μετοχών της εταιρείας ανέβηκε ταχύτατα μέχρι που δεκαπλασιάστηκε. Όσο έβαινε η αξία τόσο το κοινό αγόραζε τις μετοχές με μεγαλύτερη βουλιμία. Αλλά βαθμιαία δημιουργήθηκαν υποψίες ότι οι δυνατότητες της εταιρείας είχαν υπερτιμηθεί. Οι απεριόριστες ελπίδες έδωσαν τη θέση τους σε φόβους και οι επενδυτές έκαναν αγωνιώδεις προσπάθειες να απαλλαγούν από τις μετοχές τους πουλώντας τις όσο-όσο. Το «κραχ» του 1720 ήταν η αναπόφευκτη συνέπεια.

Ενώσω η «σαπουνόφουσκα» της Νότιας Θάλασσας φούσκωνε στην Αγγλία, οι Γάλλοι περνούσαν μέσα από ένα παρόμοιο κύμα κερδοσκοπικής μανίας. Το 1715, ένας Σκωτσέζος με το όνομα Ιωάννης Λω (John Law), που είχε υποχρεωθεί να εγκαταλείψει το βρετανικό έδαφος επειδή είχε σκοτώσει τον αντίζηλό του σε μια ερωτική περιπέτεια, εγκαταστάθηκε στο Παρίσι, ύστερα από διάφορες πετυχημένες χαρτοπαικτικές περιπέτειες σε άλλες πόλεις. Έπεισε τον αντιβασιλιά της Γαλλίας να υιοθετήσει το σχέδιό του για πληρωμή του εθνικού χρέους με την έκδοση χαρτονομίσματος και να του παραχωρήσει το προνόμιο της οργάνωσης της Εταιρείας του Μισισιπή με σκοπό τον αποικισμό και την εκμετάλλευση της Λουιζιάνας. Όταν εξοφλήθηκαν τα κρατικά δάνεια, εκείνοι που πήραν τα χρήματα ενθαρρύνθηκαν να αγοράσουν μετοχές της εταιρείας. Γρήγορα η αξία τους άρχισε να ανεβαίνει φτάνοντας τελικά σαράντα φορές την αρχική τους αξία. Οποιοσδήποτε μπορούσε να εξοικονομήσει ένα ελάχιστο χρηματικό ποσό έτρεχε να πάρει μέρος στο παιχνίδι του εύκολου πλουτισμού.

εξάρσεις και υφέσεις
της οικονομίας

Η υπόθεση
της Νότιας
Θάλασσας

Η «Υπόθεση
του Μισισιπή»

Είχαν κυκλοφορήσει ιστορίες για κρεπωλές και ράφτες που υποτίθεται ότι είχαν γίνει εκατομμυριούχοι αγοράζοντας λίγες μετοχές για να τις πουλήσουν μετά από λίγο, όταν η τιμή τους είχε ανέβει αρκετά. Όσο όμως εδραιωνόταν η αντίληψη ότι η εταιρεία δεν θα μπορούσε να πληρώσει παραπάνω από ένα μέρος των υπερτιμημένων μετοχών, οι πιο συνετοί επενδυτές άρχισαν να πουλούν τις μετοχές τους. Η ανησυχία επεκτάθηκε και σύντομα όλοι αγωνιούσαν να πουλήσουν τις μετοχές τους, όπως αγωνιούσαν στην αρχή για να τις αγοράσουν. Το 1720, η «σαπουνόφουσα» του Μισισιπή έσκασε προκαλώντας άγριο πανικό. Χιλιάδες άνθρωποι, που είχαν πουλήσει ακίνητα για να αγοράσουν μετοχές σε πολύ υψηλές τιμές, καταστράφηκαν. Η κατάρρευση των εταιρειών Νότιας Θάλασσας και Μισισιπή έρριξε προσωρινά τον πυρετό της κερδοσκοπίας. Δεν πέρασε πολύς καιρός, ωστόσο, και η όρεξη για το κέρδος ξανάνοιξε. Τα κύματα μαζικής αγοράς μετοχών που πρωτοεμφανίστηκαν με την αυγή της Εμπορικής Επανάστασης επαναλήφθηκαν πολλές φορές στη διάρκεια του 19ου και του 20ού αιώνα.

Η άνοδος μιας νέας
τάξης και ο
εξευρωπαϊσμός
του κόσμου

Ανάμεσα στα άλλα αποτελέσματα της Εμπορικής Επανάστασης ήταν η εδραίωση της οικονομικής ισχύος της αστικής τάξης, η έναρξη του εξευρωπαϊσμού του κόσμου και η αναβίωση της δουλείας. Το κάθε ένα απ' αυτά απαιτεί ένα σύντομο τουλάχιστο σχολιασμό. Προς το τέλος του 17ου αιώνα, η μεσαία (αστική) τάξη είχε γίνει μια κοινωνική ομάδα με επιρροή σε όλες σχεδόν τις χώρες της δυτικής Ευρώπης. Περιλάμβανε τους εμπόρους, τους τραπεζίτες, τους εφοπλιστές, τους κυριότερους μετόχους των εταιρειών και τους βιομηχάνους. Η άνοδος τους στην εξουσία ήταν κυρίως το αποτέλεσμα του αυξανόμενου πλούτου και της τάσης τους να συμμαχήσουν με τη μοναρχία εναντίον της αριστοκρατίας. Ωστόσο, η δύναμή τους ήταν καθαρά οικονομική. Η πολιτική κυριαρχία της αστικής τάξης δεν έγινε πραγματικότητα πριν από τον 19ο αιώνα.

Η έκφραση «εξευρωπαϊσμός του κόσμου» σημαίνει τη μεταφύτευση ευρωπαϊκών συνηθειών και του ευρωπαϊκού πολιτισμού σε άλλες ηπείρους. Χάρη στο έργο των εμπόρων, των ιεραποστόλων και των αποίκων, η Βόρεια και η Νότια Αμερική γρήγορα προσέλαβαν το χαρακτήρα παραρτημάτων της Ευρώπης. Τίποτα περισσότερο από μια αρχή δεν έγινε προς την κατεύθυνση της μεταμόρφωσης της Ασίας, αλλά αυτό ήταν αρκετό για να προδιαγράψει την τάση κατοπινών εξελίξεων, όταν οι Ιάπωνες και οι Κινέζοι υιοθέτησαν την ατμομηχανή της Δύσης και τα γυαλιά με σκελετό ταρταρούγας.

Η τραγικότερη και περισσότερο κατακριτέα, από τη σκοπιά

του ανθ
αναβίω
ανθρώπι
κέρδος.
ευρωπα
της εξο
αγγλικέ
τεράστι
δοκίμασ
κανούς,
ευαίσθη
πρόβλη
«εμπόρε
«εισαγω
αιώνα,
αποικιακ
παρήγα
και, μετ

Τέλ
τική ό
Επανάσ
δημιούρ
καινούρ
τους. Δ
έδινε σ
παραγω
ανάπτυξ
αυτοκρ
ύλες κι
προϊόντ
περισσό
διατεθο
ξεπήδη
ακούσ
δειγμα
να σημε
όπτες
σημειώ
εργοστ
συνδυα
αποτελε
Ετσι,
οδήγησ

του ανθρωπισμού, συνέπεια της Εμπορικής Επανάστασης ήταν η αναβίωση της δουλείας - της αγοραπωλησίας δηλαδή ανθρώπινων όντων για καταναγκαστική εργασία με σκοπό το κέρδος. Η δουλεία είχε πρακτικά εξαφανιστεί από το χώρο του ευρωπαϊκού πολιτισμού γύρω στο έτος 1000. Η ανάπτυξη όμως της εξορυκτικής δραστηριότητας και των μεγάλων φυτειών στις αγγλικές, ισπανικές και πορτογαλικές αποικίες οδήγησε σε τεράστια ζήτηση ανειδίκευτης εργασίας. Αρχικά οι αποικιστές δοκίμασαν να χρησιμοποιήσουν ως δούλους ιθαγενείς Αμερικανούς, αλλά αυτοί αποδείχτηκαν κατά κανόνα ιδιαίτερα ευαίσθητοι στις ευρωπαϊκές μολυσματικές αρρώστιες. Το πρόβλημα λύθηκε τον 16ο αιώνα, όταν προστέθηκε ένα ακόμα «εμπόρευμα» στο σύστημα του παγκόσμιου εμπορίου, με την «εισαγωγή» Αφρικανών στην Αμερική. Από τότε και ως τον 19ο αιώνα, η δουλεία ήταν οργανικό μέρος του ευρωπαϊκού αποικιακού συστήματος, ιδιαίτερα σε εκείνες τις περιοχές που παρήγαν τροπικά αποικιακά προϊόντα, λ.χ. ζαχαροκάλαμο, καπνό και, μετά το 1780, βαμβάκι.

Τέλος η Εμπορική Επανάσταση υπήρξε εξαιρετικά σημαντική όσον αφορά στην προετοιμασία της Βιομηχανικής Επανάστασης. Αυτό ισχύει για μια σειρά λόγους: Πρώτο, δημιούργησε μια τάξη καπιταλιστών που συνεχώς αναζητούσαν καινούριες ευκαιρίες για να επενδύσουν τα πλεονάζοντα κέρδη τους. Δεύτερο, η мерκαντιστική πολιτική, με την έμφαση που έδινε στην προστασία των νεογέννητων βιομηχανιών και την παραγωγή εξαγωγικών αγαθών, έδωσε ισχυρή ώθηση στην ανάπτυξη της βιομηχανίας. Τρίτο, η ίδρυση αποικιακών αυτοκρατοριών πλημμύρισε την Ευρώπη με καινούριες πρώτες ύλες και αύξησε σε μεγάλο βαθμό την παροχή ορισμένων προϊόντων που μέχρι τότε ήταν είδη πολυτελείας. Τα περισσότερα απ' αυτά απαιτούσαν επεξεργασία προτού διατεθούν στην κατανάλωση. Κατά συνέπεια, νέες βιομηχανίες ξεπήδησαν εντελώς ανεξάρτητες από κάθε είδους συντεχνιακούς περιορισμούς που ακόμα επιζούσαν. Ξεχωριστό παράδειγμα ήταν η βιομηχανία βαμβακερών υφασμάτων που, αξίζει να σημειωθεί, ήταν μια από τις πρώτες παραγωγικές δραστηριότητες που εκμηχανίστηκαν. Τέλος, η Βιομηχανική Επανάσταση σημειώθηκε από μια τάση προς την κατεύθυνση της υιοθέτησης εργοστασιακών μεθόδων σε ορισμένες γραμμές παραγωγής, σε συνδυασμό με τεχνολογικές βελτιώσεις, όπως η ανακάλυψη αποτελεσματικότερων μεθόδων καθαρισμού μεταλλευμάτων. Έτσι, όπως θα δούμε πιο κάτω, η Εμπορική Επανάσταση οδήγησε αναπόφευκτα στη Βιομηχανική

Η δουλεία

Τα αποτελέσματα της Εμπορικής Επανάστασης όσον αφορά στην προετοιμασία της Βιομηχανικής

5. ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗ ΓΕΩΡΓΙΑ

Σχέσεις μεταξύ
Εμπορικής Επανάστασης
και αλλαγών
στη γεωργία

Κατά το τέλος του 17ου αιώνα και ιδιαίτερα στη διάρκεια του 18ου, σαρωτικές αλλαγές σημειώθηκαν στην ευρωπαϊκή γεωργία, αλλαγές που μπορούν να θεωρηθούν, εν μέρει τουλάχιστο, αποτελέσματα της Εμπορικής Επανάστασης. Η άνοδος των τιμών και η αύξηση του αστικού πληθυσμού που προκάλεσαν οι εξελίξεις του εμπορίου, κατέστησαν τη γεωργία ακόμα πιο προσοδοφόρα επιχείρηση και έτσι έτειναν να επιταχύνουν την εξέλιξή της. Επιπλέον, ένα από τα αποτελέσματα της υπερπόντιας επέκτασης ήταν η εξοικείωση των Ευρωπαίων με νέα φυτά, ιδιαίτερα με το ινδιάνικο καλαμπόκι και τις πατάτες, που μπορούσαν να καλλιεργήσουν και στις πατρίδες τους. Αλλά πιθανότατα, η σημαντικότερη συνέπεια της Εμπορικής Επανάστασης για την εξέλιξη της γεωργίας ήταν ο θρίαμβος της καπιταλιστικής νοοτροπίας. Οι γαιοκτήμονες που μέχρι τότε άφηναν τους αγρότες να καλλιεργούν τα κτήματά τους χωρίς μεγάλη απόδοση, ακολούθησαν στο εξής το πρότυπο του επιχειρηματία που αναζητεί το μέγιστο της αποδοτικότητας και των κερδών. Στο βαθμό που οι γαιοκτήμονες αυτοί ήταν διατεθειμένοι να φανούν αμειλικτοί, ήταν σε θέση να επιφέρουν πολλές επαναστατικές αλλαγές.

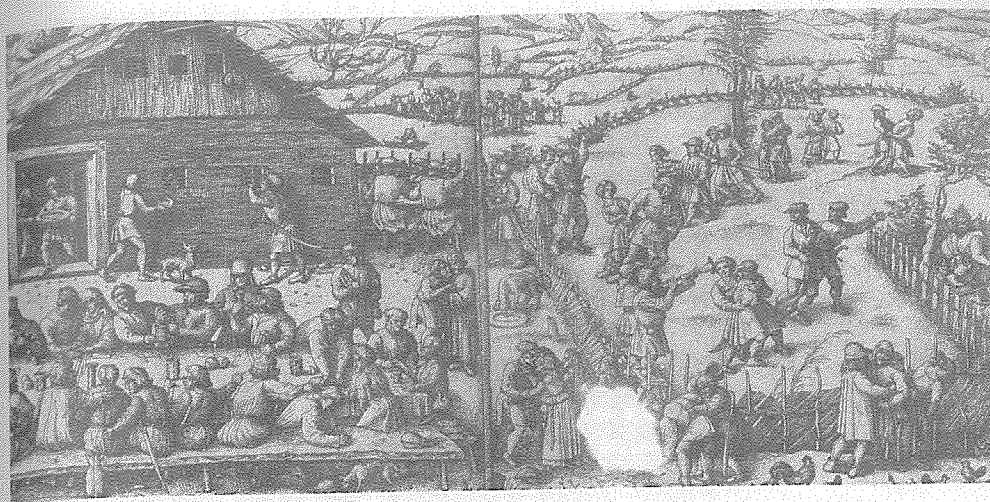
Αγροτικές εξελίξεις
στην Αγγλία

Οι χώρες που πρωτοστάτησαν στην αγροτική πρόοδο ήταν η Ολλανδία και η Αγγλία, αναμφίβολα σε μεγάλο βαθμό επειδή είχαν επωφεληθεί στο έπακρο από την Εμπορική Επανάσταση. Δεδομένου ότι η Αγγλία ξεπέρασε γρήγορα την Ολλανδία, εξαιτίας της μεγαλύτερης έκτασής της και των φυσικών της πόρων, μπορούμε να περιορίσουμε τις παρατηρήσεις μας στις αγγλικές εξελίξεις. Όπως είναι γνωστό το τυπικό μεσαιωνικό αγροτικό καθεστώς ήταν εκείνο στο οποίο ομάδες χωρικών καλλιεργούσαν συλλογικά μακρόστενες άφρακτες εκτάσεις γης. Άλλα γειτονικά κτήματα γίνονταν λιβάδια για τη βοσκή κοπαδιών που αποτελούσαν συλλογική ιδιοκτησία των χωρικών. Πολύ συχνά, η πραγματική κυριότητα όλων αυτών των κτημάτων ήταν δύσκολο να προσδιοριστεί ή κατανέμονταν σχεδόν τυχαία στους χωρικούς ύστερα από κάποιον αναδασμό της γης· συνήθως, ωστόσο, υπήρχε κάποιος μεγάλος γαιοκτήμονας σε κάθε περιοχή που μπορούσε να διεκδικήσει την κυριότητα μεγάλου μέρους των γαιών αυτών, παρόλο που οι χωρικοί την καλλιεργούσαν. Το ίδιο άτομο μπορούσε ακόμα να διεκδικήσει τους νόμιμους τίτλους κυριότητας των λιβαδιών. Στην Αγγλία, οι περισσότεροι από αυτούς τους γαιοκτήμονες αποφάσισαν να περιφράξουν τις γαίες τους προκειμένου να τις κάνουν αποδοτικότερες.

Χωρικοί.

Οι
τον 15ο
περιφρα
κερδών
μετατρέ
τα ζώα
Μερικές
αιτοκαλ
χωρικού
ξώσεις
χωρικού
πρόβατ
σήμερα
θίζουν
οργωθε
υπερβο
παραπά
και ένα
πραγμα
Αγγλία
αποσκκ
αλλά σ
αυτή γ
αναγκα
είχαν κ

Χωρικοί, αρχές 15Τ' αιώνα

Οι πρώτες περιφράξεις στην Αγγλία πραγματοποιήθηκαν τον 15ο και 16ο αιώνα και συνεπάγονταν τη μετατροπή γαιών σε περιφραγμένα βοσκοτόπια προβάτων. Εξαιτίας των μεγάλων κερδών που έδινε το μαλλί, πολλοί γαιοκτήμονες αποφάσισαν να μετατρέψουν κοινοτικά βοσκοτόπια, όπου μέχρι τότε έβοσκαν τα ζώα των χωρικών, σε δικά τους βοσκοτόπια για πρόβατα. Μερικές φορές πετύχαιναν επίσης να μετατρέψουν εκτάσεις αιτοκαλλιέργειας σε βοσκοτόπια προβάτων εκδιώκοντας τους χωρικούς που τα μισθωτήριά τους ήταν επισφαλή. Οι εξώσεις αυτές προκαλούσαν σοβαρές ταλαιπωρίες στους χωρικούς. Όπως έγραφε ο Μορ στην *Ουτοπία* του, «τα πρόβατα που κάποτε ήταν τόσο ήμερα και έτρωγαν τόσο λίγο, σήμερα γίνονται τόσο λαιμαργα και άγρια ώστε να καταβροχθίζουν ακόμα και ανθρώπους, γιατί δεν αφήνουν καθόλου γη να οργωθεί». Ο Άγγλος ανθρωπιστής, ωστόσο, ήταν κάπως υπερβολικός. Στην πραγματικότητα δεν είχε περιφραχθεί παραπάνω από το 3% της καλλιεργήσιμης γης πριν από το 1525 και ένα μέρος απ' αυτό δεν προοριζόταν για βοσκή προβάτων. Η πραγματικά δραματική φάση της ιστορίας των περιφράξεων στην Αγγλία πραγματοποιήθηκε ανάμεσα στο 1710 και στο 1810 και αποσκοπούσε, όχι στην απελευθέρωση γαιών για τα πρόβατα, αλλά στην αύξηση της αποδοτικότητας των καλλιεργειών. Σε αυτή την περίοδο, οι γαιοκτήμονες είχαν πειστεί για την αναγκαιότητα της «επιστημονικής καλλιέργειας». Πάνω απ' όλα, είχαν καταλάβει ότι, με την εισαγωγή νέων φυτών και μεθόδων

Οι περιφράξεις
στην Αγγλία

Χωρικοί, αρχές 18^{ου} αιώνα

Επιστημονική καλλιέργεια

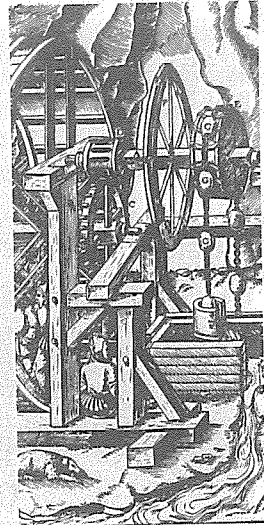
καλλιέργειας, μπορούσαν να ελατώσουν το ποσοστό των χέρσων εκτάσεων και να αυξήσουν την απόδοση. Μερικά από τα σημαντικά νέα φυτά με τα οποία πειραματιζόνταν ήταν διάφορες ποικιλίες τριφυλλιού και οσπριοειδών φυτών. Αυτά ελάττωναν τη γονιμότητα του εδάφους πολύ λιγότερο από όσο τα δημητριακά και μάλιστα συντελούσαν στην αύξηση της ποιότητάς του, συγκεντρώνοντας άζωτο και κάνοντας το έδαφος περισσότερο πορώδες. Ένα άλλο νέο φυτό με παρόμοιες ιδιότητες ήταν το γογγύλι. Ο μεγαλύτερος προπαγανδιστής της καλλιέργειας αυτού του καθόλου ελκυστικού λαχανικού ήταν ο υποκόμης Κάρολος Τάουνσεντ (Charles Townsend, 1674 – 1738), ένας εξέχων αριστοκράτης και πολιτικός που, προς το τέλος της ζωής του, εγκατέλειψε την βασιλική αυλή για να πειραματιστεί με την αγροτική καλλιέργεια. Έγινε έτσι πρότυπο για τους άλλους αριστοκράτες στον τομέα της επιστημονικής καλλιέργειας. Ο Τάουνσεντ κέρδισε το παρατσούκλι του «Γογγύλη», επειδή ήταν τόσο αφοσιωμένος στον προσηλυτισμό ανθρώπων στη χρήση του γογγυλιού σε νέα συστήματα εναλλασσόμενων καλλιεργειών.

Οι συνέβαλλε
εξαιρετική
διατροφή
καλύτερη
έντονη
επιστημονική
ανάγκη
στις καλλιέργειες
την περ
τα ζιζανια
σιταριού
μέθοδο
σπόροι
τα πουλ

Η ε
της πε
χρειάζο
επιθυμο
στενόμ
συνέχιζ
σύστημα
Αντίθετ
διαχωρι
ποια πι
αποδοτι
βόσκου
να προσ
πήρε δ
ποιήσου
για να
μέχρι τι
αυτά ε
σταμάτι
το 1711
ολόκληρ
ξεων»
δεδομέ
τμήματι
τα περι
γεγονό
έγγειας
διωχτοί

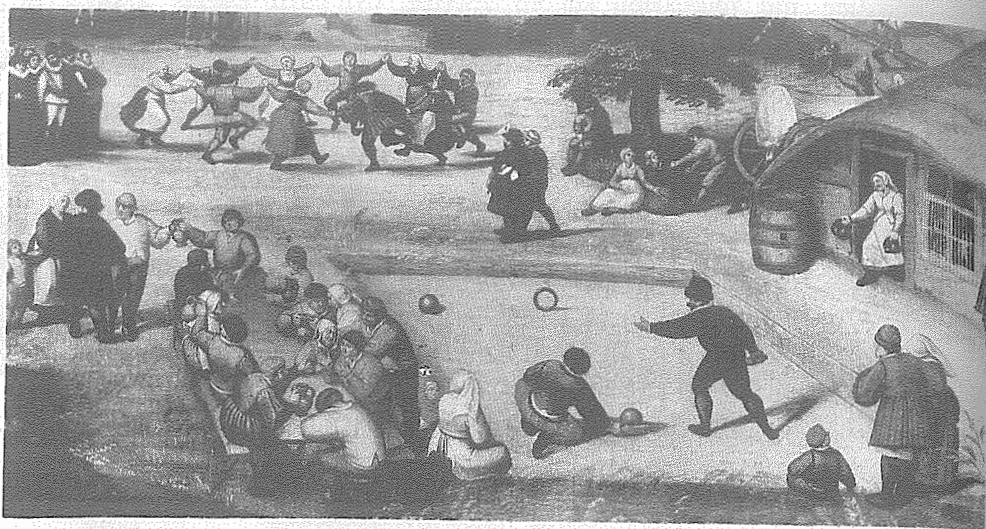
Οι ποικιλίες του τριφυλλιού και το γογγύλι, όχι μόνο συνέβαλαν στο περιορισμό της χέρσας γης, αλλά και έδωσαν εξαιρετική χειμερινή ζωοτροφή, συμβάλλοντας έτσι στη διατροφή περισσότερων και καλύτερων ζώων. Περισσότερα και καλύτερα ζώα σήμαιναν επίσης περισσότερο λίπασμα. Έτσι, η έντονη λίπανση έγινε άλλος ένας τρόπος με τον οποίο οι επιστημονικοί καλλιεργητές μπορούσαν να εξαλείψουν την ανάγκη ανάπαυσης των αγρών κάθε τόσο. Άλλες βελτιώσεις στις καλλιεργητικές μεθόδους που πραγματοποιήθηκαν σ' αυτή την περίοδο ήταν το εντατικότερο σκάλισμα και καθάρισμα από τα ζιζάνια, καθώς και η χρήση του αυλακιού για τη σπορά σιταριού. Αυτό το τελευταίο εξαλείψε την παλιά σπάταλη μέθοδο σποράς με το χέρι, κατά την οποία οι περισσότεροι σπόροι έμεναν στην επιφάνεια του εδάφους και τρώγονταν από τα πουλιά.

Η επιστημονική καλλιέργεια υπαγόρευσε την αναγκαιότητα της περίφραξης γιατί ο γαιοκτήμονας που την εφάρμοζε χρειαζόταν ευελιξία για να πειραματιστεί με όποιο τρόπο επιθυμούσε. Δεν μπορούσε απλώς να δοκιμάσει να σπείρει μια στενόμακρη ανοιχτή έκταση γης με γογγύλια ενώ οι χωρικοί θα συνέχιζαν να εφαρμόζουν στα γειτονικά χωράφια το πανάρχαιο σύστημα της εναλλασσόμενης χρήσης των τριών καλλιεργειών. Αντίθετα, ήταν αναγκαίο να έχει περιφραγμένα, σαφώς διαχωρισμένα χωράφια για να μην υπάρχει καμιά αμφιβολία ποια περιοχή είναι δική του, για να μεγιστοποιήσει την αποδοτικότητα του πειραματισμού και για να μην μπορούν να βόσκουν στα χωράφια του περιπλανώμενα ζώα. Πρέπει επίσης να προστεθεί ότι, όταν το κίνημα για την περίφραξη των αγρών πήρε διαστάσεις, οι γαιοκτήμονες δεν δίσταζαν να χρησιμοποιήσουν τη μέθοδο της οργάνωσης και περίφραξης περιοχών για να αποσπάσουν νέες γαίες από τους αγρότες· γαίες που μέχρι τότε, κατά κανένα τρόπο δεν ανήκαν σ' αυτούς. Σ' όλα αυτά είχαν το κράτος στο πλευρό τους. Το κοινοβούλιο σταμάτησε την απαγόρευση των περιφράξεων το 1640, και από το 1710 άρχισε ουσιαστικά να τις υποστηρίζει. Στο εξής, σε ολόκληρο τον 18ο αιώνα, οι κοινοβουλευτικοί «νόμοι περιφράξεων» προέβλεπαν την περίφραξη όλων των γαιών ενός δεδομένου χωριού σε σαφώς διαχωρισμένα και περιφραγμένα τμήματα, έτσι ώστε οι μεγαλύτεροι γαιοκτήμονες να κερδίζουν τα περισσότερα κτήματα. Η στάση αυτή βέβαια εξηγείται από το γεγονός ότι στο κοινοβούλιο κυριαρχούσε η αριστοκρατία της έγγειας ιδιοκτησίας. Συνέπεια των περιφράξεων ήταν να διωχτούν πολλοί χωρικοί από τα χωράφια τους αλλά και

ΑΥΤΛΙΑ

Παγίωση των
ιδιοκτησιών

Αυστριακοί χωρικοί, 19^{ος} αιώνας

παράλληλα να σημειώσει τεράστια αύξηση η παραγωγή. Για παράδειγμα, στην Αγγλία του 18ου αιώνα, η παραγωγή σιταριού αυξήθηκε κατά το ένα τρίτο, ενώ το μέσο βάρος των ζώων διπλασιάστηκε. Σε γενικές γραμμές, η μεγάλη αφθονία και συγκέντρωση πλούτου που επέφερε η αγροτική επανάσταση και το κίνημα για την περιφράξη των χωραφιών ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για τη Βιομηχανική Επανάσταση που άρχισε στην Αγγλία γύρω στο 1780.

Στην ηπειρωτική Ευρώπη, με τη μικρής σημασίας εξαίρεση της Ολλανδίας, δεν υπήρχε τίποτε που να συγκριθεί με την αγγλική πρόοδο στην κατεύθυνση της επιστημονικής καλλιέργειας. Στα περισσότερα μέρη της ηπείρου οι μεταβολές στη γεωργία προχωρούσαν πιο αργά και η πραγματική πρόοδος στις επιστημονικές μεθόδους επιτεύχθηκε μόλις τον 20ο αιώνα. Ο 18ος αιώνας όμως ήταν παρ' όλα αυτά μια σημαντική εποχή για την ηπειρωτική ευρωπαϊκή γεωργία, από τη σκοπιά της εισαγωγής νέων σπαρτών στην καλλιέργεια. Η σημαντικότερη ήταν η καλλιέργεια του ινδιάνικου καλαμποκιού και της πατάτας, δύο φυτών που είχαν έρθει από τον Νέο Κόσμο. Δεδομένου ότι το καλαμπόκι μπορεί να καλλιεργηθεί μόνο σε περιοχές με ηλιοφάνεια και ξηρό κλίμα, δεν φυτεύτηκε στις βορειοατλαντικές περιοχές της Ευρώπης. Κατά τη διάρκεια του 17ου και 18ου αιώνα όμως, η καλλιέργειά του απλώθηκε στην Ιταλία και το νοτιοανατολικό τμήμα της ηπείρου. Η εκπληκτική διάδοσή του

Νέα σπαρτά

Εσωτερικό

αφειλότ
απέδιδε
κάθε έν
εβδομή
«θαυμα
προηγο
θαυματι
της πλ
μπορού
περισσό
να καλλ
στα πιε
επίσης,
η απόδ
εξαιρετι
βιταμίνι
Βορειο
γιατί τα
όμως τ

Εσωτερικό σπιτιού Γάλλων χωρικών, 17^{ος} αιώνας

οφειλόταν στην απόδοσή του· ενώ ένας καρπός σιταριού απέδιδε κατά μέσον όρο γύρω στους τέσσερις σπόρους για κάθε έναν που σπερνόταν, ένας καρπός καλαμποκιού απέδιδε εβδομήντα ή ογδόντα. Αυτό καθιστούσε το καλαμπόκι ένα «θαυματοργό» σπαρτό, τό οποίο γέμιζε αποθήκες που προηγουμένως ήταν σχεδόν άδειες. Η πατάτα ήταν μια εξίσου θαυματοργή καινοτομία για τον ευρωπαϊκό βορρά. Τα μεγάλα της πλεονεκτήματα ήταν πολλά: Ένα ήταν ότι οι πατάτες μπορούσαν να καλλιεργηθούν στα φτωχότερα, υγρότερα ή περισσότερο αμμώδη εδάφη, όπου τίποτε άλλο δεν μπορούσε να καλλιεργηθεί· ένα άλλο ήταν ότι μπορούσαν να φυτευτούν στα πιο μικρά κομματάκια γης. Η καλλιέργεια της πατάτας, επίσης, ακόμα και στους μικρότερους αγρούς, συνέφερε επειδή η απόδοσή της ήταν εξαιρετικά μεγάλη. Τέλος, η πατάτα ήταν εξαιρετική τροφή για τον άνθρωπο, πλούσια σε θερμίδες, βιταμίνες και ακόμα και μερικές πρωτεΐνες. Αρχικά, οι Βορειοευρωπαίοι χωρικοί αρνήθηκαν να καλλιεργήσουν πατάτες γιατί το φυτό αυτό δεν αναφερόταν στη Βίβλο· στην πορεία όμως του 18ου αιώνα συνήθισαν στην παρουσία του, μερικές

φορές ύστερα από σημαντική κρατική πίεση. Ο Φρειδερίκος ο Μέγας της Πρωσίας αρχικά τάζε καταναγκαστικά σχεδόν τους αγρότες του με πατάτες και σύντομα το φυτό αυτό έγινε βασικό στοιχείο διατροφής, τόσο στην Πρωσία όσο και στην υπόλοιπη βόρεια Γερμανία. Γύρω στο 1800, η μέση γερμανική αγροτική οικογένεια έτρωγε πατάτες ως κύριο φαγητό τουλάχιστο μια φορά την ημέρα. Την ίδια περίοδο, η πατάτα έκανε επίσης την εμφάνιση της στην Ιρλανδία και στην Αγγλία· ακόμα και στη δεκαετία του 1960, ένας Άγγλος θεατρικός συγγραφέας μπορούσε να τιτλοφορήσει ένα έργο του σχετικό με τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, *Τσιπς (πατατάκια) με ο,τιδήποτε*.

Το τέλος της πείνας

Το σημαντικότερο και πιά αξιοσημείωτο ίσως γεγονός της οικονομικής ιστορίας της ευρωπαϊκής ηπείρου τον 18ο αιώνα ήταν ότι οι φτωχοί έπαψαν βαθμιαία να πεθαίνουν από πείνα. Ως το 1700 περίπου, γύρω στο μισό του συνόλου των Ευρωπαίων αγροτών μπορούσαν να περιμένουν το θάνατο κάποιου μέλους από το άμεσο οικογενειακό τους περιβάλλον κάθε δέκα χρόνια. Συχνά, όταν έπεφταν περιοδικοί λιμοί, ολόκληρες οικογένειες

Γεύμα Γάλλων χωρικών, 12^{ος} αιώνας

αποδεκ
καλαμπ
πληθυσ
να απελ
εκβιομη
στην κυ

6. Η ΝΕ

Τις
βαθειές
διαμορφ
διατήρη
από οφ
πληθυσ
πληθυσ
1800 ε
περίπου
το 1600
1800 ει
αύξηση
εξελίξε
κατάργι
παντρε
σημαντι
διατροφ
βελτιώσ
προϊόντ
προστέ
ιδιαίτερ
Ευρωπε

Όπ
Λονδίνε
τοικημέ
υπήρχα
τουρκικ
χιλιάδει
νέων δι
κατέστι
μεγαλύ
αυτό πλ
της αι
μεγαλο

αποδεκατίζονταν. Η εισαγωγή όμως νέων φυτών, όπως του καλαμποκιού και της πατάτας, είχε ως συνέπεια να αρχίσει ο πληθυσμός να αυξάνεται με ρυθμούς άγνωστους μέχρι τότε και να απελευθερώνεται εργατικό δυναμικό για να συμβάλει στην εκβιομηχάνιση. Για πρώτη φορά μάθαιναν οι λαοί της Ευρώπης, στην κυριολεξία, ότι «οὐκ ἐπ' ἄρτω μόνον ζήσεται ἄνθρωπος».

6. Η ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Τις οικονομικές επαναστάσεις ακολουθούν αναπόφευκτα βαθείες αλλαγές στην υφή της κοινωνίας. Η κοινωνία που διαμορφώθηκε κατά την Εμπορική Επανάσταση, αν και διατήρησε μεσαιωνικά χαρακτηριστικά, ήταν έντονα διαφορετική από ορισμένες απόψεις. Μια τέτοια διαφορά ήταν ότι ο πληθυσμός της Ευρώπης αυξήθηκε σημαντικά. Τό 1500, ο πληθυσμός της Ευρώπης υπολογιζόταν σε 80 εκατομμύρια· το 1800 είχε υπερδιπλασιαστεί και έφτασε τα 190 εκατομμύρια περίπου. Το 1378, το Λονδίνο είχε πληθυσμό 50.000 κατοίκους· το 1600 ο πληθυσμός του είχε ξεπεράσει τις 200.000 και το 1800 είχε ξεπεράσει το ένα εκατομμύριο! Οι λόγοι αυτής της αύξησης συνδέονται άμεσα με τις θρησκευτικές και οικονομικές εξελίξεις της εποχής. Στις βόρειες προτεσταντικές χώρες, η κατάργηση της αγαμίας των κληρικών και η ενθάρρυνσή τους να παντρεύονται, ήταν παράγοντες που έπαιξαν κάποιο ρόλο. Πολύ σημαντικότερο ρόλο έπαιξε ωστόσο η αύξηση των μέσων διατροφής που επέφερε η Εμπορική Επανάσταση και οι βελτιώσεις στη γεωργία· όχι μόνο εμφανίστηκαν καινούργια προϊόντα, όπως οι πατάτες, το καλαμπόκι και οι ντομάτες που προστέθηκαν στα είδη διατροφής, αλλά και παλιότερα προϊόντα, ιδιαίτερα η ζάχαρη και το ρύζι, ήταν πια διαθέσιμα στους Ευρωπαίους σε μεγαλύτερες ποσότητες.

Όπως υποδηλώνει ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού του Λονδίνου, η Ευρώπη δεν γινόταν απλώς περισσότερο πυκνοκατοικημένη, αλλά και περισσότερο αστικοποιημένη. Το 1500 υπήρχαν μόνο τρεις πόλεις στην Ευρώπη – με την εξαίρεση της τουρκικής Κωνσταντινούπολης – με πληθυσμό πάνω από 100 χιλιάδες κατοίκους· το 1800 υπήρχαν 22. Βέβαια, η εμφάνιση νέων δυνατοτήτων απασχόλησης στο εμπόριο και τη βιομηχανία κατέστησε ικανές τις περισσότερες χώρες να θρέψουν ένα μεγαλύτερο πληθυσμό· και είναι σημαντικό ότι το πληθυσμιακό αυτό πλεόνασμα εγκαταστάθηκε στις πόλεις. Ωστόσο, η έκταση της αστικοποίησης πριν από το 1800 δεν πρέπει να μεγαλοποιείται. Τον 17ο αιώνα το 70–80% των εργαζομένων

Η αύξηση του πληθυσμού

Αυξημένη αστικοποίηση

ήταν ακόμα εργάτες της γης· παράλληλα, το μεγαλύτερο μέρος των «βιομηχανικών» εργατών ήταν εργάτες χειροτεχνίας. Όπως παρατήρησε ένας ιστορικός, ο R.S.Dunn, «η μανιφακτούρα (βιοτεχνία) διατηρούσε ακόμα τη λατινική της σημασία: κατασκευή με το χέρι». Ακόμα και μέχρι το 1800, οι περισσότερες «βιομηχανίες» ήταν μικρά εργαστήρια, όχι εκμηχανισμένα εργοστάσια. Αν και ο πληθυσμός των πόλεων είχε αυξηθεί, μόνο το 3% του ευρωπαϊκού πληθυσμού ζούσε σε μεγάλες πόλεις με πάνω από 100 χιλιάδες κατοίκους. Κοντολογής, η Βιομηχανική Επανάσταση μόλις άρχιζε και ο θρίαμβος της σύγχρονης αστικοποίησης δεν είχε συντελεστεί ακόμα.

Η μεσαία (αστική)
τάξη

Όπως ακριβώς η αστικοποίηση δεν είχε πλήρως θριαμβεύσει, επίσης δεν είχε θριαμβεύσει η κοινωνική υπόσταση της μεσαίας (αστικής) τάξης. Οι ιστορικοί συνήθιζαν πρώτα να μιλούν και να γράφουν για μια συνεχώς «ανερχόμενη» μεσαία τάξη, αλλά σήμερα αντιλαμβάνονται ότι αυτή η τάξη είχε αβασάνιστα εξογκωθεί. Αναμφίβολα, στη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους αυτής της περιόδου υπήρξαν μεγάλες ευκαιρίες συσσώρευσης πλούτου και, κατά συνέπεια, ανόδου στην κοινωνική κλίμακα, για τους φιλόδοξους και ικανούς εμπόρους. Ωστόσο, οι έμποροι δεν είχαν την εκτίμηση που περιέβαλλε τους αριστοκράτες: Ο διάσημος Γάλλος θεατρικός συγγραφέας, Μολιέρος (1622 - 1673), για παράδειγμα, διακωμωδούσε τον «αστό αριστοκράτη», τον πλούσιο έμπορο που προσπαθούσε αδέξια να μιμηθεί τους τρόπους των «καλυτέρων» του. Μερικά επαγγέλματα, είναι αλήθεια, κέρδιζαν περισσότερο πλούτο και αξιοπρέπεια από ό,τι στο Μεσαίωνα. Ειδικότερα, οι καλλιτέχνες, οι συγγραφείς, οι δικηγόροι, οι καθηγητές πανεπιστημίου, οι γιατροί, ανήλθαν σε μια κοινωνική βαθμίδα που περίπου κατέχουν και σήμερα στη σύγχρονη κοινωνία. Γενικά, ωστόσο, η εποχή δεν χαρακτηριζόταν από κοινωνική και οικονομική εξίσωση. Αντίθετα η αριστοκρατία, που κέρδιζε τον πλούτο της κατά κανόνα από την εκμετάλλευση της γης, ήταν εξίσου σίγουρη για τη θέση της προς το τέλος της περιόδου όσο ήταν και στην αρχή της.

Απουσία συμπόνοιας

Μια νέα υπεροψία, που χαρακτήριζε τις μεσαιές και ανώτερες τάξεις, αποτελούσε βασικό εμπόδιο για μια πιο ανθρώπινη μεταχείριση των λιγότερο ευνοημένων ανθρώπων. Ακούγοντας ένα θόρυβο έξω από το κατάλυμά του ο αυτοκράτορας Κάρολος Ε΄ το 1552, λέγεται ότι ρώτησε ποιος θορυβούσε. Όταν του είπαν ότι ήταν φτωχοί στρατιώτες, είπε: «Να πεθάνουν» και τους συνέκρινε με κάμπιες, ακρίδες και

Μεταφορά

σκαθάρια
οικτρή μ
κούς. Για
Αφρικής,
που τα
πλοία με
ενδιαφέρ
Άγγλους
πλοίαρχο
οποίο με

Αν κ
κυρίως
ανελέητη
δουλοπα
τέλος τ
περιοχές
επιθυμία
αριστοκρ
μίας «δει
ισχυρότε
δουλοπά
τρεις μέγ
μερικούς
καλλιέργε

Μεταφορά δούλων

σκαθάρια που μαγαρίζουν τα αγαθά της Γης. Κατά κανόνα, η πιο οικτρή μοίρα περίμενε τους σκλάβους και τους δουλοπάροικους. Για χάρη του μεγάλου κέρδους, οι μαύροι των ακτών της Αφρικής, πιάνονταν αιχμάλωτοι και φυλακίζονταν σε υπόγεια που τα ονόμαζαν «μάντρες» και κατόπιν φορτώννταν στα πλοία με προορισμό τις αμερικανικές αποικίες. Ίσως είναι ενδιαφέρον να αναφερθεί ότι, ένας από τους πρώτους Άγγλους που συμμετείχε σ' αυτή την αρπαγή ανθρώπων, ο πλοίαρχος Χώκινς (John Hawkins), είχε ονομάσει το πλοίο με το οποίο μετέφερε τα θύματά του *Ιησούς*.

Αν και οι μαύροι δούλοι σπάνια χρησιμοποιούνταν στην κυρίως Ευρώπη, οι ντόπιοι Ευρωπαίοι ήταν αντικείμενα ανελέητης εκμετάλλευσης ως δουλοπάροικοι. Ο θεσμός της δουλοπαροικίας είχε εξαφανιστεί στη δυτική Ευρώπη προς το τέλος του Μεσαίωνα, αλλά μετά το 1600 αναβίωσε στις περιοχές της Ευρώπης ανατολικά του ποταμού Έλβα. Εκεί, η επιθυμία του κέρδους στη γεωργία και η συνωμοσία κράτους - αριστοκρατίας εναντίον των αγροτών, οδήγησε στην ανάπτυξη μιας «δεύτερης δουλοπαροικίας» - μιας δουλοπαροικίας πολύ ισχυρότερης από ποτέ άλλοτε. Στην ανατολική Πρωσία οι δουλοπάροικοι ήταν υποχρεωμένοι συχνά να δουλεύουν από τρεις μέχρι έξι μέρες τη βδομάδα για τον αφέντη τους και σε μερικούς δεν απέμεναν παρά οι νυχτερινές ώρες για την καλλιέργεια των δικών τους χωραφιών. Ακόμα χειρότερα, οι

*Η δεύτερη
δουλοπαροικία*

Ρώσος γαιοκτήμονας
και δουλοπάροικοι

γαιοκτήμονες στη Ρωσία είχαν δικαίωμα ζωής και θανάτου στους δουλοπάροικούς τους και μπορούσαν να τους πουλήσουν χωριστά από τα κτήματα που καλλιεργούσαν ή και χωριστά από τις οικογένειές τους.

Αν αφήσουμε κατά μέρος τα βάσανα των ανατολικοευρωπαϊών δουλοπάροικων, ο 18ος αιώνας είδε πραγματικά βελτιώσεις των βιοτικών συνθηκών των περισσότερων Ευρωπαίων. Έχουμε κιόλας δει ότι, νέα είδη τροφών συντέλεσαν στην εξάλειψη της πείνας. Κατά τα άλλα, οι φτωχοί παρέμειναν περίπου στην ίδια αθλιότητα που βρίσκονταν πάντα -η εξάλειψη των επιδημικών ασθενειών, όπως της ευλογιάς και της ελονοσίας, ολοκληρώθηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος της μόνο στον 19ο αιώνα- αλλά σημειώθηκαν βελτιώσεις στο βιοτικό επίπεδο των μέσων και ανώτερων τάξεων. Αυτό είναι φανερό από την αύξηση της κατά κεφαλήν κατανάλωσης ζάχαρης, σοκολάτας, καφέ και τσαγιού, που δεν υποκατέστησαν άλλα τρόφιμα και ποτά αλλά προστέθηκαν στη μέση διαίτα. Η αυξανόμενη ζήτηση λινού και βαμβακερού υφάσματος καθώς και ειδών πολυτελείας, όπως επίπλων από μαόνι, σχεδιασμένων από διάσημους τεχνίτες όπως οι Chippendale, Hepplewhite και Sheraton, μπορούν να θεωρηθούν μια παραπέρα ένδειξη αυξανόμενης ευημερίας.

Αλλαγές στο
βιοτικό
επίπεδο

Η ε
καφέ το
ισως, ψ
μεταφέρ
περίπου
μισό αιώ
ένα σημ
φυτό έχ
ζόταν «
ξη «νικς
προσβει
Γαλλία).
εξερευν
Raleigh)
Εξαπλώ
κοινωνία
της Αγγλ
καφέ τε
αποτελέ
και γρήν
διαφυγή
πλειοψη
καταχρή
υπέθαλυ

Η ευρεία εξαπλώση των συνηθειών του καπνίσματος και του καφέ τον 17ο και 18ο αιώνα είχε ενδιαφέρουσες κοινωνικές και, ίσως, ψυχολογικές συνέπειες. Αν και το φυτό του καπνού μεταφέρθηκε στην Ευρώπη από τους Ισπανούς, πενήντα χρόνια περίπου μετά την ανακάλυψη της Αμερικής, πέρασε άλλο ένα μισό αιώνα προτού η συνήθεια του καπνίσματος υιοθετηθεί από ένα σημαντικό αριθμό Ευρωπαίων. Αρχικά, πιστευόταν ότι το φυτό έχει θαυματουργές θεραπευτικές ιδιότητες και ονομαζόταν «Θεϊκό Ταμπάκο» και «Άγιο Νικοτιανό Φυτό». (Η λέξη «νικοτίνη» προήλθε από το όνομα του Jean Nicot, Γάλλου πρεσβευτή στην Πορτογαλία που έφερε το φυτό του καπνού στη Γαλλία). Η συνήθεια του καπνίσματος διαδόθηκε από Άγγλους εξερευνητές, ιδιαίτερα από τον σερ Ουώλτερ Ράλεϋ (Walter Raleigh), που την είχε μάθει από τους Ινδιάνους της Βιργινίας. Εξαπλώθηκε γρήγορα σε όλες τις τάξεις της ευρωπαϊκής κοινωνίας, παρά την καταδίκη του από τον κλήρο και το βασιλιά της Αγγλίας Ιάκωβο Α΄. Η τεράστια δημοτικότητα της πόσης του καφέ τον 17ο αιώνα είχε ακόμα σημαντικότερα κοινωνικά αποτελέσματα: καφενεία ξεπήδησαν σ' ολόκληρη την Ευρώπη και γρήγορα εξελίχθηκαν σε θεσμούς. Δεν παρείχαν μόνο διαφυγή από μια περιορισμένη και μονότονη σπιτική ζωή, για την πλειοψηφία των ανθρώπων, αλλά απέσπασαν και άλλους από τις καταχρήσεις της ταβέρνας και του χαρτοπαιγνίου. Επιπλέον, υπέθαλπαν μια οξύνοια και ενθάρρυναν πιο εκλεπτυσμένους

*Συνέπειες των
συνηθειών του
καπνίσματος και
του καφέ*

Μεγαλειότητα Ρώτων Σουλταναριστών

τρόπους, ιδιαίτερα στο βαθμό που γίνονταν τόποι συνάντησης των λογοτεχνικών προσωπικοτήτων της εποχής. Αν πρέπει να πιστέψουμε τη μαρτυρία Άγγλων ιστορικών, δεν υπήρχε κοινωνική ή πολιτική κίνηση που δεν είχε κάποια σχέση με χώρο όπου σέρβιραν καφέ.

Η συνύπαρξη πολιτισμένων καφενείων με την άνθιση της δουλείας αντανakλά το γεγονός ότι, η Εμπορική Επανάσταση θεμελιώθηκε στην επιδίωξη του προσωπικού συμφέροντος και διατηρήθηκε με την αδιαφορία απέναντι στον ανθρώπινο πόνο. Παρ' όλα αυτά, τα οικονομικά πλεονεκτήματα που επιτεύχθηκαν με την Εμπορική Επανάσταση, πραγματικά ευεργέτησαν πολλούς και επρόκειτο να οδηγήσουν σε ακόμα μεγαλύτερα οικονομικά πλεονεκτήματα στους επόμενους αιώνες.

Η
(ΠΕ

Υπάρχο
χαρκτη
της βασ
Πρώτο,
Δεύτερο
Τρίτο, ε
Τέταρτο

Ε
επιχε
εξελί
διάρκ
μεσα
εξεγι
εξου
15ου
Ευρώ
του κ
εξου
μέρσ

Κεφάλαιο 5

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΠΟΛΥΤΑΡΧΙΣΜΟΥ (περ. 1500-1789)

Υπάρχουν τέσσερα ουσιαστικά
χαρακτηριστικά ή ιδιότητες
της βασιλικής εξουσίας:
Πρώτο, η βασιλική εξουσία είναι ιερή.
Δεύτερο, είναι πατρική.
Τρίτο, είναι απόλυτη.
Τέταρτο, υπόκειται στη λογική.

*Jacques Bossuet, Η πολιτική,
όπως προκύπτει από τα ίδια
τα λόγια της Αγίας Γραφής*

Είναι τώρα απαραίτητο να γυρίσουμε πίσω και να επιχειρήσουμε να αναλύσουμε τις κυριότερες πολιτικές εξελίξεις που συνόδευαν τη γέννηση του νέου πολιτισμού. Στη διάρκεια του 14ου και του 15ου αιώνα, η εξουσία των εθνικών μεσαιωνικών μοναρχιών είχε βαθμιαία υπονομευτεί από τις εξεγέρσεις του τέλους του Μεσαίωνα. Ωστόσο, η μοναρχική εξουσία τελικά δεν κατέρρευσε. Στο τελευταίο τέταρτο του 15ου αιώνα, ισχυροί μονάρχες στις ηγετικές χώρες της δυτικής Ευρώπης –Αγγλία, Γαλλία, Ισπανία– υπερπήδησαν τον κίνδυνο του κατακερματισμού των βασιλείων τους και έκαναν τη βασιλική εξουσία ισχυρότερη από ποτέ άλλοτε. Στο εξής, το μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης δοκίμασε την πληρέστερη άνθιση του

*Η εποχή του
απολυταρχισμού*

βασιλικού απολυταρχισμού, της απόλυτης μοναρχίας. Η εποχή του απολυταρχισμού κράτησε στην Αγγλία μέχρι τα μέσα του 17ου αιώνα, στη Γαλλία μέχρι το 1789 και, σε άλλες χώρες της ευρωπαϊκής ηπείρου μέχρι και τον 19ο αιώνα. Οι λόγοι για την επικράτηση του απολυταρχισμού την περίοδο μετά το 1500 ήταν διάφοροι. Ένας ήταν ότι τα καινούργια πλούτη κατέστησαν δυνατή τη συντήρηση από μέρους των βασιλέων εκτεταμένων γραφειοκρατιών και νέων υπουργείων, ιδιαίτερα υπουργείων που καθοδηγούσαν την οργάνωση της στρατιωτικής δραστηριότητας και ασκούσαν την εξωτερική πολιτική. Ένας άλλος λόγος ήταν ότι οι πόλεμοι μεταξύ διάφορων ευρωπαϊκών κρατών κατά την περίοδο αυτή έτειναν να ισχυροποιούν την κρατική εξουσία επειδή επέτρεπαν στους μονάρχες να διατηρούν έτοιμους στρατούς που μπορούσαν να επιβάλουν την τάξη στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Τέλος, η Προτεσταντική Επανάσταση συνέβαλε σημαντικά στην ανάπτυξη της βασιλικής παντοδυναμίας· έσπασε την ενότητα της χριστιανικής εκκλησίας, κατάργησε την παπική εξουσία στους κοσμικούς ηγέτες, ενίσχυσε τον εθνικισμό, αναβίωσε το δόγμα του Απόστολου Παύλου σύμφωνα με το οποίο οι εξουσίες που υπάρχουν στη Γη έχουν δημιουργηθεί από το Θεό, και ενθάρρυνε τους ηγέτες της βόρειας Ευρώπης να επεκτείνουν την εξουσία τους στον θρησκευτικό όσο και στον κοσμικό τομέα.

Αν και το κράτος γινόταν ισχυρότερο από ποτέ άλλοτε, καλό θα ήταν να μη γίνεται σύγχυση του ευρωπαϊκού απολυταρχισμού των αρχών των νεότερων χρόνων με το δεσποτισμό ή με τον ολοκληρωτισμό. Οι δυτικοευρωπαίοι βασιλείς δεν ήταν πραγματικοί δεσπότες, επειδή όσο ισχυροί κι αν ήταν, σπάνια κυβερνούσαν τόσο αυθαίρετα όσο οι φαραώ της Αιγύπτου ή οι χαλίφες της Ανατολής. Εξαιτίας της δύναμης των τάξεων των αριστοκρατών και των εμπόρων, δεν μπορούσαν να εκδίδουν διατάγματα κατά το δοκούν και να τα θέτουν σε εφαρμογή με μια σπείρα μπράβων· αντίθετα, έπρεπε να δικαιολογήσουν την πολιτική τους σε εκατοντάδες ή ακόμα και χιλιάδες ανθρώπους προτού την εφαρμόσουν. Επιπλέον, οι απόλυτοι μονάρχες συνήθως σέβονταν και εφάρμοζαν τους νόμους και μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις δεν τηρούσαν την παράδοση. Ακόμα λιγότερες ομοιότητες είχαν με τους σύγχρονους δικτάτορες. Είναι εντελώς προφανές ότι, πριν από τον 19ο και τον 20ο αιώνα, το κράτος δεν μπορούσε να επεμβαίνει ιδιαίτερα αποτελεσματικά στη ζωή των κατοίκων της χώρας· δεν διέθετε σύγχρονα μέσα μεταφοράς και επικοινωνίας, ούτε ακόμα και ραδιόφωνο, κινηματογράφο και τηλεόραση για προπαγάνδα, ούτε βέβαια

Ο χαρακτήρας της
απόλυτης μοναρχίας

περίπλοκ
περίοδοι
υπήρχαν
υπερβολ
1500-17
και περι
κατοίκων

1. Η ΑΝ
ΣΤΗΝ Α

Η /
απολυτα

περίπλοκα όργανα τρομοκράτησης. Σ' ολόκληρη τη διάρκεια της περιόδου του βασιλικού απολυταρχισμού, ελάχιστοι αστυνομικοί υπήρχαν. Σήμερα, πολλοί φοβούνται ότι το κράτος θα γίνει υπερβολικά ισχυρό αν δεν έχει κιάλας γίνει. Κατά την περίοδο 1500-1789 στη Δυτική Ευρώπη, δεν είχε το κράτος παρά έμμεση και περιορισμένη επίδραση στη διαμόρφωση της ζωής των κατοίκων μιας χώρας.

1. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ Η ΗΤΤΑ ΤΗΣ ΑΠΟΛΥΤΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ

Η Αγγλία υπήρξε η μόνη ευρωπαϊκή χώρα όπου ο απολυταρχισμός ηττήθηκε πριν από το 1789. Οι λόγοι γι' αυτό

Ελισάβετ Α'

Τα αίτια της ήττας
της απόλυτης
μοναρχίας στην
Αγγλία

ήταν πολιτικοί, οικονομικοί και θρησκευτικοί. Η αρχή της υποταγής στη βασιλική θέληση ήταν ισχυρότερη στη μεσαιωνική Αγγλία από οπουδήποτε αλλού. Σ' όλη τη διάρκεια του 16ου αιώνα, το αγγλικό στέμμα ήξερε να χρησιμοποιεί το κοινοβούλιο έτσι ώστε να το υποχρεώνει να εξυπηρετεί τα δικά του συμφέροντα, αλλά τον 17ο αιώνα τόσο οι φορείς της βασιλικής εξουσίας όσο και η πολιτική τους άρχισαν να προκαλούν την αντίδραση του κοινοβουλίου. Όταν συνέβη αυτό, η οικονομική ισχύς πολλών μελών της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης, που οφειλόταν στην κυρίαρχη συμμετοχή της Αγγλίας στην Εμπορική Επανάσταση, ενίσχυσε τον αγώνα τους εναντίον της μοναρχίας που τελικά οδήγησε στην ήττα της. Η άμεση κύρια αιτία της εξέγερσης εναντίον του βασιλικού απολυταρχισμού ήταν θρησκευτική. Οι ριζοσπάστες προτεστάντες ήταν απόλυτα αντίθετοι με τη βασιλική θρησκευτική πολιτική και τελικά η αντίθεσή τους αποτέλεσε αιτία εμφύλιου πολέμου.

Προτού συμβεί αυτό, θα μπορούσε να υποθεθεί ότι η Αγγλία κατευθυνόταν προς τον απολυταρχισμό με τον ίδιο τρόπο που έκαναν και τα κράτη της ηπειρωτικής Ευρώπης. Η δυναστεία των Τυδώρ, που ιδρύθηκε από τον Ερρίκο Ζ' το 1485, είχε σημειώσει εξαιρετικές επιτυχίες στον έλεγχο των συνειδήσεων των υπηκόων της και στην υποταγή του έθνους στη θέλησή της. Θα πρέπει να προστεθεί ότι, οι διασημότεροι Τυδώρ, ο Ερρίκος Η' (1509-1547) και η Ελισάβετ Α' (1558-1603) ενίσχυσαν κατά πολύ την εξουσία τους διατηρώντας έξυπνα μια επίφαση δημοφιλούς διακυβέρνησης. Όποτε αποφάσιζαν να επιβάλουν μέτρα αμφίβολης δημοτικότητας, κατά κανόνα εφαρμόζαν τη διαδικασία της κοινοβουλευτικής επικύρωσης. Όποτε ακόμα ήθελαν περισσότερα χρήματα, χειραγωγούσαν έτσι τα πράγματα ώστε οι φόροι να εμφανίζονται σαν εκούσιες δωρεές των αντιπροσώπων του λαού. Ο νομοθετικός βραχίονας του κράτους κατά τη διάρκεια της βασιλείας των δύο παραπάνω μοναρχών δεν ήταν πολύ περισσότερο από μια σφραγίδα. Οι μονάρχες αυτοί περιόρισαν τις κοινοβουλευτικές συνόδους σε τρεις ή τέσσερις μόνο μήνες το χρόνο· παρενέβαιναν στις εκλογές και γέμιζαν και τις δύο βουλές με τους δικούς τους ευνοούμενους· δελέαζαν, κολάκευαν ή τρομοκρατούσαν τους βουλευτές, όποτε η περίπτωση το απαιτούσε, για να αποσπάσουν την υποστήριξή τους.

Το 1603 η Ελισάβετ Α', η τελευταία των Τυδώρ, πέθανε χωρίς να αφήσει απογόνους. Ο κοντινότερος συγγενής της ήταν ο εξάδελφός της Ιάκωβος ΣΤ' της Σκωτίας, που τη διαδέχτηκε ως βασιλιάς της Αγγλίας και της Σκωτίας με τον τίτλο Ιάκωβος

Η εγκαθίδρυση της
ελέω Θεού μοναρχίας
από τον Ιάκωβο Α'

Α'. Η ιστορία απόλυτης πείσματι χαρακτήρισε Ερρίκο της». Α αποκαλε για να ικανοπο στην ου δανείστ ισχυρίστ αμφισβί ύβρις τ υπήκοό εμφάνισ το 160ε γιατί ασ

Το ξεσκήκω κάτι πο επειδή μπορού εξουσίε ανατρα τέτοια οπαδού φόρους ηγέτες έσκισε Περίορ μονοπά εταιρεί αγνοού ισχυρό πολιτικ Ελισάβ έμπορε ρία τη πολέμε Ιάκωβο διαπρα απέναν

Α'. Η ενθρόνισή του σημείωσε την αρχή της πολυτάραχης ιστορίας των Στούαρτ, της τελευταίας από τις δυναστείες των απόλυτων μοναρχών της Αγγλίας. Ένα περίεργο μείγμα πείσματος, ματαιοδοξίας και πολυμάθειας συνέθεταν το χαρακτήρα του Ιακώβου που πετυχημένα αποκλήθηκε από τον Ερρίκο Δ' της Γαλλίας «ο σοφότερος τρελός της χριστιανότητας». Αν και του άρεσε να τον κολακεύουν οι αυλικοί του αποκαλώντας τον Άγγλο Σολομώντα, δεν είχε αρκετό μυαλό για να μιμηθεί τους προκατόχους του Τυδώρ, μένοντας ικανοποιημένος με την εφαρμογή της απόλυτης εξουσίας του στην ουσία επέμενε να την επιβάλει και τυπικά. Από τη Γαλλία δανείστηκε το δόγμα της «ελέω Θεού» μοναρχίας και ισχυρίστηκε ότι, «όπως είναι αθεϊσμός και βλασφημία η αμφισβήτηση των εξουσιών του Θεού, έτσι είναι αλαζονία και ύβρις η αμφισβήτηση των εξουσιών του βασιλιά από έναν υπήκοό του». Αν και ο ίδιος ήταν ιδιαίτερα άξεστος στην εμφάνιση και συμπεριφορά, στο λόγο του προς το κοινοβούλιο το 1609 διακήρυξε ότι, «δικαία οι βασιλείς αποκαλούνται θεοί, γιατί ασκούν μια εξουσία παρόμοια με τη θεϊκή επάνω στη Γη».

Το ότι τέτοιες γελοίες αξιώσεις θεϊκής εξουσίας θα ξεσήκωναν αντιδράσεις από μέρους του αγγλικού λαού, ήταν κάτι που θα έπρεπε να είχε προβλέψει ακόμα και ο Ιάκωβος, επειδή η Αγγλία είχε ακόμα παραδόσεις ελευθεριών που δεν μπορούσε κανείς να αγνοήσει. Το ιδανικό της περιορισμένης εξουσίας που είχε διατυπωθεί στη Μάγκνα Κάρτα, δεν είχε ποτέ ανατραπεί εντελώς. Επιπλέον, η πολιτική του νέου βασιλιά ήταν τέτοια ώστε να προκαλεί ακόμα και τους συντηρητικότερους οπαδούς του. Επέμενε να συμπληρώνει τα εισοδήματά του με φόρους που δεν ψηφίζονταν από το κοινοβούλιο και όταν οι ηγέτες του σώματος αυτού διαμαρτυρήθηκαν, θυμωμένος έσκισε τις διαμαρτυρίες τους και διέλυσε και τις δύο βουλές. Περίορισε την ελευθερία των επιχειρήσεων παραχωρώντας μονοπώλια και σκανδαλώδη προνόμια σε ευνοούμενες του εταιρείες. Χειριζόταν την εξωτερική πολιτική κατά τρόπο που αγνοούσε τα οικονομικά συμφέροντα μερικών από τους ισχυρότερους υπηκόους, όπως φάνηκε στην περίπτωση της πολιτικής προς την Ισπανία. Από τις μέρες των κουρσάρων της Ελισάβετ (σερ John Hawkins και σερ Francis Drake), οι Άγγλοι έμποροι φιλοδοξούσαν να διαλύσουν την εμπορική αυτοκρατορία της Ισπανίας. Επιθυμούσαν ανοιχτά την αναβίωση του πολέμου που είχε αρχίσει επί Ελισάβετ για το σκοπό αυτό. Ο Ιάκωβος όμως σύναψε ειρήνη με την Ισπανία και άρχισε διαπραγματεύσεις για συμμαχίες μέσω γάμων, ευνοϊκών απέναντι σε καθολικούς μονάρχες.

Ιάκωβος Α'

*Η αυθαίρετη
πολιτική του
Ιακώβου Α'*

Θρησκευτικές
διαμάχες κατά
τη βασιλεία του
Ιακώβου Α'

Δεν ήταν μόνο οι συμμαχίες μέσω γάμων που περιέπλεξαν τον Ιάκωβο σε θρησκευτικές έριδες. ο Ελισαβετιανός Συμβιβασμός, που έφερε τη Μεταρρύθμιση στην Αγγλία στο τέρμα της, δεν είχε ικανοποιήσει τους ριζοσπαστικότερους προτεστάντες, που πίστευαν ότι δεν είχε απομακρυνθεί η χώρα αρκετά από τους τύπους και τα δόγματα της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας. Στη διάρκεια της βασιλείας της Μαρίας, πολλοί από αυτούς, βρέθηκαν εξόριστοι στη Γαλλία και δέχτηκαν την επίδραση του καλβινισμού. Όταν διαμορφώθηκε η συμβιβαστική πολιτική της Ελισάβετ, την κατήγγειλαν ως υπερβολικά υποχωρητική απέναντι στον καθολικισμό. Βαθμιαία, έφτασαν να ονομάζονται Πουριτανοί (από το *pure*, αγνός), εξαιτίας της επιθυμίας τους να «εξαγνίσουν» την Αγγλικανική Εκκλησία από κάθε ίχνος «παπικής» τελετουργίας και λειτουργίας. Επιπλέον, πρέσβευαν μια ασκητική ηθική και καταδίκαζαν το επισκοπικό σύστημα διοίκησης της εκκλησίας. Ωστόσο, δεν αποτέλεσαν μια ενιαία ομάδα. Μια τάση πίστευε ότι θα μπορούσε να μεταμορφώσει την Αγγλικανική Εκκλησία δουλεύοντας μέσα στους κόλπους της. Μια δεύτερη προτίμησε να αποσυρθεί από το αγγλικανικό σχήμα και να ιδρύσει χωριστή εκκλησία όπου οι πιστοί της θα μπορούσαν να λατρεύουν το Θεό όπως ήθελαν. Τα μέλη αυτής της τελευταίας ομάδας κατέληξαν να ονομάζονται σχισματικοί (*Separatists*). Έγιναν διάσημοι στην αμερικανική ιστορία με την ονομασία Προσκυνητές, όταν ίδρυσαν την αποικία του Πλύμουθ.

Οποιαδήποτε ομάδα ή τάση Πουριτανών αποτελούσε ανάθεμα για το βασιλιά Ιάκωβο, επειδή δεν είχε εμπιστοσύνη σε καμιά θρησκεία που δεν ταίριαζε με τις δικές του ιδέες για τις σχέσεις εκκλησίας και κράτους. Κατά την εκτίμησή του, οι Πουριτανοί με την αποκήρυξη του επισκοπικού συστήματος της διοίκησης της εκκλησίας απειλούσαν να γκρεμίσουν ένα από τα κύρια στηρίγματα της ίδιας της μοναρχίας. Άρνηση υποταγής στην εξουσία των επισκόπων τους οποίους ο βασιλιάς διόριζε ήταν ταυτόσημη για τον Ιάκωβο με απειθεία στο βασιλιά. Για το λόγο αυτό θεωρούσε τους Πουριτανούς ουσιαστικά προδότες και απειλούσε να τους διώξει από την Αγγλία. Στην αντιμετώπιση των καθολικών έδειξε κάπως περισσότερη φρόνηση. Γενικά τους ευνοούσε, αν και δεν μπορούσε να αντισταθεί στον πειρασμό να τους επιβάλλει πρόστιμα από καιρό σε καιρό για παραβιάσεις του αυστηρού κώδικα που ήταν αποτέλεσμα της Μεταρρύθμισης. Το 1605, μια ομάδα φανατικών οπαδών του ρωμαιοκαθολικού δόγματος, οργάνωσε τη «Συνωμοσία της Πυρίπιδας». Σχεδίασαν να ανατινάξουν το κτίριο του κοινοβου-

Σχέσεις με
πουριτανούς
και καθολικούς

λιου, ενόσ
μένοι εκε
καταλάβοι
κοινοβούλ
των καθο
αυτά και
είχε αντι
αντιδημοτ

Από τ
χωρίς κοι
προβλήμα
καινούργι
Edward C
δημοκράτ
και τις βε
Επιπλέον,
θέσης το
επέμενε
το νόμο ε
ότι δεν
αφορούσε
δυνατό ν
μακρόχρο
ανέπτυξε
νομοθετι
(Bonham
είναι αντι
απεχθής
ελέγξει
αντίληψη
ότι ήταν
τη θέση
Πολιτεώ
έρχονται

Ο π
γιος του
περισσό
διατηρού
εξουσία.
τους π
αντιπολί
θρησκευ
ζητημάτ

λιου, ενόσω ο βασιλιάς και οι βουλευτές θα ήταν συγκεντρωμένοι εκεί και, μέσα στη σύγχυση που θα ακολουθούσε, να καταλάβουν την εξουσία. Η συνωμοσία αποκαλύφθηκε και το κοινοβούλιο επέβαλε ακόμα αυστηρότερους νόμους εναντίον των καθολικών. Ο Ιάκωβος, ωστόσο, δεν εφάρμοσε τα μέτρα αυτά: και περιπτεύει να αναφερθεί ότι η επίμονη επιείκειά του είχε αντιπροτεσταντική αιχμή και τον έκανε περισσότερο αντιδημοτικό από ποτέ.

Από το 1611 ως το 1621, ο Ιάκωβος κυβερνούσε ουσιαστικά χωρίς κοινοβούλιο. Αυτό όμως δεν σήμαινε ότι δεν αντιμετώπιζε προβλήματα. Το 1613, τα δικαιώματα του λαού βρήκαν έναν καινούργιο υπέρμαχο στο πρόσωπο του Εδουάρδου Κοκ (σερ Edward Coke) που διορίστηκε αρχιδικαστής. Ο Κοκ δεν ήταν δημοκράτης αλλά έτρεφε βαθύ σεβασμό προς το κοινό δίκαιο και τις βασικές ελευθερίες που κατοχύρωνε η Μάγκνα Κάρτα. Επιπλέον, ήταν ακλόνητος υπερασπιστής της προνομιακής θέσης των δικαστών και των δικηγόρων. Όταν ο βασιλιάς επέμενε ότι και εκείνος μπορούσε, με τη λογική, να ερμηνεύσει το νόμο εξίσου καλά με τους δικαστές, ο Κοκ του υπενθύμισε ότι δεν είχε σπουδάσει νομικά και ότι προβλήματα που αφορούσαν στη ζωή και περιουσία των υπηκόων του δεν ήταν δυνατό να λυθούν με την κοινή λογική, παρά μόνο με τη βοήθεια μακρόχρονης μελέτης και πείρας. Επιπλέον, ο αρχιδικαστής ανέπτυξε μια στοιχειώδη αντίληψη δικαστικής εποπτείας του νομοθετικού έργου: στην πασίγνωστη υπόθεση του δρ. Μπονάμ (Bonham) υποστήριξε ότι, «όταν μια πράξη του κοινοβουλίου είναι αντίθετη με το φυσικό δίκαιο και την κοινή λογική ή είναι απεχθής ή αδύνατο να εφαρμοστεί, η δικαιοσύνη θα την ελέγξει και θα την κρίνει ανίσχυρη». Υπάρχουν στοιχεία ότι η αντίληψη αυτή ήταν πολύ δημοφιλής στην αποικιακή Αμερική και ότι ήταν ένας από τους παράγοντες που αργότερα διαμόρφωσαν τη θέση κατά την οποία το Ανώτατο Δικαστήριο των Ηνωμένων Πολιτειών έχει την εξουσία να ακυρώνει νόμους της βουλής που έρχονται σε αντίθεση με το σύνταγμα.

Ο πρώτος Στούαρτ πέθανε το 1625 και τον διαδέχτηκε ο γιος του, ο Κάρολος Α΄ (1625-1649). Ο νέος βασιλιάς είχε περισσότερο βασιλική εμφάνιση από τον πατέρα του, αλλά διατηρούσε τις ίδιες χονδροειδείς απόψεις για τη βασιλική εξουσία. Κατά συνέπεια, βρέθηκε γρήγορα αντιμέτωπος με τους πουριτανούς και τους ηγέτες της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης. Όπως και στην περίπτωση του πατέρα του, η θρησκευτική ένταση επιδεινώθηκε εξαιτίας φορολογικών ζητημάτων. Λίγο μετά την άνοδό του στο θρόνο, ο Κάρολος

Ο Εδουάρδος Κοκ

Κάρολος Α΄

αναμείχθηκε σε πόλεμο με τη Γαλλία. Η ανάγκη χρημάτων του ήταν άμεση. Όταν το κοινοβούλιο αρνήθηκε να εγκρίνει ο,τιδήποτε παραπάνω από τις τυπικές επιχορηγήσεις, κατέφυγε σε υποχρεωτικά εσωτερικά δάνεια, τιμωρώντας όσους από τους υπηκόους του αρνούσαν να συμμορφωθούν με τη διαταγή να παρέχουν καταλύματα σε στρατιώτες, με φυλάκιση χωρίς δίκη. Αποτέλεσμα αυτής της τυραννίας ήταν η Αίτηση για Δικαιοσύνη (Petition of Right) που επιβλήθηκε στον Κάρολο από τους ηγέτες του κοινοβουλίου το 1628 και κήρυξε παράνομους όλους τους φόρους που δεν είχαν ψηφιστεί από το κοινοβούλιο, απαγόρευε το στρατωνισμό στρατιωτών σε ιδιωτικές κατοικίες, την αυθαίρετη φυλάκιση χωρίς δίκη καθώς και την εφαρμογή στρατιωτικού νόμου σε καιρό ειρήνης.

Η αποδοχή ωστόσο της Αίτησης για Δικαιοσύνη δεν τερμάτισε τη σύγκρουση. Γρήγορα ο Κάρολος ξανάρχιζε την παλιά του πρακτική της συγκέντρωσης χρημάτων με διάφορες παράτυπες μεθόδους. Νεκρανάστησε παρωχημένους φεουδαλικούς νόμους και μάζευε πρόστιμα από όσους τους παραβίαζαν. Υποχρέωνε πλούσιους αστούς να γίνονται ιππότες και κατόπιν τους χρέωνε με υψηλά αντίτιμα για τους τίτλους τους. Πουλούσε μονοπώλια σε εξωφρενικές τιμές και παρότρυνε τους δικαστές να αυξάνουν τα πρόστιμα στις ποινικές υποθέσεις. Η πιο αντιδημοτική όμως από τις μεθόδους του για συγκέντρωση χρημάτων ήταν η φορολογία για το στόλο. Σύμφωνα με πολύ παλιό έθιμο, οι αγγλικές παράκτιες πόλεις ήταν υποχρεωμένες να παραδίδουν πλοία στο βασιλικό ναυτικό. Εφόσον οι ανάγκες του στόλου καλύπτονταν πια με άλλους τρόπους, ο Κάρολος υποστήριξε ότι οι πόλεις έπρεπε να συνεισφέρουν σε χρήμα· προχώρησε μάλιστα να επιβάλει τον νέο φόρο, όχι μόνο στις παράκτιες πόλεις, αλλά και στις κομητείες της ενδοχώρας. Η επιβολή της φορολογίας για το στόλο ερέθισε ιδιαίτερα την εμπορική τάξη και συντέλεσε στην αποκρυστάλλωση της αντίθεσης της τάξης αυτής με τη μοναρχική τυραννία. Πολλοί αρνήθηκαν να πληρώσουν και, τελικά, ο βασιλικός γενικός εισαγγελέας αποφάσισε να ασκήσει διώξεις. Ένας πλούσιος γαιοκτήμονας, ο Ιωάννης Χάμπτεν (John Hampden), σύρθηκε στα δικαστήρια κατηγορούμενος σε μια δίκη που έμελλε ν' αποτελέσει δικαστικό προηγούμενο για πολλούς άλλους. Όταν καταδικάστηκε με ψήφους εφτά κατά πέντε, απέκτησε την ιδιότητα του μάρτυρα. Για χρόνια τιμούνταν από πολλούς ως σύμβολο αντίστασης στη βασιλική αυταρχικότητα.

Όπως και ο αδελφός πατέρας του προηγούμενος, έτσι και ο

*Η συνεχιζόμενη
τυραννία
του Καρόλου Α'*

Κάρολος π
αρχιεπίσκοπος
(William La
Προσέβαλε
αργίας, εν
Κυριακή.
επισκοπικό
πρεσβυτερ
μα ήταν έ
βήμα προς

Προκε
Σκώτους γι
να συγκαλ
αυταρχικής
βασιλιάς ή
των Κοινο
διακυβέρνι
στόλο και
όργανα τη
στον Πύργ
βασιλιά, τ
(Stratford).
στο μονά
σύγκληση
απάντησε
Βουλή των
τους ηγέτ
και κοινοβ
δεν μπορεί
ναν στρατ.

Τα γ
διαμάχης
αγώνας τι
Στο πλευρ
κυριότερο
ανένδοτοι
μικροί γαι
τους
βασιλι
όνομα κα
μαλλιά το
συνήθεια
αποκλήθη

Κάρολος προκάλεσε την αντίθεση των καλβινιστών. Διόρισε αρχιεπίσκοπο του Κάντερμπερυ τον κληρικό Ουλιέλμο Λωντ (William Laud), που ευνοούσε ανεπιφύλακτα τους αγγλικανούς. Προσέβαλε την πουριτανική αντίληψη για την ιερότητα της αργίας, εγκρίνοντας τη διεξαγωγή δημόσιων αγώνων την Κυριακή. Ακόμα χειρότερα, προσπάθησε να επιβάλει το επισκοπικό σύστημα διοίκησης της εκκλησίας στους Σκώτους πρεσβυτεριανούς, που ήταν ακραίοι καλβινιστές. Το αποτέλεσμα ήταν ένοπλη εξέγερση των βόρειων υπηκόων του, πρώτο βήμα προς τον ολοκληρωτικό εμφύλιο πόλεμο.

Προκειμένου να βρει χρήματα για να τιμωρήσει τους Σκώτους για την ανταρσία τους, ο Κάρολος αναγκάστηκε τελικά να συγκαλέσει το κοινοβούλιο, ύστερα από έντεκα χρόνια αυταρχικής διακυβέρνησης. Γνωρίζοντας πολύ καλά ότι ο βασιλιάς ήταν ανίσχυρος χωρίς χρήματα, οι ηγέτες της Βουλής των Κοινοτήτων αποφάσισαν να πάρουν στα χέρια τους τη διακυβέρνηση της χώρας. Κατάργησαν τη φορολογία για το στόλο και τα ειδικά δικαστήρια που είχαν χρησιμοποιηθεί ως όργανα της τυραννίας. Απάγγειλαν κατηγορία και φυλάκισαν στον Πύργο του Λονδίνου τους κυριότερους συνεργάτες του βασιλιά, τον αρχιεπίσκοπο Λωντ και κόμη του Στράτφορντ (Stratford). Ψήφισαν νόμο σύμφωνα με τον οποίο απαγόρευαν στο μονάρχη να διαλύσει το κοινοβούλιο και απαιτούσαν σύγκλησή του τουλάχιστο κάθε τρία χρόνια. Ο Κάρολος απάντησε με μια επίδειξη δύναμης: μπήκε με τη φρουρά του στη Βουλή των Κοινοτήτων και προσπάθησε να συλλάβει πέντε από τους ηγέτες του. Όλοι τους τότε δραπετεύσαν, αλλά βασιλιάς και κοινοβούλιο ήταν αντιμέτωποι πια και η ανοιχτή σύγκρουση δεν μπορούσε να αποφευχθεί. Και οι δύο πλευρές συγκέντρωσαν στρατεύματα και ετοιμάζονταν να δώσουν το λόγο στα όπλα.

Τα γεγονότα αυτά εγκαινίασαν μια περίοδο εμφύλιας διαμάχης που κράτησε από το 1642 ως το 1649. Ήταν ένας αγώνας ταυτόχρονα πολιτικός, οικονομικός και θρησκευτικός. Στο πλευρό του βασιλιά βρέθηκαν οι περισσότεροι από τους κυριότερους ευγενείς και γαιοκτήμονες, οι καθολικοί και οι ανένδοτοι αγγλικανοί. Οι οπαδοί του κοινοβουλίου ήταν γενικά οι μικροί γαιοκτήμονες, οι έμποροι και οι βιοτέχνες. Η πλειοψηφία τους * πουριτανοί και πρεσβυτεριανοί. Τα μέλη του βασιλικού στρατού ήταν κοινά γνωστοί με το αριστοκρατικό όνομα καβαλιέροι (ιππότες). Οι αντίπαλοί τους, που έκοψαν τα μαλλιά τους κοντά για να δείξουν την περιφρόνησή τους προς τη συνήθεια των κομμών αριστοκρατών να αφήνουν μακριά μαλλιά, αποκλήθηκαν περιφρονητικά Στρογγυλοκέφαλοι.

Σύγκρουση με τους καλβινιστές

Το ξέσπασμα του εμφύλιου πολέμου

Καροτόμηση Καρόλου Α΄

Αρχικά, το βασιλικό κόμμα, έχοντας προφανή πλεονεκτήματα στρατιωτικής πείρας, νικούσε στις περισσότερες μάχες. Το 1644, όμως, ο στρατός του κοινοβουλίου αναδιοργανώθηκε και γρήγορα η πλάστιγγα της νίκης έγειρε προς το μέρος του. Οι δυνάμεις των Καβαλιέρων δέχτηκαν καίρια πλήγματα και το 1646 ο βασιλιάς αναγκάστηκε να παραδοθεί. Η σύγκρουση θα είχε λήξει τότε αν δεν αναπτυσσόταν μια διαμάχη στους κόλπους του κοινοβουλευτικού κόμματος. Η πλειοψηφία των μελών του που ήταν πια πρεσβυτεριανοί, ήταν διατεθειμένοι να αποκαταστήσουν τον Κάρολο στο θρόνο, ως συνταγματικό μονάρχη, ύστερα από μια διευθέτηση σύμφωνα με την οποία το πρεσβυτεριανό δόγμα θα επιβαλλόταν στην Αγγλία ως επίσημη κρατική θρησκεία. Μια ριζοσπαστική όμως ομάδα πουριτανών, που είχε αποτελεστεί κυρίως από σχισματικούς, γνωστοί πια ως Ανεξάρτητοι, δεν είχε εμπιστοσύνη στον Κάρολο και επέμενε στην αποδοχή θρησκευτικής ελευθερίας τόσο για τους ίδιους όσο και για όλους τους άλλους προτεστάντες. Αρχηγός τους ήταν ο Ολίβερ Κρόμγουελ (Oliver Cromwell, 1599-1658), που είχε γίνει διοικητής του στρατού των Στρογγυλοκέφαλων.

Στην προ
των αντιπ
λλά ύστ
παραδεχτ

Η δε
αναμφισβ
φιλοι του
αιματοβα
αναμορφό
τους. Εξε
στρατιωτι
Βουλή τώ
που απέι
προχώρη
με τον σ
περιλαμβ
θηκε ένσ
ρολο. Η
Ιανουαρί
του Ουάι
γήθηκε
πρώτο στ
πια ολοκλ

Το έ
το όνομα
στικά στ
κοινοβού
πραγματι
εξουσίας
του Κράτ
έχοντας
ελέγχει κ
ο καιρός,
διαωνίσο
δήμειυσ
οδήγησε
«κολοβοί
διάλυση
δρυσή μι
με σύντ
σύνταγμα
υπήρξε η
που είχ

Στην προσπάθειά του να εκμεταλλευτεί τη διαμάχη στις τάξεις των αντιπάλων του, ο Κάρολος επανέλαβε τον πόλεμο το 1648, αλλά ύστερα από ένα σύντομο αγώνα υποχρεώθηκε να παραδεχτεί ότι δεν είχε πιθανότητα νίκης.

Η δεύτερη ήττα του βασιλιά έκανε τους Ανεξάρτητους αναμφισβήτητους κυρίους της κατάστασης. Ο Κρόμγουελ και οι φίλοι του αποφάσισαν να βάλουν τέρμα στη ζωή «εκείνου του αιματοβαμμένου ανθρώπου», του βασιλιά Στούαρτ και να αναμορφώσουν το πολιτικό σύστημα σύμφωνα με τις επιθυμίες τους. Εξαπέλυσαν εκκαθάριση του νομοθετικού σώματος με στρατιωτική βία, διώχνοντας 143 πρεσβυτεριανούς από τη Βουλή των Κοινοτήτων. Κατόπιν, με το «κολοβό κοινοβούλιο» που απέμεινε –αριθμούσε γύρω στα εξήντα μέλη μόνο– προχώρησαν στην εξάλειψη της μοναρχίας. Ψήφισαν ένα νόμο με τον οποίο επανακαθόριζαν την προδοσία έτσι ώστε να περιλαμβάνει και αδικήματα του βασιλιά. Κατόπιν, συγκροτήθηκε ένα ειδικό Ανώτατο Δικαστήριο για να δικάσει τον Κάρολο. Η καταδίκη του ήταν απλώς τυπικό ζήτημα. Στις 30 Ιανουαρίου 1649, αποκεφαλίστηκε μπροστά από τα ανάκτορα του Ουάιτχωλ. Λίγο αργότερα η Βουλή των Λόρδων καταργήθηκε και η Αγγλία έγινε ολιγαρχική δημοκρατία. Το πρώτο στάδιο της λεγόμενης «Πουριτανικής Επανάστασης» είχε πια ολοκληρωθεί.

Το έργο της ανασυγκρότησης του νέου κράτους, που πήρε το όνομα Κοινοπολιτεία (Commonwealth), βρισκόταν αποκλειστικά στα χέρια των Ανεξάρτητων. Εφόσον το «κολοβό κοινοβούλιο» συνέχισε να υπάρχει ως νομοθετικό σώμα, η πραγματικά ριζική αλλαγή αφορούσε στη φύση της εκτελεστικής εξουσίας. Στη θέση του βασιλιά δημιουργήθηκε το Συμβούλιο του Κράτους που αποτελούνταν από 41 μέλη. Ο Κρόμγουελ, έχοντας την υποστήριξη του στρατού, γρήγορα κατάφερε να ελέγχει και τα δύο παραπάνω σώματα. Ωστόσο, καθώς περνούσε ο καιρός, αγανακτούσε με τις προσπάθειες των βουλευτών να διαιωνίσουν την εξουσία τους και να επωφεληθούν από τη δήμευση των περιουσιών των αντιπάλων τους. Έτσι, το 1653, οδήγησε ένα στρατιωτικό απόσπασμα στην αίθουσα του «κολοβού» και διέταξε τα μέλη του να το εγκαταλείψουν. Τη διάλυση του «κολοβού κοινοβουλίου» ακολούθησε η εγκαθίδρυση μιας πραγματικής δικτατορίας που ασκούσαν σύμφωνα με σύνταγμα που συνέταξαν αξιωματικοί του στρατού. Το σύνταγμα αυτό ονομάστηκε Όργανο Διακυβέρνησης και υπήρξε το πλησιέστερο ανάλογο ενός γραπτού συντάγματος που είχε ποτέ η Βρετανία. Στον Κρόμγουελ δόθηκαν

Η ήττα και η εκτέλεση του βασιλιά

Κρόμγουελ

Κοινοπολιτεία και
Προτεκτοράτο

Ισοπεδωτές και
Σκαπανείς

εκτεταμένες εξουσίες και το αξίωμα του ισόβιου « Αρχонта Προστάτη» (Lord Protector), που έγινε επίσης κληρονομικό. Αρχικά, ένα κοινοβούλιο ασκούσε περιορισμένη νομοθετική και φορολογική εξουσία, αλλά το 1655 τα μέλη του απολύθηκαν ξαφνικά από τον Αρχοντα Προστάτη. Στο εξής, το καθεστώς ήταν μια ελάχιστα συγκαλυμμένη δικτατορία. Ο Κρόμγουελ είχε πια εξουσίες τόσο απόλυτες που κανένας μονάρχης Στούαρτ δεν θα τολμούσε ποτέ να απαιτήσει. Διακηρύσσοντας ότι η εξουσία του απέρρεε από το Θεό, νεκρανάστησε ουσιαστικά την «ελέω Θεού» μοναρχία.

Το καθεστώς του Κρόμγουελ, ωστόσο, γρήγορα έμελλε να αντιμετωπίσει σοβαρές δυσκολίες επειδή δεν είχε την υποστήριξη παρά ενός μικρού μόνο μέρους του λαού. Αντιμετώπιζε την αντίθεση όχι μόνο των βασιλοφρόνων και των αγγλικανών, αλλά και διάφορων αμφισβητιών, που περιλάμβαναν και μερικούς ριζοσπαστικότερους από αυτόν. Όπως όλες οι κοινωνικές αναστατώσεις παρόμοιου χαρακτήρα, η Πουριτανική Επανάσταση έτεινε να προχωρήσει όλο και μακρύτερα σε μια εξτρεμιστική κατεύθυνση. Μερικοί πουριτανοί έγιναν Ισοπεδωτές (Levellers), ονομασία που προερχόταν από την επιθυμία τους να επιβάλουν ίσα πολιτικά δικαιώματα και προνόμια σε όλες τις τάξεις. Διαψεύδοντας απεριφραστα κάθε πρόθεση εξίσωσης

Ο Κρόμγουελ κόβει την βασιλική δρύ της Αγγλίας (1656)

της ιδιοκ
πολιτική σ
σύμφωνα
συγκατάθε
οποιοδήποτε
καθολική
κοινοβούλι
και μέσα
Ακόμα πια
έτσι από
καλλιεργή
μοιράσου
τους Ισοτ
δικαιωμάτ
οικονομικ
σύστημα
ότι η γη
ικανός άν
νος να ερ
να χρησι
παραγάγ
μετασχη
γίνονταν
μαθήματα

Τον
πέθανε.
στος γι
εξουσία
ίσως και
χώρα εί
διακυβέ
είχαν πο
Οι βασιλ
της εξ
μοναρχί
οι αγγλι
των θρη
δικαίου.
να υπο
Ισπανίας
σε κίνδι
και άλλ
το 166

της ιδιοκτησίας, περιόρισαν το ριζοσπασισμό τους στην πολιτική σφαίρα. Υποστήριζαν την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, σύμφωνα με την οποία η κυβέρνηση πρέπει να έχει τη συγκατάθεση των κυβερνωμένων. Πολύ πιο προχωρημένοι από οποιοδήποτε άλλο κόμμα, απαιτούσαν γραπτό σύνταγμα, καθολική ψηφοφορία για τους άντρες και ανώτατη εξουσία στο κοινοβούλιο. Οι Ισοπεδωτές ήταν ιδιαίτερα ισχυροί στο στρατό και μέσα απ' αυτόν ασκούσαν κάποια επιρροή στην κυβέρνηση. Ακόμα πιο ριζοσπαστικοί ήταν οι Σκαπανείς, που ονομάστηκαν έτσι από τις απόπειρές τους να καταλάβουν και να καλλιεργήσουν μη περιφραγμένες κοινές γαίες και να μοιράσουν τα προϊόντα στους φτωχούς. Αν και από κοινού με τους Ισοπεδωτές επικαλούνταν το νόμο της φύσης ως πηγή δικαιωμάτων, οι Σκαπανείς ενδιαφέρονταν περισσότερο για την οικονομική παρά για την πολιτική ισότητα. Υιοθέτησαν ένα σύστημα πρωτόγονου κομμουνισμού βασισμένου στην αντίληψη ότι η γη είναι το «κοινό θησαυροφυλάκιο» όλων. Κάθε σωματικά ικανός άντρας, σύμφωνα με τη θεωρία τους, ήταν υποχρεωμένος να εργάζεται σε παραγωγική εργασία και όλοι είχαν δικαίωμα να χρησιμοποιούν το κοινό ταμείο του πλούτου που είχαν παραγάγει, ανάλογα με τις ανάγκες τους. Η Εκκλησία θα μετασχηματιζόταν σε εκπαιδευτικό θεσμό και οι κληρικοί θα γίνονταν δάσκαλοι που θα παρέδιδαν, κάθε εφτά μέρες, μαθήματα πολιτικής, ιστορίας, τεχνών και επιστημών.

Τον Σεπτέμβριο του 1658, ο δυναμικός Άρχοντας Προστάτης πέθανε. Τον διαδέχτηκε ο καλοπροαίρετος αλλά αναποφάσιστος γιος του Ριχάρδος, που μπόρεσε να διατηρηθεί στην εξουσία μόνο μέχρι τον Μάιο του επόμενου χρόνου. Τελικά, ίσως και ένας πιο σκληρός άνθρωπος να αποτύγχανε, γιατί η χώρα είχε κουραστεί από την ασκητικότητα της καλβινιστικής διακυβέρνησης. Ούτε η Κοινοπολιτεία, ούτε το Προτεκτοράτο είχαν ποτέ την υποστήριξη της πλειοψηφίας του αγγλικού λαού. Οι βασιλόφρονες θεωρούσαν τους Ανεξάρτητους σφετεριστές της εξουσίας. Οι δημοκρατικοί μισούσαν τη μεταμφιεσμένη μοναρχία που είχε κατασκευάσει ο Κρόμγουελ. Οι καθολικοί και οι αγγλικανοί δεν ήταν δυνατό να αποδεχτούν το στιγματισμό των θρησκευτικών πράξεών τους ως εγκλήματα του ποινικού δικαίου. Ακόμα και μερικά μέλη της εμπορικής τάξης κατέληξαν να υποπτεύονται ότι ο πόλεμος του Κρόμγουελ εναντίον της Ισπανίας είχε κάνει περισσότερο κακό απ' ό,τι καλό, βάζοντας σε κίνδυνο το αγγλικό εμπόριο με τις Δυτικές Ινδίες. Γι' αυτούς και άλλους παρόμοιους λόγους, υπήρξε γενική αγαλλίαση όταν το 1660, ένα νεοεκλεγμένο κοινοβούλιο ανακήρυξε τον

Η παλινόρθωση

Κάρολος Β

εξόριστο γιο του Καρόλου Α' βασιλιά και τον κάλεσε να επιστρέψει στην Αγγλία για να ανέβει στο θρόνο του πατέρα του. Ο νέος βασιλιάς, ο Κάρολος Β', είχε αποκτήσει φήμη ατόμου που έρεπε προς την καλοζωία και χαρακτηριζόταν από ελαστική ηθική· γι' αυτό, η άνοδός του στο θρόνο χαιρετίστηκε με αναστεναγμούς ανακούφισης για την απαλλαγή από τη ζοφερή κυριαρχία στρατιωτικών και ζηλωτών. Εξάλλου, έδωσε ο νέος μονάρχης την υπόσχεση να μη βασιλεύσει δεσποτικά, αλλά να σεβαστεί το κοινοβούλιο και να τηρεί τη Μάγκνα Κάρτα και την Αίτηση για Δικαιοσύνη, γιατί παραδέχτηκε ότι δεν ανυπομονούσε να ξαναρχίσει τα «ταξίδια» του. Η Αγγλία έμπαινε πια σε μια περίοδο γνωστή ως Παλινόρθωση, που συμπίπτει με τη βασιλεία του Καρόλου Β' (1660-1685) και του αδελφού του Ιακώβου Β' (1685-1688). Παρά την ευσέινη αρχή, ωστόσο, πολλά από τα παλιά προβλήματα δεν είχαν πραγματικά λυθεί, αλλά είχαν απλώς συγκαλυφθεί από την ευχάριστη σκέψη ότι η χώρα είχε βρει την παλιά της σταθερότητα.

Προς το τέλος του 17ου αιώνα, η Αγγλία πέρασε από μια δεύτερη πολιτική αναστάτωση, τη λεγόμενη «Ένδοξη Επανάσταση» του 1688-1689. Μερικά από τα αίτια που την προκάλεσαν συνδέονταν με την πολιτική του Καρόλου Β'. Ο αξιαγάπητος εκείνος βασιλιάς ήταν βέβαια σπάταλος και αμέριμνος αλλά και αποφασισμένος να κάνει τη χώρα του να καταλάβει ότι ο λόγος του ήταν νόμος.

Η φιλοκαθολική στάση του προκάλεσε τους φόβους Άγγλων πατριωτών ότι το έθνος τους κινδύνευε να υποταγεί και πάλι στη Ρώμη. Ακόμα χειρότερα, έδειξε διάθεση, παρά τις αρχικές του υποσχέσεις, να αγνοήσει την εξουσία του κοινοβουλίου. Το 1672 ανέστειλε τους νόμους εναντίον των καθολικών και των προτεσταντών διαφωνούντων (δηλαδή όλων εκτός από τους αγγλικανούς) και, εννέα χρόνια αργότερα, αποφάσισε να παραμερίσει εντελώς το νομοθετικό σώμα. Η πολιτική του Καρόλου Β' συνεχίστηκε με πιο ακραία μορφή από τον αδελφό του, που τον διαδέχτηκε το 1685. Ο Ιάκωβος Β' ήταν φανατικός καθολικός και φαινόταν αποφασισμένος να κάνει την πίστη του επίσημη θρησκεία της Αγγλίας. Παραβίασε ανοιχτά πράξη του κοινοβουλίου, σύμφωνα με την οποία όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι έπρεπε να ανήκουν στην αγγλικανική εκκλησία και προχώρησε στην τοποθέτηση ρωμαιοκαθολικών οπαδών του σε σημαντικές θέσεις στο στρατό και στις δημόσιες υπηρεσίες. Συνέχισε την πολιτική του αδελφού του όσον αφορά στη μη εφαρμογή των περιορισμών εναντίον των καθολικών που είχε επιβάλει το κοινοβούλιο, προχωρώντας τόσο πολύ ώστε να

Αίτια της
Ένδοξης
Επανάστασης
του 1688-1689

απαιτεί
διατάγμα
αντίπαλο
τις δύο
υπομείνε
χώρα στ
γιο από
επανάστ
νεαρός
του και
μοναρχικ
χρόνο. Η
αναγκαία

Η «
αναιμακτ
κάλεσε
σύζυγό
τους ζη
Ουιέλμ
του και
Εγκαταλ
του που
Ιάκωβος
χρησία ο
νέους β
επανάστ
πολλούς
δικαιώμα
εξουσία
νόμος π
διάστημα
που πα
χριστιαν
Ουνίας
περίφημ
Εγγυότα
Άγγλων
παράπον
κές εγγ
ποινές.
να ανασ
έγκριση
Αίτηση

απαιτεί από τους αγγλικανούς επισκόπους να διαβάζουν τα διατάγματά του για το θέμα αυτό στις εκκλησίες τους. Όσο οι αντίπαλοί του ήλπιζαν ότι τον Ιάκωβο Β' θα διαδεχόταν μια από τις δύο προτεστάντισσες κόρες του, ήταν διατεθειμένοι να υπομείνουν τις αυθαιρεσίες του, για να μην οδηγηθεί πάλι η χώρα στον εμφύλιο πόλεμο. Όταν όμως ο βασιλιάς απέκτησε γιο από τη δεύτερη γυναίκα του που ήταν καθολική, η λύση της επανάστασης πρόβαλε αναπόφευκτη. Επεκράτησε ο φόβος ότι ο νεαρός πρίγκιπας θα υιοθετούσε τις πεποιθήσεις του πατέρα του και ότι, η Αγγλία θα δενόταν με τα δεσμά τόσο της μοναρχικής όσο και της παπικής κυριαρχίας για απροσδιόριστο χρόνο. Η πρόβλεψη ενός τέτοιου αποτελέσματος καθιστούσε αναγκαία την ανατροπή του βασιλιά.

Η «Ένδοξη Επανάσταση» του 1688-89 υπήρξε εντελώς αναιμιακή υπόθεση. Μια ομάδα πολιτικών των ανώτερων τάξεων κάλεσε μυστικά τον πρίγκιπα Ουλιέλμο της Οράγγης και τη σύζυγό του Μαρία, μεγαλύτερη κόρη του Ιακώβου Β', για να τους ζητήσει να γίνουν από κοινού βασιλείς της Αγγλίας. Ο Ουλιέλμος πέρασε τη θάλασσα από την Ολλανδία με το στρατό του και κατέλαβε το Λονδίνο χωρίς να ρίξει μια τουφεκιά. Εγκαταλλειμμένος ακόμα και από εκείνους τους υποστηρικτές του που θεωρούσε πιστούς και στους οποίους είχε βασιστεί, ο Ιάκωβος κατέφυγε στη Γαλλία. Ο αγγλικός θρόνος κηρύχτηκε σε χηρεία από το κοινοβούλιο και το στέμμα προσφέρθηκε στους νέους βασιλείς. Η ενθρόνισή τους ωστόσο δεν ολοκλήρωσε την επανάσταση. Στη διάρκεια του 1689, το κοινοβούλιο ψήφισε πολλούς νόμους που αποσκοπούσαν να υπερασπίσουν τα δικαιώματα των Άγγλων και να προστατεύσουν τη δική του εξουσία από μοναρχικές παρεμβάσεις. Πρώτος ψηφίστηκε ένας νόμος που όριζε πως τα κονδύλια έπρεπε να εγκρίνονται για διάστημα ενός χρόνου μόνο. Ακολούθησε ο Νόμος της Ανοχής, που παραχωρούσε θρησκευτική ελευθερία σε όλους τους χριστιανούς εκτός από τους καθολικούς και τους οπαδούς της Ουνίας (ενωτικούς). Τέλος, στις 16 Δεκεμβρίου 1689, ο περίφημος Χάρτης Δικαιωμάτων πήρε την ισχύ νόμου. Εγγυόταν δίκη από ενόρκους και επιβεβαίωνε το δικαίωμα των Άγγλων να υποβάλλουν αναφορές στην κυβέρνηση για τα παράπονά τους. Απαγόρευε τις υπερβολικά μεγάλες χρηματικές εγγυήσεις για αποφυλακίσεις κρατουμένων, τις σκληρές ποινές, τα υπερβολικά πρόστιμα. Απαγόρευε επίσης στο βασιλιά να αναστέλλει την ισχύ νόμων ή να επιβάλλει φόρους χωρίς την έγκριση του κοινοβουλίου. Πολύ πιο ρηξικέλευθος από την Αίτηση για Δικαιοσύνη του 1628, ο Χάρτης των Δικαιωμάτων.

*Αποτελέσματα της
Ένδοξης
Επανάστασης*

Η σημασία της
Ένδοξης
Επανάστασης

υποστηριζόταν από ένα κοινοβούλιο που είχε πια τη δύναμη να επιβάλει την εφαρμογή του.

Η σημασία της επανάστασης του 1688-89 ήταν πολύ μεγάλη. Με τον τελικό θρίαμβο του κοινοβουλίου απέναντι στο βασιλιά, επισφράγισε το θάνατο της απόλυτης μοναρχίας στην Αγγλία. Ποτέ στο μέλλον δεν μπόρεσε κανένας εστεμμένος της Βρετανίας να αφηγήσει τη νομοθετική εξουσία, όπως είχαν κάνει οι μονάρχες Στούαρτ. Επίσης, η επανάσταση έδωσε τη χαρακτηριστική βολή στη θεωρία της «ελέω Θεού» βασιλείας. Θα ήταν αδύνατο για τον Ουλιέλμο και τη Μαρία να αρνηθούν το γεγονός ότι είχαν δεχθεί τα στέμματα τους από το κοινοβούλιο. Αλλά και η αρμοδιότητα του κοινοβουλίου στον ορισμό διαδόχου τονίστηκε ιδιαίτερα με την ψήφιση του Νόμου του Διακανονισμού το 1701. Ο νόμος αυτός πρόβλεπε ότι, σε περίπτωση θανάτου της διαδόχου Άννας, μικρότερης αδερφής της Μαρίας, το στέμμα θα προσφερόταν στην πριγκίπισσα εκλέκτορα Σοφία του Ανοβέρου ή στο μεγαλύτερο από τα τέκνα της που θα έπρεπε να είναι προτεστάντης. Υπήρχαν κάπου 40 άντρες και γυναίκες με περισσότερα δικαιώματα στο θρόνο από τη Σοφία, αλλά απορρίφθηκαν με το αιτιολογικό ότι ήταν καθολικοί. Τέλος, η Ένδοξη Επανάσταση συνέβαλε σημαντικά στην πραγματοποίηση της αμερικανικής και γαλλικής επανάστασης στα τέλη του 18ου αιώνα. Το παράδειγμα των Άγγλων που αποτίναξαν το ζυγό της απολυταρχίας υπήρξε ενθαρρυντικό προηγούμενο για τους αντιπάλους του απολυταρχισμού σε άλλες χώρες. Το βρετανικό ιδανικό της διάκρισης και του περιορισμού των εξουσιών ήταν εκείνο που παρέσχε την ουσία στις πολιτικές θεωρίες του Βολταίρου, του Τζέφερσον (Jefferson) και του Παίην (Paine). Ακόμα, ένα σημαντικό τμήμα του αγγλικού Χάρτη των Δικαιωμάτων ενσωματώθηκε στη γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το 1789 και στις δέκα πρώτες τροπολογίες του αμερικανικού συντάγματος.

Ουόλπολ, ο πρώτος
πρωθυπουργός

Τον 18ο αιώνα, η αγγλική πολιτική ζωή έγινε κατά πολύ σταθερότερη. Το 1714, ο γιος της πριγκίπισσας Σοφίας διαδέχτηκε τη βασίλισσα Άννα με το όνομα Γεώργιος Α΄ (1714-1727) εγκαινιάζοντας τη δυναστεία του οίκου του Ανοβέρου, που συνεχίστηκε μέχρι το 1901. Επειδή ο Γεώργιος, που ανέβηκε στο θρόνο σε ηλικία πενήντα τεσσάρων χρόνων, δεν ήξερε αγγλικά και συνέχιζε να περνά πολύ καιρό στα κτήματά του στο Ανόβερο, με ευχαρίστηση άφησε τη διακυβέρνηση της Αγγλίας στον ηγέτη του κοινοβουλίου Ουόλπολ (σερ Robert Walpole, 1676-1745), στόν πρώτο ουσιαστικά Άγγλο πρωθυπουργό. Στη διάρκεια της πρωθυπουργίας του, το κοινοβούλιο

έγινε ο πρι
νομοθετικ
ηγέτης, (ι
εκτελεστικ
ουστήματο
ως «υπουρ
λόγο ότι α
μικρό δωμ
αρχηγός τι
εξουσία, (ι
συνεργαζό
περάσουν
πρακτικά
περίπτωση
κοινοβουλί
πρωθυπουρ
συνεχίζει ν

Ο Ου
ακολουθών
ζοντας το
την Αγγλία
πρωθυπουρ
των ανώτερ
κυβερνούν
στη διάρκεια
αντιμετώπι
επειδή, όπ
πραγματικό
λιες ωστόσ
Γ' (1760-11
αναφέρει ό
παίξει ενερ
τους συνε
κυβερνά όσ
διάστημα ν
πρωθυπουρ
τακτικής ήτ
αμερικανικέ
από κρίσεις
της διακυβ

έγινε ο πραγματικός φορέας τόσο της εκτελεστικής όσο και της νομοθετικής εξουσίας της Αγγλίας. Ως κοινοβουλευτικός ηγέτης, ο Ουόλπολ ήταν ο κύριος εκπρόσωπος της εκτελεστικής εξουσίας και κυβέρνησε μέσω ενός νέου συστήματος που ο ίδιος επινόησε και έμεινε γνωστό από τότε ως «υπουργικό σύστημα», στ' αγγλικά cabinet system, για το λόγο ότι αρχικά τα μέλη της κυβέρνησης συνεδρίαζαν σε ένα μικρό δωμάτιο (cabinet). Σύμφωνα με το σύστημα αυτό, ο αρχηγός του κοινοβουλευτικού κόμματος που βρισκόταν στην εξουσία, (ο Ουόλπολ ήταν Ουίγος, οι αντίπαλοί του Τόρυ), συνεργαζόταν με μια ομάδα ομοίδεατών βουλευτών για να περάσουν νομοσχέδια από το κοινοβούλιο, καθώς και για τα πρακτικά ζητήματα της διακυβέρνησης της χώρας. Σε περίπτωση που το κυβερνητικό κόμμα έχανε τον έλεγχο του κοινοβουλίου, το κόμμα της αντιπολίτευσης θα αναδείκνυε νέο πρωθυπουργό και νέο υπουργικό συμβούλιο. Το σύστημα αυτό συνεχίζει να ισχύει στην Αγγλία μέχρι σήμερα.

Ο Ουόλπολ παρέμεινε πρωθυπουργός μέχρι το 1742, ακολουθώντας πολιτική προσεκτικού συντηρητισμού. Εφαρμόζοντας το σύνθημα «μην ξυπνάτε όσους κοιμούνται» κράτησε την Αγγλία μακριά από πολέμους κατά το μεγαλύτερο μέρος της πρωθυπουργίας του και υποστήριξε τα οικονομικά συμφέροντα των ανώτερων τάξεων. Οι επόμενοι πρωθυπουργοί συνέχισαν να κυβερνούν την Αγγλία λίγο πολύ κατά το πρότυπο του Ουόλπολ στη διάρκεια της βασιλείας του Γεωργίου Β' (1727-1760). Δεν αντιμετώπισαν παρεμβάσεις από μέρους του βασιλιά αυτού, επειδή, όπως και ο πατέρας του, ο Γεώργιος Β' ήταν στην πραγματικότητα περισσότερο Γερμανός παρά Άγγλος. Δυσκολίες ωστόσο προέκυψαν στη αρχή της βασιλείας του Γεωργίου Γ' (1760-1820). Αυτός είχε γεννηθεί στην Αγγλία και ο θρύλος αναφέρει ότι η μητέρα του ήταν εκείνη που τον ενθάρρυνε να παίξει ενεργό ρόλο στην διακυβέρνηση της χώρας, λέγοντάς τους συνεχώς: «Γεώργιε, γίνε βασιλιάς». Επιθυμώντας να κυβερνά όσο και να βασιλεύει, ο Γεώργιος Ι' πετυχαίνει για ένα διάστημα να εξασφαλίσει την άνοδο ευνοουμένων του στο πρωθυπουργικό αξίωμα. Το αποτέλεσμα, ωστόσο, αυτής της τακτικής ήταν η κακοδιοίκηση. Αφότου όμως η Αγγλία έχασε τις αμερικανικές αποικίες της και ο βασιλιάς άρχισε να υποφέρει από κρίσεις παράνοιας, το κοινοβούλιο επανέκτησε το δικαίωμα της διακυβέρνησης της χώρας που δεν έχασε ποτέ από τότε.

Γεώργιος Γ'

2. Η ΑΠΟΛΥΤΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ

Η ανάπτυξη του απολυταρχισμού στη Γαλλία ακολούθησε κατεύθυνση παρόμοια, από μερικές απόψεις, με τον αρχικό απολυταρχισμό της Αγγλίας. Αν και η Γαλλία παρέμεινε καθολική, οι ηγέτες της είχαν να αντιμετωπίσουν μια καλβινιστική (ουγενοτική) αντιπολίτευση, τόσο επίφοβη όσο και εκείνη των πουριτανών στην Αγγλία. Και οι δύο χώρες διέθεταν τους αδιάλλακτους υπερασπιστές του απολυταρχισμού στους κόλπους των νομικών και των πολιτικών στοχαστών. Υπήρχε ωστόσο μια αξιοσημείωτη διαφορά: Η Αγγλία είχε το πλεονέκτημα της γεωγραφικής απομόνωσης που την προφύλαγε από εξωτερικό κίνδυνο. Δεν είχε υποστεί εισβολή από το 1066, χρονιά της Νορμανδικής κατάκτησης. Κατά συνέπεια, οι Άγγλοι ένιωθαν ασφαλείς και οι ηγέτες τους δυσκολεύονταν να δικαιολογήσουν την ύπαρξη ενός τεράστιου επαγγελματικού στρατού. Διατηρούσαν φυσικά μεγάλους πολεμικούς στόλους, αλλά ένα ναυτικό δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί με τον ίδιο τρόπο όπως ένας στρατός σταθμευμένος σε στρατόπεδα της ενδοχώρας για να τρομοκρατεί τους πολίτες ή να καταπνίγει επαναστάσεις στη γένεσή τους. Η Γαλλία, από το άλλο μέρος, όπως τα περισσότερα ηπειρωτικά κράτη, αντιμετώπιζε σχεδόν συνεχείς απειλές εισβολής. Τα βορειοανατολικά και ανατολικά σύνορά της ελάχιστα προστατεύονταν από φυσικά σύνορα και πολλές φορές είχαν παραβιαστεί. Για το λόγο αυτό, οι Γάλλοι βασιλείς δεν δυσκολεύονταν να επιχειρηματολογήσουν υπέρ της ανάγκης ύπαρξης μαζικών επαγγελματικών στρατών. Τέτοια στρατεύματα μπορούσαν άμεσα να χρησιμοποιηθούν για να καταστείλουν εσωτερικές ταραχές στη γένεσή τους. Θα ήταν ωστόσο λάθος να αποδοθεί η μεγαλύτερη διάρκεια της απόλυτης μοναρχίας στη Γαλλία καθ' ολοκληρία στη διαφορετική γεωγραφική θέση, παρόλο που η θέση αυτή αποτελούσε σημαντικό παράγοντα.

Η ανάπτυξη του βασιλικού απολυταρχισμού στη Γαλλία ήταν προϊόν βαθμιαίας εξέλιξης. Οι σημαντικότερες καταβολές του ήταν μεσαιωνικές. Ως το 1300, οι Γάλλοι βασιλείς είχαν τελειοποιήσει ένα αποτελεσματικό γραφειοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης. Μέχρι το 1450, σε μεγάλο βαθμό εξαιτίας του Εκατονταετούς Πολέμου, είχαν δημιουργήσει ένα μόνιμο στρατό και είχαν αποκτήσει το δικαίωμα να εισπράττουν φόρους σε εθνική κλίμακα. Τέλος, ως το 1500, είχαν περιορίσει τις περιφερειακές χωριστικές τάσεις στο βασίλειό τους και την

Διαφορετικές
συνθήκες
στην Αγγλία και
στη Γαλλία

Η προέλευση του
απολυταρχισμού
στη Γαλλία

αντιπολίτευ
εξουσία με
επίπεδο αι
αφορά στο
(1515-154
επειδή απέ
Με το Κονι
που έγινε τ
όλους του
και στον
εισοδήματ
διορισμό τ
ουσιαστικά
στη γαλλικ

Η τάστ
16ου αιώνα
ενώ στο ε
καθολικών
καν τη σύ
δικεικίησι
εξαντλημέν
(1589-161C
εαυτό του
δυναστείας
ένα διάστη
αποδεχότα
Δηλώνοντα
υιοθέτησε
Διάταγμα
ελευθερία
ντες. Έχο
συγκρούσε
ανοικοδόμ
συμπαραστ
Σκυθρωπός
πρόδρομος
αιώνα. Χρό
για να για
αφιέρωσε
μεταρρύθμ
σπατάλη
θησαυροφι
απόδοσης

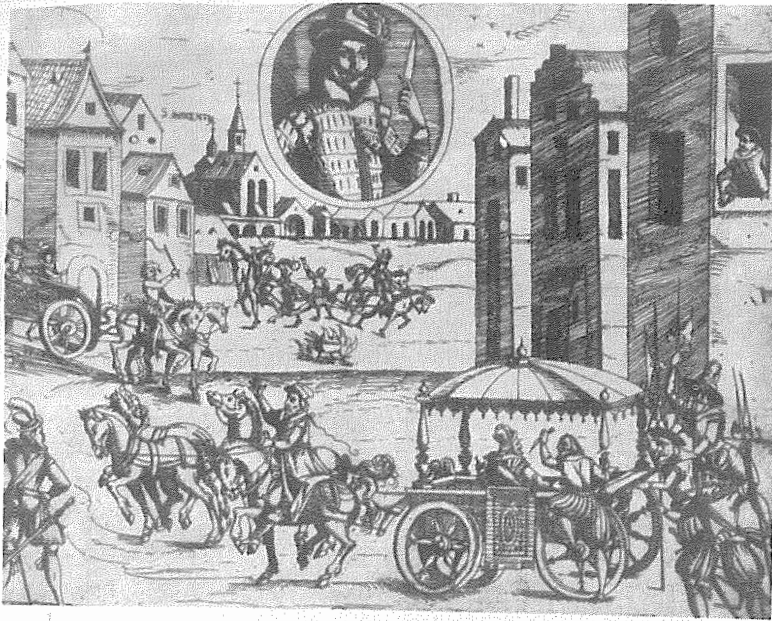
αντιπολιτευση της επαρχιακής αριστοκρατίας. Όσο η βασιλική εξουσία μεγάλωνε, οι ευγενείς βαθμιαία υποβιβάζονταν στο επίπεδο αυλικών, εξαρτημένων κυρίως από το μονάρχη όσον αφορά στους τίτλους και το κύρος τους. Επί Φραγκίσκου Α' (1515-1547) το στέμμα ισχυροποιήθηκε ακόμα περισσότερο, επειδή απέκτησε επιπλέον έλεγχο στα εκκλησιαστικά ζητήματα. Με το Κονκορδάτο της Μπολόνιας, μια συμφωνία με τον πάπα που έγινε το 1516, ο βασιλιάς απέκτησε το δικαίωμα να επιλέγει όλους τους επισκόπους και τους ηγουμένους της Γαλλίας. Αν και στον πάπα δόθηκε το δικαίωμα της είσπραξης του εισοδήματος κάθε αξιωματούχου για ένα χρόνο μετά το διορισμό του, η συμφωνία ευνόησε πολύ τη μοναρχία επειδή ουσιαστικά αναγνώρισε την πλήρη πολιτική της κυριαρχία πάνω στη γαλλική εκκλησία.

Φραγκίσκος Α'

Η τάση προς την απολυταρχία διακόπηκε στη διάρκεια του 16ου αιώνα, όταν η Γαλλία οδηγήθηκε σε πόλεμο με την Ισπανία, ενώ στο εσωτερικό της αιμορραγούσε από τη σύγκρουση καθολικών και ουγενότων. Φιλόδοξοι ευγενείς εκμεταλλεύτηκαν τη σύγχυση για να ενισχύσουν τη δύναμή τους και να διεκδικήσουν το θρόνο. Η ειρήνη αποκαταστάθηκε στο εξαντλημένο βασίλειο το 1593 από τον Ερρίκο της Ναβάρρας (1589-1610) που, τέσσερα χρόνια πριν, είχε αναγορεύσει τον εαυτό του βασιλιά με το όνομα Ερρίκος Δ'. Ήταν ιδρυτής της δυναστείας των Βουρβώνων. Αν και ηγέτης των ουγενότων για ένα διάστημα, ο Ερρίκος αντιλήφθηκε ότι το έθνος δεν θα τον αποδεχόταν ποτέ αν δεν αποκήρυσσε το καλβινιστικό δόγμα. Δηλώνοντας με αυθαδεια ότι το Παρίσι αξίζει μια λειτουργία, υιοθέτησε επίσημα την καθολική πίστη. Το 1598 εξέδωσε το Διάταγμα της Νάντης, με το οποίο εγγυόταν θρησκευτική ελευθερία και πολιτικά δικαιώματα σε όλους τους προτεστάντες. Έχοντας έτσι απομακρύνει τα αίτια των θρησκευτικών συγκρούσεων, ο Ερρίκος έστρεψε την προσοχή του στην ανοικοδόμησή του βασιλείου του. Στο έργο αυτό είχε σημαντικό συμπαράστατη τον πρωθυπουργό του, δούκα του Συλλύ (Sully). Σκυθρωπός, ενεργητικός και οικονόμος, ο Συλλύ ήταν άξιος πρόδρομος του Κολμπέρ που κατείχε το ίδιο αξίωμα τον 17ο αιώνα. Χρόνια ο βασιλιάς και ο πιστός του υπηρέτης εργάστηκαν για να γιατρέψουν τις βαθιές πληγές της Γαλλίας. Ο Συλλύ αφιέρωσε τις προσπάθειές του στη δημοσιοοικονομική κυρίως μεταρρύθμιση, έτσι ώστε να εξαλείψει τη διαφθορά και τη σπατάλη και να φέρει περισσότερο χρήμα στο βασιλικό θησαυροφυλάκιο. Εργάστηκε επίσης για την άνοδο της απόδοσης της γεωργίας με την αποξήρανση βάλτων, τα

Ο Ερρίκος Δ' και ο δούκας του Συλλύ

Δολοφονία του
Καρόλου Δ΄

εγγειοβελτιωτικά έργα, την επιδότηση της κτηνοτροφίας και το άνοιγμα νέων αγορών γεωργικών προϊόντων. Ο βασιλιάς συγκέντρωσε την προσοχή του κυρίως στην ενίσχυση της βιοτεχνίας και του εμπορίου. Εισήγαγε την εριουργία στη Γαλλία, ενθάρρυνε άλλες βιοτεχνίες με επιχορηγήσεις και χορήγηση μονοπωλιακών προνομίων και έκανε ευνοϊκές εμπορικές συμφωνίες με την Αγγλία και την Ισπανία. Ο Ερρίκος ωστόσο δεν περιορίστηκε στις οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Τον απασχόλησε ιδιαίτερα η συντριβή της επανεμφανιζόμενης δύναμης της αριστοκρατίας· και τόσο επιτυχημένες ήταν οι προσπάθειές του σ' αυτή την κατεύθυνση, ώστε αποκατέστησε τη μοναρχία στην κυρίαρχη θέση που είχε στα χρόνια του Φραγκίσκου Α΄. Ανέπτυξε δραστηριότητα ακόμα στην κατεύθυνση της ανάπτυξης μιας αποικιακής αυτοκρατορίας στην Αμερική. Στη διάρκεια της βασιλείας του οι Γάλλοι απέκτησαν πρόσβαση στον Καναδά και άρχισαν την εξερεύνηση της περιοχής των Μεγάλων Λιμνών και της κοιλάδας του Μισισσιπή. Κοντολογής, η διακυβέρνησή του υπήρξε σοφή και καλοπροαίρετη.

Η βασιλεία του Ερρίκου Δ΄ διακόπηκε από το μαχαίρι ενός φανατικού το 1610. Ο νέος βασιλιάς Λουδοβίκος ΙΓ΄ ήταν μόλις εννιά χρονών και η χώρα κυβερνήθηκε αρχικά από τη μητέρα

του, τη Ν
Το 1624
εμπιστεύ
λαμπρό
(Richelieu)
αφιερώθη
κάθε περ
τη Γαλλία
επιδίωξη
το δρόμο
τους πιο
υπόλοιποι
προήγαγε
παραμέλτ
δωροδοκί
Τα κυριότ
και η κα
επιμελητέ
ανέλαβαν
θεωρήθη
ελέγχου
όσα ίχνη

Οι ε
εσωτερικό
κράτος στ
επιθετική
Γαλλία ήτ
Δ΄ ονόμα
βρισκόταν
κλάδος τ
εκατό μίλι
Χώρες.
Λουξεμβο
ανατολικό
λιος Ρισελ
το δακτύ
Τριακοντα
εξάλειψη
συμμαχία
ηγέτη εν
από το θά
είχε προβ
Ευρώπη.

του, τη Μαρία των Μεδίκων, με τη ιδιότητα της αντιβασιλίσσας. Το 1624 ο Λουδοβίκος ΙΓ', που είχε στο μεταξύ ενηλικιωθεί, εμπιστεύθηκε τη διακυβέρνηση του βασιλείου του σε ένα λαμπρό αλλά αυταρχικό κληρικό, τον καρδινάλιο Ρισελιέ (Richelieu) τον οποίο έκανε πρωθυπουργό του. Ο Ρισελιέ αφιερώθηκε σε δύο αντικειμενικούς σκοπούς: (α) να εξαλείψει κάθε περιορισμό της βασιλικής εξουσίας και (β) να καταστήσει τη Γαλλία τη μεγαλύτερη δύναμη στην Ευρώπη. Κατά την επιδίωξη των σκοπών αυτών, δεν επέτρεπε τίποτε να του φράξει το δρόμο. Αδίστακτα διέλυσε την αριστοκρατία, σκοτώνοντας τους πιο επικίνδυνους εκπροσώπους της και καθιστώντας τους υπόλοιπους ακίνδυνους ως αυλικούς συνταξιούχους. Αν και προήγαγε την εκπαίδευση και προστάτεψε τη λογοτεχνία, παραμέλησε τα συμφέροντα του εμπορίου και επέτρεψε στη δωροδοκία και τη σπατάλη να ανθίσουν στον κρατικό μηχανισμό. Τα κυριότερα δημιουργήματά του ήταν η ταχυδρομική υπηρεσία και η καθιέρωση ενός συστήματος σύμφωνα με το οποίο επιμελητές (Intendants), πράκτορες του βασιλιά δηλαδή, ανέλαβαν την τοπική διοίκηση. Και τα δύο από τα παραπάνω θεωρήθηκαν από τους συγχρόνους μέσα για την ενίσχυση του ελέγχου του στέμματος πάνω στο έθνος, εξαλείφοντας έτσι όσα ίχνη ανεξαρτησίας είχαν απομείνει στην τοπική διοίκηση.

Οι φιλοδοξίες του Ρισελιέ δεν περιορίζονταν στα εσωτερικά ζητήματα. Για να καταστήσει τη Γαλλία το ισχυρότερο κράτος στην Ευρώπη, θεώρησε απαραίτητο να ακολουθήσει μια επιθετική διπλωματία και, τελικά, να εμπλακεί σε πόλεμο. Η Γαλλία ήταν περιτριγυρισμένη ακόμα από εκείνο που ο Ερρίκος Δ' ονόμαζε, «Αψβουργικό δακτύλιο». Στα νότια σύνορά της βρισκόταν η Ισπανία, την οποία κυβερνούσε από το 1516 ένας κλάδος της δυναστείας των Αψβούργων. Στα βόρεια, ούτε εκατό μίλια μακριά από το Παρίσι, βρίσκονταν οι ισπανικές Κάτω Χώρες. Άλλα κέντρα ισχύος των Αψβούργων ήταν το Λουξεμβούργο, η Φρανς Κοντέ, το Μιλάνο και, ακόμα ανατολικότερα, η μεγάλη Αυστριακή Αυτοκρατορία. Ο καρδινάλιος Ρισελιέ περίμενε ανυπόμονα την ευκαιρία να σπάσει αυτό το δακτύλιο και, όπως θα δούμε, τη βρήκε τελικά στον Τριακονταετή Πόλεμο. Αν και ήταν απασχολημένος με την εξαίλιση των προτεσταντών στο εσωτερικό, δεν δίστασε να συμμαχήσει με τον Γουσταύο Αδόλφο, βασιλιά της Σουηδίας και ηγέτη ενός συνασπισμού προτεσταντικών κρατών. Πολύ πριν από το θάνατό του το 1642, ο μεγάλος καρδινάλιος και πολιτικός είχε προβάλει στο προσκήνιο ως ο ισχυρότερος άνθρωπος στην Ευρώπη.

Καρδινάλιος Ρισελιέ

Η εξωτερική πολιτική του Ρισελιέ

Ρισελιέ

Ο Λουδοβίκος ΙΔ΄ νέος

Λουδοβίκος ΙΔ΄, η τέλεια ενσάρκωση της απόλυτης μοναρχίας

Η απόλυτη μοναρχία στη Γαλλία έφτασε στο απόγειο της βασιλείας του Λουδοβίκου ΙΔ΄ (1643-1715), γνωστός ως ο «Μέγας Μονάρχης», που ενσάρκωνε απολυταρχισμού πληρέστερα από οποιονδήποτε εποχής του: υπερήφανος, άμετρος και κυριαρχικός, ο Λουδοβίκος διατηρούσε τις πιο εξιδανικευμένες αντιλήψεις για τη θέση του ως βασιλιά. Οχι μόνο πίστευε ότι ήταν εντεταλμένος από το Θεό να βασιλεύει, αλλά και θεωρούσε ακόμα τον εαυτό του ως άμεσο απόστολο του Θεού με τη δική του προσωπικότητα. Η περιφημη φράση που του αποδόθηκε, «Je suis le soleil» (Εγώ είμαι ο ήλιος), είναι η πιο χαρακτηριστική. Ο Λουδοβίκος ΙΔ΄ πίστευε ότι ο ήλιος είναι ο θεός που φωτίζει τον κόσμο και ότι ο ίδιος, ως βασιλιάς, είναι ο θεός που φωτίζει το έθνος του. Η φράση «Je suis le soleil» (Εγώ είμαι ο ήλιος) είναι η πιο χαρακτηριστική. Ο Λουδοβίκος ΙΔ΄ πίστευε ότι ο ήλιος είναι ο θεός που φωτίζει τον κόσμο και ότι ο ίδιος, ως βασιλιάς, είναι ο θεός που φωτίζει το έθνος του. Η φράση «Je suis le soleil» (Εγώ είμαι ο ήλιος) είναι η πιο χαρακτηριστική. Ο Λουδοβίκος ΙΔ΄ πίστευε ότι ο ήλιος είναι ο θεός που φωτίζει τον κόσμο και ότι ο ίδιος, ως βασιλιάς, είναι ο θεός που φωτίζει το έθνος του.

...παιχνίδι
...απόγειο της
...του Φ
...εξουσίας
...προσώπου
...της αλλη
...επισκόπου
...επιδείξτε
...δέσποτα
...σταυρ
...πάλαι από
...της του.

Ος π
...αλλήλου
...λουδοβίκ
...κα Λουδο
...βασιλεύσει
...επιθυμία
...από για
...απόγειο

Ο Λουδοβίκος

υπουργείο και θεωρούσε τους υπουργούς του απλούς υπαλλήλους που το μόνο τους καθήκον ήταν να υπακούουν στις διαταγές του. Γενικά, ακολούθησε την πολιτική του Ερρίκου Δ' και του Ρισελιέ όσον αφορά στην εμπέδωση της κεντρικής εξουσίας σε βάρος των τοπικών αξιωματούχων και στην προσπάθεια να υποβιβάσει τους ευγενείς σε ακίνδυνα παράσιτα της αυλής. Ο,τιδήποτε όμως θετικό κι αν είχε κάνει, επισκιάστηκε από τους αλόγιστους πολέμους του και την αντιδραστική θρησκευτική του πολιτική. Το 1685 κατήργησε το Διάταγμα της Νάντης, που παραχωρούσε ελευθερία συνείδησης στους ουγενότους, με αποτέλεσμα να εγκαταλείψουν τη χώρα πολλοί από τους εφευρετικότερους και ευπορότερους υπηκόους του.

Ως την έναρξη της Επανάστασης του 1789, η μορφή του γαλλικού κράτους παρέμεινε όπως ουσιαστικά την άφησε ο Λουδοβίκος ΙΔ'. Οι διάδοχοί του, Λουδοβίκος ΙΕ' (1715-1774) και Λουδοβίκος ΙΣΤ' (1774-1792) επίσης ισχυρίζονταν ότι βασιλεύσαν «ελέω Θεού». Κανείς τους όμως δεν είχε την επιθυμία να συναγωνιστεί τον «Μεγάλο Μονάρχη» σε ενθουσιασμό για εργασία και στενή παρακολούθηση των κρατικών υποθέσεων. Ο Λουδοβίκος ΙΕ', νωθρός και ανίκανος, επέτρεπε

Ο Λουδοβίκος ΙΔ' παίζει μπιλιάρδο

στον εαυτό του να κηδεμονεύεται από μια σειρά ερωμένες. Οι κρατικές υποθέσεις τον έκαναν να πλήττει και, όταν ήταν υποχρεωμένος να προεδρεύσει στο υπουργικό συμβούλιο, «άνοιγε το στόμα του, μιλούσε λίγο και δεν σκεφτόταν τίποτε απολύτως». Ο εγγονός του, ο κακότυχος Λουδοβίκος ΙΣΤ΄, είχε αδύνατο χαρακτήρα και ήταν βραδύνους. Αδιάφορος για την πολιτική, διασκέδαζε πυροβολώντας ελάφια από τα παράθυρα των ανακτόρων. Στις 14 Ιουλίου 1789, όταν πλήθη λαού κατέλαβαν τη Βαστίλλη, έγραψε στο ημερολόγιό του: «Τίποτε». Ωστόσο, και οι δύο παραπάνω μονάρχες διατήρησαν μια μορφή διακυβέρνησης περισσότερο αυθαίρετη από ό,τι πριν: επέτρεπαν στους υπουργούς τους να φυλακίζουν χωρίς δική άτομα ύποπτα για έλλειψη νομιμοφροσύνης· διέλυαν δικαστήρια που αρνούταν να εφαρμόσουν τα διατάγματά τους· έφεραν τη χώρα στο χείλος της χρεωκοπίας με τους πολυδάπανους πολέμους τους και με την αλόγιστη σπατάλη για χάρη των ερωμένων και των παλλακίδων τους. Αν είχαν προσπαθήσει συνειδητά να προκαλέσουν επανάσταση, δύσκολα θα τα είχαν καταφέρει καλύτερα.

Η ανάπτυξη της απόλυτης μοναρχίας στην Ισπανία υπήρξε λιγότερο διακεκομμένη από όσο στη Γαλλία. Όπως αναφέρθηκε αλλού, ως το 1500, ο Φερδινάνδος και η Ισαβέλλα είχαν ενώσει την Ισπανία και την είχαν καταστήσει ισχυρότατο βασίλειο. Το 1516 ανέβηκε στο θρόνο ο εγγονός τους Κάρολος Α΄, του οποίου ο πατέρας ήταν Αμβούργος. Τρία χρόνια αργότερα, ο Κάρολος εξελέγη αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας με το όνομα Κάρολος Ε΄, ενώνοντας έτσι την Ισπανία με την κεντρική Ευρώπη και τη νότια Ιταλία. Ο Κάρολος ενδιαφερόταν όχι μόνο για τα πεπρωμένα της Ισπανίας αλλά και για τα συμφέροντα της εκκλησίας καθώς και για τα πολιτικά πράγματα της Ευρώπης ως συνόλου. Οραματίστηκε τον εαυτό του ως όργανο αποκατάστασης της θρησκευτικής ενότητας της χριστιανοσύνης, που είχε διασπαστεί από την Προτεσταντική Επανάσταση, καθώς και της ανάδειξης της αυτοκρατορίας ως άξιας διαδόχου της αρχαίας Ρώμης. Αν και είχε επιτύχει να κρατήσει την εξασθρωμένη αυτοκρατορία του χωρίς να διαλυθεί και να αποκρούσει απόπειρες των Γάλλων να καταλάβουν τις ιταλικές κτήσεις του, καθώς και των Τούρκων που είχαν επιχειρήσει να καταλάβουν την Ευρώπη, απέτυχε να ολοκληρώσει τους ευρύτερους στόχους του. Σε ηλικία 56 χρονών, καταβεβλημένος από μια αίσθηση απογοήτευσης και ματαιότητας παραιτήθηκε και αποσύρθηκε σε μοναστήρι. Οι Γερμανοί πρίγκιπες εξέλεξαν τον αδελφό του, Φερδινάνδο Α΄,

Ο απολυταρχισμός
στην Ισπανία

να τον ξ
ιταλικές
ντιών απ
βασιλιάς

Ο (
απόγειο
υπεύθυν
Βασική ε
προκατό
Αποφασι
σηκών
καυχίθη
αν αποί
ισπανική
καταστο.
Φίλιππος
πολιτική.
καταλησ
μεταφέρ
αντίληψι
αύξησης
την ανά
μητρόπο
μεγάλο
πολιτικώ
για την
αποδεκτ
ροι μονέ
το παρά

Η κ
την Αγγ
εναντίον
αποτυχί
καθολικι
«Ανίκητι
Ελάχιστι
ναυτικοί
Άγγλων
και κατε
έστειλε
πλοία τε
δεν συ
πολιτιστ

να τον διαδεχτεί στον αυτοκρατορικό θρόνο. Οι ισπανικές και ιταλικές κτήσεις του, συμπεριλαμβανομένων και των υπερπόντιων αποικιών, πέρασαν στην κατοχή του γιου του, που έγινε βασιλιάς της Ισπανίας, ως Φίλιππος Β΄ (1556-1598).

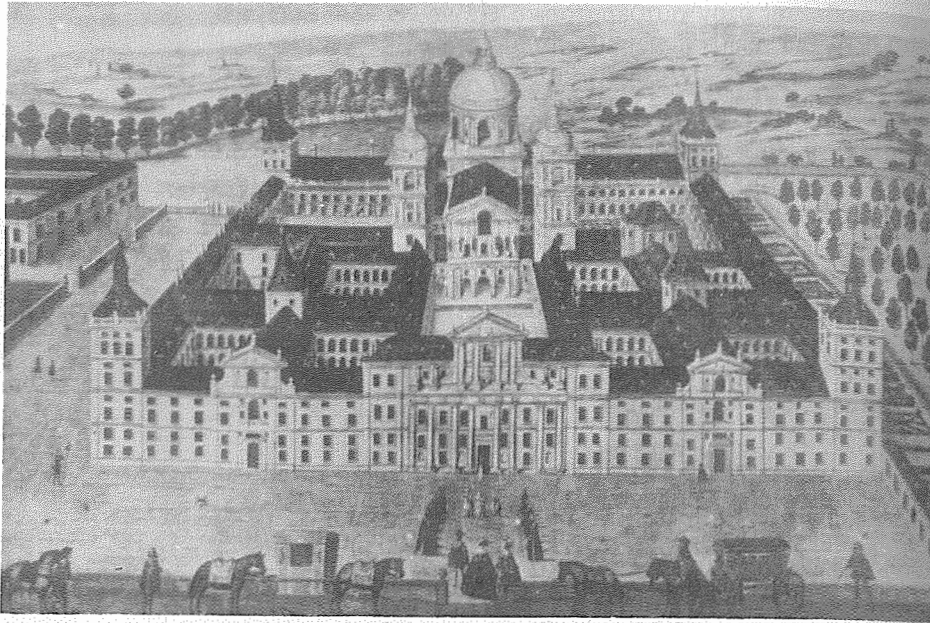
Ο Φίλιππος Β΄ ανέβηκε στο θρόνο της Ισπανίας στο απόγειο της δόξας της. Ωστόσο υπήρξε μάρτυρας, καθώς και υπεύθυνος ως ένα βαθμό, της απαρχής της παρακμής της. Βασική επιδίωξή του ήταν η εντατικοποίηση της πολιτικής των προκατόχων του. Ήταν στενόμυαλος, δεσποτικός και σκληρός. Αποφασισμένος να επιβάλει μια αυστηρή υποταγή όλων των υπηκόων του στα θρησκευτικά ζητήματα, αναφέρεται ότι καυχήθηκε πως θα μάζευε ξύλα για να κάψει τον ίδιο του το γιο αν αποδεικνυόταν αιρετικός. Ενθάρρυνε την ωμότητα της ισπανικής Ιερής Εξέτασης και εξαπέλυσε πόλεμο για την καταστολή της θρησκευτικής εξέγερσης στις Κάτω Χώρες. Ο Φίλιππος ήταν εξίσου κοντόφθαλμος και στην αποικιακή του πολιτική. Ιθαγενείς λαοί σφαγιάστηκαν και οι πατρίδες τους καταληστεύθηκαν από το χρυσό και τον άργυρο τους, που μεταφέρθηκαν στην Ισπανία στο πλαίσιο της λανθασμένης αντίληψης κατά την οποία αυτός ήταν ο πιο σίγουρος τρόπος αύξησης του πλούτου ενός έθνους. Καμιά σκέψη δεν έγινε για την ανάπτυξη νέων βιοτεχνιών, ούτε στις αποικίες, ούτε στη μητρόπολη. Αντίθετα, ο χρυσός και ο άργυρος σπαταλήθηκαν σε μεγάλο βαθμό για τη χρηματοδότηση των στρατιωτικών και πολιτικών φιλοδοξιών του Φιλίππου. Μπορεί ωστόσο να λεχθεί, για την υπεράσπιση του βασιλιά, ότι ακολουθούσε τις γενικά αποδεκτές αντιλήψεις της εποχής. Αναμφίβολα, οι περισσότεροι μονάρχες που θα είχαν την ανάλογη ευκαιρία, θα μιμούνταν το παράδειγμά του.

Η κορωνίδα των λαθών του Φιλίππου ήταν ο πόλεμός του με την Αγγλία. Θυμωμένος από τις επιθέσεις αγγλικών πολεμικών εναντίον ισπανικών εμπορικών πλοίων και απελπισμένος από την αποτυχία των σχεδίων του να επαναφέρει την Αγγλία στην καθολική πίστη, έστειλε το 1588 ένα μεγάλο στόλο, την «Ανίκητη Αρμάδα», να καταστρέψει το ναυτικό της Ελισάβετ. Ελάχιστη γνώση είχε ωστόσο για τις καινούργιες τεχνικές του ναυτικού πολέμου και για τον ακατάβλητο πατριωτισμό των Άγγλων. Ένας συνδυασμός ναυτικής πολεμικής δεξιοτεχνίας και καταστρεπτικών καιριγίδων (του «προτεσταντικού ανέμου») έστειλε στο βυθό της Μάγχης πολλά από τα εκατόν τριάντα πλοία του και τα υπόλοιπα σε άτακτη υποχώρηση. Η Ισπανία ποτέ δεν συνήλθε από το χτύπημα αυτό. Αν και ένα λαμπρό πολιτιστικό ξεχειλίσιμα, που συγκεκριμενοποιήθηκε στο έργο

Φίλιππος Β΄

Φίλιππος Β΄ της Ισπανίας

Εσκοριάλ

μεγάλων συγγραφέων και καλλιτεχνών όπως του Θερβάντες και του Βελάσκεθ, συνεχίστηκε για μερικά χρόνια, το μεγαλείο της Ισπανίας ως έθνους είχε φτάσει στο τέλος του.

3. Ο ΑΠΟΛΥΤΑΡΧΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

Οι κυριότερες χώρες Κεντρικής Ευρώπης στις οποίες άνθισε ο απολυταρχισμός ήταν η Πρωσία και η Αυστρία. Ο ιδρυτής της απόλυτης μοναρχίας στην Πρωσία (που την αποτελούσαν το Βραδεμβούργο στη βορειοκεντρική Γερμανία και η Πρωσία, ανατολικότερα, κοντά στη Ρωσία) ήταν ο Μέγας Εκλέκτωρ Φρειδερίκος Ουλιέλμος, που κυβέρνησε από το 1640 ως το 1688. Ήταν το πρώτο μέλος της οικογένειας Hohenzollern που επιβλήθηκε πλήρως στην Πρωσία, ίδρυσε μόνιμο στρατό και άρχισε να θέτει όλες τις κτήσεις του κάτω από συγκεντρωτική διακυβέρνηση. Το έργο του Μεγάλου Εκλέκτορα συνεχίστηκε και επεκτάθηκε από τον εγγονό του, γνωστό ως Φρειδερίκο Ουλιέλμο Α' (1713-1740), εφόσον είχε πια τον τίτλο του βασιλιά της Πρωσίας. Τα κύρια ενδιαφέροντα του Φρειδερίκου Ουλιέλμου ήταν η οικοδόμηση της πρωσικής γραφειοκρατίας και του πρωσικού στρατού. Οι γραφειοκράτες

Φρειδερίκος
Ουλιέλμος Α'
της Πρωσίας

αξιωμα-
σματος
κράτος
πλεονο-
περιορι-
απορρο-
στρατό
εκπαίδι-
επιθυμ-
υποχρε-
έστελν
στρατε-
Φρειδε-
ιδιαίτε-
«Γιγάν-
τες με
μουσικ-
δείγμα-
κάνοντ

Τη
Φρειδε-
Φρειδε-
Μέγας
της νέ-
εξέχου-
τες» τ
απλώς
να απι-
πέντε
προσω-
απόψε
κράτος
για εγι-
σχολεί
γεωργ-
καλλιέ-
εκτάσι-
μετανι-
τρεφα-
εργαλ-
οποιο-
ανεκτι-
ρυσσε

αξιωματούχοι του διοικούσαν την Πρωσία εξαιρετικά αποτελεσματικά και με τέτοιο μικρό κόστος, ώστε η Πρωσία ήταν το μόνο κράτος της ηπειρωτικής Ευρώπης στα μέσα του 18ου αιώνα με πλεονασματικό προϋπολογισμό, παρ' όλο που είχε πολύ περιορισμένους φυσικούς πόρους. Το πάθος όμως που απορροφούσε πραγματικά τον Φρειδερίκο Ουλιέλμο ήταν ο στρατός του, τον οποίο υπερδιπλασίασε σε αριθμό και εκπαίδευσε σε σημείο μηχανικής ακρίβειας. Για το λόγο ότι δεν επιθυμούσε να βασίζεται στους εθελοντές, εισήγαγε την υποχρεωτική θητεία. Για να στηρίξει μάλιστα τον νέο θεσμό, έστειλε συμμορίες απαγωγέων για να αρπάξουν με τη βία στρατεύσιμους από τις γειτονικές γερμανικές χώρες. Ο Φρειδερίκος Ουλιέλμος έτρεφε μια περιεργη αγάπη για ιδιαίτερα ψηλούς στρατιώτες. Το προσωπικό του σύνταγμα των «Γιγάντων του Πότνταμ» αποτελούσαν αποκλειστικά στρατιώτες με ύψος μεγαλύτερο του 1,83 μ. Ο βασιλιάς αντάλλαζε μουσικούς και καθαρόαιμα άλογα για τέτοια εκλεκτά ανδρικά δείγματα και περνούσε το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου του κάνοντας βάδην τους «γίγαντες» του γύρω από τα ανάκτορα.

Τη μορφή, όχι όμως και την ουσία, του μιλιταρισμού του Φρειδερίκου Ουλιέλμου άλλαξε ο διάσημος διάδοχός του, Φρειδερίκος Β' (1740-1786), γνωστός ως Φρειδερίκος ο Μέγας. Αφοσιωμένος μαθητής των μεταρρυθμιστικών δογμάτων της νέας ρασιοναλιστικής φιλοσοφίας, ο Φρειδερίκος ήταν η εξέχουσα φυσιογνωμία ανάμεσα στους «φωτισμένους δεσπότες» του 18ου αιώνα. Διακήρυσσε ότι δεν ήταν ο κύριος, αλλά απλώς ο «πρώτος υπηρέτης» του κράτους. Έγραψε δοκίμια για να αποδείξει ότι ο Μακιαβέλι είχε λάθος και ξυπνούσε στις πέντε το πρωί για να αρχίσει ένα σπαρτιατικό ωράριο προσωπικής επίβλεψης των δημόσιων υποθέσεων. Από πολλές απόψεις, κατέστησε την Πρωσία το καλύτερα κυβερνώμενο κράτος της Ευρώπης: κατήργησε τα βασανιστήρια των υποδίκων για εγκλήματα και τη δωροδοκία των δικαστών, ίδρυσε δημοτικά σχολεία, ενθάρρυνε την ανάπτυξη της βιοτεχνίας και της γεωργίας. Προήγαγε την επιστημονική δασοκομία και την καλλιέργεια νέων φυτών όπως της πατάτας. Παρέδωσε νέες εκτάσεις της Σιλεσίας στην καλλιέργεια και έφερε χιλιάδες μετανάστες να τις καλλιεργήσουν. Όταν οι πόλεμοι κατέστρεφαν τα χωράφια τους, έδινε στους γεωργούς ζώα και εργαλεία. Θαυμαστής του Γάλλου φιλόσοφου Βολταίρου, τον οποίο φιλοξένησε για ένα διάστημα στην αυλή του, ήταν ανεκτικός σε κάθε είδους θρησκευτικές πεποιθήσεις. Διακήρυσσε ότι θα έχτιζε τζαμί στο Βερολίνο αν βρισκονταν αρκετοί

Φρειδερίκος
ο Μέγας

Φρειδερίκος Ουλιέλμος Α'

Μαρία Θηρεσία

Ο απολυταρχισμός
στην Αυστρία:
Μαρία Θηρεσία
και Ιωσήφ Β΄

μουσουλμάνοι που επιθυμούσαν να εγκατασταθούν εκεί. Ήταν ωστόσο έντονα αντισημίτης. Επέβαλε ειδικούς φόρους στους Εβραίους και έκανε προσπάθειες να τους αποκλείσει από τις δημόσιες υπηρεσίες και τα τεχνικά επαγγέλματα. Συνέχισε να ενισχύει σημαντικά το στρατό και η καλή προαίρεση που χαρακτήριζε την εσωτερική του πολιτική δεν επεκτεινόταν στην εξωτερική. Απέσπασε τη Σιλεσία από την Αυστρία, συνωμότησε με την Αικατερίνη της Ρωσίας για να διαμελίσει την Πολωνία και συνεισέφερε τουλάχιστον το μερίδιο που του αναλογούσε στους αιματηρούς πολέμους του 18ου αιώνα.

Η πλήρης άνθιση του απολυταρχισμού στην Αυστρία πραγματοποιήθηκε στη διάρκεια τη βασιλείας της Μαρίας Θηρεσίας (1740-1780) και του Ιωσήφ Β΄ (1780-1790). Η Μαρία Θηρεσία υπήρξε ένας από τους ικανότερους μονάρχες του 18ου αιώνα. Έπαιξε το ρόλο της άστατης γυναίκας όποτε αυτό εξυπηρετούσε τα σχέδιά της, αλλά στην πραγματικότητα κυβέρνησε με πολλή λογική και αποφασιστικότητα. Στη διάρκεια της βασιλείας της δημιουργήθηκε εθνικός στρατός, οι εξουσίες της εκκλησίας περιορίστηκαν προς όφελος του κράτους και επεκτάθηκαν σε μεγάλο βαθμό η στοιχειώδης, η μέση και η ανώτερη εκπαίδευση. Σε αντίθεση με τους ηγέτες των περισσότερων χωρών, η Μαρία Θηρεσία ήταν ειλικρινά αφοσιωμένη στη χριστιανική ηθική. Αν και είχε πάρει μέρος στο διαμελισμό της Πολωνίας, για να αντισταθμίσει την απώλεια της Σιλεσίας, το έκανε με βαριά καρδιά· πράγμα που προκάλεσε την ειρωνική παρατήρηση του Φρειδερίκου του Μεγάλου: «Θρηνεί αλλά παίρνει το μερτικό της». Οι μεταρρυθμίσεις της Μαρίας Θηρεσίας επεκτάθηκαν, τουλάχιστο στα χαρτιά, από το γιο της, Ιωσήφ Β΄. Εμπνευσμένος από τη διδασκαλία των Γάλλων φιλοσόφων, ο Ιωσήφ ήταν αποφασισμένος να αναμορφώσει την αυτοκρατορία του σύμφωνα με τα υψηλότερα ιδανικά της δικαιοσύνης και της λογικής. Όχι μόνο σχεδίασε να μειώσει τις εξουσίες της εκκλησίας δημεύοντας τις γαίες της και καταργώντας μοναστήρια, αλλά φιλοδοξούσε επίσης να ταπεινώσει τους ευγενείς και να βελτιώσει τις βιοτικές συνθήκες των μαζών. Διέταξε την απελευθέρωση των δουλοπαροίκων και υποσχέθηκε να τους απαλλάξει από τις υποχρεώσεις απέναντι στους κυρίους τους. Επιδίωξε να καταστήσει την εκπαίδευση παλλαϊκή και να υποχρεώσει τους ευγενείς να πληρώνουν τους φόρους που τους αναλογούσαν. Τα περισσότερα ωστόσο από τα θαυμάσια σχέδιά του κατέληξαν σε αποτυχία. Ηρθε σε σύγκρουση όχι μόνο με τους ευγενείς και τον κλήρο, αλλά και με τους Ούγγρους, που ήταν αποστεργη-

μένοι ο
τις συ
στρατία
Φρειδε
προσωπ
των υψ

4. Ο Α

Στι
Ρωσία
Μεγάλο
Σκανδι
ρωσικό
Βυζάντ
τους δ
της δυ
ρωσικό
ευρωπε
αποκλε
νική, με
εκκλησ
γλώσσ
αριθμοί
λογαρι
ελάχισ
άνωτε
περιορ
γενειά
γνωρίσ
πολύπλ
κρασιά
νηστεί
ήταν τι
αίωνα,
ρωσικέ
έμπορ
Αρχάγγ
ανταλλ
της Π
Αρχαγγ
χρόνοι

μένοι από κάθε δικαίωμα αυτοκυβέρνησης. Αποξενώθηκε από τις συμπάθειες των χωρικών όταν επέβαλε την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία. Εξάλλου, όπως και ο Λουδοβίκος ΙΔ΄ ή ο Φρειδερίκος ο Μέγας, δεν ήταν διατεθειμένος να θυσιάσει προσωπική ισχύ και εθνική δόξα, ακόμα και για την πραγμάτωση των υψηλών του ιδανικών.

4. Ο ΑΠΟΛΥΤΑΡΧΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ

Στις αρχές της πρώτης περιόδου των νεότερων χρόνων, η Ρωσία ήταν ένα κράμα ευρωπαϊκών και ανατολικών στοιχείων. Μεγάλο μέρος της έκτασής της είχε αποικιστεί από Σκανδιναβούς στις αρχές του Μεσαίωνα. Η ρωσική θρησκεία, το ρωσικό ημερολόγιο και το αλφάβητο είχαν προέλθει από το Βυζάντιο. Η κοινωνική διαστρωμάτωση με τους βογιάρους και τους δουλοπάροικους, δεν ήταν πολύ διαφορετική από εκείνη της δυτικής Ευρώπης. Από την άλλη πλευρά, μεγάλο μέρος του ρωσικού πολιτισμού και των ρωσικών εθίμων ήταν σαφώς όχι ευρωπαϊκής προέλευσης. Η ρωσική τέχνη περιοριζόταν σχεδόν αποκλειστικά στην εικονογραφία και τη θρησκευτική αρχιτεκτονική, με κύριο χαρακτηριστικό τον μυτερό τρούλλο της ρωσικής εκκλησίας. Ουσιαστικά, δεν υπήρχε λογοτεχνία στη ρωσική γλώσσα, ενώ η αριθμητική μόλις ήταν γνωστή. Οι αραβικοί αριθμοί δεν χρησιμοποιούνταν και οι έμποροι έκαναν τους λογαριασμούς τους με τον άβακα. Ακόμα, τα ήθη και τα έθιμα ελάχιστα θύμιζαν τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά. Οι γυναίκες των ανώτερων τάξεων κάλυπταν το πρόσωπό τους και ήταν περιορισμένες στα σπίτια τους. Οι μακριές κυματιστές γενειάδες και τα μακριά σαν χιτώνες ρούχα ήταν γενικά γνωρίσματα της εμφάνισης των ανδρών. Το διαιτολόγιο ήταν πολύπλοκο και μεταβαλλόμενο. εποχές συμποσίων και άγριας κραιπάλης εναλλάσσονταν με περιόδους μετάνοιας και νηστείας. Θα ήταν λάθος, ωστόσο, να υποθέσουμε ότι η Ρωσία ήταν τελείως αποκομμένη από την Ευρώπη. Ήδη από τον 14ο αιώνα, Γερμανοί έμποροι της Χανσεατικής Ένωσης αγόραζαν ρωσικές γούνες και ήλεκτρο. Στη δεκαετία του 1550, Άγγλοι έμποροι ανακάλυψαν τη Λευκή Θάλασσα και έκαναν τον Αρχάγγελο εμπορικό λιμάνι, στο οποίο πολεμικά εφόδια ανταλλάσσονταν με λίγα ρωσικά αγαθά, καθώς και με προϊόντα της Περσίας και της Κίνας ακόμα. Με τη θάλασσα του Αρχαγγέλου παγωμένη όμως κατά το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου, ο όγκος αυτού του εμπορίου ήταν αναμφίβολα μικρός.

*Η Ρωσία
στις αρχές
των νεότερων
χρόνων*

Ξένοι εισβολείς· Οι
Μογγόλοι

Μέχρι και τον 13ο αιώνα ακόμα, η Ρωσία ήταν ένα σύνολο μικρών ηγεμονιών, που δέχονταν επιθέσεις από τη δύση, από τους Λιθουανούς, τους Πολωνούς και τους Τευτόνες Ιππότες. Οι τελευταίοι ήταν μέλη μιας από τις πολλές θρησκευτικές και πολιτικές οργανώσεις που είχαν ξεπηδήσει από τις σταυροφορίες. Αρχικά η οργάνωση αυτή είχε ιδρυθεί με φιλανθρωπικούς σκοπούς, αλλά γρήγορα το Τάγμα των Τευτόνων Ιπποτών εξελίχθηκε σε καθαρά στρατιωτική οργάνωση, υιοθετώντας ως αποστολή του τον προσηλυτισμό στον καθολικισμό και την κατάκτηση χωρών που βρίσκονταν στα ανατολικά σύνορα της Γερμανίας. Οι επιχειρήσεις των Τευτόνων Ιπποτών αποτελούσαν μέρος της «Πορείας προς την Ανατολή» (Drang nach Osten) που κατέχει τόσο εξέχουσα θέση στη γερμανική ιστορία.

Από την ανατολή, τη Ρωσία απειλούσαν οι Μογγόλοι (Τάταροι), που είχαν εγκαθιδρύσει μια τεράστια αυτοκρατορία στην κεντρική Ασία, η οποία τελικά περιέλαβε τη βόρεια Ινδία και την Κίνα. Το 1237, οι Μογγόλοι άρχισαν να προωθούνται προς δυσμάς για να κατακτήσουν σύντομα όλη σχεδόν τη Ρωσία. Η μογγολική κυριαρχία αποτέλεσε συμφορά από πολλές απόψεις· σημείωσε, πρώτα και κύρια, την απαρχή της ανάπτυξης ενός περισσότερο ασιατικού προσανατολισμού. Από τότε η Ρωσία απομακρυνόταν όλο και περισσότερο από την Ευρώπη και αναζητούσε την αρρένα της μελλοντικής της ανάπτυξης ανατολικά των Ουραλίων. Οι κάτοικοί της αναμειχθήκαν με τους Μογγόλους και υιοθέτησαν μερικά στοιχεία του τρόπου ζωής τους.

Τελικά, η μογγολική εξουσία παρήκμασε. Το 1380, ισχυρός ρωσικός στρατός νίκησε τους Μογγόλους και έτσι σημείωσε την απαρχή του κινήματος που θα τους έδιωχνε πίσω στην Ασία. Το κράτος που είχε αναλάβει την ηγεσία αυτού του κινήματος ήταν το Μεγάλο Δουκάτο της Μόσχας, το οποίο διέθετε ισχυρούς ηγέτες και ενίσχυε συνεχώς τη δύναμή του. Η γεωγραφική θέση της Μοσχοβίας, όπως ήταν γνωστό το δουκάτο, κοντά στις πηγές ποταμών που χύνονται τόσο στις βόρειες όσο και στις νότιες θάλασσες, της έδινε πλεονεκτήματα ανώτερα των άλλων κρατών. Επιπλέον, πρόσφατα είχε γίνει η έδρα της ρωσικής εκκλησίας. Ο πρώτος από τους ηγεμόνες της Μόσχας που αναδείχτηκε τσάρος (καίσαρ) της Ρωσίας, ήταν ο Ιβάν ο Μέγας ή Τρομερός (1462-1505). Παίρνοντας γυναίκα του την ανεισιά του τελευταίου Βυζαντινού αυτοκράτορα που είχε σκοτωθεί στην άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, ανακήρυξε τον εαυτό του διάδοχό του «θεία χάριτι». Ο Ιβάν υιοθέτησε ως έμβλημά του τον δικέφαλο αετό του Βυζαντίου και κάλεσε Ιταλούς

Η άνοδος
της Μοσχοβίας—
Ιβάν ο Τρομερός

αρχιτέκτονες
συνκρότημα.
ισχύος της
ανακαταλάβει
εισβολέων,
τον αναγνωφ
Τατάρους έ

Ο πρώτ
Ρωσίας ήταν
ισως ο ισχυρ
τον ρωσικό
ράδοτα έθι
σηγκούς
ανατολίτικη
φύλα να
Κατέστησε
αυλικούς τι
του και ψαλ
χέρια. Προ
εξουσία, κ
καθιέρωσε
εκμηδένισε
και έθεσε
μιας ιερής
έλεγχό το
μεγάλο κα
μελετήσε
μερκαντιλι
γεωργία κ
Προκειμέν
εδάφη και
πρωτεύου
εκβολές τ
από τους
εγκληματι
υποτιθέμε
το γιο του
θα γινότα
προγόνων
χρειάζοντ
το νόμισμ
κρατικά μ
λάδι και τ

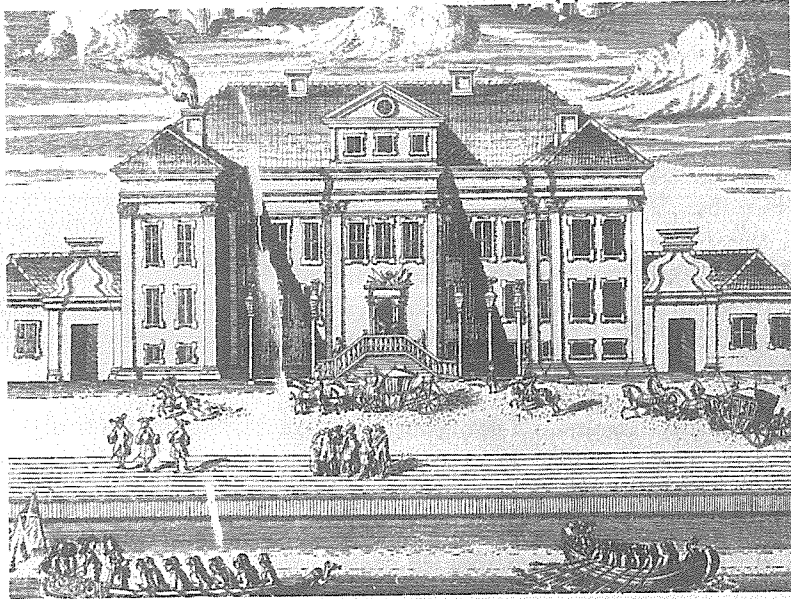
αρχιτέκτονες να εργαστούν για ένα τεράστιο κτιριακό συγκρότημα, το Κρεμλίνο, σύμβολο της νέας ανεξαρτησίας και ισχύος της Ρωσίας. Διακηρύσσοντας την πρόθεσή του να ανακαταλάβει τα προγονικά εδάφη που είχαν πέσει λεία ξένων εισβολέων, ο Ιβάν εξανάγκασε τον ηγεμόνα της Λιθουανίας να τον αναγνωρίσει βασιλιά «πασών των Ρωσιών» και απώθησε τους Τατάρους έξω από τη βόρεια Ρωσία και πέρα από τα Ουράλια.

Ο πρώτος τσάρος που επιχειρήσε τον εξευρωπαϊσμό της Ρωσίας ήταν ο Πέτρος ο Μέγας (1682-1725), ο οποίος υπήρξε ίσως ο ισχυρότερος και σοφότερος μονάρχης που κατείχε ποτέ τον ρωσικό θρόνο. Περιφρονώντας ριψοκινδύνα τα πατροπαράδοτα έθιμα, ο Πέτρος προσπάθησε να εξαναγκάσει τους υπηκόους του να αλλάξουν τρόπο ζωής. Απαγόρευσε την ανατολίτικη απομόνωση των γυναικών και διέταξε και τα δύο φύλα να υιοθετήσουν ευρωπαϊκούς τρόπους ενδυμασίας. Κατέστησε υποχρεωτική τη χρήση του καπνού από τους αυλικούς του. Κάλεσε τους μεγάλους αριστοκράτες μπροστά του και ψαλίδισε τις πελώριες γενειάδες τους με τα ίδια του τα γέρια. Προκειμένου να εξασφαλίσει τη δική του απόλυτη εξουσία, κατάργησε κάθε ίχνος τοπικής αυτοδιοίκησης και καθιέρωσε ένα σύστημα εθνικής αστυνομίας. Για τον ίδιο λόγο, εκμηδένισε την ισχύ του πατριάρχη της ορθόδοξης εκκλησίας και έθεσε όλες τις θρησκευτικές υποθέσεις στη δικαιοδοσία μιας ιερής συνόδου που βρισκόταν κάτω από τον απόλυτο έλεγχό του. Το ενδιαφέρον του για τη δυτική τεχνολογία ήταν μεγάλο και ταξίδεψε στην Ολλανδία και την Αγγλία για να μελετήσει τα εκεί ναυπηγεία και τις βιομηχανίες. Μιμήθηκε τη μερκαντιλιστική πολιτική των δυτικών εθνών, βελτιώνοντας τη γεωργία και ενθαρρύνοντας τη βιοτεχνία και το εμπόριο. Προκειμένου να αποκτήσει «παράθυρα στη Δύση», κατέκτησε εδάφη κατά μήκος της ακτής της Βαλτικής και μετέφερε την πρωτεύουσα της χώρας από τη Μόσχα στην Πετρούπολη, στις εκβολές του ποταμού Νέβα. Όλα αυτά, ωστόσο επισκιάστηκαν από τους υπέρμετρους πολέμους που διεξήγαγε και την εγκληματική σκληρότητά του. Έστειλε χιλιάδες στο θάνατο για υποτιθέμενες συνωμοσίες εναντίον του· δολοφόνησε τον ίδιο το γιο του και διάδοχο του θρόνου επειδή καυχήθηκε ότι, όταν θα γινόταν τσάρος, θα επανέφερε τη Ρωσία στο δρόμο των προγόνων της. Για να συγκεντρώσει χρήματα που του χρειάζονταν για τους πολυδάπανους πολέμους του, υποτίμησε το νόμισμα, πούλησε σημαντικά προνόμια σε ξένους, επέβαλε κρατικά μονοπώλια στην παραγωγή προϊόντων όπως το αλάτι, το λάδι και το χαβιάρι (και στα φέρετρα) και φορολόγησε τα πάντα

Πέτρος ο Μέγας

Μέγας Πέτρος

Το Χειμερινό
Ανάκτορο

Τα αποτελέσματα της
βασιλείας του Πέτρου

σχεδόν, από τα λουτρά μέχρι τις κυψέλες.

Ο ρόλος του Μεγάλου Πέτρου δεν είναι εύκολο να αποτιμηθεί. Οποσδήποτε δεν μετέτρεψε από μόνος του τη Ρωσία σε δυτικό κράτος. Οι δυτικές επιρροές διαπότιζαν σιγά σιγά τη χώρα επί πολλά χρόνια, ως συνέπεια των εμπορικών επαφών με τη Δύση. Ο Πέτρος ωστόσο επιτάχυνε το φαινόμενο αυτό και του έδωσε ριζοσπαστικότερο προσανατολισμό. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Πέτρος πραγματικά αποσκοπούσε να αναμορφώσει το έθνος και να του δώσει τουλάχιστον μια επίφαση καλλιέργειας. Απλοποίησε το παλιό αλφάβητο και ίδρυσε την πρώτη εφημερίδα που τυπωνόταν στη Ρωσία. Διέταξε την έκδοση ενός βιβλίου, οδηγού καλών τρόπων, που δίδασκε στους υπηκόους του να μη φτύνουν στο πάτωμα, να μην ξύνονται και να μη ροκανίζουν κόκαλα στο τραπέζι. Ενθάρρυνε τις εξαγωγές, δημιούργησε στόλο στη Βαλτική και ενίσχυσε νέες βιομηχανίες, όπως την υφαντουργία, καθώς και τα ορυχεία. Αν και μετά το θάνατο του Πέτρου αναπτύχθηκε αντίδραση εναντίον πολλών καινοτομιών του, μερικές απ' αυτές επέζησαν τουλάχιστο δύο αιώνες. Η εκκλησία, για παράδειγμα, συνέχισε να είναι ελεγχόμενη, μέσω ενός προκαθήμενου της ιερής συνόδου που διοριζόταν από τον ίδιο τον τσάρο. Η δουλοπαροικία συνέχισε να υπάρχει στη μορφή που επιβλήθηκε ή επετράπηκε από τον Πέτρο: Οι δουλοπάροικοι δεν ήταν

πια δεμένοι αγοραστών εργοστάσια δημιουργήθη ύφεσης ως απολυταρχία αστυνομία, εκκλησία, μονάρχη.

Επόμεν Αικατερίνη γάμο της Αικατερίνη νοσοκομεία απελευθερο κερδίσει με πέντε το π θεατρικά έρ Σχόλια πάνω μια ιστορία υπήρξε πει κωδικοποίη βασιανιστηρ κηση. Οποι βελτίωση τι ύστερα απέ και ιερεις ι τήθηκαν, κ και την κοι και καταπιε βασιανιστηκ μελλοντικέ εξουσίες ε είχαν το δι τους.

Η κύρ ότι συνέχι της Ρωσίας ανάδειξη τ Πέτρυχε να ανατολική Μαύρη Θέ

για δεμένοι με τη γη· μπορούσαν να πουληθούν ή να αγοραστούν οποτεδήποτε, ακόμα και για να δουλέψουν σε εργοστάσια ή ορυχεία. Τέλος, ο απολυταρχισμός που δημιουργήθηκε από τον Πέτρο δεν έδειξε παρά ελάχιστα σημεία ύφεσης ως τις αρχές του 20ου αιώνα. Ήταν ένας απολυταρχισμός βασισμένος στη βία, σε μια πανίσχυρη μυστική αστυνομία, μια εκτεταμένη γραφειοκρατία και μια υποταγμένη εκκλησία, που ήταν όργανα για την επιβολή της θέλησης του μονάρχη.

Μεγάλη Αικατερίνη

Επόμενη στη σειρά των απόλυτων μοναρχών ήταν η Μεγάλη Αικατερίνη (1762-1796), Γερμανίδα πριγκίπισσα πριν από το γάμο της και μια από τους «φωτισμένους δεσπότες». Η Αικατερίνη αλληλογραφούσε με Γάλλους φιλοσόφους, ίδρυσε νοσοκομεία και ορφανοτροφεία, και εξέφραζε την ευχή να απελευθερωθούν οι δουλοπάροχοι κάποτε. Με τη φιλοδοξία να κερδίσει μια θέση στην ιστορία της διάνοησης, ξυπνούσε στις πέντε το πρωί για να ασχοληθεί με τη λογοτεχνία. Έγραφε θεατρικά έργα, δημοσίευσε μια επιτομή του έργου του Μπλάκστον *Σχόλια πάνω στο δίκαιο της Αγγλίας* και ακόμα άρχισε να γράφει μια ιστορία της Ρωσίας. Το μεταρρυθμιστικό της έργο, όμως, υπήρξε περιορισμένο. Έκανε βήματα στην κατεύθυνση της κωδικοποίησης των ρωσικών νόμων, περιόρισε τη χρήση των βασανιστηρίων, αναμόρφωσε και παγίωσε την τοπική αυτοδιοίκηση. Οποιαδήποτε σχέδια μπορεί να είχε, ωστόσο, για τη βελτίωση της τύχης των δουλοπαροίκων, ματαιώθηκαν απότομα ύστερα από μια βίαιη εξέγερσή τους το 1773-74. Γαιοκτήμονες και ιερείς δολοφονήθηκαν και οι κυρίαρχες τάξεις τρομοκρατήθηκαν, καθώς η εξέγερση επεκτάθηκε πέρα από τα Ουράλια και την κοιλάδα του Βόλγα. Η Αικατερίνη απάντησε με σκληρά και καταπιεστικά μέτρα. Ο αιχμάλωτος αρχηγός των αγροτών βασανίστηκε και διαμελίστηκε. Για να αποφευχθούν ανάλογες μελλοντικές εξεγέρσεις οι αριστοκράτες απέκτησαν αυξημένες εξουσίες επάνω στους δουλοπαροίκους τους και ουσιαστικά, είχαν το δικαίωμα να τους μεταχειρίζονται σαν να ήταν δούλοι τους.

Η κύρια προσφορά της Αικατερίνης βρίσκεται στο γεγονός ότι συνέχισε το έργο του Μεγάλου Πέτρου, την επαφή δηλαδή της Ρωσίας με τις δυτικές ιδέες, καθώς και την πορεία προς την ανάδειξη της Ρωσίας σε μεγάλη δύναμη του ευρωπαϊκού χώρου. Πέτυχε να επεκτείνει τα σύνορα της χώρας της, όχι μόνο στην ανατολική Πολωνία, αλλά και σε περιοχές που βρεχόνται από τη Μαύρη Θάλασσα.

Η Μεγάλη
Αικατερίνη

5. ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΩΝ ΝΕΟΤΕΡΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Ανάμεσα στο 1500 και το 1789, τα χρόνια της ειρήνης στην Ευρώπη ήταν λιγότερα από τα χρόνια του πολέμου. Οι αρχικές συγκρούσεις είχαν σε μεγάλο βαθμό θρησκευτικό χαρακτήρα και έχουμε ήδη ασχοληθεί μ' αυτές. Η πλειοψηφία των πολέμων μετά το 1600, είχαν χαρακτηριστικά αγώνων κυριαρχίας μεταξύ των ισχυρών μοναρχών των κυριότερων χωρών. Οι θρησκευτικές διαφορές αποτέλεσαν επίσης κίνητρο για μερικούς απ' αυτούς, καθώς και η απληστία των εμπορικών τάξεων. Γενικά, ο εθνικισμός υπήρξε λιγότερο σημαντικό κίνητρο από όσο στους πολέμους του 19ου και του 20ου αιώνα. Λαοί και χώρες δεν αποτελούσαν παρά ισάριθμα πιόνια που κινούνταν πέρα δώθε στο παιχνίδι του μεγαλείου της τάδε ή της δεινά δυναστείας.

*βαθύτερα αίτια
της σύγκρουσης*

Οι κυριότεροι πόλεμοι του 17ου αιώνα περιστράφηκαν γύρω από τον άξονα μιας titάνιας μονομαχίας μεταξύ Αψβούργων και Βουρβόνων. Οι ηγέτες της Αυστρίας, οι Αψβούργοι, είχαν επεκτείνει βαθμιαία την κυριαρχία τους στην Ουγγαρία και στη Βοημία. Επιπλέον, η κεφαλή της οικογένειας καρπωνόταν ό,τι είχε εναπομείνει από την ιδιότητα του αυτοκράτορα. Από την εποχή του Καρόλου Ε' (1519-1556) κλάδοι των Αψβούργων βασιλεύαν στην Ισπανία, τις Κάτω Χώρες, τη Φρανς Κοντέ, το Μιλάνο και το Βασίλειο των Δύο Σικελιών. Για πολλά χρόνια, η επέκταση αυτή της εξουσίας των Αψβούργων υπήρξε πηγή βαθιάς ανησυχίας για τους βασιλείς της Γαλλίας. Θεωρούσαν τη χώρα τους περικυκλωμένη και ανυπομονούσαν να σπάσουν την περικύκλωση. Εντάσεις όμως συσσωρεύονταν και σε άλλα μέρη της Ευρώπης. Οι πρίγκιπες της Γερμανίας έβλεπαν με ανησυχία την αυξανόμενη ισχύ του αυτοκράτορα και αναζητούσαν ευκαιρίες να τον περιορίσουν κατά τρόπο που θα αύξανε το δικό τους ανάστημα. Οι βασιλείς της Δανίας και της Σουηδίας καλλιεργούσαν επίσης επεκτατικές φιλοδοξίες, που δύσκολα θα μπορούσαν να μην πραγματοποιηθούν σε βάρος της αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Τέλος, ο σπόρος της θρησκευτικής σύγκρουσης που είχε σπείρει η Μεταρρύθμιση ήταν έτοιμος να δώσει καρπούς. Το 1608-1609, σχηματίστηκαν δύο αντίπαλες συμμαχίες, βασισμένες σε αρχές θρησκευτικού ανταγωνισμού. Η ύπαρξη αυτών των αμοιβαία εχθρικών συνασπισμών επέτεινε την ένταση στην κεντρική Ευρώπη και συνέβαλε στην εκδήλωση της τελικής έκρηξης. Η σύγκρουση που ακολούθησε, γνωστή ως Τριακονταετής Πόλεμος (1618-1648) ήταν μια από τις πιο τραγικές στην ιστορία.

Η άμεση αιτία του Τριακονταετούς Πολέμου ήταν μια

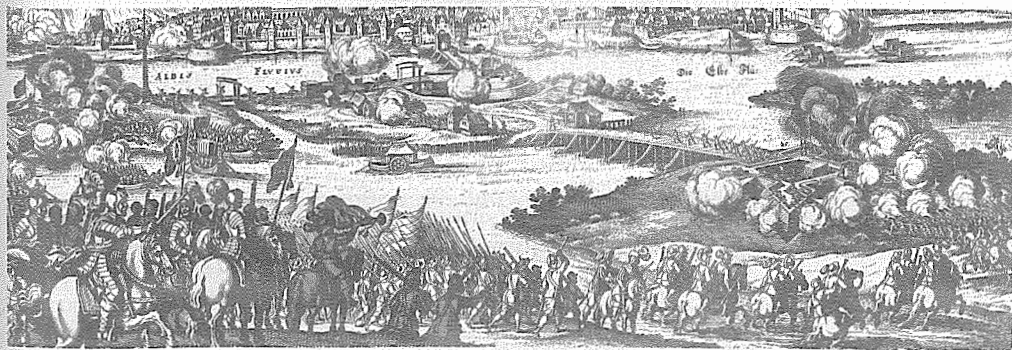
απόπειρα
του στ
Βοημία
διατηρή
χίρεψε
έναν σ
Στυρία
εκλέξε
ανέχτη
τικές
αποτέλ
Πράγα
ανεξάρ
εκλέκτ
Φρειδε
Αψβού
μέτρα
κτήματ
προτε
Γερμα
Δανίας
πόλεμ
πρόσθ
Το 163
προς τ
Γουστ
το μεγ
θρησκ
του οί
Αψβο

Πολιο

απόπειρα του αυτοκράτορα Μαθία, να εμπεδώσει την εξουσία του στη Βοημία. Αν και οι Αψβούργοι ήταν κυρίαρχοι της Βοημίας έναν αιώνα, οι Τσέχοι κάτοικοι της χώρας είχαν διατηρήσει τον δικό τους βασιλιά. Όταν ο βοημικός θρόνος χήρεψε το 1618, ο Μαθίας συνωμότησε για να τον καταλάβει ένας από τους συγγενείς του, ο Δούκας Φερδινάνδος της Στυρίας. Ασκώντας πίεση, ανάγκασε τη βοημική Δίαιτα να εκλέξει βασιλιά τον Φερδινάνδο. Οι Τσέχοι ηγέτες δεν το ανέχτηκαν, επειδή τόσο οι εθνικιστικές όσο και οι προτεσταντικές παραδόσεις ήταν ισχυρές σ' εκείνη τη χώρα. Το αποτέλεσμα ήταν η κατάληψη της έδρας του αυτοκράτορα στην Πράγα από Τσέχους ευγενείς και η ανακήρυξη της Βοημίας σε ανεξάρτητο κράτος με βασιλιά τον καλβινιστή πρίγκιπα εκλέκτορα Παλατίνο, που ανέβηκε στο θρόνο με το όνομα Φρειδερίκος. Ο πόλεμος άρχισε πια στα σύνορα. Η επιτυχία των Αψβούργων στην καταστολή της βοημικής εξέγερσης και τα μέτρα εναντίον του Φρειδερίκου (οι Αυστριακοί δήμευσαν τα κτήματά του στην κοιλάδα του Ρήνου), ξεσήκωσαν τους προτεστάντες ηγέτες της βόρειας Ευρώπης. Όχι μόνο οι Γερμανοί πρίγκιπες, αλλά και ο βασιλιάς Χριστιανός Δ' της Δανίας και ο Γουσταύος Αδόλφος της Σουηδίας μπήκαν στον πόλεμο για να περιορίσουν την αυστριακή επιθετικότητα με τον πρόσθετο σκοπό φυσικά να επεκτείνουν τη δική τους κυριαρχία. Το 1630, οι Γάλλοι επενέβησαν με παροχές όπλων και χρημάτων προς τους προτεστάντες συμμάχους και, μετά το 1632, όταν ο Γουσταύος Αδόλφος σκοτώθηκε στον πόλεμο, η Γαλλία σήκωσε το μεγαλύτερο βάρος του πολέμου. Ο πόλεμος δεν ήταν πια μια θρησκευτική σύγκρουση αλλά, ουσιαστικά, μια μονομαχία μεταξύ του οίκου των Βουρβόνων από το ένα μέρος και του οίκου των Αψβούργων από το άλλο, για την κυριαρχία στην ευρωπαϊκή

Ο Τριακονταετής Πόλεμος

Πολιορκία του Μαγδεμβούργου

ήπειρο. Οι άμεσοι στόχοι του καρδινάλιου Ρισελιέ, που διαχειριζόταν τις γαλλικές υποθέσεις για λογαριασμό του Λουδοβίκου ΙΓ', ήταν να αποσπάσει τμήματα της Γερμανίας από την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και να εξασθενήσει τον έλεγχο των Ισπανών Αψβούργων στις Κάτω Χώρες. Για ένα διάστημα, οι γαλλικές στρατιές δέχτηκαν σοβαρά πλήγματα, αλλά το οργανωτικό δαιμόνιο του Ρισελιέ και του καρδινάλιου Μαζαρέν (Mazarin) που τον διαδέχτηκε το 1648, οδήγησε τελικά τη Γαλλία και τους συμμάχους της στη νίκη. Η ειρήνη αποκαταστάθηκε στην ξέφρενη Ευρώπη με την ειρήνη της Βεσφαλίας το 1648.

Τα περισσότερα από τα αποτελέσματα του Τριακονταετούς Πολέμου ήταν αθεράπευτα δεινά. Με την ειρήνη της Βεσφαλίας, η Γαλλία εξασφάλισε την κατοχή των πρώην γερμανικών περιοχών της Αλσατίας και της Λωρραίνης. Η Σουηδία επίσης απέσπασε γερμανικά εδάφη ενώ αναγνωρίστηκε η ανεξαρτησία της Ολλανδίας και της Ελβετίας. Από την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία δεν έμεινε παρά το φάντασμά της, δεδομένου ότι κάθε ένας από τους Γερμανούς πρίγκιπες αναγνωρίστηκε πια ως κυρίαρχος ηγεμόνας με δικαίωμα να κηρύσσει πόλεμο και να συνάπτει ειρήνη και να κυβερνά το κράτος του όπως ήθελε. Οι περισσότερες από τις παραπάνω αλλαγές απλώς έβαζαν τα θεμέλια σκληρών μελλοντικών διεθνών συγκρούσεων. Επιπλέον, ο πόλεμος προκάλεσε τρομερές καταστροφές στην κεντρική Ευρώπη. Λίγες ίσως στρατιωτικές συγκρούσεις από την αυγή της ιστορίας προκάλεσαν τόσα δεινά στον άμαχο πληθυσμό. Υπολογίζεται ότι, ένα ολόκληρο τρίτο του πληθυσμού της Γερμανίας και της Βοημίας χάθηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου από την πείνα, τις επιδημίες και τις ληστρικές επιθέσεις κτηνωδών στρατιωτών. Οι στρατοί και των δύο πλευρών λεηλατούσαν, βασάνιζαν, έκαιγαν και σκότωναν σε τέτοια κλίμακα ώστε να καταφέρουν να μετατρέψουν ολόκληρες περιοχές σε αληθινές ερήμους. Στη Σαξονία, το ένα τρίτο της γης έπαψε να είναι καλλιεργήσιμο και κοπάδια λύκων γυρνούσαν μέσα σε περιοχές στις οποίες κάποτε υπήρχαν χωριά γεμάτα ζωή. Μέσα σε τέτοια αθλιότητα, κάθε είδους πνευματική δραστηριότητα ήταν αναπόφευκτο να παρακμάσει, με αποτέλεσμα να καθυστερήσει η εξέλιξη του πολιτισμού στη Γερμανία έναν αιώνα. Παρ' όλα αυτά, η διευθέτηση του 1648 έθεσε για πάντα τέρμα στους θρησκευτικούς πολέμους της Ευρώπης και εγκαινίασε μισό αιώνα σχετικής ειρήνης.

Το 1700, ο Γάλλος βασιλιάς είδε κάτι που του φάνηκε ως

Αποτελέσματα του
Τριακονταετούς
Πολέμου

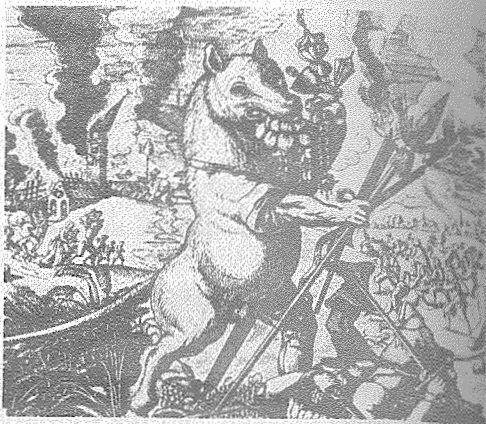
...ούρια ευκ
...νη τη χρον
...εις παιδιά
...ροδοτήσε τ
...στρατικοί κατ
...μαχία με τ
...έμος για τ
...ν ο Λουδοβ
...νού του, ι
...αξέ Βουρβ
...πρεχτης (17
...ισπανικό ε
...επρόκειτο
...ρινού Καν
...νη της Αγ
...γγλική
...αίλιο των
...τρατικούς Α
...θα ήταν δι
...τη διαδο
...σσότερα κ
...οχές, ήταν
...κληθούν «π
...ατούς, αλλι
...πεία υπήρ
...αίωνα, π
...ους οι μάζ
...κρούσεις με
...νία ήταν ο
...μικοί ανταγ
...υριοί στόχο
...σεις των μ
...ς μεγάλους
...ρξαν σημα
...ες έφτασε
...εξαιρέση
...εία, ενώ τ
...ανική σκη
...ε να είν
...όσμια κυ
...βάστηκε
...χισαν να
...τροπή του
...πρεψε στις

*Ο πόλεμος
για τη διαδοχή
στην Ισπανία*

*Η σημασία
του πολέμου
για τη διαδοχή
στην Ισπανία*

...ουρία ευκαιρία για να επεκτείνει την ισχύ των Βουρβώνων.
...τη χρονιά, ο Κάρολος Β΄, βασιλιάς της Ισπανίας, πέθανε
...παιδιά ή αδελφούς για να τον διαδεχτούν και
...ορόδοτση το θρόνο του στον εγγονό του Λουδοβίκο ΙΔ΄. Οι
...στρατιακοί κατάγγειλαν αυτή τη ρύθμιση και σχημάτισαν νέα
...μαχία με την Αγγλία, την Ολλανδία και το Βραδεμβούργο. Ο
...πολεμος για τη διαδοχή στην Ισπανία, που ξέσπασε το 1702,
...ο Λουδοβίκος επιχείρησε να επιβάλει τα δικαιώματα του
...εγγονού του, ήταν το τελευταίο σημαντικό στάδιο του αγώνα
...αξού Βουρβώνων και Αψβούργων. Με την ειρήνη της
...πρέχτης (1713-1714) ο εγγονός του Λουδοβίκου ανέβηκε
...ισπανικό θρόνο, αλλά με τον όρο ότι η Γαλλία και η Ισπανία
...επρόκειτο να ενωθούν ποτέ. Η Νέα Σκωτία και η Νέα Γη του
...μερινού Καναδά πέρασαν από την κυριαρχία της Γαλλίας σε
...την Αγγλία και το Γιβραλτάρ πέρασε από την ισπανική
...αγγλική επίσης κατοχή. Οι βελγικές Κάτω Χώρες, το
...αίλειο των Δύο Σικελιών και το Μιλάνο, δόθηκαν στους
...στρατιακούς Αψβούργους.

Θα ήταν δύσκολο να μεγαλοποιηθεί η σημασία του πολέμου
...τη διαδοχή στην Ισπανία. Εφόσον περιλάμβανε τα
...ρισσότερα κράτη της Ευρώπης καθώς και υπερπόντιες
...ροχές, ήταν ο πρώτος από τους πολέμους που μπορούν να
...κληθούν «παγκόσμιοι». Δεν διεξήχθη, ωστόσο, από μαζικούς
...ρατούς, αλλά κυρίως από επαγγελματίες στρατιώτες. Κατά
...πειρία υπήρξε το πρότυπο των περισσότερων πολέμων του
...αιώνα, που ήταν πόλεμοι μεταξύ βασιλέων και στους
...ους οι μάζες των λαών μόνο έμμεσα συμμετείχαν. Από τις
...κρούσεις μεγάλης κλίμακας, ο πόλεμος για τη διαδοχή στην
...ανία ήταν ο πρώτος όπου η θρησκεία δεν έπαιζε ρόλο. Οι
...οικονομικοί ανταγωνισμοί για το εμπόριο και τη θαλάσσια ισχύ ήταν
...κύριοι στόχοι των εμπολέμων. Ο πόλεμος έβαλε τέρμα στις
...ώσεις των μικρότερων κρατών να υπολογίζονται εξίσου με
...μεγάλους τους γείτονες. Το Βραδεμβούργο και η Σαβοΐα
...πραν σημαντικές εξαιρέσεις. Η πρώτη από τις δύο αυτές
...ρες έφτασε να ονομάζεται Πρωσία και η δεύτερη Σαρδηνία.
...εξαιρεση τη Σαρδηνία, τα ιταλικά κράτη έπεσαν στην
...ανεια, ενώ η Πρωσία άρχισε να παίζει σημαντικό ρόλο στη
...ομανική σκηνή. Η Ολλανδία δέχτηκε τέτοιο πλήγμα που
...επε να είναι κύριος παράγοντας στον αγώνα για την
...κόσμια κυριαρχία. Με Βουρβόνο βασιλιά, η Ισπανία
...βιάστηκε σε υποτελή της Γαλλίας. Οι Ισπανοί Βουρβόνοι
...έχισαν να βασιλεύουν, με μικρά διαλείμματα, μέχρι την
...τροπή του Αλφόνσου ΙΓ΄ το 1931, αλλά η δυναστεία τους
...στρεψε στο θρόνο το 1975.

Καταδυνάστευση των Γερμανών χωρικών από τα στρατεύματα (αριστερά) και το τέρας του πολέμου (δεξιά)

Ο πόλεμος για τη διαδοχή στην Ισπανία άφησε τη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία ως τις κυριότερες δυνάμεις της Ευρώπης. Από τις δυο τους, η δεύτερη υπήρξε η κατεξοχή νικήτρια: όχι μόνο απέκτησε πολύτιμες αποικίες, αλλά και μπόρεσε να εισχωρήσει μέσα στην ισπανική εμπορική αυτοκρατορία. Με μια συμφωνία γνωστή ως «Ασιέντο», η Βρετανία απέκτησε το προνόμιο να εισάγει στην ισπανική Αμερική Αφρικανούς σκλάβους. Αυτό το προνόμιο άνοιξε το δρόμο για το λαθρεμπόριο κάθε είδους στις ισπανικές αποικίες και συνέβαλε ώστε να καταστεί η Μεγάλη Βρετανία το πλουσιότερο έθνος στον κόσμο.

Ο σημαντικότερος από τους πολέμους ανάμεσα στον πόλεμο για τη διαδοχή στην Ισπανία και τη Γαλλική Επανάσταση, υπήρξε ο Επταετής Πόλεμος. Τα αίτια αυτής της σύγκρουσης ήταν απλώς η κλιμάκωση ενός ανταγωνισμού που συνεχιζόταν για ένα σχεδόν αιώνα. Οι εχθροπραξίες άρχισαν σε αρκετά κατάλληλο τόπο, στην Αμερική, ως αποτέλεσμα διαμάχης για την κυριαρχία στην κοιλάδα του Οχάιο. Σύντομα, ο πόλεμος έθεσε ζήτημα γαλλικής ή αγγλικής κυριαρχίας στη βόρεια Αμερική. Τελικά, όλες σχεδόν οι μεγάλες χώρες της Ευρώπης πήραν το μέρος της μιας ή της άλλης πλευράς. Ο Λουδοβίκος ΙΕ΄ της Γαλλίας επιστράτευσε τη βοήθεια του συγγενή του, του Βουρβόνου βασιλιά της Ισπανίας. Μια σύγκρουση μεταξύ του Φρειδεरिकου του Μεγάλου της Πρωσίας και της Μαρίας Θηρεσίας της Αυστρίας για την προσάρτηση της Σιλεσίας γρήγορα συγχωνεύθηκε στην ευρύτερη σύγκρουση. Ο Επταετής Πόλεμος έφτασε έτσι τις διαστάσεις μιας νέας παγκόσμιας σύρραξης, με τη Γαλλία, την Ισπανία, την Αυστρία και τη Ρωσία

Ο Επταετής Πόλεμος
(1756-1763)

εναντίο
ευρωπαϊκό
γαλλικό
επικρατ

Το
σημαντι
Φρειδε
Αυστρι
κάθε α
αύξησε
ανυψώ
μιας δ
των απ
κάποτε
έχασαν
ανοιχτέ
ακόμα
Γουιάνι
Γάλλοι
τους /
ανταμ
επέτρε
Ινδία, c
διατήρ
της Γc
σχεδόν
ευρωπαϊ
αποτεί
βασιλέ
εδάφo
βασιλε
μεταφ
αποτε
θάλασ
εμπορ
ντας
υποθέ
της c
αφθoν
προβέ

εναντίον της Μεγάλης Βρετανίας και της Πρωσίας στο ευρωπαϊκό θέατρο επιχειρήσεων, ενώ οι αγγλικές και οι γαλλικές αποικιακές δυνάμεις πολεμούσαν μεταξύ τους για να επικρατήσουν όχι μόνο στην Αμερική αλλά και στην Ινδία.

Το αποτέλεσμα του Επταετούς Πολέμου υπήρξε εξαιρετικά σημαντικό για την κατοπινή ιστορία της Ευρώπης: Ο Φρειδερίκος ο Μέγας κατάφερε αποφασιστικό πλήγμα στους Αυστριακούς και ανάγκασε τη Μαρία Θηρεσία να εγκαταλείψει κάθε αξίωσή της στη Σιλεσία. Η απόκτηση αυτής της περιοχής αύξησε την έκταση της Πρωσίας κατά ένα τρίτο και παραπάνω, ανυψώνοντας έτσι το βασίλειο των Hohenzollern στο επίπεδο μιας δύναμης πρώτου μεγέθους. Στον αγώνα για την κυριαρχία των αποικιών, οι Βρετανοί αναδείχτηκαν θριαμβευτές: από την κάποτε μεγαλειώδη αυτοκρατορία τους στην Αμερική, οι Γάλλοι έχασαν τα πάντα εκτός από δυο μικροσκοπικά νησάκια στα ανοιχτά των ακτών της Νέας Γης, τη Γουαδελούπη και λίγες ακόμα κτήσεις στις Δυτικές Ινδίες, καθώς και ένα τμήμα της Γουιάνας στη Νότια Αμερική. Όλες οι περιοχές που έχασαν οι Γάλλοι αποκτήθηκαν από τη Μεγάλη Βρετανία, με την εξαίρεση τους Λουιζιάνας, που η Γαλλία παραχώρησε στην Ισπανία ως ανταμοιβή για τη συμμετοχή της στον πόλεμο. Οι Βρετανοί επέτρεψαν τη διατήρηση γαλλικών εμπορικών αποστολών στην Ινδία, αλλά απαγόρευσαν την οικοδόμηση γαλλικών οχυρών ή τη διατήρηση στρατευμάτων στη χώρα εκείνη. Το θησαυροφυλάκιο της Γαλλίας είχε πια αδειάσει εντελώς, το εμπόριό της είχε σχεδόν καταστραφεί, ενώ οι πιθανότητες κυριαρχίας της στην ευρωπαϊκή ήπειρο είχαν σοβαρά κλονιστεί. Οι συμφορές αυτές, αποτέλεσμα της κάθε άλλο παρά σωστής πολιτικής των Γάλλων βασιλέων, είχαν μεγάλη σχέση με την προετοιμασία του εδάφους για την επανάσταση του 1789. Αντίθετα, η Βρετανία βασιλεύει στον αφρό των κυμάτων, τόσο κυριολεκτικά όσο και μεταφορικά, γιατί ο θρίαμβός της στον Επταετή Πόλεμο αποτέλεσε ορόσημο στον αγώνα της για κυριαρχία στις θάλασσες. Ο πλούτος που της προσέφερε η επέκταση του εμπορίου της, πλούτισε τους Βρετανούς εμπόρους, αυξάνοντας έτσι το κύρος τους στις πολιτικές και τις κοινωνικές υποθέσεις. Το σημαντικότερο ωστόσο απ' όλα ήταν ίσως η νίκη της στον αγώνα για τις αποικίες, που έδωσε στην Αγγλία αφθονία πρώτων υλών που της επέτρεψαν να πάρει το προβάδισμα στη Βιομηχανική Επανάσταση.

*Αποτελέσματα του
Επταετούς Πολέμου*

6. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΠΟΛΥΤΑΡΧΙΣΜΟΥ

Η αυταρχική συμπεριφορά των ηγετών του 16ου, 17ου και 18ου αιώνα είχε καθαγιαστεί από μια ανάλογη πολιτική θεωρία. Μερικοί από τους Στούαρτ και τους Βουρβώνους, για παράδειγμα, αντλούσαν τη δικαίωση της πολιτικής τους από φιλοσόφους που εξέφραζαν τις ιδέες που επικρατούσαν στην εποχή τους σε συστηματικές πραγματείες.

Ένας από τους πρώτους φιλοσόφους που είχε ενθαρρύνει τις απολυταρχικές φιλοδοξίες μοναρχών ήταν ο Γάλλος Μποντέν (Jean Bodin, 1530-1596). Συμφωνούσε με τους μεσαιωνικούς φιλοσόφους ότι οι ηγεμόνες δεσμεύονται από τον θείο νόμο και αναγνώριζε ότι ο αρχηγός ενός κράτους έχει ηθική υποχρέωση να σέβεται τις συνθήκες που έχει υπογράψει. Ο Μποντέν ωστόσο δεν θεωρούσε χρήσιμο το κοινοβούλιο από καμία άποψη. Αρνούνταν με έμφαση το δικαίωμα κάθε νομοθετικού σώματος να επιβάλλει οποιοσδήποτε περιορισμούς στη βασιλική εξουσία. Αν και παραδεχόταν ότι οι ηγεμόνες που παραβίαζαν τον θείο ή τον φυσικό νόμο ήταν τύραννοι, αρνούσαν να δεχτεί ότι οι υπήκοοί του είχαν δικαίωμα εξέγερσης εναντίον τους. Η εξουσία του ηγεμόνα προερχόταν από το Θεό και η υπέρτατη υποχρέωση του λαού ήταν η παθητική υποταγή. Η επανάσταση έπρεπε να αποφεύγεται με κάθε θυσία, επειδή καταστρέφει την ισορροπία εκείνη που αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση κάθε προόδου. Η κύρια συμβολή του Μποντέν, αν μπορεί να ονομαστεί έτσι, ήταν η διατύπωση του δόγματος της κυριαρχίας, που καθόρισε ως «ανώτατη εξουσία επάνω σε πολίτες και υπηκόους, που δεν δεσμεύεται από νόμους». Με αυτό εννοούσε ότι ο ηγεμόνας, που είναι ο μόνος κυρίαρχος του κράτους, δεν δεσμεύεται από ανθρώπινους νόμους. Δεν υπάρχει κανένας απολύτως νομικός περιορισμός στην εξουσία του εκτός από την υποταγή στον φυσικό ή ηθικό νόμο που έχει προέλθει από το Θεό.

Ο πιο αξιοσημείωτος από όλους τους αποστόλους της απολυταρχίας ήταν ο Χαμπς (Thomas Hobbes, 1588-1679), ο οποίος έγραψε στη διάρκεια του αγγλικού εμφύλιου πολέμου καθώς και μετά το τέλος του. Θορυβημένος από την τροπή των γεγονότων στην Αγγλία, ο Χαμπς ανυπομονούσε για την αναβίωση της μοναρχίας. Ωστόσο, ο υλισμός του και το δόγμα του σχετικά με την κοσμική προέλευση της μοναρχίας δεν τον έκανε καθόλου αγαπητό στους Στούαρτ. Για τίτλο του κυριότερου έργου του, ο Χαμπς διάλεξε το όνομα *Λεβιάθαν* για

Μποντέν

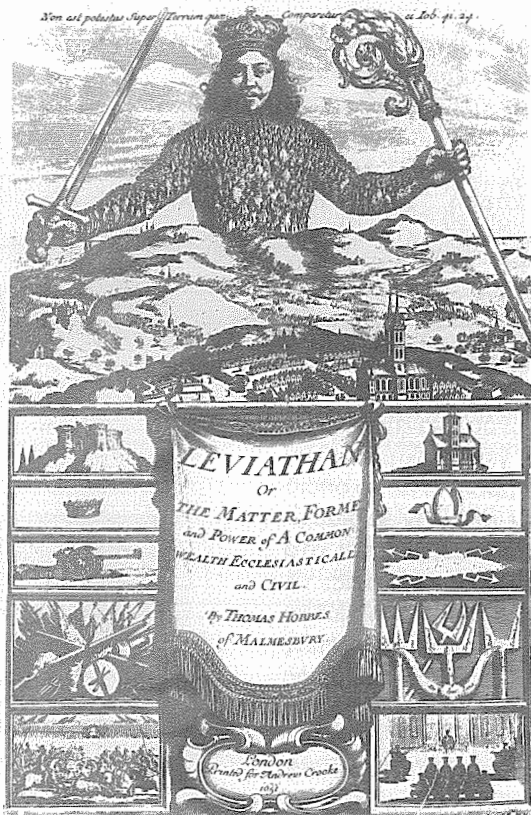
Θωμάς Χαμπς

να υποδ
παντοδ
τέρας τ
ατόμων
στα εντ
του Χα
προέλε
άνθρωπ
περιορι
ιδιοτελι
άνθρωπ
κατάστι
είναι λί
μοναχι
να γλυτ
οι άνθρ
την πολ
όλα το
ηγεμόν
συμβόλ
άνθρωπ
αγαθό
δεν αν
εξουσί
θιδρύθ
δικαίω
Στη βι
θρησκε
βασιλικ
αντλει
σ' αυ
Ο
μπορεί
ταρχισ
κράτος
πρόβλι
της ε
Πολέμ
κανόν
σχήμα
Πολέμ
πρωτο
σχέσε

να υποδηλώσει την αντίληψή του για το κράτος, αντίληψη ενός παντοδύναμου τέρατος (στο βιβλίο του Ιώβ, ο Λεβιάθαν είναι το τέρας που κυβερνούσε το πρωτογενές χάος). Όλες οι ενώσεις ατόμων στα πλαίσια ενός κράτους, δεν είναι παρά «σκουλήκια στα εντόσθια του Λεβιάθαν». Η ουσία της πολιτικής φιλοσοφίας του Χαμψ συνδέεται άμεσα με τη θεωρία του ως προς την προέλευση του κράτους. Υποστήριζε ότι, αρχικά, όλοι οι άνθρωποι ζούσαν σε μια φυσική κατάσταση, χωρίς τον περιορισμό κανενός νόμου εκτός από εκείνον του κτηνώδους ιδιοτελούς συμφέροντός τους. Η φυσική κατάσταση του ανθρώπου δεν ήταν παράδεισος αθωότητας και ευτυχίας, αλλά κατάσταση γενικής αθλιότητας. Κατά τον Χαμψ, «ο άνθρωπος είναι λύκος για τον συνάνθρωπό του». Η ζωή για το άτομο «ήταν μοναχική, φτωχή, άθλια, κτηνώδης και βραχεία». Προκειμένου να γλυτώσουν από αυτό τον αγώνα του καθενός εναντίον όλων, οι άνθρωποι τελικά ενώθηκαν μεταξύ τους για να σχηματίσουν την πολιτισμένη κοινωνία. Συνέταξαν ένα συμβόλαιο με το οποίο όλα τους τα δικαιώματα απαλλοτριώνονταν από τον κυρίαρχο ηγεμόνα τους. Έτσι ο ηγεμόνας, αν και δεν συμμετείχε στο συμβόλαιο, ήταν ο καρπωτής της απόλυτης εξουσίας. Οι άνθρωποι είχαν δώσει τα πάντα για το μοναδικό ευλογημένο αγαθό της ασφάλειας. Σε αντίθεση με τον Μποντέν, ο Χαμψ δεν αναγνώριζε κανένα φυσικό ή θείο νόμο ως περιορισμό της εξουσίας του ηγεμόνα. Η απολυταρχία, υποστήριζε, εγκαθιδρύθηκε από τον ίδιο το λαό και, κατά συνέπεια, δεν είχε δικαίωμα να παραπονείται αν ο ηγέτης του γινόταν τύραννος. Στη βάση της απλής επαγωγής, χωρίς καμιά αναφορά στη θρησκεία ή την ιστορία, ο Χαμψ έφτασε στο συμπέρασμα ότι ο βασιλιάς έχει το δικαίωμα να κυβερνά δεσποτικά όχι επειδή αντλεί το δικαίωμα από το Θεό, αλλά επειδή ο λαός έχει δώσει σ' αυτόν απόλυτη εξουσία.

Ο μεγάλος Ολλανδός Γκρότιους (Hugo Grotius, 1583-1645) μπορεί να θεωρηθεί ένας ακόμα εκφραστής του απολυταρχισμού αν και γι' αυτόν, το ζήτημα της εξουσίας σε ένα κράτος ήταν μάλλον περιθωριακό σε σχέση με το ευρύτερο πρόβλημα των σχέσεων μεταξύ κρατών. Ζώντας στην περίοδο της εξέγερσης των Κάτω Χωρών και του Τριακονταετούς Πολέμου, ο Γκρότιους είχε πειστεί για την αναγκαιότητα κανόνων που θα περιόριζαν τις διακρατικές σχέσεις σε ένα σχήμα λογικής και τάξης. Έγραψε το περίφημο έργο *Νόμος του Πολέμου και της Ειρήνης* για να αποδείξει ότι οι αρχές της πρωτογενούς δικαιοσύνης και ηθικής πρέπει να κυριαρχούν στις σχέσεις μεταξύ των εθνών. Είχε αντλήσει μερικές από αυτές τις

Ούγος Γκρότιους

Εξώφυλλο του Λεβιάθαν

αρχές από το ρωμαϊκό Δίκαιο των λαών και άλλες από το μεσαιωνικό φυσικό δίκαιο. Για τις εμπειριστατωμένες απόψεις του θεωρείται ένας από τους κυριότερους ιδρυτές του διεθνούς δικαίου. Η απέχθειά του προς τις ταραχές τον οδήγησε επίσης να συνηγορήσει υπέρ της απολυταρχικής διακυβέρνησης. Δεν καταλάβαινε πώς μπορούσε να επιτευχθεί η τήρηση της τάξης στο εσωτερικό μιας επικράτειας, αν ο ηγέτης της δεν διέθετε απεριόριστη εξουσία. Υποστήριξε ότι, αρχικά, οι άνθρωποι, είτε είχαν παραδοθεί με τη θέλησή τους σε κάποιον ηγέτη είτε είχαν υποχρεωθεί να υποκύψουν σ' αυτόν εξαιτίας της ανώτερης δύναμής του, μια και είχαν εγκαθιδρύσει ένα κράτος, όφειλαν να υποτάσσονται σ' αυτό αδιαμαρτύρητα για πάντα.

Οι θεωρίες που μόλις αναπτύχθηκαν, δεν εξέφραζαν απλώς μερικούς απομονωμένους φιλόσοφους, αλλά ήταν μάλλον οι γενικά αποδεκτές ιδέες μιας εποχής, κατά την οποία

η τάξη και την ελευθέρια τάξης, ιδιαίτερα προστασίας μερκαντιλικής με τις νέες «είμαι εγώ», ο αυθάδης μεγάλο βασιλιά των χωρών στην κατεμονάρχης αντιληφθεί ενισχύσει διαθέτει στους δεν ανθρώπων άλλης μορφής ευημερίας

7. Η ΣΗΜ

Η εποχή την άποψη μεγαλύτερες σχέσεις. Αδιαμορφώθηκε χιλιετίας κράτη, με δύσκολα με Βυζαντινή Αγγλία και οι σχέσεις αρχόντων κυβερνοῦν ιδιοκτησία δεν κατεί στα πρόσ ενίσχυση δικαστικῶν μεσαιωνικῶν μονάρχη 1 Μερμ

η τάξη και η ασφάλεια θεωρούνταν αξίες σημαντικότερες από την ελευθερία. Ανατανακλούσαν την επιθυμία της εμπορικής τάξης, ιδιαίτερα, για τον υπέρτατο βαθμό σταθερότητας και προστασίας των συμφερόντων των επιχειρήσεών τους. Ο μερκαντιλισμός και η πολιτική των μοναρχών ταίριαζαν απόλυτα με τις νέες θεωρίες του απολυταρχισμού. Η ρήση «Το κράτος είμαι εγώ», που αποδίδεται στον Λουδοβίκο ΙΔ', δεν ήταν απλώς ο αυθάδης κομπασμός ενός τυράννου, αλλά εξέφραζε σε μεγάλο βαθμό την επικρατούσα αντίληψη για τη διακυβέρνηση των χωρών της ηπειρωτικής Ευρώπης. Όσοι είχαν κάποια θέση στην κατεστημένη κοινωνία, πίστευαν πραγματικά ότι ο μονάρχης ήταν το κράτος. Τους ήταν σχεδόν αδύνατο να αντιληφθούν μια κυβέρνηση ικανή να προστατεύσει και να ενισχύσει τις οικονομικές τους δραστηριότητες χωρίς να διαθέτει συγκεντρωτική αν όχι και απεριόριστη εξουσία. Η στάση τους δεν ήταν διαφορετική από εκείνη μερικών σημερινών ανθρώπων που πιστεύουν ότι μια δικτατορία της μιας ή της άλλης μορφής είναι το μόνο μέσο εξασφάλισης ησυχίας και ευημερίας.

Η σημασία των προσπαθειών των φιλοσόφων να δικαιώσουν τον απολυταρχισμό

7. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΑΠΟΛΥΤΑΡΧΙΣΜΟΥ

Η εποχή του απολυταρχισμού δεν ήταν σημαντική μόνο από την άποψη της εγκαθίδρυσης απόλυτων μοναρχιών. Έχει ακόμα μεγαλύτερη σημασία για τις συνέπειές της στις διεθνείς σχέσεις. Αυτή η περίοδος ακριβώς ήταν εκείνη κατά την οποία διαμορφώθηκε το σύγχρονο κρατικό σύστημα. Στη διάρκεια της γλιετίας περίπου που ακολούθησε την πτώση της Ρώμης, κράτη, με την έννοια που τα αντιλαμβανόμαστε σήμερα, δύσκολα μπορούμε να θεωρήσουμε ότι υπήρχαν δυτικά της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Βέβαια, υπήρχαν βασιλείς στην Αγγλία και στη Γαλλία, αλλά, ως το τέλος σχεδόν του Μεσαίωνα, οι σχέσεις τους με τους υπηκόους τους ήταν βασικά σχέσεις αρχόντων με τους υποτελείς τους: κυριαρχούσαν, αλλά δεν κυβερνούσαν. Με άλλα λόγια, είχαν τα ανώτερα δικαιώματα δικτησίας στις εκτάσεις που αποτελούσαν τα φέουδά τους, δεν κατείχαν, απαραίτητα, την ανώτατη πολιτική εξουσία επάνω στα πρόσωπα που ζούσαν στις γαίες τους. Μόνο με την ενίσχυση της φορολογικής εξουσίας, της εξουσίας των δικαστικών αρχών, της δημιουργίας επαγγελματικών στρατών, οι μεσαιωνικοί ηγεμόνες έκαναν βήματα στην κατεύθυνση του μονάρχη με τη σύγχρονη έννοια.

Απαρχές του σύγχρονου κρατικού συστήματος

Μερικοί ιστορικοί θεωρούν ότι οι απαρχές του σύγχρονου

*Αίτια της ανόδου
του κρατικού
συστήματος*

κρατικού συστήματος χρονολογούνται από την εισβολή του Καρόλου Η΄ της Γαλλίας στην Ιταλία το 1494. Σ' αυτό τον πόλεμο που αποσκοπούσε στην κατάκτηση ξένων εδαφών περιλαμβάνονταν στόχοι δυναστικού κύρους, ισορροπία ισχύος, επιτηδευμένη διπλωματία, συμμαχίες και αντισυμμαχίες. Κατά κανένα τρόπο δεν ήταν θρησκευτικός ή ιδεολογικός πόλεμος, αλλά αγώνας για εξουσία και εδαφική επέκταση. Άλλοι ιστορικοί θεωρούν τη Θρησκευτική Μεταρρύθμιση πρωταρχική αιτία της δημιουργίας του σύγχρονου κρατικού συστήματος. Η προτεσταντική επανάσταση έσπασε την ενότητα της δυτικής χριστιανοσύνης και ενίσχυσε την αποφασιστικότητα βασιλέων και πριγκίπων να ολοκληρώσουν την εξουσία τους απορρίπτοντας την εξουσία μιας παγκόσμιας εκκλησίας. Από το 1555 ήδη η ειρήνη της Αυγούστας έδωσε σε κάθε Γερμανό ηγεμόνα το δικαίωμα να αποφασίσει αν η πίστη των υπηκόων του θα ήταν ο Λουθηρανισμός ή ο καθολικισμός. Πιθανότατα η ειρήνη της Βεσφαλίας έπαιξε τον κύριο ρόλο στην ανάδειξη του σύγχρονου κρατικού συστήματος ως πολιτικής πραγματικότητας. Η συνθήκη αυτή, που έθεσε τέρμα στον Τριακονταετή Πόλεμο το 1648, μετέφερε εκτάσεις από τη μια επικράτεια στην άλλη χωρίς να ληφθεί υπόψη η εθνικότητα των κατοίκων τους. Αναγνώρισε την ανεξαρτησία της Ολλανδίας και της Ελβετίας και εξοβέλισε την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στη σφαίρα της φαντασίας. Ο κάθε Γερμανός πρίγκιπας αναγνωρίστηκε κυρίαρχος ηγεμόνας με δικαίωμα να κηρύσσει τον πόλεμο και να συνάπτει ειρήνη, καθώς και να κυβερνά τη χώρα του όπως ήθελε. Τέλος, η συνθήκη εισήγαγε την αρχή κατά την οποία όλα τα κράτη, ανεξάρτητα από το μέγεθος και την ισχύ τους, ήταν ίσα από την άποψη του διεθνούς δικαίου, προικισμένα με πλήρη και ουσιαστικό έλεγχο στα εδάφη και τους υπηκόους τους.

*Στοιχεία του
σύγχρονου κρατικού
συστήματος*

Οποιοσδήποτε κι αν ήταν οι απαρχές του, το σύγχρονο κρατικό σύστημα μπορεί να θεωρηθεί ότι ενσωματώνει τα ακόλουθα στοιχεία: (α) νομική ισότητα και ανεξαρτησία όλων των κρατών (β) δικαίωμα κάθε κράτους να ακολουθεί τη δική του εξωτερική πολιτική, να συνάπτει συμμαχίες και αντισυμμαχίες, να διεξάγει πόλεμο για τα συμφέροντά του· (γ) χρήση της διπλωματίας ως υποκατάστατο του πολέμου, που συχνά περιλαμβάνει μηχανορραφίες και κατασκοπία, στο βαθμό που είναι απαραίτητες για την επίτευξη πολιτικού οφέλους· (δ) ισορροπία ισχύος ως μέσο πρόληψης πολέμου ή εξασφάλισης της υποστήριξης από μέρους συμμάχων, αν ο πόλεμος καταστεί αναπόφευκτος.

Τα περισσότερα από τα παραπάνω στοιχεία του κρατικού

συστήμα
ίδρυση τ
Εθνών δ
οργανισμ
ανεξάρτ
θα υπάρ
το σύστ
ανεξάρτ
αντικατα
μένων σ

συστήματος συνέχισαν να υπάρχουν μέχρι σήμερα. Ακόμα και η ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών και αργότερα των Ηνωμένων Εθνών δεν επέφερε ουσιαστική αλλαγή, γιατί και οι δύο αυτοί οργανισμοί στηρίχθηκαν στην αρχή της ισότητας της κυριαρχίας ανεξάρτητων κρατών. Μερικοί παρατηρητές πιστεύουν ότι δεν θα υπάρξει γνήσια προοπτική παγκόσμιας ειρήνης, μέχρις ότου το σύστημα που βασίζεται στην αναγνώριση της κυριαρχίας των ανεξάρτητων κρατών αναγνωριστεί ως ξεπερασμένο και αντικατασταθεί από μια παγκόσμια κοινότητα εθνών, οργανωμένων σε ομοσπονδιακή βάση.

Κεφάλαιο 6

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ ΕΒΔΟΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΕΚΑ ΤΟΥ ΟΓΔΟΟΥ ΑΙΩΝΑ

Οφείλουμε να παραδεχτούμε την ύπαρξη εκείνων μόνο των αιτίων των φυσικών φαινομένων, που είναι τόσο αληθινά όσο και επαρκή για την ερμηνεία της εμφάνισης των φαινομένων αυτών. Γι' αυτό ακριβώς οι φιλόσοφοι υποστηρίζουν ότι η φύση δεν κάνει τίποτε μάταια και όσο λιγότερο είναι χρήσιμο κάτι τόσο περισσότερο μάταιο είναι και τούτο επειδή η φύση αρέσκεται στην απλότητα και δεν έχει σχέση με τίποτε το πομπώδες ή περιττό.

Ισαάκ Νεύτων, *Οι μαθηματικές αρχές
της φυσικής φιλοσοφίας*

Η εποχή που συνδέθηκε με την άνοδο του απολυταρχισμού στην Ευρώπη, συνδέθηκε επίσης με ένα φαινόμενο που μπορεί να χαρακτηριστεί πνευματική επανάσταση. Οι παραδοσιακές ιδέες που αφορούσαν στο θεό, στην ανθρώπινη ύπαρξη, στο σύμπαν αμφισβητήθηκαν και, σε μεγάλο βαθμό, είτε αναθεωρήθηκαν ριζικά είτε απορρίφθηκαν ολοκληρωτικά. Στη θέση τους, οι φιλόσοφοι και οι επιστήμονες οικοδόμησαν μια νέα κοσμοαντίληψη, ρασιοναλιστική, μηχανιστική, σε μεγάλο βαθμό απρόσωπη κι ωστόσο εξίσου ανθρώπινη, ανεκτική και, κατά συνέπεια, με σύμφυτο το στοιχείο της κατανόησης των αδυναμιών και των πόθων της ανθρωπότητας. Αυτή η πνευματική επανάσταση είχε τις ρίζες της στην ιστορία της Αναγέννησης και των απαρχών της Εμπορικής Επανάστασης· αντλούσε την ανάπτυξή της από τους διευρυμένους πνευματικούς ορίζοντες και την αυξημένη γενική ευημερία που είχαν δημιουργήσει εκείνα τα κινήματα.

*Η φύση της
επανάστασης*

Ο θαυμάσιος γαλαξίας των ανθρώπων και των ιδεών που αποτέλεσαν την επανάσταση, την καθιστά αυτοδίκαια αξία μελέτης. Πρέπει ακόμα να μελετηθεί, προκειμένου να γίνει κατανοητή η προέλευση των ιδεών, των θεσμών και των κινήματων που επικρατούν ακόμα και σήμερα. Η αυτοπεποίθηση που έσπρωξε τους ανθρώπους να εξετάσουν κριτικά τον κόσμο τους, καθώς και η πίστη στην πρόοδο που τους ενθάρρυνε να αλλάξουν εκείνο τον κόσμο – και οι δύο χαρακτηριστικές τάσεις αυτής της επανάστασης – συντέλεσαν με τη σειρά τους στην προώθηση της Γαλλικής και της Βιομηχανικής Επανάστασης και, κατά συνέπεια, στην εμφάνιση του σύγχρονου κόσμου.

1 ΤΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Οι πρόγονοι της Πνευματικής Επανάστασης ήταν τέσσερις: ο Βάκων (Francis Bacon), ο Καρτέσιος (René Descartes), ο Λοκ (John Locke) και ο Νεύτων (Isaac Newton). Και οι τέσσερις ήταν διατεθειμένοι να αμφισβητήσουν τις θεμελιακές υποθέσεις για το σύμπαν και τον ανθρώπινο νου· και οι τέσσερις ήταν σε θέση, όχι μόνο να κατεδαφίσουν τις παλιές ιδέες, αλλά και να οικοδομήσουν καινούργιες αντιλήψεις και θεωρίες για να αντικαταστήσουν εκείνες που είχαν απορρίψει.

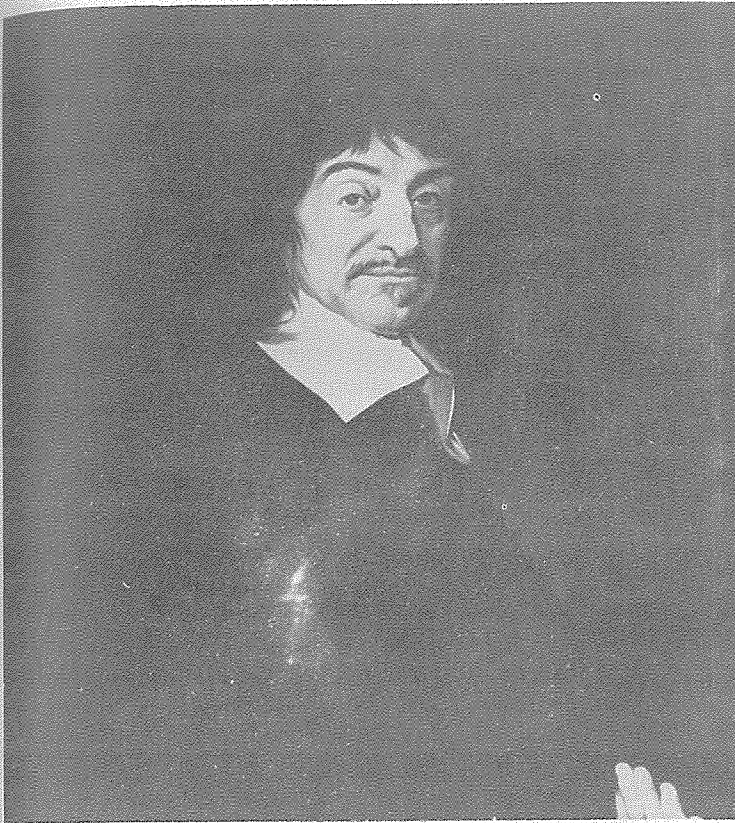
Γιος ελισαβετιανού δημόσιου υπαλλήλου, ο Βάκων (1561-1626), ήταν τόσο φιλόσοφος όσο και φιλόδοξος αυλικός που, ως λόρδος καγκελάριος, καταδικάστηκε σε φυλάκιση με την κατηγορία της δωροδοκίας. Το ενδιαφέρον του για την πολιτική του καριέρα τον εμπόδισε να αναπτύξει πλήρως εκείνες τις ιδέες που επρόκειτο να γίνουν η πνευματική του κληρονομιά προς το ανθρώπινο γένος. Παρ' όλους αυτούς τους περιορισμούς, τα συμπεράσματα του Βάκωνα είχαν τεράστια επίδραση στην ιστορία της σύγχρονης σκέψης. Στα δύο σημαντικότερα έργα του, *Νέο όργανο* –πραγματεία γύρω από τη μέθοδο πραγματοποίησης γνώσης, που δημοσιεύτηκε το 1620– και *Πρόοδος της γνώσης* (1623), υποστήριξε τη σημασία της αμφιβολίας για το σύνολο της αποκτημένης γνώσης.

Η σημαντικότερη συνεισφορά του Βάκωνα στη φιλοσοφία υπήρξε η αποθέωση της επαγωγικής μεθόδου ως βάσης της ακριβούς γνώσης. Πίστευε ότι όλοι οι αναζητητές της αλήθειας στο παρελθόν υπήρξαν σκλάβοι προκατασκευασμένων ιδεών ή αιχμάλωτοι της σχολαστικής λογικής. Υποστήριξε ότι ο φιλόσοφος θα έπρεπε να στραφεί προς την άμεση παρατήρηση της φύσης, προς τη συσσώρευση δεδομένων γύρω από τα

Εξώφυλλο του Νέου Οργάνου

γεγονότα
επαγωγή
θα αποκά
η σχολαι
πανούκλε
εξαρτιότι
από τους
αχρηστές
επιστημο
γνώσης
εφαρμογι
Ο Κε
φιλοσοφί
παραδέκ
των πεπι

Καρτέσιος, του
Χαλς

γεγονότα και την ανακάλυψη των νόμων που τα διέπουν. Η επαγωγή και μόνο η επαγωγή, πίστευε, ήταν το μαγικό κλειδί που θα αποκάλυπτε τα μυστικά της γνώσης. Η αυθεντία, η παράδοση, η σχολαστική λογική θα έπρεπε να αποφεύγονται σαν την πανούκλα. Ο Βάκων υποστήριξε επίσης ότι η αξία κάθε ιδέας εξαρτιόταν από τη χρησιμότητά της. Οι ιδέες που προβλήθηκαν από τους σχολαστικούς του Μεσαίωνα ήταν, κατά τη γνώμη του, άχρηστες, επειδή δεν είχαν πραγματική χρησιμότητα. Οι επιστημονικές ανακαλύψεις συνιστούσαν μέρος της αληθινής γνώσης όταν και μόνον όταν μπορούσαν να έχουν πρακτική εφαρμογή.

Ο Καρτέσιος (1596-1650), όπως ο Βάκων, οικοδόμησε μια φιλοσοφία στη βάση μιας συστηματικής εξέτασης των παραδεκτών αληθειών. Αντίθετα με τον Βάκωνα, το σύστημα των πεποιθήσεων του οικοδομήθηκε μέσω του μαθηματικού

οργάνου της καθαρής απαγωγής. Στη φημισμένη του *Πραγματεία περί μεθόδου* (1637), καθώς και σε άλλα επιστημονικά έργα του, αρχίζει από απλές, αυταπόδεικτες αλήθειες, όπως τα αξιώματα της γεωμετρίας και, μέσω συλλογισμών, φτάνει σε καθορισμένα συμπεράσματα. Ο Καρτέσιος πίστευε ότι είχε ανακαλύψει το απόλυτο αξίωμα στην πασιγνώστη αρχή του: *cogito, ergo sum* (σκέπτομαι, άρα υπάρχω). Υποστήριξε ότι, από το παραπάνω αξίωμα μπορούσε να καταλήξει, για παράδειγμα, στο συμπέρασμα της ύπαρξης του Θεού, καθώς και στο ότι οι άνθρωποι είναι σκεπτόμενα ζώα. Αυτές οι «αλήθειες», διακήρυξε, είναι τόσο αλάθητες όσο και οι αλήθειες της γεωμετρίας, γιατί είναι προϊόντα της ίδιας αλάθητης μεθόδου.

Ο καρτεσιανός
«δουισμός»

Ο Καρτέσιος όμως δεν έγινε διάσημος μόνο ως ιδρυτής του νέου ρασιοναλισμού: υπήρξε επίσης ενμέρει υπεύθυνος για την εισαγωγή της αντίληψης ενός μηχανιστικού σύμπαντος. Δίδασκε ότι, το σύνολο της ύλης, οργανικής και ανόργανης, μπορούσε να καθοριστεί με βάση τους όρους του χώρου και της κίνησης. «Δώστε μου χώρο και κίνηση», διακήρυξε κάποτε, «και θα κατασκευάσω το σύμπαν». Κάθε ξεχωριστό πράγμα – ένα ηλιακό σύστημα, ένα άστρο, η ίδια η Γη – είναι μια μηχανή που λειτουργεί από μόνη της, με μια δύναμη που προέρχεται από την αρχική ώθηση που έδωσε στο σύμπαν ο Θεός. Ο Καρτέσιος δεν απέκλειε ούτε τα σώματα των ζώων και των ανθρώπων από αυτό το γενικό μηχανιστικό σχήμα. Διακήρυξε ότι ολόκληρος ο κόσμος της υλικής φύσης είναι μια ενότητα και ότι η συμπεριφορά ανθρώπων και ζώων προέκυπτε αυτόματα από εσωτερικά ή εξωτερικά ερεθίσματα. Ωστόσο, ο Καρτέσιος δεν ήταν διατεθειμένος να περιλάβει και τον ανθρώπινο νου στο μηχανιστικό του σύστημα. Ο νους δεν ήταν μια μορφή ύλης, αλλά κάτι εντελώς διαφορετικό, που είχε εμφυτεύσει στο ανθρώπινο σώμα ο Θεός. Ο κόσμος ήταν κατά συνέπεια δουιστικός: αποτελείτο από πνεύμα και ύλη. Ως απόρροια αυτής της υπόθεσής του ο Καρτέσιος πίστευε στην ύπαρξη έμφυτων ιδεών. Δίδασκε ότι οι αυταπόδεικτες αλήθειες που δεν έχουν σχέση με αισθητήριες εμπειρίες, έπρεπε να είναι έμφυτες στον ίδιο το νου: δεν είναι αντικείμενα μάθησης μέσω της χρήσης των αισθήσεων, αλλά αποτελούν μέρος του νου από τη γέννηση του ανθρώπου.

Οι συνέπειες του
θακωνισμού και του
καρτεσιανισμού

Οι συνέπειες της σκέψης του Βάκωνα και του Καρτέσιου είχαν τεράστια σημασία. Οι σύγχρονοί τους, υποστήριζαν, δεν είχαν μόνο το δικαίωμα αλλά και την υποχρέωση να επανεκτιμήσουν το παρελθόν και, όποτε ήταν ικανοί, να απορρίψουν τις αντιλήψεις του. Όφειλαν να έχουν το θάρρος

να πειραμα
κατανόησο
σύμπαντος
κατέληγε
«Κατανοών
του αέρα,
Πραγματεί
συμμε... γι
ώστε να
ιδιοκτήτες

Οι α
υιοθετήθη
των φιλοσ
πνευματικ
βραίος Σπ
Hobbes),
Σπινόζα γ
εξοστρακι
αργότερα,
μεταναστο
Ισπανία κα
Σε νεαρή
του Καρτέ
δόγματα τ
συναγωγή
του. Από
ολλανδικέ
λειαινοντε
μια φιλο
μηχανικισ
υποστήριζ
σύμπαν,
διαφορετι
ταυτίζετα
σύμπαντο
λογική τ
επιστημον
συνεχές

Πολύ
ρόταν για
από τα π
άνθρωποι
εξουσία κ

να πειραματιστούν, προκειμένου ν' αποκαλύψουν και να κατανοήσουν τον μηχανικό χαρακτήρα της φύσης του σύμπαντος. Μια τέτοια λογική θα είχε πρακτικό στόχο, μια και θα κατέληγε στον έλεγχο του κόσμου από την ανθρωπότητα. «Κατανοώντας τις δυνάμεις και τη δράση της φωτιάς, του νερού, του αέρα, των άστρων και του ουρανού», έγραφε στην *Πραγματεία* του ο Καρτέσιος, «μπορούμε να τις χρησιμοποιήσουμε... για κάθε σκοπό για τον οποίο είναι κατάλληλες, έτσι ώστε να καταστήσουμε τους εαυτούς μας κύριους και ιδιοκτήτες της φύσης».

Οι αρχές του ρασιοναλισμού και του μηχανικισμού υιοθετήθηκαν με τη μία ή την άλλη μορφή από την πλειοψηφία των φιλοσόφων του 17ου αιώνα. Οι σημαντικότεροι από τους πνευματικούς διαδόχους του Καρτέσιου ήταν ο Ολλανδοεβραίος Σπινόζα (Baruch Spinoza) και ο Άγγλος Χαμπς (Thomas Hobbes), που ήδη συναντήσαμε ως πολιτικό φιλόσοφο. Ο Σπινόζα γεννήθηκε στο Άμστερνταμ το 1632 και πέθανε εξοστρακισμένος από τη γενέτειρά του σαράντα πέντε χρόνια αργότερα. Οι γονείς του ήταν μέλη μιας ομάδας Εβραίων μεταναστών που είχαν εγκαταλείψει, εξαιτίας των διώξεων, την Ισπανία και την Πορτογαλία για να καταφύγουν στις Κάτω Χώρες. Σε νεαρή ηλικία, ο Σπινόζα δέχτηκε την επίδραση ενός μαθητή του Καρτέσιου, με αποτέλεσμα ν' αντιμετωπίσει κριτικά μερικά δόγματα της εβραϊκής πίστης. Για το λόγο αυτό διώχτηκε από τη συναγωγή και εξοστρακίστηκε από την κοινότητα των ομοεθνών του. Από το 1656 μέχρι το θάνατό του, έζησε σε διάφορες ολλανδικές πόλεις, βγάζοντας με δυσκολία το ψωμί του λειαινώντας φακούς. Στη διάρκεια αυτών των χρόνων ανέπτυξε μια φιλοσοφία που ενσωμάτωσε το ρασιοναλισμό και το μηχανικισμό, αλλά όχι και το δουισμό του Καρτέσιου. Ο Σπινόζα υποστήριζε ότι δεν υπάρχει παρά μια μόνο θεμελιακή ουσία στο σύμπαν, της οποίας το πνεύμα και η ύλη είναι απλώς δύο διαφορετικές όψεις. Αυτή η μοναδική ουσία είναι ο Θεός, που ταυτίζεται με την ίδια τη φύση. Μια τέτοια αντίληψη του σύμπαντος ήταν καθαρός πανθεισμός: στηριζόταν ωστόσο στη λογική παρά στην πίστη και έτεινε να εκφράσει τις επιστημονικές αντιλήψεις για την ενότητα της φύσης και το συνεχές αιτίου και αποτελέσματος.

Πολύ περισσότερο από τον Καρτέσιο, ο Σπινόζα ενδιαφερόταν για τα ηθικά ζητήματα. Έχοντας φτάσει στο συμπέρασμα από τα πρώτα χρόνια της ζωής του, ότι τα πράγματα που οι άνθρωποι εκτιμούν περισσότερο στη ζωή – πλούτος, ηδονή, εξουσία και φήμη – είναι κενά και μάταια, άρχισε να αναζητά την

Η ηθική του Σπινόζα

ύπαρξη κάποιου απόλυτου καλού που θα έδινε διαρκή και αμείωτη ευτυχία σε όλους όσους θα το αποκτούσαν. Μέσα από μια σειρά γεωμετρικών συλλογισμών, αποπειράθηκε ν' αποδείξει ότι αυτό το απόλυτο καλό συνοψιζόταν στην «αγάπη του Θεού» δηλαδή στη λατρεία της τάξης και της αρμονίας του σύμπαντος. Αν οι άνθρωποι μπορούσαν μόνο να αντιληφθούν ότι το σύμπαν ήταν μια θαυμάσια μηχανή, η λειτουργία της οποίας δεν ήταν δυνατό να διακόπτεται για χάρη μεμονωμένων ατόμων, θα κέρδιζαν εκείνη την ψυχική γαλήνη που οι φιλόσοφοι αναζητούσαν σε όλες τις εποχές. Ο μόνος τρόπος για να λυτρωθούμε από απραγματοποίητες ελπίδες και βασανιστικούς φόβους, θα ήταν να αναγνωρίσουμε ότι η τάξη της φύσης έχει μια για πάντα καθοριστεί και ότι οι άνθρωποι δεν είναι σε θέση να αλλάξουν τη μοίρα τους. Με άλλα λόγια, η επίτευξη της αληθινής ελευθερίας συνίσταται στην αποδοχή της απουσίας της ελευθερίας. Παρόλο το ντετερμινισμό του, ο Σπινόζα υπήρξε αφοσιωμένος απόστολος της ανεκτικότητας, της δικαιοσύνης και της λογικής ζωής. Έγραψε κείμενα για την υπεράσπιση της θρησκευτικής ελευθερίας και, αντιμέτωπος σκληρής κακομεταχείρισης, έδωσε ένα ευγενικό παράδειγμα μιας προσωπικής ζωής γεμάτης καλωσύνη, ανθρωπιά και ελευθερία από εκδικητικά πάθη.

Χαμπς

Ένας άλλος μεγάλος ρασιοναλιστής του 17ου αιώνα ήταν ο Χαμπς. Γεννημένος πριν από τον Καρτέσιο και τον Σπινόζα, έζησε και μετά το θάνατό τους. Ο Χαμπς συμφωνούσε με τους δύο συγχρόνους του κατά την πεποίθηση ότι η γεωμετρία παρείχε τη μόνη σωστή μέθοδο ανακάλυψης της φιλοσοφικής αλήθειας. Απέρριψε ωστόσο το καρτεσιανό δόγμα των έμφυτων ιδεών, υποστηρίζοντας ότι η προέλευση κάθε γνώσης είναι η αισθητηριακή αντίληψη. Αρνήθηκε να δεχτεί τόσο το δυϊσμό του Καρτέσιου όσο και τον πανθεισμό του Σπινόζα. Σύμφωνα με τον Χαμπς, τίποτε πέρα από την ύλη δεν υπάρχει. Το πνεύμα είναι απλά και μόνο μια κίνηση του μυαλού ή το πολύ μια επιτηδευμένη μορφή ύλης, αλλά σε καμιά περίπτωση μια διαφορετική ουσία. Ακόμα και ο θεός, αν πιστέψουμε ότι υπάρχει, πρέπει να δεχτούμε ότι έχει υλικό σώμα. Δεν υπάρχει τίποτε το πνευματικό στον κόσμο που να μπορεί το μυαλό μας να συλλάβει.

Αυτός ήταν ο συνεπέστερος υλισμός που εμφανίστηκε από την εποχή του Ρωμαίου Λουκρήτιου. Εχοντάς τον συνδυάσει με το μηχανικισμό, όπως συνήθως συμβαίνει με όλους τους υλισμούς, ο Χαμπς υποστήριζε ότι, όχι μόνο ο κόσμος, αλλά και η ανθρώπινη συμπεριφορά μπορεί να ερμηνευθεί μηχανιστικά

τιδήποτε κ
ποστροφές
ποκτούνται
αίμας υποστ
ακού. Καλό
εκείνο

Ο Σπινόζα
αρεία των γ
αζι με τον
αρχαίκο
Λοκ (1632
ο του Γ.
ατύπως με
αυ χησιμοπ
του 168
ανάσταση 1
αίρετικά δρ
ας το και
αστήριξε έ
θήσεων. Η
αυ ο Λοκ
το έργο του
αστήριξε ό
bula rasa,
εν περιέχει
αλού και κατ
πειρίες, να
θήσεις τοι
αές ιδέες κ
πλήρη, δε
φρώπινο ον
αυτές. Οι α
ατελέσουν
ηκής και τη
ατονίζει και
θήσεις, έτε
ακών αληθε
α, η πρώτη
ασης, η δει
αμα.

Η θεωρία
α και οι ιδέε
ελευθέρωσι

...τιδήποτε κάνουν οι άνθρωποι, καθορίζεται από ορέξεις ή
...αστροφές που, με τη σειρά τους, είτε κληρονομούνται, είτε
...αποκτούνται μέσω της εμπειρίας. Κατά παρόμοιο τρόπο, ο
...αμπς υποστήριζε ότι δεν υπάρχουν απόλυτα κριτήρια καλού και
...κού. Καλό είναι απλώς εκείνο που προκαλεί ευχαρίστηση,
...κό εκείνο που προκαλεί πόνο.

Ο Σπινόζα και ο Χαμπς, αν και σημαντικοί μαχητές στη
...ρία των πνευματικών επαναστατών, δεν συγκαταλέγονται
...ζί με τον Βάκωνα και τον Καρτέσιο ανάμεσα στους
...αρχικούς υποκινητές εκείνης της επανάστασης. Αντίθετα,
...Λοκ (1632-1704) συγκαταλέγεται σ' εκείνους. Ο Λοκ στο
...ργο του *Πραγματεία γύρω από το πολιτισμένο κράτος*
...τύπωσε μια πολιτική φιλοσοφία, βασισμένη στο φυσικό δίκαιο,
...ου χρησιμοποιήθηκε για να δικαιώσει την « Ενδοξη Επανάστα-
... του 1688 και, αργότερα, την Αμερικανική και Γαλλική
...ανάσταση του 18ου αιώνα. Υπήρξε επίσης ο δημιουργός μιας
...αιρητικά δημοφιλούς νέας θεωρίας της γνώσης. Απορρίπτο-
...ας το καρτεσιανό δόγμα των έμφυτων ιδεών, ο Λοκ
...στήριξε ότι η γνώση προέρχεται από τη λειτουργία των
...ήσεων. Η θεωρία αυτή είχε ήδη υποστηριχτεί από τον
...ς ο Λοκ, ωστόσο, τη συστηματοποίησε και την επέκτεινε.
...ο έργο του *Δοκίμιο σχετικά με την ανθρώπινη αντίληψη* (1690)
...στήριξε ότι το ανθρώπινο μυαλό είναι ένα «άσπρο χαρτί», μια
...ουία *tabula rasa*, πάνω στην οποία τίποτε δεν είναι γραμμένο.
...εν περιέχει την έννοια του Θεού ή οποιοσδήποτε έννοιες
...λού και κακού. Προτού το νεογέννητο παιδί αρχίσει να έχει
...πειρίες, να αντιλαμβάνεται τον εξωτερικό κόσμο μέσα από τις
...ήσεις του, δεν καταγράφεται τίποτε στο μυαλό του. Οι
...ές ιδέες όμως που προκύπτουν άμεσα από την αισθητήρια
...πληψη, δεν είναι παρά τα θεμέλια της γνώσης· κανένα
...θρώπινο ον δεν θα μπορούσε να ζήσει λογικά βασιζόμενο μόνο
...αυτές. Οι απλές αυτές ιδέες πρέπει να συγχωνευθούν και να
...τελέσουν σύνθετες ιδέες. Αυτό είναι μια λειτουργία της
...ικής και της νόησης, που έχει τη δύναμη να συνδυάζει, να
...τονίζει και να οργανώνει τις εντυπώσεις που δέχεται από τις
...ήσεις, έτσι ώστε να οικοδομεί ένα χρησιμοποιήσιμο σύνολο
...κών αληθειών. Αίσθηση και λογική είναι απαραίτητες και οι
...η πρώτη για να παρέχει στο μυαλό την πρώτη ύλη της
...σης, η δεύτερη για να την επεξεργάζεται και να της δίνει
...μα.

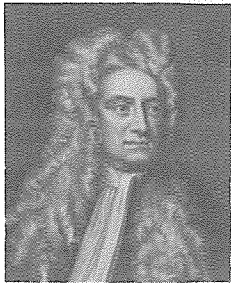
Η θεωρία της γνώσης του Λοκ ήταν τόσο αποτελεσματική
... και οι ιδέες του Βάκωνα και του Καρτεσίου όσον αφορά στην
...λευθέρωση των ανθρώπων από τους περιορισμούς των

Λοκ

Λοκ

Η αισιοδοξία
του Λοκ

Νεύτων

Συνέπειες του
έργου του Νεύτωνα

κατεστημένων πεποιθήσεων. Αν υπήρχε κακό στον κόσμο, σύμφωνα με τη συλλογιστική του Λοκ, δεν ήταν αποτέλεσμα κάποιου θεϊκού σχεδίου, αλλά μάλλον ενός περιβάλλοντος και ενός εκπαιδευτικού συστήματος που οι άνθρωποι είχαν επινοήσει και οι άνθρωποι επίσης μπορούσαν να αλλάξουν. Βελτιώστε την κοινωνία, έλεγε ο Λοκ, και θα βελτιώσετε την ανθρώπινη συμπεριφορά έτσι, εφόσον η πρώτη διαμορφώνει τη δεύτερη. Η αισιοδοξία, που ήταν σύμφυτη με τη σκέψη του Λοκ, εκδηλώθηκε απερίφραστα στα έργα άλλων θεωρητικών του 18ου αιώνα.

Ο τέταρτος «πατέρας-θεμελιωτής» της πνευματικής επανάστασης ήταν ο Άγγλος επιστήμονας Νεύτων (1642-1727). Με τη δημοσίευση, το 1697, του έργου του *Μαθηματικές αρχές της φυσικής φιλοσοφίας*, ο Νεύτων πρόσφερε στον κόσμο για πρώτη φορά μια απλή, στέρεη μηχανική θεωρία για την κατανόηση του σύμπαντος. Κάθε μετρήσιμη κίνηση μπορούσε να περιγραφεί από τους ίδιους τύπους: «Κάθε σώματι ύλης στο σύμπαν, έλκει το κάθε ένα από τα υπόλοιπα σώματα με μια δύναμη που μεταβάλλεται αντιστρόφως ανάλογα με το τετράγωνο της απόστασης μεταξύ τους και ανάλογα με το γινόμενο των μαζών τους». Η δύναμη αυτή ήταν η βαρύτητα, που ο Νεύτων είχε ανακαλύψει και η πρόταση που όριζε αυτή τη δύναμη, θεωρούσε πως ισχύει όχι μόνο στη Γη αλλά και σε ολόκληρες τις απέραντες εκτάσεις του ηλιακού συστήματος. Οι νευτώνειες ανακαλύψεις ήταν «αληθινή» γνώση, με τη βακωνιανή έννοια, εφόσον είχαν επιτευχθεί μέσω της παρατήρησης και συντελούσαν στην κατάκτηση του κόσμου από τον άνθρωπο. Ο υπολογισμός των παλιρροιών, ο προσδιορισμός της θέσης ενός πλοίου στον ωκεανό, ο προκαθορισμός της τροχιάς ενός βλήματος πυροβόλου, όλα αυτά και πάρα πολλά άλλα ήταν πρακτικά αποτελέσματα του επιστημονικού επιτεύγματος του Νεύτωνα.

Οι συνέπειες του έργου του Νεύτωνα ήταν εκείνες του συνόλου της φιλοσοφικής και επιστημονικής επανάστασης, στην οποία ο ίδιος συνεισέφερε τόσο σημαντικά: πρώτο, ότι το καθήκον φιλοσόφων και επιστημόνων – και όλων των σκεπτόμενων ανθρώπων – είναι να αμφισβητούν τις κατεστημένες αντιλήψεις του παρελθόντος, να σκέφτονται οι ίδιοι τα ζητήματα από την αρχή δεύτερο, ότι η φύση δεν διέπεται ούτε από μυστηριώδεις θεϊκές παρεμβάσεις ούτε από τυχαία συμβάντα, αλλά από λογικούς παγκόσμιους νόμους που μπορούν να διατυπωθούν με την ακρίβεια μαθηματικών αρχών. Από το τελευταίο συμπέρασμα, δεν απείχε παρά ένα βήμα η υπόθεση

ότι υπήρχε
των εθνών
αφορά στ
μένη εξο
εναντίον
σταθερών
όλους το
ανακαλύπ
λειτουργο
σουν την

2. Η ΕΠΙΛ

Παρά
περίοδος
δεν είχε
Πολυάριθ
θεωρούντ
νονταν c
στοιχείων
που η κc
επιδημιών
ωστόσο δι
Κέπλερος
προλέγον
ουρανό.
εισοδήμα
δεισιδαιμ
επικράτης
Ο Νεύτων
του υπερ
Βίβλο στc

Το χ
υπερφυσι
ως αποτε
ζωντανές
καθόλου
είχε προσ
από το τ
πήραν τη
όπου η θ
Γερμανία

ότι υπάρχει ένα σύνολο φυσικών νόμων που διέπουν την πολιτική των εθνών της Γης. Οι νόμοι αυτοί θεωρήθηκαν λογικοί όσον αφορά στις ελευθερίες που παρέχουν στη νόμιμα συγκροτημένη εξουσία, αλλά αυστηροί ως προς τις απαγορεύσεις τους εναντίον της αυθαίρετης εξουσίας που δρα εναντίον των σταθερών αρχών τους. Τρίτο, οι άνθρωποι, αν και υποκείμενοι σε όλους τους νόμους που κυβερνούν το σύμπαν θα μπορούσαν, ανακαλύπτοντας τον τρόπο με τον οποίο οι νόμοι αυτοί λειτουργούν, να τους χρησιμοποιήσουν έτσι ώστε να εξασφαλίσουν την πρόοδο του ανθρώπινου γένους.

2. Η ΕΠΙΜΟΝΗ ΤΗΣ ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΙΑΣ

Παρά τις θαυμαστές επιτεύξεις στον τομέα της σκέψης, η περίοδος της Πνευματικής Επανάστασης κατά κανένα τρόπο δεν είχε απαλλαγεί από προλήψεις και δεισιδαιμονίες. Πολυάριθμες αλλόκοτες και ολέθριες αυταπάτες συνέχιζαν να θεωρούνται έγκυρες αλήθειες. Οι αγράμματα μάζες γαντζώνονταν στην πίστη τους για την ύπαρξη καλικάντζαρων, στοιχειών και μάγων, καθώς και στο φόβο τους για το διάβολο, που η κακοποιά του δύναμη ήταν, όπως πίστευαν, η αιτία επιδημιών, λοιμών, θεομηνιών και παραφροσύνης. Οι προλήψεις ωστόσο δεν υπήρχαν μόνο στα μυαλά των μαζών. Ο αστρονόμος Κέπλερος πίστευε στην αστρολογία και στηριζόταν σε καζαμίες προλέγοντας το μέλλον σύμφωνα με σημεία και θαυματα στον ουρανό. Η πρόβλεψη του μέλλοντος ήταν η κύρια πηγή εισοδήματός του. Ο Βάκων, όχι μόνο δεχόταν την τότε επίκαιρη δεισιδαιμονία της αστρολογίας, αλλά και συνέβαλε στην επικράτηση της αυταπάτης ότι οι μάγισσες υπήρχαν πραγματικά. Ο Νεύτων συνεισέφερε κι εκείνος στην ενίσχυση της αποδοχής του υπερφυσικού αναζητώντας, για παράδειγμα, εδάφια στη Βίβλο στα οποία προαναγγέλλεται η βασιλεία του Αντίχριστου.

Το χειρότερο από όλα τα επακόλουθα της πίστης στο υπερφυσικό ήταν αναντίρρητα η υστερία της μαγείας, που είχε ως αποτέλεσμα να βασανίζονται γυναίκες και να καίγονται ζωντανές ως όργανα του Σατανά. Η πίστη στη μαγεία δεν ήταν καθόλου άγνωστη το Μεσαίωνα ή την Αναγέννηση, αλλά δεν είχε προσλάβει ποτέ τις διαστάσεις επικίνδυνης υστερίας πριν από το τέλος της Προτεσταντικής Επανάστασης. Οι διώξεις πήραν τη χειρότερη μορφή τους σε εκείνες ακριβώς τις χώρες όπου η θρησκευτική διαμάχη ήταν πιο μανιασμένη, δηλαδή στη Γερμανία και στη Γαλλία. Η πίστη στην ύπαρξη μαγισσών ήταν

*Η δύναμη των
προλήψεων*

Η υστερία της
μαγείας

Ο ορισμός της
μαγείας

Το κυνήγι των
μαγισσών

άμεση συνέπεια της πίστης στο Σατανά, που είχε κατακλύσει τη σκέψη τόσων Μεταρρυθμιστών. Γενικά, η τάση κάθε σχολής θεολόγων ήταν να αποδίδουν όλες τις νίκες των αντιπάλων τους στις μυστηριώδεις δυνάμεις του Πρίγκιπα του Σκότους. Με τέτοιου είδους δοξασίες να κυριαρχούν στα μυαλά των θρησκευτικών ηγετών, δεν ήταν περίεργο που η μάζα των οπαδών τους καλλιεργούσε αλλόκοτες και αποκρουστικές αντιλήψεις. Η πεποίθηση ότι ο διάβολος ήταν στην πραγματικότητα ισχυρότερος από το Θεό, δυνάμωνε κανείς δεν ήταν κατά συνέπεια ασφαλής από το Κακό. Πίστευαν μάλιστα ότι ο Σατανάς, όχι μόνο έβαζε τους θνητούς στον πειρασμό να αμαρτήσουν, αλλά και ότι τους ανάγκαζε να αμαρτήσουν, φτάνοντας έτσι στο αποκορύφωμα της κακεντρέχειάς του, επειδή έβαζε σε κίνδυνο τις πιθανότητες της σωτηρίας τους.

Σύμφωνα με τον ορισμό των θεολόγων, η μαγεία συνίστατο στην πώληση της ψυχής κάποιου στο διάβολο με αντάλλαγμα την απόκτηση υπερφυσικών δυνάμεων. Πίστευαν ότι, μια γυναίκα που είχε συνάψει μια τέτοια συμφωνία, ήταν με τον τρόπο αυτό ικανή να κάνει κάθε είδους κακό εναντίον των γειτόνων της – να κάνει τα βόδια τους να αρρωστήσουν και να πεθάνουν, τα σπαρτά τους να μη βγάζουν καρπό, τα παιδιά τους να πέσουν στη φωτιά. Οι πολυτιμότερες όμως ικανότητες με τις οποίες τις προίκιζε ο Σατανάς ήταν να κάνουν τους άντρες ανίκανους να αντιλαμβάνονται πότε οι γυναίκες τους τους απατούν ή να κάνουν τις γυναίκες να γεννούν ηλίθια ή παραμορφωμένα παιδιά.

Έχει επικρατήσει ως τυπική μορφή της υποτιθέμενης μάγισσας εκείνη της ξεδοντιάρας και άσημης γριάς που οι παράξενες συνήθειες και η φαρμακερή γλώσσα της την είχε κάνει αντικείμενο καχυποψίας και τρόμου για όλους όσους τη γνώριζαν. Ωστόσο, οι συγγραφείς, τόσο της ηπειρωτικής Ευρώπης όσο και της Αγγλίας, φαντάζονταν γενικά τη μάγισσα σαν «μια ωραία και κακιά γυναίκα» και ένα μεγάλο ποσοστό εκείνων που θανατώθηκαν στη Γερμανία και στη Γαλλία ήταν νεαρά κορίτσια και γυναίκες κάτω από τριάντα χρονών.

Οι πρώτοι διωγμοί «μαγισσών» ήταν εκείνοι που εγκαινιάστηκαν το 1484, από τον πάπα Ιννοκέντιο Η΄ που είχε διατάξει τους ιεροεξεταστές να χρησιμοποιούν βασανιστήρια για να αποσπούν ομολογίες. Παρ' όλα αυτά, μόνο ύστερα από την έναρξη της Προτεσταντικής Επανάστασης το κυνήγι των μαγισσών πήρε διαστάσεις μαζικής υστερίας. Ο Λούθηρος ο ίδιος ήταν ενμέρει υπεύθυνος γι' αυτό, όταν συνιστούσε να θανατώνονται οι μάγισσες με λιγότερο οίκτο από όσο οι κοινοί

εγκλημα-
παράδειγ-
από τον Κ-
γυναϊκών
εγκλημά-
πανούκλε
υποβάλλε
νύχια ται
πόδια το
ξεπηδούε
σουν» τρ
σφείλοντ
που μερ
περιουσίε
προσδιορ
δικαιολογ
ενθερμότ
ρουμένω
ήταν ο Γ

Ο σ
γνωστός.
ανθρώπο
Βαμβέργ
Βόλφενμ
πάσσαλοι

Μετά
γι' αυτή
Πιθανότα
και η ε
φιλοσόφω
μαγισσών
την αξία
«δικες».
δημοσίε
ύπαρξη
εντυπωσι
ρούμενε
εγκεφάλι
Gassend
διώξεις.
βατράχο
μένου νε
υπήρχε ε

εγκληματίες. Σύντομα άλλοι μεταρρυθμιστές ακολούθησαν το παράδειγμα του Λουθήρου. Κατά τη διακυβέρνηση της Γενεύης από τον Καλβίνο, οι οπαδοί του έκοψαν αρχικά τα δεξιά χέρια 21 γυναικών και κατόπιν τις έκαψαν ζωντανές για το υποτιθέμενο έγκλημά τους το 1545. Από τότε, οι διωγμοί απλώθηκαν σαν πανούκλα. Γυναίκες, νεαρά κορίτσια, ακόμα και μικρά παιδιά, υποβάλλονταν σε βασανιστήρια. Εχωναν βελόνες κάτω από τα νύχια τους, έκαigan τα πόδια τους στη φωτιά, συνέθλιβαν τα πόδια τους κάτω από τεράστια βάρη μέχρι που το μεδούλι ξεπηδούσε από τα κόκκαλά τους, προκειμένου να «ομολογήσουν» τρώμερά όργια με δαίμονες. Σε ποιο βαθμό οι διώξεις οφείλονταν σε καθαρό σαδισμό ή στην απληστία των δικαστών που μερικές φορές είχαν δικαίωμα να ιδιοποιηθούν την περιουσία των καταδικασμένων για μαγεία, είναι αδύνατο να προσδιοριστεί. Υπήρχαν πάντως μερικοί που δεν θεωρούσαν δικαιολογημένο το κάψιμο μαγισσών. Ένας από τους ενθερμότερους υπερασπιστές του δικαιώματος των κατηγορουμένων για μαγεία να δικάζονται από αμερόληπτα δικαστήρια ήταν ο Γάλλος πολιτικός φιλόσοφος Μποντέν.

Ο συνολικός αριθμός των θυμάτων δεν θα γίνει ποτέ γνωστός. Στη δεκαετία του 1620, έκαigan κατά μέσο όρο χίλιους ανθρώπους το χρόνο στις γερμανικές πόλεις Βυρτσβούργη και Βαμβέργη, ενώ περίπου την ίδια εποχή η πλατεία της πόλης του Βόλφενμπυττελ «έμοιαζε με μικρό δάσος' τόσο πολλοί ήταν οι πάσσαλοι».

Μετά το 1650 περίπου, η μανία άρχιζε να κοπάζει. Οι λόγοι γι' αυτή την ύφεση είναι δύσκολο να προσδιοριστούν. Πιθανότατα, οι κυριότερες αιτίες ήταν η αναβίωση της λογικής και η επίδραση των επιστημόνων και των σκεπτικιστών φιλοσόφων. Κατά το απόγειο της υστερίας του καψίματος των μαγισσών, μερικοί νομικοί είχαν αρχίσει να έχουν αμφιβολίες για την αξία των «αποδεικτικών» στοιχείων που παρουσιάζονταν στις «δικες». Το 1584, ένας Άγγλος δικαστικός, ο Reginald Scott, δημοσίευσε ένα βιβλίο με το οποίο καταδίκαιζε την πίστη στην ύπαρξη της μαγείας ως παράλογη και βεβαίωσε ότι, τα εντυπωσιακότερα εγκλήματα που είχαν «ομολογήσει» κατηγορούμενες γυναίκες, δεν ήταν παρά επινοήσεις ανισόρροπων εγκεφάλων. Εξέχοντες επιστήμονες επίσης, όπως οι Pierre Gassendi (1592-1655) και William Harvey καταδίκαιζαν τις διώξεις. Ο γιατρός Χάρβυ τεμάχισε ψύχραιμα το σώμα ενός βατράχου που θεωρούνταν συνεργός μιας μάγισσας, προκειμένου να αποδείξει ότι ήταν όπως των άλλων βατράχων και δεν υπήρχε διάβολος μέσα του: Η τέτοια χρήση της επιστημονικής

Ύφεση της
υστερίας

απόδειξης, έβαλε τελικά τέρμα στη μανία του κυνηγιού των μαγισσών.

3. Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

Οι θέσεις του
Διαφωτισμού

Το πολιτιστικό κλίμα του 18ου αιώνα, γνωστό ως Διαφωτισμός, στηρίχθηκε στα λογικά αισιόδοξα θεμέλια που έθεσαν οι στοχαστές της Πνευματικής Επανάστασης του 17ου αιώνα. Η φιλοσοφία του Διαφωτισμού, όπως εκφράστηκε στα έργα των ηγετικών εκφραστών και εκκλαϊκευτών της, περιλάμβανε στις βασικές αρχές της τις ιδέες και τα αξιώματα που ακολουθούν.

Θέση των ανθρώπων μέσα στον Κόσμο. Οι άνθρωποι δεν σνιστούσαν πια το λόγο ύπαρξης του σύμπαντος, όπως υποδείκνυε η θεολογική κοσμοθεωρία του Μεσαίωνα. Αντίθετα, δεν θεωρούνταν παρά ένας μόνο κρίκος μιας λογικά διατεταγμένης αλυσίδας υπάρξεων που περιλάμβανε όλα τα ζωντανά πλάσματα. Ωστόσο, η υποταγή τους στην παγκόσμια τάξη, κατά κανένα τρόπο δεν τους καθιστούσε ανίσχυρους ή χωρίς σκοπό. Οι άνθρωποι, αναγνωρίζοντας το βαθμό στον οποίο οι αισθήσεις τους μπορούσαν να τους περιπλέξουν σε πράξεις προσωπικής ασυναρτησίας, έπρεπε ν' ασκήσουν τη λογική τους ως υπεύθυνα άτομα, μέσα από εκστρατείες που είχαν σκοπό να εξαλείψουν τον παραλογισμό από την κοινωνία ως σύνολο.

Στάση απέναντι στο Θεό και την οργανωμένη θρησκεία. Ένα λογικά οργανωμένο σύμπαν, υποκείμενο σε αναλλοίωτους νόμους, απέκλειε την ύπαρξη ενός ιδιότροπου Θεού, που μπορούσε να επεμβαίνει με θαύματα, καταργώντας έτσι τους φυσικούς νόμους. Αν ο Θεός υπήρχε πραγματικά, όπως πίστευαν οι περισσότεροι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού, υπήρχε με την έννοια της «Αρχικής Ύλησης», με τη μορφή της δύναμης που είχε θέσει τους φυσικούς νόμους, που τους είχε εφαρμόσει, που είχε εξασφαλίσει τη συνεχή λειτουργία τους. Οι άνθρωποι αυτής της αντίληψης αυτοαποκαλούνταν θειστές. Αμφισβητούσαν τα βιβλικά θεμέλια του χριστιανισμού, υποβάλλοντας τη Βίβλο σε επιστημονική κριτική και καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι δεν ήταν τίποτε περισσότερο από μυθολογία. Συμμετείχαν σε ένα ευρύτερο σύνολο κριτικών που κατήγγελλε τις θεσμοθετημένες θρησκείες ως μέσα εκμετάλλευσης, που είχαν επινοήσει παλιάνθρωποι και απατεώνες για να εξαπατούν τις αδαείς μάζες. Απέρριπταν τις προσευχές και τις λειτουργίες ως άχρηστες· ο Θεός, υποστήριζαν, δεν είναι δυνατό να πείθεται να παραβιάζει τους φυσικούς νόμους για χάρη

μεμονωμέ
αμαρτήμα
έχουν τη
ανάμεσα
προορίζο
αρνείται
λογική τη
Απο
φιλόσοφο
μέρος το
χριστιανι
καθοδήγι
και της
Ρωμαίου
στοχαστέ
το χριστ
ανθρώπι
αρχαίας
ρετικών
ικανοποι
Έλληνει
και επαι
ασκούσα
το γεγο
ευκολότ
όσο η Ε
Έμφ
κόσμου.
αποτελο
Διαφωτι
κατανόη
συμπληρ
ωτης, τ
ταξίδια
σημαντι
ανθρώπι
σμούς. Ι
τους Τα
διάφορα
υποτιθέ
θρησκεί
χαρακτ
Η c

μεμονωμένων ατόμων. Καταδίκασαν το δόγμα του προπατορικού αμαρτήματος ως ολέθριο για το ανθρώπινο γένος. Οι άνθρωποι έχουν την ελευθερία και τη λογική ικανότητα να εκλέγουν ανάμεσα στο καλό και στο κακό· η άποψη ότι μερικοί προορίζονται να σωθούν και άλλοι να καταλήξουν στην κόλαση, αρνείται στην ανθρωπότητα την αξιοπρέπεια με την οποία η λογική την έχει προικίσει.

Αποδοχή του κλασικού πολιτισμού ως προτύπου. Οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού, έχοντας, κατά το μεγαλύτερο μέρος τους, απορρίψει τις ηθικές επιταγές του οργανωμένου χριστιανισμού ως συστήματος σωστής διαβίωσης, αναζήτησαν καθοδήγηση στην ιστορία των κλασικών πολιτισμών της Ελλάδας και της Ρώμης. Καθιστώντας τους αρχαίους Έλληνες και Ρωμαίους κριτές της πολιτισμένης τοποθέτησης στη ζωή, οι στοχαστές του Διαφωτισμού συνετέλεσαν στην αφαίρεση από το χριστιανισμό της ιδιότητάς του ως κεντρικού άξονα της ανθρώπινης ιστορίας. Ερεύνησαν τα απέραντα αποθέματα της αρχαίας σοφίας, αναζητώντας ιδέες συγγραφέων τόσο διαφορετικών μεταξύ τους, όσο ο Μάρκος Αυρήλιος με τον Σωκράτη. Ικανοποιούνταν ιδιαίτερα με τα εδάφια εκείνα με τα οποία Έλληνες και Ρωμαίοι καταδίκασαν προλήψεις και δεισιδαιμονίες και επαινούσαν τη θρησκευτική και ιδεολογική ανεκτικότητα· ασκούσαν ωστόσο εξαιρετική εκλεκτικότητα, παραγνωρίζοντας το γεγονός ότι ο κλασικός πολιτισμός, ως σύνολο, αποτέλεσε ευκολότερη λεία του παραλογισμού και της μισαλλοδοξίας από όσο η Ευρώπη του 18ου αιώνα.

Έμφαση στα προβλήματα και τα ενδιαφέροντα αυτού του κόσμου. Η υποκατάσταση των θείων από γήινα πρότυπα αποτελούσε μέρος ευρύτερου κινήματος, χαρακτηριστικού του Διαφωτισμού, που έδωσε έμφαση στη σημασία της βαθειάς κατανόησης των λειτουργιών αυτού του κόσμου, ενώ παράλληλα συμπληρώθηκε από την απόρριψη, ως αδύνατης ή ανεπιβεβαίωτης, της ύπαρξης κάποιου ουράνιου μελλοντικού κόσμου. Τα ταξίδια σε μακρινά μέρη της υδρογείου, που αυξήθηκαν σημαντικά στη διάρκεια του 18ου αιώνα, ενθάρρυναν τους ανθρώπους να μελετήσουν άλλους, σύγχρονούς τους, πολιτισμούς. Καθώς παρατηρούσαν τους Κινέζους, τους Πέρσες, ή τους Ταϊτινούς, άρχισαν να συζητούν για σχετική ποιότητα των διάφορων τρόπων ζωής, πολύ συχνά επαινώντας τη στάση των υποτιθέμενων κατώτερων «ιθαγενών», απέναντι στο σεξ και στη θρησκεία, για παράδειγμα, ως ανώτερης από εκείνη που χαρακτηρίζει την «πολιτισμένη» δυτική Ευρώπη.

Η συγκέντρωση της προσοχής στη ζωή αυτού του κόσμου

ήταν μια αντανάκλαση των τοποθετήσεων που είχε εκφράσει ο Βάκων όταν είχε καθορίσει την «αληθινή» γνώση καθώς και ο Λοκ όταν είχε διατυπώσει τη θεωρία του για τη γνώση. Η αλήθεια προέκυπτε από το «εδώ» και το «τώρα», τη συγκεκριμένη καθημερινότητα. Η γνώση συνόδευε τις καθημερινές εμπειρίες που τυπώνονταν στην *tabula rasa* του μυαλού.

Ανθρωπισμός. Η αληθινή κατανόηση του παρόντος κόσμου θα μπορούσε να οδηγήσει, επέμεναν οι στοχαστές του Διαφωτισμού, σε έναν καλύτερο κόσμο στο μέλλον. Μια τελειότερη κοινωνία θα μπορούσε να επιτευχθεί, αν οι άνθρωποι εφάρμοζαν τη λογική με στόχο να εξοβελίσουν τις δεισιδαιμονίες και την απανθρωπιά.

Αν και ο Διαφωτισμός άντλησε μεγάλο μέρος της έμπνευσής του από τα έργα Αγγλων και υπήρξε ευρωπαϊκό γενικά φαινόμενο, άνθισε και έφθασε στη μεγαλύτερη ακμή του στη Γαλλία, όπου οι ιδέες του εκφράστηκαν στα γραπτά μιας ομάδας που τα μέλη της αυτοαποκαλούνταν *φιλόσοφοι*. Αναντίρρητα, ο κύριος εκφραστής και προπαγανδιστής του Διαφωτισμού στη Γαλλία ήταν ο Francois Marie Arouet, ένας συγγραφέας που υπέγραφε με το όνομα Βολταίρος. Στο πρόσωπό του συνοψίστηκε ο Διαφωτισμός, όπως στο πρόσωπο του Λουθήρου η Μεταρρύθμιση ή στο πρόσωπο του Μιχαήλ Άγγελου η ιταλική Αναγέννηση. Ο Βολταίρος γεννήθηκε το 1694 και, παρά τη λεπτεπίλεπτη σωματική του διάπλαση, έζησε μέχρι το 1778, ένδεκα χρόνια πριν από τη Γαλλική Επανάσταση. Ανέπτυξε προτίμηση για τη συγγραφή σατιρικών κειμένων νωρίς στη ζωή του και βρέθηκε πολλές φορές κατηγορούμενος, επειδή γελοιοποιούσε ευγενείς και μεγαλόσχημους αξιωματούχους. Μια σάτιρά του είχε ως συνέπεια τη φυλάκισή του και κατόπιν την εξορία του στην Αγγλία. Εκεί παρέμεινε τρία χρόνια, απέκτησε βαθύ θαυμασμό για τους Άγγλους και συνέθεσε το πρώτο φιλοσοφικό έργο του που το τιτλοφόρησε *Γράμματα στά αγγλικά*. Στο έργο αυτό εκλαΐκευσε τις ιδέες του Νεύτωνα και του Λοκ, τους οποίους θεωρούσε δύο από τις μεγαλύτερες μεγαλοφυΐες που έζησαν ποτέ. Τα περισσότερα από τα κατοπινά γραπτά του –το *Φιλοσοφικό Λεξικό*, ο *Αγαθούλης*, οι ιστορίες του, πολλά από τα ποιήματα και τα δοκίμιά του– αποσκοπούσαν στην ανάπτυξη του δόγματος ότι ο κόσμος διέπεται από φυσικούς νόμους και ότι η λογική και η συγκεκριμένη εμπειρία είναι οι μόνοι αξιόπιστοι οδηγοί που μπορούν να ακολουθούν οι άνθρωποι. Ο Βολταίρος χλεύαζε τον αυτάρεσκο οπτιμισμό μερικών Διαφωτιστών στοχαστών, που δίδασκαν ότι οι συμφορές του καθενός θα οδηγούσαν στο καλό του συνόλου και πως τα

Βολταίρος

πάντα θα
δυνατούς
περιέγραψ
οποίο τοι
ελευθερίκ
φυλακές.
πλεονεξικ
λογικής ι
επιταγές
αυτή ζωι
απομονωι
τους «ορ

Βολταίρς

πάντα θα κατέληγαν στον καλύτερο από τους καλύτερους κόσμους. Μόνο στην ουτοπία του Ελ Ντοράδο, που περιέγραψε στο μυθιστόρημά του *Candide* (Αγαθούλης) το οποίο τοποθέτησε κάπου στη Νότιο Αμερική, ήταν νοστή η ελευθερία και η ειρήνη. Εκεί δεν υπήρχαν ιερείς, δικαστήρια, φυλακές. Οι κάτοικοι ζούσαν αγαπημένοι, χωρίς κακία ή πλεονεξία, λατρεύοντας το Θεό σύμφωνα με τις επιταγές της λογικής και λύνοντας τα προβλήματά τους σύμφωνα με τις επιταγές του ορθολογισμού και της επιστήμης. Η ειδυλλιακή αυτή ζωή ωστόσο ήταν δυνατή μόνο επειδή η χώρα ήταν απομονωμένη με αδιαπέραστα βουνά που την προστάτευαν από τους «οργανωμένους δολοφόνους της Ευρώπης».

Θρησκευτική
ανεκτικότητα

Ο Βολταίρος είναι περισσότερο γνωστός ως υπέρμαχος της ατομικής ελευθερίας. Θεωρούσε βαρβαρότητα κάθε περιορισμό της ελευθερίας του λόγου και της έκφρασης γνώμης. Σε έναν από τους αντιπάλους του έγραφε εκείνο που συχνά παρατίθεται ως το υψηλότερο κριτήριο πνευματικής ανεκτικότητας: «Δεν συμφωνώ ούτε με μια λέξη από όσα λες, αλλά θα υπερασπιστώ μέχρι θανάτου το δικαίωμά σου να τα λες». Αν υπήρχε ωστόσο μια μορφή καταπίεσης που ο Βολταίρος μισούσε περισσότερο από τις άλλες, ήταν η τυραννία της οργανωμένης θρησκείας. Σηλιτέυσε τη σκληρότητα της Εκκλησίας που βασάνιζε και έκαιγε όσους τολμούσαν να αμφισβητήσουν τα δόγματά της. Αναφερόμενος στο όλο σύστημα της προνομιούχου και καταπιεστικής ορθοδοξίας, υιοθέτησε ως σύνθημά του την επιταγή: «Συντρίψτε αυτό το βρωμερό πράγμα». Σχεδόν εξίσου απόλυτος υπήρξε και στις επιθέσεις του εναντίον της πολιτικής τυραννίας, ιδιαίτερα όταν κατέληγε σε σφαγές χιλιάδων για να ικανοποιήσει τις φιλοδοξίες των δυναστών. «Απαγορεύεται ο φόνος», διαβεβαίωνε σαρκαστικά, «γι' αυτό τιμωρούνται όλοι οι δολοφόνοι, εκτός αν σκοτώνουν πολλούς ανθρώπους μαζί με τον ήχο της σάλπιγγας».

Ντιντερό, Νταλεμπέρ
και Κοντορσέ

Ανάμεσα στους άλλους φιλοσόφους του Διαφωτισμού στη Γαλλία ήταν ο Ντιντερό (Denis Diderot, 1713 - 1784), ο Νταλεμπέρ (Jean d' ALEMBERT, 1717-1783) και ο Κοντορσέ (μαρκήσιος de Condorcet, 1743-1794). Οι δύο πρώτοι ήταν τα κυριότερα μέλη μιας ομάδας γνωστής ως *Εγκυκλοπαιδιστές*, που ονομάστηκαν έτσι από τη συμβολή τους στη συγγραφή της *Εγκυκλοπαίδειας*, η οποία αποσκοπούσε ν' αποτελέσει μια πλήρη επιτομή της φιλοσοφικής και επιστημονικής γνώσης της εποχής. Γενικά, και οι δυο τους συμφωνούσαν με το ρασιοναλισμό και το φιλελευθερισμό του Βολταίρου. Ο Ντιντερό για παράδειγμα, υποστήριζε ότι «οι άνθρωποι δεν πρόκειται να ελευθερωθούν προτού ο τελευταίος βασιλιάς στραγγαλιστεί με τα έντερα του τελευταίου παπά». Ο Νταλεμπέρ, που αποδεχόταν τις ρασιοναλιστικές και ατομικιστικές τάσεις του Διαφωτισμού, διέφερε από τους περισσότερους ομοιοεάτες του κατά το ότι υποστήριζε τη διάδοση των νέων ιδεών στο λαό. Η γενική τάση των συγχρόνων του, ιδιαίτερα του Βολταίρου, ήταν εκείνη της απέχθειας προς τους κοινούς ανθρώπους, της αντιμετώπισής τους ως βλακών αθεράπευτων από την άγνοια και την ηλιθιότητα. Για τον Νταλεμπέρ, ωστόσο, η πρόοδος δεν μπορούσε να εξασφαλιστεί παρά μόνο με τη παλλαϊκή διαφώτιση. Κατά συνέπεια, υποστήριζε ότι οι αλήθειες της λογικής και της επιστήμης θα έπρεπε να διδαχθούν στις μάζες

με την ελπί
από το σκο
στη διάρκει
Νταλεμπέρ
νης προόξ
ανθρώπινο
τους εξτρε
μιας γενικτ
της λογική

Αν κα
Γερμανία ε
σε σημαντ
παγκόσμια
λέσσιγκ (
συγγραφέ
ανθρώπινο
ανεκτικότη
καμιά θρη
θεατρικό
ευγένεια
θρησκευτι
καταδικάζ
και διδασκ
θρησκείες
νισμού) δε
της ανθρο

Δύο
Διαφωτισμ
ο Γάλλος
βρίσκοντα
συγχρόνω
χαρακτηρι
δίδασκε
προκίπτο
μεταξύ τ
Δηλαδή, μ
με τη φα
δοκιμάσει
μυαλού μ
συμπέρασ
επανάλημ
φωτιά, κ
συνήθεια

με την ελπίδα ότι, τελικά, ολόκληρος ο κόσμος θα ελευθερωθεί από το σκοτάδι και την τυραννία. Ο Κοντορσέ, που αυτοκτόνησε στη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης, ήταν, όπως και ο Νταλεμπέρ, επίμονος υποστηρικτής της θεωρίας της ανθρώπινης προόδου. Το βιβλίο του, *Διάγραμμα της προόδου του ανθρώπινου νου*, που έγραψε ενώ κρυβόταν για να γλυτώσει από τους εξτρεμιστές της επανάστασης, υποστήριζε τη δυνατότητα μιας γενικής κοινωνικής βελτίωσης, ως αποτέλεσμα εφαρμογής της λογικής για τη λύση των προβλημάτων του κόσμου.

Αν και ο Διαφωτισμός είχε πολύ λιγότερη επίδραση στη Γερμανία από όση στη Γαλλία ή στην Αγγλία, έδωσε και εκεί ζωή σε σημαντικές προοδευτικές ιδέες. Ο κυριότερος από τους παγκόσμια αναγνωρισμένους διαφωτιστές στη Γερμανία ήταν ο Λέσσιγκ (Gotthold Lessing, 1729-1781), κυρίως θεατρικός συγγραφέας και κριτικός, αλλά και φιλοσοφικός εκφραστής ανθρωπιστικών θέσεων. Η ουσία της φιλοσοφίας του ήταν η ανεκτικότητα, που στηριζόταν σε μια ειλικρινή πεποίθηση ότι καμιά θρησκεία δεν κατείχε το μονοπώλιο της αλήθειας. Στο θεατρικό έργο του *Νάθαν ο σοφός* ανέπτυξε την ιδέα ότι η ευγένεια του χαρακτήρα δεν έχει ιδιαίτερη σχέση με θρησκευτικές πεποιθήσεις. Για το λόγο αυτό σε μεγάλο βαθμό, καταδίκασε την προσκόλληση σε οποιοδήποτε σύστημα ή δόγμα και δίδασκε ότι η ανάπτυξη της κάθε μιας από τις μεγάλες θρησκείες του κόσμου (συμπεριλαμβανομένου και του χριστιανισμού) δεν αποτελούσαν παρά στάδια στην πνευματική εξέλιξη της ανθρωπότητας.

Δύο άλλοι φιλόσοφοι, που συνήθως τοποθετούνται στο Διαφωτισμό, ο Σκωτσέζος Χιούμ (David Hume, 1711 - 1776) και ο Γάλλος Ρουσσώ (Jean - Jacques Rousseau, 1712 - 1778) δεν βρίσκονταν σε πλήρη συμφωνία με την πλειοψηφία των συγχρόνων τους διαφωτιστών. Στον Χιούμ, πρώτα από όλα, κύριο χαρακτηριστικό ήταν ο σκεπτικισμός. Όπως και ο Χαμπς, δίδασκε ότι ο νους είναι ένα σύνολο εντυπώσεων, που προκύπτουν αποκλειστικά από τις αισθήσεις και συνδέονται μεταξύ τους με συσχετισμούς που συνθίζουμε να κάνουμε. Δηλαδή, μαθαίνουμε από την πείρα μας να συνδέουμε τη ζέση με τη φωτιά και τη θρέψη με το ψωμί. Αν δεν είχαμε ποτέ δοκιμάσει την αίσθηση της ζέσης, καμιά νοητική λειτουργία του μυαλού μας δεν θα μας επέτρεπε να συναγάγουμε το συμπέρασμα ότι η φωτιά παράγει θερμότητα. Η συνεχής επανάληψη ωστόσο του γεγονότος ότι, όταν βλέπουμε μια φωτιά, κατά κανόνα αισθανόμαστε ζέση, μας οδηγεί στη συνήθεια να συνδέουμε αυτά τα δύο στο μυαλό μας. Οι

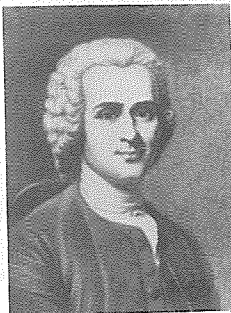
Λέσσιγκ

Χιουμ

εντυπώσεις και οι συσχετίσεις μεταξύ τους συνιστούν το σύνολο της δυνατής γνώσης. Εφόσον κάθε ιδέα στο μυαλό δεν είναι τίποτε άλλο από αντίγραφο μιας εντύπωσης που έχει μεταδοθεί από τις αισθήσεις, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τίποτε σχετικά με αίτια ή σκοπούς, τη φύση της ύλης ή την προέλευση του σύμπαντος. Δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για οποιαδήποτε λογικά συμπεράσματα εκτός από κείνα που, όπως τα αξιώματα των μαθηματικών, μπορούν να επαληθευτούν από την πρακτική εμπειρία. Ο,τιδήποτε άλλο είναι πιθανότατα προϊόν συναισθημάτων και πόθων, ζωωδών παρορμήσεων και φόβων. Στην πρόκλησή του εναντίον των προϋπαρχουσών ιδεών, ο Χιουμ ακολούθησε την πρακτική του Διαφωτισμού. Ωστόσο, με την άρνησή του να δεχτεί τη δύναμη της λογικής, τοποθέτησε τον εαυτό του σχεδόν εντελώς έξω από το κύριο ρεύμα των σύγχρονων του ιδεών.

Ρουσσώ

Σε ανάλογο βαθμό, ο Ρουσσώ απέρριψε πολλές από τις βασικές παραδοχές που είχαν τις ρίζες τους στον Νεύτωνα και στον Λοκ. Ένας δυστυχισμένος άνθρωπος, ο Ρουσσώ είχε αποτύχει σχεδόν σε κάθε επάγγελμα που προσπαθούσε ν' ασκήσει. Κήρυσσε υψηλά ιδανικά εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, αλλά εγκατέλειψε τα παιδιά του σε άσυλο εκθέτων. Μάλωνε με τον καθένα και ηδονίζοταν με νοσηρές αυτοαποκαλύψεις. Αυτές οι ιδιότητες της ιδιοσυγκρασίας του ήταν, αναμφίβολα, σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνες για την ανταρσία του εναντίον των ψυχρά διανοητικών δογμάτων των συγχρόνων του. Υποστήριζε ότι, η εμμονή στη θρησκεία ως αλάνθαστου οδηγού διαγωγής και αλήθειας είναι στήριξη σ' ένα σπασμένο καλάμι. Όσον αφορά στα πραγματικά κρίσιμα προβλήματα της ζωής, είναι ασφαλέστερο κατά πολύ να ακολουθούμε τα ένστικτα και τα συναισθήματά μας. Αυτή είναι η μέθοδος της φύσης και, κατά συνέπεια, είναι πιθανότερο να μας οδηγήσει στην ευτυχία από ό,τι οι τεχνητές νοητικές αναλύσεις: «Ο σκεπτόμενος άνθρωπος είναι ένα εκφυλισμένο ζώο». Παρ' όλη ωστόσο την περιφρόνησή του προς τη λογική, ο Ρουσσώ, σε άλλους τομείς, συμφωνούσε απόλυτα με την κοσμοθεωρία του Διαφωτισμού. Εξύμνησε τον τρόπο ζωής πρωτόγονων λαών με περισσότερη θέρμη από οποιονδήποτε άλλο στοχαστή του Διαφωτισμού. Συμμετέσχε στην καταδίκη από μέρους του Διαφωτισμού κάθε περιορισμού της ατομικής ελευθερίας, αν και ενδιαφερόταν πολύ περισσότερο για την ελευθερία και ισότητα των μαζών από όσο οι άλλοι αναμορφωτές της εποχής του. Τα δόγματά του, της ισότητας και της λαϊκής κυριαρχίας, αν και συχνά παρερμηνευμένα, έγιναν πολεμικές κραυγές των επαναστατών του τέλους

Ρουσσώ

του 18
ρων αν
κεφάλ
του Ρο
ιδεώδε

Έν
όσο ο
στα κο
κοινων
ολοκλη
της π
Εμπορ
φιλοσο
επιδρέ
ψεων

Έ;
προαγ
χαρακ
κίνημα
σωφρο
των κ
αυτό
εξαιρε
τιμωρ
μικρο
μισού
προστ
θανάτ
που
στου
δεσμο
φυλα
αντίδ
χησε
1794
γραπ
δημο
ποινα
πρέπ
αποθ
σκοπ
εγκλ
όχι r

του 18ου αιώνα και συνθήματα πολλών άλλων μετριοπαθέστερων αντιπάλων των παλιών καθεστώτων. Και, όπως θα φανεί στο κεφάλαιο για τη Γαλλική Επανάσταση, ήταν η πολιτική φιλοσοφία του Ρουσσώ εκείνη που παρέσχε την έμπνευση για το σύγχρονο ιδεώδες της κυριαρχίας της πλειοψηφίας.

Ένα κίνημα τόσο βαθιά ανατρεπτικό για τη δυτική κοινωνία όσο ο Διαφωτισμός, ήταν αναπόφευκτο να έχει αποτελέσματα στα κοινωνικά έθιμα και στις ατομικές συνήθειες. Το σύνολο της κοινωνικής προόδου εκείνης της εποχής δεν μπορεί να αναχθεί ολοκληρωτικά σε πνευματικές επιδράσεις· ένα μεγάλο μέρος της προέκυψε από την επέκταση του εμπορίου κατά την Εμπορική Επανάσταση. Παρ' όλα αυτά, η πρόοδος της φιλοσοφίας και της επιστήμης είχαν κάτι παραπάνω από τυχαίες επιδράσεις όσον αφορά στο ξεκαθάρισμα των παλιών προλήψεων και στην οικοδόμηση μιας πιο ανθρώπινης κοινωνίας.

Έχουμε ήδη αναφέρει την επίδραση του Διαφωτισμού στην προαγωγή του σκοπού της κοινωνικής μεταρρύθμισης. Μια χαρακτηριστική έκφραση αυτής της επίδρασης ήταν και το κίνημα για την αναθεώρηση των αυστηρών ποινικών και σωφρονιστικών κωδίκων και για την ανθρωπινότερη μεταχείριση των κρατουμένων. Η ανάγκη μεταρρυθμίσεων ήταν άμεση σε αυτό τον τομέα. Οι ποινές, ακόμα και για μικροαδικήματα, ήταν εξαιρετικά αυστηρές σε όλες σχεδόν τις χώρες (με θάνατο τιμωρούνταν η κλοπή αλόγου ή και ενός χρηματικού ποσού τόσο μικρού όσο πέντε αγγλικά σελίνια). Στη διάρκεια του πρώτου μισού του 18ου αιώνα, όχι λιγότερα από εξήντα αδικήματα προστέθηκαν στον κατάλογο των εγκλημάτων που επέφεραν θανατική ποινή. Εξαιρετικά σκληρή ήταν επίσης η μεταχείριση που επιφυλασσόταν στους χρεωκοπημένους εμπόρους και στους χρεοφειλέτες από την πείνα και τους ξυλοδαρμούς των δεσμοφυλάκων τους, πέθαιναν κατά χιλιάδες σε βρωμερές φυλακές. Οι κτηνώδεις αυτές συνθήκες τελικά προκάλεσαν την αντίδραση διάφορων μεταρρυθμιστών. Ανάμεσά τους κυριάρχησε η φυσιογνωμία του Μπεκκάρια (Cesare Beccaria, 1738-1794), δικαστή του Μιλάνου, που είχε βαθιά επηρεαστεί από τα γραπτά των Γάλλων ρασιοναλιστών φιλοσόφων. Το 1764 δημοσίευσε τη φημισμένη του πραγματεία *Εγκλήματα και ποινές*, όπου καταδικάζει την επικρατούσα θεωρία ότι οι ποινές πρέπει να είναι όσο το δυνατόν αυστηρότερες προκειμένου να αποθαρρύνουν τους επίδοξους εγκληματίες. Επιμένοντας ότι ο σκοπός του ποινικού κώδικα πρέπει να είναι η πρόληψη του εγκλήματος και η αναμόρφωση των αντικοινωνικών στοιχείων και όχι η εκδίκηση, υποστήριξε την κατάργηση των βασανιστηρίων

*Τα ευρύτερα
αποτελέσματα του
Διαφωτισμού*

Ανθρωπισμός

ως απαράδεκτων για ένα πολιτισμένο έθνος. Παρόμοια, καταδίκασε τη θανατική ποινή ως αντίθετη με τα φυσικά ανθρώπινα δικαιώματα, επειδή δεν μπορεί να επανορθωθεί σε περίπτωση σφάλματος. Το βιβλίο του Μπεκκάρια προκάλεσε αίσθηση. Μεταφράστηκε σε δώδεκα περίπου γλώσσες και ενθάρρυνε προσπάθειες για τη βελτίωση του ποινικού κώδικα και της κατάστασης στις φυλακές σε πολλές χώρες. Κατά το τέλος του 18ου αιώνα, σημειώθηκε κάποια πρόοδος στη μείωση της αυστηρότητας των ποινών, στην απαλλαγή των χρεοφειτών από τις μέχρι τότε προβλεπόμενες ποινές, καθώς και στην παροχή εργασίας και καλύτερων συνθηκών στους κρατούμενους.

Η κίνηση κατά της δουλείας

Το ανθρωπιστικό πνεύμα του Διαφωτισμού βρήκε διέξοδο και σε άλλες κατευθύνσεις. Μερικοί επιστήμονες και φιλόσοφοι καταδίκασαν τη μάστιγα της δουλείας. Περισσότεροι ακόμα καταδίκασαν το δουλεμπόριο. Οι προσπάθειες διανοουμένων στην κατεύθυνση αυτή ενισχύθηκαν με θέρμη από ηγέτες ορισμένων θρησκευτικών ομάδων, ιδιαίτερα από εξέχοντες Κουάκερους στην Αμερική.

Η ειρήνη υπήρξε ένα ακόμα ιδανικό πολλών διαφωτιστών στοχαστών. Οι επικρίσεις του Βολταίρου εναντίον του πολέμου δεν υπήρξαν κατά κανένα τρόπο το μόνο παράδειγμα τέτοιων αισθημάτων. Ο Ρουσσώ χαρακτήρισε παράλογες τις απόπειρες να γίνει διαχωρισμός μεταξύ δίκαιων και άδικων πολέμων. Από τις πέννες άλλων φιλοσόφων του Διαφωτισμού διατυπώθηκαν διάφορα ιδιοφυή σχέδια για την εξασφάλιση μιας διαρκούς ειρήνης, συμπεριλαμβανομένου ενός σχεδίου που καταστρώθηκε από ένα Γάλλο, τον Αββά του Αγίου Πέτρου (1658-1743), για τη δημιουργία μιας ένωσης εθνών που θα αναλάμβανε δράση εναντίον κάθε επιτιμημένου.

Αντίδραση στις ιδέες του Διαφωτισμού

Οι ιδέες του Διαφωτισμού δεν ήταν καθολικά αποδεκτές. Η πνευματική επανάσταση που περιγράφηκε πιο πάνω συνέβη σε μια κοινωνία όπου τα περισσότερα μέλη της ήταν αγράμματα και, όπως αναφέρθηκε ήδη, βαθιά προληπτικά. Όταν ο κομήτης του Χάλεϋ, που ονομάστηκε έτσι από τον Άγγλο αστρονόμο, Edmund Halley, έκανε την εμφάνισή του το 1682, η λαϊκή φαντασία τον θεώρησε αιώνιο επικείμενο κατακλυσμού, όπως ερμήνευσε και τον καταστρεπτικό σεισμό της Λισσαβώνας ως ένδειξη θεϊκής οργής. Οι άνθρωποι, μορφωμένοι ή όχι, έβρισκαν εξαιρετικά δύσκολο να εγκαταλείψουν τη βολική ιδέα ότι η ανθρωπότητα και οι δραστηριότητές της ήταν το κέντρο γύρω από το οποίο περιστρεφόταν ο κόσμος. Συνέχιζαν να πιστεύουν, παρ' όλα όσα έλεγαν οι φιλόσοφοι, ότι ο Θεός ενδιαφερόταν για

τα προσώ-
έφερναν
αδαείς κι
μυθολογία
σκεπτικισ-
κενότητα
μενων οφ-
θέσεις τ
ρασιοναλι-
επιρροή τ
άμεσα γι
θρησκεία
των θεϊ
αναζωογ
Ουέσλυ
συγκλόνη
κηρύσσει
αγάπη τς

Οι ε
ήταν περ
άτομα ός
και αποδ
βρήκαν τ
κόσμο ν
αναμφίβ
ανθρώπι
πραγματι
θοριζόμε
κόσμου,
στην εξ
κληρονο

4. ΕΠΙΣΤ

Η Π
της λογι
επιστήμ
σε αντί
εργασία
αιώνα, ω
παγκόσμ
αμφισβή

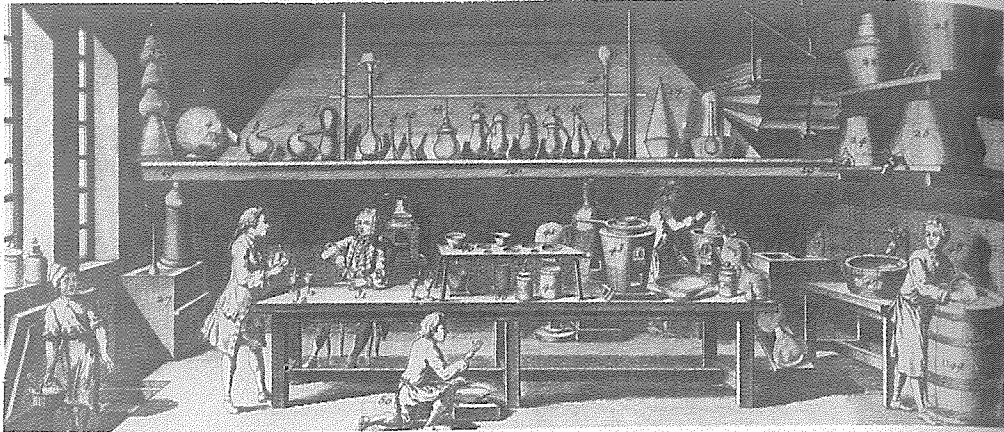
τα προσωπικά τους βάσανα και ότι οι δεήσεις τους θα τους έφερναν την ανακούφιση και τη βοήθεια που αναζητούσαν. Οι αδαείς κατέφευγαν ακόμα στην ακμάζουσα δαιμονολογία και μυθολογία της μεσαιωνικής λαϊκής παράδοσης. Οι περισσότεροι σκεπτικιστές, απογοητευμένοι από τη θεολογική και πνευματική κενότητα του θεισμού ή ακόμα και των συμβατικά εφαρμοζόμενων ορθοδοξιών, κατέφευγαν σε έναν ευαγγελισμό που οι θέσεις του συνιστούσαν την αντίθεση του διαφωτιστικού ρασιοναλισμού. Οι Ησυχαστές, που είχαν τη μεγαλύτερη επιρροή τους στη Γαλλία, υποστήριζαν ότι ο Θεός τούς μιλούσε άμεσα για τη σωτηρία. Αρνούνταν την ανάγκη θεσμοθετημένης θρησκείας αλλά για λόγους πολύ διαφορετικούς από εκείνους των θειστών. Οι Ιανсениστές, μια άλλη γαλλική αίρεση, αναζωογόνησε την πίστη στο πεπρωμένο. Στην Αγγλία τέλος, ο Ουέσλυ (John Wesley, 1703-1791), ο ιδρυτής του μεθοδισμού, κηρύσσοντας τη σωτηρία των αμαρτωλών, μέσω της πίστης στην αγάπη του Θεού.

Οι επιπτώσεις του διαφωτισμού, ωστόσο, αν και πρέπει να ήταν περιορισμένες στην εποχή του, ήταν βαθειές, τόσο στα άτομα όσο και στην κοινωνία ως σύνολο. Εκείνοι που μελετήσαν και αποδέχτηκαν τα μηνύματά του και τις ανακαλύψεις του βρήκαν την αντίληψη που είχαν για τον εαυτό τους και για τον κόσμο να αλλάζει βαθιά. Ο ρασιοναλισμός του διαφωτισμού αναμφίβολα συνετέλεσε, σε κάποιο μέτρο, στη βελτίωση της ανθρώπινης ζωής. Τέλος, η εμμονή του σε μια κοινωνική τάξη πραγμάτων ελεγχόμενη από τον φυσικό νόμο και καθοριζόμενη σύμφωνα με τις πρακτικές εμπειρίες αυτού του κόσμου, υπήρξε σε τελευταία ανάλυση καθοριστική όσον αφορά στην εξάλειψη των υπολειμμάτων του φεουδαλισμού και των κληρονομικών κοινωνικών και οικονομικών προνομίων.

Οι επιπτώσεις του Διαφωτισμού

4. ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Η Πνευματική Επανάσταση εξασφάλισε όχι μόνο το θρίαμβο της λογικής αλλά και της επιστήμης. Πριν από τον 17ο αιώνα, οι επιστήμονες εργάζονταν απομονωμένοι ο ένας από τον άλλο και σε αντίθεση με μια κοσμοθεωρία που έτεινε να θεωρεί την εργασία τους ύποπτη, αν όχι βλασφημία. Από τα μέσα του 17ου αιώνα, ωστόσο, η επιστήμη έγινε πεδίο δραστηριότητας σε παγκόσμια κλίμακα, που ενθαρρυνόταν από εκείνη την προθυμία αμφισβήτησης κατεστημένων ιδεών, την οποία υποστήριζαν

Εργαστήριο, 17^{ος} αιώνας

Το κύρος της επιστήμης

κυβερνήσεις, εξίσου ανυπόμονες με τους επιστήμονες να μεταφέρουν τις ανακαλύψεις της στην πρακτική εφαρμογή. Η Βασιλική Εταιρεία του Λονδίνου, που ιδρύθηκε το 1662 κάτω από την προστασία του βασιλιά Καρόλου, καθώς και η Γαλλική Ακαδημία Επιστημών, που ιδρύθηκε τέσσερα χρόνια αργότερα, ενθάρρυναν τη δημοσίευση επιστημονικών εργασιών και την ανταλλαγή επιστημονικών γνώσεων. Η επιστήμη δεν θεωρούνταν πια απόκρυφος τομέας έρευνας, που υπήρχε ξεχωριστά από την καθημερινή δραστηριότητα. Αντίθετα, ήταν ευπρόσδεκτη στις εγκόσμιες υποθέσεις, για τον μόνο λόγο ότι οι ανακαλύψεις της αποδεικνύονταν πολύτιμες για την ανθρωπότητα. Ο Νεύτων, για παράδειγμα, επινόησε μια σειρά ναυτιλιακών πινάκων, με τους οποίους οι μεταβαλλόμενες θέσεις της σελήνης σε σχέση με τα άστρα μπορούσαν να προβλεφθούν. Εφεύρε επίσης τον εξάντα για τον υπολογισμό αυτών των θέσεων και, κατά συνέπεια, για τον καθορισμό του γεωγραφικού πλάτους και μήκους.

Κάποια πρόοδος έγινε στη διάρκεια αυτής της περιόδου για την κατανόηση των ηλεκτρικών φαινομένων. Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, ο Άγγλος Γκίλμπερτ (William Gilbert, 1540-1603) ανακάλυψε τις ιδιότητες των μαγνητών και εισήγαγε τον όρο «ηλεκτρισμός» στη γλώσσα. Άλλοι επιστήμονες γρήγορα ενδιαφέρθηκαν για το φαινόμενο αυτό με αποτέλεσμα να σημειωθούν εντυπωσιακά πειράματα με το θαυμαστό «ηλεκτρικό ρεύμα». Ένας μάλιστα μορφωμένος ιησουΐτης δήλωσε ότι, δύο άτομα ίσως μπορούσαν να επικοινωνήσουν από απόσταση μέσω μαγνητισμένων βελονών

που θα στα τέλ κατασκε επίτευξ 1746, τ ενέργει Αμερικκ 1790) μ ήταν το το 165: κεραυν

Σχε υπήρξε αποκαλι θα ήταν αριστοκ δημοσίε φυσικέ τις θεω της χημ έκανε τ ένωση, παρασκ: ύπαρξη θεωρία. προανα: χημείας

Πα της χημ που ακ λανθασ η φωτι διαδεδ «φλογι το υλικι αντικείμ που απε μισό το ψεις πι δρόμο γνωστό Κάβεντ νεου ει

που θα έδειχναν ταυτόχρονα τα ίδια γράμματα του αλφαβήτου. Στα τέλη του 18ου αιώνα, ο Βόλτα (Alessandro Volta, 1745-1827) κατασκεύασε την πρώτη μπαταρία. Μια ακόμα σημαντική επίτευξη στον τομέα του ηλεκτρισμού υπήρξε η εφεύρεση, το 1746, του δοχείου Leyden για την αποθήκευση ηλεκτρικής ενέργειας. Ως αποτέλεσμα κυρίως αυτής της εφεύρεσης, ο Αμερικανός Βενιαμίν Φραγκλίνος (Benjamin Franklin, 1706-1790) μπόρεσε ν' αποδείξει ότι ο κεραυνός και ο ηλεκτρισμός ήταν το ίδιο πράγμα. Στο περιβόητο πείραμά του με το χαρταετό, το 1652, πέτυχε να φορτίσει ένα δοχείο Leyden από τους κεραυνούς μιας καταιγίδας.

Ηλεκτρισμός

Σχεδόν εξίσου εντυπωσιακή με την πρόοδο στη φυσική υπήρξε και η πρόοδος στη χημεία. Αν θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε κάποιον ιδρυτή της σύγχρονης χημείας, αυτός θα ήταν ο Μπούλ (Robert Boyle, 1627-1691). Γιος ενός Ιρλανδού αριστοκράτη, ο Μπούλ κέρδισε τη διασημότητα το 1661 με τη δημοσίευση του έργου του *Σκεπτικιστής χημικός, η χημικο-φυσικές αμφισβητήσεις και παράδοξα*. Στο έργο αυτό, απέρριψε τις θεωρίες των αλχημιστών και έτσι συνέβαλε στην οικοδόμηση της χημείας ως καθαρής επιστήμης (pure science). Επιπλέον, έκανε πρώτος τη διάκριση ανάμεσα σε μείγμα και σε χημική ένωση, έμαθε πάρα πολλά γύρω από τη φύση του φωσφόρου, παρασκεύασε οινόπνευμα από ξύλο, υπέδειξε την ιδέα της ύπαρξης χημικών στοιχείων και επανεξέτασε την αρχαία ατομική θεωρία. Κανένας επιστήμονας πριν απ' αυτόν δεν είχε προαναγγείλει σε τέτοιο βαθμό τις γνώσεις της σύγχρονης χημείας.

Χημεία: Μπούλ

Παρά την εργασία του Μπούλ, μικρή παραπέρα ανάπτυξη της χημείας σημειώθηκε σ' ολόκληρη σχεδόν την εκατονταετία που ακολούθησε. Οι λόγοι ήταν ενμέρει η ευρεία αποδοχή λανθασμένων απόψεων γύρω από ζητήματα όπως η θερμότητα, η φωτιά, ο αέρας και το φαινόμενο της καύσης. Η πιο διαδεδομένη από τις πλάνες αυτές ήταν η λεγόμενη θεωρία του «φλογιστού». Αυτή στηριζόταν στην άποψη ότι το φλογιστό ήταν το υλικό από το οποίο αποτελούνταν η φωτιά, όταν δηλαδή ένα αντικείμενο καιγόταν, το φλογιστό έφευγε απ' αυτό. Η στάχτη που απέμενε θεωρούνταν το «αληθινό» υλικό. Κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, πραγματοποιήθηκαν σημαντικές ανακαλύψεις που τελικά ανέτρεψαν τη θεωρία αυτή και άνοιξαν το δρόμο για μια πραγματική κατανόηση μερικών από τις γνωστότερες σήμερα χημικές αντιδράσεις. Το 1766, ο Άγγλος Κάβεντις (Henry Cavendish) ανακοίνωσε την ανακάλυψη ενός νέου είδους αερίου που προέρχεται από την επαφή υδρογόνου,

Κάβεντις και Πρίστλυ

ψευδαργύρου και άλλων μετάλλων με θειικό οξύ. Έδειξε ότι το αέριο αυτό, γνωστό σήμερα ως υδρογόνο, δεν μπορούσε από μόνο του να συντηρήσει καύση· ωστόσο, καταναλωνόταν γρήγορα από μια φωτιά που είχε πρόσβαση στον ελεύθερο αέρα. Το 1774 ανακαλύφθηκε το οξυγόνο από έναν Άγγλο, τον συνιταριανό ιερέα Πρίστλυ (Joseph Priestley). Αυτός ανακάλυψε ότι ένα κεριό καίγεται με εξαιρετική ζωηρότητα όταν βρίσκεται σε χώρο όπου υπάρχει το καινούργιο αυτό αέριο, γεγονός που έδειχνε σαφώς ότι η καύση δεν προκαλείται από καμιά μυστηριώδη αρχή ή υλικό σώμα που υπάρχει μέσα στη φλόγα. Λίγα χρόνια μετά την ανακάλυψη αυτή, ο Κάβεντις έδειξε ότι ο αέρας και το νερό, που μέχρι τότε θεωρούνταν στοιχεία, ήταν στην πραγματικότητα ο πρώτος μείγμα και το δεύτερο σύνθετη χημική ένωση· ο αέρας αποτελείται κυρίως από οξυγόνο και άζωτο και το νερό από οξυγόνο και υδρογόνο.

Λαβουαζιέ

Η χαριστική βολή στη θεωρία του φλογιστού δόθηκε από τον Γάλλο Λαβουαζιέ (Antoine Lavoisier, 1743-1794), έναν από τους μεγαλύτερους επιστήμονες της Πνευματικής Επανάστασης, που αργότερα έχασε τη ζωή του κατά τη Γαλλική Επανάσταση. Ο Λαβουαζιέ απέδειξε ότι, τόσο η καύση όσο και η αναπνοή συνεπάγονται την οξειδωση, η πρώτη με μεγάλη ταχύτητα και η δεύτερη με μικρή. Έδωσε στο οξυγόνο και στο υδρογόνο τα σημερινά τους ονόματα, απέδειξε ότι το διαμάντι είναι μια μορφή άνθρακα και υποστήριξε ότι η ζωή η ίδια είναι μια χημική διαδικασία. Αναμφίβολα όμως, το μεγαλύτερό του επίτευγμα ήταν η ανακάλυψη του νόμου της διατήρησης της μάζας. Βρήκε αποδεικτικά στοιχεία για να υποστηρίξει ότι, «αν και η ύλη μπορεί να μεταβάλλει τη μορφή της με μια σειρά χημικών ενεργειών, δεν αλλάζει ως προς την ποσότητά της· η ποσότητα της ύλης παραμένει ίση, στο τέλος μιας χημικής λειτουργίας, με εκείνη που ήταν στη αρχή της και μπορεί να υπολογιστεί μέσω του βάρους της». Ο νόμος αυτός τροποποιήθηκε βέβαια από μεταγενέστερες ανακαλύψεις που αφορούσαν στη δομή του ατόμου και στην μετατροπή μερικών μορίων μάζας σε ενέργεια κάτω από ορισμένες συνθήκες. Ωστόσο, δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι, εξαιτίας της μεγαλοφυΐας του Λαβουαζιέ, η χημεία έγινε πραγματική επιστήμη.

Βιολογία

Αν και οι φυσικές επιστήμες τράβηξαν το μεγαλύτερο μέρος της προσοχής κατά την Πνευματική Επανάσταση, οι βιολογικές επιστήμες δεν παραμελήθηκαν κατά κανένα τρόπο. Ένας από τους μεγαλύτερους πρώιμους βιολόγους ήταν ο Άγγλος Χουκ (Robert Hooke, 1635-1703), ο πρώτος που είδε και περιέγραψε την κυτταρική δομή των φυτών. Το επίτευγμα

αυτό συν Malpighi, φυτών και φύλλων εποχή, επιστήμη 1723), αν πρώτη πε παρέστη Γύρω στ Swamme της ζωής ωριμότητ βάτραχο

Από σημαδεύ: ασχολούν εκατό χι συγκεντρ ταξινομή ταξινομη μονας Λι εκλατινικ Σύστημα ρεσε όλ ζωικό κ υποδιαίρ: βιολογικί οποίο κά οποία το Έτσι, ο ταξινομη στην επι

Η δε 18ου αιό 1788). 1 τόμους, επιστημέ ανθρώπυ υλικού επιστημέ μπόρεσε ολοκληρ

αυτό σύντομα ακολούθησε η εργασία του Μαλπίγκι (Marcello Malpighi, 1628-1694), που αποδεικνυε τη σεξουαλικότητα των φυτών και συνέκρινε την αναπνευστική λειτουργία των φυτικών φύλλων με εκείνη των πνευμόνων των ζώων. Την ίδια περίπου εποχή, ένας Ολλανδός επιχειρηματίας και ερασιτέχνης επιστήμονας, ο Λέβενχοκ (Anthony van Leeuwenhoek, 1632-1723), ανακάλυψε τα πρωτόζωα και τα βακτηρίδια και έκανε την πρώτη περιγραφή του ανθρώπινου σπέρματος. Ο 17ος αιώνας παρέστη επίσης μάρτυρας κάποιας προόδου στην εμβρυολογία. Γύρω στο 1670, ο Ολλανδός γιατρός Σβάμμερνταμ (Jan Swammerdam, 1637-1680), περιέγραψε προσεκτικά την ιστορία της ζωής ορισμένων εντόμων, από το στάδιο της κάμπιας ως την ωριμότητά τους και συνέκρινε την μεταμόρφωση του γυρίνου σε βάτραχο με την ανάπτυξη του ανθρώπινου εμβρύου.

Από πολλές απόψεις, το τέλος του 17ου αιώνα φαινόταν να σημαδεύει μια παρακμή πρωτοτυπίας των επιστημών που ασχολούνται με ζωντανά όντα. Στη διάρκεια των επόμενων εκατό χρόνων, οι βιολόγοι έτειναν όλο και περισσότερο να συγκεντρώνουν τις προσπάθειές τους στην περιγραφή και ταξινόμηση της ήδη υπάρχουσας γνώσης. Ο λαμπρότερος ταξινομητής της βιολογικής γνώσης ήταν ο Σουηδός επιστήμονας Λίννε (Carl von Linné, 1707-1778), γνωστότερος με το εκλατινισμένο όνομα Λινναίος (Linnaeus). Στα έργα του *Σύστημα της φύσης* και *Βοτανική φιλοσοφία*, ο Λινναίος διαίρεσε όλα τα φυσικά αντικείμενα σε τρία βασίλεια: λίθινο, ζωικό και φυσικό. Το καθένα απ' αυτά τα τρία βασίλεια υποδιείρεσε σε τάξεις, γένη και είδη. Επινόησε το σύστημα της βιολογικής ονοματολογίας που ακόμα είναι σε χρήση, με το οποίο κάθε φυτό και ζώο έχει δύο επιστημονικά ονόματα, από τα οποία το πρώτο υποδηλώνει το γένος και το δεύτερο το είδος. Έτσι, ονόμασε τον άνθρωπο *Homo Sapiens*. Το σύστημα ταξινόμησης του Λινναίου είχε ευρύτατα υιοθετηθεί ακόμα και στην εποχή του.

Η δεύτερη μεγάλη ιδιοφυΐα της περιγραφικής βιολογίας του 18ου αιώνα ήταν ο Γάλλος Μπουφόν (Georges Buffon, 1707-1788). Το έργο του *Φυσική ιστορία*, σε σαράντα τόμους, αν και αποσκοπούσε να γίνει μια γενική σύνοψη των επιστημών, τελικά περιορίστηκε κυρίως στην περιγραφή του ανθρώπου και άλλων σπονδυλωτών. Αν και μεγάλο μέρος του υλικού που χρησιμοποιήθηκε, προήλθε από γραπτά άλλων επιστημόνων και από διηγήσεις ταξιδιωτών, ο συγγραφέας μπόρεσε να δαμάσει έναν τεράστιο όγκο γνώσεων κάτω από μια ολοκληρωμένη ταξινόμηση και να τον αναζωογονήσει με τις

Η ταξινόμηση
του Λινναίου

Μπουφόν

δικές του ερμηνείες. Ο Μπουφόν αναγνώριζε τη στενή συγγένεια ανθρώπου και ανώτερων ζώων. Αν και ποτέ δεν μπόρεσε να πείσει τον εαυτό του να δεχτεί τις πλήρεις συνέπειες μιας θεωρίας που συνέδεε την εξέλιξη του ανθρώπου άμεσα με εκείνη των άλλων ζώων, είχε, παρ' όλα αυτά, εντυπωσιαστεί έντονα από τις εκπληκτικές ομοιότητες μεταξύ όλων των ανώτερων ζωικών ειδών. Αποδέχτηκε την πιθανότητα της εξέλιξης ολόκληρου του φάσματος των οργανικών μορφών από ένα μοναδικό προγονικό είδος.

Ιατρική

Παρά τις αξιοσημείωτες επιστημονικές προόδους του 17ου και του 18ου αιώνα, η ανάπτυξη της φυσιολογίας και της ιατρικής προχώρησε μάλλον αργά στη διάρκεια της ίδιας αυτής περιόδου και αυτό για διάφορους λόγους. Ένας ήταν η ανεπαρκής προπαρασκευή των γιατρών, πολλοί από τους οποίους είχαν αρχίσει τις επαγγελματικές σταδιοδρομίες τους με ελάχιστα εφόδια, όχι περισσότερα από μια μαθητεία κοντά σε κάποιον παλιό πρακτικό γιατρό. Ένας άλλος ήταν η ανυποληψία της ιατρικής στην κοινωνία, που την έβλεπε σαν οποιοδήποτε επάγγελμα, όπως του κουρέα ή του σιδηρουργού. Ο σημαντικότερος ωστόσο ίσως να ήταν η προκατάληψη εναντίον της ανατομής ανθρώπινων πτωμάτων για ιατρικές παρατηρήσεις. Μέχρι και το 1750, οι ιατρικές σχολές που ασκούσαν αυτή την πρακτική κινδύνευαν να καταστραφούν από φανατισμένα πλήθη. Παρ' όλα αυτά τα εμπόδια, ήταν ακόμα δυνατό να γίνει κάποια πρόοδος. Γύρω στο 1670, ο Μαλπίγκι και ο Λέβενχοκ επιβεβαίωσαν τη φημισμένη ανακάλυψη του Άγγλου Χάρβυ, παράτηρώντας στην πραγματικότητα την κυκλοφορία του αίματος μέσα από το δίκτυο των τριχοειδών αγγείων που συνδέουν αρτηρίες και φλέβες. Περίπου την ίδια εποχή, ένας εξέχων γιατρός του Λονδίνου, ο Σάιντεναμ (Thomas Sydenham), πρότεινε μια νέα θεωρία για τον πυρετό, σύμφωνα με την οποία ο πυρετός ήταν μια φυσική διαδικασία αποβολής αρρωστημένου υλικού από τον οργανισμό.

Εμβολιασμός

Η ιατρική πρόοδος στη διάρκεια του 18ου αιώνα υπήρξε κάπως ταχύτερη. Ανάμεσα στα αξιοσημείωτα αποτελέσματα υπήρξαν η ανακάλυψη της πίεσης του αίματος, η ίδρυση της ιστολογίας ή μικροσκοπικής ανατομίας, η ανάπτυξη της αυτοψίας ως χρήσιμης μεθόδου για τη μελέτη της ασθένειας και η αναγνώριση της οστρακιάς ως ασθένειας διαφορετικής από την ευλογιά και την ιλαρά. Τα κύρια όμως ορόσημα της προόδου της ιατρικής σ' αυτή την περίοδο υπήρξαν η υιοθέτηση του εμβολιασμού και η ανάπτυξη του εμβολίου της ευλογιάς. Ο

εμβολια
χρησιμ
αφορο
με τα
πρεσβε
πρακτικ
προσπέ
(Cotton
στους
τους μ
είχε ξ
ενοφθε
της Ευ
ηπιότερ
(Edwar
σμός α
αναγκα
ζώου,
πιθανό
απέραν
που αν
την πίε
κάνει τ
των συ

5. Ο Κ

Η
και 18ο
κόσμο
σμού.
κλασικ
πολλά
με υπε
την κα
βαρβά
επιτεύ
Απεχθι
ωνα»
που χ
περισ
γοθικ
είχαν

εμβολιασμός έγινε γνωστός αρχικά από τη Μέση Ανατολή, όπου χρησιμοποιούνταν από τους Μουσουλμάνους. Πληροφορίες που αφορούσαν στη χρήση του μεταδόθηκαν στην Αγγλία το 1717, με τα γράμματα της Λαίδης Montagu συζύγου του Βρετανού πρεσβευτή στην Τουρκία. Η πρώτη συστηματική εφαρμογή της πρακτικής αυτής στον δυτικό κόσμο, ωστόσο, οφειλόταν στις προσπάθειες των Αμερικανών πουριτανών ηγετών Κόττον (Cotton) και Μάδερ (Increase Mather), που έκαναν έκκληση στους γιατρούς της Βοστώνης να εμβολιάσουν τους ασθενείς τους με την ελπίδα να περιορίσουν μια επιδημία ευλογιάς που είχε ξεσπάσει το 1721. Κατά τα μέσα του αιώνα, ο ενοφθαλμισμός εφαρμοζόταν σε μεγάλη κλίμακα από γιατρούς της Ευρώπης και της Αμερικής. Το 1796, ανακαλύφθηκε μια ηπιότερη μέθοδος εμβολιασμού από τον Άγγλο Τζέννερ (Edward Jenner). Ανακαλύφθηκε τότε ότι ο άμεσος εμβολιασμός ανθρώπων με τον θανατηφόρο ιό της ευλογιάς δεν ήταν αναγκαίος· ένα εμβόλιο, που θα παραγόταν στο σώμα ενός ζώου, θα ήταν το ίδιο αποτελεσματικό και θα είχε λιγότερες πιθανότητες να προκαλέσει καταστρεπτικά αποτελέσματα. Οι απέραντες δυνατότητες εξάλειψης μεταδοτικών ασθενειών που άνοιξαν μ' αυτό τον τρόπο, φαίνονταν να επιβεβαιώνουν την πίστη του Διαφωτισμού στην ικανότητα του ανθρώπου να κάνει τους νόμους της Φύσης να λειτουργούν για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής του.

5. Ο ΚΛΑΣΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Η ιστορία της ευρωπαϊκής τέχνης και λογοτεχνίας του 17ου και 18ου αιώνα, αντανakλά το σεβασμό απέναντι στον κλασικό κόσμο ως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της σκέψης του Διαφωτισμού. Καλλιτέχνες και συγγραφείς πάλεψαν να μιμηθούν τα κλασικά πρότυπα. Επέλεγαν κλασικούς τίτλους και θέματα για πολλά από τα έργα τους και τα εξωράιζαν, όποτε ήταν δυνατό, με υπαινιγμούς από την αρχαία μυθολογία. Διεκτραγωδώντας την καταστροφή του αρχαίου πολιτισμού από τους «χριστιανούς βαρβάρους», ήταν ανίκανοι να βρουν ιδιαίτερη αξία στα επιτεύγματα των εποχών που ακολούθησαν την αρχαιότητα. Απεχθάνονταν ιδιαίτερα την εποχή που αποκαλούσαν «Μεσαιώνα»· τη θεωρούσαν μια μεγάλη νύχτα βαρβαρικού σκοταδιού που χωρίζε την κλασική περίοδο από τη δική τους. Οι περισσότεροί τους θα συμφωνούσαν με τον Ρουσσώ, ότι οι γοτθικοί καθεδρικοί ναοί αποτελούσαν «ντροπή για εκείνους που είχαν την υπομονή να τους κτίσουν».

Κλασικά πρότυπα

Καθεδρικός του Αγίου Πέτρου, Ρώμη

Ο ρυθμός Μπαρόκ

Η τοποθέτηση αυτή ήταν κληρονομιά από τους ουμανιστές της Αναγέννησης. Ο κλασικισμός ωστόσο του 17ου και 18ου αιώνα δεν ήταν απλό αντίγραφο εκείνου που είχαν υιοθετήσει παλιότεροι καλλιτέχνες και συγγραφείς. Με τη μορφή που υιοθετήθηκε από αρχιτέκτονες, ζωγράφους και γλύπτες, ο κλασικισμός εξελίχθηκε σε νέο ρυθμό, που έγινε γνωστός ως μπαρόκ (Baroque). Ο ρυθμός αυτός αρχικά αναπτύχθηκε ως έκφραση της Καθολικής Μεταρρύθμισης του τέλους του 16ου αιώνα. Οι εκκλησίες κτίζονταν με τρόπο που να εμπνέει μια ανανεωμένη ευσέβεια και σεβασμό για τη ρωμαιοκαθολική εκκλησία. Κλασικά στοιχεία, όπως κολόνες, θόλοι και αρχιτεκτονική γλυπτική συνδυάστηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε να εκφράζουν τόσο μια δυναμική ανησυχία όσο και μια εξαιρετική δύναμη. Τα αποτελέσματα είναι σαφέστατα σε κατασκευές όπως οι κιονοστοιχίες του Μπερνίνι (Giovanni Lorenzo Bernini, 1598-1680) στον Άγιο Πέτρο της Ρώμης. Ο Άγγλος Ουρέν (Christopher Wren, 1632-1723), μαζί με τον Μπερνίνι και με άλλους ταλαντούχους αρχιτέκτονες του Μπαρόκ, χρησιμοποίησε τον ίδιο ρυθμό στο σχέδιό του για τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Παύλου στο προτεσταντικό Λονδίνο, μια αρχιτεκτονική δημιουργία που το μεγαλείο της αποτέλεσε πρόκληση στα πρωτεία του ρωμαιοκαθολικισμού.

Ο
απολυτα
δημιουργ
τους. Τε
αναμφίβι
μπαρόκ
συνδυασ
κράτους
πρόσωπε
παρήγγε
Βερσαλλ
Πέτερρχ
Ουλιέλμ
το ανάκτ
τις κατα
Βερσαλλ
αρμονία

Στη
παραχώ
Στην ηπ
ροκοκό
γαλλικές
Coquille

Ο ρυθμός μπαρόκ γρήγορα υιοθετήθηκε από τους απολυταρχικούς μονάρχες της Ευρώπης του 17ου αιώνα για να δημιουργήσουν σύμβολα της δύναμής τους και του μεγαλείου τους. Το ανάκτορο του Λουδοβίκου ΙΔ' στις Βερσαλλίες είναι αναμφίβολα η υπέρτατη έκφραση κοσμικής αρχιτεκτονικής μπαρόκ· κτίρια και αυλές μαζί αποτελούν ένα θαυμάσιο συνδυασμό της τυπικότητας και της ιεραρχίας του αυταρχικού κράτους, καθώς και της εξουσίας που έχει επενδυθεί στο πρόσωπο του μονάρχη. Άλλοι Ευρωπαίοι ηγέτες επίσης παρήγγειλαν και απέκτησαν βασιλικές κατοικίες στο ρυθμό των Βερσαλλιών. Ο Πέτρος ο Μέγας, για παράδειγμα, έκτισε το Πέτερχοφ στην πρωτεύουσά του την Πετρούπολη· ο βασιλιάς Ουλιέλμος της Αγγλίας προσέλαβε τον Ουρέν για να εξωραΐσει το ανάκτορο του Χάμπτον Κορτ που υπήρχε από πριν. Καμιά από τις κατασκευές αυτές, ωστόσο, δεν μπόρεσε να ανταγωνιστεί τις Βερσαλλίες, από την άποψη μεγαλείου ή αφοσίωσης στην αρμονία και την αναλογία που χαρακτήριζε το μπαρόκ.

Βασιλικό μπαρόκ

Στη διάρκεια του 18ου αιώνα, ο ρυθμός μπαρόκ παραχώρησε έδαφος σε παραπέρα ενσωματώσεις του κλασικού. Στην ηπειρωτική Ευρώπη, το μπαρόκ έδωσε τη θέση του στο ροκοκό (Rococo), η ονομασία του οποίου προήλθε ίσως από τις γαλλικές λέξεις για την πέτρα και το βράχο (Rocaille και Coquille), δύο φυσικά υλικά που συχνά χρησιμοποιήθηκαν τόσο

Ροκοκό

Βερσαλλίες

Το Μικρό Τριανόν των Βερσαλλιών

σε εξωτερική όσο και σε εσωτερική διακόσμηση ροκοκό. Το ροκοκό διέφερε από το μπαρόκ από διάφορες απόψεις: ήταν ελαφρότερο, λιγότερο μεγαλοπρεπές και δημιουργεί μια εντύπωση χάρης και λεπτότητας. Αντί για τον αγώνα της ενίσχυσης της δυναστικής εξουσίας και της επέκτασης των αποικιακών αυτοκρατοριών, ένα μεγάλο μέρος της ευρωπαϊκής κοινωνίας είχε τότε συγκεντρώσει την προσοχή του στη λεπτότητα και την κομψότητα της αυλής του Λουδοβίκου ΙΕ' που έθεσε το μέτρο της καλής συμπεριφοράς για τα μέλη των κυρίαρχων τάξεων στην ηπειρωτική Ευρώπη. Το ροκοκό αντιπροσώπευε όσο και αντανακλούσε αυτή την αλλαγή στο αντικείμενο προσοχής. Πασιγνώστα παραδείγματα ροκοκό είναι το Μικρό Τριανόν, ένα μικρό ανάκτορο κτισμένο στους κήπους των Βερσαλλιών, που προοριζόταν για βασιλικό αναπαυτήριο και το ανάκτορο Sans Souci (που σημαίνει στα γαλλικά «χωρίς σκοτούρα») στο Πότνταμ, που κτίστηκε από τον Φρειδερίκο τον Μεγάλο.

Παλλαδιανισμός

Στην Αγγλία, η αντιδραση στο μπαρόκ πήρε τη μορφή επιστροφής στον αυστηρότερο κλασικισμό της αναγεννησιακής

αρχιτεκτονι
παλού αρχ
καθώς και
17ου αιώνα
που έκτισε
παρουσιάζο
εξισώσεις τ
τη γενική
Διαφωτισμό
Ως ένς
17ου και

Αφροδίτη και

αρχιτεκτονικής που διασκευάστηκε με βάση τα σχέδια του Ιταλού αρχιτέκτονα Παλλάδιου (Andrea Palladio, 1508-1580) καθώς και από εκείνα του Άγγλου Τζωνς (Inigo Jones), του 17ου αιώνα. Τα περισσότερα από τα επιβλητικά εξοχικά σπίτια που έκτισε η γαιοκτητική αριστοκρατία εκείνη την περίοδο παρουσιάζουν μια αφοσίωση στις ακριβείς μαθηματικές εξισώσεις του νεο-παλλαδιανισμού. Ως τέτοια, αντανakλούσαν τη γενική λατρεία ησυχίας και τάξης που χαρακτήριζε το Διαφωτισμό.

Ως ένα βαθμό, η εξέλιξη της ζωγραφικής στη διάρκεια του 17ου και του 18ου αιώνα ήταν εφάμιλλη εκείνης της

Ζωγραφική

Αφροδίτη και Άδωνις, του Ρουμπενς

των
Το
ταν
ια
της
των
ικής
στη
ΙΕ'
των
οκό
στο
είναι
ους
και
ορίς
τον

ρφή
ικής

αρχιτεκτονικής. Οι μεγαλύτεροι ζωγράφοι στην παράδοση του μπαρόκ ήταν οι Φλαμανδοί καλλιτέχνες Ρούμπενς (Peter Paul Rubens, 1577-1640) και Βαν Ντάικ (Anthony van Dyck, 1599-1641) καθώς και ο Ισπανός Βελάσκεθ (Diego Velázquez, 1599-1660). Ο Ρούμπενς ήταν η εξέχουσα ιδιοφυΐα ανάμεσα στους τρεις. Σε έργα όπως *Οι Μοίρες που υφαίνουν* και *Αφροδίτη και Άδωνις*, συνδύασε κλασικά θέματα με μεγαλόπρεπα χρώματα μπαρόκ και πλούτο, που ήταν ευχάριστα στους εύπορους εμπόρους και ευγενείς των ημερών του. Η ρόδινη και καμπυλωτή σάρκα των ευτραφέστατων γυμνών του συμβαδίζει απόλυτα με τη ρωμαλέα ζωτικότητα της εποχής του. Τόσο ο Ρούμπενς όσο και ο προικισμένος μαθητής του Βαν Ντάικ είναι αξιοσημείωτοι για τα πορträίτα ευγενών και ηγεμόνων, στα οποία ιδιαίτερη προσοχή έχει δοθεί στις μεγαλοπρεπείς λεπτομέρειες των κομψών ενδυμάτων και τις πλούσιες επιπλώσεις του φόντου. Τα γνωστότερα πορträίτα του Βαν Ντάικ είναι εκείνα των Αγγλων βασιλέων Ιακώβου Α' και Καρόλου Α' και των οικογενειών τους. Ο Βελάσκεθ, ο τρίτος μεγάλος καλλιτέχνης της παράδοσης του μπαρόκ, ήταν ο ζωγράφος της αυλής του Φιλίππου Δ' της Ισπανίας. Μεγάλο μέρος της εργασίας του αποτελούν βασιλικά πορträίτα, βυθισμένα σε μαλακό ασημένιο φως, αλλά ουσιαστικά κενά από νοηματική ή συναισθηματική έκφραση, μαρτυρία, ίσως της παρακμής της Ισπανικής Αυτοκρατορίας.

Ρέμπραντ

Ρέμπραντ
αυτοπροσωπογραφία

Όλοι οι ζωγράφοι που αναφέρθηκαν πιο πάνω ήταν, σε κάποιο μέτρο, εκφραστές της κλασικής επίδρασης. Υπήρχαν ωστόσο και άλλοι, τόσο στον 17ο όσο και στον 18ο αιώνα, που αρνούσαν να δεσμευτούν από τις επικρατούσες καλλιτεχνικές συμβατικότητες. Πρώτος ανάμεσά τους ήταν ο Ρέμπραντ (Rembrandt van Rijn, 1606-1669) που σήμερα θεωρείται ομόφωνα ένας από τους μεγαλύτερους ζωγράφους όλων των εποχών. Γιος ενός εύπορου εμπόρου του Λέυντεν, ο Ρέμπραντ ήταν σε θέση ν' αρχίσει την καλλιτεχνική του εκπαίδευση σε νεαρή ηλικία. Με τη βοήθεια μιας σειράς ντόπιων μεγάλων ζωγράφων, έμαθε την τεχνική του απαλού χρωματισμού και της επιδέξιας αναπαράστασης φυσικών φαινομένων. Διάσημος στα είκοσι πέντε του χρόνια, πέρασε άσχημες μέρες στα κατοπινά του χρόνια, κυρίως εξαιτίας της αδυναμίας των κριτικών να εκτιμήσουν τα περισσότερα δυσνόητα έργα του. Το 1656 οι πιστωτές του πήραν ό,τι είχε και δεν είχε και τον έξωσαν από το σπίτι του. Είναι ωστόσο φανερό ότι, οι οπισθοδρομήσεις αυτές συνετέλεσαν κυρίως στο να διευρύνουν και να εμβαθύνουν τη φιλοσοφία του, γιατί τον ίδιο εκείνο χρόνο δημιούργησε μερικά

Ο Αριστο
Γιμνος.

από τα μ
ξεπέρα
τοποθετ
Κανένα
προβλη
βαθύτε
συμπερι
εμποτισ
ότι το
εγκατέλ
να ζωγρ
εικόνες
δράμα κ
έργα το
Σαμψών

Η «
εμφάνισ
Το δημο
γενικά ε
μορφών,
ζωής. Α
σύνορα
αξιοσημ
θεατρικό
Roquelein

Ο Αριστοτέλης και ο Όμηρος, του Ρέμπραντ

από τα μεγαλύτερα επιτεύγματά του. Ως ζωγράφος, ο Ρέμπραντ ξεπέρασε όλα τα άλλα μέλη της ολλανδικής σχολής και αξίζει να τοποθετηθεί στο ίδιο ύψος με τον Τισιανό και τον Λεονάρδο. Κανένας καλλιτέχνης δεν είχε οξύτερη κατανόηση των προβλημάτων και των δοκιμασιών της ανθρώπινης φύσης ή βαθύτερη αντίληψη των μυστηρίων της ζωής. Τα πορτραίτα του, συμπεριλαμβανομένων και των αυτοπροσωπογραφιών του, είναι εμποτισμένα με μια ενδοσκοπική ιδιότητα και με έναν υπαινιγμό ότι το τέλος της ιστορίας δεν έχει ειπωθεί. Ο Ρέμπραντ εγκατέλειψε τα θέματα της κλασικής μυθολογίας προτιμώντας να ζωγραφίζει σοβαρούς ραββίνους, κουρελιάρηδες ζητιάνους, εικόνες από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, πλούσιες σε δράμα και σε ανθρώπινο ενδιαφέρον. Μερικά από τα πιο γνωστά έργα του είναι ο *Καλός Σαμαρείτης*, η *Μοιχαλίδα*, ο *Γάμος του Σαμψών* και η *Νυχτερινή Σκοπιά*.

Η ιστορία της λογοτεχνίας κατά τον 17ο και 18ο αιώνα εμφάνισε τάσεις παρόμοιες με εκείνες των εικαστικών τεχνών. Το δημοφιλέστερο λογοτεχνικό ιδανικό ήταν ο κλασικισμός, που γενικά δεν σήμαινε μόνο μια μελετημένη απομίμηση κλασικών μορφών, αλλά και μια αληθινή αφοσίωση στη λογική ως τρόπο ζωής. Αν και ο λογοτεχνικός κλασικισμός δεν περιορίστηκε στα σύνορα καμιάς χώρας, το κύριο κέντρο του ήταν η Γαλλία. Ο πιο αξιοσημείωτος εκπρόσωπος της γαλλικής ομάδας ποιητών και θεατρικών συγγραφέων ήταν ο Ποκελέν (Jean Baptiste Roquelin, 1622-1673), πολύ πιο γνωστός με το ψευδώνυμο

Κλασική λογοτεχνία

Μολιέρος

Μολιέρος. Δείχνοντας λιγότερο σεβασμό απέναντι στον αρχαίο φερμαλισμό από όσο οι συνάδελφοί του, ο Μολιέρος ήταν ο πρώτος πρωτότυπος Γάλλος κωμωδιογράφος. Ελάχιστοι οξύτεροι κριτικοί της ανθρώπινης φύσης έχουν ζήσει ποτέ. «Ο ρόλος της κωμωδίας», δήλωσε κάποτε, «είναι η αναπαράσταση γενικά όλων των ελαττωμάτων των ανθρώπων και ιδιαίτερα των ανθρώπων της εποχής μας». Η θανάσιμη αδυναμία που ευχαριστιόταν ο Μολιέρος πάντα να γελοιοποιεί ήταν η ματαιοδοξία, πράγμα που επέτυχε τόσο λαμπρά σε έργα όπως ο *Ταρτούφος*. Παρ' όλη όμως την προτίμησή του στη σάτιρα, ο Μολιέρος ένιωθε ένα βαθμό οίκτου για την κακοτυχία του ανθρώπου. Σε έναν αριθμό έργων του η συμπάθεια και η μελαγχολία πηγαινούν χέρι χέρι με την ευστροφία και τη δηκτική σάτιρα. Η ιδιοφυία του είχε ίσως ευρύτερο πεδίο από κάθε άλλο θεατρικό συγγραφέα μετά τον Σαίξπηρ.

Δυο Γάλλοι θεατρικοί συγγραφείς των οποίων η εργασία αντανάκλυνε πιο άμεσα την κλασική παράδοση, ήταν ο Κορνέιγ (Pierre Corneille, 1606-1684) και ο Ρασίν (Jean Racine, 1639-1699). Και οι δυο χρησιμοποίησαν ως ήρωές τους πρόσωπα της αρχαίας φιλολογίας και ιστορίας –για παράδειγμα, τη Μήδεια, τον Πομπήιο, τη Φαίδρα– και θεωρούσαν πρότυπά τους ποιητές και θεατρικούς συγγραφείς της κλασικής Ελλάδας και της Ρώμης.

Μίλτων

Η Αγγλία του 17ου αιώνα έδωσε επίσης ποιητές σύμφωνα με τα κλασικά πρότυπα. Ο μεγαλύτερος ήταν ο διάσημος πουριτανός ποιητής Μίλτων (John Milton, 1608-1674). Ως κυριότερος ιδεολογικός εκπρόσωπος της Κοινοπολιτείας του Κρόμγουελ, ο Μίλτων έγραψε την επίσημη υποστήριξη της αναγκαιότητας του αποκεφαλισμού του Καρόλου Α'. Σχεδόν όλα του τα έργα είναι διατυπωμένα κατά τη λογική και τυπική έκφραση της κλασικής παράδοσης, ενώ πολλά από τα μικρότερης σημασίας έργα του έχουν θέματα παρμένα από την ελληνική μυθολογία. Ωστόσο, ο Μίλτων παρέμενε τόσο πουριτανός όσο και κλασικιστής. Δεν μπόρεσε ποτέ να διώξει την ιδέα ότι η ουσία της ομορφιάς είναι η ηθική. Επιπλέον, ενδιαφερόταν βαθιά για θεολογικά προβλήματα. Το μεγαλύτερο έργο του, *Χαμένος Παράδεισος*, είναι σύνθεση των θρησκευτικών πεποιθήσεων της εποχής του, ένα μεγαλειώδες έπος της προτεσταντικής πίστης. Παρά το γεγονός ότι ήταν πουριτανός, οι απόψεις του Μίλτων, αντανάκλυναν ιδέες χαρακτηριστικές της Πνευματικής Επανάστασης. Οι κύριες ιδέες του *Χαμένου Παράδεισου* είναι η ηθική ευθύνη του ατόμου και η σημασία της γνώσης ως οργάνου αρετής. Ο παράδεισος χάνεται επανειλημ-

Μίλτων

μένα στη
επιτρέποι
όσον αφ

Ο κλ
τον 18ο
1744). Ο
θειστικών
έργα όπω
κριτική,
άκαμπτου
να υπακοί
τάξης στι
ωστόσο, ε
να στηλιτε
του 18ου
Ντεφού
Fielding,
φύση όπω
Σουίφτ, σ
σύγχρονοι
τητες, συ
όντων. Ο

Οδός Τζιν, του Λ. Γκαρθ

μένα στην ανθρώπινη ζωή, κατά το μέτρο που οι άνθρωποι επιτρέπουν στο πάθος να θριαμβεύσει σε βάρος της λογικής όσον αφορά στον καθορισμό των πράξεών τους.

Ο κλασικισμός στην αγγλική λογοτεχνία έφτασε το ζενίθ τον 18ο αιώνα με την ποίηση του Ποπ (Alexander Pope, 1688-1744). Ο Ποπ ήταν μεγάλος εκφραστής των μηχανιστικών και θειστικών δογμάτων του Διαφωτισμού στο στίχο. Με ποιητικά έργα όπως το *Δοκίμιο για τον άνθρωπο* και το *Δοκίμιο για την κριτική*, πρόβαλε την άποψη ότι η φύση διέπεται από άκαμπτους νόμους και ότι οι άνθρωποι πρέπει να μελετούν και να υπακούουν στη φύση αν θέλουν να επιφέρουν κάποια υποψία τάξης στις ανθρώπινες υποθέσεις. Άλλοι Άγγλοι συγγραφείς, ωστόσο, εγκατέλειψαν τα κλασικά πρότυπα για να περιγράψουν, να στηλιτεύσουν και να εκθειάσουν τη σύγχρονή τους κοινωνία του 18ου αιώνα. Ο Σουίφτ (Jonathan Swift, 1667-1745), ο Ντεφόου (Daniel Defoe, 1660-1737) και ο Φίλντιγκ (Henry Fielding, 1707-1754) διάλεξαν για θέμα τους την ανθρώπινη φύση όπως αυτή εκδηλωνόταν στη ζωή των συγχρόνων τους. Ο Σουίφτ, στο βιβλίο του *Ταξίδια του Γκάλλιβερ* γελοιοποίησε τις σύγχρονες ανθρώπινες κενοδοξίες και πολιτικές πραγματικότητες, συγκρίνοντάς τες με μια σειρά κοινωνιών φανταστικών όντων. Ο Ντεφόου στο έργο του *Ροβινσών Κρούσος*, ιστορία

Η λογοτεχνία στην
Αγγλία του 18ου
αιώνα

ενός ανθρώπου που κατάφερε να επιβιώσει σ' ένα ερημονήσι, εκθείασε την πρακτική εφευρετικότητα και υπεράσπισε την υποταγή ιθαγενών πληθυσμών στους Ευρωπαίους. Ο Φίλντινγκ, στο έργο του *Τομ Τζόουνς*, το πρώτο μυθιστόρημα που θα μπορούσε να θεωρηθεί σύγχρονο και ένα από τα καλύτερα πεζογραφήματα, διακήρυξε ότι οι άνθρωποι, αν πρέπει να σκιαγραφούνται όπως είναι, δεν είναι δυνατό να παρουσιάζονται ως εξωπραγματικοί ήρωες και ηρωίδες, αλλά απλώς ως πραγματικοί άνθρωποι, υπεύθυνοι για τις πράξεις τους.

6. Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΤΟΝ ΔΕΚΑΤΟ ΕΒΔΟΜΟ ΚΑΙ ΔΕΚΑΤΟ ΟΓΔΩΟ ΑΙΩΝΑ

Ο 17ος αιώνας είδε μια δραματική αλλαγή στη μορφή της δομής και της σύνθεσης της μουσικής η οποία αντανakλούσε μετατοπίσεις που πραγματοποιούνταν σε άλλους τομείς της πνευματικής ζωής. Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, στο τέλος του 16ου αιώνα σημειώθηκε το απόγειο μιας μακρόχρονης περιόδου χορωδιακής, πολυφωνικής μουσικής. Σχεδόν αμέσως, ωστόσο, προκλήθηκε μια αντίδραση τόσο ισχυρή, ώστε ο πολυφωνικός ρυθμός ξεπεράστηκε σε διάστημα είκοσι πέντε χρόνων από το θάνατο του πιο ταλαντούχου και προχωρημένου εκφραστή του, του Παλεστρίνα, το 1594. Ένα νέο ιδεώδες, εκείνο μιας κύριας φωνής που συνοδεύεται από ένα ή περισσότερα μουσικά όργανα, σάρωσε την Ιταλία σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα και έγινε γνωστό ως μονωδία. Μια από τις κυριότερες αιτίες αυτής της αλλαγής ήταν μια αυξανόμενη και χαρακτηριστικά μπαρόκ επιμονή στο δραματικό στοιχείο, καθώς και η κατανόηση από μέρους των Ιταλών συνθετών ότι τα έντονα συναισθήματα ενός ατόμου δεν μπορούν να εκφραστούν ικανοποιητικά μέσω μιας πολυφωνικής χορωδίας. Οι ίδιες τάσεις που παρήγαγαν την αρχιτεκτονική του Μπερνίνι και τους πίνακες του Ρούμπενς, οδήγησαν στη δημιουργία της όπερας, που έφτασε στην πρώτη δυναμική της εκδήλωση με τον *Ορφέα* (1607) του Ιταλού Μοντεβέρντι (Claudio Monteverdi, 1567-1643), κυριαρχούσα μουσική προσωπικότητα του πρώτου μισού του 17ου αιώνα. Μέσα σε διάστημα μιας γενιάς, δημιουργήθηκαν όπερες στις σημαντικότερες πόλεις της Ιταλίας: μέχρι το 1736, η Βενετία καυχόταν για μια αίθουσα όπερας σε κάθε ενορία. Η όπερα, με τα μεγαλοπρεπή σκηνικά της, συνισταμένη της έκφρασης των ταλαντούχων τραγουδιστών, μουσικών, καλλιτεχνών, δραματουργών και του συντονιστή όλων αυτών, του μαέστρου, εξέφραζε τόσο καθαρά όσο οποιαδήποτε άλλη μορφή τέχνης,

Η ιταλική όπερα

την αφοσίωση και

στη διάρκεια της Αναγέννησης και διάφορου του αιώνα, μαζί με την μορφολογία όσο και τις Αλπειές. Α μουσικά πε σύνθεση ει οικοδομήθη μουσικής μ

Η τελ γίγαντες τι (1685-1750) Παρόλο ποι έγινε η συν Χάιντελ ποι Βρετανός ι εθνικό ρυέ κανότητα δ ζήλο για δε έκανε αυθε υπήρχαν τό ως τις γιγ μουσικός, ε κομμάτια γι γιορτών. Κε στηκε από συνοδείες αντιπροσωπ μουσικού ε συνθέτης ο εκκλησιαστι εκτεταμένα οργάνων, κε αφοσίωση ε έννοια, όχι Διαφωτισμο του Μπαχ ι δεν μπορεί

την αφοσίωση του μπαρόκ στη μεγαλοπρέπεια, την πολυπλοκότητα και την επίδειξη.

Στη διάρκεια της ίδιας περιόδου, η οργανική παράδοση της Αναγέννησης άρχισε να παράγει έργα για εκκλησιαστικό όργανο και διάφορα έγχορδα και πνευστά όργανα. Στο τελευταίο τρίτο του αιώνα, η οργανική μουσική δημιούργησε το κονσέρτο, που μαζί με την όπερα υπήρξε μια από τις μεγαλύτερες πρωτότυπες μορφολογικές επιτεύξεις του ιταλικού μπαρόκ. Τόσο η όπερα όσο και το κονσέρτο γρήγορα επεκτάθηκαν πέρα από τις Άλπεις. Αν και ο 17ος αιώνας αναλώθηκε ως επί το πλείστον σε μουσικά πειράματα, δημιουργήθηκε ωστόσο μια εντυπωσιακή σύνθεση επάνω στην οποία κατά το πρώτο μισό του 18ου αιώνα οικοδομήθηκαν τα τελικά μεγάλα επιτεύγματα της ύστερης μουσικής μπαρόκ.

Η τελευταία φάση του μπαρόκ κορυφώθηκε σε δύο γίγαντες της σύνθεσης: τον Μπαχ (Johann Sebastian Bach, 1685-1750) και τον Χαίντελ (George Frederick Handel, 1685-1759). Παρόλο που και οι δυο τους γεννήθηκαν στη Σαξωνία, ο Μπαχ έγινε η συνισταμένη της γερμανικής μουσικής ιδιοφυΐας, ενώ ο Χαίντελ που έζησε για μισό σχεδόν αιώνα στο Λονδίνο και έγινε Βρετανός υπήκοος ενσωμάτωσε στο έργο του έναν αγγλικό εθνικό ρυθμό. Ο Μπαχ συνδύαζε τεράστια φαντασία και ικανότητα διάνοιας με ηρωική ικανότητα πειθαρχίας και άσβεστο ζήλο για δουλειά. Η μελέτη που κράτησε όλη τη ζωή του, τον έκανε αυθεντία στα περισσότερα από τα είδη μουσικής που υπήρχαν τότε από μικρά χορευτικά κομμάτια για κλειδοχόρδο, ως τις γιγάντιες χορωδιακές εργασίες. Ως εκκλησιαστικός μουσικός, ο Μπαχ είχε καθήκον να δημιουργεί νέα μουσικά κομμάτια για τις περίτεχνες λειτουργίες των Κυριακών και των γιορτών. Κατά συνέπεια, ο όγκος της εργασίας του αποτελέστηκε από καντάτες, ορατόρια, λειτουργίες. Οι μουσικές συνοδείες των Ευαγγελίων του Ιωάννη και του Ματθαίου αντιπροσωπεύουν το αξεπέραστο κορύφωμα αυτού του μουσικού είδους. Κατά κύριο λόγο, όμως, ο Μπαχ υπήρξε συνθέτης οργανικής μουσικής, δημιουργός τεράστιου έργου για εκκλησιαστικό όργανο και ακανθοκύμβαλο. Συνέθεσε επίσης εκτεταμένα κονσέρτα και σονάτες για διάφορους συνδυασμούς οργάνων, καθώς και σουίτες για ορχήστρα. Ωστόσο, η βαθιά του αφοσίωση στον γερμανικό προτεσταντισμό τον καθιστά, με μια έννοια, όχι χαρακτηριστικό εκπρόσωπο του αντιθηρησκευτικού Διαφωτισμού. Κανείς όμως από όσους έχουν ακούσει τη μουσική του Μπαχ ή από όσους έχουν μελετήσει τις παρτιτούρες του δεν μπορεί να αμφισβητήσει την έκταση κατά την οποία το έργο

Το κονσέρτο

Μπαχ

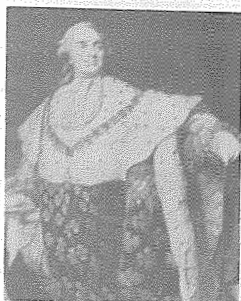
J. S. Bach

Χαίντελ

του αντανακλά την εμμονή του στη λογική τάξη και τη μαθηματική αρμονία, συστατικά στοιχεία της Πνευματικής Επανάστασης.

Ο Χαίντελ ήταν η απόλυτη αντίθεση του μεγάλου Σάξωνα συνδελφού του. Ύστερα από τέσσερα χρόνια διαμονής στην Ιταλία, ο Χαίντελ είχε ολοκληρωτικά απορροφήσει τις ιταλικές τεχνικές και μεθόδους σύνθεσης. Κατόπιν εγκαταστάθηκε στην Αγγλία όπου για χρόνια διηύθυνε μια εταιρεία όπερας που δεν ανέβαζε τίποτε άλλο από ιταλικές όπερες, οι περισσότερες από τις οποίες ήταν δικές του. Ωστόσο, η ιταλική όπερα δεν ικανοποιούσε τις προτιμήσεις της αγγλικής μεσοαστικής τάξης και, αφού πέρασε μερικές δεκαετίες συνθέτοντας δεκάδες όπερες, ο Χαίντελ αντιλήφθηκε ότι θα έπρεπε να στραφεί σε κάτι που να ταιριάζει περισσότερο με τις αγγλικές προτιμήσεις. Αυτό ήταν το *ορατόριο*, ένα είδος μουσικού δράματος που προοριζόταν να εκτελεστεί με μορφή συναυλίας. Με την εξαίρεση του *Μεσία*, του γνωστότερου από τα ορατόριά του, τα έργα αυτά δεν είχαν θρησκευτικό χαρακτήρα, αν και τα θέματά τους προέρχονταν από την Παλαιά Διαθήκη. Αναμφίβολα, ένας λόγος για την επιτυχία του Χαίντελ στη θετή του πατρίδα ήταν το γεγονός ότι, τα αρρενωπά και ηρωικά ορατόριά του μπορούσαν να θεωρηθούν ότι συμβόλιζαν την περηφάνια του αγγλικού λαού για τους θεσμούς του καθώς και τον αγώνα του για την εδραίωση του εθνικού του μεγαλείου.

Κλασική μουσική

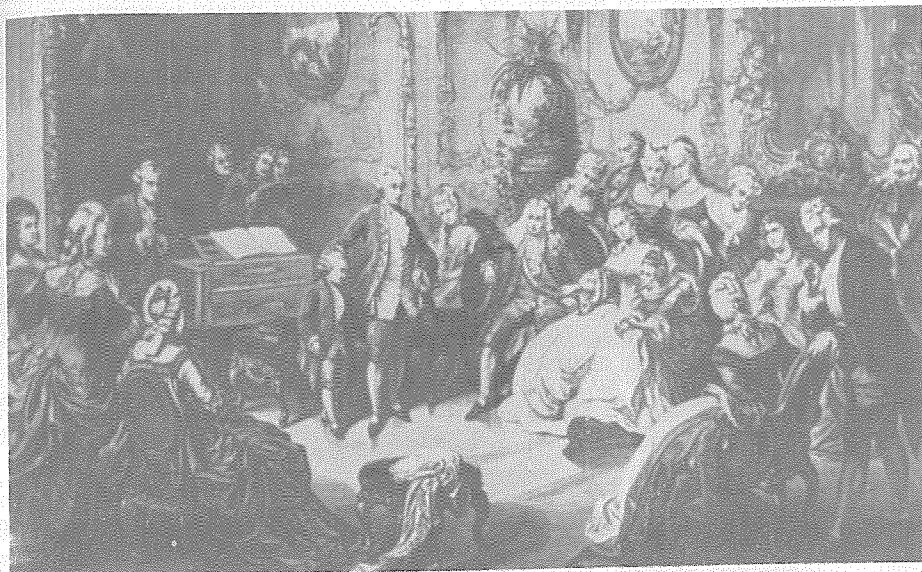
Χαίντελ, γελιογραφία του 1754

Ύστερα από τα μέσα του 18ου αιώνα, το κέντρο του μουσικού κόσμου μετατέθηκε στη Βιέννη, όπου μια ομάδα εξαιρετικά προικισμένων συνθετών πέτυχαν μια θαυμάσια αισθητική σύνθεση, συνδυάζοντας το βάρος του μπαρόκ, τη γοητεία του ροκοκό και την προρωμαντική έξαψη στη μουσική μορφή που λέγεται κλασική. Ο Γκλουκ (Christoph Willibald von Gluck, 1714-1787) αναμόρφωσε την παρηκμασμένη «σοβαρή» όπερα και την μετέτρεψε σε ένα ευγενικό δράμα που θυμίζει κλασική αρχαιότητα. Η ελκυστικότητα της σκανδαλιάρικης, κωμικής ιταλικής όπερας, της *Opera Buffa*, επέβαλε μια σύντηξη με τη σοβαρή όπερα, που έφτασε το απόγειό της με τις όπερες του Μότσαρτ (Wolfgang Amadeus Mozart, 1756-1781), ενώ η μουσική δωματίου και ορχήστρας πέτυχε να ανεβεί σε ένα νέο επίπεδο μορφής και έκφρασης, κάτω από την ηγεσία του Χάιντν (Joseph Haydn, 1732-1809).

Ο 18ος αιώνας ήταν γεμάτος μουσική, αλλά η κοινωνική του οργάνωση αποτελούσε κρίσιμο εμπόδιο για τον δημιουργικό καλλιτέχνη. Ο Χαίντελ, ένας επιχειρηματίας που άφησε πίσω του μια σεβαστή περιουσία, ήταν εξαίρεση στον

Ο Μότ

γενικ
συνθ
αυλή
ήταν
δάσκ
να β
πρώτ
«μου
αγορ
λατρ
του
καρι
δυσκ
υπόλ
μπορ
οικο
ηλικί
πρέτ
συμ

Ο Μότσαρτ έξι ετών παρουσιάζεται στη Μαρία Θηρεσία

γενικό κανόνα. Στις περισσότερες περιπτώσεις, αν ένας συνθέτης ή μουσικός δεν προσλαμβάνονταν από μια βασιλική αυλή, ένα αριστοκρατικό σπίτι, μια εκκλησία ή ένα δήμο και δεν ήταν διεθνώς αναγνωρισμένος σολίστας ή επιτυχημένος δάσκαλος, διέτρεχε τον κίνδυνο να συνθλιβεί στην προσπάθεια να βγάλει το ψωμί του. Ο Μότσαρτ ήταν ανάμεσα στους πρώτους που εγκατέλειψε την ασφάλεια της ιδιότητας του «μουσικού υπηρέτη» και δοκίμασε την ελεύθερη καλλιτεχνική αγορά της μητρόπολης. Ως παιδί θαύμα, ήταν αντικείμενο λατρείας και θαυμασμού, αλλά όταν έφυγε από την υπηρεσία του αρχιεπισκόπου του Ζάλτσμπουργκ για να δοκιμάσει την καριέρα του ελεύθερου καλλιτέχνη στη Βιέννη, με μεγάλη δυσκολία μπόρεσε να συντηρήσει τον εαυτό του. Αν και τα υπόλοιπα δέκα χρόνια της ζωής του ήταν παραγωγικότερα, δεν μπορούσε παρά να συντηρεί τον εαυτό του με δυσκολία. Οι οικονομικές δυσκολίες τον καταδίωξαν μέχρι το θάνατό του, σε ηλικία τριάντα πέντε χρονών.

Όταν εκθειάζουμε τη μουσική της κλασικής περιόδου πρέπει να γνωρίζουμε ότι, παρά τις θαυμάσιες σονάτες και συμφωνίες της, ο πυρήνας του ρυθμού της εποχής ήταν ακόμα

Μότσαρτ

Οι όπερες του
Μότσαρτ

η δραματική μουσική της όπερας. Ο Μότσαρτ χρησιμοποίησε τη φόρμα της όπερας για να δώσει σχήμα στους χαρακτήρες, τη μοίρα και τις συγκρούσεις των ανθρώπων, με τρόπο ώστε να μονιμοποιηθούν και οι άλλες μουσικές μορφές. Κάθε μεγάλη όπερα του Μότσαρτ – *Οι γάμοι του Φίγκαρο*, *Δον Τζοβάνι*, *Μαγικός Αυλός* – περιέχει τις φόρμες της σονάτας πιάνου, του κουαρτέτου, του κουιντέτου, του κονσέρτου και της συμφωνίας, που παρέλαβαν και διαμόρφωσαν οι διάδοχοί του.

Χάουδν

Ο Χάουδν ήταν πιο σκληροτράχηλος από τον Μότσαρτ: το αγροτικό παρελθόν του τον έκανε επίμονο και ανυποχώρητο. Αν ο Μότσαρτ αντιπροσώπευε το αριστοκρατικό πνεύμα, ο Χάουδν ήταν ο χειραφετημένος πληβείος. Και μόνο εξαιτίας των διαμετρικά αντίθετων προσωπικοτήτων τους, οι δύο μουσικοί μπόρεσαν να συνυπάρξουν τόσο καλά: συμπλήρωναν ο ένας τον άλλο και ήταν πραγματικά φίλοι. Ο Χάουδν είχε οξύ πνεύμα και απέκτησε τις εκτεταμένες μουσικές γνώσεις του με την αδιάκοπη μελέτη και τον αυτοεκπατισμό. Η τέχνη του εκφράζει εικόνες του χωριού και της αυθιχιάς, αλλά και τη λεπτότητα του αυστριακού αρχοντικού που τον προστάτευε επί πολλά χρόνια. Οι συνθέσεις του Χάουδν είναι τόσο πολλές, ώστε ποτέ δεν ολοκληρώθηκε μια πλήρης έκδοσή τους. Περιλαμβάνουν πολλές όπερες και λειτουργίες, ορατόρια, κονσέρτα, πάνω από ογδόντα κονσέρτα εγχόρδων και πάνω από εκατό συμφωνίες. Ο Χάουδν ήταν εκείνος που επέβαλε οριστικά τις αρχές τεχνικής και ύφους της συμφωνικής δόμησης, δημιουργώντας μαζί με τον Μότσαρτ το πρότυπο της συμφωνικής ορχήστρας που παρέμεινε η βάση κάθε μελλοντικής μουσικής εξέλιξης.

Η εποχή της επανάστασης

Οι σταδιοδρομίες του Μότσαρτ και του Χάουδν υποδεικνύουν τόσο τα επιτεύγματα όσο και τους περιορισμούς της επανάστασης που έχουμε παρακολουθήσει. Οι συνθετικές τους καινοτομίες αποτέλεσαν μέρος εκείνης της ευρείας σειράς πνευματικών αλλαγών που συνετέλεσαν στη μετάβαση της Ευρώπης στον σύγχρονο κόσμο. Η εξάρτηση, ωστόσο, του Χάουδν από την αριστοκρατική προστασία και η αδυναμία του Μότσαρτ να ζήσει μακριά απ' αυτήν δείχνουν καθαρά τον βαθμό που ο κόσμος του Διαφωτισμού παρέμενε ένας κόσμος συγκροτημένος με βάση διακρίσεις και προνόμια. Μόνο στο τέλος του 18ου αιώνα, με την εκδήλωση της Γαλλικής και της Βιομηχανικής Επανάστασης, άρχισαν οι ιδέες της Πνευματικής Επανάστασης να παίζουν ενεργό ρόλο στην αλλαγή της δομής των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών της Δύσης.

Χάουδν

Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ, Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥΣ

Δεν υπάρχουν δύο γεγονότα που να έχουν αλλάξει τη μορφή του δυτικού πολιτισμού βαθύτερα από όσο η Γαλλική και η Βιομηχανική Επανάσταση. Η «σύγχρονη» ιστορία αρχίζει με αυτές. Τα κύρια συμβάντα του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ου η εξάπλωση του αστικού φιλελευθερισμού και του ιδανικού της οικονομικής επιτυχίας· η παρακμή της παλιάς γαιοκτητικής αριστοκρατίας· η ανάπτυξη της ταξικής συνείδησης των εργατών των πόλεων· όλα αυτά έχουν τις ρίζες τους στις δύο τούτες επαναστάσεις.

Η Γαλλική και η Βιομηχανική Επανάσταση εκδηλώθηκαν ταυτόχρονα και επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τους ίδιους ανθρώπους αν και κατά διαφορετικούς τρόπους και σε ποικίλο βαθμό. Και οι δυο είχαν ως αποτέλεσμα την ανατροπή του απολυταρχισμού, του μερκαντιλισμού και των τελευταίων υπολειμμάτων του φεουδαλισμού. Και οι δυο δημιούργησαν τη θεωρία και την πρακτική του οικονομικού ατομικισμού και του πολιτικού φιλελευθερισμού. Και οι δυο, τέλος, εξασφάλισαν την ανάπτυξη της ταξικής συνείδησης και την κορύφωση εκείνων των εντάσεων που έδωσαν μια καινούργια ζωτικότητα στην ευρωπαϊκή ιστορία μετά το 1800.

Κάθε επανάσταση, φυσικά, είχε αποτελέσματα που ήταν αποκλειστικά δικά της: Η Γαλλική Επανάσταση ενθάρρυνε την ανάπτυξη του εθνικισμού και του αντιπαθητικού υιοθετημένου παιδιού της, του αυταρχισμού. Η Βιομηχανική Επανάσταση κατέστησε υποχρεωτικό το σχεδιασμό μιας νέας κοινωνικής τάξης πραγμάτων που στηριζόταν στις πόλεις. Παρ' όλες ωστόσο τις ξεχωριστές συνεισφορές τους, οι δυο επαναστάσεις πρέπει να μελετηθούν από κοινού και να γίνουν κατανοητές ως κοινοί γεννήτορες της δυτικής ιστορίας του 19ου και του 20ου αιώνα.

Η γαλλική επανάσταση, η βιομηχανική επανάσταση και οι συνέπειές τους

ΠΟΛΙΤΙΚΗ	ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΑ
<p>1770</p> <p>Αμερικανικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας, 1776-1783</p> <p>Αρχή της Γαλλικής Επανάστασης, 1789</p> <p>Η Γαλλία ανακηρύσσεται Δημοκρατία, 1792</p> <p>Διακήρυξη του Πίλνιτς, 1792</p> <p>Τρομοκρατία, 1793-1794</p> <p>Συνθήκη του Κάμπο Φόρμιο, 1797</p>	<p>Ατμομηχανή του James Watt, 1763</p> <p>Δίπλωμα ευρεσιτεχνίας του μηχανικού αργαλειού, 1770</p> <p>Αρχή του εργοστασιακού συστήματος, δεκαετία του 1780</p> <p>Ο Λαβουαζιέ ανακαλύπτει το άφθαρτο της ύλης, 1789</p> <p>Εφεύρεση της εκκοκιστικής μηχανής βαμβακιού, 1793</p> <p>Ο Τζέννερ παρασκευάζει το εμβόλιο της ευλογιάς, 1796</p>	<p>Κοινωνική συμβολή (Jean-Jacques Rousseau), 1762</p> <p>Οικονομική θεωρία (Adam Smith)</p> <p>Επιχειρηματική αρχή (Jeremy Bentham), αρχές και αλληλεπιδράσεις, 1792</p> <p>Επιχειρηματική θεωρία (Tom Paine), 1792</p>
<p>1800</p> <p>Ναπολέον, πρώτος ύπατος της Γαλλίας, 1799</p> <p>Συνθήκη της Λυονβίλ, 1801</p> <p>Ο Ναπολέον ανακηρύσσεται πρώτος ισόβιος ύπατος, 1802</p> <p>Ο Ναπολέον στέφει τον εαυτό του αυτοκράτορα των Γάλλων, 1804</p> <p>Καθιέρωση του «Ηπειρωτικού Συστήματος», 1806</p> <p>Μεταρρυθμίσεις των Χάρντεμπεργκ (Hardenberg) και Στάιν (Stein), Πρωσία, 1808</p> <p>Η εισβολή του Ναπολέοντα στη Ρωσία, 1812</p> <p>Συνέδριο της Βιέννης, 1815</p>	<p>Λουδοβίκος Παστέρ (Louis Pasteur), 1822-1895</p> <p>Πρώτος σιδηρόδρομος, Αγγλία 1825</p>	<p>Οικονομική συμβολή (Τιμολόγος) για την αρ...</p> <p>Οικονομική συμβολή (Louis Bl...</p>
<p>Μάχη του Βατερλώ, 1815</p> <p>«Σφαγή του Πήτερλοου», Αγγλία, 1819</p> <p>Συνέδριο της Βερόνας, 1822</p> <p>Δόγμα Μονρό (Monroe), 1823</p> <p>1825</p> <p>Επανάσταση των Δεκεμβριστών, Ρωσία 1825</p> <p>Ελληνική Ανεξαρτησία, 1830</p> <p>Επανάσταση στη Γαλλία, 1830</p> <p>«Νέα Ιταλία», 1831</p> <p>Μεταρρυθμιστικό νομοσχέδιο του 1832, Αγγλία, 1834</p> <p>Χαρτιστικό κίνημα, Αγγλία, 1838-1848</p> <p>Κατάργηση των νόμων για τα σιτηρά, 1846</p> <p>Κάρολος Μαρξ (Karl Marx), «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», 1848</p> <p>Δεύτερη Δημοκρατία, Γαλλία, 1848</p> <p>Συνέλευση της Φραγκφούρτης, Γερμανία, 1848-1849</p> <p>Αυτοκρατορία του Λουδοβίκου Ναπολέοντα, 1851-1870</p>	<p>Μεγάλη Έκθεση του Λονδίνου, 1851</p> <p>Εφεύρεση της ραπομηχανής, δεκαετία του 1850</p>	<p>Οικονομική συμβολή της Πρωσικής Οικονομικής Ένωσης</p> <p>Οικονομική συμβολή (Friedrich List), επανάσταση της εργ...</p> <p>Οικονομική συμβολή (John Stuart Mill), της οικονομία...</p>

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΣ

Ρουσσώ (Jean-Jacques Rousseau), *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, 1762

1770

Σμιθ (Adam Smith), *Ο πλούτος των εθνών*, 1776

Μπετόβεν (Ludwig van Beethoven), 1770-1827

Μπαμ (Jeremy Bentham), *Αρχές αρχές και νομοθεσία*, 1789
 Λιτταντισμός, 1790-1870

Κάντιος (Immanuel Kant), *Κριτική του καθαρού λόγου*, 1781

Πάιν (Tom Paine) *Τα δικαιώματα του ανθρώπου*, 1792

Γκαίτε (Johann von Goethe), *Φάουστ*, 1790-1850

1800

Μάλθους (Thomas Malthus), *Περί του πληθυσμού για την αρχή του πληθυσμού*, 1798

Ουόντσοθόρθ (William Wordsworth), *Λυρικές μπαλάντες*, 1798

Μπλανκ (Louis Blanc), 1811- 1882

Έγκελος (G.W. Hegel), *Φαινομενολογία του πνεύματος*, 1807

Φίχτε (J.G. Fichte), *Προσφωνήσεις προς το γερμανικό έθνος*, 1808

Ενωμένη της Πρωσικής Βασιλείας Ενωσης, 1818

Γκόγια (Francisco Goya), *Οι εκτελέσεις της τρίτης Μαΐου*, 1814

1825

Έγκελς (Friedrich Engels), *Η κατάσταση της εργατικής τάξης*, 1844

Μπαλζάκ (Honoré de Balzac), *Ανθρώπινη κωμωδία*, 1829-1841

Ντελακρουά (Eugène Delacroix), *Η ελευθερία οδηγεί το λαό στα οδοφράγματα*, 1830

Μίλλ (John Stuart Mill), *Αρχές πολιτικής οικονομίας*, 1848

Ο ρεαλισμός στη λογοτεχνία και στην τέχνη 1840-1870

Ίδρυση της Προ-Ραφαηλικής Αδελφότητας, 1848

Η γαλλική επανάσταση, η βιομηχανική επανάσταση και οι συνέπειές της

ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

1850

Κριμαϊκός Πόλεμος, 1854-1856

Εφεύρεση της μεθόδου Bessemer, 1856

Ενοποίηση της Ιταλίας, 1858-1866

Κάρολος Δαρβίνος, (Charles Darwin), *Η προέλευση των ειδών*, 1859

Εμφύλιος Πόλεμος στις Ηνωμένες Πολιτείες, 1861-1865
Άνοδος του Βίσαρκ (Otto von Bismarck) στην εξουσία, 1862

Νόμος μεταρρύθμισης του κοινοβουλίου, Αγγλία, 1867

Διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ, 1869

Ο σιδηρόδρομος της Union Pacific, Ηνωμένες Πολιτείες, 1869

Γαλλοπρωσικός Πόλεμος, 1870

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΣ

1850

Χειραφέτηση των κολλήγων, Ρωσία, 1861

Βέρντι (Giuseppe Verdi), *Ο τροβαδούρος*, 1853

Βάγκνερ (Richard Wagner), *Το δαχτυλίδι των Νιμπελούγκεν*, 1854-1874
Ντίκενς (Charles Dickens), *Δύσκολοι καιροί*, 1854

Φλωμπέρ (Gustave Flaubert), *Μαντάμ Μποβαρύ*, 1857

Μαρξ *Το κεφάλαιο*, 1867

Λέων Τολστόι, *Πόλεμος και ειρήνη*, 1866-1869

Πάπας Πίος Θ', *Σύνοψη λαθών*, 1869

Η Γ.

Οι
όσον αφ
να γίνον
Το
σύνολο
έθνος.

Το
Ακόμα,
τους Ξι
τους, έ
Κατά σ
την αρ
περισσ
Επανάς
γιατί ή
ιδανικά
αντικατ
απασχ
οι επα
μόνο μ
με εκει
Αμερικ
άσπονδ

Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Οι Άνθρωποι γεννιούνται, και συνεχίζουν πάντα να είναι ελεύθεροι και ίσοι, όσον αφορά στα δικαιώματά τους. Οι αστικές διακρίσεις, κατά συνέπεια, μπορούν να γίνουν μόνο με βάση τη δημόσια χρησιμότητα.

Το έθνος είναι ουσιαστικά η πηγή κάθε εξουσίας: κανένα άτομο, κανένα σύνολο ατόμων, δεν δικαιούται να έχει εξουσία που δεν πηγάζει άμεσα από το έθνος.

*Διακήρυξη των Δικαιωμάτων
του Ανθρώπου και του Πολίτη, 1789*

Το 1789, ένας στους πέντε Ευρωπαίους ζούσε στη Γαλλία. Ακόμα, οι περισσότεροι Ευρωπαίοι, Γάλλοι ή όχι, που η σκέψη τους ξεπερνούσε τα σύνορα των άμεσων απών ενδιαφερόντων τους, θεωρούσαν τη Γαλλία κέντρο του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Κατά συνέπεια, μια επανάσταση στη Γαλλία θα συγκέντρωνε από την αρχή την προσοχή της Ευρώπης και θα αποκτούσε πολύ περισσότερη από απλώς εθνική σημασία. Ωστόσο, η Γαλλική Επανάσταση προσήλκυσε και αναστάτωσε τους ανθρώπους όχι γιατί ήταν γαλλική, αλλά για διαφορετικούς λόγους. Τόσο τα ιδανικά της όσο και οι πολιτικές πραγματικότητές της, αντικατόπτριζαν τάσεις, ενδιαφέροντα και αντιθέσεις που απασχολούσαν τους Ευρωπαίους για αρκετές δεκαετίες. Όταν οι επαναστάτες μίλησαν υπέρ της ελευθερίας, δεν το έκαναν μόνο με τη γλώσσα των «φιλοσόφων» του 18ου αιώνα, αλλά και με εκείνη της αγγλικής αριστοκρατίας του 1688 καθώς και των Αμερικανών επαναστατών του 1776. Ο απολυταρχισμός ήταν ο άσπονδος εχθρός των αριστοκρατών της ηπειρωτικής Ευρώπης

*Η εποχή της
Επανάστασης*

και ήταν αποφασισμένοι να προστατεύσουν τα παλιά τους προνόμια· ήταν επίσης ο άσπονδος εχθρός των εμπορών της ηπειρωτικής Ευρώπης, που ασφυκτιούσαν κάτω από τους περιορισμούς του μερκαντισμού. Σ' όλη την έκταση της Ευρώπης, οι μονάρχες, οι αριστοκράτες και οι αστοί στρέφονταν οι μιν εναντίον των δε, σε συγκρούσεις που διέφεραν σε ένταση, αλλά αντανακλούσαν την κοινή δυσπιστία και αβεβαιότητα.

1. ΤΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Για να κατανοηθούν οι λόγοι για τους οποίους η επανάσταση εκδηλώθηκε στη Γαλλία, πρέπει πρώτα να κατανοηθούν οι κύριες συνιστώσες της γαλλικής κοινωνίας στα τέλη του 18ου αιώνα, καθώς και ο τρόπος κατά τον οποίο συγκρούονταν η μια με την άλλη. Στην κορυφή της κοινωνίας βρισκόταν ο βασιλιάς, ο Λουδοβίκος ΙΣΤ'. Μη όντας ούτε ο πιο ταλαντούχος ούτε ο πιο ανίκανος από τους Βουρβώνους, ο Λουδοβίκος προσπαθούσε να κυβερνήσει τη Γαλλία με τον τρόπο που πίστευε ότι έπρεπε να κυβερνήσει: απολυταρχικά στη θεωρία, στην πράξη ωστόσο σύμφωνα με τις συμβουλές των ικανότερων συμβούλων που είχε στην υπηρεσία του. Παρ' όλα αυτά, δεν μπόρεσε να κυβερνήσει αποτελεσματικά για δύο κυρίως λόγους.

Πρώτον, το κρατικό οικοδόμημα της Γαλλίας ήταν τόσο παράλογο όσο και ανοργάνωτο. Σε κάθε υπουργείο σχεδόν βασιλευε η σύγχυση, προϊόν μιας μακρόχρονης και κάπως ανώμαλης ανάπτυξης που είχε τις ρίζες της στο Μεσαίωνα. Νέες υπηρεσίες είχαν ιδρυθεί από καιρό σε καιρό, για να ανταποκριθούν σε κάποια ιδιαίτερη ανάγκη, συχνά αγνοώντας πλήρως εκείνες που ήδη υπήρχαν. Υπήρχε, έτσι, μεγάλη σύγχυση αρμοδιοτήτων. Υπήρχαν επίσης πολυάριθμοι άχρηστοι υπάλληλοι που πληρώνονταν από το δημόσιο. Αυτή η σύγκρουση αρμοδιοτήτων μεταξύ «αντιπάλων» υπηρεσιών καθυστέρουσε τη λύση ζωτικών προβλημάτων για μήνες. Στα οικονομικά ζητήματα δεν υπήρχαν λιγότερες ανωμαλίες απ' ό,τι σε άλλους τομείς του δημοσίου. Η συλλογή φόρων ήταν εξαιρετικά περιστασιακή. Αντί να διορίζει επίσημους φοροεισπράκτορες, ο βασιλιάς εφαρμόζε το παλιό ρωμαϊκό σύστημα της μεσολάβησης ιδιωτικών οργανισμών και ατόμων για την είσπραξη των φόρων, επιτρέποντάς τους να κατακρατούν ως κέρδη ό,τι μπορούσαν να εισπράξουν πέρα από ένα καθορισμένο ποσό. Παρόμοιες αποδιοργανωτικές καταστάσεις επικρατούσαν στον τομέα της δικαιοσύνης. Όλες σχεδόν οι επαρχίες της Γαλλίας είχαν η

Η κρατική δομή

κάθε μια
έθιμα. Κ
Γαλλία, έ
κεντρική

Το ε
οικονομ
διάρκεια
τους μετ
ηττημέν
της. Η
Αμερική
δανεισμό
ανίκανο
μπορούσι
που είχε
το μισό τ
συμβούλ
λής δαπ
χρεωκοπί
και ο Λοι
λύση εκτ
αριστοκρ
που τους
λογικά το

Μια
σύστημα
και η εκκλ
θα εγκατ
πραγματικ
«κοινών θ
ήταν τόσο
οι επίσκο
θολικής Ει
και ο ίδιο
ηγέτες πρ
τους φόρ
«εθελοντι
ποσό που
εκκλησιασ

Η αρι
πληρωμή τ
στη Γαλλί
άμεσοι φέ

κάθε μια τον δικό της κώδικα δικαίου βασισμένο στα τοπικά της έθιμα. Κατά συνέπεια, μια πράξη κολάσιμη ως έγκλημα στη νότια Γαλλία, θα μπορούσε να μην ενδιαφέρει τον ποινικό νόμο σε μια κεντρική ή βόρεια επαρχία.

Το δεύτερο βασικό πρόβλημα του Λουδοβίκου ΙΣΤ΄ ήταν τα οικονομικά. Η Αγγλία και η Γαλλία πολεμούσαν μεταξύ τους στη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους του 18ου αιώνα. Σε όλους τους μεταξύ τους πολέμους εκτός από έναν, η Γαλλία ήταν ο ηττημένος και είχε πληρώσει τις ήττες με απώλειες αποικιών της. Η δαπάνη της διατήρησης στόλων και στρατών στην Αμερική υπήρξε ιδιαίτερα βαρεία και απαιτούσε εκτεταμένο δανεισμό. Το αποτέλεσμα ήταν ένα δημόσιο χρέος που το ανίκανο γραφειοκρατικό γαλλικό κράτος ανακάλυψε ότι δεν μπορούσε να σηκώσει, αν και δεν ήταν μεγαλύτερο από εκείνο που είχε αφήσει ο Λουδοβίκος ΙΕ΄ το 1714 και όχι παραπάνω από το μισό του αντίστοιχου βρετανικού. Ο Λουδοβίκος πίεζε τους συμβούλους του να επινοήσουν καινούργιες μεθόδους περιστολής δαπανών και αύξηση φορολογίας προκειμένου να μη χρεωκοπήσει το κράτος. Οι άνθρωποι εκείνοι, ωστόσο, καθώς και ο Λουδοβίκος, αναγνώρισαν ότι δεν μπορούσαν να βρουν λύση εκτός αν, με κάποιο θαύμα, έπειθαν τον κλήρο και την αριστοκρατία να εγκαταλείψουν τα μεσαιωνικά προνόμιά τους που τους επέτρεπαν να διαφεύγουν από τη φορολογία που λογικά τους αντιστοιχούσε.

Μια τέτοια προοπτική ήταν πολύ απομακρυσμένη. Το σύστημα των προνομίων ήταν κάτι που, τόσο η αριστοκρατία όσο και η εκκλησία, οι πρώτες δύο από τις τρεις «τάξεις» (états), δεν θα εγκατέλειπαν κατά κανένα τρόπο. Αυτή θα παρέμενε η πραγματικότητα παρά την κατακραυγή της τρίτης «τάξης», των «κοινών θνητών», εναντίον τους. Αν και πολλοί ενοριακοί ιερείς ήταν τόσο φτωχοί όσο και το ταπεινό τους ποίμνιο, οι αρχιερείς, οι επίσκοποι, οι αρχιεπίσκοποι και οι καρδινάλιοι της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας της Γαλλίας είχαν μεγάλα εισοδήματα, όπως και ο ίδιος ο εκκλησιαστικός οργανισμός. Οι εκκλησιαστικοί ηγέτες προσέφευγαν στο μεσαιωνικό δικαίωμα να αποφεύγουν τους φόρους της ιδιοκτησίας τους, πληρώνοντας περιοδικά μια «εθελοντική δωρεά» στο κράτος, πάντα πολύ μικρότερη από το ποσό που θα εισπράττονταν μέσω της άμεσης φορολογίας της εκκλησιαστικής περιουσίας.

Η αριστοκρατία επίσης προστατευόταν εθιμικά από την πληρωμή των φόρων που θα έπρεπε να της αναλογούν. Οι φόροι στη Γαλλία ήταν δύο κυρίως ειδών, άμεσοι και έμμεσοι. Οι άμεσοι φόροι περιλάμβαναν τη φορολογία της ακίνητης και

*Οικονομικά
προβλήματα*

*Η πρώτη και
η δεύτερη «τάξη»*

*Η δομή της
φορολογίας*

γενικά της προσωπικής περιουσίας (taille): τον λεγόμενο «κεφαλικό» φόρο, το φόρο δηλαδή που πλήρωνε κάθε άνθρωπος ανεξάρτητα από το εισόδημά του: τέλος, το φόρο εισοδήματος, που αρχικά έφτανε στο 5%, αλλά στον 18ο αιώνα έφτανε συχνότερα στο 10 ή στο 11%. Οι έμμεσοι φόροι, που προστίθεντο στην τιμή των εμπορευμάτων και που πληρώνονταν από τον τελευταίο καταναλωτή, περιλάμβαναν κυρίως τους δασμούς ειδών που εισάγονταν από το εξωτερικό καθώς και τα δόδια σε αγαθά που επιβάλλονταν κατά τη διακίνησή τους από τη μια γαλλική επαρχία στην άλλη. Επιπλέον, ο φόρος του αλατιού (gabelle) συνιστούσε μια μορφή έμμεσου φόρου. Για ένα διάστημα η παραγωγή αλατιού ήταν κρατικό μονοπώλιο στη Γαλλία: κάθε άτομο, μάλιστα, ήταν υποχρεωμένο να αγοράζει εκτάτουλάχιστον λίβρες (κάτι παραπάνω από τρία κιλά) αλάτι το χρόνο από την κρατική αλατοβιομηχανία. Στο κόστος του προϊόντος, προστίθετο ένας βαρύς φόρος, με αποτέλεσμα να πληρώνει συχνά ο καταναλωτής πενήντα ή εξήντα φορές την αξία του αλατιού.

Τα φορολογικά
βάρη

Παρόλο που ήταν υπερβολικά βαρείς, οι έμμεσοι φόροι δεν ήταν κατά κανόνα άδικοι καταναλωμένοι. Ήταν δύσκολο για οποιονδήποτε, ανεξάρτητα από την κοινωνική του θέση, να αποφύγει την πληρωμή τους. Κατά πολύ διαφορετική όμως ήταν η περίπτωση των άμεσων φόρων. Ο κλήρος διέφευγε την πληρωμή τόσο του φόρου ακίνητης περιουσίας όσο και του φόρου εισοδήματος. Οι ευγενείς, ιδιαίτερα οι ανώτεροι, έκαναν χρήση της επιρροής τους στο βασιλιά για να επιτύχουν απαλλαγή από όλες ουσιαστικά τις φορολογικές επιβαρύνσεις. Ως αποτέλεσμα, το κύριο έργο της χρηματοδότησης του κράτους έπεφτε στους ώμους των κοινών ανθρώπων, των μελών της «τρίτης τάξης». Και εφόσον λίγοι από τους τεχνίτες και εργαζομένους είχαν εισόδημα που μπορούσε να αποδώσει μεγάλο φόρο, το κύριο βάρος έπεφτε στους αγρότες και στην αστική τάξη.

Οι ευγενείς του
Μανδύα και οι
ευγενείς του
Ξίφους

Δεν ήταν όλοι οι ευγενείς αντίθετοι με τα σχέδια του βασιλιά να καταργήσει τις παραδοσιακές φοροαλλαγές τους. Πολλοί από τους πιο λαύρους αναμορφωτές ήταν οι λεγόμενοι *ευγενείς του Μανδύα*, άνθρωποι που είχαν αποκτήσει δικαστικές θέσεις (κατά συνέπεια, το «μανδύα») αποκτώντας έτσι τίτλους ευγενείας καθώς και δυνατότητες να συγκεντρώσουν μεγάλες κτηματικές ή άλλες περιουσίες. Σ' αυτή την ομάδα συμπεριλαμβάνονταν προικισμένοι και σκεπτόμενοι άνθρωποι, όπως ο φιλόσοφος Μοντεσκέ (βαρώνος de Montesquieu), ο νομικός Μιραμπώ (κόμης de Mirabeau), ο πολιτικός Λαφαγιέτ (μαρκήσιος

de Lafa-
γώνα τ
μανδύα
στην ετ
αντιπαρ
ξίφους,
φρουδά
αριστοκ
τους αδ
αντιπρο
ευγενεί
θέσεις,
νται σ'
διέθετα
έχοντας
Παράλλι
απομυζ
ζούσαν
ύπαρξη
εκπληρο
απαιτού
οφειλότ
φοροαπ

Πρ
οικονομ
μεγαλύτ
διοίκηση
θεσμών
διευθύν
ρειακά ε
ενίσχυσι
επίσης,
έχουν ό
κοινοβο
αναγνώρ
φορολογ
το δικαί
ακατάπα
φυλακίο
ποιούσε
μόνο γι
αριστοκ
γραφεία

de Lafayette) που είχε βοηθήσει τις αμερικανικές αποικίες στον αγώνα της ανεξαρτησίας τους. Ανάμεσα στους *ευγενείς του μανδύα* βρίσκονταν άνθρωποι που θα έπαιζαν εξέχοντες ρόλους στην επερχόμενη επανάσταση. Σε αντίθεση –και συχνά σε αντιπαράθεση– μ' αυτή την ομάδα βρίσκονταν οι *ευγενείς του ξίφους*, εκείνοι δηλαδή των οποίων οι τίτλοι ανάγονταν στους φεουδάρχες άρχοντες του Μεσαίωνα. Πολλοί από τους αριστοκράτες αυτούς έβλεπαν με περιφρόνηση τους θετούς τους αδερφούς του «μανδύα». Αν και γενικά δεν ήταν τόσο αντιπροσωπευτική ομάδα όσο οι *ευγενείς του μανδύα*, οι *ευγενείς του ξίφους* κατείχαν πολλές ανώτερες κρατικές θέσεις, εξουσιοδοτώντας τους υποτακτικούς τους να εργάζονται σ' αυτές για λογαριασμό τους. Οι *ευγενείς του ξίφους* διέθεταν μεγάλα αγροκτήματα, στα οποία σπάνια έμεναν, έχοντας ως μόνιμη διαμονή τους την αυλή των Βερσαλλιών. Παράλληλα, βασιζόνταν σε κλητήρες και επιστάτες για να απομυζούν όσα περισσότερα μπορούσαν από τους αγρότες που ζούσαν στα κτήματά τους και υπάγονταν στη δικαιοδοσία τους. Η ύπαρξη των ευγενών αυτών ήταν δαπανηρή, όσο κι αν δεν εκπληρούσε κανένα σκοπό. Ο φανταχτερός τρόπος ζωής τους απαιτούσε όλο και περισσότερα χρηματικά ποσά. Και σ' αυτό οφειλόταν η φυσική τους απροθυμία να εγκαταλείψουν τις φοροαπαλλαγές τους, όσο επίμονα και αν τους πίεζε το κράτος.

Προκειμένου να ενισχύσουν την πολιτική τους θέση και την οικονομική τους ανεξαρτησία, οι αριστοκράτες απαιτούσαν μεγαλύτερη συμμετοχή, τόσο στην κεντρική όσο και στην τοπική διοίκηση. Διεκδικούσαν αυξανόμενη χρήση τριών κρατικών θεσμών των κοινοβουλίων, των επαρχιακών διοικήσεων και των διευθύνσεων. Τα δεκατρία γαλλικά κοινοβούλια ήταν περιφερειακά εφετεία, αλλά η αριστοκρατία τα χρησιμοποιούσε για την ενίσχυση του πολιτικού της ρόλου. Οι επαρχιακές διοικήσεις, επίσης, που ελέγχονταν από τους ευγενείς, απαιτούσαν να έχουν όχι μόνο δικαστική αλλά και νομοθετική εξουσία. Τόσο τα κοινοβούλια όσο και οι διοικήσεις επέμεναν ιδιαίτερα στην αναγνώριση του δικαιώματός τους να επικυρώνουν τις φορολογίες που επιβάλλονταν. Υποστήριζαν ότι ασκούσαν αυτό το δικαίωμα για να προστατεύσουν τον πληθυσμό από τις ακατάπαυστες απαιτήσεις ενός αδηφάγου κρατικού θησαυροφυλακίου. Στην πραγματικότητα όμως η αριστοκρατία χρησιμοποιούσε αυτά τα σώματα με αυξανόμενη συχνότητα μόνο και μόνο για να προστατεύσει τα δικά της προνόμια. Τέλος, η αριστοκρατία είχε διεισδύσει σε πολλές από τις διευθύνσεις, τα γραφεία δηλαδή από τα οποία διοικούνταν οι τριάντα τέσσερις

Οι απαιτήσεις των
αριστοκρατών

επαρχίες της χώρας. Στη διάρκεια της βασιλείας του Λουδοβίκου ΙΔ' οι διευθυντές ήταν απλοί πολίτες, που ο κύριος ρόλος τους ήταν να διατηρούν την αριστοκρατία κάτω από έλεγχο. Στην περίοδο όμως που ακολούθησε, πολλοί διευθυντές ήταν οι ίδιοι ευγενείς, πράγμα που σήμαινε ότι ήταν λιγότερο πιθανό να υποστηρίξουν τις επιθυμίες του βασιλιά και πιθανότερο να αντιταχθούν σ' αυτές.

Στα πλαίσια της «τρίτης τάξης», οι αγρότες, από τους οποίους η αριστοκρατία εισέπραττε μεγάλο μέρος του εισοδήματός της, είχαν φτάσει στο σημείο να απεχθάνονται την αβάσταχτη οικονομική τους κατάσταση. Μια από τις κύριες αιτίες της δυσαρέσκειας των αγροτών ήταν οι δασμοί και τα διόδια που είχαν επιζήσει και μετά το τέλος του μεσαιωνικού φεουδαλισμού. Ήταν αλήθεια βέβαια ότι η συντριπτική πλειοψηφία των αγροτών ήταν ελεύθεροι· ένα σημαντικό ποσοστό τους είχε και την κυριότητα της γης που καλλιεργούσε. Άλλοι ήταν ενοικιαστές των γαιών που καλλιεργούσαν ή απλοί αγροτοεργάτες. Το μεγαλύτερο ποσοστό πάντως φαίνεται πως ήταν ενοικιαστές που καλλιεργούσαν τις γαίες των αριστοκρατών, δίνοντας για μίσθωμα ένα μέρος της σοδειάς, που συνήθως κυμαινόταν από το ένα τρίτο μέχρι το μισό. Ακόμα, όμως, και όσοι από τους αγρότες ήταν τελείως ελεύθεροι, είχαν ορισμένες υποχρεώσεις απέναντι στους ευγενείς που είχαν διατηρηθεί από το Μεσαίωνα. Μια από τις απεχθέστερες ήταν η πληρωμή ετήσιου ενοικίου στον άρχοντα που παλιότερα ήλεγχε την περιοχή. Μια άλλη ήταν η πληρωμή στον τοπικό ευγενή ενός μέρους της τιμής από οποιαδήποτε αγοραπωλησία γης. Επιπλέον, οι αγρότες ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν αντίτιμο (*banalité*) για τη χρήση διάφορων εγκαταστάσεων που ανήκαν στον αριστοκράτη. Στη διάρκεια του Μεσαίωνα, οι *banalités* πληρώνονταν για τη χρήση του αλευρόμυλου του άρχοντα, του οινοποιείου του ή του φούρνου του. Παρά το γεγονός ότι τον 18ο αιώνα πολλοί χωρικοί είχαν φτάσει στο σημείο να είναι ιδιοκτήτες τέτοιων εγκαταστάσεων και να μη χρησιμοποιούν εκείνες των αρχόντων, πλήρωναν υποχρεωτικά *banalités* όπως παλιότερα.

Τα εξωφρενικότερα ίσως κατάλοιπα του φεουδαλισμού ήταν η «αγγαρεία» (*corvée*) και τα κυνηγετικά προνόμια της αριστοκρατίας. Οι αγγαρείες, αρχικά υποχρέωση εργασίας στα κτήματα του άρχοντα και συμμετοχή στην κατασκευή δρόμων και γεφυρών στο φέουδο, είχαν μετατραπεί σε υποχρεωτική εργασία προς όφελος του κράτους. Για μερικές εβδομάδες κάθε χρόνο, ο αγρότης ήταν υποχρεωμένος να εγκαταλείπει την

Τα κατάλοιπα
των φεουδαλικών
εθίμων

εργασία
δρόμων
υποχρέ
των κ
πανάρχ
του κυ
δικαιώμ
σταθού
διασκέλ
στους
θερίζοι
χαλάσο
κουνέλ
προκαλ
αγρότη
χωραφι

Δε
των φι
δέχτηκ
συχνότ
χωράφι
καλλιε
μπορού
ιδιαίτερ
σημαντι
είχαν τ
μαζεύο
οικονομ
(Charle
τραπεζί
συλλογι
παραγω
αυξάνο
γαιοκτη
κατάργ
ιδιοκτης

Ι
αποδεχ
σύστημ
ενός σι
φόρους
απαλλα
Αν
της γαλ

εργασία του και να εργάζεται για τη συντήρηση των δημόσιων δρόμων. Καμιά άλλη τάξη του πληθυσμού δεν είχε αυτή την υποχρέωση. Μεγαλύτερη ακόμα ανωμαλία προκαλούσε η άσκηση των κυνηγετικών προνομίων των αριστοκρατών. Από τα πανάρχαια χρόνια, το δικαίωμα της ενασχόλησης με το άθλημα του κυνηγιού θεωρούνταν διακριτικό της αριστοκρατίας. Τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των χωρικών δεν ήταν δυνατό να σταθούν εμπόδιο στην άσκηση της αριστοκρατικής αυτής διασκέδασης. Σε μερικές περιοχές της Γαλλίας απαγόρευαν στους αγρότες να ξεχορταριάζουν τα χωράφια τους ή να θερίζουν την εποχή που γεννούσαν οι πέρδικες για να μη χαλάσουν τις φωλιές τους. Απαγορευόταν επίσης να σκοτώνουν κουνέλια, κοράκια και αλεπούδες, ανεξάρτητα από τη ζημιά που προκαλούσαν στα σπαρτά και στα πουλερικά. Επιπλέον, ο αγρότης έπρεπε να ανέχεται κάθε φορά το ποδοπάτημα των χωραφιών του από τα άλογα των αμέριμων ευγενών κυνηγών.

Δεν υπέφεραν ωστόσο οι χωρικοί μόνο από τα υπολείμματα των φεουδαλικών εθίμων. Στη διάρκεια του 18ου αιώνα, δέχτηκαν ακόμα ένα πλήγμα ως αποτέλεσμα της ολοένα και συχνότερης περιφραξης των λεγόμενων «κοινοτικών γαιών» τα χωράφια που έμεναν ακαλλιέργητα, μαζί με εκείνα που καλλιεργούσαν σπάνια, θεωρούνταν, «κοινοτικά», όπου όλοι μπορούσαν να βόσκουν τα ζώα τους. Οι κοινές αυτές γαίες, ιδιαίτερα εκτεταμένες στη δυτική Γαλλία, αποτελούσαν σημαντική πηγή πόρων για τους αγρότες. Επιπλέον, οι αγρότες είχαν το δικαίωμα να μαζεύουν ξύλα από τα δάση και να μαζεύουν από τα χωράφια ό,τι απέμενε μετά τη συγκομιδή. Οι οικονομικοί όμως σύμβουλοι του Λουδοβίκου ΙΣΤ', Καλόν (Charles Calonne), Μπριέν (Lomenie de Brienne) και ο Ελβετός τραπεζίτης Νεκέρ (Jacques Necker), θεώρησαν αυτά τα συλλογικά δικαιώματα εμπόδια στη βελτίωση της αγροτικής παραγωγής. Ανυπόμονοι να αυξήσουν τα εισοδήματά τους αυξάνοντας την αποδοτικότητα των κτημάτων τους, οι γαιοκτήμονες κατάφεραν να εγκριθεί από το στέμμα η κατάργηση των κοινών γαιών και η περιφραξή τους, ως ατομική ιδιοκτησία.

Έτσι, λοιπόν, οι αγρότες πιέζονταν από τη μια να αποδεχτούν την υποταγή τους σε ένα ξεπερασμένο φεουδαλικό σύστημα, ενώ από την άλλη να συμμορφωθούν με τις απαιτήσεις ενός σύγχρονου αγροτικού καπιταλισμού, πληρώνοντας πάντα φόρους από τους οποίους οι αριστοκράτες αφέντες τους ήταν απαλλαγμένοι.

Ανάλογη ήταν και η απελπισία του δυναμικότερου στοιχείου της γαλλικής κοινωνίας κατά τον 18ο αιώνα, της αστικής τάξης.

Περιφραξη κοινοτικών γαιών

Η τρίτη τάξη:
Η αστική τάξη

Η κοινωνική αυτή ομάδα κατά κανένα τρόπο δεν ήταν ομοιογενής: περιλάμβανε πολλά διαφορετικά μεταξύ τους στοιχεία, τόσο αναφορικά με το επάγγελμά τους όσο και με το εισόδημά τους. Στην κορυφή βρίσκονταν χρηματιστές και χονδρέμποροι. Πολλοί από τους ανθρώπους αυτούς ήταν επίσης μέτοχοι σε διάφορες επιχειρήσεις καθώς και στα κρατικά ομολογιακά δάνεια που είχαν εκδοθεί στη διάρκεια του 18ου αιώνα (και οι ευγενείς επένδυαν σε επιχειρήσεις: η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στη δεύτερη και στην τρίτη τάξη ήταν περισσότερο κοινωνική παρά οικονομική). Οι επαγγελματίες καταλάμβαναν όλες τις διαβαθμίσεις της αστικής τάξης. Γιατροί και δικηγόροι υπήρχαν επίσης ανάμεσά τους, πολλοί από τους οποίους επρόκειτο να παίξουν κεντρικούς ρόλους στην επανάσταση.

Η βιομηχανία παρέμενε υποταγμένη στο εμπόριο. Αν και υπήρχαν λίγα εργοστάσια στη Γαλλία πριν από το 1788, το μεγαλύτερο μέρος της μεταποίησης γινόταν σε σπίτια και οι περισσότεροι καταναλωτές κάλυπταν τις ανάγκες τους από την παραγωγή τοπικών τεχνιτών. Σε κάθε καπιταλιστή επιχειρηματία

Οικογένεια αστών

αντιστοι-
τημένοι
οποίοι
διαφορο-
πρόερχο
τους.

Αν
διαβαθμί
προνόμι
στην πολ
από τα χι
τραπεζίτι
πολιτικά
δικαστήρ
διακρίσει
αξιωματο
θεωρούν
αστική τέ
της αξία
απέχθεια
όλα, η αγ
ηγείας
θέση ήτι
τες.

Η απ
της αυξα
αυξανόμε
κής. Σε γ
κτος από
οδηγήσει
Αλλά η
Επανάστ
στα σπάρ
διάρκεια
περισσότ
πόδια τη
θεωρούν
περιορισ
παραχωρ
της ελευτ
ασφυκτιο
ημερομίσ
έξω από

αντιστοιχούσαν εικοσάδες μικρομαστόρων, που ήταν τοποθετημένοι κάπου στα κατώτερα κλιμάκια της αστικής τάξης, οι οποίοι στο εργαστήριο ήταν «σαν στο σπίτι τους», αλλά διαφοροποιημένοι από τις εργαζόμενες τάξεις από τις οποίες προέρχονταν, εφόσον ήταν οι ίδιοι ιδιοκτήτες των εργαστηρίων τους.

Αν και οι άνθρωποι αυτοί αναγνώριζαν τις κοινωνικές διαβαθμίσεις που τους χώριζαν μεταξύ τους, απεχθάνονταν τα προνόμια που απέκλειαν κάθε πιθανότητα συμμετοχής τους στην πολιτική και στη διακυβέρνηση του κράτους. Ανεξάρτητα από τα χρήματα που είχε ένας έμπορος, ένας βιοτέχνης, ένας τραπεζίτης, ή ένας δικηγόρος, παρέμενε ουσιαστικά χωρίς πολιτικά δικαιώματα· δεν είχε σχεδόν καμιά επιρροή στα δικαστήρια· δεν μπορούσε να αποκτήσει τις ανώτατες τιμητικές διακρίσεις· ακόμα, με την εξαίρεση λίγων κατώτερων τοπικών αξιωματούχων, δεν μπορούσε ούτε να ψηφίσει. Ως αστοί, θεωρούνταν κατώτεροι από τους αριστοκράτες. Όσο λοιπόν η αστική τάξη αύξανε την ευημερία της και αποκτούσε επίγνωση της αξίας της, τόσο περισσότερο τα μέλη της αισθάνονταν απέχθεια απέναντι σε τέτοιες κοινωνικές διακρίσεις. Πάνω από όλα, η απαίτηση της εμπορικής, χρηματιστικής και βιομηχανικής ηγεσίας για πολιτική εξουσία ανάλογη με την οικονομική της θέση ήταν εκείνη που μετέτρεψε τους αστούς σε επαναστάτες.

Η απαίτηση για πολιτική εξουσία δεν ήταν η μόνη συνέπεια της αυξανόμενης ευημερίας της αστικής τάξης. Υπήρχε επίσης αυξανόμενη κατακραυγή εναντίον της μερκαντιλιστικής πολιτικής. Σε παλιότερες εποχές, ο μερκαντιλισμός ήταν ευπρόσδεκτος από τους εμπόρους και τους βιοτέχνες, επειδή είχε οδηγήσει σε καινούργιες αγορές και στην προαγωγή το εμπόριο. Αλλά η εποχή εκείνη ανήκε στην αρχή της Εμπορικής Επανάστασης, όταν η επιχειρηματική δραστηριότητα ήταν ακόμα στα σπάργανα. Καθώς το εμπόριο και η βιομηχανία άνθιζαν στη διάρκεια των επόμενων αιώνων, η αστική τάξη γινόταν όλο και περισσότερο σίγουρη για την ικανότητά της να σταθεί μόνη στα πόδια της. Το αποτέλεσμα ήταν μια αυξανόμενη τάση να θεωρούνται οι κανόνες του μερκαντιλισμού καταπιεστικοί περιορισμοί. Οι έμποροι αντιδρούσαν στα ειδικά μονοπώλια που παραχωρούνταν σε ευνοούμενες εταιρείες και στον περιορισμό της ελευθερίας δράσης τους στις ξένες αγορές. Οι βιομήχανοι ασφυκτιούσαν κάτω από το ζυγό των νόμων που καθόριζαν τα ημερομίσθια, τις τιμές, που περιόριζαν την αγορά πρώτων υλών έξω από τη Γαλλία και της αποικίες της. Κι αυτοί δεν ήταν παρά

Έλλειψη πολιτικής
δύναμης

Αντιμερκαντιλισμός

Οι αγρότες σε αντίθεση
με τους αστούς

Η Γαλλία
διχασμένη

Το ιδεολογικό
υπόβαθρο

λίγοι μόνο από τους ενοχλητικούς περιορισμούς που είχε επιβάλει μια κυβέρνηση εμπνεόμενη από την διττή αρχή του πατερναλισμού και της οικονομικής αυτάρκειας.

Όπως η αγροτική, έτσι και η αστική τάξη έβλεπε τον εαυτό της να σηκώνει ένα δυσανάλογα βαρύ φορτίο των οικονομικών απαιτήσεων του κράτους. Αντίθετα με τους αγρότες, οι αστοί –τουλάχιστο οι ανώτερες βαθμίδες της τάξης τους– αντιπροσώπευαν μια οικονομική δύναμη που ωθούσε προς την αλλαγή σε μια καινούργια και άγνωστη κατεύθυνση. Οι αγρότες, με την αντίθεσή τους στην περιφραγή των κοινών γαιών, επιθυμούσαν την επιστροφή στο παρελθόν. Οι εύποροι χρηματιστές, οι απελπισμένοι δικηγόροι, οι ανερχόμενοι επιχειρηματίες, ήθελαν να παίξουν ηγετικούς ρόλους στην ενθάρρυνση του διεθνούς εμπορίου και στο ξεπέρασμα της Αγγλίας από τη Γαλλία στο πεδίο του εμπορικού ανταγωνισμού των δύο δυνάμεων.

Έτσι, η Γαλλία στις παραμονές της επανάστασης ήταν μια χώρα διχασμένη. Η μοναρχία αγωνιζόταν ν' αποσπάσει χρήματα από μια αριστοκρατία που, ολοένα και περισσότερο, φαινόταν αποφασισμένη να μην τα πληρώσει και αγωνιζόταν, όλο και περισσότερο, να απομυζήσει όσα μπορούσε από μια αυξανόμενη εχθρική αγροτιά. Η αστική τάξη μισούσε μια κυβέρνηση που στην καλύτερη περίπτωση φαινόταν αναχρονιστική και στη χειρότερη τυραννία, απελπισμένη και αγανακτισμένη που μια πλούσια χώρα όπως η Γαλλία δεν μπορούσε να πληρώσει τα χρέη της. Η Γαλλία δεν έφτασε στην επανάσταση επειδή ήταν φτωχή, αλλά επειδή, εκείνοι που ήξεραν πόσο πλούσια ήταν, είχαν απογοητευθεί με τον αργό ρυθμό της οικονομικής της προόδου.

Κανένα γεγονός όπως η Γαλλική Επανάσταση δεν συμβαίνει μέσα σε ένα πολιτιστικό κενό. Όσο κι αν οι ιδέες δεν «προκάλεσαν» την επανάσταση, έπαιξαν σημαντικότατο ρόλο στην παροχή σχήματος και περιεχομένου στη δυσaréσκεια που δοκίμαζαν τόσοι πολλοί, ιδιαίτερα στο χώρο της αστικής τάξης. Οι ιδέες αυτές προέρχονταν από τη σκέψη του Διαφωτισμού. Δύο ιδιαίτερα θεωρίες εξέφραζαν τους σκοπούς και τα οράματα των επαναστατών. Η πρώτη ήταν η φιλελεύθερη θεωρία συγγραφέων όπως του Λοκ, του Βολταίρου, του Μοντεσκέ: η δεύτερη ήταν η δημοκρατική θεωρία του Ρουσσώ. Αν και οι δυο τους ήταν θεμελιακά αντίθετες, είχαν ωστόσο κοινά σημεία. Και οι δυο ήταν στηριγμένες στην προϋπόθεση ότι το κράτος ήταν ένα αναγκαίο κακό και ότι στηρίζεται και διατηρείται βάσει κάποιου «συμβολαίου». Η κάθε μια είχε το δόγμα της αναφορικά με τη λαϊκή κυριαρχία, αν και με αντιφατικές ερμηνείες. Και οι δύο υποστήριζαν κατά κάποιο τρόπο τα θεμελιώδη δικαιώματα του

ατόμου. Τόσους, εξάλλου, τότε υπά

Ο παλαιός ήτο δει, ήταν Διαφωτιστική Δεύτη δημοσιεύσει θεωρία για να κυριαρχία Ενδοξης άνθρωποι κυριαρχού υπάρχει κ ήταν ο νόλογαριασμοδικαιώματα πέρασε πεαντιλαμβάξεπερνούατομο εφδημιουργοσυνέπεια, σουν μια και να παρτου κράτεωστόσο μι στο κράτο Εφόσον τ των μελών μεγαλύτερ κατάσταση σουν τις ε αυτό. Οπο παραμένει της εξουσο συμβολαίο δικαίωμα ν την ανατρι

Ο Λοκ Καταδικάζε

ατόμου. Τέλος, και οι δυο τους περιείχαν στοιχεία ελκυστικά για όσους, εξαιτίας διάφορων λόγων, ήταν δυσαρεστημένοι με την τότε υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων.

*Η φιλελεύθερη πολιτική
θεωρία του Λοκ*

Ο πατέρας της φιλελεύθερης θεωρίας του 17ου και 18ου αιώνα ήταν ο Λοκ. Η εκπαιδευτική του φιλοσοφία, όπως έχουμε δει, ήταν αλληλένδετη με την ανάπτυξη της σκέψης του Διαφωτισμού. Οι πολιτικές πεποιθήσεις του περιέχονται κυρίως στη *Δεύτερη διατριβή για την πολιτική διακυβέρνηση* που δημοσιεύθηκε το 1690. Στο έργο του αυτό ο Λοκ ανέπτυξε μια θεωρία περιορισμένης κρατικής εξουσίας, που χρησιμοποιήθηκε για να δικαιολογήσει το νέο σύστημα κοινοβουλευτικής κυριαρχίας που εγκαθιδρύθηκε στην Αγγλία ως αποτέλεσμα της Ένδοξης Επανάστασης. Υποστήριξε ότι, αρχικά, όλοι οι άνθρωποι ζούσαν σε μια φυσική κατάσταση στην οποία κυριαρχούσε απόλυτα η ελευθερία και η ισότητα, χωρίς να υπάρχει κανενός είδους κράτος ή κυβέρνηση. Ο μόνος νόμος ήταν ο νόμος της φύσης, τον οποίο κάθε άτομο επέβαλλε για λογαριασμό του, προκειμένου να προστατεύσει τα φυσικά του δικαιώματα στη ζωή, την ελευθερία και την ιδιοκτησία. Δεν πέρασε πολύς καιρός, ωστόσο, προτού οι άνθρωποι αρχίσουν να αντιλαμβάνονται ότι τα μειονεκτήματα της φυσικής κατάστασης ξεπερνούσαν κατά πολύ τα πλεονεκτήματα. Καθώς το κάθε άτομο επιχειρούσε να επιβάλει το δικό του συμφέρον, δημιουργούνταν αναπόφευκτα σύγχυση και ανασφάλεια. Κατά συνέπεια, οι άνθρωποι συμφώνησαν μεταξύ τους να εγκαθιδρύσουν μια πολιτισμένη κοινωνία, να δημιουργήσουν ένα κράτος και να παραιτηθούν από ορισμένα δικαιώματά τους προς όφελος του κράτους αυτού. Δεν δημιούργησαν ούτε αποδέχτηκαν ωστόσο μια απόλυτη εξουσία: η μόνη εξουσία που μεταβίβασαν στο κράτος ήταν η εκτελεστική εξουσία του νόμου της φύσης. Εφόσον το κράτος δεν είναι παρά η συνισταμένη εξουσία όλων των μελών της κοινωνίας, η εξουσία του «δεν μπορεί να είναι μεγαλύτερη από εκείνη που οι άνθρωποι είχαν στη φυσική τους κατάσταση, προτού δημιουργήσουν την κοινωνία και παραδώσουν τις εξουσίες τους στο σύνολο», γράφει ο Λοκ στο έργο αυτό. Οποιαδήποτε εξουσία δεν έχει μεταβιβαστεί στο κράτος, παραμένει στο λαό. Αν η κυβέρνηση υπερβεί ή κάνει κατάχρηση της εξουσίας που της έχει μεταβιβαστεί βάσει του πολιτικού συμβολαίου, μετατρέπεται σε τυραννία. Τότε ο λαός έχει το δικαίωμα να την καταργήσει ή να εξεγερθεί εναντίον της και να την ανατρέψει.

Ο Λοκ καταδίκασε τον απολυταρχισμό σε κάθε του μορφή. Καταδίκασε τη δεσποτική μοναρχία, αλλά δεν υπήρξε λιγότερο

*Η καταδίκη του
απολυταρχισμού
από τον Λοκ*

σκληρός στις επικρίσεις του εναντίον της απόλυτης κυριαρχίας των κοινοβουλίων. Αν και υπεράσπιζε την κυριαρχία της νομοθετικής εξουσίας και πίστευε ότι η εκτελεστική εξουσία δεν πρέπει παρά να είναι όργανο της νομοθετικής, αρνούταν να αναγνωρίσει στους αντιπροσώπους του λαού απεριόριστη εξουσία. Υποστηρίζοντας ότι το κράτος θεσμοθετήθηκε από τους ανθρώπους για τη διατήρηση της ιδιοκτησίας (που, γενικά, προσδιόριζε με μια έννοια που περιλάμβανε τη ζωή, την ελευθερία και την περιουσία του ατόμου), αρνήθηκε το δικαίωμα οποιουδήποτε πολιτικού θεσμού να εισβάλλει στα φυσικά δικαιώματα του κάθε ξεχωριστού ατόμου. Ο νόμος της φύσης, που περιλαμβάνει αυτά τα δικαιώματα, συνιστά αυτόματο περιορισμό κάθε κλάδου της εξουσίας. Ανεξάρτητα από το πόσο μεγάλη μπορεί να είναι μια πλειοψηφία που απαιτεί περιορισμό της ελευθερίας του λόγου ή δήμευση περιουσιών, δεν θα ήταν ποτέ νόμιμες τέτοιες ενέργειες. Αν επιβάλλονταν παράνομα, θα δικαιώναν αποτελεσματικά μέτρα αντίστασης από μέρους των πολιτών. Ο Λοκ ενδιαφερόταν πολύ περισσότερο για την προστασία της ατομικής ελευθερίας, παρά για την προαγωγή της σταθερότητας ή της κοινωνικής προόδου. Στην υποθετική περίπτωση που θα αναγκαζόταν να διαλέξει, θα διάλεγε τα κακά της αναρχίας από εκείνα οποιασδήποτε μορφής δεσποτισμού.

Η απήχηση του Λοκ

Η απήχηση των ιδεών του Λοκ στη γαλλική αστική τάξη μπορεί εύκολα να κατανοηθεί. Η θεωρία του για τα φυσικά δικαιώματα, τις περιορισμένες κρατικές εξουσίες, το δικαίωμα αντίστασης στην τυραννία και σθεναρής υπεράσπισης της ιδιοκτησίας αντανakλούσαν τις αξίες αυτού του τμήματος της γαλλικής κοινωνίας. Όπως οι Αμερικανοί ομολογοί τους, που μια δεκαετία πριν είχαν ενσωματώσει τις θεωρίες του Λοκ στη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας τους, έτσι και οι Γάλλοι αστοί αποδέχτηκαν τις θεωρίες και τα συμπεράσματα του Λοκ.

*Η φιλελεύθερη πολιτική
θεωρία του Βολταίρου*

Οι κυριότεροι εκπρόσωποι της φιλελεύθερης πολιτικής θεωρίας στη Γαλλία ήταν ο Βολταίρος και ο Μοντεσκέ (1689-1755). Όπως σημειώθηκε πιο πάνω, ο Βολταίρος θεωρούσε τον καθολικό χριστιανισμό ως τον χειρότερο εχθρό της ανθρωπότητας και περιφρονούσε την τυραννική διακυβέρνηση. Στη διάρκεια της εξορίας του στην Αγγλία, είχε μελετήσει τα γραπτά του Λοκ και είχε βαθιά εντυπωσιαστεί από τη σθεναρή υπεράσπιση των ατομικών ελευθεριών που συνάντησε εκεί. Όπως και ο Λοκ, θεωρούσε το κράτος αναγκαίο κακό, με εξουσίες που περιορίζονται με την επιβολή των φυσικών δικαιωμάτων. Υποστήριζε ότι όλοι οι άνθρωποι είναι προικισμένοι με ίσα δικαιώματα στην ελευθερία, την ιδιοκτησία και την

προστα-
μπορού
όρου· έ
σης, εί
κυριαρχ

Συε
ήταν ο
Βολταίρ
βρετανι
ανάμεσ
κλασικό
και νέε
επιχειρ
την καθι
μελέτης
θεται ό
υπάρχει
τους λα
ότι οι π
να εναρ
κοινωνικ
συνέπει
κατάλλη
(περιορι
δημοκρα
έτεινε ν
κατάλλη
πολύ με
ομοσπον

Ο Μ
αναφορι
κατάχρη
ότι, κατά
τείνει ν
ενδεχόμ
διαίρεθε
τον εκτε
κλάδους
διακήρυξ
τρόπος
της εξε
παράδει
μέσω ο

προστασία από το νόμο. Παρ' όλ' αυτά, ο Βολταίρος δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί δημοκράτης με τη σημερινή σημασία του όρου· έκλινε στην αποδοχή, ως ιδεώδους μορφής διακυβέρνησης, είτε μιας φωτισμένης μοναρχίας, είτε μιας δημοκρατίας κυριαρχούμενης από την αστική τάξη.

Συστηματικότερος πολιτικός στοχαστής από τον Βολταίρο ήταν ο σύγχρονός του Μοντεσκέ. Παρόλο που, όπως και ο Βολταίρος, ήταν μαθητής του Λοκ και λαύρος θαυμαστής των βρετανικών θεσμών, ο Μοντεσκέ υπήρξε μοναδική φυσιογνωμία ανάμεσα στους πολιτικούς φιλοσόφους του 18ου αιώνα. Στο κλασικό έργο του *Πνεύμα των νόμων*, εισήγαγε νέες μεθόδους και νέες αντιλήψεις στη θεωρία για το κράτος. Αντί να επιχειρήσει να θεμελιώσει μια επιστήμη διακυβέρνησης με μόνη την καθαρή απαγωγή, ακολούθησε την αριστοτελική μέθοδο της μελέτης των πραγματικών πολιτικών συστημάτων όπως υποτίθεται ότι είχαν λειτουργήσει στο παρελθόν. Αρνήθηκε ότι υπάρχει μια τέλεια μορφή πολιτεύματος, κατάλληλη για όλους τους λαούς κάτω από όλες τις συνθήκες. Υποστήριξε, αντίθετα, ότι οι πολιτικοί θεσμοί, προκειμένου να είναι επιτυχείς, πρέπει να εναρμονίζονται με τις φυσικές συνθήκες και το επίπεδο κοινωνικής προόδου που αποσκοπούν να υπηρετήσουν. Κατά συνέπεια, διακήρυξε ότι ο δεσποτισμός είναι περισσότερο κατάλληλος για χώρες απέραντες σε έκταση· η συνταγματική (περιορισμένη) μοναρχία για μέτριας έκτασης χώρες· και η δημοκρατία για μικρής έκτασης. Για τη δική του χώρα, τη Γαλλία, έτεινε να πιστεύει ότι μια συνταγματική μοναρχία θα ήταν η κατάλληλη μορφή διακυβέρνησης, εφόσον θεωρούσε ότι ήταν πολύ μεγάλη για δημοκρατία, εκτός αν έπαιρνε κάποια μορφή ομοσπονδίας.

Ο Μοντεσκέ είναι ιδιαίτερα γνωστός για τη θεωρία του αναφορικά με το διαχωρισμό των εξουσιών. Αναγνώρισε ότι η κατάχρηση κάθε εξουσίας είναι μια φυσική ανθρώπινη τάση και ότι, κατά συνέπεια, κάθε κράτος, ανεξάρτητα από τη μορφή του, τείνει να εκφυλιστεί σε δεσποτικό. Για να προληφθεί αυτό το ενδεχόμενο, υποστήριξε ότι η κράτική εξουσία πρέπει να διαιρεθεί στους τρεις φυσικούς κλάδους της: τον νομοθετικό, τον εκτελεστικό και τον δικαστικό. Οποτεδήποτε δύο από τους κλάδους αυτούς εγκαταλειφθούν στα ίδια χέρια, η ελευθερία, διακήρυξε, φτάνει στο τέλος της. Ο μόνος αποτελεσματικός τρόπος αποφυγής της τυραννίας είναι να καταστεί κάθε κλάδος της εξουσίας ικανός να ελέγχει τους άλλους δύο. Για παράδειγμα, η εκτελεστική εξουσία θα πρέπει να είναι σε θέση, μέσω αρνησικυρίας, να περιορίζει τις υπερβάσεις της

Μοντεσκέ

Μοντεσκέ

νομοθετικής. Η νομοθετική εξουσία, με τη σειρά της, πρέπει να έχει το δικαίωμα να καταψηφίζει την κυβέρνηση προκειμένου να την περιορίζει στα νόμιμα καθήκοντά της. Τέλος, πρέπει να υπάρχει μια ανεξάρτητη δικαστική εξουσία με τις αναγκαίες εξουσίες για να προστατεύει τα ατομικά δικαιώματα από την αυθαιρεσία τόσο της εκτελεστικής όσο και της νομοθετικής εξουσίας. Αυτό το σχήμα του Μοντεσκέ δεν αποσκοπούσε φυσικά να διευκολύνει τη δημοκρατία· αποσκοπούσε κυρίως να κλείσει το δρόμο στην απόλυτη κυριαρχία της πλειοψηφίας, εκφρασμένης όπως συνήθως μέσω των αντιπροσώπων του λαού σε ένα νομοθετικό σώμα. Η αριστοκρατία ερμήνευσε τα γραπτά του ως υπεράσπιση των παλιών προνομίων της, που εξιδανικεύθηκαν από τον Μοντεσκέ σε «ελευθερίες». Οι επαρχιακές διοικήσεις, όπου οι αριστοκράτες ασκούσαν σημαντική πολιτική εξουσία, ήταν στην προκειμένη περίπτωση τα θεσμοθετημένα σώματα που θα ήλεγχαν τη βασιλική εξουσία. Η αστική τάξη, αντίθετα, καλωσόρισε τις απόψεις του ως επιπλέον θεωρητική ενίσχυση στην υλοποίηση της προτίμησής της για κάτι διαφορετικό από τον μοναρχικό απολυταρχισμό και τον συγκεντρωτικό μερκαντιλισμό της Γαλλίας του 18ου αιώνα.

Η νέα οικονομία

Πρόσθετα επιχειρήματα κατά της κρατικής παρέμβασης παρουσιάστηκαν από μια άλλη ομάδα θεωρητικών που επαναπροσδιόριζαν τη μελέτη της οικονομίας. Στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, πολλοί συγγραφείς άρχισαν να επιτίθενται εναντίον των παραδοσιακών θεωριών αναφορικά με τον δημόσιο έλεγχο στην παραγωγή και στο εμπόριο. Κύριος στόχος της κριτικής τους ήταν η μερκαντιλιστική πολιτική. Σε μεγάλο βαθμό, η νέα οικονομία θεμελιώθηκε στις βασικές έννοιες του Διαφωτισμού, ιδιαίτερα στην αντίληψη ενός μηχανιστικού σύμπαντος ελεγχόμενου από απάραβτους νόμους. Οι οικονομολόγοι υποστήριζαν ότι οι τομείς της παραγωγής και διανομής του πλούτου υπόκεινται σε νόμους εξίσου απαραβίαστους με εκείνους της φυσικής και της αστρονομίας. Η νέα οικονομική θεωρία ήταν το αντίστοιχο του πολιτικού φιλελευθερισμού. Οι κεντρικοί στόχοι των δύο δογμάτων ήταν εντελώς όμοιοι: ελάττωση των εξουσιών του κράτους στο ελάχιστο όριο που είναι δυνατό να παρέχει ασφάλεια στους πολίτες και να εξασφαλίζει στο κάθε άτομο χωριστά τον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό ελευθερίας για την επιδίωξη των δικών του σκοπών.

Ο μεγαλύτερος από τους οικονομολόγους της εποχής του Διαφωτισμού ήταν ο Αδάμ Σμιθ (Adam Smith, 1723-1790). Καθαρόαιμος Σκωτσέζος, ο Σμιθ άρχισε τη σταδιοδρομία του ως λέκτορας της αγγλικής λογοτεχνίας στο πανεπιστήμιο του

Η οικονομική
θεωρία του
Αδάμ Σμιθ

Εδιμβού
καθηγητή
δημοσιέ
των εθι
γεωργίς
Αν και
διακηρύ
να επιτι
ικανοπο
την ανα
κράτος
της· κατ
προστακ
διατήρη
γούσε τ
μάλλον
Πλούτοι
τους οικ
στην εκ
βέβαια,
μερκαντ
ενίσχυσι
σύστημα

Το
προετοί
ιδανικό·
δημοκρε
στην υπ
επιβολή
πρέπει
φώνη τε

Ο
Ευρώπη
Rousseau
Κοινωνι
ανισότη
θέση ότ
Αλλά, σ
κατάστα
ρούνταν
συνανθρ
σύγκρου
υπήρχε

Εδιμβούργου. Από τη θέση αυτή, σύντομα έφτασε να γίνει καθηγητής της λογικής στο κολλέγιο της Γλασκώβης. Το 1776 δημοσίευσε την *Έρευνα της φύσης και των αιτίων του πλούτου των εθνών*. Στο έργο αυτό υποστήριξε ότι η εργασία και όχι η γεωργία ή τα δώρα της φύσης είναι η πραγματική πηγή πλούτου. Αν και γενικά αποδεχόταν την αρχή του *laissez faire*, διακηρύσσοντας ότι η ευημερία του συνόλου μπορεί καλύτερα να επιτευχθεί επιτρέποντας σε κάθε άτομο να επιδιώξει την ικανοποίηση των δικών του συμφερόντων, αναγνώριζε ωστόσο την αναγκαιότητα ορισμένων μορφών κρατικής παρέμβασης. Το κράτος πρέπει να παρεμβαίνει για την πρόληψη της αδικίας και της καταπίεσης, για την προαγωγή της εκπαίδευσης και την προστασία της δημόσιας υγείας, καθώς και για την ίδρυση και διατήρηση αναγκαίων επιχειρήσεων που ποτέ δεν θα δημιουργούσε το ιδιωτικό κεφάλαιο. Παρ' όλους όμως αυτούς τους μάλλον ευρείς περιορισμούς της αρχής του *laissez faire*, ο *Πλούτος των εθνών* του Σμιθ υιοθετήθηκε ως ιερό κείμενο από τους οικονομολόγους του 18ου και 19ου αιώνα. Η επίδρασή του στην εκδήλωση της Γαλλικής Επανάστασης υπήρξε έμμεση βέβαια, αλλά βαθιά: παρείχε την τελική απάντηση στη μερκαντιλιστική επιχειρηματολογία και μ' αυτό τον τρόπο ενίσχυσε τη φιλοδοξία της αστικής τάξης να ξεφορτωθεί ένα σύστημα που έφραζε το δρόμο της οικονομικής της ελευθερίας.

*Η δημοκρατική
πολιτική θεωρία*

Το δεύτερο από τα μεγάλα πολιτικά ιδανικά που προετοίμασαν το έδαφος για τη Γαλλική Επανάσταση ήταν το ιδανικό της δημοκρατίας. Σε αντίθεση με το φιλελευθερισμό, η δημοκρατία, με την αρχική της έννοια, αφορούσε πολύ λιγότερο στην υπεράσπιση των ατομικών δικαιωμάτων από όσο στην επιβολή της λαϊκής κυριαρχίας. Υπέρτατος νόμος του κράτους πρέπει να είναι η θέληση της πλειοψηφίας του λαού, γιατί «η φωνή του λαού είναι οργή του Θεού».

*Η πολιτική
θεωρία του
Ρουσσώ*

Ο επιφανέστερος θεωρητικός της δημοκρατίας στην Ευρώπη του 18ου αιώνα ήταν ο Ρουσσώ (Jean Jacques Rousseau, 1712 - 1778). Τα σημαντικότερα έργα του είναι το *Κοινωνικό συμβόλαιο* και η *Διατριβή για την προέλευση της ανισότητας*. Και στα δυο αυτά έργα, ο Ρουσσώ υποστήριξε τη θέση ότι αρχικά οι άνθρωποι ζούσαν σε μια φυσική κατάσταση. Αλλά, σε αντίθεση με τον Λοκ, θεωρούσε τη φυσική εκείνη κατάσταση ως αληθινό παράδεισο. Οι άνθρωποι δεν ταλαιπωρούνταν όταν όρθωναν το δικό τους συμφέρον εναντίον των συνανθρώπων τους. Αντίθετα, υπήρχαν πολύ λίγες πιθανότητες σύγκρουσης κάθε μορφής· κι αυτό γιατί η ατομική ιδιοκτησία δεν υπήρχε για μεγάλο διάστημα και κάθε άνθρωπος ήταν ίσος με

Η αντίληψη του Ρουσσώ για τη λαϊκή κυριαρχία

οποιοδήποτε άλλον. Τελικά, ωστόσο, το κακό έγινε, κυρίως εξαιτίας του γεγονότος ότι μερικοί έφραξαν κομμάτια γης και είπαν: «Αυτό είναι δικό μου». Με αυτό τον τρόπο αναπτύχθηκαν διάφορες βαθμίδες ανισότητας. Κατά συνέπεια, η «απάτη», η «αλαζονεία», η «ακόρεστη φιλοδοξία» έφτασαν να κυριαρχούν στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, έγραψε ο Ρουσσώ στη *Διατριβή* του. Η μόνη ελπίδα ασφάλειας ήταν πια η εγκαθίδρυση μιας πολιτισμένης κοινωνίας και η μεταβίβαση όλων των δικαιωμάτων στην κοινότητα. Αυτό επιτεύχθηκε μέσω ενός κοινωνικού συμβολαίου, με το οποίο κάθε άτομο συμφώνησε να υποταχθεί στη θέληση της πλειοψηφίας. Έτσι, δημιουργήθηκε το κράτος. Ο Ρουσσώ ανέπτυξε μια εντελώς διαφορετική αντίληψη κυριαρχίας από εκείνη των φιλελευθέρων. Ενώ ο Λοκ και οι οπαδοί του είχαν υποστηρίξει ότι μόνο ένα μέρος της κυρίαρχης εξουσίας των πολιτών είχε μεταβιβαστεί στο κράτος και το υπόλοιπο είχε διατηρηθεί από τους ίδιους, ο Ρουσσώ υποστήριζε ότι η εξουσία είναι αδιαίρετη και ότι το σύνολό της επενδύθηκε στην κοινότητα όταν δημιουργήθηκε η οργανωμένη κοινωνία. Υποστήριζε επιπλέον ότι κάθε άτομο, προκειμένου να συμμετάσχει στο κοινωνικό συμβόλαιο, παραχώρησε όλα του τα δικαιώματα στο σύνολο του λαού και δέχτηκε να υποταχθεί απόλυτα στη γενική θέληση. Κατά συνέπεια, η κυρίαρχη εξουσία του κράτους δεν υπόκειται σε κανέναν απολύτως περιορισμό. Όταν ο Ρουσσώ αναφερόταν στο κράτος, δεν εννοούσε την κυβέρνηση· η δικαιοδοσία του κράτους δεν μπορεί να εκπροσωπηθεί, μπορεί όμως να εκφραστεί άμεσα μέσω της επιβολής θεμελιακών νόμων από μέρους του ίδιου του λαού. Η κυβέρνηση, από το άλλο μέρος, είναι το εκτελεστικό όργανο του κράτους. Ο ρόλος της δεν είναι να διαμορφώνει τη γενική θέληση αλλά απλώς να την εφαρμόζει. Επιπλέον, η κοινότητα μπορεί να ανεβάσει ή ν' ανατρέψει μια κυβέρνηση «όποτε θέλει», έγραψε στο *Συμβόλαιο*.

Η επίδραση του Ρουσσώ

Η επίδραση του Ρουσσώ ήταν μεγάλη. Η απήχηση των ιδεών του ωστόσο ήταν μικρότερη στο πρώτο στάδιο της επανάστασης, στο οποίο κυριαρχούσαν εκπρόσωποι της αστικής τάξης. Αν και θα μπορούσαν να συμφωνήσουν με την αντίθεση του Ρουσσώ στα κληρονομικά προνόμια, κανένα επιχείρημα δεν θα τους έπειθε, όντας πεπεισμένοι ατομικιστές, να υποταχθούν σε κάποια «γενική θέληση». Η επίδραση του Ρουσσώ ήταν μεγαλύτερη στο δεύτερο στάδιο της επανάστασης, όταν μια δημοκρατικότερη και ριζοσπαστικότερη ομάδα ανήλθε στην εξουσία και επηρέασε την κατάσταση, πρώτα προς την κατεύθυνση της δημοκρατίας και κατόπιν προς έναν απολυταρ-

χισμό τ
αντίλημ

2. Η Κ.

Η
εξαιτία
οικονομ
Καλόν
επιβάλ
να ηρ
αντίθεσ
αριστοκ
το βα
υπουργ
χαρτοσι
γης. (ε
εκπροσ
ευγενε
συμφων
επιβάλ
θα έπρε
Τάξεων
βασιλεί

Η σ
συγκλη
της Γ
περισσ
του, το
πολιτικ
την ιδέ
γεγονό
χώρα αι
την άν
Συνέλει
κάθε τό
διαφορε
δεύτερι
Προς τ
τόση δύ
τροπή. |

χισμό που, εν πάσει περιπτώσει, ήταν εναρμονισμένος με τις αντιλήψεις του Ρουσσώ για το κυρίαρχο κράτος.

2. Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΠΑΛΙΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ

Η Γαλλική Επανάσταση εκδηλώθηκε, όταν εκδηλώθηκε, εξαιτίας της ανικανότητας της κυβέρνησης να ξεπεράσει την οικονομική κρίση. Όταν οι κυριότεροι υπουργοί του βασιλιά, ο Καλόν και ο Μπριέν, αποπειράθηκαν, το 1787 και το 1788, να επιβάλουν μια σειρά οικονομικών μεταρρυθμίσεων προκειμένου να προλάβουν τη χρεωκοπία, αντιμετώπισαν, όχι μόνο την αντίθεση, αλλά και την οργανωμένη αποφασιστικότητα των αριστοκρατών ν' αποσπάσουν περισσότερα ακόμα προνόμια από το βασιλιά. Για να καλύψουν το αυξανόμενο έλλειμμα, οι υπουργοί πρότειναν νέους φόρους, ιδιαίτερα ένα φόρο χαρτοσήμου και έναν άμεσο φόρο στην ετήσια παραγωγή της γης. Ο βασιλιάς κάλεσε μια συνέλευση αξιωματούχων εκπροσώπων της αριστοκρατίας, με την ελπίδα να πείσει τους ευγενείς να συμφωνήσουν με τις αξιώσεις του. Αντί να συμφωνήσουν όμως, οι ευγενείς επέμεναν ότι, προκειμένου να επιβάλει ένα γενικό φόρο όπως ο φόρος χαρτοσήμου, ο βασιλιάς θα έπρεπε πρώτα να συγκαλέσει τη Γενική Συνέλευση των Τριών Τάξεων, αντιπροσωπευτικό σώμα των τριών τάξεων του βασιλείου.

Η σύγκληση του σώματος αυτού, που είχε ενάμιση αιώνα να συγκληθεί, φαινόταν σε πολλούς η μόνη λύση των προβλημάτων της Γαλλίας που συνέχεια οξύνονταν. Αναμφίβολα, οι περισσότεροι από τους αριστοκράτες που ζήτησαν τη σύγκλησή του, το έκαναν με κοντόφθαλμα και ιδιοτελή κίνητρα. Ωστόσο, οι πολιτικά σκεπτόμενοι πολίτες στο σύνολό τους συμφώνησαν με την ιδέα αυτή, έχοντας αβάσιμη ελπίδα ότι, αυτό το ασυνήθιστο γεγονός θα μπορούσε να επιφέρει ένα θαύμα και να σώσει τη χώρα από την καταστροφή. Στη διάρκεια της περιόδου πριν από την άνοδο του μοναρχικού απολυταρχισμού, όταν η Γενική Συνέλευση συγκαλούνταν λίγο πολύ τακτικά, οι αντιπρόσωποι κάθε τάξης ξεχωριστά συγκεντρώνονταν και ψήφιζαν ως μέλη διαφορετικών οργάνων. Γενικά, αυτό σήμαινε ότι η πρώτη και η δεύτερη τάξη συνασπίζονταν και ψήφιζαν εναντίον της τρίτης. Προς το τέλος του 18ου αιώνα, η τρίτη τάξη είχε αποκτήσει τόση δύναμη ώστε δεν ήταν διατεθειμένη να ανεχθεί μια τέτοια τροπή. Κατά συνέπεια, οι ηγέτες της απαίτησαν ν' αποτελέσει

*Η κρίση της
μοναρχίας*

*Η Γενική Συνέλευση
των Τριών Τάξεων*

Ο νέος πολιτικός
ρόλος της τρίτης
τάξης

Αββής Σιεγέ

Ο όρκος του
Jeu de Paume

ένα σώμα η συνέλευση και τα μέλη της να ψηφίσουν ως φορείς μιας ψήφου. Ακόμα –κι αυτό είναι το σημαντικότερο– επέμεναν να είναι οι αντιπρόσωποι της τρίτης τάξης διπλάσιοι σε αριθμό από εκείνους της πρώτης και της δεύτερης. Αφήνοντας άλυτο αυτό το ζήτημα, ο Λουδοβίκος ΙΣΤ΄, το καλοκαίρι του 1788, υποχωρώντας στη λαϊκή απαίτηση, αποφάσισε τη σύγκληση της Γενικής Συνέλευσης των Τάξεων τον Μάιο του επόμενου χρόνου.

Στους μήνες που μεσολάβησαν, το ζήτημα του «διπλασιασμού της τρίτης» συζητήθηκε έντονα. Όταν ο βασιλιάς εκδηλώθηκε εναντίον αυτής της ιδέας, έχασε οποιαδήποτε υποστήριξη ήταν δυνατό να έχει από την αστική τάξη και ουσιαστικά προκαθόρισε το αποτέλεσμα της συνέλευσης. Αμέσως μετά την έναρξη της συνεδρίασης της συνέλευσης στις Βερσαλλίες, τον Μάιο του 1789, οι αντιπρόσωποι της τρίτης τάξης έκαναν το επαναστατικό βήμα να εγκαταλείψουν το σώμα και να ανακηρυχθούν σε Εθνική Συνέλευση. «Τι είναι η τρίτη τάξη;» ρώτησε ο αββάς Σιεγέ (Sieyès), ένας από τους πιο εύγλωττους εκπροσώπους της νέας τάξης πραγμάτων, σ' ένα περίφημο φυλλάδιο με τον τίτλο αυτό, τον Ιανουάριο του 1789. Η απάντηση που έδωσε ο ίδιος τότε –«Τα πάντα»– ήταν και η απάντηση που η ίδια η τρίτη τάξη έδωσε όταν συγκρότησε την Εθνοσυνέλευση της Γαλλίας. Ο Σιεγέ, σε αντίθεση με τους περισσότερους επαναστάτες εκείνης της περιόδου, άντλησε την απάντηση από τον Ρουσσώ και υποστήριξε ότι η τρίτη τάξη ήταν το έθνος και ότι το έθνος ήταν κυρίαρχο. Οι αστοί δικηγόροι και επιχειρηματίες της τρίτης τάξης προωθούσαν πια αυτό το αίτημα. Όταν κλειδώθηκαν έξω από την αίθουσα συνεδριάσεων της Συνέλευσης στις 20 Ιουνίου 1789, οι εκπρόσωποι της τρίτης τάξης και μερικοί αριστοκράτες και κληρικοί που τους υποστήριζαν, πήγαν να συνεδριάσουν σε μια γειτονική αίθουσα που χρησιμοποιούνταν για τη διεξαγωγή του λεγόμενου «παιχνιδιού της παλάμης» (jeu de paume), ενός είδους τέννις.

Εκεί, κάτω από την ηγεσία του Μιραμπώ και του αββά Σιεγέ, δεσμεύτηκαν με κοινό όρκο να μη φύγουν προτού συντάξουν ένα σύνταγμα για τη Γαλλία. Αυτός ο όρκος του jeu de paume, στις 20 Ιουνίου 1789, υπήρξε η πραγματική έναρξη της Γαλλικής Επανάστασης. Αναλαμβάνοντας την εξουσία να αναδημιουργήσει το κράτος στο όνομα του λαού, η Γενική Συνέλευση δεν διαμαρτυρήθηκε απλώς εναντίον της βασιλείας του Λουδοβίκου

ΙΣΤ΄, α
εξουσί
ουσιασ
αντιπρ
μαζί με

Η ι
στάδια,
Ιούνιο τ
μεγαλύ
ήταν σ
ήταν με
ευγενε
τάξης.
φθινοπι
διαποτι
επιδρών
αγρότες

Τα
απλώθη
συζητή
της κοι

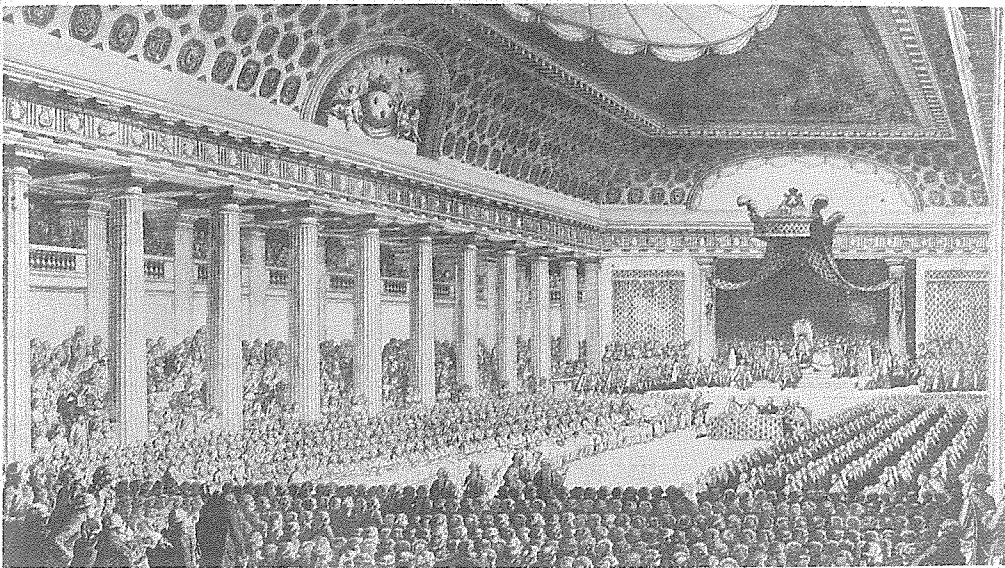
Σύγκληση

ΙΣΤ΄, αλλά διεκδίκησε το δικαίωμά της να ενεργήσει ως ανώτατη εξουσία του έθνους. Στις 27 Ιουνίου, ο βασιλιάς αποδέχτηκε ουσιαστικά το γεγονός αυτό, διατάσσοντας τους υπόλοιπους αντιπροσώπους των προνομιούχων τάξεων να συνεδριάσουν μαζί με την τρίτη τάξη ως μέλη της Εθνοσυνέλευσης.

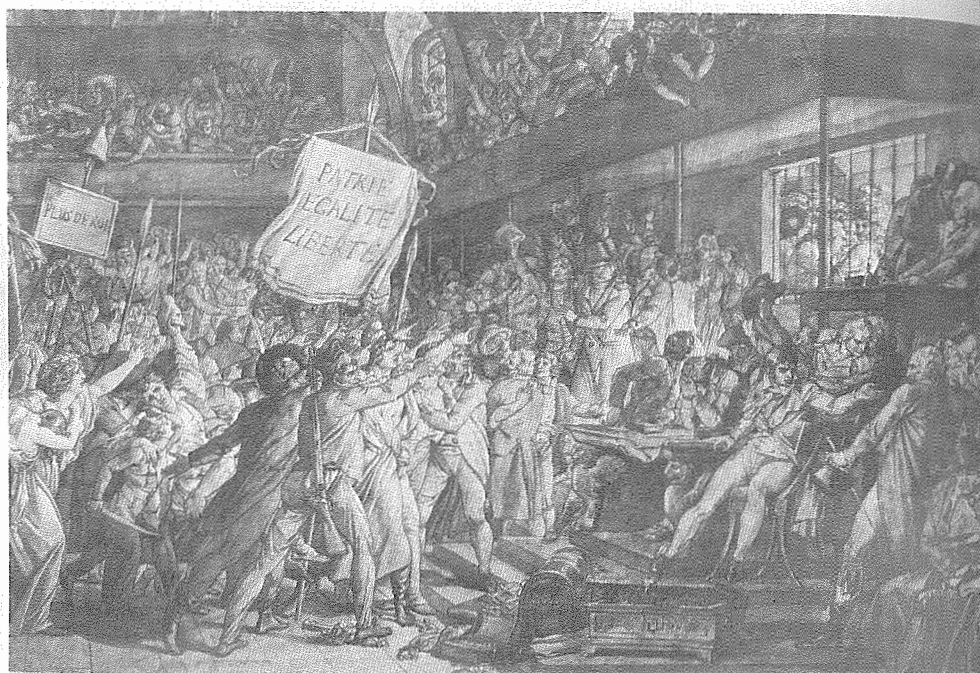
Η πορεία της Γαλλικής Επανάστασης ολοκληρώθηκε σε τρία στάδια, το πρώτο από τα οποία κάλυψε την περίοδο από τον Ιούνιο του 1789 μέχρι τον Αύγουστο του 1792. Στη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους αυτής της περιόδου, οι τύχες της Γαλλίας ήταν στα χέρια της Εθνοσυνέλευσης. Γενικά, το στάδιο αυτό ήταν μετριοπαθές· οι εξελίξεις ελέγχονταν από φιλελεύθερους ευγενείς και εξίσου φιλελεύθερους εκπροσώπους της τρίτης τάξης. Τρία ωστόσο γεγονότα του καλοκαιριού και του φθινοπώρου του 1789 έδειξαν ότι η επανάσταση επρόκειτο να διαποτίσει την ίδια την καρδιά της γαλλικής κοινωνίας, επιδρώντας τόσο στον πληθυσμό των πόλεων όσο και στους αγρότες της υπαίθρου.

Τα νέα των γεγονότων του τέλους της άνοιξης του 1789 απλώθηκαν γρήγορα σ' όλη τη Γαλλία. Από την αρχή ακόμα των συζητήσεων για τη φύση της πολιτικής κρίσης, το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης ήταν έντονο.

*Το πρώτο στάδιο
της Επανάστασης*

Σύγκληση της Γενικής Συνέλευσης στις Βερσαλλίες το 1789

Η εθνοσυνέλευση εναντίον του Λουδοβίκου ΙΣΤ΄

Η πτώση της Βασίλλης

Η προσοχή της δεν είχε αφυπνιστεί μόνο από την απήχηση αφηρημένων πολιτικών συνθημάτων. Οι τιμές είχαν φτάσει σε τέτοια ύψη, ώστε το κόστος του ψωμιού που κατανάλωνε μια φτωχή οικογένεια απορροφούσε περισσότερο από το 50% του εισοδήματός της τον Αύγουστο του 1788 και το 80% τον Φεβρουάριο και τον Ιούλιο του 1789. Ήταν διαδεδομένη η αντίληψη ότι η αριστοκρατία και ο βασιλιάς συνωμοτούσαν από κοινού για να τιμωρήσουν την εξεγερμένη τρίτη τάξη ενθαρρύνοντας την έλλειψη αγαθών και τις υψηλές τιμές. Οι φήμες οργιάζαν στο Παρίσι στη διάρκεια των τελευταίων ημερών του Ιουνίου 1789. Στις λέσχες τους και στα μαγαζιά τους, οι άνθρωποι εκείνοι που θα έμεναν στην ιστορία ως «αβράκωτοι» (sans culottes) – αρχιτεχνίτες, ειδικευμένοι εργάτες, μαγαζάτορες, μικρέμποροι – ανησυχούσαν για την τύχη τους. Αποφασισμένοι να αποκτήσουν όπλα για να υπερασπίσουν τους εαυτούς τους από την απειλή της αντεπανάστασης, επετέθησαν και κυρίευσαν το μεσαιωνικό φρούριο της Βασίλλης στις 14 Ιουλίου 1789, πιστοποιώντας έτσι την ανυπαρξία της βασιλικής εξουσίας στην ίδια την πρωτεύουσα

του κι
έπαιζε
ωστός
απαίτι
άνοιξε
και σ

Τ
γεγον
επανο
ύπαιθι
της ο
μοναρ
νούσο
μετα
αστική
τους.
της Γ
πυρπ
κατέσ
νησαν
αντιστ
Τ
1789,
φορά

Οι γυνο

του κράτους. Κτισμένη το Μεσαίωνα ως οχυρό, η Βαστίλλη δεν έπαιξε πια σοβαρό ρόλο ούτε χρησιμοποιόταν πολύ· συμβόλιζε ωστόσο τη βασιλική εξουσία για τις μάζες. Όταν τα πλήθη απαίτησαν όπλα από το διοικητή της, εκείνος αρνήθηκε και άνοιξε πυρ. Ο λαός πήρε εκδίκηση καταλαμβάνοντας το κτίριο και σκοτώνοντας το διοικητή.

Η πτώση της Βαστίλλης ήταν το πρώτο από εκείνα τα γεγονότα που επρόκειτο να δείξουν την εμμονή του λαού στην επαναστατική αλλαγή. Το δεύτερο τέτοιο γεγονός συνέβη στην ύπαιθρο, όπου οι αγρότες υπέφεραν από τις άμεσες επιπτώσεις της οικονομικής στερήσης. Κι εκείνοι επίσης φοβούνταν μια μοναρχική και αριστοκρατική αντεπανάσταση. Καθώς αδημούσαν να μάθουν νέα από τις Βερσαλλίες, η προσμονή τους μετατράπηκε σε φόβο όταν άρχισαν να καταλαβαίνουν ότι μια αστική επανάσταση ίσως να μην ασχοληθεί με τα προβλήματά τους. Φοβισμένοι και αβέβαιοι, οι αγρότες σε πολλές περιοχές της Γαλλίας πανικοβλήθηκαν τον Ιούλιο και τον Αύγουστο, τυρπόλησαν αρχοντικά μαζί με τα μητρώα που ήταν εκεί, κατέστρεψαν μοναστήρια και κατοικίες επισκόπων και δολοφόνησαν μερικούς από τους ευγενείς που τόλμησαν να αντισταθούν.

Το τρίτο περιστατικό λαϊκής εξέγερσης, τον Οκτώβριο του 1789, προκλήθηκε επίσης από την οικονομική κρίση. Αυτή τη φορά οι γυναίκες, αγανακτισμένες από την τεράστια αύξηση της

Ο «μεγάλος φόβος»

Οι γυναίκες που Παρισίανό ενοίκιον των Βερσαλλιών

Παση
σε
του
τον
η η
από
όλη
Οι
των
αξό
ως
από
των
της
των
από

Οι «ημέρες του
Οκτωβρίου»

Επιτεύγματα του
πρώτου σταδίου:
(1) Η κατάργηση
των φεουδαλικών
προνομίων

(2) Η διακήρυξη
των δικαιωμάτων
του ανθρώπου

τιμής του ψωμιού και αναστατωμένες από φήμες σύμφωνα με τις οποίες ο βασιλιάς ήταν απρόθυμος να συνεργαστεί με την Εθνοσυνέλευση, έκαναν πορεία ως τις Βερσαλλίες και απαίτησαν ακρόαση. Μη όντας ικανοποιημένες με την υποδοχή τους από την Εθνοσυνέλευση, παραβίασαν τις πύλες των ανακτόρων και μπήκαν στον αυλόγυρο, φωνάζοντας στον βασιλιά να επιστρέψει στο Παρίσι. Το απόγευμα της επόμενης ημέρας, ο βασιλιάς υποχώρησε. Η Εθνοφρουρά, φιλική προς τους διαδηλωτές, οδήγησε το πλήθος πίσω στο Παρίσι, ενώ επικεφαλής της πορείας βρισκόταν ένας στρατιώτης που κρατούσε ψηλά ένα καρβέλι ψωμί καρφωμένο στην ξιφολόγχη του.

Και στις τρεις περιπτώσεις, οι παραπάνω λαϊκές εξεγέρσεις είχαν αποφασιστικό αποτέλεσμα όσον αφορά στην πορεία των πολιτικών γεγονότων που εκτυλίσσονταν στις Βερσαλλίες. Η κατάληψη της Βαστίλλης συνετέλεσε ώστε να πειστούν ο βασιλιάς και οι ευγενείς να αντιμετωπίσουν την Εθνοσυνέλευση ως το νομοθετικό σώμα του έθνους. Ο «Μεγάλος Φόβος» ενέπνευσε μια εξίσου μεγάλη κατάπληξη στους ρήτορες της Εθνοσυνέλευσης: στις 4 Αυγούστου, διαμιάς, τα κατάλοιπα του φεουδαλισμού εξαλείφθηκαν. Η εκκλησιαστική «δεκάτη» και οι αγγαρείες καταργήθηκαν· η δουλοπαροικία έφτασε στο τέλος της. Τα κυνηγετικά προνόμια των ευγενών έπαψαν να υπάρχουν. Οι φοροαπαλλαγές και τα μονοπώλια κάθε είδους θυσιάστηκαν ως αντίθετα προς τη φυσική ισότητα. Αν και οι ευγενείς δεν έχασαν όλα τα προνόμιά τους, το τελικό αποτέλεσμα των μεταρρυθμίσεων των «ημερών του Αυγούστου» ήταν η εξάλειψη των ταξικών διακρίσεων και η νομική εξίσωση όλων των Γάλλων πολιτών.

Μετά την κατάργηση των προνομίων, η Εθνοσυνέλευση έστρεψε την προσοχή της στη σύνταξη ενός χάρτη ελευθεριών. Το αποτέλεσμα ήταν η *Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη*, που εκδόθηκε τον Σεπτέμβριο του 1789. Η ιδιοκτησία διακηρύχθηκε φυσικό δικαίωμα, όπως η ελευθερία, η ασφάλεια και η «αντίσταση στην καταπίεση». Η ελευθερία του λόγου, η ανεξιθρησκεία και η ελευθεροτυπία διακηρύχθηκαν απαράβατες. Διακηρύχθηκε επίσης το δικαίωμα των πολιτών για ίση μεταχείριση στα δικαστήρια. Κανείς δεν μπορούσε να φυλακιστεί ή να υποστεί μια οποιαδήποτε ποινή παρά μόνο σύμφωνα με το νόμο. Η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας επιβεβαιώθηκε και οι δημόσιοι υπάλληλοι αντιμετώπιζαν απόλυση σε περίπτωση κατάχρησης των εξουσιών που τους είχαν παραχωρηθεί.

Η ε
«Ημερά
είχαν κ
θεροπο
διακηρυ
Τον Νοε
των γαι
έκδοση
απομάκ
Ιούλιο
καταστ
όλοι οι
και να ι
θα πλι
υποχρε
λαϊκοπο
αποχωρ
καταστή
εθνικό

Η
πρωταρ
έθνους.
μαρτυρί
το πολιτ
ανώτατη
Αν και
μπορού
ορισμέν
Γαλλίας
πολιτών
υπόκειτ
η περιο
αυτή τη
εξέλεγε
των νο
Συντακ
του στρ
δεν είχ
αφαιρέ
την εξ
πραγμα
έκδοση
τη μορφή

Η επιστροφή του βασιλιά στο Παρίσι κατά τη διάρκεια των «Ημερών του Οκτωβρίου», επικύρωσε τις μεταρρυθμίσεις που είχαν κιάλας αρχίσει και έδωσε εγγυήσεις παραπέρα φιλελευθεροποίησης σύμφωνα με τις κατευθύνσεις που είχαν διακηρυχθεί από την αστική πλειοψηφία της Εθνοσυνέλευσης. Τον Νοέμβριο του 1789, η Εθνοσυνέλευση αποφάσισε τη δήμευση των γαιών της Εκκλησίας και τη χρήση τους ως εγγύηση για την έκδοση χαρτονομίσματος (assignat) που, όπως ήλπιζε, θα απομάκρυνε την πληθωριστική οικονομική κρίση της χώρας. Τον Ιούλιο του επόμενου χρόνου, θεσμοθετήθηκε ο «Πολιτικός καταστατικός χάρτης της Εκκλησίας», σύμφωνα με τον οποίο όλοι οι επίσκοποι και ιερείς έπρεπε να επιλέγονται από το λαό και να υπόκεινται στη δικαιοδοσία του κράτους. Οι μισθοί τους θα πληρώνονταν από το δημόσιο ταμείο και θα ήταν υποχρεωμένοι να ορκιστούν υπακοή στη νέα νομοθεσία. Η λαϊκοποίηση της Εκκλησίας περιλάμβανε επίσης κάποιον αποχωρισμό από τη Ρώμη. Στόχος της Εθνοσυνέλευσης ήταν να καταστήσει την Καθολική Εκκλησία της Γαλλίας πραγματικά εθνικό θεσμό με μόνο τυπική εξάρτηση από τον πάπα.

(3) Η λαϊκοποίηση της Εκκλησίας

Η εθνοσυνέλευση δεν κατάφερε να ολοκληρώσει το πρωταρχικό έργο της, τη σύνταξη καταστατικού χάρτη του έθνους. Η τελική μορφή που πήρε το σύνταγμα έγινε εύγλωττη μαρτυρία για την κυρίαρχη θέση που κρατούσε πια η αστική τάξη· το πολίτευμα είχε μετατραπεί σε συνταγματική μοναρχία όπου η ανώτατη εξουσία ήταν ουσιαστικά ένα μονοπώλιο των ευπόρων. Αν και όλοι οι πολίτες είχαν τα ίδια αστικά δικαιώματα, μπορούσαν να ψηφίζουν μόνο εκείνοι που πλήρωναν ένα ορισμένο ποσό φόρου. Περίπου οι μισοί ενήλικες άνδρες της Γαλλίας συνιστούσαν αυτή την κατηγορία των «ενεργών» πολιτών. Ωστόσο, ακόμα και η δική τους πολιτική δύναμη υπόκειτο σε περιορισμούς, εφόσον ψήφιζαν εκλέκτορες, που η περιουσία τους υπερέβαινε το όριο που είχε θεσπιστεί για αυτή την ιδιότητα. Οι εκλέκτορες εκείνοι, με τη σειρά τους, εξέλεξαν αντιπροσώπους και αξιωματούχους των διοικήσεων των νομών για την Εθνική ή, όπως μετονομάστηκε τότε, Συντακτική Συνέλευση. Ο βασιλιάς έχασε το δικαίωμα ελέγχου του στρατού και των επαρχιακών διοικήσεων. Οι υπουργοί του δεν είχαν δικαίωμα να συμμετέχουν στη Συνέλευση και του αφαιρέθηκε κάθε εξουσία επάνω στη νομοθετική διαδικασία με την εξαίρεση μιας ανασταλτικής αρνησικυρίας, που στην πραγματικότητα κι αυτή μπορούσε να αχρηστευθεί με την έκδοση νομοθετικών πράξεων από μέρους της Συνέλευσης με τη μορφή διακηρύξεων.

(4) Το σύνταγμα του 1791

(5) Οικονομικές
και διοικητικές
αλλαγές

Οι οικονομικές και διοικητικές αλλαγές που υιοθέτησε η Συντακτική Συνέλευση αντανάκλασαν το φιλελευθερισμό του Διαφωτισμού: το ίδιο και οι θεσμικές μεταρρυθμίσεις της. Για να βρεθούν χρήματα, πουλήθηκαν εκκλησιαστικά κτήματα, αλλά σε τόσο μεγάλες εκτάσεις, ώστε οι αγρότες ελάχιστα ευεργετήθηκαν από τις πωλήσεις. Σε αντίθεση προς τα συμφέροντα της αγροτικής τάξης, η Συνέλευση προχώρησε στην περίφραξη των κοινών γαιών προκειμένου να διευκολυνθεί η ανάπτυξη της καπιταλιστικής αγροτικής παραγωγής. Για να ενθαρρυνθεί η ανάπτυξη της απρόσκοπτης οικονομικής δραστηριότητας, συντεχνίες και επαγγελματικά συνδικάτα καταργήθηκαν. Για να απελευθερωθεί η χώρα από τον αυταρχικό συγκεντρωτισμό, οι τοπικές διοικήσεις αναδιοργανώθηκαν πλήρως: Η Γαλλία διαιρέθηκε σε ογδόντα τρεις ίσης έκτασης νομούς. Όλες οι πόλεις στο εξής θα είχαν την ίδια μορφή δημοτικής οργάνωσης. Όλοι οι τοπικοί αξιωματούχοι εκλέγονταν στις περιοχές τους. Αυτή η αναδιοργάνωση και αποκέντρωση εξέφραζε τη φιλελεύθερη πίστη στην αναγκαιότητα της ατομικής ελευθερίας και της απελευθέρωσης από τις παλιές ανισότητες. Τα μέτρα αυτά, όπως και όλα τα αποτελέσματα της εργασίας της Εθνοσυνέλευσης, διακηρύχθηκαν και εφαρμόστηκαν με τέτοιο τρόπο, ώστε οι «νικητές» αυτού του πρώτου σταδίου της επανάστασης να είναι οι αστοί.

3. ΕΝΑ ΝΕΟ ΣΤΑΔΙΟ: Η ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Ο θρίαμβός τους, ωστόσο, δεν πέρασε αδιαμαρτύρητα. Το καλοκαίρι του 1792, η επανάσταση μπήκε σε ένα δεύτερο στάδιο, που είδε την πτώση των μετριοπαθών αστών ηγετών και την αντικατάστασή τους από ριζοσπάστες δημοκράτες που διακήρυσσαν ότι κυβερνούσαν στο όνομα του απλού λαού. Δύο ήταν κυρίως οι λόγοι γι' αυτή την απότομη και δραστική μεταβολή της πορείας των γεγονότων. Πρώτο, οι πολιτικοποιημένες κατώτερες τάξεις απογοητεύονταν βαθμιαία καθώς αντιλαμβάνονταν ότι η επανάσταση δεν ευνοούσε τα συμφέροντά τους. Η ανεξέλεγκτη οικονομία της ελεύθερης αγοράς κατέληγε σε μόνιμα κυμαινόμενες και, γενικά, αυξανόμενες τιμές. Απ' αυτές τις αυξήσεις αγανάκτησαν εκείνα ακριβώς τα στοιχεία του παρισινού πληθυσμού που είχαν εξεγερθεί και στο πρώτο στάδιο της επανάστασης. Οργισμένα πλήθη στις πόλεις απαιτούσαν ψωμί σε προεπαναστατικές τιμές, ενώ οι ομιλητές στις συγκεντρώσεις ζητούσαν κρατικό έλεγχο του αυξανόμενου πληθωρισμού. Οι ηγέτες τους μπόρεσαν να αρθρώσουν επίσης

Το δεύτερο
στάδιο: (1)
Η απογοήτευση
των απλών
ανθρώπων

την απ
εξαπατ
ρόλο
εαυτού
στη λει

Ο
γεγονό
εμπλακ
ξέσπασ
είχαν α
πάρουν
επανάσ
φάσματ
τών κι
Γερμαν
όπως
ουνιταρ
επιχειρ
(Mathe
προνομ
την αρ
πασίγν
Γαλλία,
Οι μον
συμπαρ
και της
ρητικής
σύντομ
γερμαν
σμένο

Είν
μετατρ
Γάλλοι
σταθερ
δυνάμ
πόλεμ
για διά

Το
επιπτώ
στην Ε
τον πό
να εκφ
να πλη

την απογοήτευση μιας μάζας ανθρώπων που αισθάνονταν εξαπατημένοι από το σύνταγμα. Παρά τον πρωταρχικό τους ρόλο στη δημιουργία του νέου καθεστώτος, έβλεπαν τους εαυτούς τους αποστερημένους από οποιαδήποτε συμμετοχή στη λειτουργία του.

Ο δεύτερος κύριος λόγος της δραματικής καμπίης των γεγονότων ήταν το γεγονός ότι η Γαλλία είχε στο μεταξύ εμπλακεί σε πόλεμο με πολλές χώρες της Ευρώπης. Από το ξέσπασμα της επανάστασης, όλοι οι πολιτικά ενεργοί Ευρωπαίοι είχαν αναγκαστεί, από την ένταση των γεγονότων στη Γαλλία, να πάρουν θέση στη σύγκρουση. Εκείνο που ονομάστηκε «πρώτη επανάσταση», είχε κερδίσει την υποστήριξη ενός ευρύτατου φάσματος σκεπτόμενων διανοουμένων, πολιτικών, επιχειρηματιών και τεχνιτών. Απεργίες και εξεγέρσεις ξέσπασαν στη Γερμανία και στο Βέλγιο. Στην Αγγλία, φιλόσοφοι ριζοσπάστες όπως ο επιστήμονας Πρίστλυ (Joseph Priestley) και ο ουνιταριανός ιερέας Πράις (Richard Price), ενώθηκαν με επιχειρηματίες όπως ο Ουάτ (James Watt) και ο Μπόλτον (Mathew Boulton) για να καλωσορίσουν την ανατροπή των προνομίων και του απολυταρχισμού. Άλλοι, αντιτάχθηκαν από την αρχή στην επανάσταση. Ο Μπερκ (Edmund Burke), στο πασίγνωστο φυλλάδιό του, *Σκέψεις για την επανάσταση στη Γαλλία*, κατήγγειλε τις εξισωτικές ενέργειες των επαναστατών. Οι μονάρχες της Ευρώπης αντέδρασαν με τουλάχιστο παθητική συμπαράσταση στις κραυγές απελπισίας του Λουδοβίκου ΙΣΤ΄ και της Μαρίας Αντουανέττας, της παρορμητικής, υπερσυντηρητικής βασίλισσάς του, καθώς και των φυγάδων ευγενών που σύντομα εγκατέλειψαν τη Γαλλία και εγκαταστάθηκαν σε αυλές γερμανικών πριγκιπάτων σε αναζήτηση βοήθειας στον καταδικασμένο αγώνα τους.

Είναι αμφίβολο, ωστόσο, αν αυτή η συμπάθεια θα μετατρεπόταν αναπόφευκτα σε ενεργή συμπαράσταση, αν οι Γάλλοι δεν εμφανίζονταν σύντομα ως απειλή για τη διεθνή σταθερότητα και τις ιδιαίτερες επιδιώξεις των μεγάλων δυνάμεων. Ήταν αυτή ακριβώς η απειλή που οδήγησε στον πόλεμο του 1792 και που κράτησε την ευρωπαϊκή ήπειρο ένοπλη για διάστημα μιας γενιάς.

Τούτη η εμπόλεμη κατάσταση είχε σημαντικότερες επιπτώσεις στη διαμόρφωση πολιτικών και κοινωνικών τάσεων στην Ευρώπη κατά την περίοδο αυτή. Μόλις μια χώρα κήρυξε τον πόλεμο κατά της Γαλλίας οι πολίτες της δεν μπορούσαν πια να εκφράσουν τη συμπάθειά τους προς την επανάσταση χωρίς να πληρώσουν γι' αυτό ακριβιά. Όσοι συνέχιζαν να υποστηρί-

Λαιμητόμος

*Η επανάσταση
στο εξωτερικό*

*Οι επιπτώσεις
του διεθνούς
πολέμου*

Σφαγή του Σεπτεμβρίου 1792 στο Παρίσι

ζουν την επανάσταση, όπως έκαναν πολλοί τεχνίτες και μικρέμποροι, καταδιώχθηκαν και τιμωρήθηκαν για τις πεποιθήσεις τους. Αν βρισκόταν στην κατοχή κάποιου στην Αγγλία, λόγου χάρη, ένα αντίτυπο του φιλοεπαναστατικού φυλλαδίου του Παίην (Tom Paine) *Τα δικαιώματα του ανθρώπου* (1791-1792), ήταν αρκετό για να επιφέρει φυλάκιση. Καθώς ο μετριοπαθής χαρακτήρας της αρχικής επανάστασης έπαιρνε βίαιες προεκτάσεις, οι έμποροι και οι επιχειρηματίες προσπάθησαν φιλότιμα να καταστείλουν τα ριζοσπαστικά τους συναισθήματα των προηγούμενων χρόνων. Οι πόλεμοι εναντίον της επαναστατικής Γαλλίας έφτασαν να θεωρηθούν ζήτημα εθνικής επιβίωσης· η κατοχύρωση της εσωτερικής ασφάλειας και ο πατριωτισμός, ιδιαίτερα για τους Άγγλους, έμοιαζε να απαιτεί, όχι μόνο τον αναθεματισμό της επανάστασης των Γάλλων αλλά και των γαλλικών ιδεών.

Τα πρώτα ευρωπαϊκά κράτη που εξέφρασαν δημόσια την ανησυχία τους για τα γεγονότα στην επαναστατική Γαλλία ήταν η Αυστρία και η Πρωσία. Δεν ανυπομονούσαν όμως να της κηρύξουν τον πόλεμο· τα συμφέροντά τους τότε συγκεντρώνονταν στο διαμελισμό της Πολωνίας. Ωστόσο, εξέδωσαν από κοινού τη Διακήρυξη του Πίλλνιτς τον Αύγουστο 1791, όπου δήλωναν ότι η αποκατάσταση της τάξης και των δικαιωμάτων του μονάρχη της Γαλλίας ήταν ζήτημα «κοινού συμφέροντος για όλους τους βασιλείς της Ευρώπης». Οι ηγέτες της γαλλικής κυβέρνησης τότε ήταν οι μετριοπαθείς Γιρονδίνοι, πολλοί από

Η διακήρυξη του Πίλλνιτς

τους ο
Γιρόνδι
περιοχ
τους ρι
τους ο
του Πί
ο πολε
ενίσχυ
του σ
μοναρχ
εκδηλά
απειλή
πραγμα
κήρυξε

Αν
στρατι
προς τ
βούσαν
της Γαί
έχανε
εγκαθί
τες του
τ' αγα
Ευρώπ
των ριζ
του 17
είχαν τ
Παρίσι.
Επικρά
αποτελί
του βα
ριζοσπ
μέτρα
νομιμο
περισσ
προσκή
της Εθ

Απ
μιας μι
τάσεις.
ονομασί
χαρακτ
επανάσ
«βασιλε

τους οποίους προέρχονταν από το εμπορικό διαμέρισμα της Γιρονδής. Οι Γιρονδικοί αντλούσαν την υποστήριξή τους από περιοχές έξω από το Παρίσι και έτειναν να δυσπιστούν προς τους ριζοσπάστες των πόλεων. Φοβούμενοι όμως να μη χάσουν τους οπαδούς τους, έσπευσαν να καταγγείλουν τη Διακήρυξη του Πίλλνιτς ως απειλή για την εθνική ασφάλεια, ελπίζοντας ότι ο πολεμικός ενθουσιασμός θα ένωνε τους Γάλλους και θα ενίσχυε τη λαϊκή υποστήριξη προς τους ίδιους. Στην εφαρμογή του σχεδίου τους βοηθήθηκαν από τις ενέργειες των μοναρχικών, μέσα και έξω από τη Γαλλία, οι συνωμοσίες και οι εκδηλώσεις των οποίων ήταν δυνατό να εμφανιστούν ως εθνική απειλή· κάτι που έγινε σε μεγαλύτερο βαθμό από όσο πραγματικά ήταν. Στις 20 Απριλίου 1792, η Εθνοσυνέλευση κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της Αυστρίας και της Πρωσίας.

Αν και το κόμμα των Γιρονδίνων περίμενε ότι οι στρατιωτικές επιτυχίες θα ενίσχυαν την υποστήριξη του λαού προς το καθεστώς, πολλοί αντιγιρονδικοί ριζοσπάστες θορυβούσαν υπέρ του πολέμου με την κρυφή ελπίδα ότι οι στρατιές της Γαλλίας θα ηττώνταν και ότι η μοναρχία, κατά συνέπεια, θα έχανε την αξιοπιστία της. Το επόμενο βήμα θα ήταν τότε η εγκαθίδρυση μιας αβασίλευτης δημοκρατίας, οπότε οι στρατιώτες του λαού θα μετέτρεπαν την ήττα σε νίκη και θα μετέφεραν τ' αγαθά της νίκης σε όλους τους καταπιεσμένους της Ευρώπης. Οι γαλλικές δυνάμεις, σύμφωνα με τις προσδοκίες των ριζοσπαστών, συνάντησαν σοβαρή αντίσταση. Τον Αύγουστο του 1792, οι σύμμαχοι στρατοί της Αυστρίας και της Πρωσίας είχαν περάσει τα σύνορα και απειλούσαν να καταλάβουν το Παρίσι. Μανία οργής και απελπισίας κατέλαβε την πρωτεύουσα. Επικράτησε η πεποίθηση ότι οι στρατιωτικές συμφορές ήταν αποτέλεσμα προδοτικών συναλλαγών με τον εχθρό από μέρους του βασιλιά και των συντηρητικών οπαδών του. Κατά συνέπεια, οι ριζοσπάστες απαίτησαν επιτακτικά να αναληφθούν δραστικά μέτρα εναντίον όλων εκείνων που ήταν ύποπτοι έλλειψης νομιμοφροσύνης προς την επανάσταση. Αυτή η κατάσταση, περισσότερο από ο,τιδήποτε άλλο, έφερε τους εξτρεμιστές στο προσκήνιο, τους έδωσε τη δυνατότητα να πάρουν τον έλεγχο της Εθνοσυνέλευσης και να βάλουν τέρμα στη μοναρχία.

Από το σημείο αυτό, η ηγεσία της χώρας πέρασε στα χέρια μιας μικρομεσαίας αστικής τάξης με εξισωτικές κοινωνικές τάσεις. Οι νέοι ηγέτες αυτοαποκαλούνταν Ιακωβίνοι από την ονομασία του παρισινού πολιτικού συλλόγου όπου ανήκαν. Τα χαρακτηριστικά του ιακωβινικού ή δεύτερου σταδίου της επανάστασης ήταν ο ριζοσπαστικός δημοκρατισμός και η «βασιλεία του τρόμου».

Μπερκ

*Η πορεία του
πολέμου*

Γιαννι

Το κράτος στη
διάρκεια του
δεύτερου σταδίου:
Η Εθνοσυνέλευση

Μια από τις πρώτες ενέργειες των Ιακωβίνων ήταν να ζητήσουν από όλους τους Γάλλους να ψηφίσουν αντιπροσώπους για μια νέα εθνοσυνέλευση που θα συνέτασσε ένα νέο και πιο δημοκρατικό σύνταγμα. Η εθνοσυνέλευση αυτή, που συνήλθε τον Σεπτέμβριο του 1792, έγινε η ουσιαστική κυβέρνηση της χώρας για τα επόμενα τρία χρόνια. Αποτελούνταν αποκλειστικά από δημοκράτες (486 από τα 749 μέλη της δεν συμμετείχαν στην προηγούμενη συνέλευση). Στις 21 Σεπτεμβρίου η Εθνοσυνέλευση κατήργησε τη μοναρχία και ανακήρυξε τη Γαλλία αβασίλευτη δημοκρατία. Τον Δεκέμβριο, η Εθνοσυνέλευση άρχισε τη δίκη του πρώην βασιλιά, Λουδοβίκου ΙΣΤ΄, ο οποίος τον Ιανουάριο του 1793, με διαφορά μιας ψήφου, καταδικάστηκε σε θάνατο. Ο ίδιος και η βασίλισσα αποκεφαλίστηκαν στη λαιμητόμο, το φοβερό μηχανήμα αποκεφαλισμού που αποτέλεσε ένα από τα πιο διαβόητα και τρομερά εργαλεία επαναστατικής τρομοκρατίας.

Στο μεταξύ, η εθνοσυνέλευση είχε στρέψει την προσοχή της

Καταγωγή Λουδοβίκου ΙΣΤ΄

στην πρ
Ανάμεσ
τρία χρ
αποικίε
καθιέρω
σταθμώ
περιουσ
πρωτότ
κατιόντε
θηκε ν
συνέλει
του φεσ
ελευθερ
της επα
κατώτερ
προσφέ
ευνοϊκοί
υποσχέ
καταργή
κόστους
σιτάρι κ
κερδοσικ
λαιμητόμ
τομέα τι
να καταγ
λατρεία
ημερολό
χρονολό
1792) κ
καταργε
λογικής
νη στη λ
της αθα
αποφάσι
ατόμου,
ήταν ανε

Ενώ
επανάστ
πραγματ
του στρ
Ολλανδί
εναντίον
υπαγορε

στην πραγματοποίηση παραπέρα εσωτερικών μεταρρυθμίσεων. Ανάμεσα στα σημαντικότερα επιτεύγματά της, κατά τα επόμενα τρία χρόνια, ήταν η κατάργηση της δουλείας στις γαλλικές αποικίες· η απαγόρευση της προσωποκράτησης για χρέη· η καθιέρωση του μετρικού (δεκαδικού) συστήματος μέτρων και σταθμών· και η κατάργηση των πρωτοτοκίων, έτσι ώστε μια περιουσία να μην κληρονομείται αποκλειστικά από τον πρωτότοκο γιο αλλά να μοιράζεται εξίσου σε όλους τους κατιόντες κληρονόμους. Η Εθνοσυνέλευση επίσης αποπειράθηκε να συμπληρώσει τα διατάγματα της προηγούμενης συνέλευσης που αφορούσαν στην κατάργηση των υπολειμμάτων του φεουδαλισμού και στην παροχή μεγαλύτερης οικονομικής ελευθερίας στους απλούς ανθρώπους. Η ιδιοκτησία των εχθρών της επανάστασης δημεύτηκε προς όφελος του κράτους και των κατώτερων τάξεων. Τα μεγάλα κτήματα τεμαχίστηκαν και προσφέρθηκαν για πώληση στους φτωχότερους πολίτες με ευνοϊκούς όρους. Οι αποζημιώσεις που προηγουμένως είχαν υποσχεθεί στους ευγενείς για την απώλεια των προνομίων τους καταργήθηκαν εντελώς. Για την περιστολή της αύξησης του κόστους ζωής, καθορίστηκαν με νόμο μέγιστα όρια τιμών για το σιτάρι και άλλα αγαθά πρώτης ανάγκης ενώ οι έμποροι που κερδοσκοπούσαν σε βάρος των φτωχών απειλήθηκαν με τη λαιμητόμο. Ακόμα περισσότερες μεταρρυθμίσεις έγιναν στον τομέα της θρησκείας. Κατά την περίοδο αυτή, έγινε προσπάθεια να καταργηθεί ο χριστιανισμός και να αντικατασταθεί από τη λατρεία της λογικής. Για το σκοπό αυτό, υιοθετήθηκε ένα νέο ημερολόγιο, που άρχιζε την αρίθμηση των ετών από την χρονολογία της γέννησης της δημοκρατίας (22 Σεπτεμβρίου 1792) και διαιρούσε τους μήνες κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να καταργεί τη χριστιανική Κυριακή. Αργότερα, αυτή η λατρεία της λογικής αντικαταστάθηκε από μια θειστική θρησκεία αφοσιωμένη στη λατρεία κάποιου Υπέρτατου Όντος και στην πεποίθηση της αθανασίας της ψυχής. Τέλος, το 1794, η Εθνοσυνέλευση αποφάσισε ότι η θρησκεία ήταν μια ιδιωτική υπόθεση κάθε ατόμου, ότι θα χωρίζονταν η εκκλησία από το κράτος και ότι θα ήταν ανεκτή κάθε πίστη, ουσιαστικά μη εχθρική προς το κράτος.

Ενώ έφερνε σε πέρας αυτή την πολιτική και κοινωνική επανάσταση στη Γαλλία, η ηγεσία της Συνέλευσης ταυτόχρονα πραγματοποιούσε μια εκπληκτικά επιτυχημένη αναδιοργάνωση του στρατού. Ως τον Φεβρουάριο του 1793, η Βρετανία, η Ολλανδία, η Ισπανία και η Αυστρία είχαν βγει στον πόλεμο εναντίον των Γάλλων. Η έξοδος της Βρετανίας στον πόλεμο υπαγορεύτηκε τόσο από στρατηγικούς όσο και οικονομικούς

*Εσωτερικές
μεταρρυθμίσεις*

*Οι επαναστατικοί
πόλεμοι*

λόγους. Οι Άγγλοι φοβούνταν γαλλική διείσδυση στις Κάτω Χώρες κατευθείαν διαμέσου των στενών της Μάγχης και ανησυχούσαν επίσης μήπως η γαλλική επέκταση αποδειχθεί σοβαρή απειλή εναντίον της αυξανόμενης βρετανικής εμπορικής ηγεμονίας στον κόσμο. Ο συμμαχικός συνασπισμός που αναπτύχθηκε εναντίον της Γαλλίας, αν και ήταν ενωμένος μόνο ως προς την επιθυμία του να αναχαιτίσει εκείνο το ακατανόητο και ανησυχητικό επαναστατικό φαινόμενο, ήταν ωστόσο μια πανίσχυρη δύναμη. Για να την αντιμετωπίσουν, οι Γάλλοι οργάνωσαν ένα στρατό που μπόρεσε να κερδίσει τη μια μάχη μετά την άλλη εκείνα τα χρόνια. Τον Αύγουστο του 1793, η επαναστατική κυβέρνηση επέβαλε υποχρεωτική στρατολογία σε ολόκληρο τον ανδρικό πληθυσμό που ήταν ικανός να φέρει όπλα. Δεκατέσσερις βιαστικά συγκροτημένες στρατιές ρίχτηκαν στη μάχη κάτω από τις διαταγές νέων και άπειρων αξιωματικών. Τις ελλείψεις σε εκπαίδευση και πειθαρχία αντιστάθμισαν με αυτοσχέδια οργανωτικότητα, ευκινησία, ευκαμψία, θάρρος, και υψηλό φρόνημα. Στη θάλασσα, όμως, όπου η δεξιοτεχνία είχε πρώτιστη σημασία, οι Γάλλοι ποτέ δεν μπόρεσαν να φτάσουν την επίδοση των Βρετανών. Το 1793-94, οι γαλλικές στρατιές απελευθέρωσαν την πατρίδα τους. Το 1794-95, κατέλαβαν τις Κάτω Χώρες, τη Ρηνανία, τμήματα της Ισπανίας, της Ελβετίας και της Σαβοΐας. Το 1796 εισέβαλαν και κατέλαβαν θέσεις-κλειδιά της Ιταλίας και διέλυσαν το συνασπισμό που είχε συγκροτηθεί εναντίον της Γαλλίας.

Τα επιτεύγματα αυτά δεν ήταν χωρίς αντίτιμο, ωστόσο. Για να εξασφαλίσουν την πραγματοποίησή τους, οι ηγέτες της Γαλλίας κατέφυγαν σε αιματηρή δικτατορία γνωστή ως «Βασιλεία του Τρόμου». Αν και η Συνέλευση πέτυχε το 1793 να συντάξει ένα νέο δημοκρατικό σύνταγμα που βασιζόταν στην καθολική ανδρική ψηφοφορία, ανέστειλε την εφαρμογή του εξαιτίας της εμπόλεμης κατάστασης. Επιπλέον, η Συνέλευση παρέτεινε τη ζωή της χρόνο με το χρόνο, ενώ παράλληλα μετέθεσε τις εξουσίες της σταδιακά σε μια ομάδα δώδεκα ηγετών, γνωστή ως Επιτροπή Δημόσιας Ασφαλείας. Στο διάστημα αυτό, οι μετριοπαθείς μεγαλοαστοί Γιρονδίνοι έχασαν κάθε επιρροή στη Συνέλευση. Όλη η εξουσία είχε περάσει στους Ιακωβίνους που, αν και οι ίδιοι προέρχονταν από την αστική τάξη, ήταν ένθερμοι οπαδοί του Ρουσσώ και υπέρμαχοι των δικαιωμάτων των εργατών των πόλεων.

Οι κυριότεροι από τους ηγέτες του εξτρεμιστικού κόμματος και τα μέλη της Επιτροπής Δημόσιας Ασφαλείας, ήταν ο Μαρά, ο Δαντών και ο Ροβεσπιέρος. Ο Μαρά (Jean-Paul

Η δικτατορία της
Επιτροπής Δημόσιας
Ασφαλείας

Μαρά και
Δαντών

Θάνατος

Marat,
είχε κερ-
σει μια τιμή
Σκωτία
εκδηλώ-
σε όλ-
συναδέ-
ιδέας
πολίτευ-
ολιγαρχ-
καταφύ-
εμποδί-
υπερασ-
από τη
φανατι-
Μαρά,
έγινε η
επανά-
δραστη-
Το 179-
και έπο-
Καθώς

Θάνατος του Μαρρά

Marat, 1743-1793) είχε σπουδάσει ιατρική και, μέχρι το 1789, είχε κερδίσει αρκετή φήμη ως γιατρός, για να του απονεμηθεί μια τιμητική διάκριση από το Πανεπιστήμιο του Αγίου Ανδρέα της Σκωτίας. Σχεδόν από την αρχή της επανάστασης, ο Μαρρά εκδηλώθηκε ως υπέρμαχος των απλών ανθρώπων. Αντιτάχθηκε σε όλες σχεδόν τις δογματικές αντιλήψεις των αστών συναδέλφων του στη Συνέλευση, συμπεριλαμβανομένης και της ιδέας ότι η Γαλλία θα έπρεπε να συγκροτήσει το νέο της πολίτευμα με βάση το βρετανικό πρότυπο, το οποίο χαρακτήρισε ολιγαρχικό. Σύντομα δέχτηκε διώξεις και αναγκάστηκε να βρει καταφύγιο σε υπονόμους και υπόγεια, χωρίς αυτό να τον εμποδίσει στην προσπάθειά του να ξεσηκώσει το λαό για να υπερασπίσει τα δικά του. Το 1793 μαχαιρώθηκε στην καρδιά από την Καρλόττα Κορνταί (Charlotte Corday), μια νέα γυναίκα φανατικά αφοσιωμένη στους Γιρονδίνους. Σε αντίθεση με τον Μαρρά, ο Δαντών (Georges-Jacques Danton, 1759-1794) δεν έγινε γνωστός προτού περάσουν τα τρία πρώτα χρόνια της επανάστασης· ωστόσο, όπως ο Μαρρά, συγκέντρωσε τη δραστηριότητά του στην κατεύθυνση της εξέγερσης των μαζών. Το 1793 εκλέχτηκε μέλος της Επιτροπής Δημόσιας Ασφαλείας και έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διοργάνωση της Τρομοκρατίας. Καθώς περνούσε ο καιρός φαίνεται ότι απηύδωσε από τη

Δαντών

σκληρότητα και επέδειξε τάσεις συμβιβασμού. Έτσι έδωσε στους αντιπάλους του στη Συνέλευση την ευκαιρία που ζητούσαν και, τον Απρίλιο του 1794, τον έστειλαν στην λαιμητόμο. Καθώς ανέβαινε στο κριώμα λέγεται ότι είπε: «Δείξτε το κεφάλι μου στο λαό· δεν βλέπει παρόμοια κάθε μέρα».

Ροβεσπιέρος

Ο γνωστότερος και ίσως ο μεγαλύτερος από όλους τους εξτρεμιστές αρχηγούς ήταν ο Ροβεσπιέρος (Maximilien Robespierre, 1758-1794). Γόνος οικογένειας ιρλανδικής ίσως καταγωγής, ο Ροβεσπιέρος σπούδασε νομικά και ακολούθησε μια μέτρια σταδιοδρομία δικηγόρου. Το 1782 διορίστηκε ποινικός δικαστής αλλά σύντομα παραιτήθηκε επειδή δεν άντεξε να επιβάλει μια θανατική καταδίκη. Με νευρική και συνεσταλμένη ιδιοσυγκρασία, ποτέ δεν μπόρεσε να επιδείξει μεγάλες εκτελεστικές ικανότητες, αλλά αντιστάθμιζε αυτή την αδυναμία του με μια φανατική αφοσίωση στις αρχές. Είχε αποδεχτεί την αντίληψη ότι η φιλοσοφία του Ρουσσώ περιείχε τη μοναδική ελπίδα σωτηρίας της ανθρωπότητας. Προκειμένου να εφαρμόσει αυτή τη φιλοσοφία, ήταν έτοιμος να χρησιμοποιήσει κάθε μέσο που θα έφερνε αποτελέσματα, ανεξάρτητα από το κόστος για τον εαυτό του ή τους άλλους. Αυτή η φανατική αφοσίωση σ' ένα «ευαγγέλιο» που εξυμνούσε τις μάζες, του χάρισε τελικά την ιδιότητα του ηγέτη. Πραγματικά, ήταν τόσο αγαπητός από το λαό, ώστε μπορούσε να φορά την αριστοκρατική, μέχρι το γόνατο, κυλόττα, μεταξωτές κάλτσες και να βάζει πούδρα στα μαλλιά του σύμφωνα με τις συνήθειες της παλιάς κοινωνίας μέχρι το τέλος της ζωής του. Το 1791 είχε γίνει δεκτός ως προφήτης στη Λέσχη των Ιακωβίνων, την οποία αργότερα εκκαθάρισε από όλα τα μέλη της εκτός από τα περισσότερο ριζοσπαστικά. Κατόπιν έγινε πρόεδρος της Εθνοσυνέλευσης και μέλος της Επιτροπής Δημόσιας Ασφαλείας. Αν και έπαιξε ελάχιστο ή κανένα ρόλο στην εξαπόλυση της Τρομοκρατίας, υπήρξε υπεύθυνος για τη διεύρυνσή της. Έφτασε ουσιαστικά να δικαιώνει την ωμότητα ως αναγκαίο και, κατά συνέπεια, αξιόπαινο παράγοντα επαναστατικής προόδου. Στις τελευταίες έξι εβδομάδες της ουσιαστικής δικτατορίας του, 1.285 κεφάλια κόπηκαν από τη λαιμητόμο στο Παρίσι.

Τα χρόνια της τρομοκρατίας ήταν χρόνια ωμής δικτατορίας στη Γαλλία. Πιεσμένη από ξένους στρατούς στα σύνορα, η Επιτροπή φοβόταν υπονόμευση τόσο από τη Δεξιά όσο και από την Αριστερά στο εσωτερικό. Το 1793, μια μεγάλη ομάδα χωρικών, αντιπθέμενη στην υποχρεωτική στρατιωτική θητεία και με την ενθάρρυνση Βρετανών και βασιλοφρόνων πρακτόρων,

ιακωβίνοι

Συνεί
στατι
περίο

εξεν
φυγ
μεγ
Μασ
Επιτι
επαν
Αυτ
κάτω
Hέβε
ίδια
Απο
τίμη
έστε
εχθρ
Τρομ
οι πι
εκτε
νόμο
είχε,
Βουρ
που ι
δεν
κατά
περί

Συνεδρίαση της Επαναστατικής Επιτροπής την περίοδο του Τρόμου

εξεγέρθηκε στη δυτική περιοχή της Βανδέας. Οι Γιρονδίνοι φυγάδες τότε συνετέλεσαν στην πρόκληση εξεγέρσεων στις μεγάλες επαρχιακές πόλεις του Μπορντώ, της Λυών και της Μασσαλίας. Οι εξελίξεις αυτές ήταν ισχυρό χτύπημα κατά της Επιτροπής, η οποία ταυτόχρονα δεχόταν την ειρωνική κριτική επαναστατών περισσότερο ριζοσπαστικών από τα μέλη της. Αυτοί αποτελούσαν μια ομάδα γνωστή ως *οργισμένοι* (*enragés*) κάτω από την ηγεσία του δημοσιογράφου Εβέρ (Jacques Hébert) και απειλούσαν, όχι μόνο την κυβέρνηση, αλλά και την ίδια τη Γαλλία με τις εξτρεμιστικές τους σταυροφορίες. Αποφασισμένη να σταθεροποιήσει τη Γαλλία, ανεξάρτητα από το τίμημα που θα ήταν υποχρεωμένη να πληρώσει, η Επιτροπή έστειλε επιτρόπους στην ύπαιθρο για να εξουδετερώσουν τους εχθρούς του κράτους. Στη διάρκεια της περιόδου της Τρομοκρατίας, από τον Σεπτέμβριο 1793 μέχρι τον Ιούλιο 1794, οι πιο αξιόπιστοι υπολογισμοί τοποθετούν τον αριθμό των εκτελέσεων στις 20.000 περίπου σ' ολόκληρη τη Γαλλία. Ένας νόμος της 17ης Σεπτεμβρίου 1793, καθιστούσε κάθε άτομο που είχε, με οποιοδήποτε τρόπο, ταυτιστεί με το καθεστώς των Βουρβώνων ή των Γιρονδίνων, αντικείμενο υποψίας: και κανείς που ήταν ύποπτος ή που υπήρχαν υποψίες ότι ήταν ύποπτος, δεν ήταν ασφαλής. Όταν, αργότερα, ο αββάς Σιεγέ ρωτήθηκε, κατά ποια άποψη ξεχώρισε από τους συντρόφους του στην περίοδο της Τρομοκρατίας, απάντησε: «Κατά το ότι εγώ έζησα».

Τρία σημεία πρέπει να αποσαφηνιστούν αναφορικά με την Επιτροπή της Δημόσιας Ασφαλείας. Ανέστρεψε η Επιτροπή αποφασιστικά την τάση προς την αποκέντρωση, που προηγουμένως χαρακτήριζε τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις της Συνέλευσης. Εκτός από την αποστολή επιτρόπων του Παρισιού για την καταστολή των επαρχιακών εξεγέρσεων, η Επιτροπή δημοσίευσε ένα *Δελτίο νόμων* (Bulletin des loix) για να πληροφορήσει τους πολίτες ποιοί νόμοι επρόκειτο να εφαρμοστούν. Αντικατέστησε τοπικούς αξιωματούχους, μερικοί από τους οποίους ήταν ακόμα φιλικά διακείμενοι προς τη μοναρχία, με τους δικούς της νομιμόφρονες «εθνικούς πράκτορες». Η Επιτροπή, επίσης, υποστηρίζοντας τα συμφέροντα της μικροαστικής τάξης, επιβράδυνε σημαντικά το ρυθμό του βιομηχανικού μετασχηματισμού της Γαλλίας. Ενισχύοντας τον αγρότη, τον μικροβιοτέχνη και τον καταστηματάρχη στην προσπάθειά τους να αποκτήσουν περιουσία, η κυβέρνηση, στη διάρκεια αυτής της «δεύτερης» επανάστασης, ενθάρρυνε την περιχαράκωση μιας τάξης που ήταν αφοσιωμένη στις αρχές της δημοκρατίας και ταυτόχρονα αδιάλλακτα εχθρική προς το ενδεχομενο μεγάλης κλίμακας καπιταλιστικής αλλαγής στην οικονομία της Γαλλίας. Τέλος, η αδυσώπητη τρομοκρατία της Επιτροπής, αναμφίβολα πέτυχε το σκοπό της, που ήταν να σώσει τη Γαλλία από την εχθρική συμμαχία των ευρωπαϊκών κρατών. Αν το αντίτιμο σε ανθρώπινες ζωές που πληρώθηκε για τη σωτηρία αυτή άξιζε να πληρωθεί, αυτό είναι ένα ζήτημα που οι ιστορικοί, καθώς και όλοι οι σκεπτόμενοι άνθρωποι δεν θα μπορέσουν ίσως ποτέ να δώσουν απάντηση. Η Επιτροπή Δημόσιας Ασφαλείας, αν και μπόρεσε να σώσει τη Γαλλία δεν μπόρεσε τελικά να σώσει την ίδια. Απέτυχε να συγκρατήσει τον πληθωρισμό, χάνοντας έτσι την υποστήριξη των λαϊκών στρωμάτων που είχαν υποστηρίξει την άνοδο της Συνέλευσης στην εξουσία. Η μακριά αλυσίδα στρατιωτικών νικών έπειθε όλο και περισσότερους πολίτες ότι οι απαιτήσεις της Επιτροπής για συνέχιση του δρόμου της αυταπάρησης και της αυτοθυσίας, καθώς και η εμμονή της στην αναγκαιότητα της τρομοκρατίας, ήταν πια αβάσιμες. Ως τον Ιούλιο του 1794, η Επιτροπή είχε μείνει ουσιαστικά χωρίς υποστηρικτές. Στις 27 Ιουλίου (9 Θερμιδώρ, σύμφωνα με το επαναστατικό ημερολόγιο) η Συνέλευση έθεσε εκτός νόμου τον Ροβεσπιέρο, ο οποίος την επομένη εκτελέστηκε. Οι ηγέτες που απέμειναν στη Συνέλευση ήταν άνθρωποι μετριοπαθών τάσεων που, όσο περνούσε ο καιρός, έκλειναν όλο και περισσότερο προς το συντηρητισμό. Βαθμιαία, η επανάσταση έφτασε πάλι στο σημείο να εκφράζει τα συμφέροντα της μεγαλοαστικής τάξης.

Μεγάλο μέρος του έργου των εξτρεμιστών ριζοσπαστών καταργήθηκε. Οι νόμοι που καθόριζαν ανώτατες τιμές πώλησης του ψωμιού και πρόβλεπαν μέτρα εναντίον των υπόπτων, καταργήθηκαν ταυτόχρονα. Οι πολιτικοί κρατούμενοι απελευθερώθηκαν, οι Ιακωβίνοι αναγκάστηκαν να κρυφτούν για να αποφύγουν τη σύλληψη, η Επιτροπή Δημόσιας Ασφαλείας έχασε τις απόλυτες εξουσίες της. Η νέα κατάσταση κατέστησε δυνατή την επιστροφή ιερών, βασιλοφρόνων και άλλων φυγάδων από το εξωτερικό, με αποτέλεσμα να προσθέσουν το βάρος τους στην αυξανόμενη συντηρητική τάση.

Το 1795, η Εθνοσυνέλευση υιοθέτησε ένα νέο σύνταγμα, που νομιμοποιούσε τη νίκη των εύπορων τάξεων. Το σύνταγμα εκείνο παρείχε δικαίωμα ψήφου σε όλους τους ενήλικες άνδρες που ήξεραν να διαβάζουν και να γράφουν. Αυτοί ψήφισαν εκλέκτορες, που με τη σειρά τους εξέλεξαν τα μέλη του νομοθετικού σώματος. Προϋπόθεση για την ιδιότητα του εκλέκτορα ήταν η ιδιοκτησία αγροτικής εκμετάλλευσης ή άλλης επιχείρησης που απέδιδε ετήσιο εισόδημα ίσο με εκατό ημέρες εργασίας. Οι συντάκτες του συντάγματος εξασφάλιζαν έτσι το μονοπώλιο της πολιτικής εξουσίας σε άτομα με σημαντική οικονομική βάση. Εφόσον δεν ήταν σκόπιμη η παλινόρθωση της

*Το σύνταγμα
του 1795*

Κατατόμηση Ροβεσπιέρου

μοναρχίας, επειδή θα δημιουργούσε τον κίνδυνο επανόδου στην εξουσία της παλιάς αριστοκρατίας, η εκτελεστική εξουσία περιήλθε σε ένα συμβούλιο πέντε ανδρών, γνωστό ως Διευθυντήριο (Directoire) και εκλεγμένο από το νομοθετικό σώμα. Το νέο σύνταγμα περιλάμβανε, όχι μόνο ένα χάρτη των δικαιωμάτων του πολίτη, αλλά και μια διακήρυξη των καθηκόντων του. Αυτή ανέφερε ρητά την υποχρέωση των πολιτών να μην ξεχνούν ότι «ολόκληρη η κοινωνική τάξη πραγμάτων στηρίζεται στη διατήρηση της ιδιοκτησίας».

Το Διευθυντήριο

Η περίοδος του Διευθυντηρίου υπήρξε αντικείμενο πολλών ιστορικών έργων. Το πλήθος των νεόπλουτων κερδοσκόπων και τυχοδιωκτών που ανέβηκε στην κοινωνική κλίμακα επειδή είχε επωφεληθεί από τον πόλεμο για να κερδοσκοπήσει, δεν ήταν ιδιαίτερα συμπαθής κοινωνική ομάδα. Διακωμωδούνταν ως επιδειξιμανείς και χυδαίοι κομψευόμενοι, εξοργιστικά στολισμένοι άντρες και μισόγυμνες γυναίκες. Όσο ανυπόμονοι ωστόσο κι αν ήταν να εξαλείψουν τις κολλεκτιβιστικές υπερβολές του άμεσου παρελθόντος με ένα παρόν που έδινε πρώτιστη σημασία στην προσωπική απόλαυση, δεν είχαν καμιά διάθεση να καταργήσουν τα κύρια επιτεύγματα της επανάστασης. Δεν δυσκολεύονταν ν' αντιμετωπίσουν τις απειλές από την Αριστερά, παρά την αποτυχία τους να εξορκίσουν τον εχθρό όλων των επαναστατικών κυβερνήσεων, τον πληθωρισμό και το συνεχώς αυξανόμενο κόστος ζωής. Όταν το 1796 ο ριζοσπάστης «Γράκχος» Μπαμπέφ (Babeuf) εξαπέλυσε εκστρατεία για την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και της κοινοβουλευτικής διακυβέρνησης, οι οπαδοί του συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν ή εξορίστηκαν.

Ο Ναπολέων σώζει το Διευθυντήριο

Η αντιμετώπιση των απειλών της Δεξιάς δεν ήταν τόσο εύκολη. Οι εκλογές του Μαρτίου 1797 –οι πρώτες ελεύθερες εκλογές στη Γαλλία μετά την ανακήρυξη της δημοκρατίας– κατέληξαν στην επιστροφή μεγάλου αριθμού συνταγματικών μοναρχικών στα κρατικά συμβούλια. Εξέχοντες πολιτικοί, ανάμεσά τους και μερικοί που είχαν ψηφίσει υπέρ της εκτέλεσης του Λουδοβίκου ΙΣΤ', ανησύχησαν. Την ίδια ανησυχία ένωσε και ο λαμπρός νεαρός στρατηγός του Διευθυντηρίου, Ναπολέων Βοναπάρτης, (Napoleon Bonaparte, 1769-1821). Τα σχέδιά του για μόνιμη γαλλική επέκταση στο Βέλγιο και στην Ιταλία απειλούνταν από ένα φιλομοναρχικό «ειρηνιστικό» κόμμα που απαιτούσε τον τερματισμό του πολέμου, ακόμα κι αν αυτό σήμαινε την εγκατάλειψη πρόσφατων γαλλικών κατακτήσεων. Στην απεγνωσμένη του προσπάθεια να σώσει τη δημοκρατική Γαλλία –και τον εαυτό του– το

Διευθυντήριο ζήτησε τη βοήθεια του Ναπολέοντα. Εκείνος έστειλε ένα στρατηγό για να το βοηθήσει. Έχοντας εξασφαλίσει έτσι την υποστήριξη του στρατού, τον Σεπτέμβριο του 1797, το Διευθυντήριο ακύρωσε τα περισσότερα από τα εκλογικά αποτελέσματα της προηγούμενης άνοιξης. Το τολμηρό αυτό πραξικόπημα ωστόσο δεν συντέλεσε πολύ στη λύση της πολιτικής αστάθειας στη χώρα. Δυο χρόνια αργότερα, ύστερα από μια σειρά αποτυχημένων εξεγέρσεων και εκκαθαρίσεων, με τη χώρα βυθισμένη στον πληθωρισμό, ο Βοναπάρτης άρπαξε την ευκαιρία για να καλύψει το κενό της γαλλικής πολιτικής ηγεσίας. Αφήνοντας το στρατό του στην Αίγυπτο στην προσπάθειά του να απελευθερωθεί από το βρετανικό θαλάσσιο αποκλεισμό, ο Βοναπάρτης εμφανίστηκε ξιφνικά στη Γαλλία. Απευθυνόμενος σε ένα απελπισμένο Διευθυντήριο, θεωρήθηκε από τα μέλη του ως από μηχανής θεός: ένας ισχυρός λαϊκός ηγέτης που δεν ήταν βασιλιάς. Ο αββάς Σιεγέ, που κάποτε είχε ταχθεί υπέρ της επανάστασης στο όνομα της τρίτης τάξης, τάχθηκε τότε με την αντεπανάσταση στο όνομα της ουσιαστικής δικτατορίας: «Εμπιστοσύνη από τη βάση εξουσία από την κορυφή». Με τα λόγια τούτα ο αββάς Σιεγέ προανέγγειλε το τέλος της επαναστατικής περιόδου.

4. ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗ

Λίγοι άνθρωποι στην ιστορία της Δύσης έχουν τραβήξει την προσοχή του κόσμου όσο Ναπολέων Βοναπάρτης στη διάρκεια των δεκαπέντε χρόνων της απολυταρχικής διακυβέρνησής του στη Γαλλία. Λίγοι άνθρωποι επίσης έχουν επιτύχει, όπως εκείνος, να γίνουν μύθοι, όχι μόνο στη δική τους χώρα, αλλά σε ολόκληρη την Ευρώπη. Αναμφίβολα, ένα μέρος της επιτυχίας του ναπολεόντειου μύθου μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός ότι ο Ναπολέων ποτέ δεν προσπάθησε να μεταμφιεστεί το κάθε άλλο παρά αριστοκρατικό του παρελθόν. Αν και είχε γεννηθεί στην Κορσική από οικογένεια που είχε τίτλο ευγενείας από τη Δημοκρατία της Γένοβας, ο ίδιος καλλιεργούσε τους άξεστους τρόπους ενός τυχοδιώκτη, χάνοντας την ισοπονιά του, κλέβοντας στα χαρτιά, παίρνοντας ό,τι μπορούσε χωρίς να λογαριάζει τις συμβατικότητες των καλών τρόπων. Και ως τέτοιος απευθύνθηκε στους καινούργιους πολίτες μιας θριαμβεύουσας αστικής Ευρώπης. Στα μάτια των θαυμαστών του, θα έμενε πάντα ο «μικρός δεκανέας» που, χωρίς τα

Ο χαρακτήρας
του Ναπολέοντα
Βοναπάρτη

προνόμια
κορυφής

Ο
αναμφί
το σχο
ακαδημ
προς τ
έτοιμο
ενδιαφ
ιδιαίτε
του να
κατόπι
ικανότη
ήταν αι
ο σωτή
πεποιθ
καταστ
εκείνο
επανάσ
και στη
χώρα
της το

Στη
Ναπολέ
στην π
Γαλλία
αναφερ
εξουσί
έμμεση
επαγγε
θ' απε
αντιπρ
θεσμοθ
όργανο
τους ψ
πράγμα
πλειοψι

Αν
σώμα α
νομοθε
Συμβου
πραγμα
ενός αι

προνόμια του αριστοκράτη, κατάφερε να φτάσει μόνος του στην κορυφή.

Ο μύθος ωστόσο στηριζόταν στο σημαντικό γεγονός των αναμφίβολων ικανοτήτων του Βοναπάρτη. Έχοντας τελειώσει το σχολείο στη Γαλλία και όντας απόφοιτος της στρατιωτικής ακαδημίας του Παρισιού, είχε διαμορφώσει ένα μυαλό φιλικό προς τις ιδέες του Διαφωτισμού, δημιουργικό, με φαντασία, έτοιμο να αντιληφθεί εκ νέου τα πράγματα. Τα κυριότερα ενδιαφέροντά του ήταν η ιστορία, τα νομικά, τα μαθηματικά. Οι ιδιαίτερες ηγετικές του ικανότητες βρίσκονταν στην ικανότητά του να συλλαμβάνει οικονομικά, νομικά, ή στρατιωτικά σχέδια και κατόπιν να γίνεται κύριος των λεπτομερειών τους: στην ικανότητά του να πείθει τους άλλους, ακόμα και εκείνους που ήταν αρχικά αντίθετοι του: στην πεποίθησή του, τέλος, ότι ήταν ο σωτήρας της Γαλλίας που είχε επιλέξει η Μοίρα. Κι αυτή η πεποίθηση τελικά έγινε η έμμονη ιδέα που οδήγησε στην καταστροφή του. Η υπερβολική αυτοπεποίθηση, ωστόσο, ήταν εκείνο που έλειπε από τις πρώτες κίβλας μέρες της επανάστασης. Ο Ναπολέων πίστευε τόσο στον εαυτό του όσο και στη Γαλλία. Αυτή η δεύτερη πίστη του ήταν το τονωτικό που χρειαζόταν η Γαλλία και ο Ναπολέων ήταν αποφασισμένος να της το δίνει σε γενναίες δόσεις.

Στη διάρκεια της περιόδου από το 1799 μέχρι το 1804, ο Ναπολέων κυβερνούσε με τον τίτλο του Πρώτου Υπάτου, αλλά στην πραγματικότητα ως δικτάτορας. Για μια ακόμα φορά, η Γαλλία απέκτησε καινούργιο σύνταγμα. Αν και το κείμενό του αναφερόταν στην καθολική ανδρική ψηφοφορία, η πολιτική εξουσία διατηρούνταν, με το συνηθισμένο πια μέσο της έμμεσης εκλογής, στα χέρια αστών επιχειρηματιών και επαγγελματιών. Αναγνωρίζοντας, ωστόσο, ότι το καθεστώς του θ' αποκτούσε ουσιαστικότερο περιεχόμενο αν εμφανιζόταν αντιπροσωπευτικό του λαού της Γαλλίας, ο Βοναπάρτης θεσμοθέτησε κάτι που από τότε έχει καταστεί συνηθισμένο όργανο των αυταρχικών καθεστώτων: το δημοψήφισμα. Από τους ψηφοφόρους ζητήθηκε η έγκριση του νέου συντάγματος, πράγμα που το έκαναν με την παραπάνω από συντριπτική πλειοψηφία των 3.011.107 ψήφων υπέρ και 1.567 κατά.

Αν και το σύνταγμα πρόβλεπε ένα νομοθετικό σώμα, το σώμα αυτό δεν μπορούσε ούτε να προτείνει ούτε να συζητήσει νομοθετήματα. Ο Πρώτος Υπάτος έκανε χρήση ενός Συμβουλίου του Κράτους για τη σύνταξη των νόμων. Στην πραγματικότητα όμως, το κράτος εξαρτώνταν από την εξουσία ενός ανθρώπου.

*Οι ικανότητές
του Ναπολέοντα*

*Ναπολεόντειες
μεταρρυθμίσεις:
(1) θεσμικές*

Ναπολέων του Δαυίδ

(2) Οικονομικές

Ο Βοναπάρτης δεν είχε διάθεση να καταργήσει τα βασικά εξισωτικά μέτρα της επανάστασης. Επαναβεβαίωσε την κατάργηση των ταξικών προνομίων και της τοπικής αυτονομίας, επαναβεβαιώνοντας έτσι την ισχύ της έννοιας της αξιοκρατίας –«σταδιοδρομιών ανοιχτών στο ταλέντο»– που υπήρξε τόσο προσφιλής στην αστική τάξη. Με την κωδικοποίηση των νόμων πέτυχε ό,τι δεν είχε πετύχει μέχρι τότε κανένα πρόσφατο γαλλικό καθεστώς: ένα τακτοποιημένο και γενικά δίκαιο φορολογικό σύστημα. Με την κατάργηση των φοροαπαλλαγών που είχαν παλιότερα η αριστοκρατία και ο κλήρος, καθώς και με την κωδικοποίηση του συστήματος εισπραξης των φόρων, η κυβέρνηση του Ναπολέοντα ήταν σε θέση να προϋπολογίζει κανονικά τις δαπάνες και τα έσοδα. Κατ' αυτό τον τρόπο, περιορίστηκε η σπειροειδής ανάπτυξη του πληθωρισμού που είχε ταλαιπωρήσει τόσες πολλές προηγούμενες κυβερνήσεις.

(3) Εκπαίδευση και δικαιο

Το σημαντικότερο επίτευγμα του Ναπολέοντα ήταν η ολοκλήρωση των εκπαιδευτικών και νομικών μεταρρυθμίσεων που είχαν αρχίσει στη διάρκεια της επαναστατικής περιόδου. Διέταξε την ίδρυση λυκείων σε κάθε μεγάλη πόλη και μιας παιδαγωγικής ακαδημίας στο Παρίσι για την εκπαίδευση των δασκάλων. Για να ενισχύσει αυτές τις αλλαγές, ο Ναπολέων έθεσε τις στρατιωτικές και τεχνικές σχολές κάτω από κρατικό έλεγχο και ίδρυσε ένα εθνικό πανεπιστήμιο για να ασκεί έλεγχο σ' ολόκληρο το εκπαιδευτικό σύστημα. Όπως όλες οι μεταρρυθμίσεις του, αποδείχτηκε κι αυτή ευεργετική για την αστική τάξη· το ίδιο και ο νέος κώδικας νόμων που δημοσιεύθηκε το 1810. Ο Ναπολεόντειος Κώδικας, όπως ονομάστηκε το νέο σύστημα νόμων, αντανάκλούσε δύο αρχές που διείπαν όλες τις συνταγματικές αλλαγές από το 1789: τη νομική ισότητα και τον ατομικισμό. Ο κώδικας κατέστησε το γαλλικό δίκαιο ομοιόμορφο, καταργώντας οριστικά τα παλιά έθιμα και προνόμια. Υπογραμμίζοντας με διάφορους τρόπους το δικαίωμα του ατόμου στην ιδιοκτησία, υποδεικνύοντας νέες μεθόδους για τη σύνταξη συμβολαίων, μισθωτηρίων, την ίδρυση μετοχικών εταιρειών και απαγορεύοντας εκ νέου τα επαγγελματικά συνδικάτα, ο κώδικας λειτούργησε προς όφελος των επιχειρηματιών και των εμπόρων.

(4) Συμφιλίωση

Για να επιτύχει αυτές τις μεταρρυθμίσεις, ο Ναπολέων στηρίχτηκε στη συνεργασία των πιο ταλαντούχων ανθρώπων που διέθετε, ανεξάρτητα από τις παλιές πολιτικές τους τοποθετήσεις. Επέτρεψε την επιστροφή φυγάδων κάθε πολιτικής απόχρωσης. Οι δύο συνύπατοί του –συγκυβερνήτες του αλλά μόνο τυπικά– ήταν ο ένας βασιλοκτόνος και υποστηρικτής της Τρομοκρατίας και ο άλλος γραφειοκράτης του παλιού

Στέμ
οντα
φίνα

(μον
εξτι
ήτα
συμ
με
κρά
λακα
συμ
λόγο
Σύμ
ανα
Γαλ.
Ταυ
του
Στο
ιδιοι
αντε
κρά
είχε
πληγ

Ναπ
φοβ

Στέψη του Ναπολέοντα και της Ιωσηφίνας

(μοναρχικού) καθεστώτος. Ο αρχηγός της αστυνομίας υπήρξε εξτρεμιστής ριζοσπάστης δημοκράτης· ο υπουργός εξωτερικών ήταν ο αριστοκράτης Ταλλεϋράνδος. Το έργο της πολιτικής συμφιλίωσης ενισχύθηκε από το κονκορδάτο του Ναπολέοντα με τον πάπα το 1801, που επανένωσε την εκκλησία με το κράτος. Αν και η ενέργεια αυτή ανησύχησε τους αντικληρικούς Ιακωβίνους, ο Ναπολέων, πάντα πραγματιστής, πίστευε ότι η συμφιλίωση κράτους και εκκλησίας ήταν αναγκαία τόσο για λόγους εσωτερικής αρμονίας όσο και διεθνούς αλληλεγγύης. Σύμφωνα με τους όρους του κονκορδάτου, ο πάπας αναλάμβανε το δικαίωμα να καθαιρεί τους επισκόπους της Γαλλίας και να επιβάλλει την πειθαρχία του στον γαλλικό κλήρο. Ταυτόχρονα, το Βατικανό δέχτηκε να εγκαταλείψει τις αξιώσεις του σε πρώην εκκλησιαστικές γαίες που είχαν απαλλοτριωθεί. Στο εξής, τα κτήματα αυτά θα παρέμεναν στα χέρια των νέων ιδιοκτητών τους, αστών των πόλεων και της υπαίθρου. Σε αντάλλαγμα, δόθηκε η εγγύηση μισθοδοσίας του κλήρου από το κράτος. Το κονκορδάτο δεν καταργούσε την ανεξιθρησκεία που είχε επιβάλει η επανάσταση και, μαζί με τον ρωμαιοκαθολικό, πληρώνονταν από το κράτος και ο προτεσταντικός κλήρος.

Η συμφωνία αυτή με το Βατικανό εξασφάλισε στον Ναπολέοντα την υποστήριξη των συντηρητικών εκείνων που φοβούνταν μήπως η Γαλλία γίνει άθεο κράτος. Για να αποδείξει

Ο Ναπολέων στέφεται αυτοκράτορας

στους παλιούς Ιακωβίνους, εξάλλου, ότι παρέμενε πιστός στην επανάστασή τους, εισέβαλε στο ανεξάρτητο κράτος της Βάδης το 1804 για να συλλάβει και μετά να εκτελέσει το δούκα του Enghien, συγγενή των Βουρβόνων, εναντίον του οποίου απηύθυνε την ψεύτικη κατηγορία ότι σχεδίαζε να τον δολοφονήσει. Τρία χρόνια πριν είχε εκτοπίσει πάνω από εκατό Ιακωβίνους με παρόμοια κατηγορία, αλλά χωρίς μόνιμες πολιτικές επιπτώσεις. Η εξισορροπιστική ενέργεια είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της δημοτικότητας του Ναπολέοντα. Το 1802 ο λαός της Γαλλίας ήταν έτοιμος να τον δεχτεί ως «ισόβιο» ύπατο. Το 1804, ο λαός πάλι, ενθουσιάστηκε όταν, στον καθεδρικό ναό της Παναγίας των Παρισίων έστεψε τον εαυτό του αυτοκράτορα Ναπολέοντα Α΄.

Πέρα από τα σύνορα της Γαλλίας, τα ευρωπαϊκά έθνη παρακολουθούσαν, άλλα με θαυμασμό, άλλα με τρόμο, όλα όμως έκπληκτα, το φαινόμενο Ναπολέον. Πολεμούσαν τη Γαλλία από το 1792 με την ελπίδα της διατήρησης της ευρωπαϊκής σταθερότητας. Τώρα αντιμετώπιζαν τη μεγαλύτερη απειλή κατά της σταθερότητας που είχε ποτέ εμφανιστεί. Η λεπτομερής ιστορία των πολέμων που έγιναν για να καθυποτάξουν τους Γάλλους είναι πολύπλοκη και μικρή άμεση σχέση έχει με τα πρότυπα ιδεών, θεσμών και κοινωνιών που παρουσιάζονται στο μέρος αυτό του βιβλίου. Έτσι αρκεί να αναφερθεί ότι, από το 1792 μέχρι το 1795, η Γαλλία βρισκόταν σε πόλεμο εναντίον ενός συνασπισμού ευρωπαϊκών δυνάμεων, κυρίως της Αυστρίας, της Πρωσίας και της Βρετανίας. Το 1795, η Πρωσία αποσύρθηκε από το συνασπισμό, εξαντλημένη από τον πόλεμο και δυσαρεστημένη με την Αυστρία. Το 1797, οι Αυστριακοί, ηττημένοι από τον Βοναπάρτη στη βόρεια Ιταλία, αποσύρθηκαν επίσης, υπογράφοντας τη συνθήκη του Κάμπο Φόρμιο, που παραχώρούσε στη Γαλλία περιοχές του Βελγίου, αναγνώριζε την «Εντεύθεν των Άλπεων» Δημοκρατία που είχε εγκαθιδρύσει ο Βοναπάρτης στην Ιταλία και συγκατατέθηκε στη γαλλική κατοχή της αριστερής όχθης του Ρήνου.

Τον επόμενο χρόνο, η Βρετανία έμεινε μόνη στον πόλεμο εναντίον των Γάλλων. Το 1798 σχημάτισε ένα δεύτερο συνασπισμό εναντίον των Γάλλων, αυτή τη φορά με τη Ρωσία και την Αυστρία. Τα αποτελέσματα δεν διέφεραν σημαντικά από εκείνα της πρώτης συμμαχικής απόπειρας για την υποταγή της Γαλλίας: Η Ρωσία και η Αυστρία δεν πέτυχαν να διώξουν τους Γάλλους από την Ιταλία· αντίστοιχα, οι Γάλλοι δεν κατάφεραν να ξεπεράσουν τη βρετανική υπεροχή στη θάλασσα. Το 1801, ο συνασπισμός ήταν διαλυμένος· η Ρωσία τον είχε εγκαταλείψει

Αντιγαλλικές
συμμαχίες

Συνθήκη
του Λινεβίλ

δύο χι
τη Γα
φόρμ
Ελβετ
που ε
Χωρώ
Αυστρ
του χι
ημιανε
στο γε
χρόνο
τον ι
επιστρ
υπερπ
την Κ
Κ
κεντρι
κοινων
αρχές
Γαλλία
αυτοκ
ήταν γ
Γερμα
νεοσχ
ιλλυρι
ενσωμ
χώρες
σχεδία
προικν
την κ
πολεό
αντιπρ
μετασ
εκκλη
σε έ
κατευ
φορολ
απέκτι
ήθελα
τεράσ
κυβερ
συνέπ
οι αστ

δύο χρόνια νωρίτερα. Η συνθήκη του Λυνεβίλ, υπογραμμένη από τη Γαλλία και την Αυστρία, επιβεβαίωσε τους όρους του Κάμπο Φόρμιο και νομιμοποιούσε τις δημοκρατίες Μπαταβιανή, Ελβετική, «Εντεύθεν των Άλπεων» (Cisalpine) και Λιγουριανή, που είχαν ιδρυθεί από τον Ναπολέοντα σε περιοχές των Κάτω Χωρών, της Ελβετίας, της Ιταλίας και του Πεδεμοντίου. Οι Αυστριακοί συγκατατέθηκαν επίσης σε μια γενική αναθεώρηση του χάρτη της Γερμανίας, που κατέληξε τελικά σε ένα κράμα ημιανεξάρτητων κρατών κάτω από τη γαλλική κυριαρχία μέσα στο γενικό σχήμα της Συνομοσπονδίας του Ρήνου. Τον επόμενο χρόνο (1802) η Βρετανία, μη μπορώντας πια να συνεχίσει μόνη τον πόλεμο, σύναψε και αυτή ειρήνη με τη Γαλλία, επιστρέφοντας όλες τις περιοχές που είχε καταλάβει στις υπερπόντιες αποικιακές συγκρούσεις εκτός από το Τρινιδάδ και την Κεϋλάνη.

Κάτω από την ηγεσία του Ναπολέοντα, οι περιοχές της κεντρικής Ευρώπης δοκίμασαν μια επανάσταση: μια κρατική και κοινωνική αναδιοργάνωση, που επέβαλε τις βασικές εξισωτικές αρχές της Γαλλικής Επανάστασης έξω από τα σύνορα της Γαλλίας, παράλληλα με την οικοδόμηση μιας γαλλικής αυτοκρατορίας. Οι περιοχές που επηρεάστηκαν περισσότερο ήταν η Ιταλία (το «Βασίλειο της Ιταλίας», όπως ονομάστηκε), η Γερμανία (η Συνομοσπονδία του Ρήνου, που περιλάμβανε το νεοσχηματισμένο Βασίλειο της Βεσφαλίας), η Δαλματία (οι ιλλυρικές επαρχίες) και τέλος, η Ολλανδία (Το Βέλγιο δεν είχε ενσωματωθεί άμεσα στην αυτοκρατορία). Σ' όλες αυτές τις χώρες, ο Ναπολέων εισήγαγε ένα προσεκτικά οργανωμένο σχέδιο διοίκησης, βασισμένο στην ελεύθερη αξιοποίηση προικισμένων ατόμων, την ισότητα μπροστά στο νόμο και την κατάργηση των παλιών εθίμων και προνομίων. Το ναπολεόντειο πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων στην αυτοκρατορία αντιπροσώπευε μια εφαρμογή των αρχών που ήδη είχαν μετασηματίσει τη μετεπαναστατική Γαλλία. Τα φεουδαλικά και εκκλησιαστικά δικαστήρια καταργήθηκαν. Επαρχίες ενώθηκαν σε ένα τεράστιο γραφειοκρατικό δίκτυο που κατέληγε κατευθείαν στο Παρίσι. Οι νόμοι κωδικοποιήθηκαν, το φορολογικό σύστημα εκσυγχρονίστηκε, ενώ παντού οι άνθρωποι απέκτησαν το δικαίωμα να ασκούν οποιοδήποτε επάγγελμα ήθελαν. Η μόνη ελευθερία που δεν ίσχυε σ' αυτή την καινούργια τεράστια επικράτεια ήταν το δικαίωμα της αυτονομίας: όλες οι κυβερνητικές πρωτοβουλίες εκπορεύονταν από το Παρίσι, κατά συνέπεια από τον ίδιο τον Ναπολέοντα. Παρά το γεγονός αυτό, οι αστοί επιχειρηματίες και βιοτέχνες που ασφικτιούσαν κάτω

*Οι ναπολεόντειες
μεταρρυθμίσεις
στην Ευρώπη*

Το «Ηπειρωτικό
Σύστημα»

από τις απαγορεύσεις που τους είχαν επιβάλει στο παρελθόν οι δεσποτικές παραδόσεις, καλωσόρισαν αυτή την ευκαιρία να προωθήσουν τα συμφέροντά τους όσο ποτέ άλλοτε.

Τα κίνητρα του Ναπολέοντα όσον αφορά στην εισαγωγή των ποικίλων αυτών ριζοσπαστικών αλλαγών δεν ήταν κατά κανένα τρόπο αλτρουιστικά. Καταλάβαινε ότι η άμυνα της τεράστιας επικράτειάς του εξαρτώνταν από την αποτελεσματική διοίκηση και την ορθολογιστική είσπραξη και δαπάνη πόρων για τις στρατιές του. Η τολμηρότερη προσπάθειά του, ωστόσο, στην κατεύθυνση της σταθεροποίησης μιας πολιτικής που θα απέκλειε την εισαγωγή βρετανικών αγαθών στην ηπειρωτική Ευρώπη απέτυχε. Αυτό το «Ηπειρωτικό Σύστημα» που εγκαθιδρύθηκε το 1806, καταστρώθηκε ως στρατηγικό μέτρο μέσα στα πλαίσια του συνεχιζόμενου οικονομικού πολέμου του Ναπολέοντα εναντίον της Βρετανίας. Ο σκοπός του ήταν να καταστρέψει το εμπόριο και την οικονομική πίστη της Βρετανίας, να τη γονατίσει οικονομικά μέχρι να παραδοθεί. Το σύστημα απέτυχε για διάφορους λόγους. Ο κυριότερος ήταν το γεγονός ότι, σ' όλη τη διάρκεια του πολέμου, η Βρετανία διατήρησε την κυριαρχία των θαλασσών. Ο βρετανικός ναυτικός αποκλεισμός της Ευρώπης, που εφαρμόστηκε το 1807, χρησιμοποιήθηκε, κατά συνέπεια, ως αποτελεσματικό αντίμετρο στο σύστημα του Ναπολέοντα. Ενώ η αυτοκρατορία πάσχιζε να μεταφέρει αγαθά και πρώτες ύλες δια ξηράς για ν' αποφύγει τον βρετανικό αποκλεισμό, οι Βρετανοί εργάζονταν μ' επιτυχία για να αναπτύξουν το εμπόριο με τη Νότια Αμερική. Ο Ναπολέων δεν κατάφερε να πείσει τις διάφορες περιοχές να συμμετάσχουν σε μια τελωνειακή ένωση χωρίς δασμούς. Ως αποτέλεσμα, η Ευρώπη παρέμεινε διαιρεμένη σε οικονομικά στρατόπεδα, οχυρωμένα το ένα εναντίον του άλλου με τελωνειακούς δασμούς, αλληλοσυγκρουόμενα καθώς επιχειρούσαν να επιβιώσουν με τίποτε περισσότερο από όσα μπορούσε να παράγει η ηπειρωτική Ευρώπη. Ο τελικός λόγος της κατάρρευσης του συστήματος αυτού ήταν η σκληρή πραγματικότητα ότι η ηπειρωτική Ευρώπη είχε περισσότερα να χάσει από την εφαρμογή ενός τέτοιου μέτρου από όσα η Βρετανία. Το εμπόριο μειώθηκε και τα λιμάνια και βιομηχανικά κέντρα άρχισαν να πλήττονται από σοβαρή ανεργία.

5. ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Το «Ηπειρωτικό Σύστημα» ήταν το πρώτο σοβαρό λάθος του Ναπολέοντα και μία από τις αιτίες της τελικής πτώσης του. Μία

δεύ
αυξ
στό
το ι
αυτ
αρχι
ρωμ
ανα
στή/
θυμί
Έκ
νεοί
το Γ
λωπ
διάδ
οίκο
ανα
απλ
τελε
μον
στην
περι
Βρε
Ναπ
ηπει
απρ
ανδρ
οδήγ

πρόσ
απόβ
τον
νέος
και ο
δεν
την
συνέ
τερό
πολέ
αντί
αντί
να μ

δεύτερη αιτία ήταν η διαρκώς αυξανόμενη φιλοδοξία του και αυξανόμενη αντίληψη της σπουδαιότητας του εαυτού του. Ο στόχος του Ναπολέοντα ήταν μια ενωμένη Ευρώπη σύμφωνα με το πρότυπο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Τα σύμβολα της αυτοκρατορίας του –που εκφράζονταν στη ζωγραφική, την αρχιτεκτονική, την επιπλοποιία και την ενδυμασία– ήταν σκόπιμα ρωμαϊκής προέλευσης. Η Ναπολεόντεια Ρώμη όμως ήταν αναμφίβολα μια αυτοκρατορική, δυναστική Ρώμη. Οι θριαμβικές στήλες και αψίδες που κατασκεύασε για να τιμήσει τις νίκες του, θυμίζουν τα κραυγαλέα μνημεία των Ρωμαίων αυτοκρατόρων. Έκανε τους αδελφούς και τις αδελφές του μονάρχες των νεοδημιουργημένων βασιλείων του, τα οποία ο ίδιος ήλεγχε από το Παρίσι. Χώρισε την πρώτη του γυναίκα, την αυτοκράτειρα Ιωσηφίνα, με τον ισχυρισμό ότι είναι στείρα, και εξασφάλισε διάδοχο με βασιλικό αίμα όταν παντρεύτηκε πριγκίπισσα του οίκου των Αψβούργων. Ακόμα και οι θαυμαστές του άρχισαν να αναρωτιούνται μήπως η αυτοκρατορία του Ναπολέοντα δεν ήταν απλώς ένας μεγαλύτερος, αποτελεσματικότερος και, σε τελευταία ανάλυση, πιο επικίνδυνος δεσποτισμός από τις μοναρχίες του 18ου αιώνα. Ο πόλεμος ξέσπασε πάλι το 1805, στην προσπάθεια των Ρώσων, Πρώσων και Αυστριακών να περιορίσουν τη Γαλλία, ενώνοντας τις δυνάμεις τους με τους Βρετανούς. Μάταια όμως: η στρατιωτική υπεροχή του Ναπολέοντα οδήγησε σε ήττες, διαδοχικά, και τους τρεις ηπειρωτικούς συμμάχους. Σε τελευταία ανάλυση, μόνο η απροθυμία του αυτοκράτορα να αναγνωρίσει ότι τα αποθέματα ανδρών, υλικού και καλής τύχης δεν ήταν απεριόριστα, τον οδήγησε σε στρατιωτική ήττα.

Το 1808, ο Ναπολέων εισέβαλε στην Ισπανία με το πρόσχημα της φρούρησης των ακτών της εναντίον βρετανικής απόβασης, που κάλυπτε την πρόθεσή του να εγκαταστήσει εκεί τον αδερφό του Ιωσήφ ως βασιλιά. Προτού προλάβει όμως ο νέος μονάρχης να στεφθεί, ο ισπανικός λαός εξεγέρθηκε. Αν και ο Ναπολέων έστειλε μια στρατιά εναντίον των Ισπανών, ποτέ δεν κατάφερε να συντρίψει ολοκληρωτικά την εξέγερση. Με την ενθάρρυνση και τη βοήθεια των Βρετανών, οι Ισπανοί συνέχισαν τις αντάρτικες επιθέσεις τους που προκάλεσαν τεράστιες δαπάνες και σοβαρές δυσκολίες στον μεγάλο πολέμαρχο της Γαλλίας. Επιπλέον, το θάρρος της Ισπανίας στην αντίστασή της κατά του εισβολέα ενίσχυσε το πνεύμα της αντίστασης και σε άλλες περιοχές, με αποτέλεσμα ο Ναπολέων να μην μπορεί πια να υπολογίζει στην υπακοή των θυμάτων του.

Ένα ακόμα πιο σοβαρό αίτιο της πτώσης του Κορσικανού

*Τα αίτια της πτώσης
του Ναπολέοντα*

*Η εισβολή στην
Ισπανία*

Είσοδος του Ναπολέοντα στη Λυών το 1815

*Η ρωσική
εκστρατεία*

τυχοδιώκτη ήταν η διάλυση της συμμαχίας του με τη Ρωσία. Όντας καθαρά αγροτική χώρα, η Ρωσία είχε υποστεί σοβαρή οικονομική κρίση την εποχή αυτή και δεν ήταν πια σε θέση, εξαιτίας του Ηπειρωτικού Συστήματος, να ανταλλάσσει το σιτάρι της με βρετανικά βιομηχανικά προϊόντα. Ήταν επόμενο λοιπόν να ενεργοποιηθεί πάλι το εμπόριο Ρωσίας-Βρετανίας παρά τις διαμαρτυρίες του Παρισιού προς τον τσάρο Αλέξανδρο. Το 1811, ο Ναπολέων διαπίστωσε ότι δεν μπορούσε να αντέξει παραπάνω αυτή την υπονόμευση του Ηπειρωτικού Συστήματος. Συγκέντρωσε μια στρατιά 600.000 ανδρών και ξεκίνησε την άνοιξη του 1812 να τιμωρήσει τον τσάρο. Η επιχείρηση κατέληξε σε συμφορά. Οι Ρώσοι αρνήθηκαν να δώσουν μετωπική μάχη, τραβώντας έτσι τους Γάλλους όλο και βαθύτερα στην απέραντη χώρα τους. Τελικά, άφησαν τον Ναπολέοντα να καταλάβει την παλιά πρωτεύουσά τους, τη Μόσχα. Την ίδια ωστόσο νύχτα της εισόδου του στην πόλη, ξέσπασε μια πυρκαγιά ύποπτης προέλευσης: όταν τελικά σβήστηκε, ελάχιστα πέρα από τα μαυρισμένα τείχη του Κρεμλίνου είχαν μείνει για να στεγάσουν τα στρατεύματα εισβολής. Ο Ναπολέων περιπλανήθηκε ανάμεσα στα ερείπια περισσότερο από ένα μήνα, προτού τελικά αποφασίσει, στις 22 Οκτωβρίου, να πάρει το δρόμο της επιστροφής. Η καθυστέρηση ήταν μοιραίο λάθος. Πολύ πριν

φτά
στο
λες
ακιν
αρρ
ξεπ
γαλ
βήμ
προ
τσα
-έν
υπε
θυσ

δυν
Τον
ο Ν
μεσ
ο δ
ΙΣΤ
γερμ
Την
τον
υπο
ήττα
τη
Αγί

επο
οι ι
προ
κατι
στο
του
έκα
μέν
ένν
του
κοιν
τημ
λαο
επί
Ενο

φτάσει στα σύνορα, ο τρομερός ρωσικός χειμώνας έπεσε πάνω στο στρατό του. Ξεχειλισμένα ποτάμια, ατέλειωτες χιονοθύελλες και απύθμενη λάσπη επιβράδυναν την υποχώρηση και ακινητοποίησαν το στρατό. Πέρα από το δυνατό κρύο, τις αρρώστιες και την πείνα υπήρχαν και οι έφιπποι Κοζάκοι που ξεπηδούσαν ξαφνικά και έπεφταν πάνω στον εξουθενωμένο γαλλικό στρατό. Κάθε πρωί, το άθλιο απομεινάρι που έσερνε τα βήματά του, άφηνε κύκλους πτωμάτων γύρω από τις φωτιές της προηγούμενης νύχτας. Στις 13 Δεκεμβρίου λίγες χιλιάδες τσακισμένοι στρατιώτες πέρασαν τα ρωσογερμανικά σύνορα –ένα άθλιο κλάσμα αυτού που κάποτε είχε αποκληθεί υπερήφανα *Μεγάλη Στρατιά*. Τριακόσιες χιλιάδες άνδρες είχαν θυσιαστεί για τη ρωσική περιπέτεια του Ναπολέοντα.

Οι σύμμαχοι τώρα επωφελήθηκαν από την εξάντληση των δυνάμεων του Ναπολέοντα για να κατοχυρώσουν τη νίκη τους. Τον Μάρτιο του 1814, οι στρατοί τους βρίσκονταν στο Παρίσι και ο Ναπολέων ετοιμάστηκε για την παράδοσή του. Εξόριστος στο μεσογειακό νησί της Έλβας, σχεδίαζε την επιστροφή του, ενώ ο διάδοχός του, Λουδοβίκος ΙΗ΄, αδερφός του Λουδοβίκου ΙΣΤ΄, που είχε επιλεγεί από τους συμμάχους, αποπειράθηκε να γεμίσει ένα κενό πολύ μεγάλο για τις μέτριες ικανότητές του. Την άνοιξη του 1815, ο Ναπολέων επέστρεψε στη Γαλλία που τον υποδέχτηκε με ενθουσιασμό. Η αναζωπυρωμένη όμως λαϊκή υποστήριξη δεν μπόρεσε να διαρκέσει και πέρα από την τελική ήττα του στο Βατερλώ του Βελγίου, στις 18 Ιουνίου 1815. Αυτή τη φορά, οι σύμμαχοι τον εξόρισαν στο μικροσκοπικό νησί της Αγίας Ελένης, στον νότιο Ατλαντικό, όπου πέθανε το 1821.

Για να σταθμιστούν οι επιπτώσεις αυτής της επαναστατικής εποχής στον Δυτικό πολιτισμό, είναι ανάγκη να παρουσιαστούν οι ιδέες και οι θεσμοί που προώθησε ο Ναπολέοντας και που προβλήθηκαν στο προσκήνιο της Ευρώπης και της Αμερικής κατά τον 19ο και 20ο αιώνα. Η ελευθερία –το δικαίωμα δράσης στον κόσμο χωρίς ευθύνη απέναντι σε κανένα πέρα από τον ίδιο του τον εαυτό– ήταν μια έννοια προσφιλής σε εκείνους που έκαναν τη Γαλλική Επανάσταση και που παρέμεινε ενσωματωμένη στους καρπούς που παρήγαγε· το ίδιο και η ισότητα, η έννοια της εφαρμογής των νόμων με τον ίδιο τρόπο για όλους τους πολίτες, ανεξάρτητα από την καταγωγή τους ή την κοινωνική τους θέση. Η εθνική περηφάνια, το τρίτο κληροδότημα της εποχής, καλλιεργήθηκε στις καρδιές του γαλλικού λαού καθώς έβλεπε τις στρατιές του να αποκρούουν τις επιθέσεις εναντίον των νεοαποκτημένων ελευθεριών του. Ενσταλάχτηκε επίσης σ' εκείνους που η αντίσταση εναντίον των

*Η μάχη του
Βατερλώ*

*Η εποχή της
επανάστασης:
Ελευθερία,
Ισότητα,
Εθνικότητα*

Γάλλων τους έκανε να συνειδητοποιήσουν περισσότερο τη δική τους εθνική ταυτότητα. Οι τρεις έννοιες –ελευθερία, ισότητα, εθνικότητα– δεν ήταν πια απλώς ιδέες· ως νόμοι και ως νέος τρόπος θεώρησης της ζωής, παρέμειναν στο κέντρο της ευρωπαϊκής πραγματικότητας. Αποτέλεσαν το ένα από τα δύο στοιχεία στα οποία στηρίχτηκε η άνοδος της αστικής τάξης στην εξουσία. Το άλλο στοιχείο, η οικονομική επιτυχία, είναι το θέμα του επόμενου κεφαλαίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
τόμου Α΄

Abe
Cipc
Forc
Yóp
Hilte
Engli
Huiz
Moll
Pan
(Ma

Butt
Cha
οέτι
Ferc
Interp
Gari
Gari
Gilm
Hale
Λovi
Hay
196
Thoi
Yóp

Ellio
Eltor
Eriks

Βιβλιογραφία

ΥΣΤΕΡΟΣ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ

- Abel, W., Agrarkrisen und Agrarkonjunktur. Αμβούργο-Βερολίνο, 1966
- Cipolla, C.M., Clocks and Culture, 1300-1700. Λονδίνο, 1967
- Forquin, G., The Anatomy of Popular Rebellion in the Middle Ages. Νέα Υόρκη, 1978
- Hilton, R., Bondmen Made Free: Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381. Λονδίνο, 1973
- Huizinga, J., The Waning of the Middle Ages. Λονδίνο, 1963
- Mollat, G., The Popes of Avignon, 1305-1378. Λονδίνο, 1963
- Ραποφσκι, Ε., Early Netherlandish Painting, 2 τόμοι. Καίμπριτζ (Μασσαχουσέτης), 1953

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

- Butterfield, H., The Origins of Modern Science. Λονδίνο, 1949
- Chabod, F., Machiavelli and the Renaissance. Καίμπριτζ (Μασσαχουσέτης), 1958
- Ferguson, W.K., The Renaissance in Historical Thought: Five Centuries of Interpretation. Βοστώνη, 1948
- Garin, E., Der italienische Humanismus. Βέρνη, 1947
- Garin, E., L'educazione in Europa, 1400-1600. Μπάρι, 1957
- Gilmore, M.P., The World of Humanism, 1453-1517. Νέα Υόρκη, 1952
- Hale, J.R., Renaissance Europe: The Individual and Society, 1480-1520. Λονδίνο, 1971.
- Hay, D., The Italian Renaissance in Its Historical Background. Καίμπριτζ, 1961
- Thorndike, L., History of Magic and Experimental Science, τόμος Ε'. Νέα Υόρκη, 1941.

ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

- Elliott, J.H., Europe Divided, 1559-1598. Λονδίνο, 1968
- Elton, G.R., England under the Tudors. Λονδίνο, 1955
- Erikson, E.H. Young Man Luther. Νέα Υόρκη, 1958

- Farner, O., Huldrych Zwingli, 4 τόμοι. Ζυρίχη, 1943-60
- Febvre, L., Un destin: Martin Luther. Παρίσι, 1928
- Geyl, P., The Revolt of the Netherlands. Λονδίνο, 1932
- Harbison, E.H., The Christian Scholar in the Age of Reformation. Νέα Υόρκη, 1956
- Hauser, H., La naissance du Protestantisme. Παρίσι, 1940
- Holl, K., Gesammelte Aufsätze. Luther. Τυβίγγη, 1927
- Lortz, J., Die Reformation in Deutschland, 2 τόμοι. Φράιμπουργκ, 1949
- Maritain, J., Three Reformers: Luther, Descartes, Rousseau. Λονδίνο, 1929
- Pauck, W., The Heritage of the Reformation. Γλένκο (Ιλλινόις), 1961
- Powicke, F.M., The Reformation in England. Λονδίνο, 1941
- Schweibert, E.G., Martin Luther and His Times. Σαιντ Λούις, 1950
- Tawney, R.H., Religion and the Rise of Capitalism. Λονδίνο, 1937
- Völker, K., Kirchengeschicht. 2teiens Βερολίνο-Λειψία, 1930
- Weber, M., Die Pretestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus, τόμ. Κ' (1904) και ΚΑ' (1905) του Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik
- Wendel, F., Calvin. Παρίσι, 1950

Η ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

- Braudel, F., La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II. Παρίσι, 1949
- Cipolla, C.M., Before the Industrial Revolution: European Society and Economy, 1000-1700. Νέα Υόρκη, 1980²
- Cole, C.W., French Merchantilist Doctrines before Colbert. Νέα Υόρκη, 1931
- Glamann, K., Dutch-Asiatic Trade, 1620-1740. Κοπεγχάγη, 1958
- Hamilton, E.J., American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650. Καίμπριτζ (Μασσαχουσέτης), 1934
- Hauser, H., La pensée et l'action économique du cardinal de Richelieu. Παρίσι, 1944
- Heckscher, E., Mercantilism, 2 τόμοι, μετ. από τα Σουηδικά. Λονδίνο, 1956
- Kamen, H., The Iron Century: Social Change in Europe, 1550-1660. Νέα Υόρκη, 1971

Klei
Lan
Βαλ
Nef,
Φιλ
Parr
Sup
Καί

Car:
Ellio
Elio
Gou
Mat
Mei
195
Μοι
Ρου
Rab
197
Ros
Expe
Smi

Bec
Χαί
Eur
Cas
Frar
Gay
196
Haz
(Κο
Mar
192

- Klein, J., *The Mesta. Καίμπριτζ (Μασσαχουσέτης)*, 1920
- Lane, F.C., *Venetian Ships and Shipbuilders of the Renaissance. Βαλτιμόρη*, 1934
- Nef, J.U., *Industry and Government in France and England, 1540-1640. Φιλαδέλφια*, 1940
- Parry, J.H., *The Age of Reconnaissance. Λονδίνο*, 1963
- Supple, B., *Commercial Crisis and Change in England, 1600-1642. Καίμπριτζ*, 1959

ΑΠΟΛΥΤΑΡΧΙΣΜΟΣ

- Carsten, F.L., *The Origins of Prussia. Λονδίνο*, 1954
- Elliot, J.H., *Imperial Spain, 1469-1716. Λονδίνο*, 1963
- Elton, G.R., *England under the Tudors. Λονδίνο*, 1977²
- Goubert, P., *Louis XIV and Twenty Million Frenchmen. Νέα Υόρκη*, 1970
- Mattingly, G., *The Armada. Βοστώνη*, 1959
- Meinecke, F., *Die Idee der Staatsräson in der Geschichte. Βερολίνο*, 1957⁴
- Mousnier, R., *La vénalité des offices en France sous Henri IV et Louis XIII. Ρουέν*, 1945
- Rabb, T.K., *The Struggle for Stability in Early Modern Europe. Νέα Υόρκη*, 1975
- Rosenberg, H., *Bureaucracy, Aristocracy and Autocracy: The Prussian Experience, 1660-1815. Καίμπριτζ (Μασσαχουσέτης)*, 1958
- Smith, L.B., *Henry VIII: The Mask of Royalty. Βοστώνη*, 1971

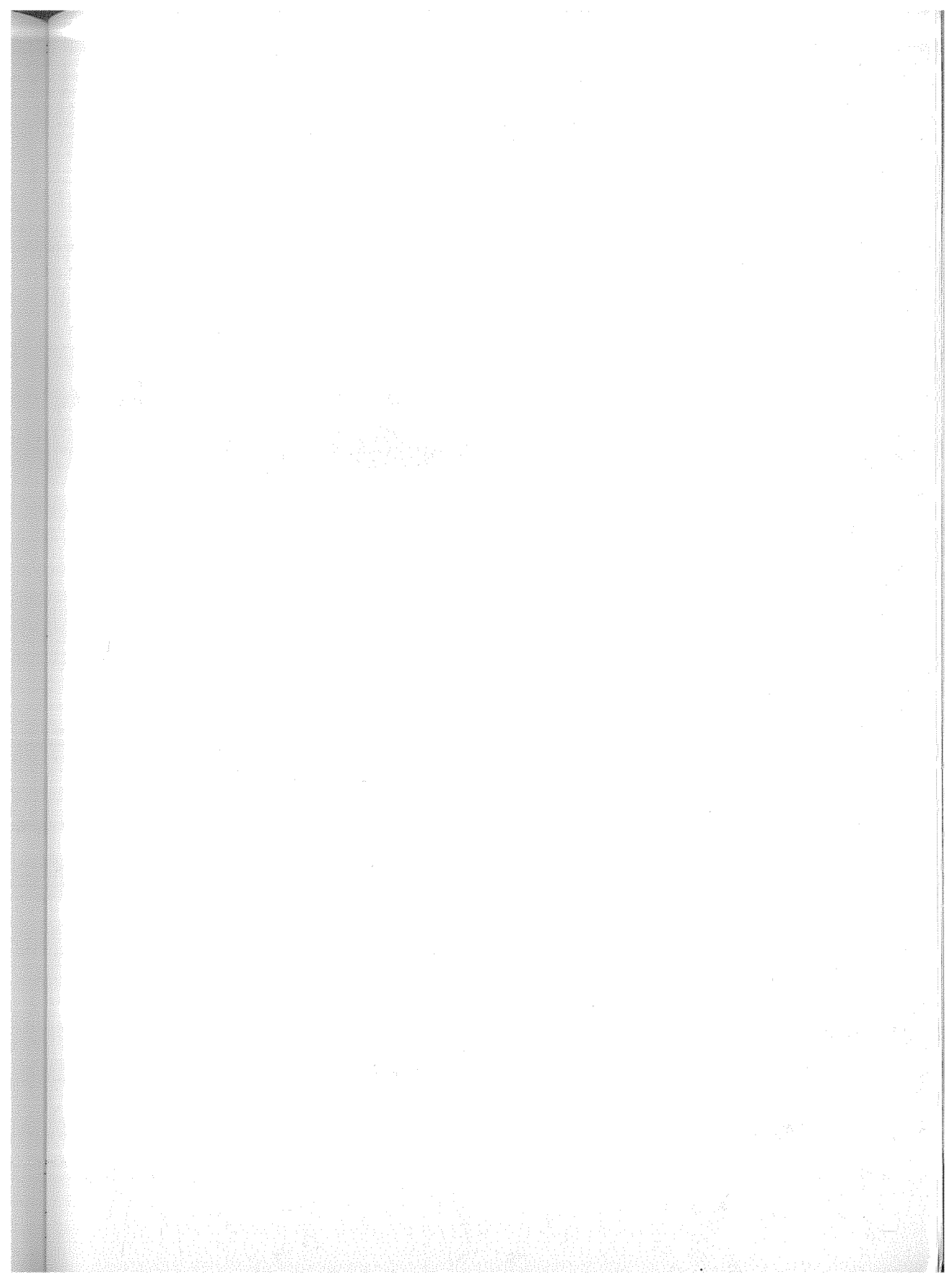
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

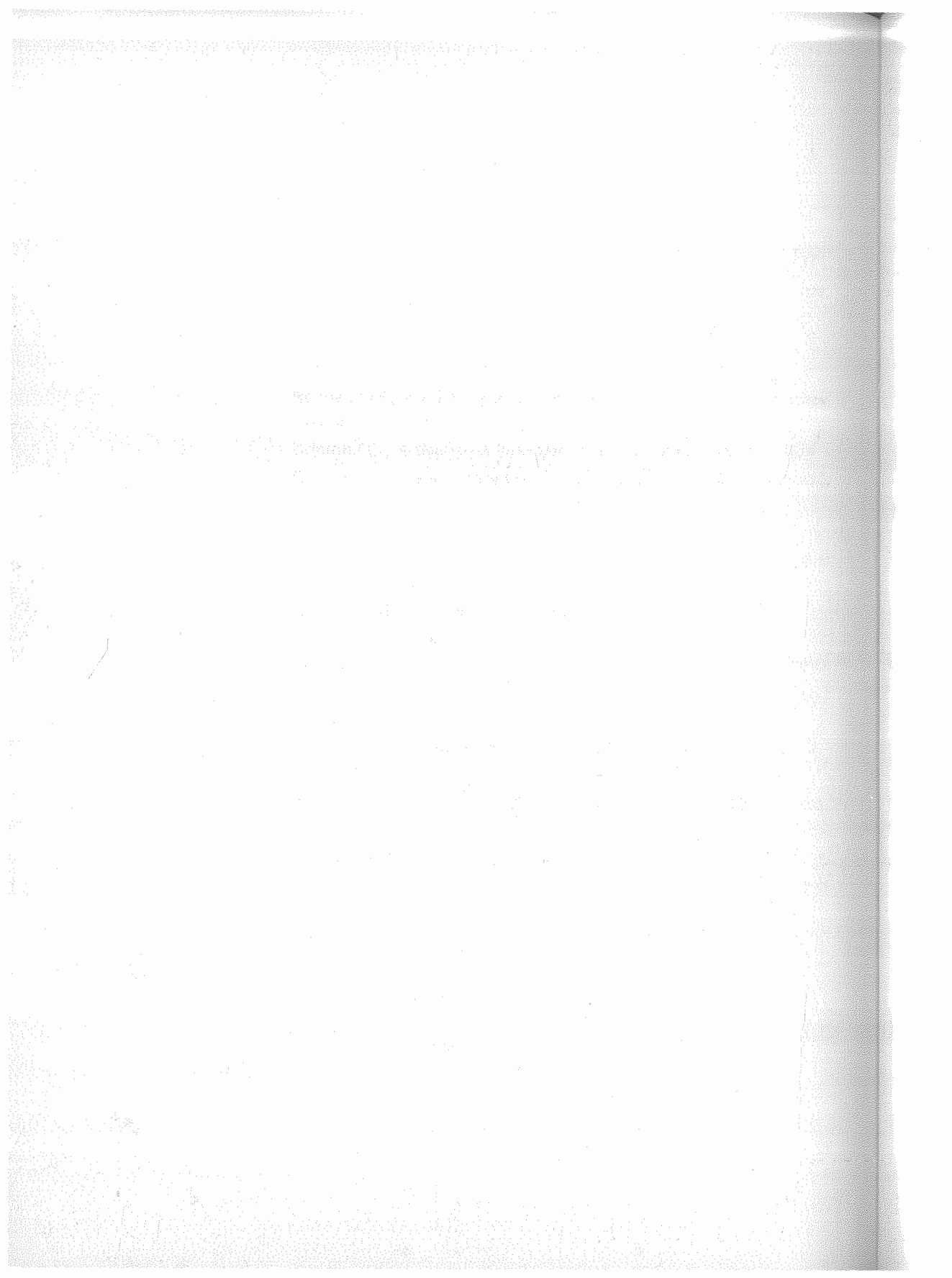
- Becker, C., *The Heavenly City of the Eighteenth-Century Philosophers. Νιού Χαίβεν (Κονν.)*, 1932
- Bury, J.B., *The Idea of Progress. Λονδίνο*, 1920
- Cassirer, E., *The Philosophy of the Enlightenment. Πρίνστον*, 1951
- Frankel, C., *The Faith of Reason. Λονδίνο*, 1948
- Gay, P., *The Enlightenment: An Interpretation, 2 τόμοι. Νέα Υόρκη*, 1966-69
- Hazard, P., *European Thought in the Eighteenth Century. Νιού Χαίβεν (Κονν.)*, 1954
- Martin, K., *French Liberal Thought in the Eighteenth Century. Νέα Υόρκη*, 1929

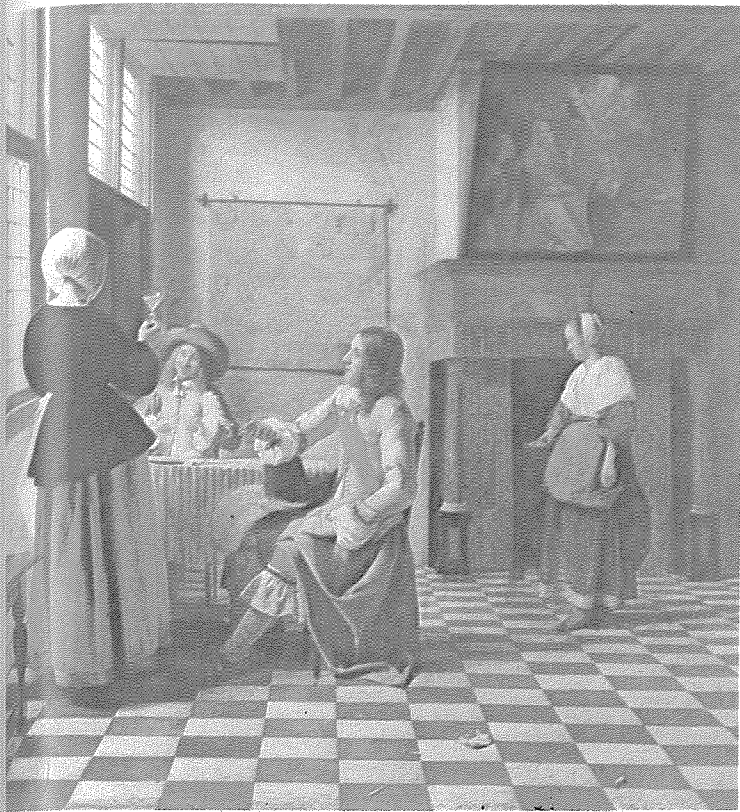
- Pascal, R., *The German Sturm und Drang*. Μάντσεστερ, 1953
 Thomas, K., *Religion and the Decline of Magic*. Λονδίνο, 1971
 Venturi, F., *Utopia and Reform in the Enlightenment*. Καίμπριτζ, 1971
 Wade, I., *The Intellectual Origins of the French Enlightenment*. Πρίνστον, 1971

ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

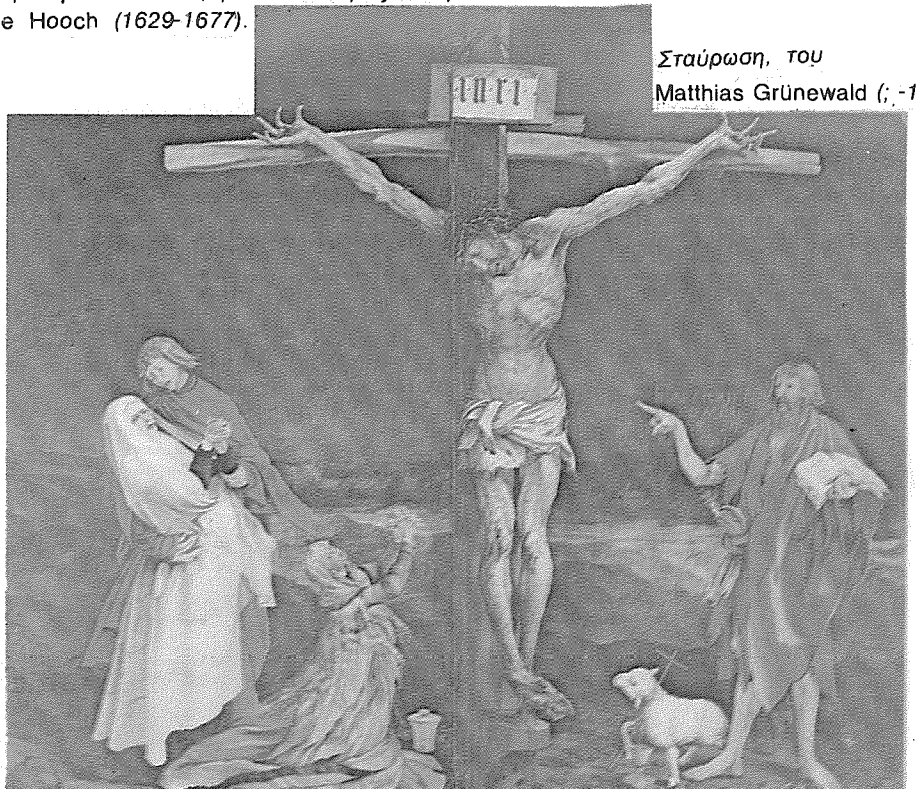
- Bosher, J.F., *French Finances, 1770-1795: From Business to Bureaucracy*. Καίμπριτζ, 1970
 Brinton, C., *A Decade of Revolution, 1789-1799*. Νέα Υόρκη, 1934
 Cobban, A., *The Social Interpretation of the French Revolution*. Καίμπριτζ, 1964
 Furet, F., *Penser la Révolution Française*. Παρίσι, 1978
 Labrousse, E., *La crise de l'économie française à la fin de ancien régime et au début de la Révolution*. Παρίσι, 1944
 Lefebvre, G., *La Révolution Française*. Παρίσι, 1951
 Lefebvre, G., *Quatre - vingt - neuf*. Παρίσι, 1939
 Mathiez, A., *La Révolution Française*, 3 τόμοι. Παρίσι, 1922-1927
 Palmer, R.R., *The Age of Democratic Revolution: A Political History of Europe and America, 1760-1800*, 2 τόμοι. Πρίνστον, 1964
 Rudé, G., *The Crowd in the French Revolution*. Οξφόρδη, 1952
 Rudé, G., *Interpretations of the French Revolution*. Λονδίνο, 1961
 Shapiro, J.S., *Condorcet and the Rise of Liberalism in France*. Νέα Υόρκη, 1934
 Soboul, A., *Les Sans-culottes parisiens en l'an II*. Παρίσι, 1958
 Tilly, C., *The Vendée: A Sociological Analysis of the Counter-Revolution of 1793*. Καίμπριτζ (Μασσαχουσέτης), 1964

Ποικιλικός χώρος όπου μια γυναίκα πίνει, με δύο άντρες και μια ηρέτρια, του Pieter de Hooch (1629-1677).

Σταύρωση, του Matthias Grünewald (c. 1528)

Εκτέλεση Επαναστατών, του Francisco Goya (1746-1828). Σε αντίθεση με τους περισσότερους καλλιτέχνες της εποχής του, ο Goya ασχολήθηκε ανέπδοτα με τα βάσανα, τη βία, τον φόβο, και τον θάνατο. Εδώ αναπαρίσταται η εκτέλεση Ισπανών επαναστατών από τους στρατιώτες του Ναπολέοντα το 1808. Η σκληρότητα αυτή προκάλεσε την επέκταση της εξέγερσης σε ολόκληρη την Ισπανική χερσόνησο (Prado).

Η σχεδία της Μέδουσας, του Théodore Géricault. Αγωνία και ταλαιπωρία είναι έντονα ζωγραφισμένες στις ρεαλιστικές μορφές του Géricault (Λούβρο).

Οι Φεστιβόλες, του Peter Brueghel του ηρωδιότερου (1520-1560). Ο Brueghel επέλεξε την απεικόνιση της ζωής των παραπάνω ανθρώπων (ΜΜΑ).

Η Παρθένος και ο Καγκελάριος Rolin, του Jan Van Eyck (1390-1444).

Έρασμος, του Hans Holbein του ηρωδιότερου (1497-1543).

Πάνω: Η Μαντόνα καθισμένη, του Ραφαήλ (1483-1520). Η έχνη του Ραφαήλ διακρινόταν για τη ζέση και γαλήνη της, και για την άκριτη αποδοχή των παραδόσεων και συμβάσεων της εποχής της (Ανάκτορο Pitti, Φλωρεντία). Δεξιά: «Χριστός και Μαντόνα», από τη «Δευτέρα Ταρουσία», του Michelangelo (1475-1564).

Ο Πάπας Γκιόλιο και οι ανιψιοί του, του Τιτσιανού (1475-1576).

Κάρολος Ε΄, του Τιτσιανού (1488-1548).

Η Σφαγή της Χίου, του Eugène Delacroix (1798-1863).

Η ελευθερία οδηγώντας τον Λαό, του Eugène Delacroix ήταν δραματική και συναισθηματική, όπως δείχνει αυτή η φανταστική

Ελευθερία που οδηγεί τον Λαό, του Eugène Delacroix (1830)

Το Εργαστήριο του Λιθοξόου, του Canaletto (1697-1768). Μια ήσυχη σκηνή της καθημερινής ζωής, σε έντονη αντίθεση με το παρακάτω πορτραίτο (Εθνική Πινακοθήκη, Λονδίνο).

Γάμος της Μόδας, William Hogarth (1697-1764).

Η Νυχτερινή θάρδια, Rembrandt (Rijksmuseum).

Το Μάθημα Ανατομίας, Rembrandt van Rijn (1600-1669).

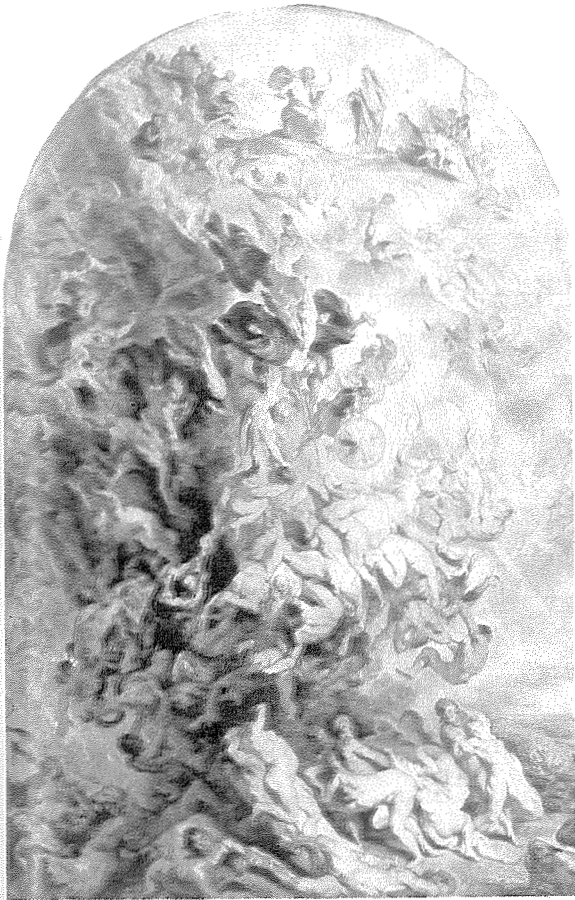
Τοπίο με την Ταφή του Φωκίωνα, του Nicholas Poussin (1594-1665). Πολλοί θεωρούν τους πίνακές του με τους λόφους της Ρώμης πρότυπα του Γαλλικού κλασικισμού (Λούβρο).

Το κάλεσμα τού Αγίου Ματθαίου, Caravaggio (1573-1610).

Η Δει
1640)

Η Μο
ny V.

Η Δευτέρα Παρουσία, του Peter Paul Rubens (1577-1640).

Η Μαρκησία Durazzo, του Anthony Van Dyck (1599-1641).

Η Αγγλία και η Σκωτία στέφουν βασιλιά τον Κάρολο Α΄, Rubens. Η σκηνή αυτή ήταν μέρος μιας σειράς που ζωγραφίστηκε στα Ανάκτορα Whitehall του Λονδίνου για να δοξάσει την δυναστεία Stuart (Ινστιτούτο Τέχνης της Μιννεάπολης).

Πάπας Ιννοκέντιος Ι΄, του Velázquez (Συλλογή Duria Pamphili).

Μαντάμ de Pompadour, του Francois Boucher (1703-1770)

Μαντάμ Recamier, του Jacques Louis David (1748-1825).

Το Γαλάζιο Αγόρι, του Thomas Gainsborough (1727-1788). Παρ' όλο που η ενδυμασία υποδηλώνει το ρομαντικό ιδεώδες του ωραίου βασιλόπουλου, το πρόσωπο είναι μια διεισδυτική μελέτη της ιδιοτροπίας και αβεβαιότητας της εφηβείας (βιβλιοθήκη Huntington).

Η Sarah Siddons στην Τραγική Μούσα, του σερ Joshua Reynolds (1723-1792). Η Siddons μια διάσημη ηθοποιός του 18ου αιώνα, απεικονίζεται στην Βασίλισσα της Τραγωδίας, σύμφωνα με τη συνήθεια του Reynolds να αναπαριστά πλούσιους προστάτες των τεχνών σε εντυπωσιακές κλασσικές πόζες (Βιβλιοθήκη Huntigton).

Ο Mezzetin, του Antoine Watteau.

αυ (1684-1721). Ο Mezzetin ήταν δημοφιλής ήρωας της ιταλικής κωμωδίας που άρρεσε πολύ στη Γαλλία. Στον Watteau άρρεσε να ζωγραφίζει τον φανταστικό κόσμο της αυλής, με τις γκιρλές που και την τυπωμένη κομμώστρα (MMA).

Αγιος Ανδρέας και ο Άγιος Τερτυλιανός, του El Greco (1541-1614), Μουσείο Prado

Ταφή του κόμη του Orgaz, του El Greco (1541-1614). Το αριστούργημα αυτό του El Greco αποθανατίζει τον χαρακτήρα του λαού με τον οποίο έζησε. Οι επιμήκειες μορφές, τα λιπόσαρκα πρόσωπα, τα έντονα και δραματικά χρώματα, είναι τυπικά της δουλειάς του Iglesia S. Tomé, Toledo, Ισπανία).